SLAVKO ODIĆ · SLAVKO KOMARICA

PARTIZANSKA OBAVJEŠTAJNA SLUŽBA

ŠTA SE STVARNO DOGAĐALO

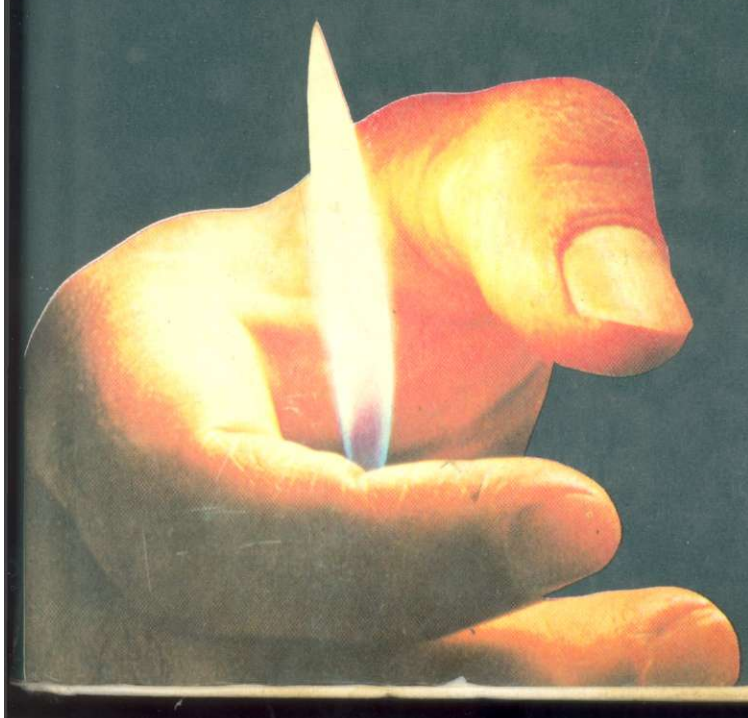

Biblioteka »TAJNE SILE«

Redakcija
Bruno Amerl, Stjepan Cerjan, Dorde Ličina,
Konstantin Miles, Jagoda Zelić-Bukavina

Urednik
Jagoda Zelić-Rukavina

Recenzenti
Vojislav Nikolić
Vladimir Milanović

Likovna oprema
Hinko Bohr

Slavko Odić
Slavko Komarica

PARTIZANSKA OBAVJEŠTAJNA SLUŽBA

1941-1942.

Šta se stvarno događalo

knjiga prva

CP

CENTAR ZA INFORMACIJE I PUBLICITET
Zagreb, 1988.

Copyright by
Centar za informacije i publicitet, Zagreb
ISBN 86-7125-032-6

RIJEČ AUTORA

o dosadašnjim viđenjima i prividima - o »vjernicima« i vremenu u kojemu su živjeli i umirali - o »vjetrenjačama« i odškrinutim vratima - o anonimnim obavještajcima - o izvorima bistrim i zamućenim — o napomenama uz dokumente koje više odmažu nego što pomažu — o pogrešnom »čuvanju autoriteta« - o krhkosti ljudskog sjećanja i pitanjima bez odgovora...

O partizanskoj, našoj jugoslavenskoj obavještajnoj službi pisano je relativno mnogo, a rečeno je, zapravo, vrlo malo. Bili su to uglavnom feljtoni u dnevnoj i periodičnoj štampi, članci ili dijelovi članaka u zbornicima svjedočenja, odnosno sjećanja učesnika NOR-a, poneka stranica u monografijama jedinica NOPOJ-a i, u različitim, i po formi i po sadržaju, kronikama te, prilično rijetko, stručni članci u časopisima s historijskim temama. Iznimku čini knjiga *Obavještajna služba u NOR 1941-1945.* historičara jylilovaria DzelebdzTcä, Ttc)ja se "pojavila 1987. godine, ali je i ona po svojoj koncepciji i načinu obrade manje-više kronološka registracija djelovanja ili pokušaja djelovanja neprijateljskih obavještajaca u partizanskim redovima i »namenjena je* - kako sam autor kaže - »u prvom redu starešinama Jugoslovenske narodne armije«.*[1] I dok je u feljtonima najčešće dominirala špijunska fantastika, članci u zbornicima, monografije ili kronike uglavnom su sadržavale fragmente o radu partizanske obavještajne službe, uklopljene u šira zbivanja, a članci u časopisima obrađivali su njenu aktivnost gotovo isključivo na užim prostorima i u vremenski ograničenim periodima.

Čitalac mora uvijek da ima na umu da su se događa]! opisani u ovoj knjizi odigravali u jednom driikćijemvremenu nego što je ovo današnje, u vremenu kada su ne samo komunisti, već i svi antifaši-(sti, borci protiv okupatora i kvislinga, duboko vjerovali u ono što su, na primjer, Tito i Kardelj, u ime Vr-

* Izvori i literatura korišteni za ovaj tekst nalaze se na kraju knjige. Svi citati ostavljeni su u izvornom obliku ili prijevodu koji se smatra mjerodavnim

hovnog štaba NOP odreda Jugoslavije, 2. januara 1942. godine sa Bijelih Voda na Romaniji pisali Izvršnom odboru Osvobodilne fronte slovenskog naroda: »Mi, narodi Jugoslavije, sve dugujemo ruskom narodu Sovjetskom Savezu i njegovoj Crvenoj Armiji!«[2]

Upravo u vezi s takvim stavom, samo dan ranije, 1. januara, Tito i Kardelj su u pismu Centralnom komitetu Komunističke partije Slovenije isticali da je, pored ostaloga, potrebno »popularisati sam SSSR, uspjehe socijalizma, sovjetsku *demokratiju itd.«' Bilo je "to vrijeme kada je Skender Kulenović u potresnoj poemi »Stojanka majka Knešpolika« pjevao i o Staliinovim brkovima, a Vladimir Nazor, ubrzo općeprihvaćenu i omiljenu partizansku koračnicu počinjao stihovima »Uz Tita i Staljina, dva junačka sina, nas neće ni pakao smest*. Bilo je to vrijeme kada je i Milovan Dilas pisao panegirike Josipu Visarionoviču...

Ogromnu većinu boraca NOPO-a i NOVJ koji su dolazili iz gradova sačinjavali su mladići i djevojke vaspitavani na Staljinovoj *Istoriji Svesavezne komunističke partije boljševika (SKP/b).* Onp_štQ_je_kršćanima jgredstavljala Biblija, a muslimanima Kuran, to je komunistima - novim vjernicima, i u predratnom i u ratnom periodu predstavljalo navedeno Staljinovo djelo. Toj mladosti' može se rfanas preHha.civp.ti i naivnost, T nepoznavanje, i neprihvatanje stvarnosti (sovjetske, staljinističke), i religiozni fanatizam, i skojevski idealizam, i isključivost, i netrpeljivost, i mnogošta drugo, ali nepoštenje - nikako, nikada i nigdje! Bila je to generacija odnosno generacije koje su pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije_Jheskrajno_yjg£Qvale, beskrajno voljele i beskrajno mrzile. Beskrajno su mrzile okupatora i kvislinge, ugnjetače ljudi i naroda, a beskrajno voljele i vjerovale idejama Partije o boljem, pravednijem i humanijem življenju, o pravu pojedinaca i naroda na punu slobodu i, iskreno, iz dna svoje duše bile uvjerene da se bore za najuzvišenije i najplemenitije ideale čovječanstva. Bile su to generacije~ko|e ~UaT~parafraziramo našeg poznatog književnika, komunistu, robijaša i partizana Oskara Daviča - od revolucije nisu ništa očekivale za sebe; generacije koje su~u borbu zasvoje ideale ušle jer su željele dobro ljudima; generacije za koje nije bilo sredine i kompromisa i koje su bile spremne da u toj borbi, što su i dokazale, žrtvuju sve, pa i ono najdragocjenije - zapravo tek započete živote. Napokon, da navedemo ~T~riječr nekadašnjeg partizanskog

oficira a danas jednoga od najistaknutijih svjetskih marksističkih mislilaca Mihajla Markovića:

»Kao što reče Marks o Pariškoj komuni, i mi smo jurišali na nebo i pokušali da preskočimo štošta što se preskočiti ne može. Ali, ubeden sam, da nije bilo toliko nade i entuzijazma, ostvarili bismo još manje.«[4]

MožčJaTce ovo što je u prethodnom pasusu rečeno ponekome danas zvučati poprilično patetično, ali ako to današnji čitalac i tako primi i shvati, ipak može biti siguran u jedno: sve su te riječi još uvijek isuviše nejake i blijede da bi mu u pravom svjetlu prikazale one koji su ponosno, odvažno i bez straha zaista »jurišali na nebo«!

Kada je riječ o našim partizanskim obavještajcima, onda treba imati na umu da su i oni uglavnom pripadali tim generacijama.

Richard Deacon (Ričard Dikn) je svoju *Historiju britanske obavještajne službe* počeo rečenicom: »Pisati historiju bilo koje obavještajne službe isto je što i jurišati na vjetrenjače!«[5] Međutim, mi smo - daleko i od same pomisli da bi ova knjiga mogliTbfti "historija naše partizanske obavještajne sliizpe - svjesnćTpostavnršebTrelativno skroman cilj: odškrinutj_vrata za detaljnije i svestranije proučavanje nastanka, razvoja, mjesta i uloge te službe u narodnooslobodilačkom ratu. Ipak, radeći i u tako ograničenom okviru, nailazili smo počesto na »vjetrenjače«, na prepreke koje nismo uspijevali da savladamo ili nam je to samo djelomično polazilo za rukom. Tada smo morali da ostavimo čitaocu, njegovoj pronicljivosti ili maštі, da sam pronalazi moguće odgovore na pitanja, odgovore koji su najčešće ostali da lebde negdje između naših lijepih želja i grube stvarnosti.

Nastojali smo, u granicama mogućnosti, da utvrdimo i damo puna imena i prezimena partizanskih obavještajaca i njihovih saradnika, dešifrirajući njihove pseudonime, ukoliko smo na njih nailazili, jer i oni itekako zaslužuju da ne padnu u zaborav. Međutim, ne samo da o njima nismo rekli posljednju riječ - takvih iluzija nismo ni imali — već u mnogim slučajevimänismo uspjeli ni da pružimo najskromniji prilog traganju za istinom o njima. Cesto nam to nije polazilo za rukom jednostavno zato što nam, zbog neshvatljisotL-Tazloga, autori svjedočenja-jjećanja to nisu omogućavali. Na primjer, u jednom svjedočenju i zbivanjima u Brinjskom srezu 1941-1942. godine naišli smo i na ovaj pasus:

»Pošto je kolona prošla, primetili smo da od Prokike nailazi naš obavještajac — građansko lice. Nosio je sekiru preko ruke kao da će u šumu.«'

Nigdje, u cijelom članku nije spomenuto ime i prezime partizanskog obavještajca, »građanskog lica«, koji je »nosio sekiru«!

A u članku Ervina Dougana/Dolgana Janeza, jednog od organizatora ustanka u Slovenskom primorju, čitamo:

»Boravio sam u Ribnici. Gostioničar je bio naš čovjek. Kod njega su drugovi iz Šempetra (današnje Pivke) ostavljali informacije o kretanju vojske i druge podatke. Tu sam dobio obaveštenje da preko Pivke dolazi transport nemačkih avijatičara.«[7]

Ponovno, nigdje u cijelom članku nema imena i prezimena »gostioničara - našeg čovjeka«!

Najzad, nailazili smo i na dragocjena sjećanja organizatora ustanka u pojedinim krajevima, ali kao po nekom pravilu, kada bi došla na red obavještajna služba, sve se često svodilo samo na bezlične uopćene fraze, korektno napisane i nesumnjivo - što su potvrđivali događaji opisani od drugih autora i sačuvani dokumenti — tačne, ali ipak za nas beskorisne. Evo jednog primjera:

»Bataljon je imao odlično organizovanu informativnu službu u Jablanici, Konjicu i Ostrošču. Sve namjere neprijatelja, stacioniranog u ovim mjestima, bile su na vrijeme javljene štabu bataljona, kao i svaka promjena u snazi, jačini i sastavu garnizona u ovim mjestima. Na taj način bataljon je uvijek bio u stanju da se na vrijeme pripremi i energično reaguje na eventualne akcije neprijatelja.«[8]

I to je bilo sve! Nigdje nijednog imena, nigdje nijednog podatka o nijednom pripadniku »informativne službe u Jablanici, Konjicu i Ostrošču«!

Radeći na ovoj knjizi, izbjegavali smo, ponekad s manje, a ponekad s više uspjeha, logične pretpostavke, dajući uvijek prednost dokumentima i svjedočenjima (sjećanjima) neposrednih učesnika u događajima. Ondje gdje smo pribjegavali vlastitim interpretacijama, čitaocu će uvijek biti jasno da je to naš, autorski tekst, a ne parafraza dokumenata. A što se tiče samih dokumenata i svjedočenja maksimalno smo nastojali da iz njih doslovno citiramo, možda ponekad i prepričamo opširno, suštinu, a prepričamo samo one njihove dijelove koji olakšavaju razumijevanje te suštine.

Sve citate^iz dokumenata, i partizanske i neprijateljsktfjrovenijencijeDreprodukovali smo uvijek izvorno, doslovno onakve kakvi su u svoje vrijeme nastali, sa svim stilskim, gramatičkim i pravopisnim greškama. Smatrali smo da bi bilo kakve intervencije oduzele tim dokumentima ne samo autentičnost već i slikovitost koja iz te autentičnosti izvire i na svoj specifičan način govori kako o ljudima koji su ih pisali tako i o situacijama i atmosferi u kojima su to činili. Ponegdje smo, radi lakšeg razumijevanja teksta, pojedine skraćenice dopunjavali, stavljajući vlastite dopune u okrugle zagrade.

Što se tiče izvora korištenih u radu na ovoj knjizi, oni su bili i morali da budu zaista raznovrsni i raznorodni. To su ponajprije dokumenti iz Arhiva Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, čiji je najveći broj objavljen u *Zbornicima dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije,* dokumenti iz Arhiva CK KPJ objavljeni i dosad neobjavljeni u ediciji *Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucije 1941-1945,* dosad objavljeni tomovi *Sabranih djela* Josipa Broza Tita, sačuvani i dostupni dokumenti neprijateljske provenijencije, mnogobrojne monografije jedinica NOV-a i POJ-a, dnevnici, kronike, zbornici, sjećanja i svjedočenja učesnika NOR-a itd. Čitalac će na kraju svakog toma naći pregled svih korištenih izvora.

Na teškoće smo nailazili i ondje gdje smo ih najmanje očekivali. *Zbornicima, dokumenata.. .*prišli smo kax>_J^oru čijj. nacin prezeritac.ije dokumenata i napomene"(objašnjenja) uz dokumente nejnogu biti dovedeni u sumnju. M^uüm. prevanli smo^se; o Jjezra-

u interpretaciji i prijevodima nekih od njih, brojnim[7] pogrešnim napomenama (objašnjenjima) uz doku-[1]- mente itd., koje se odnose na 1941. i 1942. godinu, mogle bi se napisati stranice i stranice. Ovo vrijedi i_za/ mnoge druge značajne edicije kao što su *Hronologija oslobodilačke borEe~ naroda Jugoslavije 1941-1945, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, 1941-1942 u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Ratna (sećanja iz NOB 1941-1942, Vezeu_NOB 1941-1945, Ratna sećanja, Narodpi herojCJugoslayiJe~Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i Revolucija 1941-1945* itd. Nažalost-iu—spada, i dvadeset dosad objavljenih tomova *Sabranih djela* Josipa Broza Tita Q_saeimH;o-' mebiće govora na odgovarajućim mjestima, ove itnjige.

Nismo očekivali da ćemo_naićL- na jsdflkcijska gifrnrwajij« i Hmgp reria.kcjjskg intervencije u pojedinim ključnim dokumentima kao što su, recimo, pisma Titova, Kardeljeva, Ive Lole Ribara... Međutim,-i4© se događalo. Ponekad je neka redakcija na mjestima izostavljenog rukopisa stavljala tri tačke, a ponekad čak ni^ njih nije^bilo^-Tada smo .tragali za originalima i, ako smo do njih došli, iskoristili smo ih, naznačujući gdje smo ih našli i u kojim su edicijama_skraćivani.

I o tome će biti govora na odgovarajućim mjestima ove knjige.

Dokumentima naše, partizanske / proven^encijej prilazili smoltao izvorima. 11 knje možemo imati puno povjerenje. Međutim, pokazalo se da ni podaci u njima, čak ni oni najosnovniji, datumski i personalni^ nisu bili uvijektacni. Događalo se to ne zato~~Itojeneko nekoga htio obmanuti, već jednostavno zato što autor, ili autori, dokumenata - partizanski štabovi, ustanove ili pojedinci - ni sami nisu bili tačno obaviješteni!/'»Č^sto-se«, piše Tito u predgovoru svojih *Sa-/branih~ćljela,* »nije raspolagalo^potpunijim informaci-I jama o raznim pojavama, kao i o snagama i namiera-\ ma neprijatelja, što je_sve uticalo na_karaMQT' načih U oSukaTiT i na "dokumente iz togjjgrioda«[9] I začudo, yedmcTsmo iTediciji *Građa za~povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.* I naišli na redakcijske napomene koje su ukazivale na to.

Veliki nedostatak mnogih naših edicija svih vrsta 0 narodnooslobodilačkom ratu jest nepostojanje najosnovnijih pomagala: indeksa ličnih imena i geografskih pojmova, o predmetnom registru da i ne govorimo, i zato ih je vrlo teško koristiti pri obradi bilo koje teme. Međutim, i onda kada smo, premda rijetko, nailazili na takve indekse, oni su se, nažalost, pokazali nedovoljno pouzdanima. Naime^U fekšfovimaHiokuižfenata ili "SVfedočenfa nailazili smo na neke pojmove 1 imena koji nisu bili registrovani u odgovarajućim indeksima. I tada smo, logično, gubili povjerenje u te indekse.

U istoj ediciji, pa čak i u istoj knjizi jedne edicije, u objavljenim smo prilozima nailazili na različite interpretacije pojgdjriib dQgađaja;__a_da i^govarajTrcaT redakajarrrtJcTni pokušala da raščisti neusklađenosti ili, ako već nije mogla utvrditi tačno ili približno tačno kada i gdje se neki događaj odigrao, ko je u njemu učestvovao itd., da bar uputi čitaoca koja je verzija vjerovatnije bliža istini.

Isto smo tako ponekad bili u najmanju ruku začuđeni redakcijskim ili uredničkim tumačenjima i objašnjenjima datim uz pojedine pasuse dokumenata. Iako se često nije radilo o nekim bitnim stvarima, ipak je takav njihov postupak ukazivao na suštinu njihova pristupa dokumentima, pristupa, koji je, čini nam se, bio u potpunoj suprotnosti s Titovim riječima napisanim u predgovoru njegovih *Sabranih djela*

> smatrao« - napisao je Tito — »đaT'N* nemam pravo da u tim radovima, kao svjedočanstvima, išta mijenjam - da bi danas neke stvari, možda, drukčije izgledale. Ne, smatram da nam ne treba nikakvo poboljšanje takve -vrste. Neka historija i buduće generacije sude o nama onakvima kakvi smo bili i kako smo se razvijalMjjJmkvom smo se pravcu kretali.«[10]

Zar-termTo obavještajnoj~5lužbl nije važna, "ali je, kada već o tome govorimo, načelno vrlo karakteristična i indikativna, recimo, napomena, kako Redakcije Titovih *Sabranih djela,* tako i Redakcije *Dokumenata centralnih organa KPJ...* uz jednu rečenicu u Titovu pismu Tempu (Svetozaru Vukmanoviću) od 4. ili 5. februara 1942. godine iz oslobođene Foče. Na kraju tog pisma Tito moli Tempa da mu iz Sarajeva pošalje slike sa filmova koje mu je poslao na razvijanje i nabavi nove filmove za njegov fotoaparat, pa dodaje:

> »Ako još ima cigareta u Sarajevu, osobito 'Neretve', nemoj da zaboraviš na sirotinju. Osim cigareta, mislim da ćeš se sjetiti koji je artikal za nas od najveće vrijednosti.«[11]

I Redakcija Titovih *Sabranih djela* i Redakcija *Dokumenata centralnih organa KPJ...* uz posljednju rečenicu, iako Tito piše o jednom artiklu, u napomeni daju objašnjenje:

> »Tito je, vjerovatno, mislio na sanitetski materijal, municiju i oružje«, odnošnoT»' 1 itcTvjerovatno misli na oružje, municiju i sanitetski materijal.«[12]

Međutim, ne treba mnogo pronicljivosti da bi se zaključilo da je Tito jednostavno i ljudski pod »artiklom za nas od najveće vrijednosti« »osim cigareta« misli£>_na^_=^-ka£u! Uostalom to potvrđuje i sam Tempo kada nedjelju dana kasnije, 12. februara, javlja Titu iz Sarajeva:

> »Tebi šaljemo poseban paket u kome treba da bude odijelo, 'Neretve', kafe. šećeravgšajdr. \ Ukoliko nešto ne bude bilo od~navedenog, po- I

slaćemo ti idućim transportom. Što se tiče filma, on nije bio još razvijen...« itd.'[3]

U tom Tempovu pismu, koje je odgovor na Titovo pismo od 4. ili 5. februara, nema ni jedne jedine riječi o »sanitetskom materijalu, municiji i oružju«!

Zašto Titu oduzimati tu jnalu ljudsku slabost - ako je to uopće slabost — kao što je č?na kafa?

Uostalom, sa sličnim su se molbama obraćali i njemu njegovi najbliži saradnici. U jeku treće neprijateljske ofanzive, nakon napušta^laJ^očfir-MošaJJijade, »14. maj(a) 1942. u 4 sata ujutro Žabljak«, piše: »Dragi Tito, molim te za kafu - ona me najviše drži, ajotrošio sam je.«[14] A Aleksandar Ranković Marko piše Titu »5. maj(a) 1942. u 14.20 (Lijećevina)«: »Kad bih imao malo-šećera, ne bi loše bilo.« Pridružuje mu se i Milovan Dilas, supotpisavši pismp §vojim j)sgudonimom Veljko.[15]

Knjigu smo pisali - kao što smo već rekli - isključivo na bazi dokumenata naše i neprijateljeve provenijencije i na bazi svjedočenja direktnih učesnika događaja datih u raznim formama i raznim prilikama i povodima. Nažalost, odavno je poznato da je ljudsko sjećanje krhko. Uz to, neke su događaje pojedinfučesnici različito doživjeli i vidjeli. U takvim smo slučajevima, ukoliko pomoću dokumenata nismo mogli utvrditi istinu, podjednako prostora u rukopisu dali različitim viđenjima i objašnjenjima.

Što se tiče naziva partizanskih štabova i komandi, organizacija i ustanova NOP-a, u vlastitom smo se tekstu koristili izvornom terminologijom ne kalemeći joj tek kasnije usvojene nazive. A kada smo se koristili nazivima kakve smo našli u izvorima, zapravo zbornicima dokumenata i arhivima kojima smo se služili, prenosili smo ih doslovno.

Obavještajna služba odvajkada nosi i općeusvojeni naziv »tajna služba«, jer je tajnost prvi preduslov~njene uspješne aktivnosti. Isto su tako u trenucima opasnosti uvijek prije svih ostalih uništavane arhive obavještajne službe. Zbog svega toga bili smo svjesni da nećemo uspjeti da skinemo veo tajne sa svih registrovanih pothvata, kako neprijateljskih obavještajnih službi, tako i naše, partizanske obavještajne službe. Uz to, bili smo svjesni i toga da svaki neprijateljski (pa poneki i naš, partizanski!) obavještajni dokument moramo prihvatiti s određenom dozom opreza, vodeći računa o vremenu i okolnostima u kojima je nastao, o osobi koja ga je pisala, ustanovi iz koje je potekao,

a ponekad čak i o tome zašto je i kako upravo taj dokument ostao sačuvan!

Bili smo prisiljeni da ukažemo na neistine i netačnosti koje smo nepobitno utvrdili, bez obzira na to ko je njihov autor. Na isti smo se način odnosili i prema nenamjerno napravljenim greškama u nekim člancima i sjećanjima (svjedočenjima) čija vrijednost suštinski ipak nije sporna.

Ne smatramo da smo o bilo čemu rekli posljednju riječ. Svjesni smo da smo mnoga pitanja samo načeli ili ih ostavili bez cjelovita, a ponekad i bez ikakva odgovora. I zbog svega toga unaprijed prihvatamo raspravu o svemu što smo napisali ili propustili da napišemo, uz istovremenu spremnost da pred snagom argumenata priznamo vlastite greške, propuste i promašaje..

Jedini nam je cilj bio da iznesemo zasad dostupnu istinu o našoj obavještajnoj službi, zapravo da se toj istini što više približimo, pa makar ona ponekad bila gorka i opora. Zato smo morali da pišemo i o neugodnim stvarima, o porazima i promašajima naše obavještajne službe, a ne samo o njezinim podvizima i uspjesima. Smatramo da se samo na taj način iz rada partizanske obavještajne službe mogu izvući iskustva korisna ne samo za bolje razumijevanje mnogih minulih događaja i odnosa, nego i za budućnost, ponajprije na planu organizacije našeg sistema Općenarodne odbrane i društvene samozaštite!

»Partizanska obavještajna služba 194MJM2«!(tri knjige) tematska je~qeiina: obunvata^periodLnästarika i razvoja *izrazito partizanske* obavještajne službe, koja će"kasnije, uporedo s prerastanjem partizanskih jedinica u regularnu armiju, izgubiti svoje prvobitne karakteristike. U tom periodu prelomnu tačku predstavljaju naredbe Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 27. novembra i 2. decembraj942. godine.Prvajiaredba, koja nosi naslov jUputstva~iT organizacioiipj strukturi i osnovnim zadacima obavještajne službe na oslobođenoj i okupiranoj teritoriji«, inaugurira organizacionu jedinstvenost i definiše potčinjenost te službe jednom centru (obavještajnom odsjeku Vrhovnog štaba), dok druga označava formiranje jedinstvene obavještajne službe u svim jedinicama NOV i POJ. Sprovođenjem u živottih naredbi završava se zapravo period *partizanske* obavještajne ~shlžbe, čija je glavna karakteilstika. bila __ organiaacionaraznolikost. A taj period vremenski se podudara s krajem 1942.

godine, tj. danima pred početak četvrte neprijateljske ofSnzive! ~ ~~

Iduće tri knjige obuhvatit će period *od januara 1943. do maja 1945. godine* (kraj rata) i nosiće naslov »Obavještajna služba NOVJ«, ili možda neki drugi. U svakom slučaju i ove će knjige predstavljati tematsku cjelinu za sebe.

Slavko F. Odić i Slavko Komarica Koslav

UVOD KOJI TREBA PROČITATI

jer će bez osnovnih znanja o obavještajnoj službi uopće, bez raščišćenih pojmova o nekim definicijama i nazivima te bez koliko-toliko jasne slike o protivnicima s kojima će se morati da nosi partizanska obavještajna služba, biti teško pratiti ono što je opisano na stranicama ove knjige

Jedno od često citiranih uputstava za obavještajni rad istovremeno, jgi jedno od najstarijih. Nalazimo ga u *(Knjizi brojeva,)*četvrtoj knjizi_Mojsijeva *Starog zavjeta,* TM'mjestu "gaje Gospod savjetuje Mofsiju da pošalje »uhode u zemlju kanaansku«, u današnji Izrael, koju je obećao Židovima. Čin^ći lo,.Mo}sIjfi^svojim uhodama govori:

> »Idite gore u Negeb, onda se popnite na brdo. Razgledajte zemlju kakva je. Je li narod koji u njoj živi jak ili slab, malobrojan ili mnogobrojan? Kakva je zemlja u kojoj živi; dobra ili rđava? Kakvi su gradovi u kojima borave; otvoreni ili utvrđeni? Kakvo je tlo; plodno ili mršavo? Ima li po njemu drveća ili nema? Odvažni budite i ponesite plodove te zemlje.«[1]

Te Mojsijeve riječi, vijekovima dopunjavane samo novim pojedinostima, i danas ilustrujiu_bit zadatka *ofanzivne (informativne) obavještajne službe,* i vojne, i političke, i ekonomske, zadužene za pribavljanje podataka o zbivanjima i stanju u taboru stvarnoga ili mogućeg neprijatelja. Kanaanci su pružili jak otpor Židovima, ali konačno su ipak-Savladani, vjerovatno i zato što nisu imali izgrađenu službu koja bi bila u stanju dajspriječi židovske uhode da uspješnćT izvrše svoj zadatak. ~~

Tek kasnije, izgleda, shvatiće se potreba i za onim oblikom obavještajne aktivnosti kojoj će biti povjerena zaštita vlastite zemlje, vlastitih redova i vlastitih tajni od prodora špijuna drugih zemalja i zato će ona dobiti naziv *defanzivna* üi *kontraobavještajna služba.* Međutim, termin »obavještajna služba« obuhvataće, u cijelom svijetu, i ofanzivnu (informativnu) i defanzivnu, tj. kontraobavještajnu komponentu — što je slučaj i u naslovu ove knjige — dok će istovremeno, valjda i

zbog primata i zbog odnosa uzrok-posljedica, često označavati i isključivo ofanzivnu (informativnu) obavještajnu službu.

Bez obzira na organizaciona ustrojstva i podjelu, aktivnost dvaju osnovnih načina obavještajne službe - špijunaža je samo dio ofanzivne obavještajne službe, kao što je i borba protiv neprijateljskih špijuna u vlastitim redovima samo dio kontraobavještajne službe - svugdje se i uvijek ispreplitala: obavještajci su u svom radu nerijetko dolazili do podataka dragocjenih za kontraobavještajnu službu, i obratno. Zbog toga, a i uslijed nedostatka kadrova u partizanskim jedinicama, naročito u prvom periodu NOB-a, oba su oblika obavještajne službe — i ofanzivni i defanzivni — često povjeravani jednom licu.

Tako, na primjer, Štab NOP odreda za Bosansku krajinu 4. oktobra 1942. dostavlja Štabu 1. krajiškog NOP odreda sljedeći dopis:

»Iz izvještaja obavještajnog oficira III bataljona vašeg odreda vidi se da drugovi partizani iz 3. čete III bataljona između sebe govore da im prilikom akcije na Stari Majdan nije objašnjen neprijateljski položaj, te da su došavši na teren zavedeni na nepoznate položaje. Radi toga da su mogli svi pogubiti glave, te radi toga akcija nije uspjela.

Povodom ovoga potrebno je održati konferenciju sa vojnicima, i razjasniti im ko je kriv radi naprijed navedenoga, te kako naći način da se povrati kod partizana povjerenje i pouzdanje u njihov rukovodeći kadar. Potrebno je također posavjetovati se sa odgovornim drugovima, kako se ubuduće ne bi ovakve i slične stvari prilikom akcija događale.«[2]

Približno u isto vrijeme *obavještajni* je oficir 3. krajiške NOU brigade u svom izvještaju Štabu brigade od 7. oktobra 1942. napisao i ovo:

»Partizani ove Brigade imaju dobro raspoloženje u borbi prema neprijatelju. Kod partizana može se primjetiti (kod pojedinih) nezadovoljstvo zbog slabe obuće i odjeće.«[3]

Očigledno je da su se obavještajni oficiri 3. bataljona l. krajiškog NOP odreda i 3. krajiške NOU brigade bavili i poslom koji je pripadao domeni rada kontraobavještajne službe, čiji je zadatak bio da prati zbivanja u vlastitim jedinicama kako bi se spriječila mogućnost da eventualno ubačeni neprijateljski agenti iskoriste opravdano ili neopravdano nezadovoljstvo boraca u svoje destruktivne svrhe.

U partizanskom ratu, koji se vodio u specijalnim uslovima - uz konstantnu opću vojnu nadmoćnost neprijatelja, i u brojčanome, i u tehničkom pogledu, i uz samo povremenu i mjestimičnu nadmoćnost partizana izabranu po vlastitoj želji - nemoguće je pridržavati se nekih jasno definisanih i ustaljenih principa ratovanja ili obavještajnog rada. Zapravo, u takvom ratu ništa nije toliko sigurno da bi moglo biti tačno predviđeno. Djelomično je i otuda poticala raznolikost u organizacionom pogledu, i u nazivima, i u metodama rada naše partizanske obavještajne službe u cjelini, sve dok iz partizanskih odreda nije počela da izrasta regularna armija. Međutim, od prvih dana borbe protiv okupatora i kvislinga ideološko jedinstvo rukovodećih snaga narodnooslobodilačkog pokreta, koje su pretežno sačinjavali članovi Komunističke partije Jugoslavije, nadvladavalo je te raznolikosti i zapravo ih svodilo na formalnosti.

Aktivnost obavještajne službe obično se dijeli na četiri osnovne faze:

1. organizacionu pripremu,
2. prikupljanje obavještenja,
3. sređivanje i analizu prikupljenih obavještenja,
4. njihovo korištenje.

To je bio slučaj i s partizanskom obavještajnom službom — bez obzira na to da li su partizanski obavještajci bili toga svijesni ili ne — samo je u njoj, zbog specifičnih uslova partizanskog rata, treća faza najčešće izostajala. Veći broj ustaničkih žarišta širom Jugoslavije bio je prvih mjeseci bez čvrstih, pa i bez ikakvih međusobnih veza, a i akcije okupacionih snaga bile su usmjerene na pojedina od tih žarišta, tako da se ni događaji na jednom kraju nisu neposredno, ili se uopće nisu odražavali na zbivanja u drugim krajevima. U tom periodu ustanka prikupljanje podataka i njihova analiza obavljani su u štabovima odreda. Kasnije, kada su partizanske snage ojačale i čvršće se međusobno povezale, iskrsli su za to vrijeme nerješivi problemi pravovremenog dostavljanja podataka dobivenih iz različitih izvora jednom centru ili pojedincu koji bi ih sredio i analizirao. Dakle, radilo se o suštinskom problemu odnosa između službe veze i obavještajne službe. Jer, to ne treba ni isticati, ni najbolja i najtačnija obavještenja ništa ne vrijede ako ne mogu biti navrijeme dostavljena onom ko ih može i zna iskoristiti.

Da je tom problemu od prvih dana narodnooslobodilačkog rata posvećivana pažnja — istina, negdje manja, a negdje veća, - govori, recimo, Kiril Mihajlovski Grujica, predratni član KPJ i jedan od organizatora ustanka u Toplici:

»Mi Topličani, imali smo jednu srećnu okolnost da smo u odredu imali dva španska borca (kapetani po činu) Jelisije Popovski-Marko i Ratko Pavlović-Ćićko. Ćićko, kao jedna, u teoretskom i političkom, pa i u vojničkom smislu veoma izgrađena i jaka ličnost, sa velikim iskustvom, u stanju je bio da prenosi na vrlo jednostavan način iskustva iz španskog građanskog rata. On je pridavao veliki značaj obaveštajnoj službi i vezi i radio je na tome da veze, bilo odreda sa gradom, sa mesnim desetinama ili medu selima, funkcionišu u najboljem mogućem redu. Mi smo, jedan deo rukovodilaca, slušali neka njegova predavanja. Sedam ili devet tih Ču Deevih pravila. Tu su bila i poglavlja o vezi i obaveštavanju. Ja sam to naučio napamet. Jedan detalj kojeg je Ćićko iznosio, otprilike je glasio ovako?[1] 'Kad neprijatelj zna" šta neprijateTp, radi, neprijatelj 'r.p. lflkn pnhpHiti npprijatpljg'.W

Ču De, kojega K Mihajlovski spominje, bio je od 1927. godine legendarni komandant kineske komunističke armije. S tim u vezi interesantna je činjenica da se i čuveni južnoamerički gerilac Ernesto Che Guevara (Ernesto Će Gevara) u svojoj knjizi *Partizansko ratovanje i revolucija,* pišući o obavještajnoj službi, također poziva na kinesko iskustvo napisavši:

»'Upoznaj sebe i svog protivnika i bićeš sposoban da vodiš stotine borbi bez i jednog poraza.' Ovaj kineski aforizam vredi za partizansko ratovanje isto toliko koliko i^biblijski/psalm)Za snage u borbi nema korisnije stvari od blagovremenog i tačnog obaveštavanja.«[5]

Kontraobavještajna služba će u našem partizanskom ratu morati prva da stupi na scenu, a razloge za to čitalac će naći u poglavlju »Zaštita partijskih redova i partizanskih odreda«. Međutim, ona će, kao uostalom i partizanska ofanzivna (informativna) obavještajna služba, u različitim krajevima i periodima u toku 1941. i 1942. godine nositi različite nazive: biće nazivana *političkom obavještajnom službom, civilnom obavještajnom službom, civilnom službom bezbjednosti, defanzivnom obavještajnom službom,* s ciljem da se naglasi njena odvojenost od vojne ofanzivne

(informativne), pa i od kontraobavještajne službe u partizanskim jedinicama itd. Ponekad će je nazivati i *GPU,* po sovjetskoj kontraobavještajnoj, zapravo političkoj policijskoj službi GPU (Gosudarstvenoje političeskoje upravlenije — Državna politička uprava), koja je 1936. preimenovana u NKVD (Narodni komesarijat vnutreniih del). To će učiniti i sam Kardelj u pismu iz Ljubljane poslatom 29. marta 1942. godine Titu u Foču. Govoreći o upućivanju žene talijanskog komunističkog rukovodioca Rigoleta Martinija Kvarta u Italiju i konstatujući da je »tamo stigla«, on napominje da su je prije odlaska u Italiju — zbog toga što je optuživala Tita daje »sabotirao njih«, tojesL-Etju i njenog supruga; zatim Hrvate (vjerovatno zbog muževljevog ha^šgnja. n 7j^rehi], mada je CK KP Hrvatske nspješno organizovao njegovo bjekstvo iz Kerestinca). da je loše i omalovažavajući govorila o KPJ itd. - u Ljubljani »Gaš(per) i Peter (Boris Kidrič) u ime CK (KP) Slovenije« »preslušali« i »posle toga... poslali pred komisiju* »partijske kontrole (tj. *odsek njihove GPU, koju su opasno razvili)*'

Partizanska ofanzivna obavještajna služba najčešće se nazivala *informativnom* ili *vojnoinformativnom službom,* jer je njen osnovni zadatak bio da prikuplja podatke o neprijateljskim *vojnim* formacijama, njihovom naoružanju, dislokaciji, namjerama i si.

Međutim, u prvom periodu narodnooslobodilačke borbe obavještajna je terminologija korištena i ondje gdje joj nikad nije bilo mjesto. Bilo je, na primjer, partizanskih ustanova koje su nosile naziv »informativni biro« ili »obavještajni ured«, a ustvari su se bavile izdavanjem radiovijesti, raznih brošura i propagandnog materijala. Tako, na primjer, Stojan Makić, pišući o zbivanjima u Bosanskoj krajini u jesen 1941. godine, kaže i ovo:

> »Početkom novembra formiran je i *Prvi partizanski obavještajni biro (POBJ* koji je izdavao radio-vijesti i drugi propagandni materijal, prve glave Istorije SKP(b) i dr. U ovom birou su bili Nikica Pavlić (član Partije, talentovani publicista iz Banje Luke) i Branko Ćopić, koji je nastavio da piše svoje šaljive 'Raporte' i druge partizanske pjesme. Kasnije su stigli književnici Skender Kulenović i Hasan JCikić.«[7]

U nekim slovenskim komandama još ni potkraj 1942. godine_nije bilo raščišćeno s pojmom obavještajne službe. Tako u »Tžveštaju Staba drugog bataljona

Soškog odreda od 4. decembra 1942. godine« doslovno piše:

»Dostavlja se izveštaj o stanju bataljona i to:

Vojno-obaveštajna služba

Slijede, međutim, podaci (obavještenja) o izvedenim *vojnim akcijama,* a tek pri kraju nalazimo ovakav pasus:

»Obaveštajna služba na terenu je vrlo loša; plaše se da mi ne napadnemo, pa nam sa terena javljaju o nekom pokretu Italijana tek poslije dva dana.«"

Taj pasus ukazuje i na strahovanje lokalnih obavještajaca - koje se nije manifestovalo samo u Sloveniji - da bi partizani mogli napasti Talijane blizu njihova sela i tako izazvati odmazdu nad selom odvođenjem ljudi u logore, ubijanjem žena, djece, staraca, te pljačkom i paljenjem kuća.

Čitaoca ne treba da zbunjuje terminološka zbrka o kojoj smo upravo govorili, jer uz malo napora moćiće da po smislu »dešifruje« o kojem je vidu obavještajne službe riječ u dokumentima ili sjećanjima (svjedočenjima) citiranim na stranicama ove knjige. Uostalom, u nekim, po našem mišljenju važnijim slučajevima, pokušali smo da mu ukažemo na to.

Organizacione pa i terminološke peripetije kroz koje će prolaziti partizanska obavještajna služba u oba svoja osnovna oblika, vidljive su, zapravo su lako uočljive.

Pojava^Hyostrukih agenata«^stara je koliko i sama obavještajna služba. ZačudoTmi na njih i njihovu aktivnost nismo naišli, bar ne u prvom periodu narodnooslobodilačkog rata, ni u dokumentima bilo čije provenijencije ni u bilo čijim svjedočenjima - sjećanjima.

Istina, bilo je, slučajeva da su pojedini aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta, uhapšeni u okupiranim gradovima od kvislinških ili okupatorskih policijskih organa, pristajali na^bavještajnu saradnju s njima, ponekad su čak potpisivali i odgovara]uče obaveze, ali su u najvećem broju slučajeva"nakon dolaska u partizane priznavali šta su učinili. Tako je~ recimo, postupio predratni napredni banjalučki omladinac Suljica Halalkić još prvih dana ustanka. Uhapšen od ustaša, on je pristao na saradnju s njima, ali je odmah nakon izlaska iz zatvora napustio grad i otišao u banjalučki partizanski odred, gdje je odmah sve ispričao odgovornim drugovima. Kritikovan jezbog takvog postupka, jiH jnu je oprošteno. Ističući se od

prvog dana izvanrednom hrabrošću, postao je hrabar borac, ajoginuojeJfao legendarni puškomitraljezac. Najv]erovatnii_e je s a m njegov pristanak da bude »ustaški oha,vješta,jao 11 ti cao_na £injenicu da nije proglašen narodnim herojem. Međutim, nije se uvijek postupalo velikodušno kao u slučaju Suljice Halalkića, niti su baš svi uhapšeni aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta postupili kao on.

Neki teoretičari obavještajne službe smatraju i izviđanje - taktičko i strateško - sastavnim dijelom te službe. Međutim, u prvom periodu našeg oslobodilačkog rata, koji je nosio izrazit pečat partizanskog (gerilskog) ratovanja, izviđačka je aktivnost i sa jedne ,-i sa druge strane bila dio samih vojnih poduhvata kojima je najčešće neposredno prethodila. Ukoliko su, pak, partizanski izviđači izvršili svoje zadatke bez borbenih akcija tretirali smo ih kao »čiste« obavještajce, što su ustvari i bili.

Odmah nakon okupacije Komunistička partija Jugoslavije, a zatim i partizanski odredi, suočili su se s nizom okupatorskih i kvislinških i policijskih službi. Međutim, ni te službe ne smijemo posmatrati statički jer su i one, kao i partizanska obavještajna služba, jačanjem narodnooslobodilačkog pokreta mijenjale svoje organizacione oblike i metode svog djelovanja.

»Počasno« mjesto među neprijateljskim obavještajnim i policijskim službama, koje će razvijati intenzivnu aktivnost protiv KPJ i NOP-a u cjelini, zauzimale su obavještajne službe nacističke Njemačke: *Abwher, Tajna vojna policija (Geheime Feldpolizei - GFP), Ic (ajns ce) služba Wehrmachta i Glavni ured bezbjednosti Reicha (RSHA).* Dvije od njih - Abwher i Ured VI RSHA - imale su razgranate agenturne mreže još u predratnoj Jugoslaviji, a već je tada KPJ, kao sekcija Kominterne, morala da vodi borbu i sa *Gestapom,* tj. *Uredom IV RSHA,* koji je u borbi protiv nje tijesno sarađivao s jugoslavenskom kraljevskom policijom.

Okupacijom i podjelom Jugoslavije Nijemci su u nekim njenim krajevima (u većem dijelu Srbije, u Banatu i većem dijelu Slovenije) postali apsolutni gospodari — okupatori, dok su u ostalima, priključenim Mađarskoj (Prekomurju, Međimurju, Bačkoj i Baranji), Bugarskoj (dijelovima istočne Srbije i većem dijelu Makedonije), te u područjima koja su pripadala Italiji (Crnoj Gori, Kosovu, Metohiji, zapadnim dijelovima Makedonije, dijelovima Dalmacije, Hrvatskog primorja i Slovenije), kao i na teritoriju tzv. Nezavisne Države Hrvatske, njihove obavještajne službe djelovale

protiv narodnooslobodilačkog pokreta manje-više u saradnji s odgovarajućim okupacijskim ili kvislinškim (policijskim i obavještajnim službama.

Abwehr (što u doslovnom prijevodu znači »odbrana«!) bio je od dolaskaTnacista na vlast u Njemačkoj ~ (1S32), odnosno od početka provođenja Hitlerovih sudih ideja o njenom pravu na dominaciju nad Evropom i svijetom, nesumnjivo najagresivnija vojnoobavještajna služba tog vremenaT Centrala te službe, s nazivom *Uprava Abwehra za inostranstvo/Odbrana (Amt Ausland/Abwehr),* na čelu koje je od januara 1935. do februara 1944^goding iiL£Ladrriiral Wilhelm Canaris, nalazila se pri Vrhovnoj komandi Wehrmachta (OKW) i dijelila se na grupu za špijunažu (Grupa I), sabotaže i diverzije (Grupa II) i kontrašpijunažu (Grupa III).

»Uprava za inostranstvo/Odbrana« (u daljem tekstu: Abwehr) u mirnodopskim je uslovima djelovala preko svojih teritorijalnih organizacija pri generalnim komandama vojnih okruga, koje su nosile naziv A^wehrstelle Jgkraćenn- A^t). Ast Beč (XVIII vojni okrug) i Ast Salzburg (XVII vojni okrug) bili su i prije rata i za vrijeme okupacije obavještajno vrlo aktivni na teritoriju Jugoslavije.

Nakon okupacije zemlje formirani su Astovi u Beogradu i Zagrebu. Poput centrale, i Astovi su u svom sastavu imali odjeljenja za špijunažu (I), sabotažu i diverzije (II) i kontrašpijunažu (III), a djelovali su preko mreže nižih ustanova: podružnica (Nebenstelle — Nest), ispostava (Aussenstelle - Ausst), obavještajnih punktova (Meldekopf - MK) i uporišta (Stützpunkt), a u sjedištima Astova i preko »gradskih biroa« (Stadtbüro). Osim nabrojanih organa, postojali su i tzv. istureni Abwehroficiri (Vorgeschobene Abwehroffizier - VAO) i rezidenti (Hauptvertrauensmann — HVM).

Razgaranjem ustanka i jačanjem partizanskih odreda teritorijalne organizacije Abwehra, koje su se u međuvremenu jako namnožile, čvršće su povezane sa štabovima operativnih trupa - štabovima korpusa i divizija, ali se u njihovoj vertikalnoj povezanosti s Abwehrom pri OKW nije ništa promijenilo.

Dok su Grupa II i Grupa III dotad bile zastupljene samo u Astovima, u ovoj fazi stvaraju na terenu samostalne organizacije, vertikalno povezane s odgovarajućim grupama Abwehra pri OKW-u.

Potrebno je ukazati na to da se Grupa II Abwehra nije bavila samo sabotažama, diverzijama i najne-

ophodnijom obavještajnom djelatnošću, koja će joj obezbijediti izvođenje takvih akcija, već da je u njenu domenu pripadao i niz aktivnosti usmjerenih na slabljenje ekonomske snage, političkog i nacionalnog jedinstva, tj. otporne snage i borbenog duha mogućeg ili stvarnog neprijatelja. Ta je aktivnost, uključivši i organizovanje oružanih pobuna i gerile (sekcija K — Kleinkrieg), bila naročito bogata u periodu priprema agresije, ali se nastavljala i u ratu. U uslovima partizanskog ratovanja ona je samo prilagođavana novim okolnostima. Ta je grupa Abwehra zapravo bila preteča onih aktivnosti koje će poslije drugog svjetskog rata biti obuhvaćene pojmom »specijalni rat«.

Abwehr II razvijao je intenzivnu aktivnost u Kraljevini Jugoslaviji prije rata, koristeći se prije svega njemačkom nacionalnom manjinom (folksdojčerima) i ustaškim pokretom. Pomoću njih i agenata u drugim sredinama izgradio je vrlo razgranatu ilegalnu organizaciju »Jupiter«, koja je prvih dana rata odigrala značajnu ulogu. Jedinice Abwehra II su prve krenule u akciju u ratu protiv Jugoslavije. Prešavši Dunav iz Rumunije, u noći između 5. i 6. aprila, one su, kako piše Slobodan Bosiljčić,

> »... izbile na drum Kladovo-Tekija, presekle telefonske veze, zasule bombama kuće u kojima su spavali tek mobilisani jugoslovenski vojnici i napali vod koji je organizovao odbranu Sipskog kanala. Druga nemačka borbena grupa istovremeno je krenula sa ostrva Ada-Kale.
>
> Svi su ovde bili potpuno iznenađeni, izuzev sreskog načelnika belogardejca Leonida Ćudnovskog, nemačkog agenta, koji je 5. aprila 1941. uveče priredio u Kladovu pijanku za neke oficire jedinice na obezbedenju Sipskog kanala, omogućio da te noći oslabi pripravnost vojske, a oficire posle ponoći vratio u Sip, pravo pod nož nemačkim desantnim jedinicama«.'

Štabovi jedinica njemačkog Wehrmachta imali su u svom sastavu operativno odjeljenje (Ia), odjeljenje za snabdijevanje, tj. intendanturu (lb) i *odjeljenje vojnoobavještajne službe protiv neprijatelja (Ic - ajns ce).* Odjeljenja Ia i Ic međusobno su tijesno sarađivala jer je obavještajni (Ic) oficir štaba snabdijevao operativno odjeljenje podacima o neprijatelju na osnovi kojih su planirane vojne operacije. Oficiri Ic nalazili su se u štabovima armijskih grupa, armija, korpusa i divizija, dok su njihove poslove u pukovima i bataljonima obavljali adutanti.

U osnovne zadatke oficira Ic, odnosno Ic odjeljenja, pripadalo je prikupljanje podataka o neprijatelju, obezbjedenje vlastitih jedinica od neprijateljske špijunaže i briga o njihovom moralu. U uslovima našeg partizanskog rata Ic oficir vodio je evidenciju o brojnom stanju, naoružanju i dislokaciji partizanskih jedinica, o njihovom komandnom kadru itd., na osnovi informacija dobivenih od ispostava Abwehra, Tajne vojne policije, vojnopozadinskih i drugih njemačkih ustanova i organizacija, a i sam ih je prikupljao preko jedinica potčinjenih štabu u kojemu se nalazio, saslušavanjem zarobljenih partizana, ukopčavanjem na partizanske telefonske linije ondje gdje ih je bilo, prisluškivanjem partizanskog radiosaobraćaja i dešifriranjem radiograma itd. Iako Ic-služba *načelno* nije stvarala vlastitu agenturu, ipak je na teren na kojem su se trupe dulje zadržavale u partizanske redove i na oslobođeni teritorij ubacivala i svoje agente. To su naročito praktikovali Ic oficiri oblasnih, okružnih i mjesnih komandantura (Feldkommandanture, Kreiskommandanture, Ortskommandanture).

Tako iz »Izvještaja o radu Ic odjeljenja (718. pješadijske divizije - primj. autora) za period od 1. 5-31. 12. 1941.« vidimo da je to odjeljenje već u junu 1941. godine u Banjaluci »vršilo premetačine kuća«, a »u saradnji s tajnom policijom (Ustaškim redarstvom) kontrolu u mjestu poznatih komunista koji su poslije 22. juna razvili snažnu aktivnost«; nadalje, da je u avgustu »počelo s pripremama akcije s agentima* te da je »u oktobru 1941. predalo političkoj tajnoj službi - Ustaškom redarstvu — materijal za raciju protiv komunista*, na osnovi kojega je ustaška policija »uhapsila 85, ponovo pustila na slobodu 18, a prijeki sud u Zagrebu je osudio 63«.[10]

Tajna vojna policija (Geheime feldpolizei - GFP) bila je posebna organizacija njemačkih oružanih snaga, vertikalno organizovana u GFP-grupe, komesarijate, sekretarijate i ispostave. Obavljala je vojne kontraobavještajne i policijsko-egzekutivne zadatke i istovremeno bila egzekutivni organ vojne kontraobavještajne službe (Abwehr-grupa III) i Ic službe.

Niži organi GFP-a u okupiranoj Jugoslaviji ostali su uz okupacione jedinice saradujući s Abwehrom i Ic službom. Jačanjem narodnooslobodilačkog pokreta te NOV-a i POJ-a i ponovno pretvaranjem jugoslavenskog okupacionog teritorija u operativno područje, GFP je mrežu svojih ustanova - sekretarijata i ispostava — pomjerala prema kretanju štabova nje-

mačkih divizija i kasnije korpusa (Zagreb, Banjaluka, Bihać, Sarajevo, Mostar, Beograd itd.), detaširajući štabovima divizija svoje manje pokretne komande. Istovremeno je proširila svoju djelatnost, baveći se ne samo kontraobavještajnom zaštitom njemačkih oružanih snaga, već sve više i obavještajnom i bezbjednosnopolicijskom djelatnošću orijentiranom prema civilnom stanovništvu i ustanovama okupiranih teritorija, kao i prema perifernim područjima slobodnog partizanskog teritorija. Tako je glavni kontraobavještajni zadatak GFP postepeno postala borba protiv NOV-a i POJ-a i ilegalnih organizacija NOP-a na okupiranom teritoriju. U tom je cilju GFP morala da izgrađuje i široko rasprostranjenu obavještajnu mrežu na terenu, naročito duž komunikacija. Istovremeno je i hapsila i saslušavala civile i zarobljene partizane.

O jednoj takvoj akciji Tajne vojne policije saznajemo iz dopisa ustanove njemačkog policijskog u Zagrebu, upućenog Ic odjeljenju Štaba njemačke 714. pješadijske divizije:

»Jedan vrlo povjerljiv čovjek obavijestio nas je da je Tajna vojna policija u Banjoj Luci 19. januara 1943. izvršila raciju na pazarni dan i uhapsila oko 100 osoba, koje su otpremljene u jednu zgradu samostana Trapisti kod Banje Luke...

Vrijedi primijetiti da su partizani istog dana pokušali da nagovore seljake koji su se vozili u grad da odustanu od svoje namjere, govoreći im da će danas Nijemci na pijaci sve pohapsiti. Pošto hrvatske vlasti nisu bile obaviještene o ovoj njemačkoj namjeri, mora se pretpostaviti da je ovu akciju partizanima izdao neki konfident Tajne vojne policije. Tajna vojna policija je uhapsila i nekoliko građana...

23. 1. 43. izvršena su hapšenja i u Prijedoru, kojom prilikom je uhapšeno 65 osoba...

Prednje Vam dostavljam na znanje s molbom za obavještenje da li podaci ovog povjerenika odgovaraju stvarnosti.«"

U aprilskom ratu 1941. godine odmah iza njemačkih trupa, koje su nadirale iz Austrije, kretala se i ekspozitura Glavnog ureda bezbjednosti Reicha (RSHA), tzv. *Djelatna grupa policije bezbjednosti i služba bezbjednosti* (Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst - EG Sipo i SD), koja je na putu za Beograd organizovala svoje podređene ustanove — *Djelatne komande* (Einsatzkommando —

EK) - u Zagrebu, Osijeku, Sarajevu, Beogradu, Novom Sadu i Skoplju. Unutrašnja organizacija tih komandi bila je analogna organizaciji RSHA, to jest komande su u svom sastavu imale i nacističku stranačku obavještajnu službu (Sicherheitsdienst - SD = Odjeljenje III) i Tajnu državnu policiju (Geheime *Staatspolizei* — Gestapo = Odjeljenje IV). Mada su područja rada RSHA i njegovih nižih organa bila strogo diferencirana, u nas je, a i drugdje u svijetu, Gestapo postao sinonim za cjelokupnu njemačku obavještajnu službu, pa se s nazivom *Gestapo i gestapovac* srećemo i kada je riječ o pripadnicima vojnoobavještajne službe, Tajne vojne policije, SD-a ili neke druge - a bilo ih je još mnogo - grane njemačke obavještajne i kontraobavještajne službe.

Kasnije se naziv rukovodećih organa RSHA-a u okupiranim zemljama ustalio na terminu »zapovjednik policije bezbjednosti i službe bezbjednosti« (Befehlshaber der Sipo und des SD ili, kraće, BdS).

Mada je osnovni zadatak Gestapa svugdje, pa i u Jugoslaviji, bila borba protiv svih političkih protivnika nacističke Njemačke, ipak je težište njegove aktivnosti u okupiranoj Jugoslaviji bilo na borbi protiv Komunističke partije Jugoslavije, radi čega je ubrzo nakon okupacije i izbijanja ustanka mrežom svojih ustanova gusto prekrio čitavu Jugoslaviju.

Da bi što bolje kamuflirali pripreme za napad na SSSR, Nijemci sve do 22. juna 1941. nisu preduzimali veća hapšenja komunista na okupiranim područjima, pa ni na teritoriju Jugoslavije. To su činili kvislinški policijski aparati manje-više na svoju ruku. Međutim, 18. juna 1941. godine šef Ureda IV RSHA (Gestapo) Heinrich Müller (Hajnrih Miler) dostavio je svim podređenim ustanovama u Njemačkoj i na okupiranom teritoriju, pa prema tome i šefu Djelatne grupe Sipo i SD, sa sjedištem u Beogradu, SS-pukovniku Wilhelmu Fuchsu (Vilhelm Fuks), raspis »Suzbijanje komunističkog pokreta«, kucan u 152 primjerka, u kojemu im

> ».. .odobrava(m) da se svi funkcioneri komunističke partije, koji izgledaju naročito opasni, ukoliko to izgleda potrebno, stave u zaštitni zatvor.
>
> Zasada se broj hapšenja treba ograničiti na neophodno potrebnu mjeru (na primjer izviđaji koji su možda sada u toku, moraju se zahvatom zaključiti, ako se tome ne protive sasvim izuzetni razlozi.«

Zatim je slijedila rečenica:

»Ova akcija hapšenja ima se, istina, pripremiti, ali je treba izvršiti tek onda kada odavde bude putem teletipa Blitz-FS data lozinka 'Internacionala'.«[12]

Oznaka »Blitz-FS« značila je da teletip treba da bude smjesta otpremljen, bez obzira na normalan redoslijed.

Odmah nakon prijema Müllerova raspisa »Suzbijanje komunističkog pokreta« SS-pukovnik Fuchs pojačava akciju na pripremanju mjera protiv komunista. Već 19. juna u Odjeljenju za državnu zaštitu Aćimovićeva »Ministarstva« unutrašnjih poslova održava se konferencija najviših kvislinških policijskih funkcionera, na kojoj je odlučeno da se odmah uhapsi 150-200 španskih boraca i predviđeno »ustrojstvo antikomunističkog komiteta, obnova Suda za zaštitu države sa specijalnom procedurom, otvaranje antikomunističkih kratkoročnih tečajeva za stražare i agente, kao i niz drugih mjera koje će se bez odlaganja preduzeti«.[13]

Pukovnik Fuchs primio je lozinku »Internacionala« noću između 21. i 22. juna i odmah, zajednoskvislinškom policijom, krenuo na posao. Ali — "vidječemo to u poglavlju »Zaštita partijskih redova i partizanskih odreda« - u mnogim mjestima širom okupirane Jugoslavije događaji nisu tekli onako kako je on očekivao. ..

Aktivnost Gestapa u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta ipak najbolje ilustruje »Uputstvo za suzbijanje komunističkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji«, koje je 20. oktobra 1941. godine izdao SS-Gruppenführer i generallajtnant policije Heinrich Müller, šef Gestapa:

»KPJ postoji ilegalno već 20 godina i stoga raspolaže velikim brojem rukovodilaca koji vladaju pravilima konspiracije.

Dosadašnje nas iskustvo uči da se komunistički pokret u Jugoslaviji ne može likvidirati samo krupnim akcijama. Stoga treba početi s planskom gestapovskom djelatnošću, s ciljem da se obuhvati partijsko rukovodstvo i provali u pokrajinske, okružne i mjesne komitete. Na taj način iskidaće se veze koje postoje između partizana i ilegalnih centara, i uništiti izvori iz kojih partizani stalno dobivaju novi podstrek.

Događaji u Jugoslaviji su simptomatične pojave, koje po svojoj formi odgovaraju direktivama izdanim na svjetskim kongresima Kominter-

ne, a kojih se KPJ pridržava i prema kojima se ravna. Stoga je potrebno tačno ispitati pokret u njegovom sadašnjem organizacionom i personalnom obliku. Saslušavanje funkcionera, upotrebom agenata i istragama, treba rasvijetliti organizacionu strukturu, partijsi sastav, personalni sastav pokrajinskih, okružnih i mjesnih komiteta, kao i veze koje postoje između ilegalnog rukovodstva KPJ i partizana. Ako su sve te pojedinosti utvrđene, i ako se može ocijeniti koje mjesto u organizaciji pruža najprikladniji teren za napad, primjena metoda Gestapoa obećava veliki uspjeh.

Stoga je svakako potrebno da Gestapo izgradi na čitavoj teritoriji razgranatu obavještajnu mrežu. Medu zarobljenim partizanima i licima uhapšenim zbog ilegalne djelatnosti biće izvjestan broj takvih koji su pogodni i koji pristaju na saradnju. Obavještajna sredstva stoje na raspolaganju. Nije toliko važno da nas agenti upoznaju s općim raspoloženjem, već treba provaliti ilegalnu organizaciju i biti informisan o djelatnosti i planovima. Agent treba da bude tako povezan s ilegalnim pokretom da je u stanju da o svim pojedinostima tako pravovremeno i tako iscrpno izvještava da se udar protivnika može paralisati ili uopće spriječiti.«[14]

A da je Gestapo, postupajući po Müllerovim uputstvima, u borbi protiv KPJ postizao i značajne rezultate i nanosio Partiji teške udarce, potvrđuje i izvještaj šefa IV odjeljenja (Gestapo) EG Sipo i SD u Beogradu, SS-majora Hansa Helma za novembar 1941. godine s naslovom »Suzbijanje komunističkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji« (koji se odnosio na Srbiju), poslan u Berlin »na ruke« šefa Gestapa Heinricha Müllera:

»Izgleda da broj ustanika ne prelazi 20.000, što otprilike odgovara trećini brojnog stanja u mjesecima septembar-oktobar.

Wehrmacht je zauzeo glavne centre ustanka. .. Budući da je u borbama protiv Wehrmachta, vladinih četnika i srpskih dobrovoljačkih odreda poginulo, ranjeno ili zarobljeno mnogo vodećih funkcionera, to je oko 70% funkcionera KPJ dekonspirisano.

Hrvatska specijalna policija pohapsila je posljednjih nedjelja mnoge glavne funkcionere i poslije saslušanja ih likvidirala.

U periodu za koji Vas izvještavamo uhapšeno je 101 lice zbog komunističke djelatnosti. Od toga je okruglo 70% funkcionera pojedinih komiteta. .. Radi se uglavnom o intelektualcima, koji su prije bili u pokrajinskim, okružnim i mjesnim komitetima. U mnogim slučajevima ti su ljudi... uhvaćeni prilikom akcija Wehrmachta i naše ustanove...

Principijelno se likvidiraju svi članovi SKOJ-a, ali se prethodno iscrpno saslušavaju, eventualno s primjenom pooštrenih sredstava.«[15]

U januaru 1942. godine iz Norveške, gdje je bio na dužnosti zapovjednika policije poretka, u Beograd je došao general SS-a i policije, stari austrijski žandarmerijski oficir *August Meyszner (Majsner).* S njegovim je dolaskom počela nova Taza njemačke okupacione politike u Srbiji.

Meysznerovo nadleštvo *višeg vođe SS-a i policije u Srbiji* obuhvatalo je *Policiju poretka,* sa *zapovjednikom policije poretka (Befehlshaber der Ordnungspolizei - BdO)* na čelu i *Policiju sigurnosti i službu sigurnosti (Sipo i SD)* s njenim zapovjednikom *(Befehlshaber der Siecherheitspolizei und des Sicherheitsdienst — BdS)* na čelu. Dok je Meyszner bio direktno podređen Himmleru, BdO i BdS su istovremeno bili i podređeni i svojim centralama u Berlinu: *Glavnoj upravi policije poretka (Hauptamt Ordnungspolizei),)* odnosno RSHA-u.

Kao BdS, a to je značilo i najviši šef Gestapa, u Beogradu se pojavljuje bivši šef Gestapa u Kölnu, zatim šef jedne od pet Djelatnih grupa (EG) formiranih prije njemačkog napada na Poljsku, *SS-pukovnik dr. Emmanuel Schäfer (Emanuel Šefer),* koji u drugoj polovini januara 1942. godine preuzima od SS-pukovnika Fuchsa cijeli personal njegove Djelatne grupe (Einsatzgruppe), izuzev SS-majora *Hansa Helma,* šefa Odjeljenja IV (Gestapo), koji odlazi *u Zagreb, na dužnost policijskog atašea pri tamošnjem Poslanstvu Trećeg Reicha.* On će na toj dužnosti nastaviti da se bavi obavještajnim radom protiv NOP-a, ovaj put na teritoriju tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Schäferova ustanova, prilagođena organizacionoj šemi RSHA-a, popunjava se novim personalom i ubrzo s terenskim ispostavama broji oko *sedam stotina ljudi.* Na čelo Odjeljenja III (SD) ustanove BdS dolazi nekadašnji rukovodilac referata VI SD-odsjeka u Celovcu (Klagenfurtu), a zatim, nakon okupacije Jugoslavije, šef Djelatne komande (EK) Osijek, *SS-major*

Hans Rexeisen (Reksajzen), a Odjeljenje IV (Gestapo) preuzima *SS-major Bruno Sattler* (Zatler).[16]

Kako se ta reorganizacija njemačkih policijsko-obavještajnih ustanova u Beogradu odrazila u Timočkoj krajini, opisuje Slobodan Bosiljčić:

»Još maja 1942. formirana je ispostava nemačke obaveštajno-bezbednosne službe (BdS) za zaječarski okrug, ispočetka sa sedištem u Kladovu (Rudolf Grosman). Njen prvi zadatak bio je obezbeđenje od sabotaža plovidbe Dunavom i đerdapskim tesnacima. Ovaj obaveštajni centar za Timočku krajinu avgusta 1942. premešten je u Negotin (oberšturmfirer Georg Tronije, Gerhard Cile, Andre Vensan), odakle je održavana veza sa punktovima u Boru (Horvat i dr.), u Zaječaru (sonderfirer Hans Tiler, Oskar Plivelić i dr.), Tekiji, Donjem Milanovcu, Kladovu i Knjaževcu. ...

... ispostave BdS u Timočkoj krajini oslanjale su se i na pojedince-agente, pokušavajući sa njihovim ubacivanjem u organe NOP-a ili partizanske jedinice. BdS se bavio i kontrolom rada kvislinških organa uprave, uvidom u aktivnost četničke organizacije, a ubrzo i kontaktima sa štabovima Draže Mihailovića u Timočkoj krajini.«[17]

Timočka krajina nije bila izuzetak: ono što se u njoj događalo događalo se na cijelom teritoriju okupirane Srbije.

Da Gestapo i unatoč teškim udarcima što ih je nanio KPJ nije uspio da je uništi i onesposobi kao organizatora oružane borbe, potvrđuje i depeša koju je nakon završetka druge neprijateljske ofanzive, 1. februara 1942. godine, načelnik OKW, feldmaršal Wilhelm Keitel (Vilhelm Kajtl) dostavio generalu Kuntzeu. U njoj je rezimirao svoje, pa sigurno i Hitlerove poglede na tadašnju situaciju u okupiranoj Jugoslaviji:

»Izvještaj zapovjednika oružanih snaga na Jugoistoku još ne daju nade da na proljeće neće otpočeti ustanak većih razmjera... Do sada se, drakonskim mjerama, nije uspjelo slomiti kičmu ustanicima. Za to nisu dovoljne samo vojne mjere. *Naširoko i nadaleko razgranatim sistemom špijunaže* (i) brutalnim policijskim mjerama, *treba blagovremeno utvrditi prikupljanje bandi i žarišta ustanka u začetku uništiti.«* [18]

Osim sa njemačkim obavještajnim i policijskim

ekspoziturama na teritoriju Srbije okupiranom od Nijemaca, aktivisti KPJ i NOP-a našli su se suočeni i s kvislinškim žandarmerijsko-policijskim i vojnoobavještajnim organima koji su zbog lako razumljivih razloga bili za njih veća opasnost od prvih. Bili su to: *Specijalna policija, žandarmerija, Ljotićev »Zbor** s njegovim dobrovoljačkim odredima, *četnički odredi Koste, Pećanca* pa, najzad, *četnički odredi Draže Mihailovića. j*

Specijalna policija formirana je već u maju 1941.' godine u Beogradti, aTzatirh sÏi njene ekspoziture uspostavljene u svim većim gradovima okupirane Srbije. Prema izvještaju komandanta beogradske feldkomandanture od 14. jula »njena jačina iznosi 858 ljudi«.[19] Glavni zadatak Specijalne policIfe biTa^f^borb^ protiv KPJ i NOP-a svim sredstvima, a naročito ubacivanjem ili stvaranjem vlastitih agentura u njihovim redovima. Antikomunističko (IV) odjeljenje te policije u Beogradu raspolagalo je u maju 1941. godine posebnim odredom od 55 agenata. Međutim, početkom juna njiho^~]ö^bräf^örüta5 na 210,[20] a krajem tog mjeseca na 240,[21] ne računajući brojne povjerenike i denuncijante^

Nakon formiranja Komesarske uprave za okupiranu Srbiju (1. jnaja J94Lgodine), jia^ čelu_s Milanom Aćimovićem, predratnim_upravnikom Beograda i jedno vrijeme ministrom unutrašnjih poslova u vladi Milana Stojadinovića (1938/1939), ponovo su, već u toku maja, formirani *Dunavski, Drinski* i *Moravski žandarmerijski puk,* s podređenim četama, vodovima i stanicama.[22] Sačuvan je dokument koji sam po sebi ilustruje i metode rada te kvislinške ekspoziture i težinu borbe protiv nje: to je izvještaj Dunavskog žandarmerijskog puka »o stanju javne bezbednosti« od 5. septembra 1941, u kome su se, u pasusu »Beogradska žandarmerijska četa«, našli i ovi redovi:

»Obaveštajna služba na teritoriji ove čete organizovana je, ukoliko je to bilo moguće, ali je još nedovoljno razvijena usled promene komandira stanica i žandarma koji za ovako kratko vreme i usled današnje teške situacije nisu uspeli da pridobiju sigurne poverenike, a stare veze i prijateljstva sa žandarmerijom su pokidane. Baš zbog slabe obaveštajne službe ne može se doći do uspeha.«[23]

Početkom marta 1942. sve žandarmerijske jedinice uključene su u novoosnovanu formaciju nazvanu *Srpska državna straža (SDS),* u kojoj je krajem maja bilo oko 18 600 oficira, podoficira i stražara,[24] a koja jef

u svom sastavu imala i posebno obavještajno odjeljenje. SDS je bila direktno potčinjena Ministarstvu unutrašnjih poslova kvislinške vlade Milana Nedića, sa Milanom Aćimovićem na čelu.

Dimitrije Ljotić, voda *profašističke organizacije »Zbor«* nije lično ušao u Aćimovićevu Komesarsku upravu već je u nju delegirao svoje istaknute saradnike. Njegove su pristalice odmah nakon okupacije, a pogotovo nakon izbijanja ustanka počele da igraju ulogu »spontanih« cinkaroša, agenata i obavještajaca, povezujući se direktno s predstavnicima raznih njemačkih obavještajnih službi i dostavljajući obavještenja rukovodiocima mjesnih podružnica »Zbora«, koji su ih »prosljeđivali« dalje. Bilo je čak i pokušaja da se pojedini ljotićevci ubace kao agenti u partizanske redove, da bi u njima djelovali kao obavještajci dobrovoljačkih odreda i, direktno, nekih njemačkih obavještajnih ekspozitura.

Potkraj 1942. dobrovoljački odredi »Zbora« koncentrisani su u *Srpskom dobrovoljačkom korpusu (SDK),* organiziranom na principima nacističkih SS-jedinica, sa svim službama, a među njima i sa posebnim obavještajnim i kontraobavještajnim odjeljenjima.

Što se tiče *Pećančevih četnika,* oni su djelovali na geografski ograničenom prostoru (u južnoj Srbiji) kao neka vrsta seoske i palanačke milicije u službi kvislinške vlade Milana Nedića. Sastavljeni od domaćeg življa na obavještajnom su planu bili velika opasnost za partizanske odrede, premda su brojčano bili relativno slabi, a borbeni im je moral bio na veoma niskoj razini.

O »obavještajnom ratu« s *četnicima Draže Mihailovića* — koji su značili mnogo veću opasnost od Pećančevih četnika - o partizanskim pobjedama i porazima u borbi protiv njih opširnije piše u poglavlju »Partizanska obavještajna služba i četnički pokret Draže Mihailovića«. Međutim, taj »rat« neće se odvijati samo na teritoriju okupirane Srbije, već će obuhvatiti gotovo sve krajeve Jugoslavije.

Odmah nakon uspostavljanja kvazi države Nezavisne Države Hrvatske u resoru njenog Ministarstva unutrašnjih poslova našlo se i *Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost,* u čijem je sastavu oformljena i *Ustaška nadzorna služba (UNS)* zadužena ponajprije za borbu protiv »subverzivnih aktivnosti« protivnika »novog poretka«. Bez obzira na kasnije organizacione i personalne promjene, glavni zadatak te službe biće usmjeren protiv narodnooslobodilačkog pokreta i Ko-

munističke partije Jugoslavije kao njegove rukovodeće snage. A u tom okviru značajno mjesto, uz rigorozne policijske mjere i represalije, zauzimaće s jedne strane obavještajno prodiranje u redove KPJ i NOP-a u cjelini, a s druge strane sprečavanje ne samo njihove diverzantsko-propagandne, već i obavještajne aktivnosti.

Pored njemačkih obavještajnih službi i UNS-a, na teritoriju tzv. NDH obavještajnom se aktivnošću protiv NOP-a, a ponajprije protiv jedinica NOV-a i POJ-a, bavilo i *hrvatsko domobranstvo,* odnosno njegove jedinice na odgovarajućim operativnim područjima. S tim u vezi interesantan je *Naputak za poduhvate protiv pobunjenika* koji je Ministarstvo hrvatskog domobranstva - Glavni stožer 9. decembra 1941. godine dostavilo svim podređenim pukovnijama, a u kome je stajalo i ovo:

»... Obavještajna služba i izviđanje sa ciljem prikupljanja podataka o djelovanju, kretanju, mjestu nalaženja i namjerama pobunjenika neobično je važno radi pravovremenog poduzimanja uspješnih protumjera.

Ova je služba od osobite važnosti pred početak vlastitih podhvata. (...)

9. Cisto vojničkim načinom rada, rijetko će se moći dobiti zadovoljavajući podaci o pobunjenicima. Najbolje je za ovu službu upotrijebiti pouzdane i povjerljive ljude i uhode od mještana, kojima moguće vjeruju i pobunjenici i koji se slobodno mogu kretati po pobunjenom području.«[25]

Napokon, obavještajnom službom usmjerenom protiv NOP-a na teritoriju tzv. NDH bavilo se i *oružništvo (žandarmerija),* djelujući na sličan način kao i kvislinška žandarmerija u dijelu Srbije okupirane od Nijemaca.

Obavještajne službe NDH - i ustaška, i domobranska, i oružnička — primjenjivale su u borbi protiv NOP-a na cijelom svom teritoriju metode koje je jedan od organizatora ustanka i, posebno, partizanske obavještajne službe na Kordunu, Savo Bogdanović, definirao riječima:

»Već u prvim danima narodnooslobodilačke borbe u Kordunu postavio se vrlo važan i aktuelan problem: da se NOP osigura od djelovanja neprijateljskih špijuna i njihovog ubacivanja u partizanske redove, zatim da se onemoguće razni provokatori i malodušnici, koji su dolazili na

poluoslobodeni i oslobođeni teritorij da šire neprijateljsku propagandu, unose paniku, malodušnost i demoralizaciju, te da prikupljaju podatke 0 tome tko su rukovodioci ustanka, gdje su smješteni partizanski odredi, kakvo im je naoružanje itd.«

1 dalje:

»... neprijatelj se nije lako povlačio iz svojih uporišta i iz područja koja su bila pod njegovom dominacijom, a ako je i morao neko mjesto ili selo napustiti, uvijek je u njima, već po običaju, ostavljao svoje špijune koji su mu dostavljali podatke o partizanima i njihovim namjerama. Ti špijuni nisu bili bezopasni, pa se moralo prići stvaranju organizacija koje će se protiv njih boriti bili oni u oružanim formacijama ili partizanskim jedinicama ili u pozadini slobodnog teritorija.«[2"]

Metodu ostavljanja agenata snabdjevenih ponekad i golubovima pismonošama ili radiostanicama, u mjestima i područjima oslobođenim od jedinica NOV-a i POJ-a, primjenjivaće i obavještajne službe okupatora, naročito njemačka obavještajna služba, i to ne samo na teritoriju tzv. NDH.

Analizu metoda rada ustaško-domobranskih obavještajnih službi na Kordunu - a to je važilo, kao što smo već rekli, za cijeli teritorij NDH — izvorno ilustruje »Obavještajni izvještaj« »Štaba Grupe Kordunaških nar(odno)osl(obodilačkih) partiz(anskih) odreda« od 21. maja 1942. godine, dostavljen poslije nekoliko uzastopnih ustaško-domobranskih ofanziva na Petrovu goru i okolno oslobođeno područje, »Komandantu partiz(anskih) odreda Hrvatske«:

»Sam neprijatelj nastoji svim mogućim sredstvima organizirati špijunažu. On upotrebljava u tu svrhu i žene i djecu, ljude, dakle jednom riječi uopće ne bira sredstva. Pojedincima daje razna obećanja na pr. da će im darovati neke kuće, da im se neće ništa dogoditi itd. Naše sve jedinice upozorene su na to. Obaviješteni smo da je smijenjen šef policije u Karlovcu i da će neprijatelj uputiti u hrvatska sela svoje agente a da će pokušati da ih pošalje i u naše redove. U okolici Karlovca ti agenti bili su već na djelu, išli su obučeni u partizanskim odijelima po nekim hrvatskim selima, tražeći hranu i govoreći o partizanskoj borbi. Koji im je dao hranu i tko se lijepo izrazio o partizanima bio je uhapšen.

(…)

Neprijatelj je pokušao organizirati neke grupe sa zadatkom da pobiju komandante i komesare. Zato je koristio ljude, koji su se ogriješili o našu borbu i koji misle na taj način spasiti glavu, i ljude, koje su ustaše uhapsili i odveli od njihovih kuća. Za sada te grupe nisu opasne pošto ti isti ljudi koji bi mogli služiti neprijatelju ne smiju se pokazati pred našeg partizana ili civila jer su i njima sumnjivi. Mnogi ljudi prihvaćaju zadatke što im neprijatelji daju iz razloga da se izvuku iz neprijateljskih ruku i onda dolaze k nama i obavještavaju nas o neprijatelju.«[27]

Čini nam se da je najsažetiju, ali i najtačniju ocjenu kontraobavještajne službe u hrvatskom domobranstvu, njene organizacije u cjelini i metoda rada dao prvoborac Momčilo Peleš, sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a i član Mjesnog komiteta KPJ u Tuzli prvih godina narodnooslobodilačkog rata:

»Domobranska kontraobavještajna služba nastojala je da prati sva 'nepoćudna' lica koja su dolazila u kontakt sa domobranskim oficirima, podoficirima i vojnicima koji su služili u tuzlanskom garnizonu, a takode i sa vojnim licima koja su bila u prolazu. Cilj je bio da se, po svaku cijenu, spriječi prodor NOP-a u domobranstvo. Na ovim zadacima su bili angažovani posebni podoficiri, medu kojima je bilo i policijskih agenata iz bivše Jugoslavije. SKOJ-evci koji su bili ubačeni u domobranstvo da tamo rade, morali su da posebno paze da ne budu otkriveni od ove službe.«[28]

U dijelu Slovenije priključenom Trećem Reichu (u Gorenjskoj i Štajerskoj) policijski i obavještajni organi djelovali su po već ustaljenim principima i propisima koji su važili na teritoriju Njemačke. Međutim, aktivnost slovenskih komunista i drugih patriota, a zatim i pojava partizanskih odreda, zahtijevali su i dodatne mjere. U svemu tome glavnu je ulogu imao Gestapo (Ured IV RSHA-a). Kakve je metode, osim već uobičajenih, primjenjivao, vidi se iz izvještaja »Štaba I Grupe slov(enačkih) part(izanskih) odreda« od 1. septembra 1942. Glavnom štabu Slovenije:

»Nemci se, uglavnom, još uvek oslanjaju na brojne izdajnike, i to naročito na dezertere i zarobljene partizane, koji su stupili u njihovu službu i bave se sada špijunažom i svim mogućim prljavim poslovima. Potucaju se, u našim odeli-

ma, po šumama i traže naše logore, ili pak zalaze, preko dana, medu seljake i istupaju kao partizani a zatim prokazuju lakoverne ljude. Sva ta banda prilično nas je diskreditovala kod stanovništva i učinila ga vanredno nepoverljivim. Razumljivo je da smo svim jedinicama izdali naređenje da odmah pristupe temeljitom čišćenju i praćenju tih ljudi.«[2']

Uz taj pasus Redakcija četvrte knjige šestog toma *Zbornika dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije* dala je napomenu:

»U to vreme Nemci su počeli da organizuju takozvane 'protivbande' sastavljene od raznih propalica i reakcionera. Ovi su tumarali po šumama obučeni u poluvojnička i civilna odela i izdavali se za partizane. Bili su, međutim, uskoro raskrinkani. Narod je ove otpadnike počeo spontano da naziva 'rastrganci' (odrpanci) ili 'divlji partizani'.«[30]

U dijelovima Jugoslavije anektiranim Italiji ili samo zaposjednutim od talijanskih trupa djelovalo je nekoliko talijanskih obavještajnih službi:

Vojna obavještajna služba (Servizio informatione militare - SIM) generalštaba talijanske vojske koja je imala zadatak, da obavještajno prodire u redove protivnika i sprečava prodor neprijateljskih agentura u vlastite redove.[31] Uporedo sa snaženjem partizanskog pokreta aktivnost organa SIM-a na tlu Jugoslavije sve se više koncentriše u obavještajnim odjeljenjima okupacionih divizija, pa čak i pukova;[32]

Fašistička dobrovoljačka milicija za nacionalnu sigurnost (Milizia Voluntaria per la Sicurezza Nacionale — AtVSN) s osnovnom organizacionom jedinicom zvanom legija (bataljon) crnih košulja. Njihov je zadatak bio da na dodijeljenim sektorima pored ostaloga, organizuju i obavještajnu službu kojom je rukovodio lično komandant legije"

Karabinjeri (Carabinieri Reale - CCRRJ, zapravo žandari, bavili su se obavještajnom službom na područjima priključenim Italiji i na područjima zaposjednutim njihovim trupama. Svim divizijama, pa, prema potrebi, i štabovima manjih vojnih jedinica pridodate su sekcije Kraljevskih karabinjera;[34]

Organi budnosti za suzbijanje antifašizma (Opera vigilanza repressione antifascismo - OVRA), tj. politička policija fašističke Italije, formirana je nakon dolaska Mussolinija na vlast (1922) i brzo je stavila pod svoju kontrolu sve upravne organe u zemlji, pa i sa-

mu državnu policiju i žandarmeriju. Na čelu OVRE bila je Generalna direkcija policije sigurnosti, koja je djelovala preko jedanaest generalnih inspektorata, potpuno nezavisnih od svih organa vlasti na teritoriju koji im je dodijeljen. Posljednji, jedanaesti generalni inspektorat formiran je 1941. u okupiranoj Ljubljani. OVRA je razvijala mrežu vlastitih obavještajaca, ali njeni su generalni inspektorati - pa i onaj u Ljubljani - istovremeno primili izvještaje od karabinjerskih stanica, policijskih kvestura, organizacija fašističke stranke, pa i vojne obavještajne službe, a zatim na osnovi njih izdavali naredbe za hapšenja i fizičke likvidacije protivnika.

Značaj koji je Štab 2. talijanske armije, stacionirane na okupiranim područjima Jugoslavije, pridavao obavještajnoj službi vidi se iz njegove okružnice od 1. marta 1942, kojom zahtijeva da zbog specijalnih uslova u kojima vodi borbu protiv partizana ta služba pokaže posebno zalaganje i da joj punu podršku pruže u radu sve ustanove i organizacije bez obzira kojom se aktivnošću inače bave. Istovremeno, Štab 2. armije zahtijevao je da se po svaku cijenu onemogući rad partizanskih obavještajaca i s maksimalnom predostrožnošću čuvaju vojne tajne.

Neke podatke o metodama rada talijanske obavještajne službe nalazimo u izvještaju koji je Glavni štab NOP-odreda Hrvatske 15. decembra 1941. poslao Vrhovnom štabu:

»Talijani, uvidjevši naš politički uspjeh, nastavljaju svoj rad raznim formama. Naoružavaju ustaše i seljake, a imade se pojava i agenture, gdje nastoje povezivati se s našim drugovima i uvlačiti se u KP (izgleda da je to u vezi s engleskom agenturom). Talijani rade preko Rašete, Omčikusa, Rađenovića, Dujića i dr. Njihov rad naročito je otežao naše stanje u Srbu.«[35]

Metode rada talijanskih policijsko-obavještajnih organa u Ljubljani — ali ne samo u njoj - ilustruje i jedan izvještaj koji nosi datum 28. marta 1942, a u kojemu čitamo:

»Kapetanu gospodinu Vitu Gvarilju, komandantu kraljevskih karabinjera bilo je stavljeno u zadatak da preko konfidenata dozna za sve Slovence koji su na bilo kakav način vršili neprijateljsku aktivnost. Uhapšena lica koja su u razne kasarne malo po malo pristizala na stotine i stotine, morala su prolaziti ispred nekoliko karabinjera i dok je jedan od njih, koji govori slo-

venački, tražio lične isprave, konfidenti obučeni u uniforme i na zgodan način izmešani sa vojnicima, pokazivali su osobe, odgovorne za kriminalnu i neprijateljsku aktivnost.«[36]

U »Ljubljanskoj su pokrajini«, priključenoj Italiji, osim navedenih teritorijalnih službi, protiv narodnooslobodilačkog pokreta od proljeća 1942. godine djelovali i obavještajci kvislinških oružanih formacija nazvanih Bela garda, a malo kasnije u Notranjskoj i Suhoj krajini formirane su Vaške (seoske) straže.

Odmah nakon okupacije Talijani su u Crnoj Gori uspostavili svoje karabinjerske (i financijske) stanice, ali one bi na obavještajnom planu bile nemoćne da se pod njihovu komandu nije stavila većina postojećih stanica kraljevske jugoslavenske žandarmerije. Ipak, ni pomoću njih, ni pomoću šačice izdajnika - separatista, koji su na skupu nazvanom Crnogorski sabor 12. jula 1941. proglasili »suverenu i nezavisnu« Crnu Goru i uputili talijanskom kralju molbu da imenuje namjesnika Kraljevine Crne Gore, talijanska obavještajna služba nije mogla da dokuči šta se sprema. Naime, sutradan, 13. jula, izbio je u Crnoj Gori općenarodni ustanak, o čemu je jedan funkcioner okupacionih vlasti, Quinto Mazzolini (Kvinto Macolini) morao da izvijesti:

»Dana 13. buknula je pobuna. Ne samo organi obavještajne službe, nego ni poslanici, koji su došli dan pre Skupštine iz raznih centara, nisu imali o svemu pojma.«[37]

Mazzolinijev izvještaj potvrđuju i redovi koje je načelnik štaba talijanske Vrhovne komande Ugo Cavallero (Kavalero) objavio 1948. u svojim memoarima:

»Najgore je to što nije bilo nikakvog simptoma o ustanku u zemlji.«[38]

Očuvanje tajnosti u tom slučaju nije bilo posljedica uspješne akcije partizanske (ustaničke) kontraobavještajne službe, već jedinstva naroda koji je sam čuvao svoju tajnu, a takvih i sličnih slučajeva bilo je i u drugim krajevima Jugoslavije.

Kasnije, poslije oseke ustanka i povlačenja partizanskih jedinica, glavni protivnici NOP-a na obavještajnom planu u Crnoj Gori postali su četnici.

Na dijelovima jugoistočne Srbije okupiranim od bugarskih trupa djelovala je *bugarska vojna obavještajna i kontraobavještajna služba,* dok su u Makedoniji i dijelovima jugoistočne Srbije *priključenim* Bugarskoj na suzbijanju NOP-a, osim vojne obavještajne službe 5. bugarske armije sa štabom u Skoplju, djelo-

vali i policijsko-žandarmerijski organi potčinjeni bugarskom ministarstvu unutrašnjih poslova. Veoma je indikativno ono što nalazimo u *Hronologiji,* a dogodilo se krajem septembra:

»Ministar unutrašnjih poslova Carevine Bugarske telegramom obavestio oblasne direktore da komunisti početkortLoktobra .pripremaju.. akcije i naredio im da preuzmu mere za sprečavanje tih akcija.«[39]

Jasno je da je bugarska obavještajna služba došla do podataka o pripremama prvih partizanskih akcija! (Prva akcija, napad na neprijateljske objekte u Prilepu, izvršena je 11. oktobra 1941.)

U jednom od uputstava bugarskog ministarstva unutrašnjih poslova stajalo je:

»Ne smetnuti s uma da će borba ... imati rezultata samo ako vlast ima dovoljno i dobrih tajnih saradnika. Bez takvih, borba je gotovo nemoguća. To nikako ne zaboravite.*[40]

Osim klasičnih metoda vrbovanja agenata, bugarska se obavještajna služba u okupiranim krajevima Jugoslavije služila i metodama na koje nismo nailazili u radu drugih okupatorskih policijskih i obavještajnih službi. Tako je ministarstvo unutrašnjih poslova izdalo naređenje da su »sve radnje po selima dužne da vode tačan spisak o tome koji seljaci kupuju namirnice, cigarete, šibice i dr. .. .«,[41] da bi se na taj način uočili oni koji se snabdijevaju navedenim potrepštinama u većim količinama nego što je neophodno njihovim porodicama. A kakav je zaključak iz toga bilo lako izvući, nije potrebno isticati.

Evo i drugog primjera. Govoreći o radu partijske organizacije u selu Bogdancima u đevđelijskom kraju i naporima bugarske policije da razbije tu organizaciju, Mito Temenugov je zapisao i ovo:

»... predstavljajući se kao neoženjeni, policajci i agenti su pokušavali da dođu u dodir s devojkama u našem mestu, obećavajući im brak, želeći da na taj način dođu do makakvih podataka o našem radu. I ta njihova namera bila je na vreme otkrivena, te su naše drugarice upozorene da vode računa šta i gde govore.«[42]

Na anektiranim područjima Jugoslavije (u Bačkoj, Baranji, Međimurju i Prekomurju) Mađarska je stacionirala svoje trupe s vlastitom organizacijom vojne obavještajne i kontraobavještajne službe te ubrzo oformila policijsku i žandarmerijsku službu. U policiji, organu Ministarstva unutrašnjih poslova, za borbu

protiv KPJ, odnosno NOP-a, bilo je zaduženo posebno političko odjeljenje, a žandarmerija je — kako piše publicista i historičar Vladimir Rotbart - »zajedno sa svojim islednim organizacijama bila delom pod upravom ministarstva unutrašnjih poslova, a delom u nadležnosti ministarstva odbrane«."

O mađarskoj žandarmeriji Vladimir Rotbart dodaje:

»Jugoslovenske teritorije, okupirane od strane Mađarske tokom drugog svetskog rata potpadale su pod III. žandarmerijski odsek (Međimurje i Prekomurje), IV. žandarmerijski odsek (Baranja) i V. žandarmerijski odsek (Bačka). Međutim, već 1941. godine u Novom Sadu formiran je V/I žandarmerijski pododsek. ...

... Laslo Hajnačkei je bio najpriznatiji stručnjak u pogledu vođenja istrage protiv komunista. On je doprineo i tome da žandarmerijski islednici primenjuju brutalne mere torture prilikom sprovođenja isleđenja u političkim predmetima. Izumeo je rafinirane metode istrage i zajedno sa svojim kolegom Laslom Bakijem izradio sistem najbolnijih i najtežih metoda fizičke torture nad hapšenicima.«[44]

Vjerovatno se upravo na formiranje žandarmerijskog pododsjeka V/I odnose i riječi aktiviste NOP-a Zdravka Isijanova, napisane u vezi sa zbivanjem u Novom Sadu i okolini u toku ljeta 1941. godine:

»Preko obaveštajnih veza saznali smo tokom juna da su iz Budimpešte stigli specijalni agenti koji će voditi bespoštednu borbu protiv komunista i NOP-a na okupiranoj teritoriji Bačke i Baranje. Saznali smo, takode, da su to lica kojima mučenje i ubijanje ljudi predstavlja zanat, svakodnevni posao, zadovoljstvo i uživanje.«[45]

Impozantan i raznovrstan bio je broj protivnika s kojima su se od svog nastanka morala nositi oba oblika obavještajne službe narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije. Partizanski obavještajci, osim pojedinaca koje bismo mogli izbrojati na prste, nisu, naročito u prvom periodu ustanka, imali ni znanja ni iskustva na tom polju, ali su imali nešto drugo: beskrajnu vjeru u pravednost stvari za koju su se borili i masovnu podršku stanovništva i u gradovima, i u selima, i na okupiranim, i na oslobođenim područjima, stanovništva koje je u svakom trenutku bilo spremno da im pomogne.

Kurt Riess (Ris) je ideju »totalne špijunaže« pripi-

sao hitlerovcima, tvrdeći da je Hitlerov partijski zamjenik Rudolf Hess definisao njene osnovne »principe« riječima: »Svako može biti špijun, svako mora da bude špijun, nema tajne koju ne bi bilo moguće doznati.«" U historiji jugoslavenskog partizanskog rata pojavila se i afirmisala jedna potpuno nova definicija »totalne špijunaže«. U historiju partizanske obavještajne službe unijela ju je, možda i nesvjesno, Lepa Perović, predratni i ratni partijski funkcioner opisujući svoj ilegalni rad u Zagrebu 1942/1943. godine riječima:

> »Da smo mi imali samo partijske, samo skojevske ili samo, zajedno sa ovima, druge političke organizacije, možda bi nas veoma iskusna i jaka okupatorska država i vojna mašina mogla i likvidirati. Ali mi smo imali sve što je potrebno jednoj novoj državi koja se rada (na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji): (...)
>
> Obaveštajnu službu — razume se pre svega vojnu, a onda i *svenarodnu,* (istakli autori)* kojom je pokriven čitav teren.«[47]

Svenarodna obavještajna služba bila je za partizane, u izvjesnom smislu, ono što je za Davida bila praćka kojom je iz borbe s Golijatom izišao kao pobjednik!

* Tekst naznačen *primj. autora* i *istakli autori* odnosi se na pisce ove knjige.

ZAŠTITA PARTIJSKIH REDOVA I PARTIZANSKIH ODREDA

budnost i konspiracija preduslovi opstanka - bezbjednosni sistem bio je izgrađen — iz okupiranih gradova u partizane samo preko veze — a kada veze nije bilo - delegat CK KPJ u partizanskom zatvoru - i Tito je bio sumnjiv — Kardelj se »jedva izvukao — ko je ubio Marka Oreškovića — Rade Končar žrtva vlastite neopreznosti — narodne straže u akciji — ustaški špijun »na terenu* prije ustanka — likvidacija ubačenih neprijateljskih agenata — neuspjeli atentat u Skoplju - uspjesi i porazi u 1941 — Tito i Kardelj intervenišu - događalo se na Baniji, u istočnoj Srbiji, Gorskom kotaru - neprijatelj nije mirovao ni u oslobođenoj Foči — težak poraz: slučaj Borivoja Jošta — tragičan promašaj — borba se zaoštrava u svim krajevima — napomena uz jedan dokument — dva neprijateljska izvještaja - presuda dvojici bugarskih agenata - još nekoliko partizanskih dokumenata*

U toku dvadeset godina postojanja Komunistička partija Jugoslavije bila je prisiljena da djeluje u ilegalnosti i da, istovremeno, vodi borbu protiv nastojanja neprijatelja, i kraljevske jugoslavenske policije i nekih stranih obavještajnih službi da u njene redove ubace špijune i provokatore pomoću kojih će razbiti jedinstvo njenih redova i onesposobiti je za borbu protiv vladajuće buržoazije. Uporna borba za čistoću i neprobojnost vlastitih redova bila je u tim prilikama osnovni preduslov njenog opstanka. Zato je Partija stalno pozivala svoje članstvo na budnost i najstrožije pridržavanje revolucionarnih pravila konspiracije u radu.

Sačuvan je dokument s naslovom »Uputstva za održavanje konspiracije« koji je, koristeći se predratnim partijskim materijalom, sastavio i umnožio Mjesni komitet Komunističke partije Hrvatske u Splitu, s napomenom da uputstva treba čitati »uz detaljnu diskusiju« prije svakog sastanka »kandidata i simpatizera«. (Nije sačuvan original dokumenta već samo njegov prijevod na talijanski jezik.)

A kako su glasila pravila konspiracije koja će i u uslovima okupacije ostati manje-više jednaka?

»... održavanje konspiracije koje bi sakrilo naše dijelovanje, našu liniju i našu borbu od masa, preobratilo bi se u sektaštvo. Zbog toga, pravila konspiracije mora da budu održavana na način da, u što je moguće manjoj mjeri, omoguće policiji razbijanje naše organizacije, a u što većoj mjeri da omoguće širenje našeg dijelovanja i zadobijanja što većeg utjecaja na mase«, stoji u uvodu »Uputstava«.

Slijedi tačka »1. *Odnosi prema drugovima u radu*«.

»Prema pravilu, nitko ne smije znati tko su

naši drugovi sa kojima radimo, izuzimajući one sa kojima se dolazi u izravan kontakt. A ni njima ne smijemo govoriti o ostalim sektorima djelatnosti, izuzev onima sa kojima se radi. Zbog toga nitko od drugova ne smije nikome govoriti o bilo kojem sektoru rada, izuzev o onom u kojem drug djeluje. (...) Izvan kruga drugova ne smiješ govoriti nikome o svom radu ili o ljudima sa kojima radiš, makar ti bio i najbolji prijatelj, drug ili drugarica. *Svaka tvoja riječ u tom smislu je izdaja.* Drug koji govori o takvim stvarima gdje nije smio, mora biti zavisno od težine, isključen ili najstrože kažnjen. Na nijednom mjestu, nigdje, drugovi se ne mogu nazivati njihovim imenima, *niti ako se osobno poznaju.* Svaki drug koji se uključi da učestvuje u našem radu mora imati jedno drugo, konspirativno, ime koje treba biti poznato svima onima koji sa njime rade. (...) Na ulici ne smiješ pozdraviti druga u slučaju kad je ovaj u društvu sa nekim kog ne poznaješ, ili ga pak poznaješ ali vas dvoje niste angažirani na istom sektoru, jer tako otkrivaš ono što nije potrebno, to jest da sa onim drugom imaš neke odnose. Osim toga, na taj način možeš — ako si ti sam kompromitiran - kompromitirati i nekompromitirane osobe i simpatizere*

U tački »2. *O sjednicama i sastancima** stoji:

»a) *na ulici.* Sastajanje sa kompromitiranim osobama, na ulici, u sadašnje doba kad policija hapsi po ulicama, *je zabranjeno.* Ako ima neka stvar za predati ili se dogovoriti, to mora da se obavi u jedan tren i neprimjetno. Točnost, potpuna točnost, je prvi uvjet za sastajanje na ulici. Svako čekanje znači izlagati se policiji. Zbog toga drugovi se moraju sastajati u točno utvrđeno vrijeme. Ako neki drug ne dođe, može ga se maksimalno čekati 5 minuta, i to bez zadržavanja na jednom mjestu. (...) U slučaju sastanka na ulici mora se izabrati neprimjetno mjesto. (...) Ako drugovi koji se sastaju treba da uđu u neki stan, ne smiju ići zajedno, izuzev u slučaju kad se radi o pitanjima iz njihovog privatnog života - ako obojica rade u istoj radionici pa zajedno moraju ići ulicom, što će izgledati prirodno. *Sastanci više od dvije osobe na ulici su apsolutno zabranjeni.*

b) *u stanovima.* Prije svega treba biti obazriv

u pogledu kuće u kojoj će se održati sastanak. To se ne smije održavati u stanu koji je kompromitiran ili u kojem stanuje neki kompromitirani drug. (...) Domaće osobe, makar bile veoma povjerljive, ne smiju vidjeti tko ulazi u kuću i tko učestvuje na sastanku. *Nitko, izuzev onih koji se nalaze na sastanku ne smije znati tko na sastanku učestvuje. (...) Ne smije se nikada reći čiji je stan.* Članovi moraju doći na sastanak u intervalima od barem tri minute. Drugovima se, po mogućnosti, mora reći gdje se taj stan nalazi, kako bi mogli da dođu. Jedan drug mora stajati pozadi vrata, pazeći tko ide i puštajući drugove koji dolaze da udu bez zvonjenja na vratima. Dozvoljeno je samo lagano pokucati na vrata, ako nije mogućno drukčije.

c) *na javnim mjestima, u polju, na moru.* Na javnim mjestima: gostionice, kafane, trgovi, kupališta, šetališta, ne smiju se održavati sastanci ove vrste. U polju i na moru - samo izuzetno i to konkretno ako su ispitani svi uvjeti za održavanje sastanaka i ako su odgovorni drugovi utvrdili mogućnost održavanja sastanaka. I ovi sastanci, također, moraju biti sasvim kratki.«

U tački »3. *Prenošenje i posjedovanje materijala*« ističe se da »materijal može prenositi samo nekompromitirani drug« na neprimjetan način, a zatim piše:

»Nijedan drug ne može držati kod sebe bilo koji materijal. Ako ima neku stvar da pročita, mora naći neki stan gdje to treba da uradi, ali nakon čitanja materijal mora ponovno da bude sakriven.«

»*Zabilješke i spisi*« naslov je 4. tačke, u kojoj se precizira:

»Po mogućnosti, ne pisati nikakve zabilješke, već treba držati sve u pameti. *Posebno se ne smiju pisati imena i adrese.* Ako bilo koja stvar mora biti zapisana, potrebno je imati sopstvenu šifru, koju nitko drugi ne smije poznavati. I ovdje zabilješke moraju biti pravljene u skraćenicama. Dočim ono što je napisano postane beskorisno, treba to izbrisati, i to tako da se ne može pročitati. Svaki drug mora svakog dana pregledati svoje džepove, novčanike, ladice, da nije u njima ostala neka zabilješka koja bi mogla odati nekog ili neku stvar.«

Posljednja, 5. tačka Uputstava obrađuje »*držanje pred policijom i pred sudom*«, i u njoj se odmah na-

pominje: »Detaljnije je napisano u knjizi o konspiraciji.« Međutim, ta knjiga nije sačuvana. Slijedi napomena da uhapšenik »na policiji ne smije odati ništa i nikog« i da »svako priznanje pred policijom znači izdaju«.

Posljednji pasus tog dokumenta u suštini je, parafraza Titovih riječi izgovorenih na »bombaškom procesu« u Zagrebu 1928. godine, i glasi:

> »Pred klasnim sudom ne postoji priznavanje krivice. Mi možemo, biti suđeni samo od našeg suda, od suda radničke klase.«[1]

Slična uputstva prorađivana su prije rata i za vrijeme rata u gotovo svim partijskim organizacijama širom zemlje. To se vidi i iz izvještaja člana Okružnog komiteta KPJ za Niš od 21. januara 1942. godine, dostavljenog Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju.

> »... Teoretski, partija je radila, no nije dovoljno, prorađivani su svi proglasi i leci, *Držanje* (istakli autori) ali istorija SKP(b) nije — što je bio nedostatak.«

Objašnjavajući na šta se odnosi riječ »Držanje«, Redakcija *Zbornika* daje napomenu da se radi o brošuri »Držanje komunista pred klasnim neprijateljem!«[2] Sačuvan je izvještaj koji je Okružni komitet KPJ za Srijem poslao »Ćaći« (Centralnom komitetu KPJ) i Vrhovnom štabu NOP-a i DVJ 17. maja 1942. godine s prilogom »ocene i zadaće partijskih organizacija u Sremu« u kojem stoji:

> »5) Sve naše organizacije, partijske, skojevske i partizanske, treba ponovo da prorade Pravila o konspiraciji i držanju pred neprijateljem. (...) Strogo ispitati držanje svakoga od uhapšenih koji su pušteni i hitno podneti izveštaj Okružnom) K(omitetu), koji će doneti odluku ko se može primiti i za kakav rad.«[3]

Napokon, i u izvještaju Povjerenstva CK KPH u Zagrebu »DRUGARSKOM BIROU C.K.K.P.H.« o radu Mjesnog komiteta KPH i Mjesnog odbora Narodne pomoći Zagreb te o radu Partije na području zagrebačkog, krapinskog i varaždinskog okruga za vrijeme od 15. maja do 20. juna 1942. godine, nalazimo i ove redove:

> »U kružocima ima za sada 30 kandidata, koje će se nakon provjeravanja na radu i prorade osnovnog materijala (konspiracije i 12 uslova) primiti u partiju.«*

U godinama prije drugog svjetskog rata Partija je konačno uspjela da izgradi bezbjednosni sistem goto-

vo neprobojan za pokušaje neprijatelja da prodru u njene redove i ozbiljnije ju ugroze.

To rječito potvrđuje i činjenica da je u Zagrebu — kako je napisao Tito u »Proleteru* broj 1 za januar 1941 - »pod konac 1940. god.(ine) održana... sa odobrenjem Komunističke Internacionale V. Konferencija Komunističke Partije Jugoslavije, na kojoj je učestvovalo preko stotinu delegata iz svih krajeva Jugoslavije«, da je »konferencija... trajala nekoliko dana i sretno završila svoj ogroman rad«, a da policija o njenim pripremama i održavanju nije ništa saznala. Ipak, i na tom posljednjem velikom skupu jugoslavenskih komunista prije drugog svjetskog rata Centralni komitet KPJ nije propustio da u usvojenoj rezoluciji upozori niža rukovodstva i članstvo da treba »pojačati političku budnost* i »pojačati budnost prema raznim sumnjivim elementima i provokatorima, koje bi klasni neprijatelj htio ubaciti u redove Partije«.[5]

Međutim, pogrešno bi bilo »kontraobavještajnu« aktivnost KPJ identifikovati s onim što se pod tim pojmom uobičajeno razumijeva. Bio je to ustvari samo poseban oblik obezbjedenja vlastitih redova koji nije imao institucionalizovanu formu niti ju je mogao imati jer je u toj djelatnosti učestvovao i morao da učestvuje svaki član Partije, i to ne samo zbog vlastitog uvjerenja, nego i zbog vlastite sigurnosti. Preduzimane i provođene mjere imale su, dakle, masovan karakter, a pojam »masovnosti« bio je identičan s pojmom »partijskog članstva«, pa čak i malo širi jer su se pravila budnosti i konspiracije pridržavali i morali pridržavati i simpatizeri Komunističke partije, a intenzitet njihove budnosti i konspirativnosti najčešće je bio proporcionalan stepenu njihova »simpatizerstva«. Stoga su se i sva upozorenja i sve mjere partijskog rukovodstva uvijek iscrpljivale u općim pozivima na »budnost«.

Već uhodana dugogodišnja praksa samozaštite iz perioda ilegalne borbe KPJ do okupacije zemlje nastavljena je i u novim uslovima, u uslovima pripremanja oružane borbe, a zatim u uslovima ustanka i aktivnosti partizanskih odreda. Ta praksa još dugo nije mijenjala svoju suštinu, pa se i u novim, ratnim uslovima, ponovno srećemo s predratnim partijskim insistiranjem na »budnosti«, uz objašnjavanje mjera koje proizlaze iz tog osnovnog stava kao zakon samoodržavanja i svakodnevnog opstanka te kao preduvjeti za uspješno vođenje oružane borbe. I ponovno, u toj aktivnosti treba da učestvuju svi, samo što će po-

jam »svi«, s razvojem narodnooslobodilačke borbe, postati mnogo širi od pojma »članstvo Partije«.

Da bi se poput Partije, i partizanski odredi zaštitili od neprijateljskih agenata i mogućih štetočina svih vrsta još u fazi njihovog formiranja, čak i prije nego što počnu djelovati, preduzimane su rigorozne mjere budnosti. Tako u prvom izvještaju Slaviše Vajnera Čiče, tada komandira Treće romanijske partizanske čete, poslanom 6. avgusta 1941. godine Štabu sarajevske oblasti nalazimo i ove redove:

»26. 7. - Part(ijski) sastanak sa štabom, na kome su podneseni izvještaji o izvršenome. Prema tome je u četu trebalo ući 52 partizana, za čiju vrednost su lično odgovorni partijci koji su ih pozvali.*[6]

Dakle, na Romaniji su lično članovi KPJ bili odgovorni za »vrednost«, tj. za moralne i političke kvalitete ljudi koji su ulazili u partizanske jedinice!

Uveden je i princip da *iz okupiranoga grada* niko ne može biti primljen u partizanski odred ukoliko nije došao s odobrenjem mjesne partijske organizacije i preko njenih veza. Tako se postupalo i postupaće se veoma dugo, sve do kapitulacije Italije.

Kako je to izgledalo u praksi?

Jovanka Čović Žuta, sekretar Mjesnog komiteta KPJ u Banjaluci, prvih je mjeseci ustanka napisala:

»Veze s drugovima u šumi bile su u to vrijeme direktno u rukama Mjesnog komiteta. Svako ko je želio da ide iz grada u partizane morao je za to imati saglasnost Mjesnog komiteta. Veze u gradu su bile sigurne, kao i veze s partizanskim odredom u okolini grada. Odredu i drugovima u šumi stizalo je raznim kanalima sve ono što smo mi slali iz grada.«[7]

A Vojin Hadžistević kaže:

»Vojislav Vojo Tišma (1923) ... dobio je od mjesnog komiteta propusnicu (krajem avgusta 1941 — primj. autora) i s vodičem sretno izašao iz grada u partizane.

Kada bi propusnica bila samo odobrenje za izlazak, a onima u partizanskom odredu garancija da im se ne ubacuje kakav špijun, onda ne bi bilo teško da se u svakom trenutku dobije. Ali ona je bila i znak da su u datom slučaju izvršene sve potrebne pripreme za bezbjedno

prebacivanje do mjesta gdje čekaju veze i vodiči, kao i da je bezbjedan dalji pravac kretanja sve do partizanskog logora.«[8]

Na isti ili približno sličan način kao iz Banjaluke odlazilo se u partizane i iz Beograda, Zagreba, Ljubljane, Skoplja, Podgorice, Splita, Sarajeva i drugih okupiranih gradova, pa i manjih mjesta.

O prebacivanju ljudi iz okupiranog Zagreba u partizane i mjerama predostrožnosti koje su u vezi s tim preduzimane, pišu istaknuti funkcioneri zagrebačke partijske organizacije Antun Biber, Ivan Božičević i Perica Dozet.

Antun Biber: »Kao najvažniji zadatak bio je slanje ljudi u partizane i prihvaćanje španjolskih dobrovoljaca. Stvorena je posebna organizacija pri partijskom rukovodstvu za otpremanje ljudi u partizane. U njoj su radili najpovjerljiviji i najčvršći komunisti. To je bilo potrebno da bi se spriječila provala u partijsku organizaciju, budući da je u partizane išao i velik broj izvanpartijaca. Tehnički posao u vezi s povezivanjem i održavanjem veze s ljudima koji su se prijavili za partizane, obavljao je za to specijalno zaduženi drug u rajonskom komitetu. Broj kandidata za partizane uvijek je bio veći nego što su naši kanali za prebacivanje u to vrijeme mogli prihvatiti. Na našem rajonu znalo je biti i oko 60 ljudi koji su čekali po nekoliko tjedana na vezu da se prebace u partizane.«"

Ivan Božičević: »Drugovi koji su iz Zagreba slani u partizane raspoređivani su, po pravilu prema svojim političkim i fizičkim sposobnostima i prema potrebama partizanskih jedinica - ako su kanali za prebacivanje funkcionirali. Svaki je nosio pisanu svoju karakteristiku. Nju je sastavljao lično sekretar Mjesnog komiteta na osnovi podataka iz rajonskih komiteta. U karakteristiku su se unosili najvažniji podaci o članstvu i funkcijama u Partiji i drugim organizacijama NOP-a, o osobnim osobinama i si, ali bez imena. Karakteristika se pisala tako da se neprijatelj ne bi mogao njome koristiti ako bi mu pala u ruke, izuzevši ako bi je pronašao kod onoga na koga se odnosila. Po dolasku u jedinicu karakteristika se predavala zamjeniku komesara, tj. partijskom rukovodiocu. Kad se putovalo u grupi, obično je vođa grupe nosio sve karakteristike. I obično je samo vođa grupe znao

kamo se ide, na kojoj stanici će se sići. Ostali su se morali ravnati po njemu. Ali nisu uvijek svi ni znali tko vodi grupu, pa ni to da postoji grupa. Svaki je znao još jednoga po kojemu se ravnao i svaki je imao kartu za neku od stanica na toj pruzi. Takva organizacija je imala ovu prednost: ako netko padne, ne može provaliti kanal za prebacivanje ljudi u partizane. Ali je imala i lošu stranu - u slučaju da padne voda grupe, onda bi se svi morali vratiti u Zagreb. A to je bilo povezano s mnogo teškoća i opasnosti, jer što da radiš u nekome od mjesta gdje si sišao s vlaka, a morao si negdje sići, i čime svoj dolazak opravdati pred mjesnim ustašama i žandarima. Pogotovo je to bilo opasno za ilegalce.«[10]

Perica Dozet: »To je, uostalom, bio i jedan od osnovnih naših zadataka da se iz Zagreba omogući odlazak u partizane svakoj osobi koja to želi. Kada bi, zbog povremenih blokada na periferiji grada, bili poremećeni kanali i veze, mnogi drugovi aktivisti i građani antifašisti odlazili su i samoinicijativno u partizane. Neki su bježali pred mobilizacijom da ih ne bi mobilizirali u domobrane ili druge kvislinške ili poluvojne formacije. Osim toga, neki su aktivisti uspijevali pobjeći iz ruku policije poslije hapšenja. Bilo je slučajeva da su neki građani, koji su aktivno radili za NOP, kada bi se našli na putovanju u bližoj ili daljnjoj okolici, hvatali vezu s partizanskim jedinicama i ostali u partizanima.

Napominjem da su svi ti drugovi, došavši do partizanskih jedinica, obrazlagali razloge svog dolaska. Budući da je bila ustaljena praksa da svaka osoba koja dolazi iz Zagreba donese i određeni dokument (karakteristiku), svi su se ti drugovi koji su se sami javljali u NOV provjeravali preko zagrebačke partijske organizacije od koje su naknadno dobivali potvrdu o svom radu za NOP. Razumljiva je bila takva mjera opreza, jer je neprijatelj povremeno uspijevao ubaciti svoje agente u partizanske jedinice. No, svi su oni prije ili kasnije bili otkriveni.«"

Jedna od glavnih veza preko kojih se, naročito iz Zagreba, dolazilo na oslobođeni teritorij Korduna, išla je preko sela Donje Kupčine u Pokuplju. Tim su putem u septembru 1942. godine u partizane došli dr Ivan Ribar, a zatim, u decembru iste godine, i pjesnici Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić. One koji su

dolazili iz Donje Kupčine prebacivali su čamcem iz sela Prkos na oslobođeni teritorij na drugoj obali Kupe. O funkcionisanju te veze Dušan Korać je napisao i OVO:

»Jednom je ovom vezom prevezen i jedan Istrijan. Kada su ga Prkošani prevezli - pratilac Toma Mikulić Bugarin nije se usudio da ide s njim u Sjeničak, već su s njim morali ići Jandre i Joco Bastajić, zbog toga što nisu dobili za Istranina nikakve podatke. Praksa je bila da se vodi stroga kontrola prema svima onima koji su stupali u partizanske redove. Sumnjivi su se upućivali u više partizanske instance. Tako se vršilo sprovođenje pojedinaca i grupa od Kupe do Sjeničaka ili Ostrožina gdje su bile smještene relejne prihvatne stanice.«[12]

U redovima Konjičkog odnosno Mostarskog partizanskog bataljona našao se u oktobru 1941. godine njemački Židov Fritz Kahn (Fric Kan). On je 1938, kao sedamnaestogodišnji mladić, pobjegao iz nacističke Njemačke preko Italije u Jugoslaviju, a nakon stvaranja tzv. Nezavisne Države Hrvatske prebačen je iz logora u Samoboru, gdje je bio interniran, u Mostar i Gacko na prisilni rad. Iako je u bataljon došao vezom donijevši svoju omiljenu harmoniku koju je odlično svirao, što je naročito obradovalo sve borce, situaciju u kojoj se našao nije lako doživljavao.

Zašto?

On sam to doslovno ovako objašnjava:

»Meni je u toj sredini, naročito u početku, bilo mnogo teže nego ostalim drugovima. Glad, zimu i neimaštinu zajednički smo trpeli. Pored toga meni je bilo i teško jer nisam poznavao jezik ljudi sa kojima sam se borio protiv fašista. Pored toga bataljon je bio izolovan na maloj slobodnoj teritoriji, opkoljen neprijateljima i izdajnicima. Cesto se dešavalo da smo otkrivali špijune koji su se ubacivali u naš odred pokušavajući da ga miniraju. Sećam se jednog Nemca koga su zvali Duško i koji je otkriven u špijunaži, a potom streljan. Pod takvim okolnostima nije mi bilo ni malo lako da dokažem svoje istinske namere beskompromisnog borca protiv fašista koji su mi u životu oduzeli sve što je čoveku najmilije, od roditelja, tj. otac, majka, sestra i njezinog deteta od 5 meseci, preko prijatelja; zemlje, do mladosti.«[13]

Nismo mogli da utvrdimo o kojem je Nijemcu, zvanom Duško, koji je strijeljan kao špijun, govorio, a ni sam Fritz Kahn o tom slučaju ne zna ništa detaljnije.

Danas je Fritz Kahn penzionisani major JNA, nosilac Partizanske spomenice 1941. Živi u svom rodnom Münchenu i u Beogradu.

U sličnoj, čak i goroj situaciji od one Fritza Kahna našao se predratni član KPJ Ferdo Herbstsommer (Ferdo Herbstzomer), koji je u decembru 1941. godine također pomoću partijske veze, došao iz Zagreba u Baniju. Govoreći o tome u svom »Ratnom dnevniku«, Ivan Šibi piše:

»Ćak su ga i hapsili zbog sumnje da je špijun. Ima nesreću što je osječki Švabo!«"

Kako se pri odlasku u partizane postupalo u Splitu, piše obavještajac i partijski funkcioner »Kačić« u svom »Izvještaju br. 3«, što ga je početkom 1942. godine poslao sekretaru Mjesnog komiteta KPJ u Splitu:

»Neki kapetan Tartaglia moli i kumi da ga se pošalje odmah u partizane.

Stvar je u ovome: ovaj Tartaglia je bio stupio ono u početku u ustašku vojsku, ali poslije malo vremena kada je vidio što se tamo radi pobjegao je i došao u Split. U Splitu je on doživio to da ga Jugosl.(avenski) oficiri nisu pozdravljali i uopšte bojkotovali... Njega su vrbovali za četnike, onaj Alojz Kržišnik ga je pozivao, ali kad je saznao istinu o četnicima, on se kategorički otkazao, veli da on ranije nije znao za takav prljav rad četnika, on ih osuđuje i želi i vruće moli da ga pošaljemo u partizane.

On je što se tiče stručne naobrazbe vrlo sposoban, jedan od najsposobnijih mladih ljudi, dobar organizator i specijalista mitraljezac i bacač. Nije, uvjeravaju me vezan sa četnicima, naprotiv ga bivši Jugosl.(avenski) oficiri bojkotuju, a on bi se svakako želio rehabilitovati i to kod nas.

Javi mi odmah, ako ga se misli poslati u partizane. Ja mislim da bi ga se moglo i to u jedan dobar odred, gdje ima dobrih naših ljudi, on bi mogao mnogo nama koristiti. Oficira komunista mi skoro i nemamo, a ovakovi mogu nam pojedinačno pomoći.«[15]

»Kapetan JTartaglia« je, vjerovatao^ ubrzo dobio odobrenjeza~o3lažak u partizanaTĆasnife,"T944? godine, bio je nastavnik u Oficirskpj_škoh3^hpvnogaLštabauŠigovljanima kod Drvara; obučavao je kursiste i

na saveziiičkom protuoklopnom minobacaću. kojem je, na njegov prijedlog, a u saglasnosti sa Saveznič-kom vojnom misijom pri Vrhovnom štabu, dat j^aziv »Džon-bul«.

Napokon, u članku Dragana Bajnića Rajprehta stoji, na primjer, i ova napomena:

»U proleće 1942. u fruškogorske partizanske jedinice moglo se stupiti samo sa preporukom partijske organizacije ili organizacije NOP-a iz mesta odakle se dolazi. Ova predostrožnost bila je potrebna iz više razloga: da bi se onemogući-lo fašistima da ubace obaveštajce (u čemu su ponekad uspevali); zbog velikog broja onih koji su želeli stupiti u partizanske redove, a za njih nije bilo oružja; u slučaju stihijnog dolaženja pozadina bi ostala bez svojih boraca itd.«"

I sam Tito je više puta upozoravao na potrebu budnosti prilikom prijema novih ljudi u partizanske jedinice. Učinio je to i u pismu (Glavnom) Štabu hr-vatskih partiz(anskih) odreda« pisanom početkom no-vembra 1942. godine na Oštrelju kod Bosanskog Pe-trovca:

»2) Ljudstvo koje se prima u jedinice mora biti propraćeno podacima. Pored toga, starješine moraju paziti na dolazeće ljudstvo sve dok se ne stekne konačni sud o njemu. Novo ljudstvo koje se primi u jedinice mora pred strojem po-ložiti zakletvu na vjernost narodnooslobodilač-koj borbi. Ovo izvoditi u vidu svečanosti i pro-pratiti govorima.«[17]

U oktobru 1942. godine formiran je kod Daruvara, u selu Bijeloj, Kalnički NOP-odred, koji se zatim pre-baciona Kg,lnik na područje sjeverno od Zagreba, naseljenč Puglavnom srpskim stanovništvom. Na tom području do tada nije bilo partizana već se osjećalo djelovanje četničke propagande. Da bi spriječio akciju rijiho\^agenture7 politički komesar Odreda, književ-nik Jože Horvat, dostavio je, 21. novembra 1942. godi-ne poirtičkrm tomesarima bataTjona pismo-u kojem ih je upozorio i na sljedeće:

»(...) poklonite najveću pažnju svakom parti-zanu. Napose kontrolirajte razgovore i kretanje onih partizana koji su u posljednje vrijeme ušli u Odred ili će naknadno ući. Vaši zamjenici preko partijskih jedinica neka organiziraju oba-vještajnu službu po četama i vodovima. Povećaj-mo svoju budnost kako bi u zametku ugušili jednog od najvećih naših neprijatelja. U svojim

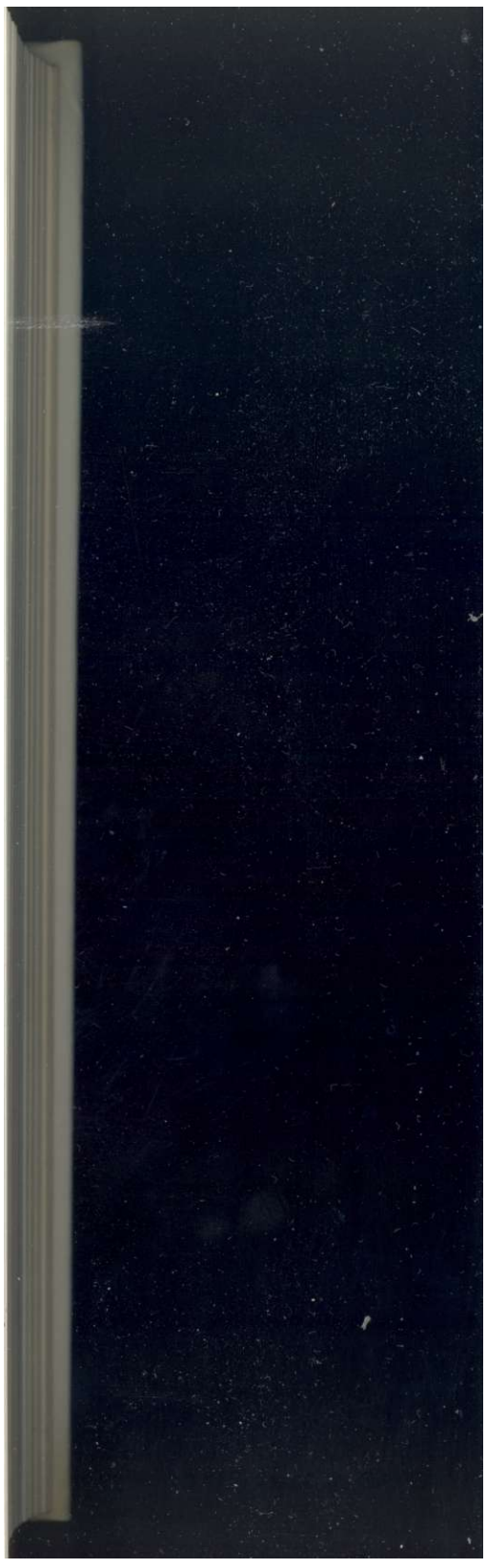

redovnim izvještajima napose se osvrnite na vaš rad kojeg ćete poduzeti po tom pitanju i imajte uvijek u vidu da na nama leži puna odgovornost za čistoću naših redova.«[18]

U brošuri »Partizanski politički komesar«, koju je u decembru 1942. godine napisao Dušan Kveder, španski borac i politički komesar II grupe slovenačkih partizanskih odreda, odnosno od 26. decembra 1942. »Štajerske operativne zone«, prilična je pažnja posvećena problemu suzbijanja prodora i aktivnosti neprijateljskih agenata, pa s tim u vezi i budnosti prilikom prijema novih boraca u partizanske jedinice:

»Neprijatelj je već slao i slaće svoje špijune u naše redove. Njihov je zadatak da mu odmah šalju podatke o pokretima i brojnom stanju partizanskih jedinica, ili pak da prikupljaju podatke, zatim dezertiraju i podatke odnesu. Neprijatelj pomoću poslatih špijuna često pridobiva nove agente u partizanskim redovima, koji zatim djeluju na isti način. Još češće se događa da špijun nema nikakve veze s neprijateljem, jer ga on nije ni poslao na taj posao nego se špijun sam odluči da mu se proda i zbog toga radi za njega, da bi mu poslije dezertiranja cijena bila veća. Za sve vrste špijuna je karakteristično da se prikrivaju na taj način što su besprijekornog ponašanja, disciplinovani na dužnosti, čak i hrabri u borbi. Ipak jednu osobinu svaki špijun teško prikrije: radoznalost. Više se interesuje nego što mu partizanska dužnost iziskuje, prisluškuje gdjegod se to može.«[19]

I dalje:

»Prilikom primanja politkomesar mora dobro saslušati svakog novajliju. Mora ustanoviti koga pozna među partizanima i na terenu i kod njih se mora informisati o novajliji. Treba ustanoviti da li je novajlija imao na terenu kakve veze s neprijateljem ili s drugim sumnjivim elementima. Po mogućnosti novajlija treba da ima nekoga ko garantuje za njega. Pritom politički komesari ne smiju zapasti u greške sektašenja i iz straha od špijuna odbijati dolazak mnogih pristalica, koji nemaju nikoga ko bi za njih garantovao. Pri primanju novajlija treba znati povezati krajnju predostrožnost sa širokogrudim, masovnim primanjem novih boraca.«[20]

Kasim Hadžić, politički komesar Prve čete Bosanske krajine, čiji se štab nalazio u brdima južno od Banjaluke, u svom izvještaju od 17. septembra 1941. godine govori o tome kako je neprijatelj »organizovao svoju špijunažu po selima« i kako se s tim u vezi u četnom zatvoru nalazi »šest hapšenika koji čekaju osudu našeg rev.(olucionarnog) suda«. A zatim slijedi tekst:

> »Četvrti i peti uhapšenik su Lenardić Dušan, star 18 godina, roden u Gorici, Slovenija, đak drugog razreda srednje tehn.(ičke) škole, katoličke vjere, živi u Banja Luci na Laušu i Jesenak Pavle, star 21 god.(inu) po zanimanju mašinist, rimokatolik, živi u Banja Luci. Obadva su prešli žandarmerijskim čamcem i javili se tobože u odred kao Partizani, a u stvari su aktivne ustaše koji su došli da špijuniraju u odredu. Šesti hapšenik je Jesenak Vlado brat Jesenaka Pavla star 18. god.(ina) rođen u Tuzli, đak prvog raz.(reda) trg.(ovačke) akad.(emije) rimokatolik, živi u Banja Luci. On je ustaški komesar koji je plijenio žito po selima.«[21]

A o čemu se zapravo radilo u slučaju Dušana Lenardića i braće Jesenak?

Ustaške su vlasti u julu i avgustu uz vršalice ili na gumna pored drugih postavljali, i đake banjalučkih škola radi vođenja evidencije o količinama ovršenog žita. Tako se i Vlado Jesenak našao uz vršalicu u jednom selu i odredska ga je patrola uhapsila. Budući da se nije vratio kući, njegov brat Pavle krenuo je s Dušanom Lenardićem na teren da bi saznao šta se s njim dogodilo. Tako su se i njih dvojica našli pod istragom, jer su se preko Vrbasa prebacili čamcem kojim su se služili i »oružnici« iz Krupe na Vrbasu, a bio je vlasništvo jednog seljaka, a ne žandara.

S obzirom na to da su od partijske organizacije iz Banjaluke navrijeme dobiveni podaci da se radi o dobrim i naprednim omladincima, a i oni su izrazili želju da se ne vrate u Banjaluku, sva trojica su ostala u partizanskom odredu, istakavši se aktivnošću i hrabrošću u mnogim borbama. Pavle Jesenak zarobljen je u kozarskoj ofanzivi 1942. godine, a Vlado Jesenak i Dušan Lenardić izišli su iz rata kao oficiri Jugoslavenske armije.

A Luka Mrkšić, član drugog Rejonskog komiteta KPJ u Teogradu, opisujući kako je u proljeće 1942. godine dospio u selo Belegiš, kaže:

»Nestrpljivo sam čekao da me mesno ru-

kovodstvo uputi u Frušku goru i nisam znao da je moj odlazak doveden u pitanje. Došao sam iz Beograda bez partijske veze i preporuke, a to je u ono vreme bio neuobičajen put i postupak. Moje Jmpšepje, prnt.erivanje jj_Banat i ponovni prelazak u Srem samo su podstaklTpodozrenje i sumnju da sam špijun ubačen u Srem da se, tobože kao proganjani rodoljub i antifašista, uvučem u narodnooslobodilački pokret. U prilog tome je išlo i moje dugogodišnje službovanje u Ministarstvu poljoprivrede, gdje sam nastavio da radim i za vreme okupacije, a u sremskim selima nisam bio poznat kao komunist. Moj slučaj, dakle, nije bio jednostavan.

Mesni narodnooslobodilački odbor se našao u neprilici. Trebalo je da odluči kako da postupi sa čovekom koji je, po onome što su o njemu doznali, mogao da bude ili rodoljub ili uhoda. Prvo ih je obavezivalo da me pošalju u partizane, a drugo da me ubiju. Trećeg rešenja tada nije bilo.«[22] ,_____^

Srećom, sve se brzo razjasnilo i[Luka Mrkšić^je ubrzo nakon dolaska u Frušku goru postavljefTza"zamjenika političkog komes^a_$taba-partizan_skih odreda za Srijem.[23]

Avdo Humo, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, opisuje slučaj inženjera Desimira Deska Bukvića, člana KPJ i jednog od organizatora i rukovodilaca partijske tehnike u Sarajevu, koji se dogodio u proljeće 1942. godine:

»... složio sam se da Desko ode u Hercegovinu, jer je kao intelektualac iz poznate porodice mogao mnogo doprinijeti organizaciji borbe u Gackom.

Bukvić je preko Mostara otišao u Nevesinje. Pošto je u Nevesinju poznavao tamošnjeg apotekara još od ranije, a nije imao pojma da je taj apotekar postao četnik, niti da se glavni četnički punkt nalazi u Nevesinju, on je odsjeo kod njega. Apotekar mu je pomogao da iziđe iz Nevesinja na oslobođenu teritoriju. Na njoj je naišao na Prvi udarni partizanski bataljon;[24] tu je bio saslušan, jer nije došao redovnom kurirskom vezom. Desko im je ispričao da je iz Sarajeva došao javkom u Mostar, a iz Mostara uz pomoć javke u Nevesinje. U Nevesinju nije našao čovjeka koji je trebalo da ga primi, i stoga je otišao kod apotekara. Kod njega je prenoćio. Apotekar

mu je pokazao put kako da izbjegne domobranske i italijanske straže i prebaci se na slobodnu teritoriju.

I tako, igrom slučaja, sasvim naivno je stvorio nepovoljan utisak o sebi kod naših ljudi koji su ga saslušavali, pogotovo što su ti ljudi znali ko je apotekar. Mislili su, ne produbljujući dovoljno stvar, da je Desko ubačeni četnički agent. A čovjek im ispričao otvoreno i iskreno cjelokupno svoje putešestvije, ne krijući ništa ni o apotekaru!

Pošalju ga u Gacko sa saslušanjem i sa svojom ocjenom slučaja. Tamo se zateknu neki naši odgovorni drugovi, pa kad su pročitali informaciju poslanu iz štaba Prvog udarnog bataljona, oni narede da se Bukvić strelja.

Tako se tragično i besmisleno završio život jednog poštenog i odanog komuniste, simpatizera naše Partije još iz studentskih dana.«[25]

Izgleda da je u slučaju Desimira Deska Bukvića ishodište svih nesporazuma bio njegov izlazak u partizane uz pomoć nevesinjskog apotekara, kojeg, kao četničkog saradnika, spominje Mitar Buha u vezi s hapšenjem Petra Samardžića, koji je »koncem 1941. godine... uspostavio sigurnu vezu sa Italijanima u Nevesinju«:

»... kada se (Petar Samardžić), 21. januara 1942. godine, sa četiri pratioca vraćao sa Nevesinjske površi susreo se, kod sela Vrtića, na komunikaciji Nevesinje-Gacko sa italijanskom patrolom od oko dvadeset vojnika. Oni su ga razoružali. (...) ja sam ... naišao ... u trenutku kada se to događalo, pa su Italijani i mene sa još jednim seljakom iz Gacka, zadržali i potjerali sa Petrom i njegovom pratnjom. (...) u italijanski logor — baraku... Čitavu noć čuvala nas je straža. .. Petar Samardžić je natucao italijanski, dok nije došao tumač. Petar je tražio da Italijani uspostave vezu i omoguće mu razgovor *sa nekim apotekarom u Nevesinju* (istakli autori) ili italijanskim komandantom, dodajući da on već saraduje sa Italijanima... Petar je često pozivan u kancelariju. Ne zna se o čemu je tamo razgovarao, ali je veza sa Nevesinjem uspostavljena u toku noći. (...) 22. januara 1942. u svitaj dana, Italijani su nas... poveli iz barake. (...) Potom smo sišli na cestu i produžili u Kifino Selo. Petar nam je rekao da kažemo da smo pobjegli.«[28]

U to vrijeme na spomenutom terenu još uvijek ne samo da nije dolazilo do otvorenih sukoba između četnika i partizana, nego su i neke akcije zajednički izvođene.

Postoji, međutim, i druga verzija uzroka strijeljanja starog komuniste Desimira Bukvića osim verzije koju daje Avdo Humo, ali ona izlazi izvan naše teme.

Među saradnicima partizanske obavještajne službe, ubačenim po zadatku među ustaše u Bihaću, nalazio se i Stipica Živičnjak. Osjetivši da mu prijeti opasnost, odlučio je da što prije napusti grad. On o tome piše:

»Oko 5 sati poslije podne 4. maja 1942. sastao sam se s Alom Galićem u parku u blizini mjesta gdje se Jarak odvaja od Une i ponovo razgovarao o mom bjekstvu. Rekao sam mu da iste noći moram napustiti grad. Galić mi je obrazlagao da neću odmah moći dobiti propusnicu od Mjesnog komiteta, niti kurira koji će me sprovesti na slobodnu teritoriju. Ipak, moja odluka je bila konačna i čvrsta. Želio sam da se što prije izvučem iz ove ustaške jazbine.«[27]

Živičnjak je u ustaškoj uniformi samoinicijativno otišao iz Bihaća i poslije dužeg lutanja stigao do oslobođene Korenice. Šta se zatim dogodilo?

»Svjestan situacije u kojoj sam se nalazio i opravdanih sumnji, predložio sam im da me razoružaju i pritvore dok ne provjere ko sam, kao i to da sve mogu provjeriti preko Mjesnog, odnosno Sreskog komiteta Partije za Bihać. Na kraju su rekli da su uvjereni da jedan ustaša ne bi smio tako doći partizanima, ali da moram ostati u štabu dok ne stignu još neki drugovi koji će sa mnom razgovarati.«[28]

Sve je, ipak, sretno završilo.

Već prvih dana ustanka na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju širom Jugoslavije partijski su forumi i štabovi ustaničkih — partizanskih jedinica često samoinicijativno i spontano preduzimali odlučne, ponekad i preoštre mjere "adi sprečavanja djelovanja neprijateljskih špijuna i provokatora, pa se događalo, ne baš rijetko, da su žrtve takvih mjera postajali upravo njihovi inicijatori, članovi najviših partijskih foruma.

Marka Oreškovića su, na primjer, avgusta 1941. godine dvaput uhapsili ustanici—-partizani kao sumnjivu osobu! O tome govori više svjedoka.

Gqjko_Polovina, predratni sekretar Kotarskog komiteta KP Hrvatske za Gračac, piše:

»5. ili 6. avgusta posao sam prema Gračacu i našao na Mazinskoj Previji, između Bruvna i Mazina, naše jedinice iz Mazina, jer su bile obaviještene da je neprijatelj ponovo zauzeo ranije oslobođeno Bruvno. Tu su me istovremeno obavijestili da se u zbjegovima iznad Visuća kod Udbine nalazi neki Hrvat. Kaže da je komunista, a nije Jakov Blaževič... Kaže da je radnik, a priča da je bio u Španiji... Kod Udbine je već nekoliko dana. Odmah sam zaključio da bi to mogao biti Marko, ali mi je bilo sumnjivo da bi Marko mogao biti 'nekoliko dana' u blizini a da ne dođe do mene, to prije što smo već imali veze s borcima na području Udbine. Poslao sam oružanu patrolu da mi ga dovedu. Međutim sam im strogo zaprijetio da ga ne smiju tući, ali ni dozvoliti da im pobjegne. Rekao sam da mu kažu da ga vode k meni. Zadržao sam se tu na Previji nekoliko časova čekajući izvještaj izvidnice koju smo poslali u Bruvno i raspravljajući neka sporna pitanja komandnih funkcija kod boraca iz Mazina, kad se iz šume od Kremena pojavila patrola. Prije nego što sam ga mogao sigurno prepoznati, Marko, svezanih ruku, dovikivao mi je: 'Ej, tako mi ti počinješ revoluciju. Bogami, s ovim tvojim momcima nema šale... Ko im se malo ne pokori, odmah biju, svežu i vode svom komandantu... Prava vlast revolucije... E, tako, brate, to mi se sviđa...' Dok sam pritrčao k njemu i zagrlio ga onako svezanog, pratioci su presjekli uže na njegovim rukama...

Marko je donio proglas CK KPJ, koji je pročitao borcima.«[29]

Navode Gojka Polovine potvrđuje, pored ostalih, i partizanska kurirka Neda Žakula, koja je tri prva ustanička mjeseca sarađivala s Markom Oreškovićem. Govoreći o njegovu hapšenju od ličkih ustanika koji su ga »svezali i dobro istukli«, ona dodaje:

»Pričao nam je~da je naT njegovu sreću naišao drug koji ga je poznavao. Tako su ga isprebijanog pustili. Kada je pričao o ovom incidentu, nije zamjerao drugovima. Nisam čula ni jednu riječ prekora. Dapače, činilo se da mu je bilo drago da u našim redovima vlada budnost i nepovjerenje prema nepoznatim i neprovjerenim osobama.«[30]

Odmah nakon oslobođenja Drvara i Bosanskog Grahova (27. jula 1941. godine) Štab gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu formirao je Komesarijat za javnu sigurnost kojemu je, pored ostaloga, povjeren i zadatak da vodi borbu protiv neprijateljskih špijuna. Na čelu Komesarijata se nalazio komesar Vaso Trikić.[31]

0 onome što se dogodilo polovinom avgusta Milutin Morača piše:

»Jednog dana početkom avgusta, kada smo Ljubo Babić i ja radili u štabu na nekim izvještajima, uđe u sobu visok i okošt čovjek u ličkoj narodnoj nošnji. Ljepota je pogledati ga. Svojom pojavom ispunio je našu malu sobu. Pozdravi se sa nama i odmah reče ko je i da je član Centralnog komiteta KPJ. Bio je to Marko Orešković Krntija. I dok sam se ja snašao od prvog tog susreta sa Markom, Ljubo je već naredio kuriru da ga sprovede u zatvor. Njemu je, naime, bilo sumnjivo kako je Marko izrekao tako brzo svoju partijsku funkciju. Jasno, nije ga poznavao, a kod nas je došao potpuno,samJ^jHiJlsJaškom legitimacijom, te mu reče da ćemo provjeriti njegov identitet. Meni opet čudno: Marko se ne ljuti, samo veli da je odležao dosta u buržoaskim zatvorima, pa nije loše da vidi i kakav je naš; ali ipak, nema mnogo vremena da sjedi u zatvoru i kaže da brzo provjerimo njegov identitet. U Drvaru je tada bio dr jvtoni Levi, organizator našeg vojnog i civilnog saniteta, stari komunista 1 bivši robijaš, koji je sa Markom Oreškovićem ležao u zatvoru u Zagrebu, te ga je on odmah poznao i tako se ovaj mali nesporazum brzo likvidirao.«[32]

Dr Moni Levi, predratni član KPJ, osuđen 1929. godine na deset godina robije koju je izdržavao u Sremskoj Mitrovici, Lepoglavi i Mariboru, opisujući svoje susrete s Markom Oreškovićem, kaže da ga je komandant gerilskih odreda Ljubo Babić odmah nakon oslobođenja Drvara postavio za upravnika bolnice, pa dodaje:

»U mjesecu avgustu bilo je vrlo vruće. Rano ujutro stigao sam u bolnicu...

U jednom uglu hodnika stajalo je nekoliko bolničara. (...). Jedan je govorio naročito glasno. (...)

— Naši su uhvatili 'opasnog špijiina'. Ima nekoliko krivotvorenih legiHmacijarfTTT Kaže da se

zove Marko Orešković... da je bio na robiji u Sremskoj Mitrovici. Čak tvrdi i to da se borio u republikanskoj Španiji protiv generala Franka.

Približio sam se bolničarima. Hapšenje 'ličkog špijuna' mnogo me zanimalo.«

Pošto je od bolničara saznao detaljnije podatke o uhapšeniku, dr Moni Levi je otišao u Komesarijat za javnu sigurnost. Kada su doveli uhapšenog »špijuna«, sve se odmah razjasnilo jer su dr Levi i Marko Orešković jedno vrijeme zajedno bili na robiji i dobro se poznavali. Uprkos sretnom završetku, Marko Oreškoović se dru Leviju ipak požalio na postupak drugova iz Komesarijata za javnu sigurnost:

»Kakvi su to ljudi, velim im da sam bio na robiji u Mitrovici. Uvjeravam ih da sam bio u španskom ratu na strani republikanaca. A oni klimaju glavom i ne vjeruju, pa ne vjeruju. Ubjeđujem ih da sam stari komunista. Govorim našim najčišćim komunističkim riječnikom, a opet me ne shvataju. Ništa mi ne vjeruju, moj doktore. Pa dobro je da ne vjeruju, dobro je danas biti oprezan, jer može svašta da se desi. Ali su ipak mogli zaključiti da špijun ne može govoriti onako kako ja govorim. Dobro je ne vjerovati odmah svemu i svačemu, ali ne valja ni pretjerivati. A meni se čini da se u ovom konkretno mom slučaju, malo pretjeralo.«[33]

Ko zna šta bi se dogodilo s Markom Oreškovićem da se u Drvaru tih prvih ustaničkih dana nije zatekao dr Moni Levi! Ovako je komandant_Drvarske brigade Ljubo Babić u izvještaju pisanom 2. septembra 1941. godine mogao da javi Duri Pucaru Starom i sljedeće:

»Najvažnije je što smo uspostavili, nazad petnaest dana, vezu sa C(entralnim) K(omitetom) preko njihovog delegata. Ta veza kao i sve druge mnogo su mi pomogle, te smo mogli savladati sve one zadatke koji su stajali pred nama... Na osnovu uputa delegata C(entralnog) Komiteta) — a mi smo pristupili reorganizovanju naših geril(skih) odreda...«"

AjietegatjCK bio je Marko Orešković Krntija!

Milivoje K >rac 2. čete Posavskog NOP-odreda zapisao je u svoj dnevnik da je Leko - Aleksandar Ranković »sa još trojicom elegantno obučenih ljudi sa lekarskim torbama u rukama« 21. septembra 1941. godine došao iz Beograda, sa Senjaka, na oslobođeni teritoripblizu svog rodnog sela Draževca kod

Obrenovca. »Trojica elegantno obučenih ljudi« u Rankovićevu društvu (bila su zapravo trojica skupa s Rankovićem) bili su Ivan Milutinović Milutin i Ivo Lola Ribar.[35]

Međutim, tadašnji politički komesar Valjevskog NOP-odreda Milosav Milosavljević kaže:

»Sutradan me je pozvao Ranković i dao mi zadatak da pronađem kakvo prevozno sredstvo, kojim bismo otišli do Koviljače, gde, veli, treba da stigne Stari. Brzo sam pronašao čeze i jednog konja... Krenuli smo za Koviljaču negde posle podne. Mislii-r^ da je- tn bj10 20, 'II *21* tembra. Trebalo je da stignemo tačno u zakazano vreme, u 5 sati posle podne.«[36]

Izbjegavajući zaobilazni put preko Krupnja, Mojkovića, Zavlake i Tekeriša, Ranković i Milosavljević vozili su se prečacem, prilično lošim seoskim kolskim putem i navrijeme stigli u Koviljaču. Čekali su na ugovorenome mjestu 10-15 minuta, ali kajtaJTito nije stigaopljanković je zaključio, »da—je—sigurno otišao •dnjgiro^pravcem«, pa su se vratili u Stolice.[37]

Izgleda da su I Katlć i Milosavljević pogriješili u datumima jer je Aleksandar Ranković na oslobođeni teritorij izišao 16. septembraJ941. godine,[38] onog istog dana kada je i Tito (Stari) napuSHčTTSeograd i vozom otišao potpuno drugim putem, preko Stalaća, Kraljeva i Čačka do Užičke Požege, gdje je, u tamošnjem hotelu, proveo noć između 17. i 18. septembra. S Titom su putovali Jaša Rajter, koji je imao legitimaciju folksdojčera, njegove lične kurirke Davorjanka Paunović i Veselinka MalinskäTte pop DragoTjub~Milütinović iz Ivanjice.

S popom Milutinovićem Tito se upoznao nekoliko dana prije toga u kući Vladislava Ribnikara i tada ga je, ne govoreći mu ništa o svojoj funkciji, pridobio za saradnju s NOP-om. Pop Milutinović je bio vojvoda Pećančeve četničke organizacije i dao je Titu četiri bianko-legitimacije s Pećančevim štambiljem, za četvoricu »četovoda«. Tito je dobio legitimaciju »kao četovođa drinski«.[39]

(Mjesec dana kasnije, 19. oktobra 1941, odgovarajući iz Užica na izvještaje koje je tog dana primio iz Beograda od Spasenije Cane Babović, člana CK KPJ, i Blagoja Neškovića, člana Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, a koji nisu sačuvani, Tito se u vezi s jednim dijelom izvještaja Blagoja Neškovića obraća direktno njemu s objašnjenjem:

»Druže Mihajlo, taj 'vojvoda' i agent u stvari

traže Starog (Tita), a ne onoga koji je spasen iz bolnice (Aleksandra Rankovića). To je onaj 'vojvoda' koji je izdao nama one 4 legitimacije i tom prilikom zapazio ime Staroga. Izgleda da je pao u ruke GESTAPO-a i počeo pričati. Ozbiljno je ugrožen i Direktor od njegove strane.«[40]

Uz riječ »vojvoda« Redakcija edicije *Dokumenti centralnih organa KPJ...* stavila je napomenu:

»Nije se moglo utvrditi o kome je 'vojvodi'--agentu reč.«

Zaista, malo je čudna, ta napomena jer, očigledno, nije riječ ni o kakvom »vojvodi agentu« već o »vojvodi« *i* »agentu«! Što se tiče »Direktora«, Redakcija daje pravilno objašnjenje da se radilo o Vladislavu Ribnikaru, do rata direktoru »Politike«. Međutim, pop, odnosno Pećančev vojvoda Milutinović, ukoliko je uopće pao u ruke Gestapu, nije izdao Ribnikara. Utvrđeno je samo to da su vojvodu Milutinovića ubili sami četnici.)

Već sama činjenica da je Aleksandar Ranković čekao Tita u Koviljači samo 10-15 minuta ukazuje na to da je njihov dogovor da se nadu u Koviljači bio samo mogućnost, ali ne i definitivno izabran pravac Titova izlaska na slobodni teritorij.

Iskusan ilegalac, Tito se, po pravilu, nikada nije kretao unaprijed pripremljenim, dogovorenim i <?bezbijedenim pravcem. Iako je svoj dolazak i susret s Rankovicem najavio *sjeverno od Valjeva^sm* je dalekim zaobilaznim putem stigao na oslobođeni teritorij *južno od Valjeva!* Nije se radilo o nepovjerenju već o — principu! On je sigurno imao puno povjerenje i u Rankovića, i u Ivu Lolu Ribara, i u Ivana Milutinovića, ali ipak niko od njih nije znao Jkojim će putem Tito^izići na oslobođeni teritorij.

Jaša ffajter i Veselinka Malinska znali su samo da putuju za Valjevo, ali nisu znali koga prate. To su saznali tek u vozu, u trenutku kada je Davorjanka Paunović Zdenka, vidjevši da će uslijed treskanja voza Titu pasti kofer na glavu, nehotice uzviknula: »Pazi, Tito!«[41]

Veselinka Malinska se sjeća:

»Meni je zadatak bio saopšten^5_septembra, pre podne, u mlekari u Francuskoj ulici broj 5. Tu su me obično kuriri Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju nalazili da mi prenesu poruke za sastanke ili putovanja.

'Budi sutra_u 9 časova ispred železničke stanice, pCrtCvaćeš za Valjevo i vodićeš jednog dru-

ga', saopštila mi je Milada Rajter. Ona mi je ponekad prenosila poruke i sa njom sam se poznavala još od pre rata sa raznih političkih akcija. 'Lepo se obuci i doteraj da ne budeš sumnjiva', rekla mi je, 'jer taj drug je odgovoran. Sutra ću ti doneti adresu i lozinku za Valjevo'. (...)

Sutradan, 16. septembra, na vreme sam došla pred železničku stanicu. Tu me je čekala Milada Rajter. Kazala mi je adresu na koju treba da se javim u Valjevu i lozinku pomoću koje je trebalo da se povežem sa tamošnjim okružnim komitetom. Moj zadatak se sastojao u tome da putujem sa 'odgovornim drugom' do Valjeva, da se tamo povežem sa Okružnim komitetom, da na vezi 'predam' druga koga vodim, pa da se prvim vozom vratim u Beograd. Takvih kurirskih putovanja već sam imala nekoliko, pa nisam očekivala da će, zbog mnogih okolnosti, ovo ispasti sasvim drugačije od dotadašnjih.«"

Obezbijedivši Titu i njegovoj pratnji konačište u hotelu u Užičkoj Požegi, sveštenik Dragoljub-Milutinović produžio je zajyanjicu. Tito je sutradan sa svojirh društvom iz Požege fijakerom krenuo preko Kosjerića u Valjevo. Međutim, plašeći se onih »u šumi što vazdan pucaju«, fijakerist je nakon dolaska u selo Ražanu odbio da ih dalje vozi i Tito je s pratnjom produžio pješice prema selu Bukovi."

Ponovo dajemo riječ Veselinki Malinskoj:

»Dobila sam zadatak da ga odvedem u Valjevo u Okružni komitet Partije. Ali od Požege sve više sam osećala da Tito ne želT u Valjevo, već da želi da se prethodno poveže sa partizanima. Jer on~fe tada znao ono što ja nisam znala: gde se nalaze partizani.

Ova moja pretpostavka brzo se obistinila kad smo na Bukovima slučajno ušli u kafanu punu četnika koji su nas začuđeno i sumnjičavo pogledali. Tito je odmah reagovao. Odlučnim glasom je upitao:

- Ko je ovde komajidant?

Zbunjeni ovako energičnim pitanjem i držanjem nepoznatog čoveka četnici su požurili da ga odvedu u drugi kraj kafane gde se nalazio njihov komandant. Tito je, kako sam kasnije doznala, pokazao četničku legitimaciju koju mu je nabavio sveštenik Milutinović i objasnio komandantu da ide na pregovore sa partizanima i za-

tražio da ga povežu sa njima. Četnički komandant je, misleći da pred sobom ima nekog četničkog glavešinu požurio da mu obezbedi pratnju do partizanskih predstraža.«[44]

Oko tri sata poslije podne__četnička je patrola dovela Tita s pratnjom u selo iBaćevc^) Bio je to već partizanski teritorij i za približno pola sata do škole je stigla partizanska desetina pod komandom Aleksandra Jovanovića. Pridošlice su~Jovanovlé~~u izgl~~edale sumnjivo i on ih je sproveo_uj>eloyPrijezdiog? gdje se nalazila komanda Kolubarske cete Valjevskog NOP-odreda. Tito se predstavio političkom komesaru čete kao generalni sekretar KPJ. Veselinka Malinska objašnjava taj Titov gest sljedećim riječima:

»Tito tada nije imao drugog izlaza, ja sam imala javku koja je važila za Valjevo a ne za odred i morao je da kaže ko je, jer je situacija bila prilično napeta, opasna po na^jer smo drugovima bili sumnjivi.«[45]

PoTiticknčomesai*"'Kolubarske partizanske čete Milan Drakulić opisao je susret s Titom ovim riječima:

»Oko četiri sata Aca Jovaflović L Bradonjin brat, dovodi grupu nepoznatih ljudi. Ulazi u kuću i raportlra-

- Druže komesare, doveo sam neke sumnjive ljude.

Vrata od sobe su otvorena. Jedan drug iz ove grupe sluša raport, smeši se, prilazi i predstavlja se:

- Ja sam generalni sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. — Pružih mu ruku, ali me njegovo predstavljanje tako iznenadi da prosto zanemeh. Nikad nisam imao prilike da upoznam nekog druga iz višeg partijskog rukovodstva, a da mi on tom prilikom kaže svoju funkciju. Sve je uvek bilo strogo ilegalno. Reklo bi se obično: 'To je drug iz više veze', i ništa više; a sad odjedanput: Generalni sekretar. Gledam ga, obučen je u odelo slično lovačkom. Dugačke čizme sa žutim pulama, rajthozne, kratak kaput i lovački šešir. Pokazah mu rukom prema sobi, pa istrčah iz kuće da potražim Solarića (koji je kao komunist nekoliko godina bio na robiji — primj. autora). Kada ga nađoh, upitah ga da li je vidio ovu grupu drugova i da li poznaje koga od njih.

- Da — kaže mi Branko — to je Josip Broz Tito, generalni sekretar Partije. Samo pazi, ne-

moj nikome da kažeš ovo, jer je njegovo ime još uvek konspirativno. - Vratih se u sobu, a drug Tito se smeši i pita:

— Nešto proveravaš, komesaru. Mnogo smo ti sumnjivi. Jesi li se uverio? — Malo stidljivo, klimanjem glave potvrdih.

— A ko ti je taj kod koga si proveravao?

— Solarić — odgovorih Titu.

— Dobar je, nisi pogrešio.

Stiže Singer (Stevan Marković - primj. autora), a ja odoh da probudim Crnoga (Miloša Minića - primj. autora). On poznaje Tita, bio je s njim na Četvrtoj partijskoj konferenciji u Zagrebu. Vratih se sa Crnim.«[48]

A da je »situacija bila prilično napeta, opasna...« kako kaže Veselinka Malinska, potvrđuje i politički komesar Milan Drakulič u jednom poslijeratnom intervjuu riječima:

»... zbog ubacivanja neprijatelja u naše redove, izdali smo naređenje da nikoga ne primamo u odred ko nije došao preko naše veze ili javkom. Takve ne dovoditi u odred nego likvidirati - glasilo je u našem naređenju. I eto, u takvoj situaciji pojavio se drug Tito. Bez javke, ne preko naše veze, već od četnika i u njihovoj pratnji. Sve to, njegov elegantan izgled i njegovih pratilaca, izazvalo je veliku sumnju kod one naše desetine koja se nalazila na predstraži i oni su se, nekoliko puta, uz put tajno dogovarali da li da ih likvidiraju ili vode dalje. Pokolebala ih je Titova smirenost i odlučnost. Svi smo bili radosni i raspoloženi što se, ipak, sve dobro svršilo.«[47]

Poput Tita, slične je nevolje doživio i Edvard Kardelj Bevc, kada je, došavši iz Slovenije, preko Beograda stigao na oslobođeni teritorij zapadne Srbije da bi prisustvovao savjetovanju u Stolicama.

Prema navodima Jare Ribnikar, Vlado Ribnikar je »preko svojih veza dobio legitimaciju zdravstvenih radnika Srpskog crvenog krsta koji je tada već bio pod nemačkom kontrolom, na ilegalno ime koje je nosio drug Kardelj, a Veselinka Malinska ga je izvela iz Beograda u partizane, neznajući, naravno, ni ovaj put koga u stvari vodi.. ,«[48]

O izlasku Edvarda Kardelja na oslobođeni teritorij Miloje Katić je u svom dnevniku, pod datumom 26. septembra 1941. godine zapisao:

»Posle podne patrola 2. čete je dovela jednog čoveka koji im je bio sumnjiv. Išao je iz Beograda u Lazarevac u seljačkim kolima. Voda patrole, Mile Jovičić, kaže da je iz Crvenog krsta Slovenije i da je došao u Srbiju da obiđe slovenačke izbeglice. Treba ga pritegnuti da 'propeva' - tako je Mile podneo raport komandantu bataljona. Posle razgovora sa tim čovekom izađe Dobrivoje Cekič i naredi mi da se brzo opremi dobar ručak i fijaker i da nas petorica, dvojica na kolima i trojica u fijakeru, otpratimo tog čoveka u štab odreda. Bi mi jasno da se radi o nekom od rukovodilaca.

Ubrzo smo pošli na put. Na gazu u Poljanama prešli smo Peštan, zatim Kolubaru i pred noć stigli u Kožuar gde smo našli štab odredä, Peru, Boru i Srbu i predali im druga Bevca. kako nam taj drug uspii£_reče da se zove.«[49]

A sam Edvard Kardelj je prilikom"ötkrivanja spomenika Stjepanu Filipoviću u Valjevu svoj dolazak na savjetovanje u Stolicama opisao ovim riječima:

»... pošao sam na savetovanje^ a nisam poznavao Srbiju a posebno ovaj deo zapađneTSrbije, pa su me drugovi u Centralnom komitetu pomoću karte orijentisali kojim pravcem treba da putujem. Prvosam stigao do Kosmajskog odreda, gde su me nekako prihvatili i moću filriraTj^ Posavskog odreda. Kod Posavaca sam dočekan sa sumnjom i počeli su me saslušavati, zavirivati u 1egitimaciji i na.zivajl1 rijrie'velikompti<qom'i_go- -— vorHTlJč^ dru- </ <rigove da sam ja iz Beograda iz višeg rukovodi A- 0 I stva i da treba da me povežu sa višim rukovod-V stvom. Kada mi nisu j30ver0yali rekao sam im da sam iz Centralnog komiteta. Opet nisu poverovali, a kada sam tražio da me vode komandantu odreda Koči Popoviću, koji se tada zvao P^ra^onda je g^ipn partizana gpmvoia do štaba odreda. Tu sam zatekao Koču i detaljno mu pred_ovom grupom_ispričao šta mi se dogodilo, kako sam bio sumnjiv i kako sam se jedva izvukao.«[50]

U pismu sekretara Operativnog rukovodstva Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Vlade Popovića, poslatom 10. novembra 1941. sekretaru CK KPH Badi Končaru »Brki«, riječ je, između ostaloga, i o Marku Oreškoviću:

»Već si vjerovatno čuo - piše Vlado Popović - da je i Krntija poginuo. Ubila ga je banda velikosrpska koji danas služe talijanskim okupatorima. Išao je iz Like za Bosnu prema Bosanskom) Petrovcu sam iako su mu drugovi savjetovali da ne ide. U jednom selu kod Srba uhapsila ga je neka četnička straža, po svemu izgleda da je to išlo organizovano i ubili ga.«[51]

O ubistvu Marka Oreškovića Krntije, člana CK KPJ i političkog komesara Ličke grupe partizanskih odreda (dan uoči ubistva, 19. oktobra 1941. postavljen je, odlukom CK KP Hrvatske, za političkog komesara upravo formiranog Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske), u »Dnevniku« Vladimira Dedijera, pod datumom 14. oktobra 1942, nalazi se tekst:

»Četnički banditi su otpočeli oštru borbu protiv nas. Spremali su ubistvo svih naših rukovodilaca. Ubili su Miću Radakovića, španskog dobrovoljca, Vuksana Pekišu, španskog dobrovoljca i radnika iz Like, i najzad, 20. oktobra 1941. godine, u Očijevu, Marka Oreškovića. Ubistvo je organizovao Stevo Radenović s majorom Rasetom. Fizički ubica bio je Stevo Rodić, pretsedrnkNOOjjOćijevu sa još nekoliko bandita. Marka su uhvatili, svezali, a on je rekao jednom čobančetu kad su ga vodili pred jamu:

— Ja se borim za slobodu naroda, a oni me vode da me ubiju! Videće se ko sam ja. Drugovi će me osvetiti!

Rade Žigić i Vlado Ćetković, koji su pomagali Marku Oreškoviću u dizanju ustanka, pohvatali su ubice, a kasnije i samog Rodića.«[52]

Međutim^ IKTaT lVfaterić:Jledan__ od organizatora ustanka u okolini Drvara i kasnije politički komesar 5. krajiške divizije, napisao je o tom istom događaju:

».. .Tih dana je nekoliko četnika i pljačkaša, u selu Očijevu, na zvjerski način ubilo i u jamu bacilo Marka Oreškovića, člana CK~KPX~Oh je poiII]e~prodora Italijana na~to područje krenuo iz Like za Drvar bez pratnje, te su ga tri-četiri bandita u tome selu, vidjevsTna njemu dobar kožni, kaput i gojzerice, ubili i te stvari medu sobom podijelili. Kada" su Milutin Moracä, Nikola Kotle i dr. Moni Levi boravili sa desetinom boraca u tom selu, negdje krajem oktobra, doznali su za taj slučaj, izvršili istragu, našli zločince i po zasluzi ih kaznili«[53]

A sam je dr Moni Levi, prikazujući događaje na području Drvara u oktobru i novembru 1941. godine, napisao:

».. .delegati Sreskog komiteta obilazili su u grupicama okolinu Drvara, Grahova, Glamoča i Livna. Objašnjavali sn narodu italijansku jgerficUju Raskrinkavali su izdajničku ulogu četničkih glavešina...

U takvu grupicu propagatora bili smo određeni i nas trojica - Nikola Kotle, Milutin Moračа i ja. Poslije održane konferencije sa seljacima, htjeli smo da se odmorimo.

Neki seljaci iz sela Očijeva, misleći da smo mi štah^Grmećkog jxlreda, dođoše da se žale i da traže pomoć. Imali su nevolju. Pet mladića iz njihova sela odmetnnlp n šumn^ Vnrlin ih je nekTSrđai^^ ćata. TerorisalPsu narod Očijeva, otimali ovce, tukli mirne ljude. Molili su nas, u ime naroda iz Očijeva, da dođemo s vojskom i da pohvatamo odmetnike koji pljačkaju i terorišu.

Obećali smo...

Milutin je bio komandantbataljona. Riješili smo da pozovemo Marka Šrdića sa njegovom četom. (...) Četa je dobila zadatak da pohvata Srđu Rodića, Šipku, Kopilaća i ostale. To je bilo brzo gotovo. Bili su iznenađeni.

Partijski povjerenik upozorio nas je da je kroz Očijevo prije dvije nedelje prolazio visok, mršav plav čovjek.

— Imao je kožni kaput. Na nogama jake, žute gojzerice. Nosio je čojane čakšire, u_ruci_tašnu. Propitivao je gdje stanuje Srđan Rodić. Pokazali "šrnoTnu kuću i poslije toga više ga nijesmo vidjeli. Vidjeli jinioaiaJSrđanu njegov kožni kaput, u Šipke žute cipele, a onaj treći što ga zovemo KopilaA_nosipjfi_jajfigoye_čakš^e.«[54]

Nikola Kotle proveo je istragu i pohapšeni su priznali zločin i pokazalijamu.u,koju su baciliubijenog Marka Oreškovića. Markov je leš izvađenisahranjen pred očijevskom_osnoynom školom.

"^aJdeTljß^tvo- Marka Oreškovića, po navodima dra Monija Levija, nije bio unaprijed organizovani četnički pothvat koji partizanska, odnosno partijska kontraobavještajna služba nije uspjela da uoči i spriječi, r»hir-r)i razbojnički napad iz koristoljublja.

Pojave pljačkaških grupicai ubtstava^Z koristoljublja u prvim mjesecima ustanka nisu bile rijetke pojave u mnogim krajevima Jugoslavije. Upravo u Bo-

sanskoj krajini nailazimo na još jedan primjer koji to ilustruje.

Kada su podgrmečki ustanici 31. jula 1941. godine oslobodili Budimlić-Japru, u tamošnjem su ustaškom zatvoru našli Petra Vojnovića, Jovana Jeftića i Stevu Vukojevića i oslobodili ih. Dok se Petar Vojnović odmah angažovao u daljem rukovođenju ustaničkim masama, Stevo Vukojević je krenuo u Rujišku, do Milana Ličine, jednog od ustaničkih vođa i organizatora, da bi se raspitao o situaciji. Na tom je putu u selu Dubovniku naišao na grupu pljačkaša, koji su ga ubili da bi se dočepali njegovakožnog kaputa, i cipela. Sve do maja 1942. godine ubicama nije otkriven trag, a tada su otkriveni i uhapšeni. Vojni sud Prvog krajiškog NOP-odreda osudio ih je na smrt i o tome izdao proglas narodu.[55]

Postoji još jedna verzija ubistva Marka Oreškovića koja je 1988. godine, nakon izlaska knjige *Sećanja* Gojka Polovine, nekadašnjeg sekretara Kotarskog' komiteta KP Hrvatske za Gračac i jednog od organizatora ustanka u Lici, dobila »pravo građanstva« u našoj historiografiji. PremaTö]"~Ttnjizi~ organizatori tog zločina bili sujz političkih-mzlorea i rivalskih.-pobuda, niko đrugLdo-Vladimir PopoviCr-delggat CK KPJ pri CK KP Hrvatske, Vlado Ćetković. komandant grupe NOP-odreda za Liku i Rade Žigić, sekretar Okmžnog komiteta KPH za Liku, a pretpostavlja se_da su im pomagali tadašnji krajiški partizanski rukovodioci Košta Nad, Nikola Kotle i Danko Mitrov! Nećemo ulaziti u detalje verzije Gojka Polovine, jer kad bi ona i bila tačna, ni u tom slučaju za pogibiju Marka Oreškovića ne bi mogli snositi ni djelomičnu odgovornost ljudi koji su u to vrijeme bili zaduženi za organizaciju i rad partizanske (partijske) obavještajne odnosno kontraobavještajne službe u Lici i Bosanskoj krajini.

Do čega su mogli dovesti »sitni propusti« i nepridržavanje pravila konspiracije, ilustruje i slučaj Rade Končara Brke, člana Politbiroa CK KPJ i političkog sekretara CK KP Hrvatske. Mada iskusan ilegalac, on se ogriješio o ta pravila i to platio životom.

Budući da su~ga mnogi zagrebački policajci i agenti poznavali kao komunističkog aktivista, Rade Končar je početkom 1941. godine prešao u Beograd, na dužnost sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za

Srbiju, a istovremeno je u Zagreb, na dužnost sekretara, rK Kp Hr-va.t.ske Hnšao. Aleksandar Ranković Marko. Počeo je, međutim, rat, pa okupacija. Okolnosti su se izmijenile pa se Končar vratio u Zagreb, a Ranković u Beograd. U kasnu]esen_Rade Končar je otputovao u Split...

Ivan Amulić, organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta KP Hrvatske za Dalmaciju, u izvještaju poslanom 22. novembra 1941. godine u CK KPH, opisuje kako je Rade Končar pet dana prije toga (17. novembra) ranjen i uhapšen u Splitu i dodaje:

»Tedan drug je odmafrsiitradan otišao u bolnicu da ga vidi. Našao ga je gdje leži s nogama u gipsu. Drug Brko je kazao ovom drugu da nam kaže da ga je upropastila legitimacija.«[56]

Pošto je prikupio iscrpne podatke o okolnostima hapšenja Rade Končara Brke, Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju javio je 26. novembra u CK KPH doslovno OVO:

»Ispitali smo uslove pod kojima je pao i došli do zaključka da je tome najviše kriva njegova neopreznost i to je:

I. Bio je prijavljen i imao legalnu legitimaciju (od policije potvrđenu kao svakom drugom legalnom građaninu) na Reić Ivana.

II. Putovao u Šibenik na našu legitimaciju i propusnicu pod drugim imenom i sretno stigao natrag.

III. Kod pretresa one večeri, nađenesu mu obje gornje legitimacije i propusnica izšibenika,"sto^aJe_uprqpa^ilo^^što fe on sam nama izjavib u bolnici^

IV. Našla mu se slika njegove drugarice, tom slikom njihnvi agenti jure grgr^rn dvije naše drugarice. Osim toga i neki novac koji je donio iz Šibenika.

V. U neposrednoj blizini njegovog stana (kod koje je one večeri htio da bježi) bila je dobra drugarica, pouzdana i nekompromitovana, koja je bila njemu veza sa drugovima i kod koje je morao i trebao da drži što bi ga moglo kompromitovati u slučaju pretresa, a kod koje je onog popodneva bio. On se time nije poslužio, iako je znao još prije nego je otišao u Šibenik kakva je situacija u Splitu iza zadnje akcije.«[57]

Navode Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, pa čak i više_od_tpgaipotvrdio je mak) kasnije sam Rade Končar pišućiTz^zatVDrarnrTfećem licu radi

konspiracije, »Pismo drugovima«, u kojem su se našli i ovi reci:

»..Iznenadili su ga, imao je kod sebe dvije krive legitimacije... Uveče su došli u civilnu bolnicu, tražili da kaže svoje pravo ime ... Donijeli su nekakve dvije cedulje, na jednoj su bili nekakvi podaci o Brodogradilištu, a na drugoj podaci da se blizu Beča nalaze benzinski rezervoari. Rekli su da su to našli u njegovom stanu, da kaže ko mu je to dao.«[58]

Dakle, talijanska je policija kod Rade Končara našla ne samo dvije legitimacije,, nego i, očigledno, obavještajne podatke o splitskom brodogradilištu i benzinskim rezervoarima kod Beča!

A kakve je posljedice imao upravo propust s pronađenim obavještajnim podacima, vidi se iz izvještaja talijanske Kraljevske prefekture u Splitu za novembar 1941. godine, u kojem piše i ovo:

»22. studenoga... Pošto prema sadašnjem stanju istrage proizilazi da se radi o aktivnosti koja interesira vojnu policiju, sporazumno s Vojnom pomorskom komandom Dalmacije, istragu će nastaviti centar kontrašpijunaže radi potrebnog jedinstvenog postupka u istrazi.«[59]

Napokon, u izvještaju koji je Centralni komitet KPH (potpis Faty, tj. Andrija Hebrang) poslao 13. februara 1942. godine ^emraTnoirTkomitetu KPJ, našao se i ovaj pasus:

»Brku je CK poslao na mjesec dana u Dalmaciju, jerje_ovdje bite za njime velikaJiajka. Tamo je imao dobre mogućnosti da se održi. Bio je vlastima nepoznat, imao je ureclnu^legitimacijuTbiojeT^|p1fib^pnjavI]en"na policiji. *Nekonspirativnost i aljkavost bile_su njegovajiTaBöst* On^ su dovele Tđo njegovog^pada. Kada su mu upali u stan, on je pored prijavnice i legitimacije na koju je bio prijavljen, imao kod sebe i legitimaciju na drugo ime, koju je ponio odavde. Izgleda da su mu osim toga pronašli i više novaca i drugi materijal. Zato je postao sumnjiv te su ga uhapsili.«[80]

Mjere, ponekad i vrlo oštre - naročito ako se posmatraju iz mirnodopskih uslova — koje su poduzimala rukovodstva KPJ i partizanskih jedinica da bi se spriječilo prodore neprijateljskih agenata u partij-

ske organizacije, u organizacije NOP-a uopće, u partizanske jedinice i na oslobođeni teritorij, nikako nisu bile bezrazložne. Uporedo s razvojem i snaženjem NOP-a, neprijateljske su obavještajne službe, i okupatorske i kvislinške, sve više pojačavale napore da se domognu njegovih tajni i da ga podriju iznutra. Razbuktavao se »rat špijuna«, o čemu svjedoče i sačuvani dokumenti i sjećanja učesnika. U tom su se ratu na strani NOP-a uz partizanske kontraobavještajce našli i narodnooslobodilački odbori, i partijske i masovne antifašističke organizacije, pa, u pojedinim krajevima, i sav narod, od pionira do sijedih starina.

0 aktivnosti Opštinskog NOO Krnjeuše (Bosanska krajina) u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata Nikica Novaković, na primjer, piše i ovo:

»Opštinski odbor je imao svoju Narodnu stražu, naoružanu lovačkim puškama. Stražari su bili, uglavnom, na terenu i kontrolisali teritoriju - da ne bi neko nepoželjan došao na teren. Oni su imali velikog saradnika u narodu. Čim bi neko nešto zapazio sumnjivo, obavještavao bi odbore i stražare, koji su onda preduzimali sve što je bilo potrebno.«"

1 dalje:

»Pionirske organizacije bile su velika pomoć SKOJ-u i omladini, a isto tako i odborima. Interesantno je sjetiti se kako su budno motrili na našu slobodnu teritoriju — da ne bi neko nepoznat prošao. Ako se neko takav pojavio, oni su ga odmah smatrali nepoželjnim i sumnjivim. Obično su išli u većim grupama. Kad bi naišao neki nepoznat čovjek, ili kurir, oni su ga legitimisali. Ako pokaže partizansku propusnicu, onda je sve u redu. Ali, ako se usprotivi i pokaže se grub prema njima, napadali bi na njega kao osice sve dok ga ne bi dotjerali do prve terenske straže ili do odbora.«[62]

Pišući o formiranju NOO u Krupnju početkom septembra 1941. godine, Mića Jeremić govori i o formiranju Narodne straže kao njegova izvršnog organa:

»Narodna straža je odmah, između ostalog, preuzela na sebe obavezu: da obezbeduje sedišta narodnih odbora, mostove, magacine za ishranu (kojih je tada bilo po selima), a imala je i da sprečava sabotaže i druge oblike neprijateljskog delovanja. Seoske patrole Narodne straže kontrolisale su nepoznata lica tako da niko bez propusnice nije mogao da se kreće preko slo-

bodne teritorije. Svako nepoznato lice privođeno je komandi narodne straže i NOO.«[83]

Potkraj septembra iste godine započela je velika njemačka ofanziva koja je najprije zahvatila Mačvu, a zatim Jadar i Pocerinu. Počinjali su teški dani. Kako se u njima držala Narodna straža opisuje Mića Jeremić:

»Pre svega, imala je vidnog uspeha u hvatanju neprijateljskih špijuna. Tako je uhvatila nekog Hitlerovog vojnika, Dizla, pre nego što je dospeo do njemačkih jedinica, koji je pobegao iz našeg zarobljeništva i sa sobom nosio planove svih važnijih objekata Krupnja i imena aktivista NOP. Za vreme ove ofanzive, kada su se u slobodni Krupanj i Rađevinu sjatile hiljade i hiljade izbeglica iz Mačve, Jadra i Pocerine, neprijatelj je ubacio veliki broj špijuna i diverzanata, ali je Narodna straža uspela da među izbeglicama otkrije i pohvata veliki broj i tako ih onemogući. Među uhvaćenim bila je i sestra nekog lekara Jovanovića, koju je Gestapo preko sela Draginjca kao izbeglicu poslao u Krupanj sa vrlo ozbiljnim zadacima.«[64]

Prema navodima Vite Cvetkovića, u požarevačkom je kraju, u varošici Žabari, oslobođenoj noću između 9. i 10. septembra 1941, narodna straža, kao izvršni organ NOO koji je imao posebno organizovanu obavještajnu službu, učestvovala u borbi protiv neprijateljskih špijuna.

»Već prvih dana« — kaže Vita Cvetković — »ta novoformirana obaveštajna služba uspela je da u Aleksandravcu otkrije dobro zakamufliranog nemačkog obaveštajca. Oženjen i nastanjen u Aleksandrovcu, on je Nemcima slao obaveštenja o oslobođenoj teritoriji, o pokretima i snazi partizanskih jedinica, o političkoj aktivnosti pojedinaca i drugo. Osim njega, obaveštajna služba je uspela da otkrije i druge nemačke špijune i prikupljače informacija o oslobođenoj teritoriji, najčešće prerušene preprodavce koji krstare po selima i nude duvan i drugu robu u zamenu za namirnice. Zamenjujući duvan za jaja, živinu ili brašno, oni su uzgred prikupljali podatke o partizanima.«[65]

I u Rači, oslobođenoj 11. septembra 1941, na prvoj sjednici novoformiranog odbora, raspodijeljene su dužnosti i poslovi:

»Jedan odbornik«, ponovo citiramo navode

Vite Cvetković, »imao je zadatak da prikuplja obaveštenja o neprijatelju, da se stara o obezbedenju, stražama... Razume se u organizacionim formama kao i u samom radu bilo je u početku dosta lutanja, ali je uz sve to osnova novoformiranih odbora bila ista kao i ona u okolini Užica i drugim oslobođenim teritorijama.«[66]

Slično je bilo i na oslobođenim teritorijima mnogih drugih krajeva širom zemlje.

Prema svjedočenju Mirka Prodanovića Severa, u kotaru Pakrac, u Slavoniji, nakon skupo plaćenog iskustva formirana je neka vrsta narodnih straža:

»U aprilu 1942. ustaše iz Španovice su, u šumi Stražbenici (između Bučja i sela Kričaka), dočekale i pobile 12 žitelja sela Kričaka. To se dogodilo danju i to je bio razlog što su i sva sela, poput Velikih Budića, uvela straže i patrole koje su u svim selima bučkog kraja otad funkcionirale besprijekorno. Otada se ni pojedinac, a kamo li veće formacije neprijatelja, nije mogao približiti ni jednom selu, a da ga blagovremeno ne otkriju seoske patrole i straže. Otada su i mnogi agenti i špijuni pali u ruke seoskih patrola i straža. A neprijatelj je, naročito u maju i junu 1942. i to posebno iz Španovice, svaki dan ubacivao špijune na oslobođeno područje bučkog kraja. Tih dana su seoske patrole i straže uhvatile 6 špijuna. Svi su oni dotjerani u Velike Budiće, gdje su saslušavani i na smrt osuđeni. Neke od tih špijuna saslušavali su članovi štaba III operativne zone, a presudu nad osuđenima izvršili su partizani Duro Radonjić Migud i Luka Zec iz Budića.«[67]

Komandant Grupe kordunaških narodnooslobodilačkih partizanskih odreda bio je prisiljen da 10. jula 1942. godine izda naredbu u kojoj je stajalo:

»Dana 9 ov(og) mj(eseca) desio se slijedeći nezgodan slučaj:

Jedan proleter pušten je s položaja od Primišlja svojoj kući. Prilikom prolaza kroz selo Bukovac isti se učinio nekim seljakinjama sumnjiv, zbog toga što je imao na sebi žandarsku bluzu. Pomenute seljakinje digle su uzbunu, pozvale narodnu stražu i počele loviti toga proletera. Proleter misleći da je napadnut od četnika po-

čeo je bježati i pritom pucati, te se povlačiti u jedan grm. Opkoljen sa svih strana, nakon izvjesnog vremena izašao je proleter iz grma, ali teško ranjen u glavu. Isti kod sebe nije imao nikakve objave, pa mu se ne zna za ime, a navodno je iz Šljivnjaka ili Veljuna.

Da se u buduće ne bi događali ovakvi slučajevi, komandanti odreda narediće podređenim jedinicama da svakog partizana koji se upućuje bilo kuda snabdiju s propisnom objavom. Isto tako snabdjeti s propisnim objavama i sve kurire. Upozoriti narodne straže te N.O.O. na to da svaki partizan mora da ima objavu, a ujedno narediti da i civilima koji se kreću po oslobođenom teritoriju izdaju propusnice.«[68]

Nerijetko su neprijateljski agenti i pored svega uspijevali da prodru i u partizanske jedinice, i u partijske i masovne antifašističke organizacije, i u NOO ili pak, jednostavno, na oslobođeni teritorij i da prije nego što su otkriveni više ili manje obave dobivene zadatke.

Još u fazi svog nastajanja, ustaška je obavještajna odnosno policijska služba počela da vrbuje pojedince i šalje ih »na teren« s konkretnim zadacima. O jednom takvom slučaju koji se zbio u srednjoj Bosni, u okolini Teslića, upečatljivo svjedoči Bogdan Vidović, učesnik NOB-a od prvih dana:

»Poznavao sam Ljubu Petrovića« — piše on - »još prije rata... Bio je službenik Destilacije drva d.d. u Tesliću. Negdje u maju 1941. Ljubo se obreo u Čečavi i zajedno s našim seljaninom Hrastkom Mikanovićem došao mojoj kući.

— Bogdane, bi li znao ko ima karabin da mi proda? - upitao me je. - Dao bih mu metar pšenice. Potreban mi je, a možda će nam uskoro svima puške zatrebati.

Bio sam oprezan i odgovorio mu da meni nije potreban karabin niti znam ko ga ima za prodaju. (...)

Počeo je tada Ljubo da se busa u prsa srpstvom, da recituje stihove o starcu Vujadinu i Starini Novaku... pravio se velikim patriotom i simpatizerom Sovjetske Rusije. (...) i onda otišao kući Jovana Dukića, gdje je zanoćio.

Sutradan mi je Jovan ispričao da je Ljubo kod njega nastupio isto kao i kod mene, a poslije sam saznao da je to ponovio kod još nekolici-

ne ljudi u Čečavi: stalno se raspitivao ko ima sakriveno oružje, šta ko misli o ustaškoj vlasti.«[68]

Ljubo Petrović još je dvaput navraćao Bogdanu Vidoviću, a zatim nestao. Onda se početkom avgusta iste godine pojavio u grupi teslićkih komunista koji su upravo bili izašli iz grada. Proveo je oko mjesec dana medu ustanicima, pa zatim opet nestao, da bi se pojavio pred ustaškim sudom u Doboju kao svjedok protiv devet uhapšenih ljudi iz Ćečave i Ukrinjice koji su tada osuđeni na smrt.

»Nama više nije dolazio« — kaže Bogdan Vidović - »ali čim su četnici, aprila 1942, izvršili puč (u 4. partizanskom odredu - primj. autora), Ljubo je stupio u njihove redove.

Po dolasku proleterskih i krajiških jedinica u srednju Bosnu, krajem iste godine... pao je u klopku, osuđen je i strijeljan. (...) Hrastko Mikanović je nešto kasnije uhapšen. Tada je priznao da ga je Ljubo još 1941. godine vrbovao da radi za neprijateljsku obavještajnu službu. Vojni sud 11. udarne divizije NOVJ osudio je i njega na kaznu smrti.«[70]

Pišući o zbivanjima u Crnoj Gori i osvrćući se na »Naredbu Privremene vrhovne komande« od 27. jula 1941. godine o stvaranju prijekih narodnih sudova, dr Doko Ivanović kaže:

»Početkom avgusta gerilski odredi su pohvatali nekoliko špijuna koji su održavali vezu sa neprijateljem u susednim srezovima ili nosili obaveštenje neprijatelju u Danilovgrad. Nad njima je izvršena smrtna kazna, koja je objavljena narodu. Tokom avgusta gerilski odredi jelenačke opštine otkrili su nekoliko špijuna na svojoj teritoriji, predali ih prekim sudovima koji su ih osudili i streljali. Ovakav oštar kurs prema demoralizatorima i špijunima uneo je veliku zabunu i pometnju u redove izdajnika.«[71]

A Vukota Radović svjedoči:

»Negdje između 10. i 12. avgusta likvidiran je seljak-jerezovac na koga se posumnjalo da je Italijanima dostavio spisak podglavičkih gerilaca. Likvidirala ga je trojka iz Podglavičkog voda kada se vraćao sa sastanka sa svojim istomišljenicima. Gerilci su taj zadatak izvršili, tako reći, ispred italijanskog bataljona koji je u tom času pretresao selo Podglavice. To je bila prva akcija takvog karaktera protiv petokolonaša u srezu, a

vjerovatno i u Crnoj Gori. Ona je unijela strah medu razbijače borbe i špijune.«[72]

Jerezovcem je nazivan pristaša predratne reakcionarne političke stranačke koalicije Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ).

Već u prvim izvještajima partizanskih jedinica u Srbiji nalazimo tragove o borbi protiv neprijateljskih špijuna ili o njihovoj aktivnosti. Tako Paraćinsko-čuprijska četa potkraj avgusta izvještava »Glavni štab nac(ionalno) oslob(odilačke) borbe u Srbiji« o brojnom stanju i naoružanju čete i o njenim akcijama, pa u produžetku, u »izveštaju političkog komesara« dodaje:

»Desio se slučaj da je jedan seljak išao i optuživao Nemcima naše ljude koji su nam prilazili i otkrivao je mesta gde se mi nalazimo, te smo ga streljali.«[73]

Polovinom avgusta 1941 — piše Vita Cvetković - u Orašku četu Šumadijskog partizanskog odreda došao je iz Markovca poznati seoski besposličar Dragomir Prokićzvani Lola, koji je bio poznat kao policijski7o3nösno~zandarski dostavljač. Tvrdio je da je raskinuo s bratom, drLazarom^Prokićem. bivšim ličnim sekretarom^ragise^to^dinovlća i urednikom profaši'stičkog~časopisa »SignaK kojfje prije rata izlazio u iBžograduT

' Unatoč sumnjama koje su ostale, Dragomir Prokić je primljen u četu, ali su ubrzo počela stizati obavještenja koja su potvrđivala te sumnje. Tada je komandir čete odredio da članovi Partije Mika Mitrović, stolar, i Žika Damjanović zvani Četka, kontrolišu Lolu. Međutim, Mitrović i Damjanović su o svemu obavijestilTLohTi jedne noći početkom septembra sva su trojica pobjegla. Daleko, ipak, nisu stigla. Prokić i Mitrović su uhvaćeni i vraćeni u četu. Lola je na saslušanju, kako tvrdi Vita Cvetković, priznao.

»... da je sa bratom Lazarom Prokićem bio kod kvislinškog komesara unutrašnjih poslova Aćimovića i da muje ovaj obećao 100.000 dinara nagrade ako uspeHa donese podatke o Oraškoj četi. Kao 'akontaciju' dobio je unapred sumu od 20.000 dinara. Posle toga, Aćimović mu je dao detaljna 'stručna uputstva kako da se ponaša i stekne poverenje čete i poželeo mu srećan put. U pripremama razbijanja čete učestvovao je, po Lolinim iskazima, i Milan Golubović, opštinski delovođa iz Novog Sela. Posle Lolinog sastanka sa Aćimovićem, Golubović je organizovao grupu u koju su pored Lole ušli i Dušan Popović, kafedžija i Maksim Brkić, trgovac, obojica iz Markovca. Njih četvorica razradili su uputstva Aćimovića i skrojili plan za razbijanje Oraške čete.

Na osnovu Lolinog iskaza, komanda čete poslala je patrole da privedu ostale zaverenike, ali su one uspele da uhvate samo Golubovića. Maksim Brkić je bio u Beogradu, dok je kafedžija Dušan Popović... pobegao...

Oba špijuna, Dragomira Prokića Lolu i Milana Golubovića kao i izdajnike i dezertere Miku Mitrovića i Žiku Damjanovića-Ćetkara ratni sud je osudio na smrt. Odluka je za prvu trojicu odmah izvršena; četvrti, Žika Damjanović, nije bio uhvaćen.«[74]

Neuspjeh s Lolom Prokićem nije pokolebao Aćimovića:

»... već nekoliko dana posle likvidacije špijunske grupe« - dodaje Vita Cvetković - »u... Novom Selu pojavio se nepoznati čovek. Tražio je vezu sa odredom. Lepo obučen i sredovečan, izazivao je podozrenje...«

Vlasnika kafane Ruže i Ljubomira Stojanovića, koji su održavali vezu s partizanskim odredom. Međutim, i nepoznatome je njihovo ponašanje bilo sumnjivo, pa je pokušao da pobjegne. To mu nije uspjelo. U tome su ga spriječili Ruža i Ljubomir Stojanović i uz pomoć drugih partizanskih saradnika savladali, svezali i uputili u četu, gdje je

»... priznao da je poslat od Aćimovića da vidi šta je bilo sa Prokićem-Lolom kao i to da je nemački špijun i da radi za nemačku obaveštajnu službu još od prošlog rata.«[75]

Prema podacima koje nalazimo u dnevniku Milosava Bojića, borca Posavskog NOP-odreda, neprijateljska je agentura potkraj avgusta 1941. pokušala da organizuje atentat imrukovodstvo odreda i na člana Glavnog "štaba Srbije~Filipa~Kljajića Ficü, koji je došao u odred da prisustvuje polaganju zakletve. Organizatori atentata nisu otkriveni, ali se pretpostavljalo da su neki prijatelji industrijalca Tome Ristanovića »potkupili dva zlikovca« da to učine.

»I kada su ta dva podnapita došla u logor« - piše Milosav Bojić pod datumom 22. avgust 1941 - »uputili su se prema štabu. Nešto su mrmljali i gunđali. Jedva su se razbirale reći o nekim 'nevino uhapšenima'. Bili su sumnjivi. Primetilo se odmah da nešto spremaju. Dobro smo motrili na njih. Odjednom su uperili puške

prema grupi u kojoj je bio štab, ali metak nije opalio. Vodnik trećeg voda ih je preduhitrio i jednog smrtno ranio. Drugi je nagao u bekstvo. Pojurili smo za njim i uhvatili ga. Bio je snažan, oteo se i produžio da beži; pripucali smo za njim. Trčao je još nekoliko koraka, zatim se pre-
samitio i pao.«[78]

Nisu bili rijetki slučajevi, naročito u Srbiji, da neprijatelj u partizanske redove pošalje svoje špijune sa zadatkom da organizuju atentate na štabove jedinica. Tako je u Kolubarsku četu Valjevskog narodnorevolucionarnog odreda, koja se nalazila u selu Robaje, potkraj jula ili početkom avgusta 1941. iz Ljiga i okolnih sela došlo tridesetak ljudi. Medu njima je bio i Branko Solarić s još nekoliko članova Partije. Odmah nakon dolaska oni su skrenuli pažnju političkom komesaru čete da se u njihovoj grupi nalazi, s četvorij com Cigana, i neki /Tadić,\ koji im je sumnjiv jer je »suviše nametljiv i nvalisav«. Te su Tadićeve osobine ubrzo došle do izražaja. Od Komande čete zatražio je oružje da ode u Ljig da ubije policijskog agenta Janićijevića.

»Njegov predlog nam je interesantan« - piše Milan Drakulić - »ali Tadića treba proveriti. Janićijević je opasan tip, poznaje sve naše drugove; i one koji su u Odredu i one koju su još na terenu, pa im u radu stvara velike teškoće. Zato se dogovaramo da odredimo jednu petorku s kojom bi poslali i Tadića. Vođa petorke je Njegovan. Njihov je zadatak da sa Tadićem odu na teren i utvrde da li ovaj zaista namerava da pronađe Janićijevića. Dva dana provode na terenu.

Po povratku nas izveštavaju da je Tadić vrdao na sve moguće načine.«[77]

Ponašanje Tadica—ti-ovoj »akciji« i nakon povratka u četu samo je pojačalo sumnju u prave namjere njegova dolaska u partizane. Razoružan je; Saznalo se da je zbog ubistva bio na robiji i da ga je policija već tada koristila kao provokatora. Iako na saslušanju nije otkrio prave razloge dolaska u partizane, osuđen je na smrt i strijeljan, a istraga je proširena i na četvoricu Cigana - Đuru Lozenca, Bogdana Rosića, Vojislava Markovića i Radovana Đorđevića - koji su došli s njim. Na kraju je jedan od njih — narednik Duro Lozenac — priznao Milanu Drakuliću s kakvim su zadatkom došli iz Ljiga:

»Nas su nagovorili Tadić i Janićijević da ubi-

jemo rukovodioce u četi. Trebalo je da ja ubijem Dudića, a Tadić Stevu Singera. Radovan Đorđević je dobio zadatak da ubije komandira, Vojislav Mitrović doktora, a Bogdan Rosić tebe. Trebalo je da svaki dobije po 25.000 dinara. Kad smo došli u Mušić, Tadić nam je pokazao sve vas. On je, inače, Stevu odranije poznavao. Čekali smo pogodan momenat ali nikad niste bili svi tu. Uvek je neko nedostajao. Ono veče, pre nego što ste poslali Tadića sa petorkom, nedostajao, je doktor, a ja sam to veče, kao što znaš, bio. razvodnik straže. Sećaš se kad si ti sedeo zajedno sa Dudićem pred štalom i razgovarao. Mi smo se dogovarali da li da izvršimo posao bez doktora. Tadić je bio protiv toga i rekao da moramo sačekati. On je posle otišao, a mi smo čekali da se vrati.«[78]

Sva četvorica su osuđena na smrt i strijeljana.

Dragojlo Dudić bio je politički komesar čete i jedan od najpopularnijih seljaka na valjevskom području, Stevo Singer - Stevan Marković u to je vrijeme najvjerovatnije bio zamjenik političkog komesara (nakon formiranja Kolubarskog bataljona 13. septembra 1941. postao je politički komesar tog bataljona). Komandir čete bio je aktivni jugoslavenski potporučnik Radivoje Jovanović Bradonja, a doktor Dragan Jovanović, borac i ljekar Kolubarske čete, tih je dana kao partizanski predstavnik učestvovao u razgovorima i pregovorima s Dražom Mihailovićem.

U izvještaju Okružnog komiteta KPJ za Požarevački okrug, poslanom 21. septembra 1941. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju nalazimo i ovo:

»Petrovački odred je streljao dosada trojicu, dvojicu zbog pljačke, a trećeg ljotićevca koji se uvukao u odred.«[7*]

U izvještaju komandira 3. čete Kosmajskog NOP-odreda od 24. septembra 1941. našla se i rečenica:

»Neprijatelj je bio obavešten o našim pokretima napao je logor.. .«[80]

Iz sačuvanih dokumenata ne vidi se, nažalost, na koji se način saznalo da je neprijatelj imao obavještenja o kojima je riječ i šta se dogodilo s njegovim obavještajcem.

U svom dnevniku Milosav Bojić opisuje još jedan slučaj djelovanja neprijateljske agenture na oslobođenom području Posavskog NOP-odreda:

»29. septembar, Ratari

Posle jučerašnjeg mitinga u naš logor je do-

šla iz Obrenovca Milena Mladenović koja je rodom iz Ljubinića a živi u Beogradu. Nije me poznala, ali je ćula da sam sa nekim drugovima otišao u partizane. Zapitkivala je mnogo o svim pojedinostima iz našeg bataljona: gde se nalazi štab odreda, štab bataljona, gde su raspoređene čete, šta radimo za sanitetski materijal u slučaju ranjavanja. Ponudila nam je torbicu sanitetskog materijala, koju je tobože donela od drugova iz Beograda. Rekla je da mora otići u Obrenovac da obavesti neke drugove gde se nalazimo kako bi došli u odred i da će se ona sa njima vratiti. Odmah nam je palo u oči da tu nije sve u redu. Rekao sam joj da pričeka, a mi smo sve ispričali komesaru voda i vodniku. Zajednički smo došli do zaključka da ona mora biti neprijateljski špijun. Lišena je slobode i upućena u štab u Grabovac. Drugovi će tražiti podatke o njoj. Ne znam kako će se svršiti stvar.«[81]

U izvještajima objavljenim u »Slovenskem poročevalcu« već od avgusta 1941. nalazimo podatke o likvidaciji njemačkih i talijanskih špijuna ubacivanih ili vrbovanih na oslobođenom ili poluoslobođenom teritoriju Slovenije. Tako u izvještaju od 23. avgusta čitamo:

»Između Črnuča i Trzina ubijen je konfident — gestapovac *Majhenič* Lojze koji je mnogo seljaka denuncirao.

U Vevčama je ubijen bivši jugoslovenski žandarm, sadašnji italijanski špijun, *Sušnik.*« [82]

Seljaci koje je Majhenič denuncirao bili su, nesumnjivo, saradnici narodnooslobodilačkog pokreta.

U izvještaju od 30. avgusta nalazimo »zbirne podatke« koji se odnose na Gorenjsku, tj. na dio Slovenije pripojen Trećem Rajhu:

»Dosad je u Gorenjskoj ubijeno svega 12 denuncijanata i 46 gestapovaca, nemačkih žandarma i policajaca.*[83]

U izvještaju političkog komesara Prve partizanske čete Bosanske krajine Kasima Hadžića od 17. septembra 1941. godine čitamo i o događajima koji su se zbivali u prvim danima ustanka na području južno od Banjaluke, oko planine Osmače:

»... Neprijatelj je također organizovao svoju špijunažu po selima tako da mi sada imamo u našem zatvoru šest hapšenika, koji čekaju osudu našeg rev(olucionarnog) suda. Medu uhapšenim ima jedan novo postavljeni Knez kojeg su

vlasti postavile umjesto ranijeg Kneza kojeg su žandari zaklali. Taj se Knez zove Teodor Stanarević, selo Ljubačevo, star 60 god(ina) pravoslavne vjere. Seljaci su ga predali našem odredu s tužbom da je šurovao sa žandarima u Krupi (na Vrbasu — primj. autora). Drugi hapšenik je Ilija Bujić, rodom iz Srpskog Čelinca, neoženjen, pravoslavne vjere, star 35 godina, po zanimanju skitnica. On je ustaški kurir i špijun, on je dijelio "seljankama šećer, pitao ih gdje se nalazi odred, prijavljivao je seljake žandarima koji su davali hranu za odred. Treći hapšenik je **Ciga**nin Osmanović Bajro star 50 god(ina) oženjen, rođen u selu Memićima, muslimanske vjere po zanimanju hajduk. On je vodao žandare i ustaše po selima, pokazivao im kuće pojedinih seljaka koje su žandari tražili... Svima ovima će ovih dana suditi naš revolucionarni) sud, koji je već formiran. Pored ovih koji su uhapšeni ubijen je jedan Knez Ljuboje Ćolić iz sela Krmine kojeg su vlasti postavile za kneza umjesto onog kojeg su žandari zaklali. On je optuživao čitavo svoje selo što je izdržavalo naš odred. Ovog Kneza su ubili naši partizani po naređenju Komandira prvog odreda, jer je ubijeni Knez kada ga je komandir odreda upozorio na njegovu izdaju udario Komandira kolcem po glavi na što su mu drugovi partizani koji su sa Komandirom bili u patroli odvratili plotunskom vatrom. Drug Komandir je lakše ranjen.«"

Od »šest hapšenika« koji su čekali osudu »revolucionarnog) suda« dvojica, Dušan Lenardić i Pavle Jesenak, oslobođeni su, o čemu je već bilo govora u ovom poglavlju. Sudbinu ostalih nismo mogli utvrditi.

I na otoku Visu, priključenom Italiji, vođena je oštra borba protiv špijuna. O tome svjedoči Šime Petrić:

»Prva akcija je izvršena na Komiži, na špijuna Luku Bjaževića. Izvršio ju je Marijo Žnanić. Pucao je pištoljem na Bjaževića za vrijeme šetnje, navečer u 21 čas, krajem avgusta 1941. godine. Ali špijun tada nije bio ubijen, već samo ranjen u ruku. Međutim, 30. aprila 1942. godine, u nedjelju u 17 časova, likvidirala ga je udarna grupa od tri člana: Vicko Božanić, Nikola Marinković i Tonči Vitaljić, a ćelom tom akcijom je rukovodio Šime Petrić, član Kotarskog komiteta KPH za Vis. Poslije te akcije redale su se, jedna za drugom, i ostale. Tako je bilo do kapitulacije

Italije. U tom vremenu je ubijeno 10 talijanskih špijuna.«[85]

Sva tri člana udarne grupe koja je likvidirala špijuna Luku Bjaževića poginula su kasnije u oslobodilačkom ratu kao pripadnici NOB-a.

Pišući o tome kako su partizanske komande mjesta na Romaniji i oko nje još 1941. godine imale zadatak da »otkrivaju i hvataju špijune«, a zatim i o radu partizanskih sudova, Drago Borovčanin kaže:

»Ilustracije radi navodimo nekoliko kazni koje je izrekao sud u Sokocu. Prvo suđenje organizovano je 17. 9. 1941. grupi špijuna, pljačkaša i dezertera. Poslije završenog pretresa sud je donio presudu i osudio:

Milana Maleševića, nadcestara iz Sokoca, Simu Vojnovića iz sela Romanije i Sulju Kadrića iz sela Hotičina, na smrt strijeljanjem, zbog krivičnog djela špijunaže i izdaje naroda i NOP-a.*[88]

Odmah nakon okupacije većeg dijela Makedonije i dijelova istočne Srbije i bugarska je policija počela da preduzima mjere radi agenturnog prodiranja u redove komunista. O tome tadašnji partijski rukovodilac u Prilepu Vera Aceva bilježi:

»Još u toku maja 1941. bugarski okupatori, čim su stigli, pokušali su da vrbuju naše ljude. Takav slučaj je bio sa Canetom Ilijevskim, završenim maturantom i članom Partije. Vrbovali su ga i hteli da ga zaposle u policiji. On nam je saopštio taj njihov pokušaj. Mi smo mu dali direktivu da prihvati takvu ponudu, s tim što će služiti Partiji. Međutim, izgleda da su Bugari ustanovili da nisu izvršili dobar izbor, te su odustali od te namere. Tada smo mi prvi put počeli da razmišljamo o potrebi da stvorimo svoju obaveštajnu službu. To je bilo, kao što rekoh, još u mesecu maju 1941. Docnije je počela da se stvara i razvija naša obaveštajna mreža koja je delovala za čitavo vreme okupacije.«[87]

Vera Aceva zatim opisuje slučaj predratnog člana KPJ Metodija Jovanovskog Pišmana, koji se u ljeto 1941. zaposlio kao činovnik u općini. Mjesni se komitet s tim složio jer je Jovanovski bio vrlo siromašan. Međutim, Pišman se ubrzo počeo sumnjivo ponašati...

»Zbog toga je« - kaže Vera Aceva - »Komitet doneo odluku da se on isključi iz Partije, ali da mu se to za sada ne saopštava, već kad budemo formirali partizanski odred da i njega pošaljemo u partizane i tada da mu saopštimo

odluku. I zaista, dva druga su dobila 10. oktobra zadatak da i njega povedu u partizane. Oni su mu zakazali sastanak na odredenom mestu van grada, sa namerom da mu ne saopšte o čemu se radi. On je otišao na taj sastanak i odatle je odveden na zborno mesto gde se formirao partizanski odred. Sutradan su mu kazali da je isključen, da je poslat u partizane da se bori, da opere ljagu i dokaže da je ostao komunista. Međutim, on se uplašio da će biti ubijen, pa je uzeo dve bombe i u pogodnom trenutku, 11. oktobra posle podne, znači uoči napada partizanskog odreda na Prilep, dezertirao i vratio se u Prilep. Tek posle oslobođenja mi smo utvrdili da je on bio vrbovan agent i da je posle bekstva iz odreda došao u policiju. Međutim, njegova veza nije bila tu, a ostali u policiji nisu hteli da ga saslušaju, i tako ovom slučajnošću on nije provalio odred. Interesantno je napomenuti i to da i kasnije on nije izdao sve ljude koje je znao kao aktiviste još od pre rata. Verovatno se plašio. Trećeg novembra 1941. izvršen je napad na njega koji je organizovao Mesni komitet, ali on nije uspeo. Bugari su ga potom poslali u Bugarsku kao učitelja.[88]

U članku o partizanskom odredu formiranom 17. septembra 1941. godine od nešto preko dvadeset boraca na skopskoj Crnoj gori Aleksandar Spasovski i Trajko Stojkov opisuju i sljedeći slučaj:

»Krajem septembra 1941. godine, posle prelaska odreda na planinu Biljak, partijsko rukovodstvo grada je donelo odluku da se likvidiraju poznati bugarski agenti Mane Mačkov i Krume Kros, koji su naneli ogromnu štetu oslobodilačkom pokretu, jer su kao članovi Ursovih sindikata pre okupacije poznavali dobar deo članstva. Za izvršenje ovog zadatka određene su dve grupe od po 2 člana. U jednoj su bili Blagoje Despotovski Šovelj i Boro Ončevski Efto, a u drugoj Bote Bocevski Trajko i Aleksandar Smilkovski Žuhraj. Za vezu s tim grupama bio je određen Raja Momčilović Marko. Pripreme za atentat bile su dobro izvršene. Dobiveni su tačni podaci o tome gde se agenti najviše kreću i zadržavaju, kojim ulicama idu i u koje vreme. Obe grupe su bile naoružane pištoljima i bombama. Posle izvršenja akcije Raja Momčilović je trebalo da ih odmah vrati u odred.

Određeni drugovi su sišli u grad i dva dana su uzastopce pratili kretanje agenata tražeći pogodnu priliku za izvršenje postavljenog zadatka. Bilo je to septembra 1941. godine. Jedne večeri grupa je sačekala agente u današnjoj ulici Dure Strugara, nedaleko od centra grada. Blagoje Despotovski Šovelj je ispalio prvi hitac na Maneta Mačkova, ali je promašio. Drugi pokušaj je bio uzaludan, jer se metak zaglavio u cev. Agenti i njihovi telohranitelji su odgovorili vatrom iz pištolja i pri tom ranili Šovelja. Da ne bi pao živ u ruke policajcima koji su pritrčali da ga uhapse, on je odšrafio bombu i legao preko nje. Bomba ga je raznela, a pri tom lakše ranila agenta Maneta Mačkova. Ovom prilikom pao je u ruke bugarske policije Aleksandar Smiljkovski Žuhraj, dok su se druga dva druga vratila u odred. Ranjeni agent Mane Mačkov prenesen je u bolnicu gde je dobro čuvan, tako da se planovi za njegovo likvidiranje u samoj bolnici nisu mogli ostvariti (likvidiran je 1942. godine od jedne skojevske grupe).«[89]

O daljoj sudbini Skopskog NOP-odreda u *Oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* nalazimo doslovno zapisano:

»Pritisnut od jačih neprijateljskih snaga rukovodstvo Odreda je, bez saglasnosti i veze sa partiskom organizacijom u Skopju, novembra 1941. donelo odluku da se Odred privremeno rasformira i partizani upute u Skopje, gde je većina pohvatana i nastradala u Skopskom zatvo-

Stanko Bjelajac, jedan od organizatora ustanka na Baniji, svjedoči o događaju koji se zbio u jesen 1941. godine. Prema njegovim navodima, sekretari osnovnih partijskih organizacija sela Ravnog Rašća i Roviške Ljuban Risanović i Đurđije Žarković nasjeli su provokaciji svog poznanika, ustaškog agenta-doušnika Stojana Grubića: došli su u njegovu kuću po obećano oružje, a dočekala su ih trojica ustaša da ih uhapse i sprovedu u Glinu, obližnje jako ustaško upo-

rište. Došlo je, međutim, do borbe u kojoj je Žarković ubio jednog ustašu, a ostala dvojica, koja su se za to vrijeme hrvala sa snažnim Resanovićem i ranila ga u nogu otimajući mu pištolj, pobjegla su. Žarković je

odveo ranjenog Resanovića do obližnjeg šumarka i tu ga ostavio. Dok je Žarković bio u potrazi za kolima kojima će preveti Resanovića, doušnik Stojan Grubić ga je pronašao i ubio sjekirom.

»Pošto se već cio slučaj bio odigrao« - piše Stanko Bjelajac — »Žarković se povratio u našu grupu i informirao nas o svemu što se dogodilo s Resanovićem. Odmah smo donijeli odluku da se po svaku cijenu domognemo doušnika i da ga likvidiramo. Nakon nekoliko dana u tome smo uspjeli. Doušnik je bio strijeljan... Nešto kasnije strijeljali smo i doušnika Jovu Arbutinu, koji je... otvoreno surađivao s ustašama, odlazio u Glinu i prenosio im sve što bi znao o događajima u svom i drugim selima. Doznali smo da je dao podatke ustašama o broju boraca grupe i njezinom naoružanju.«[91]

Govoreći o ustanku u ljubotinjsko-građanskoj općini (Crna Gora), sekretar meduopštinskog biroa ćelija KPJ Marko Vučković, piše i o tome kako je Niko Prentović 28. oktobra 1941. iz Cetinja došao u bataljon »Bajo Pivljanin« naoružan revolverom i s nekoliko bombi te izrazio želju da ostane u partizanima. Prihvaćen je, ali je samo nekoliko dana kasnije ubio aktiviste NOP-a Ljubu Laličića i Niku Rolovića, a Marka Vučkovića ranio. O tom je događaju užička »Borba« od 27. novembra objavila sljedeći komentar:

»Zahvaljujući nebudnosti nekih drugova došlo je, na primjer, u Crnoj Gori do toga da se u partizane olako uvukao fašistički špijun i ubio dva druga, a jednog teško ranio. Nenaknadiva žrtva bio je i drug Niko Rolović, jedan od najboljih rukovodilaca Partije i narodne borbe. Smrt stotinu petokolonaških pasa ne može naknaditi samo ovaj gubitak!«[92]

»Tako smo« — piše Marko Vučković — »na gorkom iskustvu učili i sebe i druge da treba detaljno provjeravati sve one koji stupaju u redove partizana.«[93]

Štab Primorsko-goranskog NOP-odreda dostavlja Glavnom štabu Hrvatske izvještaj o zbivanjima u drugoj polovini novembra 1941. godine (izvještaj nema datuma, ali se odnosi na 11, 21, 22. i 25. novembra). U njemu su i sljedeći redovi, koji sami za sebe govore o očiglednim propustima partizanske kontraobavještajne službe:

»Drežničkom bataljonu pripada i novoformirani vod u Gomirju. Ali smo juče dobili od dru-

gova iz Drežnice izvještaj dosta pesimistički. Naime, svi partizanski logori bili su napadnuti istovremeno od Talijana, što je uslijedilo izdajom nekih ljudi iz obližnjih sela, a nažalost i pojedinaca iz samih odreda. Neki Duro lugar, u kojeg je komanda Drežničkog bataljona imala povjerenje, doveo je Talijane do logora u kome je bilo oko 30-40 ljudi. Talijani su napad pripremili noću i opkolili logor sa svih strana. 700 Talijana bilo je čak izgradilo rovove oko mjesta gdje su se nalazili partizani, a ujutro su, na znak trube, izvršili juriš sa svih strana. Zahvaljujući snalaženju jednog mitraljesca, partizani su probili kordon i povukli se bez i jedne žrtve. U borbi je bio ranjen tal(ijanski) ljekar i komandant tal(ijanske) posade u Jasenku. Osim oružja ništa nije spaseno. (...) Taj vod se morao povući čak do Brinja, gdje je sa Brinjskim odredom učestvovao u borbi protiv Talijana.«"

U knjizi *Čačanski odred* nalazimo i opis događaja koji se zbio u oktobru ili novembru 1941. godine.

»... komandir Četvrte takovske čete Veljko Tomić obavešten je da se na njegovom terenu (Zagrade, Rudnik) krije nepoznat čovek, koji se živo interesovao za stanje na terenu. Jedna partizanska patrola ga je pronašla. Bio je to Miodrag Šaponjić, major BJV (bivše jugoslavenske vojske — primj. autora), koji je došao iz Beograda, po nalogu Milana Nedića i Nemaca, da ispita teren za napad na partizane. Posle saslušanja, Tomić je naredio da se Šaponjić sprovede u Vrhovni štab NOPOJ u Užicu, ali je on pokušao da pobegne, pa je ubijen u Majdanu.«*[5]

O borbi protiv pete kolone i neprijateljskih agenata na teritoriju »Užičke republike« govori i Jovan Radovanović:

»Sem ostalih, otkrivena su i uhapšena dvojica Javorčevih četnika, koji su se ilegalno ubacili u Požegu. Jedan od njih se preživao Leleković. Imali su obojica objave italijanskog bataljona 'Beluno'. Kod njih je zaplenjeno i pismo upućeno požeškim četnicima, u kome je Javorac poručivao — da će doći kad stignu nemački avioni.«"

Javorac je bio Božo Ćosović, kaplar, koji je kao četnički komandant uzeo nadimak Javorski, a čiji je odred operisao oko Ivanjice.

Emil Kevrešan, zamjenik političkog komesara Me-

leničko-kumanevačkog NOP-odreda, koji je djelovao u Banatu, navodi i ovaj slučaj koji se odigrao u jesen 1941. godine:

»Jednog dana su u odred došla dva seljaka, jedan iz Elemira, drugi iz Mokrina. Nosili su nešto šećera i slanine i ponudili to odredu želeći da se prikažu kao prijatelji partizana. Međutim, njihove namere su bile otkrivene. Oni su od Špilera (dr Juraj Špiler, šef njemačke policije u Zrenjaninu - primj. autora) bili dobili zadatak da pronađu gde se nalazi partizanski odred i da ga o tome lično obaveste kako bi on zatim opkolio i uništio partizanski odred. Sa njima se postupilo kao što se sa izdajnicima naroda postupa.«[97]

Opisujući događaje koji su se 1941. zbili u istočnoj Srbiji, dr Milan Borković kaže:

»U Zaječaru je zbog nebudnosti skojevske organizacije uspeo da se u njihove redove uvuče Mita Kundak Ciganče. On je po nalogu policije pratio rad organizacije i obaveštavao policiju, koja je, samo na osnovu njegovih podataka, pohapsila oko 20 članova Skoja, od kojih je 11 oterano u logor Crveni krst u Nišu, gde su kasnije streljani.«[98]

Opisujući razoružavanje Nedićeve granične straže prema Bugarskoj u selu Jalovik-Izvoru 9. decembra 1941. i spajanje Svrljiškog partizanskog odreda (čete) sa glavninom Knjaževačko-boljevačkog odreda (čete), Velimir Kostić Baješ kaže:

»Tako su se obe čete našle sledećeg dana u selu Izvor. Tu su partizani uhvatili jednu ženu špijuna koju je iz Svrljiga poslao četovođa Narandžić. Pošto je uhvaćena na delu, s podacima o brojnom stanju i naoružanju partizana, dr Hadžić je insistirao da narod na zboru odluči šta da se radi s njom. Doneta je jednoglasna odluka da se strelja. Smrtnu kaznu je izvršila partizanka Kaća (to je bila prva i jedina žena koju su partizani streljali 1941. godine u niškom kraju).«[99]

Dr Hadžić, koga spominje Velimir Kostić Baješ, zvao se Milenko, a partizanski mu je nadimak bio Jovo. Bio je liječnik, član Štaba Svrljiškog NOP-odreda. Poginuo je nekoliko dana kasnije, prema jednim podacima 11. decembra,[100] a prema drugima 13. decembra 1941. godine,[101] u borbi s četnicima i Nijemcima. Proglašen je narodnim herojem.

U borbi protiv neprijateljskih agenata interesan-

tna je analogija s događajima iz prilično daleke prošlosti, koju naglašava Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak u pismu Oblasnom, okružnim i mjesnim komitetima i biroima ćelija od 12. decembra 1941. godine:

»U istorijskoj prošlosti poturice su bile peta kolona i vršile isto tako izdajničku ulogu koju danas vrše nove poturice — peta kolona. Zato, kao uspomenu na istrebljenje poturica koje su izvršili naši rodoljubivi preci one istorijske i slavne Badnje noći, neka iduće Badnje veče 6. januara 1942. godine bude proslavljeno u znaku borbe protiv pete kolone i ostalih narodnih neprijatelja. Ovu proslavu treba da izvede narod skupa sa našim hrabrim partizanima tako što će se održati zajednički seoski zborovi, na kojima (treba) govoriti o izdajničkom radu ovih narodnih izroda i objašnjavati u kakvim se oblicima pojavljuje njihova izdajnička rabota.«[102]

Komanda 3. bataljona Partizanskog odreda Korduna i Banije javlja 21. decembra 1941. komandantu odreda i sljedeće:

»Dana 16. XII. Odred Plaški uhvatio je izdajicu Đuru Šušnjara iz Plaškog koga je poslao tabornik Milan Tomljenović da izvidi stanje u odredu. Imenovani je cijelo vrijeme sarađivao sa ustašama. Dokaz njegovo priznanje. Isti je likviđiran.«[103]

Franjo Mikulčić opisuje ilegalni odlazak grupe od osam ljudi u partizane na Baniji potkraj decembra 1941. godine. Otputovali su vozom sa starog zagrebačkog kolodvora u blombiranom vagonu s natpisom »Franco pošiljka Sunja«:

»U vagonu su se nalazili: Ferdo Herpsomer (treba: Herbstsommer — primj. autora), Vinko Kinder, Đuro Tuk, Franjo Fabijan, Franjo Petrovečki, Tomo Kostelac, jedan traktorista (njegovog se imena ne sjećam), ja i još jedan nepoznat drug.

Kad smo izišli iz vagona, podijelili smo se u tri grupe i pošli prema selu Drljačama, kuda nas je vodio Šukrija (Bijedić - primj. autora).. .«[104]

Nakon dolaska u Štab Banijskog NOP-odreda Franjo Mikulčić je predao komesaru odreda pismo dobiveno od Šukrije, u kome su se nalazile karakteristike pridošlica...

»On je, čitajući pismo, pogledao samo u nepoznatog. To mi je palo u oči pa sam odmah po-

mislio da je neprovjeren« — piše doslovno Mikulčić i nastavlja:

»Nepoznati koji je s nama došao u partizane u blombiranom vlaku čudno se ponašao. Kako je zima bila jaka, prehladio se i tražio da ide u bolnicu. No, prije nego što je pošao, tražio je od Herpsomera pištolj. Naravno, nije ga dobio, jer mu u bolnici nije bio potreban.«

Što se zatim dogodilo?

Prema Mikulčićevim navodima, nepoznati se umjesto u partizansku bolnicu uputio prema obližnjem ustaškom uporištu. To je navrijeme primijećeno i on je uhvaćen.

»Kad je doveden u Štab« — dodaje Mikulčić — »kod njega su nađeni podaci o našem naoružanju, skica bolnice i našeg položaja. Zbog toga je kao špijun bio strijeljan. Tek tada nam je bilo jasno u kakvoj smo se opasnosti nalazili za vrijeme putovanja u blombiranom vagonu.«[105]

Nismo mogli utvrditi ko je bio »nepoznati drug«, kako ga Franjo Mikulčić naziva, i da li je bio neprijateljski, u tom slučaju najvjerovatnije ustaški agent. Možda je riječ o čovjeku koji je, došavši u partizane, nakon izvjesnog vremena shvatio kakve ga sve teškoće očekuju, pokolebao se i odlučio da se vrati u Zagreb. A obavještajni podaci koje je prikupio, pribilježio i ponio sa sobom trebali su da mu pred ustašama posluže kao alibi. A što se tiče slanja nedovoljno povjerenih pojedinaca partijskim vezama iz Zagreba u partizane, takvi su slučajevi bili vrlo rijetki. Događalo se, ipak, i to, što najbolje ilustrira slučaj Borisa Jošta Bore, o kojem će biti riječi kasnije.

Za Prekomurje (sjeveroistočnu Sloveniju) koje je prilikom komadanja Jugoslavije poslije aprilskog rata 1941. godine priključeno Mađarskoj, u prvoj knjizi *Oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije* nalazimo samo nekoliko rečenica koje, ipak, mnogo govore o neuspjehu partizanske (partijske) kontraobavještajne službe u borbi s mađarskom policijom:

»U Prekomurju, pod mađarskom okupacijom, u avgustu i septembru formirane su prve oružane grupe, koje su izvele nekoliko manjih diverzija. Najaktivnije su bile grupe u Murskoj Soboti i Donjoj Lendavi. No, zbog velike provale u partiskim organizacijama, u oktobru su uhapše-

ni skoro svi komunisti, tako da je Narodnooslobodilački pokret otada sasvim zamro u tim krajevima, da bi oživeo tek 1944 godine.«[10"]

Nešto slično dogodilo se i u Međumurju odnosno Međimurju (predjelu između Drave i Mure u Hrvatskoj), koje je poslije aprilskog rata također priključeno Mađarskoj. O tome je Milan Brunović napisao:

»Okupatoru je uspjelo da brzo, još za prvih akcija, pohvata partijski i skojevski aktiv u Čakovcu na čelu s Kotarskim komitetom. Pohvatani drugovi, njih oko 70, bili su zatvoreni u Starom gradu Zrinskih i Frankopana u Čakovcu. Malo vremena poslije toga pala je u ruke neprijatelja i partijska organizacija Donjeg Međimurja (Turčišće, Prelog, Gardinovec), i to oko 80 drugova. U isto vrijeme bila je prekinuta veza s Okružnim komitetom Varaždin. Tako je već prvih dana bio nanesen težak udarac oslobodilačkom pokretu u Međimurju, jer je ostao bez rukovodstva.

Mjeseca juna 1942. održan je sastanak svih članova Partije kotara Čakovec i izabran novi Mjesni komitet sa sekretarom drugom Karlovićem na čelu. No zbog nebudnosti i pomanjkanja iskustva u ilegalnom radu uspjelo je mađarskom okupatoru da u partijsku organizaciju ubaci svog agenta, i kad je trebalo da se prebaci na Kalnik u partizane jedna grupa boraca, cijela je grupa zajedno sa sekretarom M(jesnog), K(omiteta), koji je rukovodio prebacivanjem, pala u klopku i pohvatana.«[107]

Veliki poraz doživjela je partizanska kontraobavještajna služba potkraj 1941. i početkom 1942. godine i na području Osijeka. O tome je dr Pavle Gregorić, tada član Povjereništva CK KP Hrvatske za Slavoniju, zapisao:

»Okružni komitet KPH Osijek, razbijen u decembru 1941. godine, nije bio ponovno formiran od ljeta 1942. godine. Hapšenja komunista i simpatizera pokreta nastavila su se januara i februara 1942. godine. Izdajom provokatora Pave Perlića, bivšeg člana Partije, bilo je uhapšeno preko 100 članova Partije, SKOJ-a i simpatizera pokreta. Perlić je odao policiji važne podatke o komunistima i njihovom radu, dao je informacije o namjerama i akcijama pojedinih partijskih jedinica, navodio ilegalce na neprijateljske zasjede i sam organizirao zasjede.«[10"]

Dr Gregorić daje i podatke o sudbini izdajnika i ustaškog agenta Perlića:

»Pavao Perlić kao agent policije djelovao je do 1944. godine kada ga je Revolucionarni sud pri OK KPH Osijek na oslobođenom teritoriju osudio na smrt i strijeljao.«[10"]

Do Tita i Kardelja, koji su se posljednjih dana 1941. godine nalazili u istočnoj Bosni, stigli su iz Slovenije izvještaji o prodoru neprijateljskih agenata u partijsku organizaciju u Ljubljani, pod talijanskom okupacijom, i u Štajerskoj, priključenoj Trećem Rajhu. Odmah 1. januara uslijedilo je njihovo pismo Centralnom komitetu KP Slovenije, koje je iz Podromanije ponio Ivo Lolar Ribar, kada je, zajedno s Josipom Kopiničem Valdesom, pošao u Zagreb:

»Zaprepastili smo se na vaše vijesti o provalama u Ljubljani i u Štajerskoj. One su zahvatile naše najbolje kadrove, najdragoceniji naš aktiv. Smatramo da uprkos strahovitom teroru i vanredno teškim prilikama u Sloveniji, te ogromne žrtve nisu bile potrebne. Prekasno ste preduzeli potrebne mjere za zaštitu naših kadrova. Primjer za G(ašpera — Toneta Tomšiča), Pol(dea - Mihe Marinka), Mic(e Šlander), Pep(ce Kardelj) dokazuje da ste se čak vi sami lakomisleno ponašali u okolnostima kad je bila potrebna najveća opreznost (opet okupljanje u stanovima). Preduzmite sve mjere ne samo da se provala ograniči već i da se nešto slično ubuduće ne bi ponovilo. Mi smo vam već u jednom od ranijih pisama savetovali da kompromitovane kadrove zaštitite na taj način da ih šaljete na teren koji štite partizani (makar u pokretu). Smanjite ubuduće kurirski aparat, javke, adrese itd. Ograničite se na najnužnije. U tom pogledu potpuno ste se vratili nekadašnjim oblicima konspiracije, koji su se već odavno pokazali kao loši. Provedite najstrožu istragu o krivcima tih provala i prema njima postupajte najstrože.«[110]

Redakcija treće knjige edicije *Dokumenti centralnih organa..*, uz napomenu da je pismo pisano slovenskim jezikom, daje i objašnjenje kako je došlo do provala o kojima je riječ:

»Do provala u Ljubljani došlo je poslije hapšenja Grete Ranzinger Hilde, kurirke CKKP Slovenije. Uhapšena je 30. oktobra 1941_i odmah postala agent. Odala je policiji sve što je~znala, tako da~~je~üHCjübljani od 10. do ***12.*** "decembra

uhapšeno više istaknutih rukovodilaca Partije i Osvobodilne fronte: Toj^Tjrmšif: - 'Gašper' i VidaJTonišič - 'Lenka*iÄiha^MarinkP - 'Polde', PepcaKardefj,"MTca Šlander, Oskar Kovačić - 'NfuEa^od~kojih šiTlieki i^ubijeni fnpr. Tone Tomsicj^JJ_Staj©Fskej-4e__GESTAPO uspio da nakon provale pohapsi i likvidira više istaknutih partijskih rukovodilaca...«[1"]

Objašnjenje za provalu u Štajerskoj nalazimo u drugoj knjizi *Dokumenata centralnih organa..*

»*Sonja Oman (Darja)* je bila aktivistkinja Osvobodilne fronte u Mariboru. Prvi put je uhapšena 7. avgusta 1941. godine sa grupom Slavka Šlandera. Posle drugog hapšenja 26. septembra 1941. godine, poklekla je pred GESTAPO-om i prokazala sve što je znala kao kurirka Pokrajinskog sekretarijata KP Slovenije za severnu Sloveniju. GESTAPO ju je koristio kao provokatora po celoj Štajerskoj. Posle otkrivanja organizacija u Mariboi u, Celju i u drugim mestima, 29. oktobra otkrila je i okružnu organizaciju KP Slovenije u Celju i organizaciju Osvobodilne fronte u Revirima. Posredno je kriva i za hapšenje rukovodećih funkcionera Centralnog komiteta KP Slovenije u Ljubljani 10. decembra 1941. godine: Tona Tomšiča, Vide Tomšič, Mihe Marinka, Pepce Kardelj. Kqpizdajnik_ strelišta i[e] 2CL-oktobra 1942. godine.«

Politički komesar Glavnog štaba Hrvatske napisao je 3. januara 1942. godine Centralnom komitetu KP Hrvatske izvještaj o vojno-političkoj situaciji u Lici, u kojem je stajalo i sljedeće:

»U bataljonu 'Ognjena Priče' (toga mnogo hvale) su otkrili špijuna talijanskog nekog Tresiglavića i dečka koji je prenosio izvještaje Talijanima. Strijeljali su obojicu.«[11']

Ubrzo nakon dolaska u partizane na Baniji Ivan Šibi je u svoj *Ratni dnevnik* zapisao:

»Pada hladna februarska kiša. Poljana je prekrivena prljavim razgaženim snijegom. Četa je postrojena pokraj blatnog, raskvašenog puta. Nasuprot su seljaci: muškarci, žene i djeca. Ima ih nekoliko stotina. U sredini je špijun; pokraj njega dva borca s puškama o ramenu. To su sprovodnici. Špijun je sredoviječan čovjek: visok, mršav, opuštenih brkova svijetloprljave boje. Si-

rotinjski je odjeven; u kratkom otrcanom kaputu i starim hlačama sa zakrpama. Ruke su mu debelim lancem vezane na leđima. Lice mu je sivo od straha.

Komesar je istupio iz stroja. Opisao je špijunovu krivicu i zatražio smrtnu kaznu. Svi su povikali: smrt!

Vodnik je vojničkim korakom prišao špijunu, odrešitim i vičnim zahvatom trgnuo veliki pištolj iz kožne futrole o pojasu, sigurnom rukom nanišanio iz blizine i opalio...

Narod se počeo razilaziti. Komandir je poveo četu u bazu...

'Da li čovjek, kad ga strijeljaju, uvijek padä na leđa', upitao sam Brku, koji mi je najdraži u četi.

'Uvijek, ako ga pogodiš u zatiljak', odgovori znalački.

'Jesi li ti već koga strijeljao?'

'Dešavalo se... i ti ćeš', reče osvjedočeno.

'Za lakše slučajeve treba dobro izbatinati, a za teže strijeljati.'

'Kakvi su to lakši slučajevi?'

'Pa to, kad odu u uporište trgovati... i tako. Uhvate ih ustaše i ispituju o nama.'

'Šta mogu saznati, što već ne znaju?'

'Gle vraga! Što mogu saznati!? Saznaju za zemunice s hranom, za članove odbora i za partizanske familije... svašta.'

'I takve, kažeš, treba batinati?'

'Takve koji izdaju treba ubiti, a sve bez razlike koji odlaze u varoš i mešetare s ustašama treba batinati. Ranije se batinalo, više ne smijemo. Zabranjeno je od štaba. Sad ti je i kod nas sve po propisima kao u pravoj vojsci.'«"[4]

Eto, i takve je metode partizanska kontraobavještajna služba — uslovno rečeno - prvih mjeseci ustanka primjenjivala da bi spriječila neprijateljske obavještajne službe da saznaju ono što nikako nisu smjele da znaju.

Desimir Jovović Čiča, član KPJ od 1934, politički komesar Rasinskog NOP-odreda (narodni heroj), napisao je retke koji u izvjesnom smislu odudaraju od »ustaljenog« redoslijeda zbivanja u razvoju partizanske obavještajne službe:

»Neprijatelj je stalno nastojao da u odred ubaci svoje špijune. (...) Prema uputstvu, u odredu smo imali obaveštajnog oficira, ali ni taj

obaveštajni oficir, kao ni mi koji smo ga odredili, nije tačno znao šta treba da radi, jer u tom pogledu nismo imali nikakvog iskustva. Obično smo od njega zahtevali da prikuplja podatke o neprijatelju. Međutim, o drugim stvarima, a naročito o kontraobaveštajnoj službi, nismo skoro ništa znali, pa ni naš obaveštajni oficir...«[115]

Jovović zatim opisuje kako je januara 1942. u njegov odred došao čovjek »pocepan i bos«, predstavio se kao radnik kruševačke vojne fabrike i zatražio da bude primljen u partizane.

»Pošto nije došao preko veze, počeo sam da proveravam njegove reči« — dodaje Jovović i objašnjava kako su mnogi partizani potvrdili njegove navode, ali niko ga nije pobliže poznavao. Konačno se našao jedan mladić, Mija zvani Kelja, koji se sjetio da je pridošlicu prije rata viđao u kafani u kojoj je često dolazilo do tuča, pri čemu je morala da interveniše i policija. Međutim, dok su ostali učesnici u izgredima privođeni u policiju, pridošlicu niko nije dirao. U kafanskom se društvu govorkalo da je to zato što je on policijski doušnik. O tome šta se zatim događalo Desimir Jovović piše:

»Posle toga smo došljaka detaljno saslušavali, ali je on uporno odbijao da ma šta prizna. Najzad, posle dugog natezanja, priznao je da je pre dolaska kod nas bio u četničkom odredu kapetana Petkovića i da ga je on poslao kod nas. To priznanje nam nije izgledalo ubedljivo, jer smo znali da je taj Petković bio »čizma«, te da za ovako nešto nije bio sposoban. Najzad je došljak priznao da ga je u odred poslao Šinkovac, iz Kruševca. A to je bio poznati folksdojčer, koji je dugo pre rata živeo u Kruševcu i koga je narod smatrao nemačkim špijunom. Sada nam je njegova priča bila ubedljivija. Na kraju je potpuno otvorio karte. Kao policijski agent od pre rata, preko folksdojčera Šinkovca bio je povezan sa Gestapoom, koji ga je već u junu uputio na šestomesečni diverzantski kurs u Niš. Svi predavači na kursu, sem Živanovića, šefa Specijalne policije u Nišu, bili su folksdojčeri koji su znali naš jezik. Dalje nam je ispričao ko su sve bili slušaoci, koje su predmete izučavali, kakav je nastavni metod primenjivan itd. Interesantni su bili postupci koje je trebalo da primenjuju u raznim slučajevima u toku svoje špijunske i diverzantske delatnosti. Na primer, kad dođe u

odred, treba da se predstavi kao radnik koji je bio zaveden, kad ide u pozadinu - da se predstavi kao bogat trgovac koji prodaje robu itd.

Za nas je bilo posebno važno kako je došao do nas, kojim putem i preko kojih punktova, preko koga je imao da šalje i kakve izveštaje. Najzad je priznao i svoj glavni zadatak koji je kod nas trebalo da izvrši: da u datom momentu, kao stražar ili razvodnik, ubije na spavanju komandanta i komesara odreda i da pobegne. Ovo je imao da uradi u momentu otpočinjanja velike četničke ofanzive u februaru... Ovu njegovu izjavu o predstojećoj ofanzivi primili smo tada sa rezervom. No, događaji su uskoro potvrdili i njenu verodostojnost.«

Desimir Jovović kaže da je priznanje tog špijuna, čije ime, međutim, ne navodi, za štab odreda bilo velika škola:

»Odmah smo upozorili naše političke radnike, koji su preduzeli mere za povećanje budnosit. Tako smo našim NOO-ima i političkim radnicima na terenu javili da prate razne prodavce koji idu po selima i ako utvrde da u dva-tri sela drže visoku cenu i nikome ništa ne prodaju, da ih dovedu kod nas. Oni su tako i činili i mi smo ubrzo medu njima otkrili trojicu diverzanata, koji su priznali skoro sve ono što i onaj prvi špijun ubačen u naš odred.

Zahvaljujući našoj budnosti i poznavanju metoda špijunskog rada, što nam je otkrio pomenuti špijun, uspeli smo da u toku 1942. godine otkrijemo i uhvatimo, medu raznim trgovcima, slučajnim putnicima, dobrovoljnim 'borcima' itd. oko 40 raznih špijuna, koji su imali zadatak da nas u kritičnim momentima obezglave, razbiju i unište. Među ovima bilo je najviše agenata koje su slali Gestapo i Specijalna policija, a bilo je i po nekoliko bugarskih, četničkih i kvislinških. Tako smo uspeli da se zaštitimo i onemogućimo neprijatelja da nas iznutra minira i nanese nam gubitke.«[116]

U Primorsko-goranski NOP-odred došao je sa Sušaka početkom marta 1942. godine redovnom vezom, između ostalih, i čovjek s imenom Pavle Župan Paja.

»Poslije kraćeg vremena« — piše Vinko Švob — »komesar čete je, po običaju, organizirao polaganje zakletve. Svi novodošli partizani pristupili su polaganju, osim Župana, koji je odbio da

položi zakletvu sa motivacijom da je on još uvijek vezan zakletvom kralju Petru. Ostali partizani položili su zakletvu, a poslije toga pjevane su razne borbene pjesme. Ipak, nije se mogao prikriti neugodan dojam koji je izazvao ovaj događaj. Isto veče sazvan je sastanak partijske organizacije da se zauzme stav, jer je po direktivi svaki borac morao da položi zakletvu. Postavilo se pitanje da li se može praviti presedan, jer može biti još takvih slučajeva. Komunisti su odlučili da se 'slučaju' pristupi obazrivo, tj. da se Županu objasne cilj i širina NOB-a, a politički komesar je zadužen da partizanima objasni odluku partijske organizacije. Partizani su to objašnjenje primili i pravilno shvatili. U međuvremenu stigla je nova, veća grupa partizana, a Župan je sam zatražio da položi zakletvu. Poslije toga on se obratio političkom komesaru i ispričao mu da je očekivao mnogo gore, ali da je sada shvatio veličinu i širinu borbe i ulogu Komunističke partije, i da nikada ranije nije živio u tako drugarskom kolektivu. U toku razgovora on je izvadio iz džepa šifru i dao je komesaru, te ispričao kako se poslije raspada stare Jugoslavenske vojske našao u Sušaku i da ga je mornarički oficir Krešo Vranić uputio u partizane sa zadatkom da izvještava i djeluje tako da stvori uslove za formiranje posebnih jedinica koje su, tobože, za borbu protiv okupatora, ali bez komunista. Župan je hrabro poginuo 15. aprila 1942. godine, prilikom napada na Ravnu goru, kao operativni oficir bataljona 'Goranin'.«"[7]

Vladimir Dedijer, koji se u martu 1942. godine nalazio pri Vrhovnom štabu u Foči, zabilježio je u svoj *Dnevnik* pod datumom »ponedjeljak, 9. mart«:

»Osuđena su na smrt i streljana trojica ustaša: Suljbeg-Sulejman Ćengić i dva brata Džina. Ovaj prvi pokušao da organizuje ustašku ilegalnu organizaciju.«"[8]

O tom događaju piše publicist Savo Pređa:

»Komanda mesta u Foči otkrila je u martu 1942. godine organizaciju ilegalne ustaške grupe koja je imala vezu sa ustaškom obaveštajnom službom u Sarajevu. Voda i organizator grupe bio je neki Čengić, rodom iz Foče. Ustaški ilegalci prikupljali su podatke o partizanskim komandama i štabovima, širili proustaške parole i pa-

niku medu građanima. Proturali su vesti da će se partizani ubrzo povući iz Foče, da će doći Nemci i ustaše i da će svi koji su sarađivali sa partizanima odgovarati i stradati. Pretili su porodicama omladinaca koji su stupili u Omladinsku fočansku četu. Ucenjivali su muslimanske porodice da ne puštaju svoje sinove u Muslimansku partizansku četu koju je formirao Mujo Hodžić. Grupa je uhapšena i poslije detaljne istrage izvedena pred vojni sud. Vođa grupe i još nekoliko članova osuđeni su na smrt streljanjem.«[11"]

I u drugim oslobođenim gradovima poput Foče partizanska kontraobavještajna služba moraće da vodi žestoku borbu s neprijateljskim agentima. Ta će se borba voditi nekad s manje, nekad s više uspjeha.

Šta se događalo u oslobođenom Prijedoru od 16. maja do 10. juna 1942. godine, da se više nego samo naslutiti iz jedne rečenice koju nalazimo u izvještaju političkog komesara Drugog krajiškog (kozarskog) NOP-odreda Boška Šiljegovića. Taj je izvještaj dostavljen 13. juna iste godine Operativnom štabu za Bosansku krajinu:

»Peta kolona u Prijedoru - radi odlično. Agent Vlado Matanović i ustaša Kovačević ostali su posle svih istražnih naših 'pokusa' živi i danas se osvećuju.«[120]

Ustaški je prijeki sud u Zagrebu 24. juna 1942. godine osudio na smrt Kolomana Baranija, člana Okružnog komiteta KPH. Kazna je izvršena deset dana kasnije, a on je u međuvremenu poslao iz zatvora opširno pismo u kome je, osim uputstava o neophodnosti pojačavanja mjera u čuvanju vojne tajne (vidi poglavlje »Čuvanje vojne tajne u partizanskom ratu« —»Partizanska obavještajna služba«— knjiga druga), napisao i ovo:

»3) Detektiv Boro koji se je uvukao u odred i stekao najveće povjerenje Marjana Milivoja, zvanog Miško 'List' dobio je od njega 3 adrese i to za: Vladija, Horvatića i Kälmäna. Isto se je taj detektiv udaljio iz odreda prije akcije, javio to vlastima, zatim se je dao uhapsiti, tući i odsjedio u zatvoru 14 dana sa uhapšenim partizanima.«[121]

Prema navodima Redakcije edicije *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB,* Vladi je bio Vlado Madarić, Horva-

tić se zvao Franjo (o njemu se u jednom ustaškom dokumentu kaže: »Franjo Horvatić, kolar iz Ludbrega, star 30 godina. Jedan od intelektualnih začetnika, uhapšen 30. III 1942.«), a Kaiman je, kao rukovodilac omladine, bio član Okružnog komiteta KPH Varaždin.[1"]

Ivan Frgec Pilot, predratni član KPJ, u jednom svom članku piše o pojavi i radu »policijskog agenta zvanog Bora«:

> »Partijske organizacije u Moslavini zadesio je u travnju 1942. godine težak udarac. Neposredno prije toga, kroz cijeli lanac partijskih organizacija od Zagreba, preko Dugog Sela, Čazme, Ivanić-grada, pa sve do Kutine, provukao se preko neke veze, policijski agent, zvani Bora. Idući od ćelije do ćelije, Bora se, dakako, s falsificiranim punomoćjima, predstavljao kao član Gradskog komiteta ili čak kao član Centralnog komiteta KP Hrvatske. Tako su tom 'povjerljivom drugu' otvarana vrata i pružane sve potrebne informacije, a on je samo marljivo pravio zabilješke. Dva dana nakon što je otišao od sekretara Kotarskog komiteta Kutine, Franje Šturlana, cijela je mreža partijskih organizacija u tom lancu provaljena: više od dvije stotine komunista i njihovih simpatizera odjednom je uhapšeno. To je bila jedna od najvećih i najtežih provala u Moslavini, koja je jednim jedinim udarcem razorila sve partijske ćelije na ovom području.«[123]

U drugom članku isti autor kaže da je hapšenje Franje Šturlana, sekretara Kotarskog komiteta u Kutini

> »... uvjetovala (je) jedna provala od strane nekog iz Zagreba, koji je obilazio partijske organizacije na ovom području, a legitimirao se kao član Gradskog komiteta KP Zagreba ili CK KPH, a zvali su ga Boro. Kretao se tačno po partijskoj vezi, tako da su mu svi članovi Partije vjerovali. Tom provalom otkrivene su gotovo sve organizacije KP u kotarevima Dubrava, Čazma, Ivanić-Grad i većim dijelom Kutine. Pohapšeno je preko 300 članova Partije, SKOJ-a i simpatizera. Mnogi od njih su likvidirani, pretežno u Jasenovcu. (...) Provedena je akcija da se likvidira provokator Bora, što je i uspjelo organizaciji KP u Zagrebu.«[124]

I na kraju evo, još jednog podatka o posljedicama

»Borine« špijunske djelatnosti. U sjećanju na Franju Šturlana, Josip Galeković Stari piše i ovo:

»U veljači (treba »u ožujku« — primj. autora) 1942. godine ustaški provokator 'Boro' izvršio je veliku provalu u partijskim organizacijama u cijeloj Moslavini. Pohapšeno je oko 420 aktivista i simpatizera NOP-a, od kojih je veliki dio izgubio živote u logorima ili bio strijeljan.«[1"]

Ko je bio ustaški agent »Boro« koji je, uspjevši da obmane partizansku (partijsku) kontraobavještajnu službu, narodnooslobodilačkom pokretu i partizanskim jedinicama na području Kutine, Čazme, Križevaca, pa i na širem teritoriju, nanio neuporedivo jači udarac i veće gubitke negoli sve oružane snage tzv. NDH na tom terenu u višemjesečnim borbama?

Na to pitanje odgovorio je Ivan Božičević u svojim sjećanjima. A o njemu, Ivanu Božičeviću, u Vojnoj enciklopediji nalazimo podatke:

»Božičević Ivan (Križ kod Kutine, 23. VIII 1909-), rezervni pukovnik JNA. U radničkom pokretu je od 1933, a član KPJ od 1934. Bio je sindikalni funkcioner. U toku NOR vršio je političke dužnosti: sekretara Gradskog komiteta KP Zagreb, Okružnog komiteta Bjelovar, Okružnog komiteta Virovitica, Oblasnog komiteta Zagrebačke oblasti, većnika AVNOJ od Drugog zasedanja i član ZAVNOH. ,..«[126]

Kada je potkraj 1941. godine CK KP Hrvatske donio odluku da svi ilegalci za kojima policija traga napuste Zagreb i odu »na teren«, tj. na oslobođeni ili poluoslobođeni teritorij, to je, sticajem okolnosti, malo kasnije uradio i Ivan Božičević. U svojim sjećanjima piše:

»Došao je konačno i taj dan. Dugo očekivan i žarko priželjkivan dan. Odlazim u partizane. Bio je ponedjeljak, 2. ožujka 1942. godine.

(...)

Radi veće sigurnosti krenuo sam sa željezničke stanice Maksimir, jer je na njoj policijska kontrola bila slabija nego na Glavnom kolodvoru.

Na zadnjoj tramvajskoj stanici na Maksimirskoj cesti dočekao me je drug Nos.«[127]

»Drug Nos« bio je Vlado Lončarić koji je Božičeviću ukazao »na lijepo odjevenog i razvijenog crnomanjastog mladića« i rekao mu da je to kurir-vodič Janko (čije pravo ime nismo mogli ustanoviti) koji će ga odvesti do Ivanić-Grada. Zatim su »Nos« i Božičević

blizu željezničke stanice sustigli »jednog mladića, visokog i tankog, žute kose«.

»Nos mi reče« — piše dalje Božičević —

> to je Jošt kojega treba da povedem sobom u partizane. Prenese mi ukratko i ostale direktive i informacije o Joštu, koji nas je također počeo slijediti na stanovitoj razdaljini. Nos se zatim brzo, u hodu, oprostio sa mnom i skrenuo desno u jednu ulicu, ne osvrćući se na moje suputnike. (...)
>
> Bližilo se rano zimsko veče. Šetali smo i zastajkivali ispred stanice, naoko nemarno i bezbrižno. Ja i Janko i ja i Jošt pretvarali smo se, naravno, da se ne poznajemo i da nemamo nikakve uzajamne veze. Samo povremeno bismo se kao slučajno pogledali. Kurir nije znao da još netko putuje s nama, a Jošt nije znao za njega. Nije znao ni dokle ćemo putovati. Svatko od nas imao je kartu za drugu stanicu. Joštu je rečeno samo to da siđe s vlaka, kad ja to učinim i da me neupadljivo slijedi na stanovitoj razdaljini.
>
> To su bila pravila konspiracije. (.. „)[128]

Nakon opisa načina na koji se u to vrijeme iz Zagreba odlazilo u partizane, Ivan Božičević daje detaljnije podatke o jednom svom saputniku:

»Ja sam o Joštu već ranije nešto znao, ali ga nisam osobno poznavao. On je bio sin bivšega socijaldemokratskog prvaka, nekadašnjeg sekretara Radničke komore u Zagrebu, koji je umro prije više godina. Mladi Jošt je aktivno radio u NOP-u. Bio je član SKOJ-a. Kao grafičkom radniku bila mu je povjerena izrada lažnih legitimacija. Međutim, u jednoj provali bio je s još nekoliko drugova uhapšen. To sam znao, a ono što je dalje bilo, ispričao mi je malo prije drug Nos ukratko. Ti omladinci su bili strahovito mučeni. Dok su jedne mučili, ostali su to morali promatrati da bi se zaplašili i da bi im se iznudilo priznanje. Jošt se pri tome pokolebao i priznao svoj ilegalni rad. Pristao je i da prokaže ljude s kojima je surađivao. Kako im nije znao prava imena, ili su već bili u ilegalstvu, prividno je pušten na slobodu i svakog se dana, potajno praćen od ustaških agenata, šetao zagrebačkim ulicama sa zadatkom da kad sretne koga od poznatih mu suradnika NOP-a, na njega upozori agente na već ugovoreni način.

Međutim, Joštova majka je prozrela o čemu je riječ i odmah obavijestila drugove. Svi kojima

je prijetila opasnost bili su upozoreni prije nego ih je Jošt stigao prokazati. Majka je zamolila drugove da oproste njenom sinu i da ga odvedu u partizane, na što je MK pristao. Istina, Jošt se pokazao kukavicom - priznao je na policiji i bio je spreman izdati drugove, ali s obzirom na postupak i molbu njegove majke i s obzirom na njegovu mladost, drugovi su odlučili da ga pošalju u partizane i tako ga spasu da ne postane izdajnik i neprijatelj.

Do odlaska iz Zagreba Jošt se sakrivao kod nekoliko suradnika. MK je bio uvjeren da će, ako ponovo padne u ruke policiji, sve te stanove provaliti, a uz to i kanal kojim ga vodimo u partizane. Zato mi je Nos rekao da Jošta ne smijemo slati u akcije gdje bi mogao biti zarobljen. Treba ga zaposliti u tehnici čete, a ako bi nastupila takva situacija da bi on mogao živ pasti neprijatelju u ruke, onda ga partizani moraju bez oklijevanja likvidirati. Bolje je da oni ubiju njega, nego da on provali desetak suradnika. To je direktiva za četu, a to je vrijedilo i za mene — ako na putu do čete dođem u opasnu situaciju, pod svaku cijenu moram spriječiti da Jošt bude uhvaćen, a tek onda mogu misliti na sebe. ..«[28]

A upravo taj »nesretni žutokosi mladić« od kojeg Božičević »nije strepio« bio je Boro, agent Ustaške nadzorne službe!

Božičević, Borislav Jošt — Boro i kurir Janko srretno su stigli vozom u Ivanić-Grad, a odatle pješice u selo Gornje Šarampovo na cesti za Kloštar Ivanić, gdje su odsjeli kod Josipa Šepka, člana Okružnog komiteta KPH Čazma.

Šta se sutradan dogodilo?

Božičević piše:

»... predveče stiže u Šarampavo kurir s Kalnika. Odsjeo je kod nekog drugog suradnika. Donio je vijest da se na Kalniku prošlih dana formirala partizanska grupa. On se vraćao sutra uveče. Odlučio sam poslati Jošta na Kalnik. Kalnik je mnogo bliže i, što je glavno, slao sam ga na određeno mjesto, a ne u neizvjesnost. Poruku sam kuriru poslao po našem domaćinu i on je pristao da povede Jošta. U pismu komandiru grupe naveo sam ukratko sve što sam smatrao potrebnim o Joštu i kako se imaju prema njemu vladati. Šepaku sam, također, rekao istinu. Dogovorili smo se da sutradan najsigurniji

drugovi vode brigu o Joštu i ako zaprijeti opasnost da bude uhapšen, da se pobrinu kako živ ne bi pao neprijatelju u ruke. Šepak je na to pristao bez oklijevanja, i, kako mi se činilo, s potpunim razumijevanjem.

Malo kasnije oprostili smo se s domaćinom i Joštom i krenuli na stanicu da istim vlakom kojim smo jučer doputovali, produžimo do Velike Ludine.«"[0]

U svojim sjećanjima Ivan Božičević, koji je iz Gornjeg Šarampova otišao za Moslavačku goru, još jednom spominje Jošta. Govoreći o događajima, početkom aprila 1942. godine, on piše:

»Tih su dana stigle do nas i neke nove, ali još prilično maglovite vijesti o nedavnim hapšenjima suradnika NOP-a u Dubravi, Gornjem Šarampovu i još nekim selima na čazmanskom kotaru. Pričalo se da je jedan partizan koji je nedavno došao iz Zagreba provalio veze u Dubravi i Gornjem Šarampovu. Taj partizan je bio uhapšen u Dubravi pred crkvom ili u kući nekog suradnika i odmah počeo izdavati sve što je znao. I one koji su bili uhapšeni prije njega a koje je poznavao, teretio je prilikom suočavanja.

Bio sam siguran da je to Jošt. Cijela ta priča jako me je zabrinula. Ispripovijedao sam Sedom (Stjepan Kenđelj — primj. autora) sve što sam znao o Joštu. Odmah smo o tome morali obavijestiti Zagreb, ukoliko već nije bilo prekasno.

Ta me je vijest potakla ponovo na razmišljanje o Joštu. Je li bilo pravilno što ga je Partija uz tako veliki rizik pokušala spasiti da ne postane izdajnik. No, majka je upozorila drugove na opasnost koja im prijeti od njezina sina i Partija je uzvratila istom mjerom. Ali će drugovi ipak stradati, i to u mnogo većem broju. Jošt je mogao nanijeti ogromne štete organizaciji. Budući da je pao i izdao, jasno je bilo da bi bilo pravilnije da smo ga likvidirali nego što smo ga poslali u partizane. A da je, recimo, pao u borbi, onda bismo bili siguri da smo dobro učinili - omogućili mu da časno pogine.«"[1]

Međutim, u bilješkama uz knjigu sjećanja Ivana Božičevića nalazimo potpunu istinu o Joštu:

»Jošt Boris-Boro, rođen 1922, u Zagrebu. Jošta je Lončariću predao Grga Jankes da ga otpremi u partizane. Jošt se nije ponio kao 'pošteni mladić koji je samo slabić', kako su ga ocijenili dru-

govi u Zagrebu, već je izvršavao svoje obaveze dane ustašama. U toku ožujka i travnja 1942. g. on je na smjeru Gornje Šarampovo - Čazma - Dubrava - Križevci provaljivao sve što je znao. Popratno pismo koje je uz njega upućeno kalničkim partizanima nije uopće poslano iz Gornjeg Šarampova, već je vodič, Vidović Franjo iz Prokljuvana kod Čazme, samo upoznat s njegovim sadržajem, a budući da je on poginuo na tom putu, partizani nisu znali istinu o Joštu i primili su ga s punim povjerenjem.

Osim toga Jošt je odranije poznavao neke komuniste u Zgališću, pa se preko njih povezao sa suradnicima NOP-a u Dubravi...

Jošt je tokom NOB-a djelovao kao ustaški agent u Bjelovaru, na terenu Moslavine, u Zagrebu i Sarajevu. Pobjegao je 1945. iz zemlje zajedno s okupatorima. Zna se da je bio u Legiji stranaca. Javio se nekome iz Južne Koreje za vrijeme rata između Južne i Sjeverne Koreje.

Joštova majka, Marica Pavić Jošt, svojedobno je bila član KP. Nepoznato je kada je i zašto prestala biti, ali je uvijek ostala uz KP. Poginula je u partizanima prilikom jednog bombardiranja u blizini Vrhovnog štaba.«'"

Poslije pada »Užičke republike« i povlačenja posljednjih partizanskih grupa s područja zapadne Srbije, aktivnost partizanskih odreda nastavila se u toku 1942. godine u istočnoj Srbiji, naročito oko Svrljiških planina. Pišući o tadašnjim zbivanjima na tom području, Velimir Kostić Bajež kaže:

».. .Neprijatelj je pokušavao da ubaci špijune i u partizanske odrede i medu političke radnike. Jedan od takvih, koji je imao partizansko ime Četoje i bio rodom negde iz Bosne, priključio se partizanima kod Miranovačke Kule, ali su ga nakon 15 dana omladinci otkrili u selu Perišu, baš kada je kod poverenika ostavljao napisani izveštaj. Na osnovu podataka koje je dao na saslušanju uhvaćena su još dva špijuna. Jedan od njih zvao se Miloš Perović. On je pohađao specijalni diverzantski kurs Gestapoa u Beogradu.[133]

Posebnu pažnju u vezi s tim Kostićevim navodima zaslužuje podatak da su neprijateljskog agenta u selu Perišu otkrili omladinci, a ne organi partizanske kontraobavještajne službe!

U šestom tomu *Zbornika dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda,* koji sadrži dokumente iz Slovenije, nalazi se i »Ratni izveštaj br. 2 Štaba I partizanske brigade od 22. IV 42«, čija četvrta tačka glasi:

»4. Da bi otkrili pravac našeg povlačenja, Italijani su poslali u šumu jednog špijuna, preobučenog u nezaposlenog radnika sa falsifikovanim dokumentima. Naša ga je patrola uhapsila. Zbog njegove tvrdoglavosti, nismo mogli utvrditi njegov identitet. Pretstavio se kao bivši dobrovoljac iz republikanske Španije, što, razume se, ne odgovara istini. Govorio je primorskim dijalektom i, uprkos prvobitnom zatajivanju, italijanski. Bio je kažnjen.«[134]

Budući da je i partizanska brigada u Sloveniji formirana tek 16. jula 1942. godine, taj dokument, očigledno, nosi pogrešan datum. A s obzirom na kaznu izrečenu uhvaćenom špijunu, ona je u datim okolnostima mogla biti samo — smrt!

»Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda« dostavio je 1. odnosno 11. maja 1942. »Vrhovnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije« opširan izvještaj u kome su se našla i lakonski sročena obavještenja o borbi protiv neprijateljskih špijuna:

»Patrola Prve čete Trećeg bataljona je u blizini Novog Mesta streljala italijanskog agenta Dalmatinca Šimuna Stipu, torbara iz Livna. Špijunirao je kod seljaka i tražio one koji podupiru partizane. (...)

Likvidirano je 16 denuncijanata i izdajnika.«[135]

U izvještaju Štaba I bataljona Štabu I slavonskog NOP-odreda o akcijama od 2. aprila do 9. maja 1942. godine našao se i podatak:

»15. IV. 1942. Uhvaćena su dva dezertera, koji su kao špijuni bili ubačeni u naše redove i poslije kratkog saslušanja strijeljani.«[138]

Očigledno su ubačeni agenti pokušali da se vrate u grad iz kojeg su došli u partizane i tom su prilikom uhvaćeni kao »dezerteri«.

U noći između 4. i 5. maja 1942. Prvi, Drugi i Treći bataljon Banijskog NOP-odreda napali su jako ustaško-domobransko uporište Zrinj. Neprijatelj je pružio snažan otpor i, prema navodima Stanka Bjelajca, dogodilo se sljedeće:

»U toku borbe utvrđen je nov podatak o sastavu neprijatelja. Jedan zarobljeni civil je ot-

krio da se u uporištu nalazi i 50 vojnika ustaško-dobrovoljačke bojne iz Petrinje kao pojačanje. Naravno da je to bilo neprijatno iznenađenje. Poslije nekoliko sati borbe jedinice su bile povučene. Naši gubici bili su 2 mrtva i 5 ranjenih. Gubici neprijatelja nisu bili poznati.

Zarobljeni civil dao je i jedan drugi podatak koji nas je rukovodio da donesemo odluku o povlačenju. Prema njegovoj izjavi dvojica seljaka, koji su bili ranije zavrbovani od strane neprijateljske obaveštajne službe, uoči napada otkrili su namjere partizana. Naravno, njih je stigla pravedna kazna narodnog suda.[137] To je bilo i jedno upozorenje više — sa koliko tajnosti i sa koliko odgovornosti treba planirati akcije.«[138]

U izvještaju o prvom mjesecu aktivnosti Drugog bataljona Notranjskog NOP-odreda (Slovenija) od 18. maja 1942. godine stoji i ovo:

»Ma da smo u pitanju denuncijanata i izdajnika bili suviše popustljivi (što u buduće neće biti), ipak smo 5 tih nitkova likvidirali i tako sprečili mnoge nesreće.«[138]

Sudeći po svemu, u tom dokumentu nije riječ o neprijateljskim agentima ubačenim u sam bataljon, nego o civilima za koje su postojali podaci da se blagonaklono odnose prema talijanskom okupatoru i sarađuju s njim.

U izvještaju dostavljenom 26. maja 1942. godine »Drugarskom Dalmatinsko-dinarskom Štabu N.O.P.O.« Komanda čete Primošten-Rogoznica, koja je djelovala između Trogira i Primoštena, javlja:

»Ostali borci sa komandom pošli su u drugom pravcu prema Mitle Vinovcu da bi tamo na osnovu sakupljenih podataka, izvještaja provjerenih od tamošnjih seljaka, uhapsili i likvidirali glavara tog sela Žaju Juru, koji se ogriješio o narodne interese time što je služio okupatoru svojom špijunažom i nepravilnim djeljenjem provizacije, kao i time što je tjerao svoje seljake da budu uvijek u službi neprijatelja te im je naredio da uhapse svakog nepoznatog čovjeka koji prođe tim selom. (...) Tada smo pošli u četvrtu kuću i tu ga pronašli sakrivena u jednoj bačvi i preobučena u žensku nošnju. Smjesta smo ga uhapsili i izvršili pretres stana. (...) Njega smo držali pod stražom čitav dan, kroz isti dan se sastala partijska jedinica u četi i nakon ispitivanja čitavog slučaja i mišljenja seljaka o njemu,

donijela je rješenje da se kazni smrtnom kaznom. Iste večeri je izvršena ne ostavljajući traga.«[1"]

Dakle, četna je partijska jedinica u ovom slučaju odigrala ulogu partizanskog suda, što nije bilo u skladu s partijskom linijom (v. poglavlje »Kada se za kradu strijeljalo«).

Govoreći o razvoju NOP-a u Surčinu, nadomak Beograda, Mirko Radaković piše:

> »Kada je u selu pokret bio u najvećem poletu, a oduševljenje zahvatilo većinu srpskog stanovništva, otkriven je izdajnik. Sa više strana dolazili su izvještaji, a posebno od opštinskog beležnika (koji je obavještajno radio za NOP - primj. autora) da Dušica Ćenić šuruje sa ustašama i hoće da im preda spisak aktivista. Ova vest se ubrzo pokazala kao tačna. Dušica je upozorena da će je takav korak stajati skupo. Ustaše su u stvari od nje tražile da otkrije rukovodstvo NOP u Surčinu kao i da ustanovi gde se nalaze partizani i njihov Štab. Ona je svojoj vezi Jeli Golubović saopštila da želi sastanak sa rukovodiocima i partizanima kojima bi tobože dala dragocene podatke o tome kako bi se najlakše mogla razoružati žandarmerijska stanica. Posle konsultovanja sa sreskim rukovodstvom i detaljne ocene partijske organizacije, doneta je odluka da se Dušica pozove na sastanak negde u šumu i osudi kao izdajnik.«[141]

Prema Radakovićevim navodima, Dušica je nastojala da unaprijed sazna gdje će se sastanak održati, kako bi o tome obavijestila ustaše. Međutim, to joj nije uspjelo i ona je dogovorenog dana sama došla u surčinsku šumu zvanu Borovi, odakle je, kako joj je rečeno, trebalo da bude sprovedena do partizana.

> »Kada je došla na zakazano mesto, uhapšena je i u kratkoj istrazi priznala je saradnju sa neprijateljem. Otada - zaključuje Radaković, vjerovatno sa suviše optimizma — neprijatelju nije više nikad pošlo za rukom da u Surčinu pronađe nekog izdajnika.«[142]

Zbog prevelike revnosti u sprečavanju ubacivanja i aktivnosti neprijateljskih agenata u partizanske odrede ili na oslobođeni teritorij ponekad su se događali i tragični promašaji.

Šćepo, otac Save Maltera, građevinskog radnika iz sela Vlahovići, i predratnog člana KPJ, koji je kao politički komesar Vlahovićke čete Ljubinskog partizanskog bataljona poginuo u borbi s Nijemcima na Badrljačama kod Ljubinja 10. marta 1942. godine, bio je također aktivist NOP-a od prvih dana ustanka. Kada su u proljeće 1942. Talijani pod izgovorom pružanja zaštite srpskom življu u Hercegovini naredili još postojećim vlastima tzv. NDH da i taj živalj snabdiju određenim životnim namirnicama, posebno solju koje već odavno nije bilo, Narodnooslobodilački odbor sela Vlahovića poslao je Šćepu Maltera u Ravno, gdje se nalazila ustaško-domobranska posada, da kupi i dotjera na konjima dva tovara soli. Međutim, do Ravnog se moglo doći samo s propusnicom talijanskih vojnih vlasti u Ljubinju.

> »Šćepi smo dali našu vezu u Ljubinju« — piše Branko Pavić — »sa nalogom da mu omoguće da dođe do propusnice za Ravno. Kad je sve završio i kad mu je propusnica bila u ruci, pisar, italijanski vojnik koji mu je pisao propusnicu, zamolio ga je da mu ponese pismo roditeljima i da mu ga spusti u poštansko sanduče u Ravnom. Naime, italijanski garnizon u Ljubinju u to vrijeme bio je blokiran i na drugi način, odnosno redovnim putem, pa se ništa nije moglo poslati poštom. Nije mogao odbiti molbu; uzeo je pismo i stavio ga u džep.
>
> Ćim je odmakao od varoši dva-tri kilometra, zaustavila ga je naša patrola i ne poznavajući ga, pretresla ga. Našli su pismo na italijanskom jeziku. Šćepo je odmah bio sumnjiv, jer je i sam rekao kuda ide i da mu je to pismo dao italijanski vojnik. Bilo je to dovoljno da ga sprovedu u nadležnu komandu, štab Šitničkog bataljona. O njegovom slučaju niko nije obaviješten u njegovom selu, odakle ga je poslao NOO. Kao da se htjelo pokazati koliko su revnosti ispoljavale pozadinske vlasti (patrole, komande, sud) u otkrivanju špijuna i petokolonaša.
>
> Odmah je saslušan. Ništa mu nisu vjerovali, jer su 'isljednici' imali 'dokaze' u ruci - ono privatno pismo italijanskog vojnika. Niko od njih nije znao ni slova italijanski, ali je za osudu bilo dovoljno samo to — da niko ne zna šta tu piše.
>
> Tragedija se dogodila. Strahovito smo se potresli: pa zar da nam na taj način strada najbolji naš čovjek, … Teško nam je bilo. Pitali smo se:

ko će porodići objasniti razloge njegove pogibije. Niko to nije mogao.[143]

Štab Primorsko-goranskog NOP-odreda 5. maja 1942. godine obavještava Glavni štab Hrvatske da je počeo organizovati političke obavještajne službe, to jest kontraobavještajne službe u odredu, da je u toku postavljanje političkih obavještajnih oficira u bataljonima, a zatim slijedi izvještaj o otkrivanju neprijateljske agenture u jednoj njegovoj jedinici, uz pomoć partizanskih obavještajaca u bribirskoj pošti:

»U I četi II bataljona P(rimorsko) G(oranskog) P(artizanskog) O(dreda) uhvaćena su pisma trojice partizana, to su Ivan Spoja, Grga Kalafatić i Josip Žunčić, upućena žandarmerijskoj posadi u Novom Vinodolu i pismo jednom špijunu u Bribiru. Pisma su uhvaćena budnošću naših simpatizera na pošti u Bribiru, koji su ta pisma koja su im bila sumnjiva predali komandi čete. Iz pisama se vidi da su pripremali po uputstvima okupatora napad na četu, također su prokazali mnoge ljude u Bribiru koji su saradivali sa partizanima. Učinjena je greška što su dva sata nakon hapšenja strijeljani. To je učinjeno zbog toga, jer se prema dogovoru sa okupatorom trebao tu večer napasti logor te čete. Zbog situacije koja je nastala (logor je navodno bio opkoljen) bili su strijeljani.

Prema samoj istrazi koja je povedena i ako je bila vrlo manjkava, doznalo se da su ovi izdajnici bili već u duljoj vezi sa neprijateljem. Razlog tome je taj da nisu bili voljni da se bore, nego su došli da se skrivaju u šumi i kad je počela oštrija borba oni su se srozali do izdajnika da bi spasili svoje živote. Da li je poticaj došao od strane neprijatelja ili na njihovu inicijativu nije (se) doznalo, ali karakteristično je da je jedan od njih Stjepan Žunčić bio rezervni žandar u Novom i došao dobrovoljno sa oružjem u tu četu pred mjesec dana.[144]

»Glavni štab nar(odno)osl(obodilačkih) partizanskih) odreda Hrvatske« 25. maja 1942. godine javlja »Vrhovnom štabu Partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (Komesarski izvještaj)«:

»U Gorskom smo Kotaru uhvatili u partizanima dva agenta Gestapo-a. Oni su tvrdili, da ih je poslano još nekoliko u partizane. U tom se pravcu vodi istraga. I ustaše su pošli tim putem, te smo uhvatili i nekoliko njihovih agenata.«[145]

Najvjerovatnije to nisu bili agenti Gestapa jer se Gorski kotar nalazio u talijanskoj okupacionoj zoni. Termin Gestapo često je korišten kao sinonim za sve neprijateljske obavještajno-policijske službe, kao i u ovom slučaju.

»Štab V. operativne zone« javlja 29. maja 1942. godine »Komandantu Narodno-oslobodilačkih Partizanskih) O(dreda) Hrvatske«:

»Upozorite komandu naše Proleterske čete da dobro pripaze ili razoružaju partizana Radu Mamulu iz Vrela, jer su njegovi rođaci četnici.«[146]

Peta operativna zona Hrvatske obuhvatala je Gorski kotar i Hrvatsko primorje. U toku aprila 1942. godine u većini odreda skoro svih zona formirane su proleterske čete koje su malo kasnije, 7. maja iste godine, ušle u sastav Prvog proleterskog bataljona Hrvatske. Sumnja Štaba V operativne zone u borca Primorsko-goranske proleterske čete Radu Mamulu pokazala se neopravdanom. Prema podacima koje daje Redakcija četvrte knjige petog toma *Zbornika,* on je poginuo kao proleter na Žumberku 1942. godine.

U knjizi *Hrvatsko Zagorje u NOB* nalazimo dokumente, odredbe i raspise ustaških vlasti izdavane u proljeće 1942. godine radi suzbijanja razvoja narodno-oslobodilačkog pokreta, a zatim slijedi tekst:

»U međuvremenu su se partizanske jedinice Zagorja neprestano povećavale i popunjavale. U pripremi je bila značajna akcija. Još prije toga narodni sud je osudio na smrt dvojicu poznatih ustaša, trgovca Zorka i gostioničara Poturicu iz Jakovlja. Ovo selo, poznato po svojim borbenim tradicijama od prije rata, cijelo je odmah stalo na stranu NOP-a. Prijetila je opasnost da dvojica ustaških špijuna provale organizaciju u Jakovlju i tako zadaju težak udarac ovom veoma čvrstom osloncu NOP-a. Njihovo je suđenje imalo ogroman odjek, mobilizatorski je djelovalo na sve napredne ljude ovoga kraja, a unijelo je prilično pomutnje i straha među neprijatelja.«[147]

Zorko i Poturica osuđeni su na smrt i kazna je izvršena.

Dopis Štaba III operativne zone NOP-odreda Hrvatske od 11. juna 1942. Štabu I bataljona I odreda, koji je djelovao zajedno sa Banijskom proleterskom četom, koja je došla u Slavoniju potkraj maja, ilustruje pažnju pridavanu zaštiti partizanskih redova od prodora neprijateljskih agenata:

»Javljaju nam drugovi iz B(anije) da je u proletersku četu stigla jedna drugarica, navodno sestra jednog druga iz pomenute čete. Ispitajte da li je to tačno. Mi smo već čuli da ona nema brata u toj jedinici. U koliko to bude tačno vratite je natrag u B. tim više šo je *ona došla ovamo bez propusnice.*"[8]

Redakcija druge knjige edicije *Slavonija u NOB* stavila je uz taj tekst napomenu da je riječ o Bosanskoj proleterskoj četi. Međutim, to je nemoguće jednostavno zato što su se ostaci Krajiškog proleterskog bataljona (jačine jedne čete od 114 boraca) u noći između 13. i 14. juna prebacili s planine Motajice preko Save u Slavoniju i uspostavili vezu s jedinicama Treće operativne zone tek nekoliko dana kasnije.

Štab I bataljona I odreda III operativne zone, o kome je upravo bilo riječi u prethodnom dokumentu, dostavio je 17. juna 1942. godine Štabu Zone izvještaj o akcijama u kome su se našli i ovi redovi:

»4.VI 42 II. vod II. čete uhvatio je 5-oricu špijuna i likvidirao ih. Na saslušanju utvrdilo se da su poslani iz N(ove) Gradiške. Jedan među njima priznao je da je poslan od župskog redarstva iz N. Gradiške sa zadatkom da se privuče partizanskom logoru, da izvidi broj i naoružanje partizana kao i odakle se hrane. Dotični je također priznao gdje se je hranio za vrijeme svog djelovanja, tko mu je davao podatke i tko ga je vodio po terenu, kao (i) veze preko kojih je došao na sektor rada ovog voda. Inače je bio vrlo vješt i naobražen. Navodno da je imao veze i sa Uroićem.«'"

Stjepan Uroić bio je veliki župan Velike župe Livac-Zapolje, sa sjedištem u Novoj Gradiški, i, sudeći prema nekim dokumentima, volio je da se bavi obavještajnim radom premda taj posao nije direktno pripadao njegovoj nadležnosti.

U istom izvještaju Štab 1. bataljona javlja Štabu zone i ovo:

»11.VI.42 Pronađen i likvidiran jedan špijun u III. vodu I. čete koji je kao takav poslan od Šarca da izvidi i špijunira iz kojih se sela hrane partizani. Na saslušanju je priznao da su poslana još trojica u raznim pravcima.«[150]

Redakcija drugog toma edicije *Slavonija u NOB* stavila je uz taj pasus napomenu:

»Marko Šarac Srbin iz s(ela) Tornja, ustaški

zlikovac, strijeljan od partizana 12. prolet(erske) slavonske NOU brigade 1945.«[151]

U izvještaju o akcijama bataljona od 26. juna do 31. jula Štab I bataljona I odreda javlja Štabu III operativne zone i ovo:

»9.VII.1942 Uhvaćen je seljak Stojan Milošević iz Šeovice, koji je poslije saslušanja ubijen, jer se ustanovilo da je bio u službi neprijatelja i da je izdao selo Šeovicu.

24.VII.1942 Vodovi proleterskih četa spojili su se u svoj prijašnji sastav. Istoga dana uhvaćen je špijun Branko Zec, koji je priznao, da je bio u službi neprijatelja već 3 mjeseca. Kao nagradu za svoj rad primio je 1.000 kuna mjesečno od Ustaškog stana u Požegi. Izdao je neke ljude za koje se utvrdilo da nisu krivi. Poslije saslušanja streljan je.

4.VII.1942. Uhvaćen je jedan špijun koji je na saslušanju priznao, da je imao zadatak da stupi u partizane i iste navede na ustašku zasjedu. Poslije saslušanja streljan je.

14.VII.1942 Uhapšen je jedan špijun iz D(onje) Šumetlice, koji je na saslušanju priznao, da je bio u službi španovačkih ustaša. Stalno im dojavljivao o kretanju partizana, kao i to iz kojih se sela snabdijevaju partizani. Poslije saslušanja bio je likvidiran.«[152]

Proleterske čete koje se u tom izvještaju spominju bile su Banijska proleterska četa i dijelovi Proleterskog bataljona Bosanske krajine koji su tada djelovali u Slavoniji. Selo Španovica (kod Pakraca) bilo je od prvih dana tzv. NDH snažno ustaško uporište (otuda i naziv »španovačke ustaše« koje su napali i poslije žestoke borbe osvojili slavonski, banijski i moslavački partizani tek 5. oktobra 1942. godine.

Kotarski komitet KPH u Pisarovini dostavio je u ljeto 1942. godine (na dokumentu nema datuma) Okružnom komitetu za Karlovac dopis s potpisom Prebeg, u kome su se nalazili i ovi redovi:

»Dragi drugovi obaviješteni smo da će 8 ili 9 ovog mjeseca preći k vama dvojica špijuna s namjerom da izviđaju ko imade sa nama veze trebali bi ostati i dulje vrijeme samo da pohvataju naše ljude. I to su Krajačić blijede plave oči rijetke zube visok pozna Nadu G. i njoj će se predstaviti sa njim ide još jedan mali crni čovjek. Javiti će se u štab. Navodno bi trebali pri-

jeći kod Brezove glave vi ćete znati koja je to drugarica ili će oni pitat za nju.«[153]

Nada G. mogla je biti Nada Galjer, supruga Viljema Galjera, koji je poginuo 4. marta 1942. u borbi s ustašama kod Slunja kao politički komesar 2. čete 3. bataljona 2. Kordunaškog NOP-odreda i kasnije proglašen narodnim herojem. Oboje su učestvovali u diverzijama na Glavnu zagrebačku poštu 14. septembra 1941, poslije čega su došli u Petrovu goru. Spomenuti Krajačić vjerovatno je poznavao »Nadu G.« iz Zagreba. Da li je on sa »malim crnim čovjekom« došao tada na oslobođeni teritorij Korduna, nije utvrđeno. Nema nikakve sumnje u to da Nada G(aljer?) nije imala nikakve veze sa Krajačićem i njegovim planovima. »Prebeg« je bio pseudonim Nikole Brezovića, člana Kotarskog komiteta (Pisarovina).

Štab Drugog NOP-odreda Pete operativne zone Hrvatske (Gorski kotar i Hrvatsko primorje), formiranog početkom juna 1942, obavijestio je već 18. jula iste godine susjedni Kočevski NOP-odred Treće grupe slovenskih NOP-odreda o započetoj talijanskoj ofanzivi na njegovu teritoriju i dodao:

»Neprijatelj se u borbi protiv nas služi svim mogućim sredstvima, ubacuje u naše redove svoje vojnike i agente koji imaju zadatak da saznaju naše snage, mjesto logora i druge podatke. 12-VII-o.g. poslat je od talijanske komande iz Rijeke milicioner Leonardo Michelli koji je imao zadatak da se našim partizanima preda, da stupi u naše redove, da pokupi sve informacije i da po izvršenom zadatku pobjegne. Navedenom milicioneru je sve to uspjelo, i zbog nebudnosti naših drugova uspjelo mu je noću između 17 i 18 o. m. pobjeći iz logora. Odmah su razaslate na sve strane patrole, te ga je jedna patrola uhvatila u blizini sela Crni Lug gdje se trebao naći sa Talijanima koji se tamo koncentrišu i dovesti ih u logor. Nad njim provedena je istraga, te je među ostalim izjavio da je brojno stanje Talijana koji vrše ofanzivu na našoj teritoriji oko 10.000 a naoružani su puškama, puškomitraljezima, mitraljezima, lakim i teškim topovima, minobacačima, tenkovima i blindiranim automobilima. Izjavio je da Talijani misle da nas ima u ovom kraju od granice prema pruzi oko 15.000 i da je cilj talijanske ofanzive opkoliti partizane, onemogućiti im dobavljanje hrane i tako glađu prisiliti na predaju.

Prema njegovim izjavama, Talijani računaju da kod Vas u Sloveniji ima oko 70.000 partizana i oko 2.500 civila koji rade u korist partizana. Osim njega poslata su još trojica milicionera sa istom zadaćom u Istru i uz granicu s ove naše strane; imena tih milicionera jesu: Parodi Eglio, Dju-Karelo Duzepe i Skarika Parozi. Molimo Vas da Vi sa svoje strane hitno obavijestite drugove u Istri, a to ćemo i mi učiniti preko naših veza.«[154]

Da li su talijanski agenti Parodi Eglio, Đu-Karelo Đuzepe i Skarika Parozi pronađeni i uhvaćeni, nismo mogli da utvrdimo

Uglavnom, indikativan je — u smislu afirmacije teze o postojanju manje-više spontano izrasle općenarodne kontraobavještajne službe u nekim oslobođenim krajevima Jugoslavije - pasus iz izvještaja Štaba 5. krajiškog NOP-odreda, koji je djelovao na širem području Drvara i Bosanskog Petrovca, dostavljen Operativnom štabu za Bosansku krajinu za period od 15. do 31. jula 1942. godine:

»Prema neprijateljima Narodno-oslobodilačke borbe naša pozadina je nemilosrdna i puna mržnje. Ona budno prati pokrete svih i najmanje sumnjivih elemenata, te u tom pogledu čini usluge našoj vojnoj i narodnoj vlasti.«[155]

U oktobru 1941. godine u Prilepskom partizanskom odredu, odmah poslije njegova formiranja, našao se i Dorđe Rekota zvani Minda. Međutim, ubrzo je nestao, a zatim je utvrđeno da je u odredu boravio kao bugarski agent. Devet mjeseci kasnije grupa partizana tog odreda uhvatila je Rekotu i, kako se vidi iz dokumenta koji nosi datum 2. avgusta 1942, poslije izvršenog saslušanja osudila ga na kaznu smrti. Kazna je izvršena.[156]

Govoreći o događajima koji su se zbili ljeti 1942. godine u bitoljskom kraju i, posebno, o nastojanjima bugarske policije da preko svojih agenata razbije NOP-odred »Damjan Gruev«, Beno Ruso, Dimče Milevski i Peco Božinovski pišu:

»Posle nekoliko neuspelih pokušaja uspeli su (Bugari - primj. autora) da zavrbuju jednog ranijeg simpatizera (Dorđi Muzulo), kome su bili postavili zadatak da se prijavi kao dobrovoljac u partizane. Preko raznih veza koje je ranije poznavao, on je uspeo da se poveže s drugovima koji su radili na upućivanju boraca u odred.

Nekoliko dana pre napada na Kažane, jedna

grupa iz grada je krenula za odred, a u njoj je bio i ovaj provokator. On je od bugarske policije dobio zadatak da otkrije kanal i veze koje polaze iz grada prema odredu, na svakom mestu da ostavi ugovoreni znak, a kada stigne u odred, da ostane nekoliko dana kako bi otkrio osobe koje održavaju vezu s odredom. Posle toga je trebalo da se neopaženo izvuče iz odreda i da o svemu izvesti policiju.«[157]

Premda je ta grupa stigla u odred uoči napada na bugarsku policijsku stanicu u selu Kažanima na cesti Resen-Bitolj, izvršenom noću između 18. i 19. avgusta, ona nije bila uključena u tu akciju, a zatim je zalutala i nekoliko dana ostala bez veze s odredom. U tim uslovima bugarskom agentu Muzulu nije bilo teško da se vrati u grad i svojim poslodavcima podnese izvještaj o tome kako se grupa s kojom je krenuo iz Bitolja

»... uputila za selo Bratindol, gde ih je ispred sela sačekala veza - kako kažu Ruso, Milevski i Božinovski — koja ih je, umesto da ih uputi dalje, uvela u selo i počastila i tek posle toga uputila dalje. Veza sela Lera postupila je na isti način. Te greške su omogućile provokatoru da otkrije put i način prebacivanja preko sela, upoznao je neke aktiviste koji su radili na tome. Sve je kazao bugarskoj policiji, koja je odmah stupila u akciju...

(...) iz sela Lera bilo je uhapšeno nekoliko drugova, među kojima i sekretar Rejonskog komiteta Cene Bogdanov. Na saslušanju, posle prvog mučenja, Bogdanov se pokazao kao slabić i otkrio policiji sve što je znao, čak je pristao i na saradnju s policijom radi likvidacije odreda... U odredu i na terenu znalo se da je Bogdanov bio uhapšen i brzo pušten, ali pošto posle toga niko nije bio hapšen, smatralo se da se on dobro držao, pa je time zadržao poverenje. Odmah nakon njegovog dolaska u selo dobio je zadatak da prebaci hranu odredu, što je bez prigovora i na vreme izvršio. Istog dana je dobio zadatak da uveče donese hranu za ceo odred. Budući da je dobro poznavao teren, bio mu je postavljen zadatak da bude vodič odreda.

Čim se vratio u selo o svemu je izvestio policiju, saopštavajući im vreme i mesto gde će se sastati s odredom (Gopeška reka). Policija je bila više nego zadovoljna. O svemu je bila obavešte-

na i centrala u Bitolju. Nisu se ni nadali da će agent biti toliko revnostan i da će oni moći tako brzo ostvariti plan koji su s njim napravili.«[158]

Ruso, Milevski i Božinovski kažu da partizanski odred »Damjan Gruev« samo sticajem sretnih okolnosti ipak nije uništen.

U septembru 1941. godine četiri borca Skopskog NOP-odreda sišli su u Skoplje i izvršili neuspjeli atentat na bugarske agente Mačkova i Krosa. Tom je prilikom, da ne bi ranjen pao u ruke bugarskih policajaca, herojskom smrću poginuo, stavivši pod sebe ručnu bombu, Blagoje Despotovski Šovelj, a Mačkov je samo ranjen.

Godinu dana kasnije, 20. avgusta 1942, grupa skojevaca je, postupajući po odluci Mjesnog komiteta KPJ za Skoplje, usred grada ubila Mačkova. No, ovog puta to je bila više odmazda za ubistvo člana biroa Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Cvetana Dimova[158] nego akcija uklanjanja bugarskog agenta, predratnog funkcionera URSS-ovih sindikata, da bi se zaštitili partijski aktivisti koje je on poznavao. Naime, svoju ulogu obavještajca — dostavljača Mačkov je već bio, uglavnom, odigrao.

U izvještaju zamjenika komandanta Treće operativne zone (Bogdana Crnobrnje Tolje) i komandanta Prvog slavonskog NOP-odreda (Vicka Antića), dostavljenom 6. septembra Štabu zone o uspjeloj akciji na petrolejske izvore u Gojilu (Moslavina), izvršenoj u zoru tog istog dana, našao se i dodatak:

»P.S.

Onaj domobran što je dobrovoljno došao sa puškom i bio dodjeljen I slavonskoj udarnoj četi, dezertirao je sa puškom na putu za ovamo. Otišao je zatim u Daruvar i odmah provalio 3 sela, od kojih smo na putu dobili hranu.«[180]

Očigledno je to bio ubačeni neprijateljski agent koga partizanska kontraobavještajna služba nije uočila. On je »dezertirao« dok se njegova četa nalazila na putu sa sektora Psunja prema Moslavini. Vjerovatno je upravo o njemu riječ u dnevniku političkog komesara I odreda III operativne zone, u kome je pod datumom 3. septembra 1942. zapisano:

»Naše jedinice stigle su do Golubinjaka, gdje su se odmarale... Drug Tolja pustio je u Golubinjak po privatnom poslu jednog domobrana koji je k nama dobrovoljno prišao iz Sirača. To je bio bandit. U selu Golubinjaku ubio je jednog terenskog polit(ičkog) radnika (Visokog) zatim je

otišao u Daruvar i provalio nekoliko sela koja su zbog toga stradala. Kod primanja domobrana u naše redove treba voditi mnogo više računa nego se je to do sada radilo.*[181]

»Visoki« je bio nadimak terenskog političkog radnika Josipa Rašića.

U izvještaju Štaba V operativne zone Hrvatske (Primorje i Gorski kotar) poslanom 7. septembra 1942. godine »komandantu i komesaru narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske« stoji:

»U jednu jedinicu II odreda neprijatelj je prije ofanzive ubacio svoju špijunku Faniku Malnar, koja je nagovarala partizane da se predadu, da je borba bezizgledna i da će Talijani partizane potpuno uništiti. Kako je njen rad otkriven baš u toku ofanzive, istraga nije bila temeljita, a kako je na taj logor došlo do napada, ona je odmah likvidirana. U Kastavštini je strijeljan konfident Mohorovičić Milan, koji je pokazivao naše drugove, stajao u neposrednoj vezi sa karabinjerima i služio im kao pokazivač puteva, kojima su partizani prolazili idući po hranu u Kastavštinu. Likvidiran je takode konfident Jakov Jelovica, koji je optužio nekoliko naših drugova, koji su po karabinjerima na temelju toga uhapšeni. 21. o.mj. uhapšen je konfident Rudolf Ban iz Sobola (Grobnik), koji je na saslušanju priznao da je radio za Talijane, a naročito pokazivao obitelji partizana i zato primao novčanu nagradu. Isti je nakon saslušanja likvidiran. U blizini Delnica likvidirana je Majnarić Kata, koja je već dugo vršila rad prokazivanjem naših simpatizera talijanskim vlastima. Nije mogla biti uhapšena, pošto se nalazila u neposrednoj blizini talijanske posade... Nakon ofanzive u tim jedinicama naročito se pažnja obratila da se pročiste redovi tamošnjih jedinica od eventualnih neprijateljskih agenata.«[182]

»Rejonski obavještajni centar (ROC) Petrinja« dostavio je 8. septembra 1942. godine »Štabu U.O.Lj.« izvještaj koji donosimo u cjelini:

»Vodenom istragom protiv Marije Horvat iz Sunje koja je kao špijunka došla na naš oslobođeni teritorij među ostalim dobiveni su sledeći podaci:

Na tečaju za špijunažu koji je trajao dvije nedjelje u Petrinji i tri mjeseca u Berlinu učestvovalo je 200 slušalaca ženske ustaške mladeži. Iste su po završenoj obuci bile upućene na razne sektore i to: U Podravinu oko 10, za Slavoniju 20, u Zagorje - predjele Zlatar, Bistrica, Zabok i Varaždin upućeno je oko 20 takvih špijunki.

Na tečaju među ostalim bile su: Fiket Katica iz Zagreba, Klobučar Zora iz Petrinje, Pavišić Mira iz Kostajnice, Gracijan Karmila sada tabornica ustaške mladeži u Petrinji, Jakšić Ana iz Gora, Belobrk Zora iz Gora, Antonić Zorka iz Bos. Kostajnice sada na radu u pošti u Hrv(atskoj) Kostajnici, Micika Bajt tabornica iz Majura i Mila Dašić iz Majura.

Crnko Marica iz Sunje trebala bi biti upućena u VII diviziju ali može da dođe na koji drugi sektor na Baniji. Katica Ćeak trebala bi stići ovih dana na Baniju a moguće da je već i stigla.

Iste se služe sa više načina, na pr. dolaze u sela da kupe živežnih namirnica, neke opet da se dobrovoljno jave u naše redove i slično.

Izveštava se naslov da na ovakve budno paze.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

Dostavljeno:
P.O.C. Banije, R.O.C. Glina, Dvor i Kostajnica, štab P.O. Banije, Štab VI divizije N.O.V.H. Štab U.O.G.O.V. Hrvatske.

Šef R.O.C-a:
T.Kan.«[163]

Kratice P.O.C. - R.O.C. - štab P.O. znače: Područni obavještajni centar — Rajonski obavještajni centar — štab Partizanskih odreda. Međutim, kratice »Štab U.O.Lj »Štab U.O.G.O.V.« i »T. Kan« nismo uspjeli da dešifrujemo, a za našu temu one nisu ni bitne. Međutim, uz taj je dokument neizbježna važna napomena: veliko je pitanje u kakvim je uslovima, kako i zašto Marija Horvat dala sve navedene podatke i koliko su oni uopće mogli biti tačni. Trebalo bi da je riječ o aktivnosti njemačke obavještajne službe, a većina njenih navoda nije uopće u skladu s osnovnim principima rada te službe. Uz to, nigdje nismo našli bilo kakav podatak o »tečaju za špijunažu« koji je, navodno, održan najprije u Petrinji (dvije nedjelje), pa zatim u Berlinu (tri mjeseca) a na kome je učestvovalo dvije sto-

tine (!?) članica Ženske ustaške mladeži koje su se uz to međusobno prilično poznavale.

U selo Toranj kod Slavonske Požege došlo je 15. jula 1942. godine dvadeset partizana. Nakon održanog zbora odveli su jednog od dvojice učitelja, folksdojčera po nacionalnosti, jer, kako je on kasnije u svom izvještaju naveo, partizani »nisu mogli dozvoliti da u njihovoj blizini vrši propagandu protiv njih«. Oko mjesec dana taj je folksdojčer radio u šumi Jelovac na izgradnji magazina, a onda je, pošto se pokazao vrijednim radnikom, a bolovao je od proširenih vena, prešao u Komandu 5. čete 2. bataljona 1. odreda kao pisar...

Koliko je dugo taj folksdojčer boravio među partizanima, ne vidi se iz njegova izvještaja, ali sudeći po sadržaju tog dokumenta, ostao je najmanje mjesec i po, tj. do kraja avgusta 1942. godine! A taj je njegov izvještaj porazan za partizansku kontraobavještajnu službu jer se u njemu našlo mnoštvo podataka koji su bili prvorazredna vojna tajna. Osim pseudonima, pa i tačnih imena i prezimena komandnog kadra nekih jedinica Treće operativne zone (pa i samog Štaba zone), njihova brojnog stanja, naoružanja i sektora djelovanja, tu su bili i podaci o partizanskom sanitetu, bolnicama, obavještajnoj službi, vezama s pojedinim neprijateljskim uporištima itd.

Kako je jedan takav čovjek mogao dospjeti u komandu čete i dokopati se tolikih partizanskih vojnih tajni?

Odgovor na to pitanje nije lako dati niti objasniti slučaj. Možda se on, bar djelomično, nalazi u podacima koje je folksdojčerski učitelj u svom izvještaju dao o sebi:

»a) O ranijem komunizmu i njegovoj aktivnosti na jugoslavenskom području ne mogu ništa da kažem, pošto me to nije interesovalo.

b) I za vrijeme hrvatske države nikada me nije interesovala politika i do ruku mi nisu dolazili ni politički materijali ni leci s komunističkom sadržinom.«

Vrlo je indikativna još jedna rečenica iz njegova izvještaja:

»Ja sam u Biškupcima (a i u Stražemanu) bio vrlo dobro primljen u narodu, to je javljeno u Osijek gdje je shvaćeno kao dobar znak, to jest

da ja radim kao povjerljiv čovjek (V-Mann = agent - primj. autora)*[184]

Sačuvani dokument, bez datuma, potpisa i popratnog akta, pisan na njemačkom jeziku i nazvan »Izvještaj W 4« (Bericht W 4), dat je u prvom licu, što znači da ga je učitelj, folksdojčer, sam pisao. Citirana rečenica dozvoljava pretpostavku da je njemačka obavještajna služba u Osijeku, pomoću svoje agenture na terenu, saznala kako je on »vrlo dobro primljen u narodu«, pa je uspostavila vezu s njim i instruirala ga kako treba da radi i o čemu da izvještava. Na takav zaključak upućuje i naslov dokumenta — »Izvještaj W 4«, koji sam za sebe isključuje potrebu potpisivanja.

A da ga je pisao vrlo inteligentan i sposoban obavještajac, dovoljno govori citat samo nekih dijelova njegova vrlo opširnog »Izvještaj W 4«:

»Iz Štaba III Zone znam slijedeća imena: komandant *'Grga',* politički komesar *'Gašpar',* obojica španski borci. *Maksim* načelnik Štaba zone. 'Ciča' Ilić (učitelj iz Orahovice), šef obavještajne službe za Slavoniju i Srem. Navodno je identičan s 'Gecom' Bogdanović. 'Duško' je zamjenik 'Gašpara'. Kurir zone je *'Momčilo'* (navodno je bio lugar). (...)

c) Osim liječnika, čije ime ne znam, koji nabavlja lijekove i druge potrepštine iz Našica uz pomoć *Miokovića,* druge veze ne znam; dalje, znam da u Virovitici postoji Okružni komitet u kojem radi *Tehek.* Dalja veza je neki Ma to iz domobranstva, zaposlen kao posluga u Osijeku, porijeklom iz s(ela) Zdenci ili s(ela) Feričanci, ranije radio u livnici gvožđa, drži vezu sa bratom političkim komesarom 1. čete 2. bataljona, s nadimkom *'Majski'* odred. (...)

Iz Čepina, kako sam čuo, navodno je u avgustu stigao iznos od 500.000 kuna. Zatim znam da je upravitelj imanja Krivaja kod Suhe Mlake-Crnac dao partizanima pisaću mašinu, kože i 160.000 kuna. On nije zaključao ormar jer bi ga partizani mogli na silu otvoriti, i tako nije imao nikakvih neprilika. Navodno su mu zbog toga dali 1.000 kuna. (...)

Štab 3. zone se nalazi kod Zvečeva (ranije Lisičine). Prvi odred je također u blizini Zvečeva, Štab 3, odnosno 2. slavonskog odreda nalazi se u neposrednoj blizini k(ote) 768, 6 km južno od lugarnice Vučjak. Štab II bataljona na Rustu (Tromeđa), k(ota) 684, od brda prema Gornjoj Pi-

štani, u dolini (dva sata hoda od Gornje Pištane). Štab III bataljona u Dubokoj.

Bolnica 2. slavonskog odreda nalazi se u blizini k(ote) 711, jugoistočno od Slatinskog Drenovca.

U Štabu zone su 4 liječnika (3 muškarca, 1 žena). Šef liječnika je *'Stefi'* (navodno dr Žarković iz Gradiške). Imena ostalih liječnika ne znam. O liječnici znam samo toliko da je, navodno, Ruskinja.«[185]

Nismo ustanovili ni kako se zvao učitelj-folksdojčer, ni kakva je njegova sudbina bila.

Komandant (zapovjednik) II domobranskog zbora obavijestio je 29. septembra 1942. godine Glavni stožer domobranstva o sljedećemu:

»Ovo zapovjedničtvo primilo je od zapovjedničtva Slavonskog zdruga sliedeće podatke:

Na dan 21. rujna t.g. jedan partizan predao se svojevoljno sa oružjem našim vlastima. Isti je kao bivši pripadnik Njemačke narodne skupine za vrieme svog 4-mjesečnog boravka medu partizanima, stekao u vodstvu istih veće povjerenje, te je kao takav bio upotrebljavan za rad u stožeru zapovjedničtva operativne zone pobunjenika. Nešto kasnije kao pratilac zapovjednika zone, sa istim je obilazio cijelo područje planine Papuka te je na taj način raspolagao sa mnogim važnim podatcima.«

Odmah zatim slijedi napomena koja nikako ne mora biti tačna:

»Ponukan pobudama osobne naravi isti je otišao ka partizanima, a i vratio se od njih predavši se našim vlastima sa oružjem i bilješkama, koje je pred bjegstvo od partizana uzeo svome zapovjedniku čiji je bio pratilac.«[186]

U prvom trenutku izgleda kao da je riječ o folksdojčeru, učitelju iz sela Tornja o kome je upravo bilo riječi, ali podaci dobijeni »preslušavanjem i ispitivanjem prebjeglog partizana kao i sređivanjem predanih bilježaka« to demantuju. Naime, u većini slučajeva oni su netačni i ne slažu se s podacima učitelja iz Tornja: podaci o broju partizana u Slavoniji su preuveličani, niz tvrdnji je potpuno proizvoljan. Navešćemo samo tri primjera:

»Na planini Papuku imade 2500 naoružanih

pobunjenika«, dok je u to vrijeme u cijeloj Slavoniji bilo manje od 2000 partizana.«

»Vodstvo pobunjenika u svome najužem krugu uvjereno je u neuspjeh svoje borbe.«[187]

»*Obiteljske prilike i život:* Žene i djeca pobunjenika nalaze se u selima Zajle, Borke, Bijela. Načelo slobodne ljubavi provodi se u većini slučajeva, što pripadnici čete ne vole i sa čim se ne slažu. Medu partizanima uobće imade priličan broj onih koji bi se povratili kućama i predali vlastima kada bi život im bio osiguran.«[188]

Ovakvih netačnosti i glupih naklapanja u izvještaju folksdojčera, učitelja iz Tornja, nema!

U odredu »Pitu Guli« nalazili su se borci Božin Micevski i Pando Nikolovski iz sela Zašle, koji su malo prije toga, nakon bjekstva iz zatvora u Kruševu, došli u partizane preko člana Partije Angela Biljanovskog iz sela Puste Reke. Budući da se dobro znalo da je iz kruševskog zatvora veoma teško pobjeći, a organizacija iz njihovog sela Zašle javila da su sumnjivi, Micevski i Nikolovski su stavljeni pod stalnu prismotru.

Pišući o aktivnosti Kruševskog partizanskog odreda »Pitu Guli«, formiranog 16. aprila 1942. godine kod Grujo Nive,[189] Zlatko Biljanovski opisuje događaj koji se zbio u septembru iste godine.

»U toku predaha u šumi, pre napada na selo Belušino, jedan od ove dvojice iz sela Zašle pokušao je da pobegne, što je bio znak da se preduzmu odgovarajuće mere. Bila je formirana komisija da to ispita. Prilikom pretresa kod njih u čarapama pronađeno je 30.000 leva i ovlašćenje na bugarskom jeziku, sa pečatom policije, da se Božinu Micevskom i Pandi Nikolovskom izađe u susret pri izvršenju zadatka. Na osnovu toga bila je sprovedena istraga i ustanovljeno njihovo inscenirano bekstvo iz zatvora u Kruševu i uspostavljena veza preko sela Pusta Reka. Način izvršenja njihovog zadatka za račun okupatora bio je postavljen tako da bi se, u slučaju boravka odreda u manjoj šumi, jedan od njih odvojio i izvestio o tome policiju, koja bi zatim okružila šumu i uništila odred. Drugi način bio je da, ako bi netko od ove dvojice došao u dodir sa licem koje je radilo za policiju iz sela sa ko-

jim odred održava vezu, obavesti policiju o kretanju i mestu boravka odreda. Za izvršenje zadatka svaki od njih bi dobio po 50.000 leva. Ustanovili smo i to da su, u proteklom vremenu od uspostavljanja veze sa odredom i njihovog izlaska, obojica išli u policiju u Kruševo, gde su im bile date detaljne instrukcije o načinu izvršenja ovog gnusnog dela.

Na osnovu utvrđenih dokaza, preki sud odreda u sastavu: Naum Naumovski Borče, Miša Eftim, Taki Berberot, Zlatko Biljanovski i Manču Matak doneo je presudu i osudio obojicu na smrt vešanjem, koja je bila izvršena odmah.«[170]

Partizanski odred »Pitu Guli« uputio je 30. septembra 1942. godine narodu Kruševskog sreza proglas u kome je doslovno stajalo:

»Na dan 30 septembra 1942 godine izvedeni su pred narodni sud u Makedoniji

1. Božin Micev i
2. Pande Nikolov

oba rođena u selu Zašle, Srez kruševski, i osuđeni su na smrt zbog sledećeg dela:

... Obojica su uzeli sledeću špijunsku i izdajničku dužnost:

Po nalogu krvave bugarske fašističke policije, uzeli su za dužnost da udu kao četnici — narodni partizani u odred 'Pitu Guli', s tim da ovaj odred ili pak neki deo odreda u zgodnom trenutku predadu u ruke bugarske krvave fašističke policije i da na taj način unište odred, ili pak, ako im to ne uspe, onda da odred rasture na taj način što će pobiti glavne ljude - vođe — odreda i da se na taj način čete odreda 'Pitu Guli' rasture.

Za ovaj izdajnički rad obećano im je od strane policije svakome po 30.000 leva, a posebno za svakog uništenog četnika po 20.000.

Međutim, tajna obaveštajna služba odreda 'Pitu Guli' otkrila je na vreme ovaj rad, i kao takvi ovi ljudi su uhvaćeni i izvedeni na saslušanje i oni su izneli celu stvar. A kao dokaz celog tog rada, pri pretresu istih ljudi nađene su im špijunske lične karte koje su važile za Kruševski i Brodski srez, a sa tim kartama im je bio olakšan rad, jer su se sa tim kartama slobodno kretali danju i noću, imali su pravo da nose vatreno i hladno oružje i imali su preporuke za sve policijske, civilne i vojne vlasti da se istima ne

prave smetnje već, ako dode do potrebe, da im se dä pomoć.

Na osnovu ovih podataka a po principima narodnooslobodilačke partizanske borbe, narodni sud u Makedoniji obojicu je osudio na SMRT i kazne su izvršene nad njima.. .«"'

Uz ovaj dokument, prema navodima Redakcije prve knjige sedmog toma *Zbornika dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda,* nađen u arhivi bugarske policije koja ga je skinula sa zida na koji su ga prilijepili aktivisti NOB-a, potrebno je dodatno objašnjenje: u to vrijeme, tj. u drugoj polovini 1942. godine, još uvijek malobrojni borci partizanskih odreda Makedonije nosili su nazive »četnici — narodni partizani«, ili jednostavno »četnici«! Zato su se ti nazivi i našli u upravo citiranom proglasu.

U izvještaju Štaba Osme (banijske) NO-brigade od 7. oktobra 1942. Štabu Prve operativne zone nalazi se i sljedeći pasus:

> »4. Svoju obavještajnu službu neprijatelj je nakon posljednje ofanzive prilično organizovao. Ima puno špijuna koji mu vrlo dobro služe. S druge strane naša obavještajna služba potpuno je rastrgana i trebaće dosta vremena da ponovo počne redovito da funkcioniše.«[172]

Bila je to jedna od posljedica neprijateljske ofanzive na oslobođeni teritorij Banije, koju su u toku avgusta i septembra preduzeli dijelovi 1. brdske ustaško-domobranske divizije i Petrinjske ustaško-domobranske brigade. Pod terminom »obavještajna služba« Štab 8. NO-brigade očigledno je razumijevao i ofanzivu i kontraobavještajnu službu.

Izvještaj Štaba 9. NO-brigade, koja je djelovala duž željezničke pruge Gospić-Gračac, dostavljen 30. oktobra 1942. godine Štabu I operativne zone Hrvatske i Glavnom štabu Hrvatske, sadržavao je i ove retke:

> »Dana 28. X. u 4 sata izjutra otpočela je akcija na Veliku Popinu. Prema dobivenim podacima obavještajne službe ovog sektora u Velikoj Popini nalazilo se oko 250 četnika koji su bili razmješteni na više mjesta, a imali su nekoliko vrlo dobro utvrđenih položaja... Neprijatelj je dočekao naše snage organizovano sa žestokim plotunima i bombama što je bio dokaz da je obaviješten o našem napadu, a što se i poslije putem obavještajne službe i utvrdilo. (...)
>
> Neprijatelj je saznavši za naš napad otstupio od svog prijašnjeg rasporeda i bacio sve svoje

snage na bokove, vjerojatno s namjerom da bi naše snage pustio u sredinu pa ih ugrozio sa bokova. Ovim svojim rasporedom neprijatelj je toliko ojačao utvrđena mjesta tako da je uspio da odbije naša jurišna odjeljenja. Osim toga neprijatelj je raspolagao sa većim snagama nego što se je pretpostavljalo, što znači da je u toku noći dobio pojačanja od susjednih snaga. (...)

Gubici na neprijateljskoj strani nisu nam tačno poznati, ali ukoliko se moglo ustanoviti bilo je oko 30 mrtvih i više ranjenih. Na našoj strani ima 12 mrtvih i 15 ranjenih od kojih nekoliko teže, a svi ostali lakše.

Razlog za neuspjeh akcije jest uglavnom taj što je neprijatelj saznao za naš napad i napravio drugi raspored nego li je bio predviđen i dobio pojačanje.«[171]

Očigledno je neprijatelj u partizanskim redovima, u samoj brigadi ili na terenu, imao svoju agenturu koju naša kontraobavještajna služba nije uočila! A kakve su posljedice u takvim slučajevima mogle da nastanu, pokazuje i neuspjeli napad 9. NO-brigade na četničko uporište u Velikoj Popini.

Štab I korpusa NOV i PO Hrvatske dostavio je 29. novembra 1942. Štabovima VI i VII divizije dopis s interesantnim podacima koji su najvjerovatnije poticali iz Karlovačkog vojnog komiteta (vidi posebno poglavlje). Taj dopis u cjelini glasi:

»Neprijatelj u posljednje vrijeme želeći da zada što veće udarce našoj narodnooslobodilačkoj borbi, počeo je da ubacuje svoje agente i špijune u naše redove. S toga vam skrećemo pažnju, da strogo vodite računa da se ti banditi ne uvuku u naše redove. Naročitu pažnju obratite na one, koji dolaze iz Zagreba, trebate tražiti njihove karakteristike i podatke preko zagrebačke partijske organizacije.

Odmah provjerite da li se u nekoj od vaših jedinica nalazi partizan Dušan Kobac, koji je prije dolaska u partizane radio u tvornici "Vuna' u Karlovcu. Ako se imenovani nalazi u nekoj od vaših jedinica, odmah ga uhapsite i pod strogom pratnjom sprovedite do ovog štaba. Radi se o jednom opasnom špijunu, pa zato pazite da vam ne pobjegne. Dušan Kobac, o kome je riječ, nalazio se je pre kratkog vremena u Karlovcu i treba ponovno da se vrati u partizane.

Isto tako provjerite u svim vašim jedinicama,

da li se u njima nalazi partizan, čije ime i prezime nam nije poznato, a po opisu izgleda ovako: srednje veličine, mladi čovjek, plave oči, crven u licu i s *mnogo zlatnih zuba.* I ovdje se radi također o jednom opasnom špijunu iz Karlovca. U koliko se pomenuti partizan nalazi u nekoj od vaših jedinica odmah ga uhapsite i pod dobrom pratnjom sprovedite do ovog štaba. Napominjemo vam da će te ga najlakše prepoznati po *velikoj količini zlatnih zuba.*

Stvar je strogo povjerljiva, te istu povjerite samo najpovjerljivijim drugovima.«[171]

U vezi s tim dokumentom nije poznat dalji tok događaja.

Pošto se u proljeće 1942. godine muslimanski bataljon Romanijskog NOP-odreda sveo na četu, a zatim se i ta četa, uporedo s raspadom cijelog Romanijskog odreda, rasformirala, bivši komandant bataljona, odnosno komandir čete Mujo Hodžić Crni ostao je ilegalno s borcem Ćamilom Džindom na terenu oko Rogatice. O onome šta se zatim događalo piše sam Mujo Hodžić:

»U novembru 1942. došao nam je jedan domobran, rodom iz Hercegovine, čije je ime bilo Abid. Ubrzo zatim došao nam je Omer Dedić, domobran, inače po zanimanju željezničar, rodom iz sela Hrasnice kod Sarajeva. Poslije njega pridružio nam se Avdo Metiljević, oružnik, također rodom iz Hrasnice. Dolazak ovog oružnika bio nam je jako sumnjiv. Međutim, njegov komšija Omer Dedić se jako zauzimao za njega, tvrdeći da se radi o dobrom i poštenom čovjeku. Naši saradnici su nas izvijestili da je Avdo Metiljević dezertirao iz oružnika zato što su ga htjeli premjestiti iz Rogatice u selo Žepu. Ostao je s nama oko 15 dana, a zatim pobjegao u Rogaticu. Shvatili smo da je bio ubačen sa ciljem da otkrije naše saradnike, a možda je imao namjeru da sam pokuša da nas likvidira, da bi naplatio ucjenu. Njegovim bjekstvom posumnjali smo i u Omera Dedića, pa smo u dogovoru sa drugovima sa Glasinca formirali sud, osudili ga na smrt i strijeljali. Poslije toga Ćamil Džindo, Abid i ja smo se kretali po selima oko Rogatice i zahvaljujući dobrim obavještenjima o planovima ustaša za naše hvatanje, uspjeli smo izbjeći sve zamke i zasjede a zadržati se na terenu oko Rogatice. U tome su nas iz grada Rogatice naroči-

to pomagali dr Alija Tomić, Remzija Kreso i Hasan Pilav, koji je bio kotarski predstojnik. Preko njih smo, pored važnih obavještenja, dobijali i sanitetski materijal, kao i nešto novca, koji su prikupljali simpatizeri NOP«[1"]

Na Glasincu se tada nalazila manja grupa partizana s kojima je Hodžić održavao vezu i konsultovao se o radu.

Poslije »bihaćke operacije« uslijedila je likvidacija ustaško-domobranskih garnizona na području Cazinske krajine, dijelova Korduna i sjeverne Like. Na taj je način stvoren kompaktni oslobođeni teritorij (od oko 50000 kvadratnih kilometara) na kojem su ustaške agenture nastojale da razvijaju svoju aktivnost. Pozadinske vojne vlasti i NOO-i, pa i obavještajni organi partizanskih odreda i operativnih jedinica NOV, suzbijali su tu aktivnost svim raspoloživim sredstvima, političkim radom i represijama. O tome se govori u izvještaju Privremenog upravnog odsjeka pri Vrhovnom štabu, dostavljenom 12. decembra Vrhovnom štabu NOV i POJ, a nosi potpis »Janko« (Moša Pijade).

> »Od ustaških elemenata koji su ostali na terenu i imaju oružja ne može se očekivati nikakva lojalnost. Njihov rad se već počinje primećivati. Prema izvrštajima Komande mesta Vel(ika) Kladuša i N.O. odbora Pećigrad, održavaju se tajni sastanci u Pećigradu, Šturliću, Todorovu i Mutniku... Treba razviti obaveštajnu službu i saznati ko rukovodi ovim ustaškim rovarenjem, pa udariti glavne krivce.«[17']

Nismo naišli na pisane tragove koji bi ukazivali na rezultate mjera organa NOP-a protiv ustaških agentura na području Cazinske krajine dok se ona nalazila u sklopu »Bihaćke republike«, tj. do početka četvrte neprijateljske ofanzive 20. januara 1943. godine.

Sačuvan je još jedan dokumenat s potpisom »Janko« (Moša Pijade) u kome je riječ o borbi partizanske kontraobavještajne službe protiv neprijateljskih, ovaj put četničkih agenata na oslobođenom teritoriju. Odsjek Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini dostavio je 25. decembra 1942. godine »Svima komandama područja« raspis u kome je stajalo i ovo:

> »Iz uhvaćenih četničkih pisama može se ustanoviti da sada četnici imaju direktive da se predaju partizanima, da polože oružje, odnosno da se mire sa partizanima i da se uvlače u njihove redove.

Stvarno je u poslednje vreme učestalo predavanje četnika...

Prema tome nameće se maksimalno povećanje budnosti i oštrine pogleda svima našim vojnim vlastima u pozadini, kao i NOO. i seoskim stražama, da svi dobro imaju na umu zadnje namere onih koji se predaju. Treba komande područja ili mesta koje pregovaraju sa četnicima koji žele da se predadu dobro da ispitaju svaki slučaj. Razume se, predaju treba primit i uzet im oružje garantujuć im život ukoliko se ne radi o nekom koji zaslužuje smrtnu kaznu. Ali im ne treba davati slobodu kretanja izvan mjesta koje im se odredi da žive i treba ih imati pod budnom paskom kao i sva ona lica koja se s njima druže, koja im dolaze u kuću ili kojima oni idu u kuću, kako oni ne bi produžili održavati veze s četnicima iz drugih mjesta.

.. .Treba pojačati politički rad u njihovim selima, a naročito obaveštajna služba treba da na sve njihove pokrete i rad motri i brzo izveštava o svemu što zapazi. Treba ići linijom njihovog ubeđivanja i privlačenja našoj borbi.

O svim slučajevima ponude predaje i razgovora dužne su komande mesta hitno izveštavati svoje komande područja, a ove ovaj odsek. U petnaestodnevnim izveštajima naročito se osvrtati na ovo pitanje.«[177]

U izvještaju političkog komesara Treće operativne zone (Marijana Stilinovića) od 22. decembra 1942. godine Glavnom štabu narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske, u poglavlju »Politička situacija na teritoriji III operativne zone« (u Slavoniji i Srijemu« nalazimo retke iz kojih se vidi da je partizanska kontraobavještajna služba na područjima tzv. NDH najčešće morala da vodi borbu ne samo s njemačkim i talijanskim obavještajcima, već, uporedo, i s ustaškom i četničkom agenturom:

(...)

»2. Neprijatelj također nastoji da preko svojih raznih agenata koje ubacuje na naš teritorij razbije našu pozadinu i našu vojsku. Posljednje vrijeme uhvatili smo nekoliko takvih agenata četnika i ustaša. Iz priznanja ustaških špijuna doznali smo da je neprijatelj htio da sazna tačno stanje u našim vojnim jedinicama, da otkrije gdje se nalaze naši štabovi i da onda u vezi sa

jednom ofanzivom većeg razmjera likvidira naš teritorij. (...)

Istovremeno neprijatelj ubacuje na naš teritorij četničke špijune koji nastoje da pripreme teren za prebacivanje nekih četničkih formacija iz Bosne. Mi smo ušli u trag toj četničkoj raboti i preduzeli mjere da preko obavještajne službe budemo na vrijeme izvješteni o njihovu dolasku, tako da možemo odmah intervenirati.«[178]

U brošuri »Partizanski politkomesar«, koju je u decembru 1942. godine napisao Dušan Kveder, politički komesar II grupe slovenačkih partizanskih odreda, koja je djelovala u Štajerskoj, tj. dijelu Slovenije priključenom Trećem Rajhu, naveden je i ovaj slučaj:

»Špijun N. iz Loga kod Litije bio je posebno poslan iz Beča u partizane sa zadatkom da prikupi sve potrebne podatke i da, po mogućnosti, ili poubija štab bataljona ili terenskog funkcionera. Bio je savjestan i disciplinovan i čak je želio mitraljez. Sumnjivo ponašanje ga je izdalo. Interesovao se za nedozvoljene stvari, prisluškivao je i raspitivao se gdje štab spava, prikrio je bombe. Zločin je priznao i bio osuđen na smrt.*[178]

Svi dokumenti i svjedočenja citirani su ili prepričani u ovom poglavlju samo zato da bi ilustrovali napore, uspjehe i poraze partizanske kontraobavještajne službe u prvu godinu i po dana narodnooslobodilačke borbe protiv neprijateljskih obavještajnih službi. Bilo je, nesumnjivo, još sličnih slučajeva širom zemlje, ali o mnogima od njih, zbog prirode službe o kojoj je riječ, nije ostavljen pisani trag, a mnogi akteri događaja nisu doživjeli kraj rata. Nema nikakve sumnje da neke dokumente i svjedočenja o radu partizanske kontraobavještajne službe u toku 1941. i 1942. godine jednostavno nismo uspjeli da pronađemo, a na neke od njih, vezane za aktivnost obavještajnih centara ili važnije događaje i vojne operacije, čitalac će naići u odgovarajućim poglavljima.

KADA SE ZA KRAĐU STRIJELJALO

poroci - posljedice aktivnosti neprijateljskih agenata - tri karakteristična primjera - »svakog pijanog partizana uhapsiti i odmah strijeljati« - odnosi prema ženama i šta se sve događalo — sam izabrao smrt - jedan dijalog - trebalo je partizane zavaditi s narodom - prve smrtne kazne zbog krađe - kažnjavani su i drugi prekršaji - ponekad je, ipak, opraštano — bilo je i iznimki — SKOJ i Partija izriču smrtne presude — »na izvršenje četi Bračkih partizana-< - dvije presude partizanskih štabova - nepotpuna ocjena neprijatelja

i

Krađe, pljačke, pijančevanje i kartanje, pa i seksualni odnosi i nedisciplina, u mnogim su *partizanskim jedinicama* od prvih dana njihova postojanja smatrani *porocima često inspirisanim od ubačenih neprijateljskih agenata,* pa je logična posljedica takva stava bilo angažovanje partizanske kontraobavještajne službe na njihovom suzbijanju. Pritom se polazilo i od pretpostavke da pojedinci prijemčivi za spomenute poroke, slabosti i sklonosti mogu biti osobe pogodne za ucjenjivanje i vrbovanje od neprijateljske obavještajne službe ukoliko i nisu njeni svjesni ili nesvjesni eksponenti.

Štab Šumadijskog partizanskg odreda izdao je 11. septembra 1941. godine naredbu koja je pročitana na skupu mještana tek oslobođene Rače i čije su se dvije tačke odnosile na ponašanje stanovništva, pa, naravno, i partizana na oslobođenom teritoriju:

(...)

»3) Krade, utaje, razbojništva, paljevine, prevare, iznude i slična dela smatraće se da se čine na račun oslobodilačkih odreda i kažnjavaće se smrću.

4) Kartaroši, kockari kao i oni koji stavljaju na raspoloženje prostorije za kockanje kažnjavaće se smrću, kao i napastvovanje tih žena.«[1]

»Komanda partizanskog odreda nac(ionalno) osl(obodilačkog) pokreta Korduna i Banije« dostavila je 17. novembra 1941. »komandantima bataljona, komandirima četa i odreda« dopis u kojem je, između ostaloga, stajalo:

»... pred nama stoji cilj narodnoga oslobođenja, a da bismo ga izvršili potrebno je... ukloniti sve teškoće na koje nailazimo u našem radu.

Bez sumnje njih ima mnogo i svakoga dana ćemo se susretati s njima. Ima ih koje proističu iz neznanja, iz neiskustva, *ali ne smijemo zaboraviti da se također neprijatelj svjesno služi ubacivanjem neprijateljski raspoloženih ljudi sa jasnom namjerom podlokati jedinstvo i slogu među našim partizanima. Neprijatelj svjesno ubacuje u naše odrede ljude koji trebaju stvarati nered, svađe, pijanstva, kartanje i sve rđave poroke staroga društva, pokušavajući na taj način podlokati našu borbenu snagu, naš borbeni duh i onesposobiti nas da podnesemo sve one teškoće koje pred nama stoje.*

Da bismo uspjeli ukloniti sve te nezdrave pojave, nužno je o njima voditi računa i poduzimati mjere shodne i jedino takove koje će nam dozvoliti da uspijemo ukloniti sve te nedostatke.«[2]

Ćak se i u »Pravilniku o organizaciji i radu NOO u kotaru Kirinsko-sjeničarskom«, donijetom 14. decembra 1941. godine na oslobođenom teritoriju Korduna, u poglavlju »Sudstvo«, našla odredba:

»21. Izdaja, špijunaža u korist neprijatelja, ubijstvo, *opetovana krađa* (istakli autori) itd. kažnjava se smrću«[3]

A u »Uputu za organizaciju političke obavještajne službe« Glavnog štaba NOP-odreda Hrvatske od 25. decembra 1941. godine naglašava se:

»Protivnik pokušava da snagu naših odreda slabi širenjem raznih poroka, kao pljačke, pijančevanja i kartanja.«[4]

Vrhovni štab je u svom naređenju izdanom 9. januara 1942. godine Štabu Fruškogorskog NOPO upozoravao:

»Sprečavati pljačke, otimačine i ko se u ovom uhvati javno ga strijeljati.*[5]

Naređenje Vrhovnog štaba najvjerovatnije je preko Fruškogorskog NOP-odreda stiglo i u Slavoniju, te ga je Štab Prvog slavonskog NOP-bataljona, koji je obuhvatao sve dotada postojeće partizanske jedinice u Slavoniji, 12. marta 1942. godine u svojoj naredbi svim »komandirima, politkomesarima i politdelegatima i partizanima doslovno prenio«:

»8. Sprečavati pljačke, otimačine i tko se u ovom uhvati javno ga strijeljati.«[6]

Na izvjestan su način indikativni i dijelovi članka »Konspiracija i špijunaža«, koji je napisao Miloš Zidanšek, a objavio partizanski »Vestnik« (Slovenija) 11. januara 1942. godine:

»Budimo svjesni toga da neprijatelj nastoji svim sredstvima da prodre u našu sredinu i da nas uništi. Taktika neprijateljske ofanzive je različita. .. Najopasnija je ipak treća ofanziva, to jest ideološka ofanziva u našim redovima. To znači da se drugovi partizani nisu otarasili načina i navika današnjeg pokvarenog kapitalističkog društva. Svako pomanjkanje reda, discipline, konspiracije i morala u našem logoru i u jedinicama ide u prilog neprijatelju. Za svakog druga koji krši zakone partizanskog života možemo tvrditi da je posredno ili podsvjesno u službi neprijatelja protiv kojega se bori.«[7]

A Štab bataljona »Miloš Zidanšek« (taj naziv je bataljon dobio poslije pogibije Miloša Zidanšeka) u svojoj naredbi br. 3 od 14. maja 1942. precizira:

»Čl. 3. - Smrtnom kaznom se kažnjava:

a) Svako nasilje, pljačka, krađa ili pretnja nad bilo kojim stanovnikom oslobođene teritorije.

b) Ista će se kazna primeniti i na one koji budu zloupotrebljavali skupljanje novca, hrane ili drugog materijala za partizane. Ovo radi toga — da ne bi protivpartizanski ili belogardistički elementi tvrdili da su oružane partizanske snage Osvobodilne fronte nejedinstvene, nepravedne i nedisciplinovane.«[8]

A da je Štab bataljona »Miloš Zidanšek« striktno postupao po toj naredbi, potvrđuje i njegov izvještaj Štabu Notranjskog odreda od 9. juna 1942. godine, u kojemu se nalazi i ova rečenica:

»4 VI. Likvidiran je kriminalac Premrov Janez iz Martinjaka, koji je skupljao novac na račun O(svobodilne) F(ronte).«

Sačuvana je i »Naredba br. 4 Operativnog štaba Glavnog štaba slov(enačkih) part(izanskih) odreda«, bez datuma, ali najvjerovatnije iz polovine 1942. godine, u kojoj stoji:

»1.) Najgrđe mrlje na našoj vojsci jesu pojedini primeri krađe i pljačkanja. Slovenački narodni vojnik treba da bude uzor poštenja. Imovina naroda treba da mu bude sveta i neprikosnovena. .. Narodna imovina, predmeti istorijske i umetničke vrednosti, moraju u njemu naći novog čuvara. Takvi predmeti, kao uopšte stvari veće vrednosti, oduzeti izdajnicima ili strancima, na osnovu odluka IOOF i partizanskih štabova, moraju se predavati bataljonskim štabovima. - Ko, dakle, oduzme ili namerno ošteti poštenom

Slovencu kakav bilo predmet, ili uništi predmet koji ima kakvu osobitu vrednost kao narodna svojima, ne zaslužuje više ime slovenačkog narodnog vojnika. To je zločinac koji ne zaslužuje ništa drugo osim metka u čelo.«[9]

Na pojave krađe najoštrije se reagovalo u gotovo svim krajevima zemlje. Tako Operativni štab za Hercegovinu u martu 1942. godine piše Štabu Konjičkog bataljona i ovo:

»Mi u istočnoj Hercegovini strijeljali smo zbog jednog medaljona, uzetog od plijena jednog petokolonaša, najboljeg borca iz Grahovskog bataljona, Boška Milova Krivokapića, streljali smo nekoliko seljaka radi sitnih krađa, pa nam neće biti teško da streljamo i članove Partije za najmanju grešku u tom pogledu.«

Takav stav partizanskih komandi prema pojavama krađe i uopće nepravilnom ponašanju prema društvenim materijalnim dobrima svih vrsta, imao je duboke korijene: proizlazio je iz predratne borbe KPJ protiv svih vrsta poroka u vlastitim redovima, kao i protiv svih zloupotreba društvenih dobara koje su provodili pojedinci iz vladajućih građanskih krugova. A kada su došli u situaciju da sami odlučuju o takvim stvarima, komunisti su svojim postupcima prije rata i za vrijeme rata učvršćivali svoj lični ugled i ugled pokreta kojemu su pripadali. To ilustruju brojni slučajevi.

Opisujući prve dane aprilskog rata 1941. godine, banjalučki skojevac Zvonko Odić je napisao:

»... Dok sam posmatrao kako bombe padaju na Kastel, primijetio sam vojnika, starijeg rezervistu, pod punom ratnom spremom. ... Zaustavio sam ga i ... Predložio sam mu da svrati u kuću da se odmori. (...) Dok smo ja i on razgovarali, naišao je jedan rezervni poručnik, ili kapetan, Osječanin, blagajnik puka, i donio novac pukovske blagajne, rekavši da nije imao kome isplatiti plaće, pošto su se svi razbježali. Nudio mi je novac, radilo se o velikoj sumi, ali sam odbio da ga primim.«[10]

Tako i o Slobodanu Iliću, predratnom učitelju u selu Orahovici, jednom od organizatora ustanka u Slavoniji, kasnije obavještajnom oficiru odreda i zone, u narodu popularnom Čiči, u izvještaju koji je Velika

župa Baranja 27. juna 1942. godine dostavila Ministarstvu unutarnjih poslova tzv. NDH o akcijama partizana na njenom teritoriju, nalazimo i sljedeće retke, u originalu u cjelini napisane specijalnim kurzivom:

»... Istoga dana 15 lipnja bivši učitelj u Orahovici a sada odmetnik u planini Krndiji Slobodan Ilić poslao je po Anici Škarić priležnici odmetnika Franje Vavre jedno pismo sa svotom od 600.-Kn. za koji novac u pismu šalje popis djece od kojih je Ilić za vrijeme dok je bio učitelj ubrao novac za školske bilježnice, kod oružničke postaje u Orahovici radi daljeg postupka.«[11]

A kada je Hasan Kikić, autor mnogih djela predratne socijalne literature, krenuo iz Sanskog Mosta na oslobođeni teritorij, kod njega se zateklo i nešto novca koji je pripadao blagajni domobranske posade u tom mjestu. Izvještavajući 25. marta 1942. o njegovu dolasku u Podgrmeč, politički komesar Prvog krajiškog NOP-odreda Veljo Stojnić napisao je i ovo:

»Kada je pošao ovamo imao je državnog hrvatskog novca oko 23.000 kuna, od toga posudio je nekim ljudima i dao nešto za familiju nekog druga koji je pobjegao, i nešto dao za nabavku lijekova tako da je za partiju dao 12147 kuna. Ovaj račun podnio je pismeno, sa naznakom da novac predaje partiji da ga upotrebe za potrebe partije.«[12]

U sačuvanim dokumentima nema tragova da se u partizanskim redovima na bilo koji način kockalo. Međutim, postoji mnogo uputstava o upotrebi alkohola o oštrim mjerama koje treba poduzimati u borbi protiv tog poroka. Tako u Sloveniji, Štab bataljona, Miloš Zidanšek poslije oslobođenja Starog Trga svojom »Naredbom Nr. 3« od 14. maja 1942. preduzima preventivne mjere u borbi protiv opijanja i naređuje:

»Čl. 2. - Do novog naređenja zabranjeno je prekomerno točenje alkoholnih pića. Krčmarima i privatnim licima koji nesvesnim ljudima budu prodavali ili poklanjali toliko alkohola da se oni opiju - naše će patrole sekvestrirati i uništiti sve zalihe pića.«[13]

Na oslobođenom teritoriju Srbije, odmah po oslobođenju pojedinih krajeva 1941. godine, preduzimane su također mjere protiv alkoholizma na terenu:

»Kao sekretar Sreskog NOO (u Krupnju - primj. autora)« - piše Mića Jeremić - »istupno sam kaznio: ... Peru Dimitrijevića Vrndaka sa tri dana zatvora zbog pijančenja.«[14]

U nizu sličnih mjera najdrastičnija je svakako »Naredba br. 12 Štaba III grupe slovenačkih partizanskih odreda«, koji su djelovali na notranjskom i kočevskom području, zapadno i južno od Ljubljane, od 30. maja 1942. godine:

»Treba zabraniti uživanje alkoholnih pića. Svakog pijanog partizana uhapsiti i odmah streljati bez ikakvog prethodnog obaveštenja. Drugovi koji su rukovodstvu poznati kao ljubitelji alkohola treba da nekoliko dana ostanu u logoru gde će im politkomesari predočiti opasnost uživanja alkoholnih pića i dalekosežnost ove naredbe. To je nužno potrebno da ne bi inače uzalud izgubili dragocene drugove. I kod civilnog stanovništva treba kontrolisati uživanje alkoholnih pića. Pijanice treba progoniti.«[15]

Nema podataka o tome da je u Sloveniji bilo slučajeva strijeljanja zbog kršenja te naredbe, ali da se u slučaju »uživanja alkoholnih pića« odlučno i najoštrije reagiralo i u drugim krajevima, potvrđuje dnevnik političkog komesara Prvog odreda Treće operativne zone NOP-odreda Hrvatske (Slavonija i Srijem), u kojemu je politički komesar odreda Josip Krajačić Prika 15. septembra 1942. godine doslovno pribilježio:

»Toga dana likvidirana su dvojica i to: jedan partizan koji se napio. Taj slučaj objašnjen je partizanima, i jedan ustaša koga je naša patrola uhvatila.«[16]

Buržoaska, a naročito klerikalna propaganda još je u predratnom periodu uporno širila famu da su komunisti pobornici neograničene »slobodne ljubavi«. A kada su se komunisti našli na čelu ustanka i partizanskih jedinica, ta je propaganda pored ostaloga, tvrdila da u tim jedinicama vlada seksualni razvrat i slično. U takvim uslovima, a i zbog bojazni da bi neprijateljska agentura mogla istovremeno i podstrekavati upravo takav razvoj prilika, pitanju seksualnih odnosa između muškaraca i žena u partizanskim jedinicama, izvan partizanskih redova pridavana je posebna pažnja i već od prvih ustaničkih dana preduzimane najoštrije mjere. Kolika je predostrožnost, da

ne kažemo strah, vladala u Sloveniji od žena u partizanskim odredima, ilustruje naredba Glavnog štaba partizanskih odreda Slovenije, poslana 7. aprila 1942. godine — punih osam mjeseci nakon izbijanja ustanka — Štabu 3 grupe slovenačkih partizanskih odreda:

»S obzirom na nove prilike i potrebe, smatramo potrebnim da se dopusti stupanje u partizanske čete i poštenim i politički svesnim ženama, koje će tamo vršiti sanitetsku, kurirsku ili kakvu drugu službu. Takode ne treba odbijati svesne žene koje hoće da se bore s puškom u ruci. Ali je dužnost štaba da u klici uguši svaku pojavu nemoralnih odnosa.«[17]

Štab 3. grupe slovenačkih partizanskih odreda svojom je »Naredbom br. 5« 24. aprila 1942. godine prenio naredbu Glavnog štaba podređenim odredima:

»S obzirom na nove prilike i potrebe dozvoljava se pristup poštenih žena i devojaka u partizanske redove. One će u četama vršiti bolničarsku, kurirsku, kuvarsku ili kakvu sličnu službu. Odvažne i hrabre žene treba puštati i u redove boraca. Inače je dužnost komandnog sastava da u klici uguši svaku pojavu nemoralnih odnosa.«[18]

Slično zbivanjima u Sloveniji tekli su događaji i u Slavoniji. To se vidi iz Okružnice Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem, upućene svim organizacijama KP u Slavoniji da bi se upoznale sa zaključcima proširenog partijskog savjetovanja održanog 25, 26. i 27. decembra 1942. godine:

»f) do sada se sprovodila nepravilna praksa što se drugarice nisu uzimale u vojsku. Tome treba učiniti kraj. Drugarice imaju *isto tako pravo* kao i drugovi da se javljaju i da budu primane u našu narodnooslobodilačku vojsku.«[1"]

Međutim, u ostalim krajevima nije vladao »strah od žena« i one su se već prvih dana ustanka našle u partizanskim redovima. U bjelovarskom okrugu, na primjer, žene su odmah nakon dizanja ustanka primane u partizanske odrede. Tako se u Prvoj bjelovarskoj partizanskoj grupi, tzv. Bendinoj grupi, formiranoj 22. juna 1941. godine od samo četiri borca, nalazila i Marija Kapusta, radnica iz Bjelovara, član KPH. I u Kalničkoj partizanskoj grupi, formiranoj također potkraj juna 1941. godine, koja je brojila oko 30 boraca, od prvog se dana nalazila i Mileva Cetušić Sojka[20]

Isti je slučaj bio i u Bosanskoj krajini. I tu su se

žene već prvih dana ustanka našle u partizanskim redovima, ali su isto tako vrlo rano uočene i izvjesne nepravilnosti i opasnosti koje su iz toga mogle proizići. Izvještavajući 4. oktobra 1941. godine Svetozara Vukmanovića Tempa o borbama i stanju u krajiškim partizanskim jedinicama, Duro Pucar, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, napisao je:

»Odnos prema ženama-drugaricama je u osnovi svojoj nepravilan. Do moga dolaska žene su spavale gdje i muškarci, u istoj baraci. Nekog naročitog obzira prema njima nije bilo. Pomoći u radu od strane drugova nisu imale. (Napr. jedna drugarica, stara žena, svojih 50 godina, kuhala je za 145 ljudi sama, bez pomoći drugih). Tek po svršetku diskusije i drugarske kritike učinjena je izvjesna raspodjela rada i medu ženama. Odvojene su u posebnu baraku. Podvučeno je kakav treba da bude odnos između drugova i drugarica itd.«[21]

Dok je u Bosanskoj krajini stav prema borcima koji su prvih mjeseci došli iz okupiranih gradova, a bili su to uglavnom komunisti — članovi Partije i SKOJ-a — s obzirom na odnos prema ženama bio pretežno beskompromisan, prema oženjenim, a i neoženjenim borcima čije su se porodice nalazile u obližnjim selima, na oslobođenu teritoriju, postupalo mnogo tolerantnije. Njima je povremeno dozvoljavano da odu kući radi »preobuke« - zamjene prljavog rublja čistim.

Mada u Srbiji načelno nije bilo zaprekama žene od prvih dana ustanka uđu u partizanske redove, u praksi se ipak različito postupalo. Tako Vita Cvetković o prijemu žena Šumadije i Donjeg Pomoravlja u Drugi šumadijski revolucionarni odred piše:

»U naš odred žene i devojke u prvo vreme nisu primane za borce. Ne sećam se da li je to bila direktiva, ili smo zbog nečega mi sami tako odlučili, tek dugo posle početka ustanka nijedne žene nije bilo u sastavu čete. Ukoliko su kao organizovane ili kao simpatizeri htele nešto da rade, po pravilu su im određivani lakši poslovi u pozadini. Izuzetak je bio samo sa komunistkinjama koje su se kao rukovodioci, sekretari jedinica, članice komiteta i političke radnice izlagale istom riziku i zaduživale istim poslovima kao i muškarci.«

A izuzetke o kojima V. Cvetković piše najbolje ilu-

struje slučaj predratne aktivistkinje, člana Partije, popularne Živke Damjanović »Male«, studentkinje prava iz Ćuprije, koja je prvih mjeseci ustanka postala politički komesar Paraćinsko-ćuprijske (4) čete Pomoravskog partizanskog odreda, formirane 23. jula 1941. godine.

Međutim, suzdržanost u primanju žena u partizanske jedinice, koja je ponegdje postojala kada se radilo o ženama sa sela, relativno je brzo nestala. O tome svjedoči i kazivanje Zage Borič-Gavrilović iz sela Male Vrbice pod KosmafemTkoja je ušla u~Kosmajski NOP-odred u jesen 1941. godine.

»Kad sam stupila u odred bila sam borac u četi Veljka Ilića... Pored mene, u Odredu je bilo još oko tridesetak žena - intelektualki i radnica, članova Partije i SKOJ-a. Nikad ne mogu da zaboravim ono drugarstvo u tim prvim danima ustanka medu nama borcima, kao i našu vezu sa narodom. To je bilo kao da živiš u nekoj budućnosti u kojoj se promenilo i vreme i društvo, medu ljudima sa kojima možeš da budeš do kraja iskren.«[22]

Pokušaj da se jednostavnim izbacivanjem jedne »problematične« žene iz partizanskih redova riješi problem, doveo je u jednom zabilježenom slučaju do tragičnih posljedica.

»Zbog problematičnog držanja u Leskovačkom partizanskom odredu na Kukavici« - piše Dobrivoje Aranđelović - »štab odreda donosi odluku da udalji iz odreda Nadu Đorđević-Prpinu. Niko nije očekivao kakva će zla da nanese našem pokretu u gradu ova osoba slabog morala. Već prvih dana po povratku iz odreda Nada je otpočela sa provalama saradnika i simpatizera NOP-a. Sve one koje je imala priliku da upozna i vidi kao kurire u odredu, odala je policiji.

Tako su posle njene provale, 23. decembra 1941. godine, otpočela hapšenja... Nada Đorđević nije se libila i da javno prisustvuje hapšenju i saslušavanju uhapšenih.«[23]

Treba, najzad, spomenuti i ono što o organizaciji obavještajne službe nalazimo u naređenju Glavnog štaba NOP i DO za Srbiju, poslanom 1. juna 1942. godine svim štabovima NOP-odreda:

»Najveću pažnju obratite na moral u odredu. Zabranite svaki odnos između drugova i drugarica u odredu, pa makar oni bili muž i žena. Pokazalo se ovo u pojedinim odredima, ukoliko ni- i /

je ovako sprovođeno, da rdavo deluje na čvrstinu morala u ovom odredu. Svake negativne avanture u ovom smislu strogo kažnjavati. Uvedite jaku disciplinu. Sve kolebljivce sklanjajte iz odreda, jer u teškim momentima oni mogu da nanesu veliko zlo.«[24]

U opširnom instruktivno-direktivnom pismu, pisanom 18. juna 1942. godine »u ime CK KPJ«, Blagoje Nešković - Mihajlo, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, skrenuo je Okružnom komitetu za Srijem pažnju i na ponašanje boraca partizanskih jedinica, posvetivši tom pitanju ovaj pasus:

»k) obratiti veliku pažnju na ponašanje drugova u odredu i van njega. Najstrože zabraniti piće i kartanje; takođe obratite pažnju na odnose drugova i drugarica, ljudi i žena. Dozvoljavanje odnosa može strašno da naškodi moralu odreda.«

O partizanskome moralu, s obzirom na seksualne odnose, strogo se pazilo, naročito u oslobođenim gradovima, gdje su i iskušenja bila neusporedivo veća. Paško Romac, politički komesar Omladinske čete Prve proleterske brigade, našao se u aprilu 1942. godine u oslobođenom Goraždu. U sjećanjima na te dane napisao je i ove retke:

»... ovde mi je sve nekako drugačije. Radnje rade, svet se slobodno i veselo kreće ulicama grada, a može se sresti i pokoje zgodnije žensko čeljade. Kod naših boraca moral je bio na takvoj visini da se retko koji usudio ići dalje od gledanja lepih žena.«

U lakšim slučajevima ili, kako se oni u naredbi Glavnog štaba Srbije nazivaju, »negativnim avanturama«, reagovanje partizanskih komandi najčešće je počinjalo razgovorom, ukazivanjem na politički štetne posljedice takvog ponašanja i ubjeđivanjem da okrivljeni nešto slično više ne ponovi. Ako to ne bi bilo dovoljno, slučaj bi se razmatrao na četnom sastanku, krivac bi bio izložen strogoj kritici i, zavisno od ocjene kolektiva, kažnjen ili upozoren na posljedice koje će ga stići ako to ponovi.

Ako se radilo o komunistima, postupak je počinjao u partijskoj jedinici i završavao kaznom — od opomene do isključenja iz Partije — zavisno o težini slučaja i počiniocu »negativne avanture«. U slučaju »ozbiljnije avanture« nekog iz redova vojno-političkog komandnog kadra ili partijskog rukovodstva, obično su formirane partijske komisije da ispitaju slučaj. Pored

partijskog kažnjavanja, po pravilu je uslijedilo i smjenjivanje s dužnosti, degradacija, a ponekad i slanje u jedinicu kao borca. Već sama pomisao da bi se zbog takvih ili sličnih stvari mogao naći pred partijskom komisijom, bila je granična crta preko koje se malo koji komunista usuđivao da pređe a da prethodno o svemu dobro ne razmisli. A rijetko se i griješilo ili upadalo u avanture ako se o njima i njihovim posljedicama prethodno razmišljalo.

Partizanima u naponu mladosti, snage i životnih prohtjeva, koji su se i inače, silom prilika i radi vlastitih opredjeljenja, odrekli gotovo svega, teško je padalo odricanje od ljubavi. Oni su se, kako je ko znao i umio, ipak snalazili, najčešće rizikujući neprijatne posljedice u slučaju da bude otkriveno njihovo kršenje partizanskih propisa. No i u tome je postojala znatna razlika između većine ljudstva partizanskih jedinica i manjine koju su činili članovi Partije. Naime, ovi su u svemu, pa i u tome, morali biti primjer ostalim borcima.

Možda to niko nije izrazio na tako jednostavan, ljudski i na svoj račun duhovit način kao Edvard Kardelj u pismu poslanom Titu 18. maja 1942. godine iz Ljubljane. Obavještavajući ga opširno o događajima u Sloveniji, odmah na početku pisma napisao mu je da je dan prije toga u Ljubljani suđena i osuđena grupa drugova, među kojima i njegova žena, »Kardelj Pepca - 18 godina«, da bi pismo završio riječima:

»Ja sam eto sada za 18 godina postao udovac. Nu, ipak sam zadovoljan da nije gore prošlo! Kako ono kaže Sv(eto) pismo: 'Nije lako čoveku samome bit.i!' Bojim še7 bojim seTda ću - pred komisiju, ako se sve skupa ne svrši! Nadam se sada, ipak, da će me te nesreće spasti - Timošenko.«"

Maršal Semjon Konstantinovič Timošenko komandovao je trupama Crvene armije koje su 12. maja 1942, u toku poznate harkovske bitke, privremeno prešle u napad, potiskujući Nijemce na zapad. Zato se Kardelj nadao da će ga on spasiti od partijske komisije!

Malobrojni se pojedinci nisu bojali partijske komisije. Ali bilo ih je! Takav je bio i jedan krajiški komandant. Junačina bez zamjerke, duhovit čovjek i veseljak. Za njega su seksualni odnosi bili nešto potpuno prirodno kao i za narod iz kojega je ponikao. O tome nije raspravljao, nije se tim ni hvalio, ali svoje »negativne avanture« — u kraju u kojemu je rođen i odrastao — nije mnogo ni prikrivao. I tako je glas o

tome stigao do Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu i jednoga se dana, kao »slučajno«, na sastanku štapske ćelije našao i jedan član tog komiteta. Sve je teklo uobičajenim tokom dok se u dnevnom redu nije prešlo n^_ua^k_prisutnu drugu_iflčkii - kritiku i^samokritiku. Kad je došao red na komandanta, on je kratko konstatovao da su sve vojne akcije koje je organizovao i izveo bile uspješne i da on nema šta da kaže o sebi. Na primjedbu člana komiteta da baš »neće biti tako«, da bi se on ipak »mogao kritički osvrnuti na neke svoje postupke«, bistar kao planinski izvori medu kojima je odrastao, osjetio je na šta se cilja i presjekao svaki razgovor o tome riječima:

> »Ako ti misliš na moje jebačine, o tome ja neću da razgovaram, niti mi imamo šta da raspravljamo. Odnio je gaće na štapu svako ko se petljao u tude jebačine!«[26]

I stvarno, o toj temi više nije bilo razgovora. Komandant je bio isuviše poznat medu borcima i u narodu, a i jedni i drugi su na takva pitanja gledali kao i on. Briga o njegovu »prevaspitavanju« prepuštena je političkom komesaru i njegovu zamjeniku.

Istine radi, treba reći da, s obzirom na seksualne odnose u partizanskim redovima, slučaj o kojemu smo upravo pisali nije bio jedina poznata iznimka. Bilo je još sličnih slučajeva, ali borba za čistoću partizanskih redova i na seksualnom je planu bila neprekidna, premda je s brojnim porastom partizanskih snaga i njihovim prerastanjem u NOV i POJ, imala sve manju oštrinu, pa i sve manje uspjeha.

Kada je već riječ o moralu, treba spomenuti i neka sjećanja na događaje u Hercegovini u prvom periodu üstanka.

Na simpoziju s temom »Događaji u Hercegovini od decembra 1941. do maja 1942«, održanom u Trebinju 11. juna 1982. godine, Enver Ćemalović, jedan od hercegovačkih prvoboraca, rekao je i ovo:

> »Ne bih ovom prilikom htio govoriti o strijeljanju dvije drugarice, što je bila naša sramota. Drugovizbog kojih su stradale, bili su vodnici ili viši rukovodioci. Međutim, samo su one platile glavom, zbog svoje slobode i, duboko sam uvjeren, zbog našeg pogrešnog propovijedanja, 'slobodne ljubavT.«[27]

A Vasko Gnjatić, također hercegovački prvoborac, govoreći o istoj temi kaže:

> »Posebna priča je slučaj maturantkinje Učiteljske škole iz Mostara, člana SKJ, Suzane La-

katoš. Ona je prije rata sa Ljubicom Mihić pohađala Učiteljsku školu. Po nacionalnosti bila je Mađarica. Imala je svoje posebne stavove u pogledu odnosa sa muškarcima. Nenad Vasić (zamjenik komandanta Operativnog štaba za Hercegovinu — primj. autora) je oformio sud koji je ispitao njen odnos sa jednim komandirom čete. Suzana je priznala, ali je rekla da joj se to ne može zabraniti, nakon čega je naredio da se strijelja. Nenad je imao apsolutnu vlaA; i nüp_od_nas nije mogao spmeciti Sii7a[r,iri" <rtr'i-jeljanje.«[28]

Kada su jedinice 3. bataljona Banijskog NOP-odreda 27. maja 1942. godine napale neprijateljsko uporište u Mećenčanima, borac Rudi Prevarek je, razbijajući kundakom prozor na žandarmerijskoj stanici, rasjekao mišić na ruci. Rana mu se inficirala i ruka otekla. To je bio razlog da je ostao u logoru kada je njegova četa krenula da u rejonu sela Slivnice postavi zasjedu.

Prevarek je u Mećenčanima imao djevojku. Obilazio ju je i, kako piše njegov saborac Pajo Manojlović, zbog toga se počelo u četi zuckati »da je on namjerno rasjekao ruku kako bi izbjegao akciju kod Svinjice, a pojedinci su ga čak teretili da je iz tih razloga namjerno inficirao ruku i otezao liječenje«.

Sve se to završilo odlaskom Prevareka u Borojeviće, gdje ga je bataljonski vojni sud osudio na smrt.

»Prevareku je« — piše Manojlović — »pripisano da je zaveo djevojku koju nije mogao ženiti pošto je bataljon bio neprestano u pokretu, a u ono vrijeme je kod nas bilo strogo zabranjeno da se vodi ljubav^ponajpnje zbog oprp?a Ha takve veze ne bi dovele doizdaie. A kada je PrevarekTTzveden~nar-strijSI)anje, molio je da mu se da gitara kako bi na svom stratištu zadnji put svirao. Pred samo strijeljanje je izjavio: 'Drugovi, kriv sam, pogriješio sam.' ... Svi borci su to teško primili i nikada nismo mogli preboljeti tu presudu, mada smo disciplinirano šutjeli i pokorili se odluci vojnog suda. Ta drastična kazna je imala za posljedicu to da smo kasnije, iako mladi ljudi, izbjegavali svaki susret s djevojkama prolazeći teritorijem Banije, Korduna i Slavonije.«"

Teži prekršaji/partizanskog moralnog kodeksa^pogotovo ako šu~&ili~\ krivično djeloTredwIiölfu završavali najtežom presudom. Tako je Milosav Bojić, borac

Posavskog NOP-odreda, za vrijeme boravka u selu Kožuaru kod Uba, pod datumom 28. avgusta 1941. godine, pribilježio u svoj dnevnik:

»Štab odreda osudio je na smrt jednog borca što je, misleći da može iskoristiti autoritet partizana u svoje prljave svrhe, napravio grub prekršaj partizanskih pravila i silovao jednu ženu. Presuda je prihvaćena i o njoj je obavešten narod toga sela. Svi ljudi i žene vide da se partizani bore za narod, da ga čuvaju od svih neprilika.«[30]

Kada su radnici i đaci Kruševca u grupama, prema planu koji je razradio Okružni komitet KPJ u Kruševcu, napustili svoj grad da bi se skupili na Beloviću iznad sela Dedine, gdje je formiran Rasinski NOP-odred (22.07.1941), medu njima se nalazio i^Ćazim MehmedovjjL^1SISltTadnik Vojnotehničkog zavoda »Obilicevo«, kandidat za člana KPJ, inače rodom iz okoline Banjaluke.

Ćazim se još u Kruševcu istakao radom na prikupljanju oružja i obukom skojevaca u rukovanju oružjem, a i u odredu su ga cijenili i voljeli i borci i rukovodioci.

Međutim, jednoga se dana prenijela vijest da je Ćazimova žena Milka ubijena u svom stanu u Kruševcu, a ubrzo zatim to se ubistvo počelo pripisivati Ćazimu. Da bi to raščistio, politički komesar odreda Desimir Jovičić Ciča pozvao je Ćazima na razgovor i on je priznao ubistvo izjavivši:

»... Po stupanju u odred neprestano sam mislio na svoju ženu i želeo sam da je još jednom vidim. Za to mi se dala prilika kada sam trećeg dana po dolasku u odred upućen u grad po hranu. Kada sam završio poslove zbog kojih sam upućen u grad, otišao sam kući, gde sam stigao oko ponoći. Pošto sam imao ključ od kuće tiho sam ušao unutra i na moje veliko zaprepašćenje zatekao sam ženu sa jednim mladićem u krevetu. (...) Izvadio sam pištolj i naredio onom mladiću da izađe napolje, a nju sam bez reči ubio sa nekoliko metaka i potom izašao iz kuće.«

Uzimajući u obzir okolnosti u kojima je izvršio ubistvo te njegovo priznanje, kajanje i činjenicu da je bio primjeran borac, štab odreda ga je samo izbrisao iz evidencije kandidata i ostavio u odredu. Takav je stav, međutim naišao na oštru osudu OK KPJ i Mirka Tomića, člana Pokrajinskog komite"taTCPj za Srbiju"

»Posle mog referisanja« — piše politički komesar odreda Jovičić - »Mirko Tomić je oštro reagovao. Rekao mi je da se zavaravamo da se to može sakriti; da to neprijatelj već zna i da će se postarati da i narod to sazna; da će to naneti odredu, a time i našem pokretu ogromnu političku štetu, jer ćemo neprijatelju pružiti mogućnost da naš odred prikaže narodu kao neku skupinu kriminalaca, ubica, razbojnika i lopova i da nas tako izoluje od naroda. Sa ovom mogućnošću složili su se i članovi Okružnog komiteta, pa je odlučeno da se ljudi u odredu pripreme da se Ćazimu sudi kao kriminalcu za ubistvo, da se osudi na smrt i javno strelja.«

Takva je odluka teško pala članovima štaba odreda. I dok su oni raspravljali kako da izbjegnu provođenje te odluke, u štab odreda su došla dva seljaka.

»Obavestili„su nas« - piše Jovičić — »da po okolnim selima kruže dva naoružana čoveka na konjima i sa petokrakama na kapi i da se predstavljaju kao komunisti i partizani. Oni 'u ime Komunističke partije' šišaju brade popovima i 'raskulačavaju' seoske bogataše, uzimajući im novac, hranu i razne stvari od vrednosti. Za opljačkane stvari kažu da su namenjene partizanskim borcima i siromašnim ljudima.

Pošto smo još odranije bili obavešteni da policija u dosluhu sa okupatorom priprema nešto slično kako bi kompromitovala našu borbu pred seljacima (...) odlučili smo da odmah uputimo jednu desetinu dobrih boraca u poteru za ovim pljačkašima.«

Desetina je formirana od dobrovoljaca. Među njima je bio i Ćazim sa svojim puškomitraljezom »šošom«. Prije polaska dao je svoj sat^Vladislavu Bajčev Tću.^

Desetina je u selu Zdravinje naišla ha pljačkaše. Kada je vođa bande dojurio na konju,

»... najednom je Ćazim, na opšte zaprepaštenje svih boraca iz desetine, ustao i sa puškomitraljezom u rukama stao pred bandite. Kad je bandit nanišao na njega Ćazim je iz stojećeg stava otvorio vatru. Odjeknuo je rafal iz puškomitraljeza, jednovremeno sa pucnjem iz karabina. .. Ćazim ja_teško xanien i ubrzo Ift
a bajidifjglpRn mrtav.«

ĆaSrrTMehmedović, prvi poginuli borac Rasinskog NOP-odreda, sahranjen je uz vojne počasti 20.

septembra 1941. godine, istog dana kada je u selu Sezemči poginuo, ispod kruške blizu seoske crkve.. ,[31]

Nismo naišli na neprijateljske dokumente koji bi potvrđivali tezu o postojanju unaprijed planiranih destrukcija partizanskih jedinica ubacivanjem pojedinaca koji će u njima širiti i podstrekavati poroke o kojima je već bilo riječi. Međutim, to smo već rekli, neprijateljska je propaganda uporno insistirala na nemoralu u partizanskim redovima i već sama ta činjenica bila je dovoljan razlog da se zauzmu oštri stavovi o kojima smo već pisali.

U svojoj knjizi *Deca komunizma* beogradski novinar i publicist Miodrag Marić donosi i razgovor sa Ivanom Mačekom, koji je za vrijeme rata najprije bio politički komesar, a zatim komandant Glavnog štaba Slovenije. Evo odlomka iz tog razgovora:

»- I vi u 'Uspomenama' govorite o izvesnim skretanjima i samovolji pojedinih 'partizanskih vojvoda'?

- 'Vojvode' smo nazvali po srpskim vojvodama. Sebi su prisvajali neumerene povlastice. Neki od naših komandanata imali su privilegije u obući, hrani, a zbog žena ih niko nije smeo da kritikuje. Samo smo te vojvode mi dosta brzo smenili.

- Sudeći po literaturi, u Sloveniji su partizani više ganjali žene, nego neprijatelja?

- To pitanje ne mogu nikako da prihvatim. Tako su o našoj partizanskoj vojsci za vreme rata govorili naši neprijatelji. Čitalac, kojem tadašnje prilike nisu poznate, može steći takav utisak baš na jjsnovu Zupanove jiterature. Samo na ~pnmeru~~nekoliko Župana ne treba suditi o partizanskoj vojsci.«"

Župan kojega Ivan Maček spominje bio Vitomjl Župan, istaknuti moderni slovenski pisac, koji je najpnje-flegaIno-raciio za narodnooslöbödilackTpökret, a sredinom 1943. godine došao je iz Ljubljane u partizane i u partizanskim redovima ostao do kraja rata.

Iako ni krađe i pljačke najčešće nisu bile posljedica planske neprijateljske djelatnosti radi razbijanja i demoralizacije partizanskih redova, neprijatelj je djelovao i u tom smislu već i zato što je, da bi kompro-

mitovao partizane u narodu, provodio smišljenu propagandu organizujući i vlastite pljačkaške bande obučene u partizanske uniforme.

Već 14. avgusta 1941. Mile Ivković, instruktor Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, za šabački okrug, obavještava Pokrajinski komitet:

»U vezi s našim akcijama pojavili su se izvesni pljačkaši koji idu i otimaju novac i ostalo pod našim imenom. Seljaci su skoro u jednom selu jednog takvog uhvatili i doveli nam ga. Na osnovu izjave samih seljaka i priznanja istog, on je osuđen na smrt i streljan. Poslali smo potere za jednom grupom koja je nanela velike štete seljacima i naterala im strah u kosti.«"

Pokrajinski komitet je, uočivši pogubne posljedice što bi ih mogla izazvati pojava pljačkaša koji se predstavljaju kao partizani, smjesta reagovao i 20. avgusta 1941. Okružnom komitetu KPJ za Šabac dostavio direktivu:

»Oružanim snagama organizujte potere za pljačkašima. Uzmite sela i seljake u zaštitu od pljačkanja. Svakog pljačkaša ubiti ili zarobiti, / izvesti pred narodni tribunal i osuditi na smrüv/y Utvrđeno je da te bande regrutuju fašistički ga/ 4 dovi da bi nas zavadili s narodom. Izdajte po tome jedan kratak letak s potpisom: Štab narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda u Mačvi. Objavite u njemu imena već streljanih pljačkaša.«"

U toj direktivi, pored oštrine koja se zahtijeva u borbi protiv pljačkaša, posebnu pažnju zaslužuje konstatacija »Utvrđeno je da te bande regrutuju fašistički gadovi da bi nas zavadili s narodom.« Očigledno su Aćimovićevi žandari, a možda i Nijemci, u tome imali svoje prste.

Do pokušaja neprijatelja da na taj način kompromituje partizane u očima naroda dolazilo je i u drugim krajevima Srbije. O jednom takvom slučaju u Resavskom srezu, u selu Viteževu, u avgustu 1941. godine, Vita Cvetković piše:

»Za vreme boravka čete (Šumadijskog odreda - primj. autora) u tom selu, u komandu je jednog dana došao kafedžija sa pretećim pismom u kome je anonimni sastavljač zahtevao da mu se kod jednog spomenika na groblju ostavi noću sto hiljada dinara za 'šumce'. Na kraju pisma, kafedžiji je zaprećeno da će biti uništen zajedno sa porodicom ukoliko novac ne bude

položen u određenom roku. O pismu se ubrzo raščulo po selu, pa je među seljacima, naročito onim imućnijim, zavladao strah. Razume se, komanda je odmah povela istragu i ubrzo otkrila ucenjivača, bivšeg oficira koji se tih dana bio vratio u selo. On je na saslušanju priznao da je učenu učinio da bi partizane kompromitovao kod stanovništva kao i to da novac nije tražio iz koristoljubljа - on bi ga i inače vratio natrag kafedžiji. Formiran je sud u koji je pored partizana ušao i jedan predstavnik sela. Na mitingu, pred gotovo čitavim selom, komesar čete je pročitao preteče pismo i upoznao prisutne sa priznanjem koje je dao okrivljeni. Objasnio je zatim da je učena imala za cilj da moralno kompromituje borce u narodu i da je, uzimajući to u obzir, sud doneo odluku o kažnjavanju krivca smrću.«

U svojim *Zapisima iz oslobodilačkog rata* Rodoljub Čolaković je, govoreći o kvislinškoj propagandi usmjerenoj na diskreditovanje partizana, napisao:

»U 'Novom vremenu' izlazili su dopisi o nama kako vršimo razbojničke napade na drumovima i kako otimamo siromašnim seljacima banku ili dvije. Možda je u tim prvim danima naše borbe neko i povjerovao u te klevete; mi smo ih na terenu pobijali na taj način, što od seljaka ništa na silu nismo uzimali, a lopove i razbojnike smo osuđivali na smrt.«[15] ~~

I u SrijemiTJe bilcTpTjačkaša koJFšu se predstavljali kao partizani. O tome su potkraj marta ili početkom aprila 1942. godine u Štab Fruškogorskog NOP-odreda počela stizati obavještenja odbora iz Manđelosa i još nekih sela. Štab odreda brzo je reagovao, pohvatao izvršioce pljačke i izveo ih pred vojni sud kojemu je predsjedavao Josip HrnćevićSteva, zamjenik političkog komesara oclreda. Tom če slučaju Hrnčević poslije rata posvetiti sljedeće retke:

»Optužena su bila dvojica mladića iz Manđelosa - jedan Srbin, a drugi domaćijjijemac. da su s još trojicom drugih mladića, stavivši petokrake na kape, provalili u kuću jednog mlinara, inače Hrvata, i u ime partizana uželfod njega nekih 15.000 kuna. Od tog novca oni si kupiše nešto cigareta, a ostatak, skoro cijeli iznos, predadošenarodnofiisM
zaRe~Ka3a-5eito pročulo, dadosmo ovu dvojicu mladića privesti u odred. Da bismo svima na

primjeru pokazali kako se partizani ne bore protiv Hrvata nego protiv ustaša, te da nitko u ime partizana i pod partizanskom petokrakom ne smije na svoju ruku vršiti takve akcije — osudismo ih na smrtnu kaznu. Partizani u odredu prihvatili su razloge osude, ali tako drakonsku kaznu dvojici mladića, i to jnladića za koje se utvrdilo da su odam^parti^jiima, nisu mogli probaviti. Formalno su prihvatili T^iTkäznü, da bi izrazili svoju principijelnost i političku čvrstinu, ali vidjelo se da su bili kao pokošeni. Ni politički komesar Paja (Slobodan Bajić - primj. autora), ni ja nismo se u duši slagali s tom surovom osudom, ali što da radimo? Izdvojismo te mladiće pod stražom u blizini odreda, pruživši im tako priliku da pobjegnu, ali oni to nisu ni pokušavali, već su, blijedi, čekali izvršenje kazne. Najednom mi sine — mogli bismo ih pomilovati. Predložih to Paji, a on to objeručke prihvati. Rezonirao sam: ako smo mi sada na ovom terenu najviša vlast, koja može čovjeka osuditi na smrt, zašto ga tajdastJieJjijnogla i pomilovati?! Na mene je palo da obrazložim to pomilovanje pred okupljenim borcima. Osuda je, rekoh, pravilna i osnovana, ali mi osuđenima dajemo priliku da svoje djelo isprave učešćem u narodnooslobodilačkoj borbi. Među borcima nastalo je olakšanje, a potom zaori pjesma. Ta dvojica mladića su nešto kasnije i stupila u odred. Jedan od njih je, kako sam čuo, u borbi poginuo, a drugi je preživio rat.«[36]

Poslije suđenja Stab Fruškogorskog NOP-odreda izdao je letak »Stanovništvu Srema«, potpisavši ga sa »Fruškogorski partizani«. U letku je obavijestio narod o pokušajima neprijatelja da predstavi narodu partizane u lošem svjetlu:

»... neprijatelj, prikriveno i otvoreno, u poslednje vreme preduzima izvesne mere da bi partizane predstavio kao pljačkaše naroda. Tako su u poslednje vreme izvršene pljačke u nekoliko sela, i te pljačke su predstavljene kao da su ih izvršili partizani. To je najveća laž! Partizani nisu pljačkaši i svojim dosadašnjim radom su to i pokazali. Da bi dokazali da nemaju ništa zajedničko sa tim pljačkama, partizani su uhvatili krivce. U jednom slučaju se radilo o pijanim mladićima, koji još nisu sasvim pokvareni i koji se još mogu popraviti. Međutim, u drugom slu-

čaju, i to onom u Stejanovcima, radi se o pljački koju je izvršio jedan kriminalni tip, neki Koja Lukič, i njega je stigla pravedna partizanska kazna.

Sprečavajmo pljačku i predajmo pljačkaše partizanima!«"

Pojave krađe i pljačke bilo je i među partizanima, ali su i one od prvih dana ustanka u svim krajevima zemlje suzbijane najstrožim postupcima.

Milovan Batanović je u svojim sjećanjima opisao slučaj osmorice boraca Podrinjskog NOP-odreda, koji su prilikom oslobođenja Mačvanskog Prnjavora, noću između 8. i 9. avgusta 1941. godine, upali u jednu trgovinu i svojevoljno uzeli neke sitnice (duhan, papir, bombone, čokoladu i dr.). Komandant odreda zahtijevao je da odredski sud osudi pljačkaše na smrt! Sud nije prihvatio taj zahtjev jer se radilo o mladim ljudima koji su se pokajali i obećali da nikada više ništa slično neće uraditi."

Bilo je, međutim, i drukčijih slučajeva. Tako je Milosav Bojić, borac Posavskog NOP-odreda, u svoj dnevnik pribilježio:

»22. avgust (1941), Trstenica

... Nas, narodne partizane, osramotio je ovih dana jedan partizan, koji je do stupanja u odred služio kod Milana Jankovića u Lončaniku. Išao je noću u patrolu i, izdvojivši se od ostalih, poslao svom bivšem gazdi preteču cedulju. Tražio je da mu ovaj na svaki način nabavi izvesnu sumu novaca. Ako to ne učini, 'zlo će proći'. Sva sreća što je tome čoveku bio poznat stav partizana. Žalio nam se i cela je stvar otkrivena. Nismo mi pošli u borbu zato da pljačkamo ljude, bez obzira na njihovo materijalno stanje. Ako nešto zatreba za opštu borbu, ima puta i načina kako će se do toga doći. Ovaj partizan biće primerno kažnjen. Neki ga drugovi sažaljevaju. Smatraju da nije kriv on, već društvo i okolina u kojoj se ranije kretao i vaspitavao.«[39]

Potkraj avgusta 1941. godine Paraćinskorćuprijska četa obavještava »Glavni štab nacionalno) oslobodilačke) borbe u Srbiji« o brojnom stanju i akcijama, pa u »izveštaju političkog komesara« dodaje:

»... pojavio se slučaj krađe od jednog druga, koji je nakon opomene to opet ponovio, tako da je streljan.«[40]

Pišući o formiranju i radu NOO u oslobođenom Krupnju u toku septembra i oktobra 1941. godine, Mićo Jeremić kaže:

»Održano je i nekoliko suđenja pre ponovnog upada Nemaca u Krupanj. Suđeno je Živku Maksimoviću iz sela Bogoštice, zaselak Gorice, u odsustvu, zato što je u svojstvu stražara Narodne straže obio magacin koji je čuvao i ukrao neke stvari. Osuđen je na smrt pa je izdata za njim poternica svim seoskim NOO-ima.«[41]

Interesantno je napomenuti da je u potjernici za Živkom Maksimovićem istaknuto da smrtnu Jcaznu nad njim može izvršiti svaki građanin."

Izvještavajući 18. oktobra 1941. godine Okružni komitet KPH za Karlovac o vojnopolitičkoj situaciji poslije odlaska talijanskih trupa, »komesar štaba Korduna i Banije«, javio je i sljedeće.

»Sama opština Perjasica još je uvijek slobodna sa našom civilnom vlašću. U selu Poloju, gdje je postojao partizanski odred, pojavilo se mnogo slučajeva pljačke i zlostavljanja naroda. Komanda je ovog bataljona posumnjala na sam odred i ta sumnja bila je opravdana. Odred je razoružan i pred masom od 800 ljudi petorica članova odreda je osuđena na smrt i strijeljana. Samo strijeljanje tih bandita vrlo je dobro odjeknulo u narodu i među odredima. Odred u tom selu formiran je ponovno od probranih elemenata.«[43]

Osim petorice boraca odreda, na smrt je osuđen i komandir odreda, kao najodgovorniji za izvršene pljačke, ali kazna nad njim nije izvršena: pobjegao je i osuđen je u odsutnosti. O tome šta se ubrzo dogodilo »Komanda NOP-odreda Korduna i Banije« izvještava Glavni štab NOP-odreda Hrvatske u svom »izvještaju o akcijama od 1. XI. do 22. XI. 1941«. Pod datumom 2. novembra stoji:

»Odred Poloj uhvatio je odbjeglog komandira bivšeg pljačkaškog odreda Kuzman-Poloj; pošto je isti već ranije od narodnog suda osuđen na smrt, to je isti nakon provedene istrage odmah likvidiran. Strijeljanje je izvršeno javno pred narodom.«[44]

Opisujući borbe Prnjavorske partizanske čete u toku novembra i decembra 1941. godine, Stevo Samardžija, jedan od organizatora narodnooslobodilačke borbe u srednjoj Bosni, kaže ovo:

»Poslije borbe na Gradini, 7. decembra, jedan borac i jedan civil, oba, izgleda, pod uticajem alkohola, prisvojili su samovoljno neke stvari u Turskoj Mravići. Saznavši za to Komanda čete je odmah formirala Vojni revolucionarni sud. Pošto se ovaj borac u borbi na Gradini ponio zaista junački, veliki broj boraca se zauzimao za njega. Međutim, sud je bio neumoljiv: obadvojica su bili osuđeni na smrt i strijeljani 10. decembra.«"

U izvještaju Milovana Dilasa Vrhovnom štabu, pisanom 23. decembra 1941. godine u Novoj Varoši, našla se i rečenica-.

»Stre^li^^o^jxo[icu partizana, medu njima i jednog~partijca kojl je ukrao preko dvesTa Tilijada novca narodno-oslobodilačkog odbora iz Užica...«"

Međutim, smrtne su kazne izvršavane i zhogmanjih krađa. U drugoj polovini decembra 1941. godine neko je političkom komesaru Čečavske partizanske čete 4. bataljona 3. krajiškog NOP-odreda, koji je djelovao u srednjoj Bosni, na području Teslića, noću ukrao dio odjeće i neke njegove lične stvari: novčanik u kojemu je bilo malo četnog novca i druge sitnice.

Četa je ujutro postrojena i izvršen je pretres. Kod nikoga ništa nije nađeno, ali je sve ipak bilo razjašnjeno. Zamotuljak stvari nađen je na krovu prilično niske kuće logora. Uradio je to jedan novajlija koji je, kako piše Mika Jotanović, »priznao da je to učinio, a za odjeću je rekao da ju je spalio u toku noći u peći«.

Šta je toga borca rukovodilo da to uradi, nije ustanovljeno.

»Nakon ovog njegovog priznanja« - piše dalje M. Jotanović — »vojni sud, u kome su bili komandir, komesar i jedan borac, osudio je tog borca na smrt. Zatim smo se ponovo postrojili, komesar nam je saopštio presudu i tražio dva dobrovoljca koji će osuđenoga strijeljati. Neki borci su u stroju govorili da je presuda stroga i da za takvo nešto ne bi trebalo strijeljati čovjeka. Međutim, komesar je r bjašnjavao da se to mora učiniti radi primjera drugima i radi učvršćenja discipline u četi. Pošto se niko iz čete nije dobrovoljno javio, Komanda čete je odredila dva borca koji su presudu izvršili.«[47]

Mladen Iveković, predratni komunist, član Izvršnog vijeća AVNOJ-a, koji se zajedno s pjesnikom Ivanom Goranom Kovačićem u toku četvrte neprijateljske ofanzive neko vrijeme nalazio pri Štabu Prve dalmatinske brigade, pribilježio je u svoj ratni dnevnik:

»Kula, 20. marta... Jučer predvečer bio je javno ispred dva bataljona strijeljan jedan dvadesetogodišnji partizan. Smrtna osuda bila je nad njim izrečena zato, što je izvršio provalu u jednu kuću i ukrao novac i neke druge stvari. Procedura čitanja presude i strijeljanja bila je kratka. Politkom I dalmatinske brigade Vlado Šćekić održao je kratak govor postrojenim partizanima, rekao im, da su se partizani uvijek borili protiv banditizma i pljačkaša u vlastitim redovima, da je Narodno-oslobodilačka borba sveta i da ne smije biti okaljana prljavim djelima zlikovaca, koji su se uvukli u naše redove. Pročitana je presuda vojnog suda.

Tri partizana pucala su u osuđenika. Srušio se kao vreća.

Goran je prvi put gledao ovakvu scenu. Bio je malko uzbuđen, ali nije ni okom trenuo, kad su zapucale puške.

Borci su odobravali izvršenje presude. Oni znaju, da se nedjelima ovakvih nevaljalaca kalja čast njihovih bataljona.«"

U borbi za očuvanje discipline i u borbi za čistoću partizanskih redova smrtne su kazne izricane ne samo za krađu, nego i za druge prekršaje.

U studiji *Kako su partizani sudili - zakon časti i obraza* dr Miladin Stevanović iznosi i sljedeći slučaj:

»U septembru 1941. godine, u Donjem livanjskom polju, obrazovan je narodni sud u koji su ušli predstavnici ustaničke čete i okolnih sela. Sud je izricao i smrtne kazne. Jednom seljaku je izrekao smrtnu kaznu zato što je išao u neprijateljsko uporište da kupi brašno. Obrazloženo je da je ovim 'brukao NOB i bacio ljagu na Donje livanjsko polje, jer neprijatelji mogu steći utisak da ustanici umiru od gladi'. Na intervenciju ustanika, smrtna kazna mu je oprošćena i osuđen je da preda vojsci dva govečeta i nekoliko koza.«"

Naročito je strogo postupano s borcima koji su svojim postupcima »brukali« partizane i svojim ponašanjem »bacali ljagu« na njih. Nisu bile rijetke ni najstrože osude takvih ispada:

»K nama je u odred bio došao jedan čovjek iz Novog Sada« — piše zamjenik političkog komesara Fruškogorskog partizanskog odreda Josip Hrnčević - »prije rata bio je i on podoficir u jugoslavenskoj vojsci. U odredu je slovio kao odvažan borac. Kao takvog, cijenio ga je i komesar Paja (Slobodan Bajić — primj. autora). Jednog dana taj je čovjek s još nekoliko boraca bio poslan u Šuljam po hranu. On se tamo toliko razvaganio da je u jednoj kući zatražio da mu spreme pečeno pile, ili tako nešto. To je izazvalo negodovanje u selu i u odredu, jer su ljudi nas partizane poznavali kao skromne i čistunce. Paju je to_toliko ogorčilo da ga je dao strijeljati.«[50]

Ponekad, mada rijetko, izbjegnuta je najteža — smrtna kazna za krađu. Ali i u takvim je slučajevima ona redovno predlagana, pa se u toku rasprave o samom djelu našlo drugo rješenje.

Nekoliko dana poslije povlačenja partizana od Užica preko Uvea u Sandžak, pozvane su sve komande partizanskih jedinica na sastanak u selo Radoinju, gdje se nalazio Vrhovni štab. Sastanak *je održan u ovećoj učionici seoske škole, a na dnevnom je redu bila samo jedna tačka: izvještaj o maršu jedinica iz Srbije za Sandžak.

Pošto su komandiri, politički komesari i njihovi zamjenici završili svoja izlaganja, govorio je Aleksandar Ranković, član Vrhovnog štaba. Prema sjećanju Srećka Miloševića, političkog komesara Ljubićke čete on je rekao da mu je poznato da su upravo pojedinci iz te čete ukrali i peklipiliće selu Donjoj Dobrinji, razvahl^ošmce^ jednom čovjeku oduzeli fotoaparat, šinjelili pantaTone ~ drugome, pokrali ovce na ZlatiboruT

»Priznalisjnojda su ovi navodi taćni« - piše Srećko Milošević. »Istome stanje bilo i u drugim jedinicama. Pošto smćTšve ovo' izneli, trebalo~je utvrditi koje^to^uradio. Morali smo kazati imena. ZBogTogasu tridrugaiz naše ćete razdružana. Sprovedeni su u zatvor koji se nalazio u istoj školskoj zgradi. Saopšteno nam je da su osuđeni na smrt sreljanjem zbog pljačke prilikom povlačenja iz Srbije.Zbog nedostojnog držanja prilikom povlačenja, mnogi drugovi su

smenjeni sa političkih i vojnih dužnosti. Dugo su morali ispaštati svoje grehe...

U međuvremenu smo molili druga Peru Stambolića da interveniše da se ne streljaju uhapšeni drugovi... Uticao je da se kazne oproste. Posle nekoliko dana puštena su sva trojica. Čuli smo da su samo neki najveći prekršioci streljani.«

O sličnom slučaju koji se dogodio u rano proljeće 1942. godine piše Paško Romac, tada politički komesar čete u Prvoj proleterskoj brigadi:

»... Naš drugi bataljon smestio se u selu Borovsku...

Zadatak naše brigade bio je da onemogući prolazak neprijateljskoj komori od Sarajeva prema Rogatici... Petog aprila održao sam omladinskoj četi predavanje o Crvenoj armiji...

Posle podne dogodio nam se jedan nesvakidašnji slučaj. Jedan omladinac, zvani Branko B., izvršio je, po našim moralnim normama, krađu. Naime, uzeo je iz napuštene kuće, dok su se ukućani nalazili negde sakriveni od ustaša u šumi, jednu kutiju "masti. Za našu četu to je bilo neshvatljivo i nepojmljivo... Ispitali smo ceo slučaj i ocenili smo da celu stvar treba izneti pred četu... Zakazali smo četni sastanak. ... Ja, kao politički komesar čete, morao sam govoriti o tom problemu (...) o omladincu kojeg sam inače voleo.

... Bio sam prekidan uzvicima boraca da se omladinac koji je uzeo mast isključi iz čete i istera iz Prve proleterske brigade. Drugi su pak i tražili najstrožu kaznu. ... Na kraju, srećom, preovladao je razum mladih ljudi... Krivac je razoružan pred ćelom ćetom Xlsier&n iz brigade. Plakao je kao kiša i kroz suze pitao: a kuda da ja idem sada ovako osramoćen. Njegovi drugovi su uglas viknuli: idi kud—znaš^samo .nikad više u našu brigadu.«

Vrijedi spomenuli i "slučaj Dušana Tucovića, omladinca, radnika, borca 2. proleterske brigade koji se nikada nije rastajao od svog puškomitraljeza »šoše«, po kojem je i dobio nadimak. S njim se povlačio iz Srbije i ratovao po Sandžaku i Bosni. Nije se žalio da mu je težak ni onda kada se gladovalo i danima i noćima marševalo. Jedini problem stvarale su mu cipele odnosno veliko stopalo. »Samo da mi je doći do dobrih cipela. Ono što zaplenimo nije podesno za moje noge,

pa uzmu drugi« — govorio je Šoša.

Najzad je i on riješio problem cipela kada je 4. bataljon 2. proleterske brigade u avgustu 1942. zauzeo ustaško uporište u selu Pruscu, između Bugojna i Donjeg Vakufa. Međutim, radost mu je bila kratka vijeka.

Zašto?

Komandant bataljona Nikola Ljubičić opisuje dolazak delegata Vrhovnog štaba Milovana Dilasa u Štab bataljona, odmah nakon borbe za Prusac, i ono što se zatim dogodilo:

»- Neko je iz jedne kuće, ovde u selu - obrati nam se Dilas - uzeo od jedne žene cipele?

- Šta će mu ženske cipele? - začudismo se mi.

- Nisu ženske, već cipele njenog muža - odgovori Dilas. Pronađite ga i streljajte, a cipele vratitej...

- Šta je ovome — buni se Ješa kada ode Đilas - da streljamo čoveka zato što je uzeo cipele u selu koje smo ovako teškom borbom zauzeli. Mi ginemo, gladni i bosi, a ovi sede, siti i obuveni. Nećemo to da izvršimo.

Odmah smo se zainteresovali ko je uzeo cipele i malo kasnije u Štab dode Tucović. Na nogama je imao divne nove gojzerice. 'Evo cipela koje tražite', obrati nam se on. 'To su cipele nekog njihovog natporučnika, on je negde na frontu, bori se protiv nas, i još treba da ga čekaju ovakve cipele', objašnjava nam Tucović motive koji su prevagnuli kad je doneo odluku da uzme cipele.

'Ovo su prve cipele na koje sam naišao u ratu da me nimalo ne stežu', nastavlja priču Tucović.

Malo kasnije opet je kod nas navratio Dilas.

- Šta je bilo? - još izdaleka nas upita,

— Ja sam mu odobrio da uzme cipele. U pitanju je bilo neprijateljsko lice - odgovorih, iako nisam ni znao kada je Tucović uzeo cipele.

Dilas stade i zamisli se. 'Neće valjda narediti da mene streljaju?', pomislih u sebi. On najzad progovori:

— Dobro, onda ga nemojte streljati, ali cipele vratite!

OIćcTpodne već smo bili u pokretu prema Bugojnu. U stroju je Tucović išao i dalje sa svojim tesnim prorezanim cipelama.«

Mada je KPJ preko svojih organizacija vodila najuporniju borbu protiv svih pojava koje su mogle štetiti ugledu boraca partizanskih odreda i narodnooslobodilačkom pokretu uopće, ona u načelu nije bila izvršilac kazni nad onima koji su se ogriješili o partizanske etičke norme, bilo u jedinicama, bilo u pozadini.

Ipak, i u tome je bilo odstupanja ne samo od uobičajene prakse, već i suprotno općoj partijskoj liniji. Bile su to greške učinjene u najboljoj namjeri, zbog prevelike revnosti i strogosti, ali i zbog neshvatanja partijske linije.

U Suhopalanačkoj četi Leskovačkog NOP-odreda skojevski aktiv čete odlučio je u januaru 1942. godine da se strijelja jedan omladinac koji je napustio stražarsko mjesto i otišao da spava. Prema pisanju dra Milana Borkovića, koji o tome citira izvještaj partijskog rukovodstva Leskovačkog NOP-odreda od 21. januara 1942. godine, četni aktiv SKOJ-a smatrao je da učinjeni prekršaj zaslužuje smrtnu kaznu, da će ta kazna pozitivno djelovati na sve one koji ne obavljaju savjesno stražarsku službu i pridonijeti jačanju discipline u četi.

Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju u pismu poslanom 2. februara 1942. Pokrajinskom povjereništvu KPJ za Niš osudio je ovakav postupak:

»... piše se o tome kako je na konferenciji SKOJ-a u odredu rešeno da se strelja jedan omladinac koji je dvaput napustio stražarsko mesto. To su vrlo rđavi znaci za dalji razvoj toga odreda. To je najveći zločin prema skojevskoj organizaciji. Pre svega da li SKOJ (čak da li i Partija) mogu u svoje ime na javnim skupovima da donose odluke o stvarima vojnog karaktera za koje je nadležno vojno rukovodstvo — komanda odreda? (...) članovi SKOJ-a i Partije su najdisciplinovaniji i najdosledniji izvršioci naredbi komandanta i komesara, ali nikako se ne može desiti da SKOJ i Partija javno i u svoje ime donose odluke i izvršuju ih i to takve koje spadaju u nadležnost komande. Jer to je udarac i po SKOJ-u i po partiji i po komandi odreda. Dalje, da li (je) krivica tog omladinca takva da se pre svake druge kazne izriče smrt?«[51]

O neposrednom učešću organizacija KPJ u izricanju i izvršavanju smrtnih kazni »za narodne neprijatelje i izdajnike« piše i Šandor Veg na osnovi stenograma izjave Vase Županskog, učesnika NOP-a u Pe-

trovgradu (današnjem Zrenjaninu):

»... Partijska organizacija je u Banatu i pre zavođenja vojnog sudovanja, kasnije i paralelno s njim, zavela i sprovodila praksu izricanja smrtne kazne za narodne neprijatelje i izdajnike. Presude su izricali komiteti, i one su, čitane na sastanku one ćelije kojoj je izvršenje poverено.«[52]

Drastičnim kaznama zbog krađe pripada i presuda koju je 19. avgusta 1942. godine »u sjedištu Čete bračkih partizana« izrekao »Partijski sud Okružnog komiteta Komunističke partije za Brač-Hvar« stolaru Josipu Franiću (1911), članu Mjesnog komiteta KPJ u Pučišćima na Braču, i srednjoškolcu Mati Šantiću (1921), »bivšem članu Mjesnog komiteta ispred Skoja u Postirama na Braču, članu Mjesnog komiteta Saveza komunističke omladine i njegovom blagajniku«:

»1.

a) Franić Josip u noći između 8 - 9 avgusta t.g. izvršio je u Pučišćima kod mjesnog trgovca krađu riže, pašte, konca, cipela i još nekih predmeta, poslužívši se kod tog izvršenja autoritetom svoje funkcije, koju je vršio kao član Mjesnog komiteta i ako je Mjesni Narodno-oslobodilački odbor javnim oglasom zagarantirao pučanstvu sigurnost imovine.

b) Šantić Mate 10. avgusta t.g. u rano jutro izvršio je krađu od 12 litara ulja iz partizanskog skladišta na području postira i to u zajednici sa jednim omladincem odgojcem, kojega je kao pročelnik grupe nagovorio na spomenuto djelo.

2.

Na osnovu ustanovljenih činjenica Partijski sud došao je do slijedećih zaključaka:

a) Franić Josip kriv je što je, koristeći se autoritetom svoje funkcije u redovima komunističke Partije izvršio spomenutu kradu i time zadao teški udarac Komunističkoj partiji i narodno-oslobodilačkoj borbi uopće.

b) Mate Šantić kriv je, što je sam ukrao partizansko ulje, narodnu vojnu imovinu, i koristeći se svojim autoritetom kao član Mjesnog komiteta SKOJ-a i pročelnik odgojne grupe omladine razarao komunistički moral omladine, uzdanice Komunističke partije i naroda, te time oštetio Narodno-oslobodilačku partizansku vojsku, za-

dao udarac Savezu komunističke omladine i narodno-oslobodilačkoj borbi uopće.

3.

Na temelju gornjih dokaza i zaključaka Partijski sud Okružnog komiteta Komunističke partije Brač-Hvar donio je ovu

presudu

U ime Komunističke partije Hrvatske radi izvršenih krađa, a u vezi s time radi nanešenih udaraca Komunističkoj partiji, Savezu komunističke omladine (SKOJ), Narodno-oslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci, te narodno-oslobodilačkoj borbi uopće,

osuđuje se

Franić Josip i Mate Šantić na isključenje iz redova Komunističke partije Hrvatske i Saveza komunističke omladine Jugoslavije i na kaznu smrti streljanjem.

Na izvršenje Četi Bračkih partizana.«[53]

U izvještaju u vezi sa tom presudom, koji je, s potpisom Mile, Okružni komitet za Brač-Hvar dostavio »drugarskom P.K.-u« za Dalmaciju našla se i rečenica:

»Šaljemo Vam prepis osude one dvojice, istu smo poslali svim partijskim organizacijama Brača i Hvara.«[51]

Sačuvane su i dvije smrtne presude zbog krade. Donijeli su ih partizanski štabovi. Tako je Štab 1. bataljona »Ljubo Šercer« Notranjskog NOP-odreda 12. jula 1942. godine objavio, s obrazloženjem, sljedeću »Smrtnu osudu«:

»Dne 19. juna 1942. bili su strijeljani partizani 3. čete 1. bataljona 'Ljubo Šercer' Doles Franc i Drobnič Jože.

Obrazloženje

Partizani Drobnič Jože i Doles Franc su noću između 16. i 17. juna o.g. opljačkali mlin Zalarja Franceta, Hribljane. Navedeni drugovi su 16. ov. mj. bili poslani u Topol da bi tamo skupili 16 litara mlijeka za četu. Oni su tu priliku iskoristili da odu u Hribljane s ciljem da obiju Zalarjev mlin. Potkopali su zid kod mlinskog kotača. Kad je taj njihov postupak primijetio mlinarski rad-

nik Rudolf Ivan oni su na silu ušli kroz vrata i s puškama prisilili imenovanoga da im pokaže gdje se nalazi brašno. Zatim su ga gurnuli pod krevet i prekrili pokrivačem da bi se mogli nesmetano dogovarati i pljačkati po mlinu. Kada su odlazili zaprijetili su Rudolfu strijeljanjem ako pisne ijednu riječ o njihovom zločinu.«[55]

A uz jedan dokument Štaba Grupe kordunaških NOP-odreda našli smo ovu kratku napomenu:

»Većeslav Weiss. Strijeljan 3 prosinca 1942 god., po presudi Vojnog suda pri Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske, zbog toga što je u svojstvu pomoćnog organa Komande mjesta u Slunju neovlašteno prisvojio zaplijenjenu imovinu dvojice ustaša koja mu je bila povjerena na čuvanje.«[56]

Neprijateljska obavještajna služba saznala je za rigorozne kazne koje su izricali partizanski štabovi i komande za krade što su ih izvršili pojedini partizani i pokušala da ih protumači na svoj način. Tako je »Zapovjedničtvo II zbornog područja« u izvještaju dostavljenom 29. septembra 1942. godine »Glavnom stožeru domobranstva« protumačilo mjere što su na tom planu preduzimane u Slavoniji kao nastojanje Štaba 3. operativne zone »da najdrakonskijim sredstvima (streljanje zbog krađe jedne kobasice) uvede potrebnu stegu«, tj. disciplinu.[57]

»Zapovjedničtvo II zbora« bilo je u pravu, ali samo djelomično: odlučna borba protiv krađe u partizanskim je redovima bila i nešto više od toga!

ŠPIJUNI KOJI NISU POSTOJALI

nemoguće ih je bilo otkriti — eksplozija u Užicu - sabotaža ili... - prva zvijezda naše špijunske fantastike — druga verzija istog autora — to isto, ali i poprilično drukčije - na scenu je izveden i Slobodan Penezić Krcun - isključivo plod mašte - ko je zapravo bio Nusret Nino Kaljanac — još jedan »veliki njemački špijun« — nije policija imala obavještajca medu robijašima već obrnuto — zablude tvorca »špijuna K-189 - šta je utvrdila Redakcija Titovih Sabranih djela - iz Kardeljeva kazivanja Vladimiru Dedijeru — svjedočenja robijaša-komunista — prevodilac i vaspitač zarobljenih Nijemaca - ustaše su povjerovali da im je u ruke pao Tito — pismo SS-potpukovnika Teichmanna — Kocmurovo saslušanje u ustaškoj policiji — predaja ili zarobljavanje — šta stoji u spiskovima boraca 2. proleterske brigade - najviši domet naše špijunske fantastike — dvije biografije - kriza u Štabu 3. operativne zone - teška optužba - uzaludna potraga za dokazima - Grga Jankes o svom boravku u Španiji i krajiškim proleterima - da li su mogući hvalospjevi agentu Gestapa*

Izvjestan broj neprijateljskih agenata uspio je da u toku narodnooslobodilačkog rata duže ili kraće djeluje u ilegalnim organizacijama KPJ i NOP-a i u partizanskim jedinicama, a neki od njih, možda, nikada nisu bili ni otkriveni. Ti uspjesi neprijateljskih obavještajnih službi značili su neuspjehe, zapravo poraze partizanske (i partijske) kontraobavještajne službe. Ako tu konstataciju prihvatimo kao logičnu - a drukčije ne može biti - onda začuđuje činjenica da su u našoj poslijeratnoj publicistici značajno mjesto uspješnih neprijateljskih špijuna zauzeli ljudi koji to nisu bili, i koje, prema tome, partizanska kontraobavještajna služba nije mogla ni otkriti! U ovom će poglavlju biti riječ o trojici «njemačkih agenata ubačenih u parti^nskergdove«IlS3IgEiIu Kaljancu, AToj zu Kocmuru I VladimiruMajderu Kurtu.

Premda autore napisa o prvoj dvojici sigurno nije rukovodila nikakva zla namjera, ipak moramo navesti njihova imena i nazive listova i knjiga u kojima su objavljeni podvizi spomenutih »velikih špijuna«. To su inače, naši vrsni jpublicisti Živorad Mihajlović Silfä) Boško Matični Đurica Labovioj

No^rije toga osvrnimo se na jedan tragičan događaj koji se zbio 22. novembra 1941. godine u oslobođenom Užicu: tog je dana u partizanskoj fabrici oružja i municije, smještenoj u podzemnim trezorima zgrade Narodne banke, u kojoj se nalazio Vrhovni štab, došlo do eksplozije. Upečatljivu sliku te tragedije dao je Boško Matić u svojoj knjizi *Krcun*

> »Do eksplozije u fabrici došlo je... u ranim popodnevnim časovima. Prva, najjača eksplozija uzdrmala je ceo grad a zatim je čitava serija manjih nastavila da potresa brdo Dovarije ispod

koga su se nalazili tuneli. Deo Užica oko banke i trezora bio je zamračen dimom koji je kuljao iz tunela. Plamena oluja koja je pratila eksplozije spržila je sve okolo a leševe slučajnih prolaznika bacila na krovove obližnjih zgrada. Drveće u tom pojasu bilo je počupano a na prozorima nigde nije bilo stakla.

Zastrašeni građani počeli su da beže od mesta eksplozije, da se sklanjaju od nepoznate, još neidentifikovane opasnosti. Oni koji su imali nekoga od svojih u tunelu trčali su ka mestu nesreće.

Među prvima koji se našao na mestu događaja bio je Krcun (Slobodan Penezić - primj. autora). I ovoga puta poveo je sobom na brzinu angažovane ljude iz redakcije 'Borbe' i 'Vesti' i radnike iz štamparije. Sa njima je organizovao pružanje prve pomoći unesrećenim ljudima, izvlačenje ranjenika i raščišćavanje ruševina.

Na znak za uzbunu došle su i druge jedinice, pa i mnogi partizani koji su se zatekli u blizini. Stigli su i vatrogasci. Sa zaštitnim maskama na licu pokušavali su da prodru u tunele, ali su se uskoro vratili. U tunelima su još odjekivale snažne eksplozije. Goreo je i eksplodirao barut, topovske granate, puščana municija. Plameni zid stvoren eksplozijom nije dozvoljavao da se prodre unutra.

Situacija je bivala sve teža. Pretila je opasnost da požar dospe do sanduka sa bombama pa bi eksplozija mogla da uništi i veći deo grada.

Borba sa plamenom stihijom produžila se do kasno u noć. U toj situaciji jedino rešenje bilo je da se spreči dolaz kiseonika u tunel. A da bi se to postiglo, trebalo je potpuno izolovati prostorije s plamenom. Jednostavno, zazidati ulaze. To se moglo učiniti tek kada se utvrdi da unutra više nema živih.

Mada se realno pretpostavljalo da su unutra svi već davno mrtvi, bilo je teško odlučiti se na ovaj korak. U odlučivanju o tome učestvovao je i Tito lično. Mnogo godina kasnije on je izjavio:

— Čini mi se da mi nikada nije bilo tako teško donijeti odluku kao tada, kada se postavilo pitanje da li držati tunele otvorene ili ih zatvoriti da ne bi došlo do veće katastrofe. Bili smo izdali naređenje da se juriša na tunele sa gvozdenim štitovima, ali je sve bilo bez uspeha. I tek onda, oko 11,30 časova uveče, kada sam bio siguran da više niko nije živ, naredio sam da se tuneli zatvore...«'

Milovan Dilas, tada član Vrhovnog štaba, zatekao se u trenutku eksplozije u zgradi suda i odmah požurio napolje.

»Stotinjak metara od suda« — piše on - »sreli smo kraj malog parka Tita i 'Zdenku', pozadi njih bili su Kardelj i ostali - svi uzbuđeni i crni od čađi. 'Sabotaža u tvornici municije!' - rekao je Tito...

Ipak, niko nije tačno znao šta se dogodilo.«[2]

Titova pretpostavka da je eksplozija posljedica sabotaže neprijateljske agenture - njemačke, ljotićevske, nedićevske ili četničke, nije bitno - bila je potpuno logična. Tako su mislili i ostali članovi Vrhovnog štaba i to je mišljenje došlo do izražaja i u »Saopštenju o eksplozijama u Užicu i Čačku«, objavljenom u »Borbi« od 25. novembra 1941. godine:

»Dvadeset drugog novembra, u 3 časa po podne, plaćeni petokolonaši i fašistički špijuni istovremeno i planski izazvali su eksplozije u jednoj radionici u Užicu i električnoj centrali u Čačku.. ,«[3]

Polazeći od citirane ocjene uzroka užičke eksplozije, »Borba« dva dana kasnije piše:

»Grozni zločin u Užicu, koji su izvršili petokolonaški banditi, dokaz je da naša nebudnost, nebudnost svih nas, može dovesti do strahovitih posljedica.«[4]

I kvislinški Nedićev list »Obnova« 1. decembra 1941. godine objavio je članak o eksploziji u Užicu:

»Zločini komunističkih zločinaca našli su prvu kaznu još pre oslobođenja Užica. 21 ovog meseca izbila je jedna dobro pripremljena eksplozija u trezorima Narodne banke u Užicu. Komunisti su bili preneli u ove trezore mašine iz fabrike oružja Pošinger, koja je stalno bila u Užicu. Komunisti su hteli tu u trezorima da izrađuju puške i municiju i zato su pokupili radnike specijaliste sa svih strana. U isto vreme u trezore su sklonili i svu svoju municiju i eksplozive. 21 o.m., kad su trezori bili puni komunističkih funkcionera i radnika, desila se strahovita eksplozija koja je trezore razorila i sve koji su se nalazili pobila je.«[5]

Mjesec dana kasnije, 1. januara 1942, kada se Vrhovni štab nalazio u Podromaniji, Edvard Kardelj pi-

še Centralnom komitetu Komunističke partije Slovenije o događajima u Srbiji, pa i o eksploziji u Užicu, povezujući je ne samo s djelatnošću neprijateljske agenture, već i s njemačkom ofanzivom na Užičku republiku:

»... Napad Draže Mihailovića na partizane (borbe su se vodile od 1. novembra pa nekako do 25, kada je Draža kapitulirao) omogućio je Nijemcima da pripreme široku ofanzivu protiv partizana. Najprije su pomoću svojih agenata uspjeli da podmetnu paklenu mašinu u našu fabriku oružja i municije u Užicu, pri^emujejaijo ubijenopreko 1000 radnika,, te rijece (sami smo jedva izbjegli). Nisu uspjeli, doduše, da unište fabriku, ali eksplozija je zaustavila proizvodnju upravo toliko koliko je Nijemcima bilo potrebno.«[9]

Da se takva procjena zasnivala na općim utiscima i pretpostavkama a ne na solidnijim informacijama partizanske obavještajne i kontraobavještajne službe, potvrđuje i Kardeljevo pismo »Izvršnom odboru Osvobodilne fronte slovenačkog naroda«. Iako pisano 2. januara iz Bijelih Voda naRomaniji, ono se u nekim pojedinosflmaTl podacima razlikuje od citiranog pisma koje je dan ranije pisao Centralnom komitetu KP Slovenije:

»Dvadeset drugog novembra počela (je) široko zasnovana njemačka ofanziva«, a da je »nekoliko dana prije toga napada, i kao njegov uvod, uspio (je) neki njemački agent da u fabrici pušaka i municije u Užicu, koja se nalazila u trezorima užičke filijale Narodne banke, podmetne paklenu mašinu, koja je prouzrokovala strašnu eksploziju i preko 100 ljudskih žrtava. . ,«[7] "

I mnoge naše poslijeratne zvanične edicije zabilježile su da je eksplozija u Užicu bila djelo neprijateljskih agenata. Tako Vojna enciklopedija u odrednici »Prva partizanska fabrika oružja i municije« piše:

»Partizanski odredi u Srbiji, Sandžaku, Crnoj Gori i istočnoj Bosni snabdevani su puškama, bombama i municijom proizvedenim u P(rvoj partizanskoj fabrici oružja i municije). Zbog toga su Nemci i četnici u više navrata pokušavali da ometu njen rad bombardovanjem iz vazduha i sabotažom. Četnici su u tome delimično i uspeli 22. XI 1941, kada su sabotažom izazvali eksploziju u glavnom pogonu - podzemnom

trezoru. Tom prilikom od eksplozije mina, municije i baruta poginulo je 111 ljudi, žena i djece (49 radnika_puškara i 62 građana).«[8]

A li *Hronologiji,* pod datumom 22. novembar 1941, jednostavno se konstatuje:

»U fabrici oružja i municije u Užicu (sada: Titovo Užice), smeštenoj u trezorima Narodne banke, agenti okupatora izazvali su eksploziju od koje je izgubilo života-oko 200 lica.«'

Za razliku od citiranih izvora, Milovan Dilas ne isključuje ni mogućnost da je eksplozija nastala zbog nepažnje nekoga od zaposlenih u tvornici:

»Izgledalo je najvjerovatnije da su Nijemci pomoću svojih agenata izazvali eksploziju u fabrici baruta i punjenja granata. Ipak nikada nisu ustanovljeni ni uzrok eksplozije, ni broj žrtava — kao ni broj stradalih civila; bilo je procijenjeno da je poginulo oko stotinu civila, većinom radnika. Razni četnički oficiri su se hvalili da je to bilo njihovo djelo, ali ni poslijeratna ispitivanja - kako mi je pričao Ranković — nisu dala nikakav rezultat. Do eksplozije je moglo doći i nepažnjom. Fabrika je imala sve prednosti, ali i sve nedostatke partizanske vještine improvizovanja. Bila je upotrebljiva, ali nesolidna: prolazi od dasaka, mašine tik uz sanduke s barutom za municiju, slabo osvjetljenje, oštećeni električni vodovi. S obzirom na nestabilan položaj i nedovoljne mjere obezbjeđenja, nije bilo teško izvršiti sabotažu.. .«[10]

U svojim *Sjećanjima* Ivan Maček Matija, koji se poslije bjekstva iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici našao u Užicu, zapisao je:

»Uz funkciju sekretara (partijske ćelije Vrhovnog štaba - primj. autora) meni je bila povjerena i briga o sigurnosti Vrhovnog štaba koji je imao prostorije u zgradi nekadašnje banke. Imali smo zajedničku blagovaonicu, a spavali smo svi skupa u jednoj prostoriji, uključujući i Tita. Do tada se u zgradu ulazilo kako je tko htio, nitko nikoga nije pitao odakle je i kamo ide. Do Tita je svatko - bez teškoća - mogao doći. Stoga sam pokušao uvesti nekakvu kontrolu nad došljacima, što nije bilo baš lako s obzirom na do tada preširoko otvorena vrata...

Posebno poglavlje je bila naša tvornica oružja u susjednom rovu. Više puta sam tamo odlazio jer me zanimalo što rade. Nekoliko sam pu-

ta išao u rov i s Titom. Uvijek nanovo bi me zaboljelo kako to da ljudi koji su bili odgovorni za rad u tom pogonu, nq pokalu nikakvu brigu za sigurnost. Tako je, na primjer, CTprolazu od skloništa i? tvornički rov bilo pravo pravcato skladište sanduka baruta i mina. Tada su praznili topovske~^anate~da"bi dobili barutja j3uščane metke. U rovu sam xaiijiabasa5~naliovieka kojije pušio cigaretu. U rov je svatko mogao ući. VanTjeTdodušerstajao stražar, ali on nije nikad nikoga zaustavljao. Nekoliko sam puta pokušao tamo zaposlenima dokazati da se oni ne igraju samo ^gvojimjšivpta^ a, ali rezultat je bio samo da sam iza leda čuo ponešto o 'kukavicama'. Stvar mi se učinila previše opasnom, a da se preko nje prijeđe olako. Stoga sam upozorio Tita na to da bi u rovu moglo doći do prave katastrofe. Naredio mi je da o tome obavijestim Rankovića u čiji je djelokrug spadala sigurnost. MarioTTfam uištinu~~upozorio, ali me on uvriježeno otpremio da ne treba da brinem o stvarima koje me se ne tiču.

Nedugo zatim — a tada sam upravo bio na 1. katu zgrade - začula se strahovita eksplozija. U prvom sam trenutku pomislio da su nas iznenadili avioni. Zastao sam, za trenutak oslušnuo da čujem brujanje, ali nisam čuo ništa. Izletio sam na hodnik koji je bio pun zagušljivog dima. Bilo je jasno da je eksplozija bila u rovu. Iza mene je na hodnik istrčao i Kardelj. Pipajući uza zid probili smo se niz stepenice i tamo našli Rankovića. I Tito je tada bio na 1. katu, ali na drugom dijelu zgrade. Užgtoi^_su^a^§pustili^u prizemlje^

U-rovu je eksplodirat) barut. Posljedice su bile strašne.«"

Historičar Mišo Leković, autor »istraživanja, priprema za štampu, napomena, hronologije i registara« osme knjige *Sabranih djela* Josipa Broza Tita, uz dio teksta citiranog Kardeljeva pisma Centralnom komitetu Komunističke partije Slovenije od 1. januara 1942. godine, koji se odnosi na eksploziju u užičkoj tvornici oružja i municije, daje sljedeću napomenu:

»U trezorima Narodne banke u Užicu, u kojima se nalazila *partizanska fabrika oružja i municije* ... doškjje .22. novembra 1941. do eksplozije kojom prilikom jeTpoginulo oko "200 lica? Uzro-

ci eksplozije nisu utvrđeni, ali se mislilo da je . posrijedi neprijateljska diverzija.«[12]

Boško Matić, koji je, očigledno, pažljivo proučio sve dostupne izvore o eksploziji u partizanskoj fabrici oružja i municije, na kraju kaže:

»Odmah su preduzete i sve mere da se utvrde uzroci ove nenadane nesreće. Pretpostavljalo se da je u pitanju dobro pripremljena diverzija, pa je Vrhovni štab naredio istragu. Ona je sprovedena na način i u okvirima tada postojećih sredstava i mogućnosti, ali nije dala rezultata.

Za dalju, opsežniju istragu više nije bilo vremena. Nekoliko dana posle eksplozije došlo je do velike nemačke ofanzive na Užičku republiku.«"

Uz taj tekst Boško Matić je dodao i napomenu:

»Odmah posle rata sprovedena je nova istraga. I pored nekih indicija, ni ona nije dala odgovarajuće rezultate. Zaključivalo se, na kraju, da je mogući uzročnik eksplozije i obična nepažnja nekoga_iKl-radaika.«[14] ' "

Ni poznati historičar Venceslav Glišig u studiji *Užička republika* (Objavljena 1986), koju je pisao na osnovi arhivske grade i literature objavljene na tu temu, ne daje odgovor na pitanje o uzrocima eksplozije:

»Uspešnu proizvodnju u trezorima banke zakočila je iznenadna eksplozija, koja se dogodila 22. novembra iz *dosad neobjašnjenih razloga* (istakli autori). Nije jasno da li je eksplozija nastala kao posledica sabotaže neprijatelja, ili nepažnjom onih koji su rukovali tim materijalom. .. Toga dana je u trezorima poginulo oko 130 lica, a oko 15 kurira i stražara zadobilo je opekotine i povređeno.«[15]

Daleko smo, dakle, od toga da bismo mogli, kako se i danas čini, tragediju o kojoj smo upravo govorili, a priori pripisati neprijateljskim agentima, odnosno nemoći ili propustima partizanske kontraobavještajne službe, bez obzira na to u kojoj je formi ona tada postojala i djelovala u Užicu.

Sarajevski omladinac.fNusret Nino Kalianac/postao je, koliko smo mogli da utvrdimo, prva zvijezda na nebu naše špijunske fantastike_voljom Živorada Mihajlovića. Slije, autora feljtona *Potraga x» čpijunom,* objavljenom u proljeće 1966. godine u »Politici ekspres«. Tom je prilikom autor u uvodu feljt^"-

čito naglasio da je riječ o »romansiranoj priči jednog autentičnog događaja«.

To je razlog sto se na toj prvoj verziji nećemo ni zadržavati. Međutim, potrebno je ukazati na činjenicu da ni u kasnijim verzijama, za koje njihovi autori ne navode da su »romansirana priča«, nema ničega što nije spomenuto i obrađeno u tom romansiranom »prauzoru«. Vjerovatno su se drugi autori pritom rukovodili objašnjenjem Živorada Mihajlovića Šilje, autora prve verzije, o nastanku te njegove »romansirane priče jednog autentičnog događaja*.

A o tome on doslovno piše:

> »Priča je pisana na osnovu niza *razgovora s ljudima, koji su ga znali,* još u početku njegove špijunske karijere, *sa ljudima koji su* na bilo koji način *učestvovali u ovoj potrazi,* ili se sretali sa njim i *na osnovu nekih dokumenata* (doduše vrlo malobrojnih i s veoma oskudnim podacima), zatim na osnovu raznih, običnih *partizanskih zabeležaka* i *delova dnevnika samog Nine Kaljanca.* Mnoge stranice tog 'dnevnika' su nestale, ali su neke od njih objavljene u partizanskim džepnim novinama u jedinicama, u kojima je bio Nino, pa su neki drugovi, iz želje da sačuvaju nešto autentično iz rata, prepisivali pojedine pasuse. Kasnije je i to i te kako poslužilo u rasvetljavanju špijuna Nine Kaljanca.
>
> Ovaj njegov 'dnevnik' i pojedini pasaži, dobili su svoj puni značaj tek kasnije, u stvari kada se shvatilo što je njima želeo...
>
> Ime špijuna je pravo, a sva ostala, koja se pojavljuju u ovoj *'Potrazi za špijunom'* (istakli autori) izmišljana su i svaka sličnost je nenamerna.. .«[6]

Dakle, opis događaja je vjeran, istina romansiran — ali tačan, tačno je i ime protagonista radnje — Nusreta Nine Kaljanca, samo su imena svih ostalih lica - ali ne i radnje koje im se pripisuju — izmišljena!

U drugoj verziji Kaljančevih »špijunskih pothvata«, koja je ugledala svjetlo dana tačno deset godina. kasnijemu prolje&LiißfL Živorad Mihajlpvić Šilja ne upozorava čitaoce da je riječ o»romansirang.m autentičnom događaju« već, očigledno, pretenduje na status" ozbiljnog, činjenično verificiranog, doprinosa historiji našeg narodnooslobodilačkog rata. Zato ćemo *doslovni*

no citirati njene najhitnije pasuse. Radnja se događa, kao i u prvoj verziji, na prijelazu iz zime u proljeće 1942. godine u istočnoj Bosni.

**Hans Helm, gestapovac, zadužen za čitavu teritoriju Jugoslavije, obavešten od Centrale u Sarajevu o jakim partizanskim snagama u tom prostoru sa 'glavnom komandom komunističkih snaga', video je šansu u zaustavljanju prodora oslobodilačke vojske samo u udaru na, kako je pisao, 'Glavnu komandu i njenog glavnog komandanta'. On daje instrukcije da se mora pojačati obaveštajni i diverzantski rad na teritoriji koju drže komunisti i to tako 'što se udari moraju vršiti na komandno osoblje'.*

Partijska organizacija Sarajeva u to vreme šalje iz grada u partizanske odrede omladince, radnike, studente i đake koji se dobrovoljno javljaju za borce.

Poručnik Ditzce, gestapovac, u tome vidi svoj trenutak da ubaci svoga ćoveka u srce partizanske teritorije, u samu Foču.

Izbor j5ada na Nusreta Kaljanca Ninu.

(...)

Nije razjašnjeno kako je Nusret Kaljanac Nino postao nemački agent, jer se istraga nad njim vodila u toku 3. neprijateljske ofanzive, a kasnije se nije insistiralo na tom, jer se smatralo nebitnim. Međutim, po svemu sudeći, on je postao agent joJ-TJ9j^jgodine.(...)

Bilo kako bilo, Nino se početkom marta 1942. godine, pojavio u Foči, sa grupom omladinaca iz Sarajeva koji su došli da pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Grupa je brojala njih dvanaestali Nino Kaljanac je odudarao od nje, pre svega po Tzvanrednoj skijaškoj opremi.

O njemu, kao i ostalima, nije bilo nikakvih podataka, sem, po sećanju drugova koji su ih prihvatili da su svi bili 'veoma razdragani i radosni što su stigli na oslobođenu teritoriju, ali Nino posebno'.

No, bez obzira na to, drugovi zaduženi za bezbednost, razgovarali su sa svakim od novodošavšihJjoraca^paJ;ekjDpsle toga ih raspoređivali u jedinice...

Ispalo je da su u toj grupi od njih dvanaest, četvoro iz jedne ulice, druga sedmorica drugovi

od prvih školskih dana, a_gflmo je Nino Kaljanac bio j^ssm.

I baš to je, na izvestan način bio signal.

Nusret Kaljanac Nino, zadržan je u Foči i raspoređen na rad u Komandu mesta Foče, u Agitprop.

Samo nekoliko dana posle dolaska, Nino je napisao članak za zidne novine Komande mesta. I upravo taj prvi članak još više je pojačao sumnju... U tom članku on je opisivao odlazak iz Sarajeva i dolazak u Foču:

'Dolazili smo na mesto sastanka u razmacima od po 10 minuta. Mesto: 3 km. prema Trebeviću za koje mi rekoše da često upotrebljavaju. Veza, mršav čovek, nakostrešenih obrva, izrazito crnomanjast, star oko trideset godina, zovu ga Braco, a rekoše da stanuje negde oko Principovog mosta...'

Nino Kaljanac zatim piše o svojoj radosti što je došao na slobodnu teritoriju, zatim kako izgleda Foča i ko ih je dočekao...

'U Foči nas je dočekao čovek visok, mršav, ogrnut šinjelom, kažu Užičanin, a oslovljavaju ga sa druže Krcune...'

I dalje, kako je 'Foča divan gradić *u kome ima nešto malo probrane vojske jer je tu Vrhovni štab'.*

Pojava tog članka, pisanog pre kao izveštaj, izazvala je podozrenje.

Nešto je moralo da se desi. Članak Nina Kaljanca nije zalepljen na zidne novine tek tako.

Naređeno je da se Zidne novine motre.

Istog dana, predyeče, u komandi se pojavila žena sva umatana u šalove.

Tražila je komandanta, ali ne insistirajući mnogo.

I dok je čekala da je primi, čitala je zidne novine.

Ništa neobično.

Međutim, ona nije sačekala komandanta mesta, već se pojavila i sutradan i opet je 'čekala' ispred zidnih novina, pa je drug zadužen da motri na zidne novine, zabeležio:

'Kao da čita Zidne novine u nastavcima'.

Komandant je primio, a ona mu se požalila da su joj nepoznati partizani uzeli dva goluba i kako je rekla, 'razumem, gladni su, ali ti golubo-

vi su moga brata, on je dete, zabavlja se njima i nisu za jelo'.

I tu je napravila grešku.

Načf njom je uspostavljena kontrola.

A Nino, rađečiu Komandi mesta, bio je pun ideja. Tako je rekao da Zidne novine treba da se izdaju svaka tri dana, pa je taj novi broj skoro sam pripremio. Jedan njegov članak u njemu opet je pobudio pažnju: '... ovde je sloboda. Pomisliš i na ljubav i podeš tako zanesen, a onda odjednom da je rat ipak tu, *vojnik na mostu i sa jedne i sa druge strane, odjednom iznikne iz mraka i traži lozinku.* Opreznost nam je potrebna.'

Bio je to ne članak, već podatak da se *most čuva i sa jedne i sa druge strane...*

I, istog dana uveče, pojavila se žena umotana u šalove. Ona se, kao i ranije, nije mnogo trudilä\da je komandant primi. Natenane je čitala zidnfe novine. Naređeno-je--da-se. jj±iapsi, čim se vrati kući...

Već na prvom saslušanju ona je priznala da je učilajmpamet pasuse_iz -Nm pisala ih i po. golubovima pismonošama slala pomcmku^Ditceu.

Nino Kaljanac kao da je jiBŠI^jjseli&^umakao je iz Foče.

Međutim, on će_t>it.i još4gdnom otkrivenju Komandi mesta Fojnice. Bilo je to u leto~1943. godine, ali će i tada uspeti da pobegn^ za Sarajevo.

Konačno će dolijati avgusta 1944. godine.

Uhapsili su ga obaveštajci Druge srpske proleterske brigade.

Posle oslobođenja, u zaplenjenoj arhivi Gestapoa, iz Sarajeva nađen je Ninov dosije i mnoštvo njegovih izveštaja.. .«"

Pored svega navedenog, Živorad Mihajlović Šilja u toj verziji daje naslutiti da je Kaljanac još prije rata završio neki obavještajni kurs u Njemačkoj!

Diplomirani pravnik Mitar Bakič, član Partije od 1932. godine, bio je opunomoćinikCeritratriag komiteta KPJ za partijski rad u vojsci Kraljevine Jugoslavije od 1939. sve do kapitulacije te vojske u aprilskom ratu 1941. godine, nakon čega se našao u redovima organizatora ustanka u Crnoj Gori. Kasnije je radio u Vrhovnom štabu, iz kojega je u aprilu 1942. ponovo otišao u Crnu Goru, ovaj put na dužnost političkog

komesara Glavnog štaba NOP i DO Crne gore.[18]

Za našu je temu interesantno napomenuti da je Mitar Bakić od 21. januara do 15. marta 1942. godine bio komandant mjesta u Foči! To napominjemo zbog nelogičnosti i naivnosti koje autor feljtona pripisuje komandantu mjesta u Foči u vezi naredbe »da se zidne novine motre« i »žene umotane u šalove« - njenog razgovora s komandantom mjesta i priznanja »da je učila napamet pasuse iz Ninovih članaka«(?!)

Šta reći o intelektualnom nivou njemačkog špijuna, »žene umotane u šalove«, koja ne može upamtiti kako je obezbijeden most (»vojnik na mostu i sa jedne i sa druge strane«) već takav i slične pasuse iz Kaljančevih zidnih novina mora učiti napamet!? No, takve i slične »sitnice« uočiće svaki čitalac te se na njima nećemo ni zadržavati. Međutim, potrebno je ukazati na neke druge autorove navode i »argumente« koji čitaocima ne mogu biti poznati.

Na primjer, pitanje veze »Žena umotana u šalove« šalje svoje izvještaje u Sarajevo, gestapovskom »poručniku Ditceu«, po golubovima pismonošama, a ßoznato je da se Gestapo nikada i nigdje, pa ni u Jugoslaviji, za održavanje veze sa svojim agentima nije služio golubovima! No, nećemo se zadržavati ni na toj »sitnici«. Ima i drugih autorovih »argumenata« koji mnogo ubjedljivije ilustruju stvarnost te njegove »špijunske fantastike«.

U vrijeme koje autor »obrađuje«, navodeći da su se jake partizanske snage »sa glavnom komandom« nalazile u prostoru istočne Bosne, SS-major Hans Helm nije bio »zadužen za čitavu Jugoslaviju«, pa, prema tomeTmjeTnogao ni izdavati citirana naređenja. A s obzirom na poručnika Gestapa Ditzcea, moramo reći da u »sarajevskoj centrali« Gestapa, tj. u Djelatnoj komandi policije bezbjednosti i službe bezbjednosti (Sipo und des SD) u Šarajevu, na čijem se čelu nalazio SS-major dr Alfred Heinrich (Hajnrih), nikada nije radio nitko takvog prezimena! Možda je posrijedi i štamparska greška; IftćTnije rijetkost, pa je prezime Ditges ili Dietz (Die) izvrnuto u Ditzce. A i Ditges (Carl Benno) i Dietz (Franz) su radili u Gestapu. Ali u ovom slučaju to nije mogao biti nijedan od njih jer je prvi pripadao beogradskom Gestapu, a drugi je u Jugoslaviji bio šef ispostave osječkog Gestapa (EK 3) u Našicama u Slavoniji tek u julu 1944. godine![19]

U trećoj verziji »slučaja Kaljanao«. pisanoj nakon daljih _pet-gQdina. u jesenaMLJZavorađ^IHapdvic Šilja povezuje Kaljanca i s »bekstvom Alojza Kočmura«, također »njemačkog agenta«, iz^partizanskih redova, i s velikom provalom u ilegalne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu, do koje je došlo u proljeće 1942. godine. Ta je verzija relativno kratka, a objavljena je u »Ilustrovanoj politici* pod naslovom »Nusretova golubija pošta«:

> »Samo nešto pre bekstva Alojza Kočmura, u aprilu 1942. godine, inž. Julije Stipetić, pristaje na saradnju sa okupatorom i njegova izdaja izaziva veliku akciju protiv KPJ u Sarajevu... Stipetić je posle te izdaje prebačen za Nemačku, gde je nastavio da radi kao nemački agent medu radnicima iz Jugoslavije, na prinudnom (ili dobrovoljnom) radu.
>
> Izdaja inž. Julija Stipetića, poslužila je SS-majoru Hajnrihu da sa grupom omladinaca, u martu iste, 1942. godine, ubaci u Foču svoga agenta Nusreta Kaljanca Ninu.
>
> Ovaj agent je, ubacivši se u Komandu mesta, radio na izdavanju zidnih novina. One su, u stvari, preko (naročitim sistemom pisanih) članaka bile njegovi špijunski izveštaji. Evo odlomka jednog od njih:
>
> '... Dolazeći na slobodu, na prilazima je obezbeđenje. Mora se znati lozinka, ne može se tek tako ući u oslobođenu Foču... Tu je, u njoj, mozak NOP-a. Tu su radionice, pekara, stvara se seoska vlast...'
>
> Njegova veza u Foči, žena jednog domobranskog oficira, obaveštajca, dolazila bi u komandu, učila napamet označene članke, pisala ih kasnije kod kuće i predavala golubaru koji ih je golubovima pismonošama slao golubijskoj stanici u Novsku, a odatle dalje...
>
> Nusret Kaljanac Nino brzo je otkriven, ali mu je pošlo za rukom da pobegne iz Foče. Uhvaćen je početkom 1944. godine, na sektoru Fojnice.«[20]

Dok u drugoj verziji čitamo da će Kaljanac »biti još jednom otkriven... u leto 1943. godine* i da će »konačno (će) dolijati avgusta 1944. godine«, u ovoj, trećoj, verziji, on neće »dolijati« u avgustu-.već »početkom 1944. godine«! I još jedna »sitnica«: »žena umotana u šalove« u drugoj je verziji slala izvještaje po golubovima pismonošama SS-poručniku Ditzceu *u Sarajevo,* a u ovolgolubovi pismonoše lete do golubi-

je stanice *u Novskoj!* No, od letova u Sarajevo prošlo je punih peT" godina...

Ovog puta su se, međutim, i neke druge stvari odigrale malo drukčije nego u drugoj verziji. Iščezli su i Helm i Ditzce, a od njemačke obavještajne službe na sceni je samo SS-maJ^oiLJJelnrich; tu je i novi odlomak iz Kaljančevih članaka na zidnim novinama, »žena u šalovima« postala je »žena jednog domobranskog oficira« itd. Uz sve to, autoru su se potkrale nove bazične greške: do »bekstva Alojza Kočmura« nije došlo u_^paiu.nego *ujulu 1942,* a inženjer Julije Stipetić uhapšen je tek poslije izdaje äanajvljfisiiog komiteta KPJ u Sarajevu Save Bogdanovića, koji je uhapšen *1. aprila.* Njegova izdaja, dakle, nikako nije mogla poslužiti »SS-majoru Hajnrihu da sa grupom omladinaca, *u martu iste 1942. godine,* ubaci u Foču svoga agenta Nusreta Kaljanca Ninu«.

I četvrta verzija »slučaja Kaljanac«, koju je Boško Matic objelodanio 1983. godine, počinje s Helmom i Ditzceom te Kaljančevim dolaskom u Foču š grupom sarajevskih omladinaca, početkom marta 1942. godine. Međutim, povod za sumnju nije više njegova »izvanredna skijaška oprema«, a na pozornicu će, u jednoj od glavnih uloga, stupiti - Slobodan Penezić Krcun!

»Najveseliji među njima (prispjelim omladincima - primj. autora) bio je Nino Kaljanac«, čitamo u toj verziji. »On je jednostavno svakome pod nos gurao svoju razdraganost, svoje oduševljenje. Ponudio se čak da odmah, u partizanskim novinama napiše članak o putovanju grupe od Sarajeva do Foče.

Upravo takvo ponašanje Kaljančevo učinilo se Krcunu sumnjivim. Zato je rešio da sa svakim omladincem iz grupe porazgovara odvojeno. Na osnovu tih razgovora došao je do još jednog interesantnog podatka: četiri omladinca iz grupe bili su dobri drugovi jer su stanovali u jednoj ulici, druga četvorica takođe su se međusobno poznavali a tri preostala bili su drugovi iz gimnazije. Kaljanca nitko od njih nije poznavao.

Još jedan razlog za sumnju.

Krcun se još u Užicu pokazao kao čovek koji nije hteo da sumnjiči ljude bez čvršćih dokaza. I ovde, smatrao je, još ništa se ne može preduzeti,

jer ozbiljnijih dokaza nema. Treba ipak biti oprezan. Zato je sve omladince iz grupe rasporedio po jedinicama a Kaljanca je ostavio da radi u komandi mesta. Želeo je da ga ima na oku.

Već kroz dva dana Kaljanac je napisao članak za zidne novine, koje su stajale u hodniku komande mesta. Taj članak u kome je opisan put omladinske grupe od Sarajeva do Foče bio je lepo i pismeno sastavljen. Ličio je na reporterski izveštaj sa fronta. U njemu je, između ostalog stajalo: (.. ,)«.[21]

Citat iz Kaljančeva članka u toj verziji neznatno je opširniji i od onog iz treće verzije, neki su detalji drugačije, maštovitije dati, a *veza* (ovdje: »*visoki, mršavi čovek, izrazitih obrva, crnih, čupavih, koje su mu bile kao neka nastrešnica nad očima')* ne *zove se* Braco nego *Drago* i ne *stanuje* »negde oko Principovog mosta« nego »*negde pored Miljacke, bliže Grbavici*«.

Prema tom tekstu, grupu nije sačinjavalo 12 nego 14 lica, jer Kaljanac u svom članku na zidnim novinama dalje piše:

> »*Usput, dok smo marširali, upoznah i ostale. Trojica su učenici gimnazije, dvojica studenti, a osmOTTüa radnici. Svi su iz rejona oko Baš čaršije? možda će se njihovo bekstvo primetiti, ali šta vredi ustašama, kad su oni sada partizanski borci. Jedino mogu da se svete njihovim porodicama, a njih mogu lako naći ti zlotvori...*«

Pošto je citirao Kaljančev napis na zidnim novinama, autor ove verzije nastavlja:

> »Krcun je nekoliko puta pročitao članak. Zapazio je da su podaci o licima, koja su došla u partizane vrlo precizni, daleko precizniji od opisa mesta i atmosfere.«

Zatim slijedi novi citat iz Kaljančeva članka na zidnim novinama:

> »'*... U Foči nas je dočekao visok, mršav drug, ogrnut šinjelom, Srbijanac je, a sa Dragom se lepo pozdravio. Očigledno su stari poznanici... Foča je lep gradić. Čovek bi pomislio da nema rata. Sve je u njoj mirno. Samo vojnici-partizani podsećaju da je ipak rat. I ako zadete prema gornjem delu, videćete da je ovo ipak centar nase revolucije. Tu ima nešto više vojske jer se tu nalazi Vrhovni štab...*'

Zidne novine su bile okačene u hodniku komande mesta.

Razmišljajući tako o članku koji mu je, naj-

blaže rečeno, bio čudan, Krcun je izašao na hodnik. Kraj zidnih novina stajala je jedna mlada žena i čitala Kaljančev članak. Krcunu se učini poznata... Da, i juče ju je video ovde. Ali, zar u tome ima nečega neobičnog? Ovo je Komanda mesta i tu uvek ima dosta ljudi. Dolazi narod kod svoje vlasti da traži nešto, da se žali, da se za nekoga raspita.

I sledećeg dana ova žena je bila u hodniku. I ovoga puta zurila je u zidne novine. Na sebi je imala žuti zimski kaput i bila je podbradena nekakvim šalom od debele vune, koji joj je skoro skrivao lice. Na nogama je imala lepe, nove čizme.

Krcun zausti da je upita šta traži ovde, ali je odustao od te namere. Vratio se u svoju kancelariju i odredio jednog čoveka da dobro osmotri ženu i da utvrdi njen identitet.

Uveče je dobio izveštaj. Žena već treći dan dolazi u Komandu mesta i, eto, nikako da dode na red kod komandanta, da se žali na neke borce. Stanovala je pored same Drine, na ulazu u Foču iz pravca Goražda. Otac joj je bio službenik poreske uprave, ali je po dolasku partizana nestao. Do rata je studirala u Zagrebu. Ovde živi sa majkom. Imala je dvadeset tri godine.

Krcun je i lično otišao da osmotri njenu kuću. A onda je odredio čoveka da dalje pazi na nju.

Prošlo je nekoliko dana a žena u žutom kaputu nije se pojavljivala u Komandi mesta.

Uskoro je Krcun dobio izveštaj da ju je Kaljane posetio. Zadržao se kod nje u kučikralko a onda izašao u dvorište i razgledao golubove koje je ženaji_žutom gajila. Ćak je jednog goluba pustio da leti i dugo ga posmatrao.

Tek kada se pojavio novi članak Nine Kaljanca, žena je opet došla u Komandu mesta. Ovoga puta gotovo svi prilozi u zidnim novinama bili su njegovi. Ilustrovani čak fotosima iz bolnice igmanaca (boraca koji su promrzli prelazeći preko Igmana - primj. autora), crtežima i nizom zanimljivih opaski.

Kada je žena završila sa 'pregledom' zidnih novina, Krcun je uzeo da bliže i detaljnije pogleda istaknute priloge. Nije mu promakao Kaljančev članak u kome je stajalo:

'.. Ovde je sloboda. I čovek se divno oseća u njoj. Pomisliš i na ljubav i podeš tako zanesen a onda odjednom shvatiš da je rat ipak tu. Vojnik

na mostu i sa jedne i sa druge strane. Odjednom iznikne iz mraka i traži lozinku. Opreznost nam je potrebna...'

A onda u sledećem prilogu:

'... Sinoć je bila priredba. Bilo je puno sveta, ali i veliki broj najviših rukovodilaca. Rekoše mi da su oni na svakoj priredbi. Kako je to divno biti u svakoj prilici sa narodom.'

U prvom prilogu, dakle, Kaljanac govori o obezbeđenju mosta a u drugom upozorava da na priredbe rukovodioci dolaze bez ikakvog obezbedenja. Nisu li to tipični špijunski izveštaji? Kome su namenjeni? I kako se šalju?

Uostalom, podaci u člancima bili su sasvim tačni. Posebno u ovom drugom prilogu. Članovi Vrhovnog štaba i komandi previše su se slobodno kretali po Foči. Nikakvog posebnog obezbedenja nije bilo, izuzev što je Tito imao pratioca.

Idući dalje tokom svojih razmišljanja, Krcun se setie-goirriaov&JtcuLiieii&Ju-žutea^ Da nisu oni prenosioci poruke? Pismonoše? A žena u žutom verovatno dolazi u Komandu mesta i napamet čita podatke iz članaka Kaljančevih!?! Dosta logičan zaključak. Ali, trebalo ga je dokazati.

Sada već gotovo siguran da je Kaljanac ubačeni špijun, Krcun je pojačao kontrolu i počeo tragati za onim pravim dokazima.

Žena je i dalje dolazila i čitala Kaljančeve priloge. Krcun je čak inscenirao da je komandant mesta pozove i upita zašto dolazi. Ona je odgovorila da je imala nameru da tuži neke drugove koji su joj[ukrali tri_goluba. Međutim, nije uspela da identifikuje kradljivce.

Iznenada, slučaj je bio okončan. Ali, ne onako kako je to Krcun želeo.

Kaljanac je jednoga dana primetio da ga prate i izgubio se iz Foče. Krcunov čovek, koji ga je pratio nije čak priznao ni detalj da mu je Kaljanac jednoga dana prišao i upitao ga:

- Zašto me pratiš kada vidiš da sam ja partizan?!

Krcun se uputio ženi u žutom kaputu. Postavio joj je nekoliko direktnih pitanja u vezi sa Kaljancem. Ali, odgovori ga nisu zadovoljili.

Ni pretres kuće u kojoj je ova živela sa majkom i golubovima nije dao nikakve rezultate.

Krcunu je ovaj neuspeh teško pao. Bio je ljut

i na sebe. Utoliko pre što je Kaljanca imao u rukama, ali je previše insistirao na dokazima. I taj nespretni pratilac Kaljančev. Krcun ga je izgrdio i vratio se drugim poslovima. (...)

U međuvremenu Kaljanac je dospeo do svoga pretpostavljenog, gestapovca Ditzcea, i podneo mu izveštaj, u kome je stajalo i ovo:

'.. Bezbednošću rukovodi Srbijanac, visoki mršavi, bivši student, koga oslovljavaju sa Krcun. On je od početka pokazao čudni interes za moju delatnost, što sam naročito zapazio prilikom njegovih čitanja mojih 'članaka' u zidnim novinama. Međutim, kako je to bilo nedovoljno da me priklješti, organizovao je pratnju, pa sam radio pod stalnom prismotrom uz maksimalnu opreznost. Grad sam morao da napustim jer sam bio onemogućen u slanju izveštaja, na način kako je to ranije dogovoreno sa gospodinom Ditzceom. Ovo utoliko pre što smo golubove mogli da iskoristimo samo jednom, jer je kasnije kuća bila pod stalnom prismotrom...'

Da li je Krcun imao baš toliko razloga da bude ljut na sebe i svoje saradnike? Ipak, onemogućio je Kaljanca, mada ne do kraja. Godinu dana kasnije jedan bataljon Druge proleterske brigade, u kojoj je Krcun već bio komesar, uhvatio je Ninu Kaljanca na delu. On je ponovo bio ubačen medu partizane, ali je ovoga puta bio brzo otkriven. Priznao ie sve, i nakon kratkogjpostupka osuđen ng. smrt.«"

»Žena u žutom kaputu« navodno je, »upravo u trenutku kada se Vrhovni štab spremao da napusti Foču« (bilo je to 10. maja 1942. godine - primj. autora), obavijestila Slobodana Penezića Krcuna^xla jQj.Je_Kaljanac »poslao čovjeka koji je u Foči trebalo da obavi jedan väzärrposao za nemacku obaveštajnu službu«.

»Krcun je bio iznenađen njenom iskrenošću. Ona je to primetila i rekla mu:

— Vidim, čudite se što dolazim tek sad, ali ja više ne želim da učestvujem u tome. Kaljanca sam poznavala od ranije. Vodili smo ljubav pune dve godine. A onda sam došla u Foču. Nisam dugo znala gde je on i šta radi. Tek kada se pojavio u Foči, onako iznenada, puklo mi je pred očima. Ali, on mi je pretio da će mi pobiti porodicu ako ne pristanem na saradnju...

Krcun je zaključio da žena govori iskreno. Nije imao razloga da joj ne veruje. Zašto bi do-

šla baš sada da prijavi novog špijuna kada partizani napuštaju Foču?

Sa dvojicom svojih ljudi Krcun je pošao da uhapsi tek prispelog špijuna, ali ih je ovaj primetio kada su ulazili u dvorište i otvorio vatru. Puškaranje nije dugo trajalo. U pokušaju da pobegne iz kuće špijun je ubijen.

U njegovom koferu koji je ostao u stanu žene sa žutim kaputom nalazila seu radio-stanica i sveska sa šifrom. ———

Žena u žutom-kaputu otišlaja. kasnije-u partizane.«"

Lijepa špijunska priča, čak s nekom vrstom hepienda. Malo smeta to što je ljubavnik — Kaljanac — u trenutku dolaska u Foču bjp »dvadesetogodišnji mladić«, a ženaj»imala (je) dvadeset tri godine«, ali bilo je i toga. "Međutim, mnogo je važnije to što cijela priča (pa čak i citirani dokument - Kaljančev izvještaj Ditzceu!) nema baš nikakve veze s historijski verificiranim činjenicama! Uostalom, kao ni njene prethodne verzije kojima še Boško_Ntotič_najvjerovatnije_r koristio kao koliko-toliko vjerodostojnim izvorom

Šta reći o ulozi Slobodana Penezića Krcuna u »slučaju Kaljanac« i uopće o njegovu radu u kontraobavještajnoj djelatnosti?

O Krcunu u *Vojnoj enciklopediji* stoji i ovo:

»Clan KPJ od 1939, član PK SKOJ od 1940, a član OK KPJ za Užice od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u užičkom kraju 1941. U NOR je bio zamenik p(olitičkog) komesara Užičkog NOPO, rukovodilac Politodela, zamenik, a zatim p(olitički) komesar 2. proleterske brigade, politički) komesar 2. proleterske divizije, načelnik odeljenja OZN Glavnog štaba Srbije.«[24]

Približno iste podatke nalazimo i u Penezićevoj biografiji, objavljenoj u dodatku jedanaeste knjige Titovih *Sabranih djela.* Ni u prvoj ni u drugoj njegovoj biografiji nema ni riječi o njegovu radu ili zaduženjimajia_obavještajnom, pregiznije rečeno kontraobavještajnom polju, ni u Užicu, ni u Foči!

Međutim, u ediciji *Narodni heroji Jugoslavije o* Slobodanu Peneziću Krcunu, između ostaloga čitamo:

»Posle oslobođenja okruga (užičkoga - primj. autora) od Nemaca, imao je zadatak da organizuje u Užicu borbu protiv 'pete kolone',

hapseći pri tom najistaknutije kontrarevolucionare. Na toj dužnosti je ostao u periodu Užičke republike... U Radoinju je stigao 5. decembra 1941. godine, i GkTjeržaćfužen da radi na~ol5e2beđenju Vrhovnog štaba. Na toj dužnosti je ostao sve dok je Vrhovni štab boravio u Foči.«[25]

Nismo našli dokumente koji bi izravno potvrđivali navode iz edicije *Narodni heroji Jugoslavije* (edicije u kojoj, usputj^ćena_JmajiostgL^ podataka!), ali postoje dokumenti i sjećanja kojaTukazuju na to da se Krcun i u Užicu i u Foči zaista bavio poslovima s područja kontraobavještajne službe.

Tako Milovan Dilas u svojim memoarima navodi da se za vrijeme boravka u Užicu 1941. godine

»... U jednom trenutku našao (sam se) s Mitrom u vojnom sudu u sobi za saslušavanje: Ranković je imao nekog drugog posla« - piše Dilas — »pa me je zamolio da završim saslušanje jednog zatvorenika, koji je, vjerujem_da_se j» zvaa-Eavlo^ć, držao u Parizu partijsku knjižaru 'Horizonti' i "blćTagent provokator kraljevske tajne policije. Zatvorske poslove je inače vodio Slobodan Penezić pod nadzorom Rankovića, i tako je počela njihova veza i saradnja u tajnoj poTiciji...«[26]

\ A kada su nepuna četiri mjeseca kasnije, za vrijeme boravka Vrhovnog štaba u Foči, jedne noći, ^z pomoć četničke agenture, pobjegli general Tjnho Novaković i članovi britanske vojne misije s majorom Atertonom na čelu (16. aprila-19421 Penezić se aneažovao u traganju za njima i u rasvjetljavanju cijelog slučaja.[27]

Saradnju Slobodana Penezića Krcuna s Aleksandrom Rankovićem Markom u borici jgrotiv pete kolone i neprijateljske špijunaže o kojoj Milovan Dilas piše da je postojala još u Užicu, potvrđuje i dopis Dragoslava Bogavca, zamjenika političkog komesara kombinovanog Čelebićko-dragočavskog bataljona, poslan A. Rankoviću iz Ćelebića 27. maja 1942. godine:

»Druže Marko,

(...)

2. Drug Krcun je uhapsio 2 seljaka u vezi sa istragom oko bandita po našoj opštini, a to su takvi glupači da se iz njih ne može ništa pametno isterati i moj je utisak da stvarno nemaju nikakve veze sa banditima, pa mi _Xavl_š_ts^daj;adim sa njima.«[28]

Aktivnost Slobodana Penezića Krcuna na tom području registruje i Vladimir Dedijer u svom *Dnevniku:*

»28. mart, subota

Dan izvanredan. Svratio sam kod Krcuna u kancelariju da mi da 'Novo vreme' koje su donela tri Hercegovca koji putuju još iz Beograda. Krcun mi je ponudio da razgovaram s njima.«[29]

Krcun je, i iz toga se vidi, u Foči obavljao »specijalne zadatke«, ali kakvu je funkciju, imao nije jasno!

"Međutim, bez obziranaTsteperrangažovanosti Slobodana Penezića Krcuna u partizanskoj kontraobavještajnoj službi za vrijeme boravka Vrhovnoga štaba u Foči, njegova uloga u otkrivanju »njemačkog agerita* Nusreta Nine Kaljanca isključivo ie plod mašte.

'Kada već govorimo o borbi protiv neprijateljskih agenata u oslobođenoj Foči, vrijedi spomenuti i sjećanje Luke_Božovića iz Prve proleterske brigade:

»Komanda mjesta je organizovala i obavještajnu službu za potkazivanje i gonjenje narodnih neprijatelja, ustaša i četnika; borila se protiv širenja neprijateljske propagande i alarmantnih vijesti, koje su unosile paniku, demoralizaciju i nesigurnost u pozadini. U tome su joj najviše pomogli aktivisti na terenu i NOO-i. (...)

U Foči je Sulejman Čengić, sa dvojicom braće Džina, pokušao da organizuje ilegalnu ustašku organizaciju. Ta organizacija je pravovremeno otkrivena i ova trojica ustaša bila su osuđena na smrt strijeljanjem, od strane vojnog suda Komande mjesta u Foči. Pojava ove ustaške organizacije pothranjivala je ilegalnu proustašku propagandu o privremenosti partizanske vlasti.

Takva rovarenja i neprijateljski rad ustaško-četničkih ostataka tražili su od Komande mjesta i NOO-a maksimalnu organizovanost i političku akciju u borbi protiv njihovog uticaja.

U gradu su nekoliko puta rasturani ustaški i četnički leci. Bilo ih je i po selima. (...)*[30]

Slučaj te ustaške trojke registrovao je i Vladimir Dedijer u svom *Dnevniku.*-

»Ponedeljak, 9 mart.

(...)

Osuđena su na smrt i streljana trojica ustaša: Suljbeg-Sulejman Čengić i dva brata Džina. Ovaj prvi pokušao da organizuje ustašku ilegalnu organizaciju. Treba ove izdajnike i politički

raskrinkati, jer streljati ih to je samo tehničko pitanje - kako je rekao Crni (Sreten Žujović - primj. autora)«.'[1]

Dakle, ni Luka Božović ni Dedijer uopće ne spominju »slučaj njemačkog agenta Nusreta Kaljanca«, premda je oko kuće u kojoj je stanovala »žena sa žutim kaputom« bilo i pucnjave, jedna je osoba i pogi-nula, da i ne govorimo o golubijoj stanici i radio-stanici!

U arhivi policijskog atašea Trećeg Reicha u Zagrebu SS-majora, a zatim SS-potpukovnika Hansa Helma (maj 1942 - maj 1945) nađen je *njemački prijevod zapisnika* napravljenog u sarajevskoj ustaškoj policiji 2. jula 1943. godine, nekoliko dana pošto se Nusret Kaljanac predao.

Nakon uzimanja osnovnih biografskih podataka, ustaški je istražitelj odmah prešao na saslušavanje Kaljanca o njegovu boravku u partizanima:

»NUSRET KALJANAC, sin Emina i Zahide rod(ene) Suljović, rođen lj2Lja_FoćLJiadležao u Sarajevu, vjere^isiamsk^
nije služio, neoženjen, posljednje prebivalište bilo mu je kod njegovog oca u ulici Mala Berkuša 14. Sarajevo, sudski i policijski neltažnjavan izjavljuje slijedeće:

27. XII. 1941.

Uslijed teških životnih uslova išao sam često da nabavljam hranu, te tako također na gore spomenuti dan išao u Blažuj da kupim hrane. Po dolasku u Blažuj otišao sam pravo u selo Osijek, koje se nalazi pod Igmanom. Odmah pri ulasku u selo sreo sam dva čovjeka, od kojih je jedan nosio žandarsku a drugi uniformu financa u bivšoj Jugoslaviji. Oni su me pitali za razlog dolaska u selo, za moje ime i tražili legitimaciju. Išao sam s njima u planinu Igman kod Blažuja i tamo su me predali četnicima. Komandant četnika bio je Šlavko zagorac, učitgljjz Sarajeva. Pošto sam Musliman, htjeli su me odmah strijeljati, ali posredovanjem partizana, koji su se interesovaR za mene, predan sam njima. KömandanTpartizanske grupe u Igmanu bio je Mišo Jokanović, a po(litički) komesar Gavrilo Princip, oba iz Sarajeva. Među njima se nalazio i Vaso Mislan¡_koji jebiQ__član--^(Qkrajinskog K(omiteta) za BiH...

Odmah po mom dolasku k njima poslali su kurira Mišu Kigo (Arsenije Jovanović Kigi - primj. autora) u Sarajevo da donese izjavu od partijske organizacije za mene. Za mene je mogao dati izjavu gostioničar Sveto Vujadinović. Vaso Miskina se trudio da me zadobije za komunističku partiju i uspjelo mu je da me zavede, s tim što me je poslao dalje od Igmana u njihovo područje.«

Prema vlastitom kazivanju, Kaljanac je stigao u Trnovo, odakle su ga poslali u Foču, u Komandu mjesta, a komandant mjesta ga je zatim uputio Ibrahimu Ćengiću sekretaru Okružnog korpitet.a *KP.T u Jnri

»Pošto sam znao pisati na pisaćoj mašini« — izjavio je Kaljanac — »pisao sam izvještaje, medu ostalima i _.Centralnam komitelu.«

Dale Kaljanac zaista radio u Okružnom komitetu KPJ za Foču kao daktilograf i sa najpovjerljivijim materijalom, potvrđuje i onaj dio njegova^saslušanja koji se odnosi na partijsku obavještajnu službu^ čije je organizovanje započelo prvih dana maja. Međutim, Kaljanac u Okružnom komitetu nije radio samo kao daktilograf. To se vidi i iz opširnog »Izveštaja o stanju u Jeleču«, potpisanog sa »drug omladinac Nusret Nino Kaljanac«. Izvještaj je pisan 7. marta 1942. godine u Foči. Nije naslovljen ni na kogaTpaT se ne vidi kojoj je partizanskoj komandi ili partijskom forumu poslat (njemačkoj obavještajnoj službi sigurno nije!), ali je to suptilna analiza stanja medu jmislim&nskim življem Jeleća i okolnih sela, s konkretnim prijedlozima što bi trebalo na tom terenu preduzeti. Iz izvještaja se vidi da je Kaljanac tada politički radio na terenu oko Foče. Kdie su ga seljaci muslimanu odranije poznavali.

Uostalom, evo nekoliko citata iz tog Kaljančeva izvještaja:

»Za vreme svoje posete Jeleču, gde sam se zadržao od 4 — 5 marta, uočio sam izvesne činjenice, koje, po mome mišljenju, otstupaju od postavljenog programa i izdanih naredbi, te smatram svojom dužnošću da na njih upozorim. Da moja izlaganja budu jasnija, poslužiću se jednim malim uvodom. Pri tome naglašavam da me i ovom prilikom rukovodila želja da i onaj (pretežni) deo stanovništva fočanske okoline, na koji se u današnjim vremenima može računati, postane učesnikom borbe protiv fašizma. Radi se o muslimanima«.

Opisavši siledžijske postupke pročetnički raspoloženе partizanske čete "sa komandirom Vašom Elezom na čelu (kasnije je strijeljan kao četnik) u Jeleču i okolini, Nusret Kaljanac predlaže:

»Muslimansko stanovništvo je izrazilo želju da bi rado dočekali da u Jeleč dođe neko od srbijanskih ili crnogorskih partizana, a da se Elezova četa premesti. Ako bi do toga došlo, iz Borča bi se povratile izbeglice, koje jedva čekaju da dođu svojim kućama, a nakon toga s vrlo malo truda *partizanski redovi bi bili pojačani sa dvesta ili možda i više muslimanskih boraca*«

(...)

Što se mene tiče, verujem i ubeden sam da bih ja uspeo da povratim one koji su izbegli u Borač, jer kad muslimanskom seljaku nešto kaže musliman, on slepo veruje. Osim toga, svTti seljaci mene vrlo dobro poznaju. Smatram da bi bilo korisno da se poradi na tome da se jelečki muslimani prime u partizanske redove, jer je u pitanju više od dvesta vrlo dobrih horaca^nkljnčivši tu i muslimane Izbična i ostalih okolnih sela. A pre toga, treba premestiti Elezovu četu i na njezino mesto postaviti nešto srb(ijanskih) ili crnogorskih partizana. Ako bih ja učestvovao u toj akciji oko organizovanja jelečkih partizana, verujem da bi se mnogo uspelo...

I oni muslimani koji su WIi_germanofilski_raspoloženi, zatim i oni koji su verovali-da će njima, kao muslimanskoj grupi, doneti neko olakšanje Paveliće.va^-HrvatsJš^-koja je muslimane svojom perfidnom fašističkom politikom obmanula, - svi oni su se razočarali u tome svome uverenju. M&sakrjranje muslimana od . strane ćetpika_učiaiL3_j£. da^Je muslimangki elemenat dauas_QŠamućeiL^^
veclhi. Potrebno je iskoristiti situaciju u koju su zapali muslimani, te sav njihov zdrav deo privesti partizanima.

(...)

Rado bih sve žrtvovao u radu oko konačnog smirenja nastale verske mržnje, koja je baiLnaiviše podržavana u ovim krajevima! Verujem, najzad, da dobro poznajem duh fočanskog seljaka i da baš zbog toga znam odakle" muTreba prići.«[32]

Ne bi se nikako moglo reći da su upravo citirani pasusi^ poticali iz pera jednog agenta Gestapa!

Kada se Vrhovni štab u toku treće neprijateljske ofanzive povukao iz Foče, u koju su 10. maja ušli dijelovi talijanske divizije »Pusteria«, Nusret Kaljanac se našao u Kragujevačkom bataljonu i dalje se kretao s jedinicama Prve proleterske brigade prema Bosanskoj krajini. Učestvovao je u mnogim borbama, između ostaloga i u borbi za oslobođenje Livna. Nakon dolaska brigade u Bosansku krajinu, on se u Ključu razbolio od trbušnog tifusa i prebačen je u bolnicu u Bosanskom Petrovcu. Prema vlastitoj izjavi na saslušanju u ustaškoj policiji, u bolnici je ostao 68 dana. Tu je bio i za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, pa se našao u bolničkom ešalonu ranjenika i bolesnika Centralne bolnice. Pošto se u međuvremenu, prema vlastitom kazivanju, razbolio od pjegavog tifusa, ostao je u Centralnoj bolnici i u petoj neprijateljskoj ofanzivi i dijelio je njenu sudbinu.

O tome u *Vojnoj enciklopediji* piše:

»... 3. divizija sa glavninom Centralne bolnice probijala se preko Vučeva prema Sutjesci... Istočno od Sutješke ostala je glavnina 3. divizije sa preko 1.200 ranjenika i bolesnika, okružena snagama SS divizije *Princ Eugen,* 118. lovačke, I brdske i divizije *Ferrara.* U svitanje 13. juha, jedinice 3. divizije (5. crnogorska i 3. sandžačka brigada, 2. bataljon 1. dalmatinske i Mostarski bataljon 10. hercegovačke brigade) otpočele su prebacivanjem preko Sutjeske kod Tjentišta, a za njima su krenuli ranjenici i bolesnici... iznad Sutjeske, borci 3. divizije iznenada su dočekani bliskom ubitačnom vatrom iz nemačkih rovova. .. poginuo je i komandant divizije Sava Kovačević. Boreći se do kraja za spas Centralne bolnice, 3. divizija je 13. iuna_na^utjeskLrazbijena. (...) Nemci (su) u dolini Sutjeske poubijali blizu 1000 bespomoćnih ranjenika i bolesnika Centralne bolnice.«[33]

Izvjestan broj bolesnika i ranjenika koji su bili pokretniji uspio je da izbjegne pokolj u dolini Sutjeske i posakriva se po okolnim šumama. Neke su od njih Nijemci kasnije pronašli i poubijali, a neki su se i spasili. Među spašenima bio je i Nusret Kaljanac.

»Ja sam se sakrio u šumi^—"izjavio je ustaškom istražitelju - »4 dana sam jeo travu i onda odlučio da se predam Nijemcima. Kada sam prelazio preko rijeke Sutjeske, vidio sam 2 partizana koji su se htjeli predati Nijemcima, međutim, onijsu ih ubili na mostu. Zato se ja nisam

predao njima već sam išao prema Jeleču, gdje sam_se_5 danfl 7Rrir7«n -knrl mnga. Hjerja On mi je "savjetovao da se stavim na raspolaganje hrvatskim vojnim vlastima. U Sarajevo sam došao preko Trnova, Kasindola i Vraga. Straža jne zaustavila, ali sam ja, kako su mi to ljudi u Jeleču preporučili, izjavio da sam u službi Nijemaca i tako sam nesmetano stigao kući. Kod kuće su mi kazali da se odmah prijavlrr^jDliciji^ ija sam 29. fi jjj|43__gnHinp i7jutra_Qtišao_da se prijavim. Usput sam sreo Hivziju Kapetanovića koji mi je preporučio da idem izravno načelniku policije Petkoviću. Došao sam do vrata i sreo agenta Grebu, koji mi je kazao da načelnik nije tu te da dodem sutradan. Pošto je sutradan bio neki praznik, otišao sam gospodinu majoru Ivčeviću i njemu se prijavio. On mi je rekao da idem kući da će me on pozvati. Policijske vlasti su me pozvale i zatvorile.«[34]

Na saslušanju je Nusret Nino Kaljanac ustašama, a preko njih i Nijemcima, ispričao sve što je znao o organizaciji Komunističke partije Jugoslavije, o Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije, o njihovim rukovodiocima, pa čak i o organizaciji partizanske obavještajne službe[1]"

Evo nekoliko odlomaka iz njegova saslušanja:

»... U hotelu 'Hersl' u Foči nalazio se glavni partizanski štab s njihovim vrhovnim komandajDdffimJTitom'. Govorilo se o tome da je on prvi povjerenik STALJIN-a na Balkanu. Njegovi pratioci, kao FcIjelaTpaftTjska organizacija, držali- su njegovo pravo prezime u tajnosti. U štabu su se još nalazili: Sreten ŽUJEVIĆ sa .svojini sinom Zoranom iz Šumađije, pod nadimkom^GRNI'. Mislim da je on bio politički komesar glavnog štaba. Kao emigrant on je bio s TITO-m zajedno u Francuskoj. (...)«

O partizanskoj obavještajnoj službi Kaljanac je ispričao sljedeće:

»Kada su brigade bile u Crnoj Gori razbijene, uništili su štabovi brigada kao i štab III. divizije svoje cjelokupne arhive^ Slučajno sam našao jednu neoštećenu Titovu naredbu o organizaciji obavještajne službe u partizanskoj vojsci. Ta naredba je bila upućena divizijskim štabovi-

ma, kod kojih treba da se formiraju obavještajne centrale. Služba ovih centrala dijeli se u dvije sekcije: I. sekcija za špijunažu i II. sekcija za kontrašpijunažu. Ova naredba je bila sastavljena na vrlo lukav i konspirativan način. Između ostaloga TITO kaže: 'Za obavještajne organe treba birati najpouzdanije partizane. Inteligentne, lukave, prepredene i takve ljude koji neće prezati ni od kakvih sredstava da bi postigli cilj. Oni se mogu služiti svim sredstvima da bi došli do obavještenja o neprijatelju. Mogu upotrijebiti novac, obmanu i prevaru. Organi obavještajne službe ne smiju se međusobno poznavati, niti imati međusobni dodir'.«[35]

Nedostaju pojedinosti o angažovanju Kaljanca za ustašku obavještajnu službu jer njegov ustaški policijski dosje nije sačuvan. Međutim, budući da je pušten iz zatvora, mada o tome nisu sačuvani dokumentu logično je pretpostaviti da je cijena slobode uvjetovana pristankom na rad za ustašku obavještajnu službu.

SS-kapetan Franz Abromeit (Abromajt), šef ispostave policijskog atašea Hansa Helma, tijesno je sarađivao sa sarajevskom ustaškom policijom i u njenom rukovodstvu imao svoje saradnike. Oni su ga redovno obavještavali o svemu, pa i j^ Kaljancu. Njegovo saslušanje, prevedeno na njemački jezik? poslao je već 13. jula 1943. godine svom šefu u Zagreb. A u Kaljančevu dosjeu kod Helma sačuvana je i sljedeća Abromeitova pribilješka o Kaljancu od 27. septembra 1943. godine:

»Imenovani se od 27. XII. 1941. godine do konca juna 1943. godine nalazio u partizanima, odakle je t«d« dezertirao i 29. VI. 1943. dobrovoljno se stavio na raspolaganje hrvatskim vojnim i policijskim vlastima u Sarajevu, kojom prilikom je bio uhapšen i saslušavan. (...)
K(aljanac) radi za EK u Sarajevu.«[36]

EK je skraćenica od Einsatzkommando der Sipo und des SD (djelatna komanda policije bezbjednosti i službe bezbjednosti), ćijije četvrti odsjek bio Ggsl§po-
Gestapo je vrbovao Kaljancavjerovatno ubrzo nakon puštanja iz ustaškog zatvora. Nije bitno je li ga poslije puštanja iz zatvora na oslobođeni teritorij poslala ustaška obavještajna služba ili Gestapo. Bitno je da se on jednoga dana, tačan datum nedostaje, ponovo našao među Jjart.iza.nirria. i dn. *ni prije* rata ni za vrijeme rata, sve do 29. juna 1943. godine,* kada se pri-

javio ustaškim vlastima u Sarajevu, *nije bio ničiji agent.* O tome ne postoji nijedan dokument, nijedno vjerodostojno svjedočenje!

Šta se događalo s Kaljancem kada je iz Sarajeva upućen na oslobođeni teritorij, piše Danilo Štaka, član Okružnog komiteta KPJ u Sarajevu i zamjenik političkog komesara Visočko-fojničkog NOP-odreda, formiranog početkom avgusta 1943. godine:

»Neprijatelj je ... pokušao da i u naše jedinice ubaci svoje agente. Tako je u avgustu mjesecu 1943. godine pokušao u Odred ubaciti Nusreta Kaljanca, koga sam poznavao od 1941. godine, dok je boravio na Igmanu. Kaljanac se poslije našeg proboja iz neprijateljskog obruča u toku V neprijateljske ofanzive, predao Nijemcima. Poslije predaje, dao *Te~ža TTstaškirstanlpu izjavu o raspadu Narodnooslobodilačke vojske. Sutradan poslije njegovog dolaska u Fojnicu, došao je kod mene_ Enver Lakišić 1 pitao, da li sam vidio Nusreta Kaljanca, na što sam mu odgovorio da sam sa njim razgovarao i da mi je rekao da treba nastaviti put za Jajce. Kaljanac je izišao u Fojnicu sa Zdenkom Kordić, učiteljicom iz Moštra kod Visokog. Medu drugovima koji su ga primijetili bio je i Enver Lakišić koji je čitao njegovu_jzjavu_za ustašku štampu. Istog dana dogovorili smo se sa obavještajnim oficirom IV krajiške brigade. Purom Đuričem. da ga saslušamo i uputimo u Vrhovni štab, koji se u to vrijeme nalazio u Jajcu. Tako smo i učinili. Prilikom saslušanja se pokazalo da ga je zavrbovao neprijatelj i da je upućen u naše jedinice sa špijunskim zadacima.«[37]

Dakle, neprijatelj je vrbovao Nusreta Ninu Kaljanca tek u julu 1943. godine, i sve što je napisano o njegovoj prethodnoj špijunskoj djelatnosti u partizanskim redovima isključivo je plod__bujne mašte i nema nikakve veze sa stvarnošću.

I drugog »velikog njemačkog špijuna«, Alojza Kočmura, koji će prilično dugo i veoma uspješno vući za nos i svoje drugove i partizansku kontraobavještajnu službu — sre^oirusamo^u feljtonima lansirao je isti autor, Živorad Mihajlović Šilja, koji je to učinio i s Nusretom Kaljancem. Dogodilo se to u jesen 1981. godine u feljtonu »Trojanskj_konj«. objavljenom u »Ilu-

strovanoj politici«. Kao i dosada, nećemo prepričavati njegova »otkrića«, već ćemo ga u najkraćim crtama doslovno citirati:

»Prve i vrlo zanimljive podatke o rukovodstvu KPJ nemačka obaveštajna služba je dobila od Alojza Kočmura.

Alojz Kočmur, predratni partijski funkcioner, pao je u ruke kraljevske policije još 1936. godine. Po svemu sudeći, on je već tada pristao na saradnju sa jugoslovenskom policijom.

Šef EK (ajnzackomande) u Sarajevu, SS-major Hajnrih piše BdS (komanda Policije bezbednosti i Službe bezbednosti), u Beogradu, čiji je ogranak sarajevski EK. ^

»Što se tiče prihvatanja K-189, izdato je uputstvo da se isti odmah po javljanju uputi meni. Pretpostavka da je sa jedinicama koje se kreću sa glavnim komandantom partizanskih grupacija za sada ničim nije potvrđena. Ukoliko je sa njima, najverovatnije je onda na terenu sarajevske sekcije (istakli autori).

Ovo pismo nosi datum 14. jun 1942. godine i neko je dan kasnije u BdS-u dopisao:

Insistirati da se sa K-189 uhvati veza (istakli autori)

Ima mnogo razloga da verujemo da je K-189 upravo Alojz Kočmur. Jedan od osnovnih je taj što se baš SS-major Hajnrih mesec dana kasnije u Sarajevu sastao sa Alojzom Kočmurom...

(...)

Poznato je da se Alojz Kočmur u istrazi pred kraljevskom policijom držao vrlo loše. Izdao je veći broj drugova i, najverovatnije kao već zavrbovan, stigao na izdržavanje kazne u Mitrovicu.

Posle okupacije Jugoslavije kraljevska policija predala je Nemcima svu policijsku arhivu i kartoteku, pa je tako nemačka obaveštajna služba došla i do dosijea Alojza Kočmura.

Kada je Partija u drugoj polovini 1941. godine organizovala bekstvo komunista iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici, medu onima koji su pobegli bio je i - Alojz Kočmur.

Sa grupom odbeglih, on se iz Srema prebacuje u Mačvu, a odatle, pod kraj februara 1942. godine, stiže u Foču gde se nalazio i Vrhovni štab.

Raspoređen je na rad u Komandi mesta, ali se u njoj zadržao samo deset dana, kada dobija novi raspored i tako stiže u Prvu proletersku. U

popratnom pismu upućenom štabu Prve proleterske, između ostalog, stoji *da mu se ne dodeljuje nikakva rukovodeća funkcija, jer tek treba proveriti njegovo držanje u kaznionici* (istakli autori)

Osećajući da se na njega sve više sumnja, 17. jula 1942. Alojz Kočmur beži iz brigade. Istog dana uveče, on je u Sarajevu, gde ga prihvata SS-major Hajnrih.«[38]

I najnaivniji bi se čitalac, pročitavši taj tekst, morao prije svega zapitati kako to da Alojz Kočmur, zapravo Kočmur, ako je već bio neprijateljski agent, nije obavijestio svoje pretpostavljene o namjerama komunista da pobjegnu iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici. Bila je to vrlo značajna akcija o kojoj je, na primjer, Petar Matić Dule, jedan od organizatora ustanka u Srijemu, napisao:

»Akcija je bila zakazana za 20. avgust, ali tog dana nije izvedena pošto je grupa za prihvat i obezbeđenje zakasnila. Međutim, u noći 21/22. avgusta, na ugovoreni znak spolja, 32 dugogodišnja robijaša i prekaljena revolucionara, među kojima: Stanko Paunović Veljko, Jovan Trajković, Jovan Veselinov Žarko, Ivan Maček, Slobodan Bajić, Paško Romac, Trajko Stamenković i drugi našli su se izvan robijaških zidina.

Odmah posle bekstva politički zatvorenici i grupa od 10 partizana, koja ih je prihvatila i štitila, uputili su se prema Fruškoj gori...

Uzbuna u redovima neprijatelja u Sremskoj Mitrovici i ćelom Sremu nastala posle bekstva političkih zatvorenika bila je izuzetno velika i opravdana. Ovo kako usled toga što je front policijskog obezbeđenja i kontrole bio savladan upornim i odlučnim stavom i držanjem političkih zatvorenika - komunista, tako i usled saznanja da će za razvoj NOP u Sremu, a i van njega, dolazak iskusnih i u borbi prekaljenih komunista imati veliki značaj. Neprijatelj se u tome i nije prevario. Zato je mobilisao sve raspoložive snage i širom Srema angažovao poteru za odbeglim političkim zatvorenicima.«[38]

A Marijan Stilinović, višegodišnji mitrovački robijaš — komunista, o danima nakon okupacije i bjekstvu iz kaznionice pribilježio je:

»... Situacija je bila sve ozbiljnija. Iz Beograda je došao jedan oficir - gestapovac - i tražio da sve nas, komuniste - robijaše prebace u

Beograd. Na sreću stvar je zapela, jer je to prebacivanje moralo ići preko ustaške vlade u Zagrebu.

Poslije tri nedjelje kopanja najzad dodosmo do kraja. Kanal je bio uzan, nizak, išlo se četvoronoške.

Konačno, u 12 sati noću, 22. avgusta, dva mjeseca pošto je Hitler napao Sovjetski Savez, sve je bilo spremno. (...) Na prve obronke Fruške Gore stigli smo u zoru. Ustaše su primijetili naše bjekstvo tek u 6 sati izjutra. Mobilisali su sve živo i počeli da nas gone. (.. ,)«[40]

Pošto su u Fruškoj gori s grupom partizana koji su ih prihvatili, formirali Prvi fruškogorski partizanski odred, bivši robijaši uspostavili su vezu s kaznionicom i uskoro od kaznioničkog stražara Janka Pejinovića dobili izvještaj o događajima u Sremskoj Mitrovici poslije njihova bjekstva:

»Oko osam sati izjutra čitav život kaznione bio je paralizovan. Sva straža je poslata u poteru... Njoj u pomoć je pristigla skoro sva gradska policija, domobranske i ustaške jedinice... velik broj ustaša i civila naoružan... Potere su trajale dan i noć čitavih osam dana.«

I dok su potjere tragale za pobjeglim komunistima, u kaznionicu su dolazile razne komisije.

»Kao kruna svih komisija«, pisao je Pejinović, »došla je i tzv. glavna ustaška komisija iz Zagreba. .. na čelu te komisije, došao je i pukovnik Marko Ožanić, u uniformi«, koji je »kao frankovac, bio u istoj zgradi na robiji, pa je i lično poznavao dobar deo robijaša komunista.«

Ožanić je skupio sve stražare, ustaše i službenike kaznionice - pisao je dalje Pejinović — i održao im govor u kojemu je, između ostaloga, rekao:

»Bekstvo komunista imalo je vezu spolja. Iz tog se vidi da su imali nekog i u vašoj sredini. To je izdaja NDH. Pozivam vas da otkrijete izdajnika. Znate li vi šta ste učinili? Znate li vi da bi bila manja šteta da je pobeglo 32.000 kriminalaca, nego što ste dozvolili da vam pobegne 32 komunista. Znate li vi da je ovo zločin ravan podmetanju najjačeg eksploziva u temelje NDH? Zbog toga zločina malo bi bilo da vas sve poredamo pored zida.«[41]

Da su komunisti »imali nekog« u redovima uprave sremskomitrovačke kaznionice još odranije, potvrđuje i predratni komunist - robijaš Milan Gavrić.

»... moglo se, po nekim znakovima i indicijama, zaključiti da je kolektiv robijaša komunista imao svoje 'obaveštajce' u administraciji kaznione. Čim bi se pripremao kakav pretres ili racija, partijski Komitet kaznione (KK ili 'Kakić') bio je na vreme obavešten...«"

Ustvari, komunisti nisu imali svoje »obavještajce« u administraciji kaznionice, nego ispod nje! A kako, to objašnjava Ivan Maček Matija:

»Zaključili smo da bi trebalo da budemo bolje obaviješteni o svemu što se događa u upravi, o mjerama koje se tamo pripremaju. Tako smo odlučili da organiziramo prisluškivanje ureda upravnika omladinske zgrade. Iz susjedne smo prostorije ispod zida počeli kopati u smjeru ureda i ispod njega smo iskopali svu zemlju. Stigli smo tako do ispod samog poda ureda. Nije trebalo nego prisloniti uho i mogao se čuti svačiji glas, čak i kad bi se u uredu tiho razgovaralo.*[43]

Za bjekstvo komunista iz sremskomitrovačke kaznionice, među kojima se nalazio i Alojz Kocmur, indikativni su i reci koje je napisao Jovan Veselinov Žarko, također jedan od pobjeglih iz mitrovačke kaznionice.

»Naš čovjek broj jedan u kaznioni, Janko Pejnović, javio nam je da je nepoznati bivši robijaš pričao u beogradskoj policiji šta mi komunisti radimo i učimo u zatvoru. Gestapovci su posle toga došli u Mitrovicu i uzeli sve podatke o nama. Iz njihovog razgovora sa upravom Janku je bilo jasno da će nas sve postreljati i zato nas je požurivao da što pre pobegnemo iz kaznione. Iako nas vest o planovima Gestapoa nije mnogo iznenadila, ubrzali smo kopanje kanala, radili smo i danju i noću...«"

Dakle, Gestapo nije medu komunistima - robijašima u Sremskoj Mitrovici imao svog obavještajca nego upravo obrnuto! A i on, Janko Pejnović, nije bio jedini. Vezu između njega i partijske organizacije u gradu održavao je Milan Negovanović, državni majstor u kaznioničkoj obućarskoj radionici.[45]

Govoreći o zbivanjima poslije bjekstva iz kaznionice, Jovan Veselinov u jednoj napomeni kaže:

»Bilo je nekoliko robijaša i sa slabom prošlošću i držanjem. Bumbulović, koji se izdajnički držao pred policijom, nije hteo da položti partizansku zakletvu.[4]" Ostao je do kraja demoralisan. Iz njegovog držanja se videlo da nema ni-

šta zajedničkog s našim pokretom, da mu je tuđe sve što smo radili. Drugi, koji se ne mogu uporediti sa Bumbulovićem, bili su disciplinovani i očekivali su da će se kroz borbu i lično zalaganje rehabilitovati...«"

Ćak ni Bunbulović za vrijeme boravka u mitrovačkoj kaznionici nije bio ničiji agent već je, zajedno s ostalim robijašima—komunistima, pobjegao iz kaznione.

Medu onima »koji su bili disciplinovani« i koji su »očekivali da će se kroz borbu i lično zalaganje rehabilitovati« nalazio se i Alojz Kocmur. Međutim, prije nego što kažemo ko je on zapravo bio i u granicama mogućnosti objasnimo, šta se s njim događalo, moramo se još jednom osvrnuti na citirani tekst Živorada Mihajlovića Silje, kojim je Kocmur proglašen vjerovatnim agentom Gestapa »K-189«. U tom tekstu ima i tačnih podataka, ali su oni naprosto zatrpani netačnostima i proizvoljnim zaključcima koje će čitalac uglavnom moći sam da uoči. Zato ćemo samo ukazati na sljedeće:

Šifra »K-189«, ako se o njoj uopće može govoriti kao o šifri, tačna je, ali ne u smislu u kojemu je upotrijebljena. Ona znači samo to da je Kocmurov dosje u Gestapu bio 189-ti dosje za lice čije je prezime počinjalo slovom »K«!

Kakva je bila jugoslavenska kraljevska policija više-manje je poznato. Ali ona »poslije okupacije Jugoslavije« više nije, logično, postojala, pa nije mogla ni »predati Nemcima policijsku arhivu i kartoteke«, kako to kaže tvorac agenta Gestapa »K-189«. Mnogi njeni funkcioneri i činovnici prešli su u službu okupatora i sigurno KPJ i narodnooslobodilačkom pokretu nanijeli veće i teže udarce nego što bi to Nijemci mogli uraditi bez njihove pomoći. Međutim, istina je da je već dan nakon Simovićeva puča, 28. marta 1941, Ministarstvo unutrašnjih poslova naredilo svim policijskim vlastima u zemlji da iz povjerljive arhive izdvoje akta značajna za rat i historiju, spakuju ih i pripreme za evakuaciju, a sva ostala unište — spale. Mnoge policijske ustanove poslušale su to naređenje, ali neke i nisu. Beogradska policija, koja je vodila najveći broj istraga protiv komunista, također je postupila po ovom naređenju; Gestapo je, istina, zaplijenio dio kartoteke (do slova K) i dva-tri sanduka spisa

političke policije, i to zahvaljujući propustu ili sabotaži nekih službenika.

O uništavanju jedne arhive kraljevske jugoslavenske policije piše i Veljko Korać, šef kabineta Srdana Budisavljevića, ministra unutrašnjih poslova u vladi generala Simovića, formiranoj 27. marta 1941. godine:

»Uz saglasnost S. Budisavljevića, punih sedam dana palili smo centralnu policijsku kartoteku čitave Jugoslavije, koju je organizovao pop Korošec kao ministar unutrašnjih poslova. Gestapou kasnije nije pao ni jedan jedini dokumenat u posed i time je mnogim ljudima spasen život.«[48]

Mada se iz navoda autora feljtona ne vidi ko je prekomandovao Alojza Kocmura iz fočanske Komande mjesta »u Prvu proletersku« (a takav dokument i ne postoji!), nelogično je da neko u Foči »provjerava ... držanje u kaznioni« čovjeka koji je skoro dvanaest godina bio zatvoren u Sremskoj Mitrovici, gdje je postojao i kaznionički komitet KPJ, da i ne govorimo o tome da je i u Užicu i u Foči bio koncentrisan prilično velik broj starih komunista koji su Kocmura poznavali s robije.

A šta da se kaže za pismo »šefa EK (ajnzackomande) u Sarajevu, SS-majora Hajnriha, BdS-u (komandi policije i službe bezbednosti) u Beogradu« od 14. juna 1942. godine?

Ono nikada nije ni postojalo! Autoru je bilo potrebno za fabulu feljtona i on ga je — izmislio!

Na sjednici CK KPJ, održanoj 11. jula 1934. u Beču, u Politbiro je kooptiran Josip Broz, koji je malo prije toga (12. marta) izišao iz zatvora i nalazio se u Zagrebu odnosno Samoboru. Poručeno mu je da dode u Beč, što je on odmah i učinio ilegalno se prebacivši preko austrijsko-jugoslavenske granice. Nakon dolaska u austrijsku prijestolnicu posljednjih dana jula, Josip Broz je napisao opširan izvještaj o stanju u zagrebačkoj partijskoj organizaciji i prvi put se potpisao pseudonimom Tito. U tom se izvještaju našla i rečenica: »Po mome izlasku sa robije vidio sam se s drugom V(idakovićem) koji mi je pričao da su sada u Mitrovici vrlo zaoštrene prilike.«[49] Istraživanje, pripremu za štampu, napomene, hronologiju i registre za ovaj tom Titovih *Sabranih djela* objavila je i napisala

Dragica Lazarević. Ona je uz citiranu rečenicu Titova izvještaja dodala napomenu:

»Vjerovatno je riječ o Mati Vidakoviću, koji je 18. septembra 1930. u grupi koju su činili Otokar Keršovani, Alojz Kocmur, Edvard Kardelj, Ibrahim Babović i dr. osuđen na dvije godine robije. S obzirom da je kaznu izdržavao u sremskomitrovačkoj kaznionici, bio je podrobno upoznat sa situacijom koja je vladala u partijskom kolektivu. Vidaković je jedno vrijeme bio i član kaznioničkog komiteta KPJ.«[50]

U tom tekstu umjesto prezimena Kočmur nailazimo na prezime Kocmur, *koje je i pravilno.* Ipak, mi ćemo i dalje upotrebljavati oba oblika, ovisno o tome u kojem se obliku spominju u tekstovima koje prepričavamo ili citiramo.

Uz spomenuti Titov izvještaj, odnosno napomenu o Mati Vidakoviću, Dragica Lazarević je dala i kratku Kocmurovu biografiju:

»*Kocmur Alojz* (1908 -1942), pedagog, partijski radnik. Član SKOJ-a od 1923. Godine 1925. upućen u SSSR, gdje je pohađao Sverdlovski komunistički univerzitet. U drugoj polovini septembra 1929. učestvuje na sastanku Balkanskog omladinskog sekretarijata K(omunističke) I(nternacionale) M(ladih)-a. Januara 1930. dolazi u Sloveniju, a potom u Beograd, gdje je uhapšen 16. II 1930. i osuđen na 12 godina robije. Iz sremskomitrovačke kaznionice pobjegao sa tridesetoricom utamničenih komunista, avgusta 1941, i uključio se u narodnooslobodilačku borbu. Godine 1942. pao u ruke ustašama, koje su ga objesile.«[51]

U prvoj knjizi *Priloga za biografiju Josipa Broza Tita* Vladimir Dedijer donosi tekst, očigledno napisan na osnovi kazivanja Edvarda Kardelja, u kojemu stoji i OVO:

»Početkom kolovoza 1930 godine bio je stigao iz Moskve član CK SKOJ-a Alojz Kocmur, koga je policija uhapsila u Beogradu. Kocmur je provalio Edvarda Kardelja kao sekretara PK SKOJ-a za Sloveniju, koji drži vezu sa članom CK KPJ Krkom-Stanisavljevićem. Šefu policiskih agenata Vujkoviću Kocmur je dao javku za sastanak s Edvardom Kardeljem. Tako je 17 februara 1930

godine Vujković stigao u Ljubljanu i došao na sastanak u ulici Gradišće kod Drame. Kazao je ugovorenu lozinku, ali je odmah zapitao da li može da se nađe s Krkom-Stanisavljevićem, jer ima tobože za njega važnu poštu. Ne sluteći ništa, Edvard Kardelj je odgovorio da treba da se sa Stanisavljevićem nade istog dana u sedam i po uveče u parku Tivoli.

Na to je Vujković dreknuo i potegao revolver, a iz okolnih ulica iskočili su policijski agenti, ugurali Kardelja u jedno dvorište i odmah počeli s tučom.«[52]

Tako je zbog Kocmurove izdaje Edvard Kardelj drugi put pao u ruke jugoslavenske policije, a odmah zatim ga je Sud za zaštitu države u Beogradu osudio na dvije godine robije koju je izdržao u Zabeli kod Požarevca.[53]

Prema Kocmurovu kazivanju na saslušanju u sarajevskoj ustaškoj policiji, Partija ga je, zbog lošeg držanja pred jugoslavenskom kraljevskom policijom, i javno osudila. Međutim, u reprint-izdanju ilegalnog partijskog glasila »Proleter« nismo našli tu osudu. Možda je ona objavljena u jednom od brojeva za januar ili septembar 1931, koji nisu sačuvani.

Kakav je u zatvoru bio odnos prema komunistima koji su zbog lošeg držanja na policiji, što je bio i Kocmurov slučaj, isključeni iz KPJ?

Odgovor na to pitanje nalazimo u pismu CK KPJ od 22. februara 1935. godine, poslanom ilegalnim kanalima komunistima u kaznionici u Sremskoj Mitrovici:

»Isključene tretirajte kao drugove, dajte im mogućnost da i na robiji dokažu da su dostojni da budu ponovo primljeni u naše redove, ali vi ih ne možete primati u Partiju. Tek kada izađu i tek na osnovi rada poslije robije CK će donositi odluke o svakom pojedinom isključenom da li da se ponovo primi ili ne.«[54]

Za vrijeme kazne u Sremskoj Mitrovici Kocmur je godinama bio predavač na različitim kursevima za robijaše, koje je organizovao Kaznionički komitet KPJ. O tim je kursevima Milovan Đilas, koji je 1933. osuđen na tri godine robije i našao se u istoj kaznionici, u svojim memoarima napisao:

»Učilo se u uprošćenom obliku koji je nekoliko godina ranije pripremio Kocmur na osnovu

onoga što je naučio na raznim kursevima moskovskih škola. Zbog lošeg držanja na policiji Kocmur je bio isključen iz Partije, ali, kao i mnogi drugi koji su dijelili istu sudbinu, izgleda da tim nije bio naročito pogođen. Bio je egoista i zatvoren čovjek, dobrog pamćenja ali bez dubljeg shvatanja. Bez obzira na sve, njegovi rukopisi su godinama korišćeni kao glavni materijal za praktično i političko obučavanje. Radnici i intelektualci bez većeg znanja teško su mogli shvatiti Hegelovu i Engelsovu komplikovanu dijalektiku i Marksovu političku ekonomiju. (...) Uprošćena i jednostavna Kocmurova predavanja bila su prikladnija... 'Kocmurov program' je za intelektualce bio tako jednostavan da im je bilo dovoljno da ga samo jednom pročitaju pa da im sve bude razumljivo. (...) Mi smo usvojili marksizam kao konačno naučno objašnjenje a 'kocmursko' pojednostavljivanje kao neizbježnu i bitnu popularizaciju, neophodnu za praktičan rad na nižem intelektualnom stupnju.«[55]

Mnogo je truda i vještine bilo potrebno, piše Milan Gavrić, da bi

»... bila prošvercovana i u 'Mladićkoj zgradi' smeštena aparatura radio-prijemnika. Ona je bila ugrađena u zidu, iza jedne teške police koja se nalazila u umivaonici jedne sobe. Radio-prijemnik su mogli da čuju samo oni koji su na uvo stavljali slušalice. To su bili naši stenografi i znalci stranih jezika.«[56]

Zahvaljujući tome, svakodnevno su izdavane radio-vijesti a da radio-aparat nikad nije otkriven. »Za radio-aparat« — kaže Paško Romac — »najveći broj robijaša nije znao gde je smešten, ali su svi sa najvećim interesovanjem slušali vesti koje su u kolektivu čitane.«[57]

A ko je hvatao te vijesti?

Paško Romac kaže da je to bio Alojz Kocmur, i dodaje:

»Govorio je nekoliko jezika a njemački perfektno. On je hvatao radio-vesti kod nas u kaznioni na raznim jezicima, to se kucalo i na zajedničkim sastancima čitalo.«[58]

Napokon, evo šta o Alojzu Kocmuru kaže Ivan Maček, predratni sekretar PK KPJ Slovenije, ratni politički komesar i komandant Glavnog štaba Slovenije, a zatim načelnik OZNE za Sloveniju, koji je bio zatvo-

ren u Sremskoj Mitrovici od maja 1938. do bjekstva iz kaznionice u avgustu 1941. godine:

»Za primanje radio-vijesti bio je zadužen Slovenac Alojz Kocmur. On je od 1924 — 1929. bio u Sovjetskom Savezu, pa se vratio u Jugoslaviju kao instruktor za omladinsku organizaciju. Prilikom hapšenja loše se držao pred policijom i zato je bio isključen iz Partije. Bio je profesor i znao je više jezika, pa je bio primjeren za primanje radio-vijesti i marljivo je obavljao taj zadatak. Svaku noć je slušao vijesti, onda bi nekoliko sati spavao, pa u ranim jutarnjim satima vijesti bilježio na papir da bi mogle kružiti sobama.«[59]

Premda je 1983. objavio svoja *Sjećanja,* Ivan Maček u njima nijednom riječju ne spominje bilo kakav špijunski rad Alojza Kocmura, koji je do tada već označen i »obrađen« kao vrhunski špijun njemačke obavještajne službe u Jugoslaviji!

Poslije bjekstva iz sremskomitrovačke kaznionice i dolaska u oslobođenu zapadnu Srbiju, Kocmur se ponovo sreo s mnogim komunistima koji su duže ili kraće robijali s njim. Oni su, većinom, imali rukovodeće funkcije u Partiji ili partizanskim odredima, a njemu je dat posao koji je obavljao i u sremskomitrovačkoj kaznionici: hvatanje radio-vijesti i njihovo umnožavanje! Ali to nije bilo sve.

Posljednjih dana novembra 1941. godine, u jeku velike njemačke ofanzive na »Užičku republiku«, Tito je naredio da se oslobode Nijemci zarobljeni u dotadašnjim borbama širom zapadne Srbije. To je odmah i učinjeno i »grupa B« njemačke 342. pješadijske divizije poslala je štabu divizije 1. decembra u 17,58 sati sljedeći radiogram:

»U Gornjoj Jablanici oslobođeno 319 njemačkih zarobljenika.«[60]

Osvrćući se na taj događaj, Milovan Dilas je zapisao:

»Padao nam je na pamet i naš 'vaspitni' neuspjeh sa zarobljenim Nijemcima: nakon skoro dvomjesečnog političkog rada, kojega je sprovodio Kocmur, Kominternin stručnjak za prevaspitavanje zarobljenika, i pošto su već tako lijepo upoznali nacionalsocijalizam, Nijemci su na pitanja da li bi još uvijek ubijali ljude bez oružja,

najčešće odgovarali riječima: Befehl ist Befehl...
(naređenje je naređenje!)«.[81]

Dakle, Alojz Kocmur se za vrijeme boravka u partizanima u zapadnoj Srbiji bavio, pored ostaloga, i prevaspitavanjem njemačkih zarobljenika!

U drugom tomu *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* Vladimir Dedijer donosi i svoj napis »Tito pod vatrom nemačke pešadije«, u kome, pod datumom »29 novembar 1941«, opisuje dolazak i boravak dijela Agitpropa Vrhovnog štaba u vilu beogradskog advokata Ace Pavlovića na Zlatiboru i kaže:

»Iz'Užica nema nikakvih vesti. Kad smo noćas kretali, koliko smo bili obavešteni, neprijatelj još nije bio u Kosjeriću. U vili smo montirali radio-aparat. Košta Kocmur načuljio uši, pa odjednom raširi ruke:

- Rusi preoteli Rostov!

Trčali smo Jurica (Ribar) i ja koliko nas noge nose do kafane (gdje se nalazio Marijan Stilinović sa štamparijom 'Borbe' — primj. autora) da javimo vest. Ja sam bacio štap na koji sam se oslanjao zbog ranjene noge već dva meseca. S Marijanom sam se dogovorio da izdamo vanredno izdanje 'Borbe', jer bi mnogo značilo za naše borce da čuju da je Crvena armija prešla u kontra-ofanzivu.«[62]

Alojz Kocmur je nakon dolaska na oslobođeni teritorij zapadne Srbije imao pseudonim Košta Vojnović i zato ga V. Dedijer i naziva Košta.

On se spominje i u jednom dokumentu, zapravo u postskriptumu pisma koje su 3. decembra 1941, nakon povlačenja iz Užica, Titu poslali Dido (Milovan Dilas) i Lolo (Ivo Lola Ribar):

»P.S. Radio-stanicu smo našli samo malu, a velika je, kako kaže Kocmur, kako su mu docnije opisali, ostala na Palisadama. Pakovanjem je rukovodio Mitar (Bakić).«[83]

Alojz Kocmur je zarobljen ili se dobrovoljno predao *ustašama* kao borac 3. čete 4. bataljona 2. proleterske brigade 22. Jula 1942. godine kod sela Poriče blizu Bugojna. Nakon toga je odveden "u~Bugojno,~ciji je ustaško-domobranski garnizon noću između 16. i 17. i noću između 20. i 21. jula bezuspješno napadalo nekoliko proleterskih brigada pretrpjevši pritom neuobičajeno velike gubitke[84] - a odatle je prebačen u

Sarajevo, gdje ga je 28. jula iscrpno saslušao šef ustaškog Zaštitnog redarstva za Sarajevo i Župu Vrhbosnu. Da li zbog onoga što je Alojz Kocmur tada i u saslušanjima koja su uslijedila ispričao o sebi i svom životnom putu i što je šefu sarajevske policije izgledalo toliko fantastično, ili je bilo u pitanju nešto drugo, tek on je u jednom trenutku posumnjao da mu se u rukama nalazi niko drugi nego - Tito! To se vidi iz depeše broj 838, koju je zagrebačka Ustaška nadzorna služba (Ured I, upravitelj u.Z. Šaban) 8. septembra 1942. godine poslala Zaštitnom redarstvu Sarajevo.

»Partizana zvanog Tito sa istražnim tvorivom prepratiti pod jakom pratnjom na Zaštitno redarstvo Zagreb. Broj 62281/42.«[65]

Šta se dalje događalo s Kocmurom, je li uopće stigao u Zagreb, nismo mogli utvrditi, jer mu se u dokumentima koje smo uspjeli da pronađemo gubi trag.

Što se tiče Nijemaca, šef sarajevskog Gestapa SS-major dr Heinrich Kocmurovo je saslušanje u ustaškoj policiji 1. septembra preveo na njemački jezik i zatim taj prijevod poslao Zapovjedniku policije bezbjednosti i Službe bezbjednosti (BdS) u Beogradu. Puna dva mjeseca nakon Kocmurove predaje, ili ustaškog zarobljavanja, 22. septembra 1942. godine SS-potpukovnik Teichman (Tajhman), zamjenik BdS-a u Beogradu, SS-pukovnika dr Emanuela Schaffera (Šefera), dostavio je kopiju njemačkog prijevoda Kocmurovog saslušanja policijskom atašeu Trećeg Reicha u Zagrebu, SS-majoru Helmu, uz popratni akt koji je glasio:

»U prilogu Vam šaljemo opširan zapisnik lične izjave pripadnika bande Alojza Kocmura, da bi se s njim upoznali. Prema obavještenju EK Sarajevo Kocmur se dobrovoljno predao hrvatskim vojnim vlastima. Šef hrvatske policije u Sarajevu, koji je vodio istragu nad Kocmurom, sumnja da bi Kocmur mogao biti identičan s komandantom bandi koji ima nadimak Tito. Kroz dosadašnju istragu ova sumnja nije dokazana. Naročito skrećemo pažnju na podatke u ovom iskazu o reorganizaciji i novim planovima komunističkih bandi.«[68]

S lijeve donje strane akta SS-narednik Stüwe (Štive), službenik policijskog SS-majora Hansa

Helma, tek je 3. februara 1943. godine napisao da treba: 1) ispostaviti karton (na ime Kocmur) i 2) odložiti akt u (Kocmurov) lični dosje. Ispod pribilješke je Stüweov paraf.

S desne donje strane također je pribilješka da treba: 1) dopuniti kartone u kartoteci (za lica koja se spominju u Kocmurovom saslušanju) i 2) predmet odložiti. Tu je pribilješku 6. septembra 1943. godine napravio i parafirao Helmov službenik Weiss (Vajs).

Bez oznake datuma i parafa neko je, najvjerovatnije službenik zadužen za vođenje kartoteke, Stüweovu pribilješku »ispostaviti karton« potcrtao crvenom olovkom i pribilježio »urađeno«.

Osim navedene pribilješke ispod teksta dopisa, potrebno se osvrnuti i na njegov početak, jer se u njemačkoj praksi, a naročito u policijsko-obavještajnoj administraciji, po ustaljenom pravilu, često mogu naći pribilješke osoba na koje je dopis adresiran, kao i na zaglavlje dopisa, u kojemu se, poslije napisanog adresata redovno upisivao sadržaj dopisa, njegova eventualna veza s nekim ranijim dopisom i, na kraju, broj priloga uz dopis.

U ovom slučaju ti su podaci glasili:

»*Predmet:* Lična izjava pripadnika bandi Alojza Kocmura

Veza-, nema

Prilog: 1 prevod zapisnika«.

U desnom gornjem uglu, ispod datuma pisanja dopisa, uz naznaku datuma prijema dopisa (»14/10«) nalazi se Helmov paraf. Tu je i njegova pribilješka »Stüwe«, znak da predmet treba dati na obradu SS-naredniku Stüweu, te crveni otisnuti pravougaonik podijeljen na tri dijela, u kojemu je naznaka »15/X«, datum prijema akta na obradu i broj »2683/42« pod kojim je akt uveden u djelovodni protokol.

Te sitnice nisu interesantne čitaocima. Za akt i njegovu sadržinu obično su beznačajne, ali u našem su slučaju značajnije od sadržaja!

Zašto?

Poslije uvodnog citiranja dijelova feljtona Živorada Mihajlovića Šilje o Kocmuru osvrnuli smo se na tekstovne netačnosti i nelogičnosti i osporili ne samo vjerodostojnost, nego i postojanje navodnog pisma sarajevskog Gestapa od 14. juna 1942. godine koje autor citira. Međutim, tom prilikom ni mi nismo svoju tvrdnju ničim argumentovali. Sad nam to omogućava citirani dokument, i to je bio razlog što smo ga detaljno opisali.

Iz rubrika, da ih tako uslovno nazovemo, »predmet«, »veza«, »prilog« vidimo da u Gestapu prije ovoga dopisa od 22. septembra 1942. godine nije napisan nijedan akt o Kocmuru, pa prema tome ni onaj od 14. juna! Ali ne samo to!

Da je već postojala neka dokumentacija i prepiska 0 Kocmuru, ona bi se morala, bar informativno, slati 1 policijskom atašeu SS-majoru Helmu, a iz pribilježaka SS-podoficira Stüwea nedvojbeno proizlazi da je dopis BdS-a Beograd od 22. 9. 1942. ne samo prvi akt o Kocmuru koji je stigao Helmu, nego da je tek nakon njegova primitka ispostavljen i lični karton i lični dosje Alojza Kocmura!

Razmotrit ćemo i saslušanje, zapravo ličnu izjavu od gotovo 28 bez proreda kucanih stranica, koju je Alojz Kocmur dao 28. jula *u zatvoru sarajevske ustaške policije, što se ne smije ni u jednom trenutku smetnuti s uma.*

Opisavši u najkraćim crtama djetinjstvo (roden je 1908. u Ljubljani; otac mu je bio istaknuti član Socijaldemokratske stranke) i mladalačka politička lutanja, Kocmur kaže da je prva saznanja iz političke ekonomije i filozofije stekao na predavanjima u Radničkom domu. Zatim slijedi prilično naivno objašnjenje razloga njegova odlaska u SSSR:

> »... O tako stečenom znanju razgovarao sam sa svojim drugovima u školi. Ovome je školska uprava obratila pažnju te je to dovelo do mog isključenja iz škole. Pošto je moj otac u pogledu škole bio veoma strog, i pošto sam se bojao da će saznati za moje isključenje iz škole, odlučio sam da pođem u inostranstvo. Moji drugovi su se s tim saglasili i ja sam dobio adresu jednog druga u Beču, kojem sam trebao da se obratim. Na put sam otišao bez putnih isprava. U Beču sam se stvarno sastao s ovim drugom i on mi je, poslije 2-3 tjedna, saopćio da mi je dozvoljeno i omogućeno da otputujem u Sovjetsku Rusiju. Dobio sam češki pasoš i otputovao.«

U SSSR-u je Kocmur, prema vlastitim navodima, ispočetka radio kao radnik »u jednom kemijskom a zatim u jednom tekstilnom preduzeću« i za to vrijeme naučio ruski jezik i završio »cijeli ciklus srednje škole« i položio »ispit za učitelja večernjih tečajeva«. Zatim je radio kao učitelj »u guberniji Tver... u srednjoj

Aziji i na koncu na sjevernom Kavkazu«. Poslije dužeg boravka i rada u unutrašnjosti, Kocmur se s nekom studentskom ekskurzijom našao u Moskvi...

»Dok sam boravio u Moskvi« — izjavio je doslovno, očito smatrajući one koji su ga saslušavali popriličnim budalama - »sreo sam tadašnjeg sekretara ... jugoslavenske komunističke partije Pečarskog. On mi je pričao o prilikama u našoj zemlji, o ubistvu Radića, o teroru šestojanuarske diktature i slično. Potom je spomenuo pitanje moga povratka u zemlju, gdje se osjeća pomanjkanje ljudi za organizovanje omladinskog pokreta, koji je imao velikih gubitaka u ljudstvu. Ja sam pristao i već sutradan mi je saopćio formalnu odluku da treba da se vratim u zemlju. Poslije nekog vremena krenuo sam na put i napustio Rusiju.«

Slijede reci u kojima Kocmur tvrdi da je u Beču, gdje se rješavalo pitanje njegove buduće dužnosti, nastojao da izbjegne povratak u zemlju, ali mu to nije uspjelo. Morao je da pode u Beograd sa zadatkom da poveže omladinske grupe u gradu i unutrašnjosti, ojača ih i stvori nove, nakon čega je »trebalo pristupiti formiranju novog aparata«. Kao pomoćnik mu je dodijeljen »neki Krka Stanisavljević«.[67] Alojz Kocmur zatim dodaje:

»Boravio sam u Beogradu preko dva mjeseca, ali se moj pomoćnik nije pojavio. Naslućivao sam da nešto nije u redu i odlučio da se vratim u Beč. Kada sam 16. februara 1930. bio na Terazijama uhapšen i odveden u policiju, dao sam im podatke koji su bili od velike štete za omladinski komunistički pokret. Bio sam predan Sudu za zaštitu države i osuđen na 12 godina robije. U kaznionici sam od mojih drugova, koji su bili poslije mene uhapšeni, saznao da sam isključen iz omladinskog i iz pokreta uopće, te da se u čitavoj komunističkoj štampi protiv mene vodi velika kampanja. Godinama sam bio žigosan kao izdajnik i navođen kao primjer kako se komunisti ne smiju držati pred policijom.«

Kocmur dalje objašnjava kako je na robiji zbog svog »izdajničkog držanja na policiji... bio (sam) okružen zidom nepovjerenja« i kako se zbog toga okrenuo učenju stranih jezika, s namjerom da se nakon izdržane kazne zaposli u nekom naučnom institutu, daleko od svake politike. »To bi se i dogodilo« — kaže Kocmur - »da događaji nisu stvorili sasvim

drugu situaciju.« Na tome će Kocmur insistirati u toku cijelog saslušanja, pa, pokušavajući da se na neki način spasi uz pomoć ustaša koje je poznavao iz zatvora, nastavlja:

»Da sam cijelo svoje vrijeme posvetio učenju jezika, i da sam iz njemačkog, ruskog, francuskog i engleskog jezika držao predavanja, mogu posvjedočiti svi ondašnji politički krivci, medu kojima su se nalazili i mnogi ustaše kao dr Tot (Dragutin), Cerovski (Božo), Marko Ožanić, dr Kiemen (Ivan) i drugi. Bio sam u dobrim odnosima s pokojnim Stipom Javorom, kao i s organima kaznionice u Sremskoj Mitrovici, koji su cenzurisali moja pisma i koji mogu i danas posvjedočiti da je sadržaj svih mojih pisama bio posvećen samo tome. Iz ovoga se najbolje može vidjeti da sam imao najbolju namjeru, a imam je još uvijek, da se posvetim drugim pitanjima, koja su veoma daleko od politike.«

U trenutku izbijanja drugog svjetskog rata Kocmuru je bilo preostalo samo deset mjeseci do isteka kazne. Međutim, »događaji su ugrozili ostvarenje mog plana« - rekao je u istrazi i dodao:

»U zemlji je došlo do velikog progona ljudi koji su u to vrijeme, ili ranije, pripadali komunističkom pokretu. Hapšeni su kao taoci, a mnogi su bili strijeljani. (...) Do očekivane amnestije nije došlo pa nam je jedino ostalo da pobjegnemo.«

Pošto je detaljno opisao bijeg iz kaznionice, Kocmur svoje dalje kazivanje i pokušaj da se na neki način spasi temelji na tezi da je želio da se vrati u Sloveniju i u miru posveti svojoj struci — jezicima, ali da to nije mogao jer nije imao ni odjeću, ni isprave, ni novaca, te je bio prisiljen da se dalje kreće s odbjeglom grupom robijaša i tako stigne u Srbiju. Navodeći slučaj Bumbulovića, o kome, kako smo vidjeli, govori i Jovan Veselinov Žarko, Kocmur pokušava da objasni zašto nije mogao ostvariti svoju želju da se vrati u Sloveniju:

»Neki drugovi iz naše grupe« - kaže on - »čije kuće nisu bile daleko, uopće Vojvođani i Bosanci iz sjevernog dijela Bosne, odmah su postavili pitanje da li bi smjeli ići kući. Bosancu Bumbuloviću je na pr(imjer) odgovoreno da će dobiti metak u glavu, ako bude stvarao takvo raspoloženje, jer se zadatak ne sastoji u tome

da se sada ide kući, nego da se bori u redovima partizana.«

Poslije prebacivanja na oslobođeni teritorij zapadne Srbije, Kocmur se našao u Štabu Podrinjskog partizanskog odreda. Takav redoslijed zbivanja objašnjava riječima:

»Da sam imao civilno odijelo, dovoljno novaca i bilo kakve dokumente, otišao bih kući još iz Fruške gore, ali sam ovako ovu mogućnost morao tražiti s cijelom grupom tek u Srbiji. Već punih 17 godina nisam bio kod kuće i stoga sam jedva čekao da mi se pruži takva prilika.«

Kao dobar poznavalac stranih jezika Kocmur je u štabu Podrinjskog partizanskog odreda bio zadužen da sluša i bilježi vijesti stranih radio-stanica. Taj je posao nastavio da obavlja i u oslobođenom Užicu, u redakciji »Borbe«, u toku oktobra i novembra 1941. godine.

»U Užicu, govori dalje Kocmur, »kao i za cijelo vrijeme interesovao sam se za mogućnost povratka u Sloveniju. Ova mi se mogućnost odjednom pružila. (...) kovao se ovdje plan da se cijela jedna grupa Slovenaca prebaci u Sloveniju. S tom grupom trebao sam i ja poći. ... Ali i taj je plan pao u vodu.«

Govoreći to, Kocmur je, očigledno, imao u vidu planove da se Slovenačka partizanska četa, koja se tada formirala, eventualno prebaci u Sloveniju.

Poslije pada Užica i povlačenja glavnine partizana iz zapadne Srbije, Alojz Kocmur je u oslobođenoj Novoj Varoši (Sandžak) nastavio da radi u redakciji »Vesti«. Na tom mjestu on prvi put indirektno saopštava da je oženjen i da mu je žena također Slovenka.

Sredinom februara 1942. godine Kocmur se s partizanskim jedinicama, pregazivši rijeku Lim, prebacio iz Nove Varoši u Foču. Događaje koji su slijedili u iskazu ovako opisuje:

»Prilikom prelaza preko vode prehladio sam se, te sam ubrzo po dolasku u Foču obolio od kronične upale bubrega. (...) Raspodjelu rada vršio je neki Crni (Sreten Žujović — primj. autora), član Glavnog štaba i član političkog rukovodstva za cijelu Jugoslaviju. On me je pozvao na razgovor. U partizanima sam se otpočetka (još iz Petkovice) vodio pod imenom Košta Vojnović. Crni je sa mnom grubo razgovarao. Kazao mi je: 'Poznato mi je da je radio-službu u Užicu i Novoj Varoši obavljao neki Vojnović, ali

nisam znao da si to ti Kocmure. Kako si se ti, koga je naša Partija proglasila izdajnikom, usudio preuzeti takav posao, koji mogu da obavljaju samo besprijekorni ljudi. Tvoje je mjesto jedino u jedinici, na položaju. Ako želiš da bar donekle spereš ljagu koju si sam sebi nametnuo, i da na neki način ispraviš štetu koju si nanio pokretu kod policije, onda idi na položaj i položi svoj život u borbi za oslobođenje naše zemlje.'

Ja sam mu kazao da nisam molio nikakvo mjesto nego da su mi ga odredili drugi, koji su znali ko sam i da ja obavljam čisto tehničke prevodilačke poslove. Na to mi je rekao: 'Ako su drugi i pogriješili, ti si bio dužan da ih sam na to upozoriš i trebao si otići u jedinicu, a ne sjediti u pozadini, u kancelariji, dok naši najbolji i najpošteniji ljudi na položajima gube živote.' Ja sam ga zatim upozorio na moje zdravstveno stanje, kazavši mu da dosada, sve da sam i htio ići nisam mogao jer sam bolestan, ne mogu da marširam niti da izdržim bilo kakav napor. On je to ipak primio na znanje te me je skupa s mojom drugaricom (Kameradin) poslao u Foču u Dječiji dom na neku sporednu kancelarijsku dužnost. (...) Ubrzo zatim tako sam se razbolio da sam morao leći u krevet; ležao sam tri mjeseca.«

Kada je partizanska bolnica evakuisana iz Foče, Kocmur je prema svom iskazu, krenuo s njom, a njegova je žena ostala u Foči. Zatim je prekomandovana u jedinicu kao bolničarka.

»Iako me je zdravstvena komisija proglasila nesposobnim« — kaže Kocmur - »otišao sam u Glavni štab i prijavio se da idem u bataljon. (...) Molio sam da me rasporede u isti bataljon u kojem mi je žena, što mi je bilo odobreno. (...) Bilo je to 30. maja ... Do tada nisam pojma imao o unutrašnjem životu jedne vojne jedinice. Pušku s 10 metaka primio sam noć prije pokreta. ..«

Kocmur se, kao što smo već istakli, neprekidno trudio da ubijedi ustaškog isljednika kako je pred očima stalno imao samo jedan cilj: izvući se iz partizanskih redova i dočepati se, zajedno sa ženom, Slovenije. Opisujući tako jednu borbu s četnicima i povlačenje, on ističe da su ga njegovi saborci zbog iscrpljenosti »morali takorekuć nositi« i dodaje:

»Svima je postalo jasno, pa i komandnom

osoblju, da nisam sposoban za borca. Nakon toga sam ovu, kao i druge okolnosti, stalno koristio da bih sondirao teren kako bismo zajednički istupili iz jedinice. Pošto mi je žena bila bolesna na žuči, radio sam na tome da dobijemo otpusnice i dozvolu da odemo u Sloveniju.«

Kocmur zatim opisuje prelazak preko željezničke pruge Sarajevo — Mostar i borbe oko Bugojna, a onda ponovno insistira na želji da »istupi« iz partizana i nekako se prebaci u Sloveniju:

»Iz cijelog mog dosadašnjeg izlaganja je vidljivo koliko sam nastojao da dodem u Sloveniju. .. Iz pisma koje mi je pisala žena vidljivo je kolika je bila naša čežnja da dođemo u Sloveniju. Za moj imendan (21. juna) pisala mi je da joj jedino misao da skupa pođemo u Sloveniju daje snagu da izdrži ove velike napore (vidi pismo).*

Poslije borbe vođene 22. jula 1942. godine poslijepodne Kocmurova se četa povlačila kroz gustu šumu i u jednom trenutku on se našao sam s drugom ... Nedeljkom Markovićem. Navodno mu je Marković, na njegovo veliko iznenađenje, rekao: »Sada smo sami, a ovdje su ustaše i možemo se predati.« »Ja sam se s tim saglasio« — kaže Kocmur na saslušanju i zatim opisuje njihovu predaju.

Iz svega što smo rekli očigledna je Kocmurova namjera da na neki način pomogne Nedeljku Markoviću, kome se poslije predaje odnosno zarobljavanja i odvođenja u Bugojno gubi trag.

Konačno Alojz Kocmur rezimira ono što je rekao na dvadeset i dvije stranice:

»Prilikom moje predaje u zarobljeništvo pozvao sam se na slijedeće:

1./ Partizanima se nisam priključio dobrovoljno nego u nuždi, jer sam po izlasku iz kaznionice ostao bez ikakvih sredstava i nisam imao mogućnost da se vratim u Sloveniju, gdje nisam bio već 17 (sada već 18) godina.

2./ Preko 6 mjeseci obavljao sam u partizanima prevodilačke poslove, t.j. prevođenje radio-vijesti.

3./ 3 mjeseca sam bio bolestan.

4./ U jedinici sam bio 53 dana. U njoj je bila i moja žena prisilno mobilisana. U jedinicu sam stupio iz nužde, t.j. da ostanem sa ženom, pa iako ne skupa s njom, a ono bar u njezinoj blizini. Oružje (pušku i municiju) nosio sam 4 tjedna. Da iz svoje puške nisam pucao vidi se i po nje-

nom stanju i po broju metaka. Iz spiska komandira, koji je navodno pao u ropstvo, vidljivo je, da sam na početku bio zadužen s 10 a kasnije s 30 metaka. (Ni kod Čemerne, ni kod Tarčina, Šebešića i Prusca nisam učestvovao u borbi, a isto tako nisam pucao ni kod Bugojna cijelo prije podne.); iako se s obje strane pucalo, ja ni metka nisam opalio.

5./ Hrvatskoj vojsci i ustaškim vlastima predajem se dobrovoljno.

Želio sam da konačno dođem jednom u Sloveniju i da se isključivo posvetim stvari za koju sam se opredijelio u kaznionici, o čemu sam već govorio.

Kad sam dospio u zarobljeništvo bio sam potpuno uvjeren da se pred hrvatskim vlastima mogu opravdati, te da će istražni organi razumjeti moj položaj poslije toliko godina provedenih u kaznionici i da će mi ispuniti želju da mogu doći u Sloveniju.«

O Kocmurovoj ženi znamo vrlo malo. O njoj najviše govore ovi reci iz Kocmurova saslušanja, odnosno »osobnog iskaza«:

»Što se tiče moje žene imao sam slijedeće u vidu: Ona je veći dio vremena bila sa svojim majorom cijenjena osoba, ona je sebe i svoje izdržavala vlastitim sredstvima, kasnije je kod mene radila ... U Foči je obavljala administrativnu dužnost, a kasnije je bila prisilno mobilisana u jedinicu, u kojoj je vršila dužnost bolničarke, ali bez puške. (Desetar kojem sam se predao, obavijestio me je slijedećeg dana, da je i moja žena pala u ropstvo, jer bih joj inače pokušao poslati pismo po nekom seljaku da se i ona preda. O tome sam s ustašama razgovarao još u Bugojnu, prije nego sam saznao da je zarobljena.) Uzimajući sve ovo u obzir mislio sam da će se i njoj pružiti mogućnost pa da se nas oboje vratimo u Sloveniju.«[88]

U poglavljima saslušanja koja nose naslove »Organizaciona struktura partizana i naoružanje« i »Vojni i politički komandni kadar« Kocmur je ustaškoj policiji, tim i Nijemcima, dao prilično značajne obavještajne podatke, zapravo im je ispričao sve ili bar veliki dio onoga što je znao o spomenutim temama. Od njega su, zaista, i ustaška i njemačka obavještajna služba dobile prve autentične podatke o najvišim rukovodiocima NOP-a, njihovim imenima, nadimcima i

funkcijama. Titovo pravo ime i prezime Kocmur, međutim, nije znao ili nije htio da kaže. Uostalom, evo dijela njegova saslušanja na tu temu:

»... Uz Vrhovni štab nalazi se Centralni komitet Komunističke partije za cijelu Jugoslaviju. Vrhovni komandant i sekretar CK KPJ je Tito, vjerovatno Slovenac, niska rasta, dobro razvijen, svijetloplavih očiju, sijede kose, okrugle glave, oštrih crta lica, star 45-50 godina. Dulje vremena je bio u Rusiji, a govori se da je bio viši oficir Crvene armije i da ima visoku vojnu naobrazbu.

Članovi Vrhovnog štaba su: Crni (Bosanac-Životić), Kušić, Ivica Ribar (Srbin, sekretar CK SKOJ-a), Maček (Slovenac), Bevc (pretstavnik CK KP Slovenije), Arso - Srbijanac, Zečević (protojerej iz Krupnja), Milovan Dilas (Crnogorac), Marko Leka Ranković (Srbin). Ostale ne poznam.

U svakoj brigadi nalazi se po jedan delegat Vrhovnog štaba. U Drugoj brigadi je bio Milovan Dilas.

Uz Vrhovni štab se nalazi aparat za agitaciju i propagandu pod rukovodstvom Hrvata Marijana Stilinovića. Ranije je ovaj aparat bio vrlo razgranat a sada u njemu rade samo 3-4 (čovjeka). Osim Stilinovića iz Zagreba, u njemu se nalazi i sin Crnoga, stenografiše vijesti iz Beograda, Zagreba, Londona i Moskve na srpskom i hrvatskom jeziku. Zatim tu je i telegrafista iz Zagreba koji prima radiotelegrafske vijesti iz Moskve i Londona i izdaje 'Radio-vijesti Vrhovnog štaba'; zatim žena Arse, člana Vrhovnog štaba. Prije su tu radili još i Jurica Ribar, brat Ivice Ribara, Mitra Dilas, žena Milovana Dilasa, profesor Nedeljković i pisac Jovan Popović.

Komandant II. brigade je Đurić, njegov zamjenik Lune, politički komesar Kušić, a njegov zamjenik Babovićka. Komandant IV. bataljona II. brigade je Ljubičić, njegov zamjenik Popović, politkomesar je Aleksa, a njegov zamjenik je Ljubičić (nije identičan s prvim Ljubičićem). Ovaj posljednji je kod Tarčina bio teško ranjen i vjerovatno je umro.

Komandant 2. čete 4. bataljona je bio Čekić, a 3. čete Mirko (Hrvat iz Slavonske Požege). Zamjenik komandira 3. čete je Koreja, politkomesar Mileta, a njegov zamjenik Durde...«""

Citiranim podacima i molbom da se, s obzirom na to da je »dao opširan iskaz o svemu onome što (je) … doživio … donese pravedna i velikodušna odluka, koja će (mu) … omogućiti što skoriji odlazak u domovinu«, završava saslušanje Alojza Kocmura u sarajevskoj ustaškoj policiji.

S obzirom na sve izloženo, priče o tome da je Kocmur prije predaje ili zarobljavanja radio za njemačku obavještajnu službu i vjerovatno bio neki famozni agent »K-189«, da ga je nakon bjekstva iz brigade »istog dana uveče« u Sarajevu »prihvatio SS-major Heinrich« — pripadaju domeni čiste »špijunske fantastike«!

Na kraju ostaje još jedno pitanje: da li se Kocmur stvarno predao ustašama onako kako on opisuje u svom saslušanju?

U to je teško povjerovati. Čovjeku njegove prošlosti, tada borcu Druge proleterske brigade, moralo je biti jasno šta ga čeka ako padne neprijatelju, pogotovo ustašama u ruke. Drugo je pitanje kako je on pokušavao da se spasi kad se već našao u njihovim rukama i da li je odabrao najbolji put za to. Ipak, jedno nije sporno: njegovo kazivanje treba posmatrati u tom svjetlu, isključivo kao odbranu, a ne kao prikaz stvarnih zbivanja. ~

Tih je dana, od 20. do 23. jula, proleterska brigada oko Bugojna vodila žestoke borbe protiv ustaša i pretrpjela prilično velike gubitke: imala je 57 boraca izbačenih iz stroja, od kojih je 34 poginulo ili nestalo![70]

U kakvim su se situacijama nalazili proleteri u toku tih borbi, opisuje Milivoje Stanković, borac 3. čete 3. bataljona 2. proleterske brigade:

> »Ustaše su ovladale visom Maglaj. Omamljeni ovim uspehom, one su produžile da nadiru kroz šumu u pravcu Blagaja. Nadirale su brzo, u manjim kolonama, bacajući ispred sebe bombe i tukući mitraljezima koje su oslanjali na ramena svojih ljudi. Naše čete su se povlačile organizovano, pružajući povremeno neprijatelju otpor. Bilo je naređeno da se puca samo u krajnjoj nuždi i sa takvog odstojanja sa kojeg je sigurno mogućno ubiti ustašu. Bilo je slučajeva

da se svi borci nisu na vreme povlačili, pa su ih ustaše pronalazile i otsecale od glavnine.«[71]

Nešto se slično najvjerovatnije dogodilo Alojzu Kocmuru i Nedeljku Markoviću. Sve okolnosti upućuju na zaključak da su bili odsječeni i da su im preostala samo dva izlaza: predaja ili samoubistvo. Izabrali su prvo. Evo šta je Kocmur *na saslušanju* o tome kazao, ali to nikako ne znači da je tako bilo i u stvarnosti:

»... Pošto grupa ustaša nije nastupala u našem pravcu, a nije se ni kretala tako brzo, Nedeljković (treba: Marković Nedeljko - primj. autora) i ja imali smo dovoljno vremena da se stazom spustimo i skrenemo desno u šumu stotinjak metara udaljenu.

Kada su se ustaše približili na nekih 10-15 metara, iskočio je najprije Nedeljković a zatim i ja: povikali smo da se predajemo. U našem pravcu je bio ispaljen samo jedan metak koji nas nije pogodio. Ja sam odbacio pušku i digao ruke uvis. Pošto sam bio previše sakriven iza grmlja, krenuo sam lijevo na čistinu, gdje su me pretresli. Našli su 30 metaka, tj. isti broj koji sam u četi dobio. Desetar i ostali ustaše ustanovili su da iz moje puške nije pucano ne samo tog dana, nego da uopće nije pucano. Zatim smo odvedeni u Bugojno.«[72]

U monografiji *Druga proleterska,* u »Spisku boraca na dan 1. marta 1942« to jest na dan formiranja brigade, u pregledu ljudstva 3. čete (užičke) 4. bataljona nalazimo i sljedeći podatak:

»Alojz KOCMUR, borac, roden 1904. god(ine) u Ljubljani, poginuo kod Bugojna jula 1942. god(ine).«[73]

A u »Spisku poginulih, umrlih i nestalih boraca 2. proleterske NOU brigade« objavljenom u dodatku *Ratnog dnevnika* njenog komandanta Ljubodraga Đurića, stoji:

»GUVNO (blizu Bugojna), juli 1942.

1) (...)

2) Kocmur Alojz, službenik iz Ljubljane, rođen 1904, borac 3. čete hataljona.

(...)

PRUŠAC (blizu Bugojna) 23. juli 1942.

1) (...)

2. Marković Nedeljko, ugostiteljski radnik iz Užica član KPJ, vodnik 1. čete 4. bataljona.

(...)

URIJE (blizu Bugojna), 20 juli 1942.
1) (...)
13) Piperska Božana, student iz Boljuneca (Trst) rođena 1918, član KPJ, politdelegat voda 2. čete 3. bataljona.«[74]
Prema Kocmurovim navodima datim na saslušanju u sarajevskoj ustaškoj policiji, ti podaci nisu potpuno tačni. Naime, on je, kako smo vidjeli, zarobljen zajedno s Nedeljkom Markovićem! A Piperski Božanu smo spomenuli samo zato što je Slovenka, zapravo iz Boguneca kod Trsta, a nestala je približno istovremeno kada i Kocmur. Da li je ona, možda, osoba o kojoj on govori kao o svojoj ženi — to nismo istraživali. U svakom slučaju, ono što je Kocmur govorio o svojoj ženi također treba posmatrati kroz prizmu okolnosti u kojima je to činio: nastojao je da joj svojom izjavom pomogne. Izgleda - uzalud, kao i u slučaju Nedeljka Markovića. Najzad, nije uspio da pomogne ni samom sebi.

Sad kada smo vidjeli ko su zapravo Nusret Nino Kaljanac i Alojz Kocmur, odnosno »Kočmur«, pogledaćemo na njihovom primjeru dokle može da segne naša špijunska fantastika istovremeno pretendirajući nä određenu historijsku autentičnost! Tako jedan treći autor, ovaj put Đurica Labović^u feljtonu »Prvi dani Prve proleterske i operacije okupatora«, objavljenom u »Borbi« decembra 1977. i januara 1978. godine, i Kaljanca i Kocmurajiovodi u_J?tYU_prcd£lfil£jm brigadu već prvih ~đana njena postojanja. Prema njegovim navodima, na konferenciji najviših njemačkih vojnih i gestapovskih starješina, održanoj u Beogradu, zapravo u hotelu »Avala«_jaa Avali, potkraj decembra 1941, u sklopu priprema za drugu veliku njemačku ofanzivu, SS-major Hans Helm referisao je »o svojim agentima«:

»... Radi se o predratnom dopisniku 'VremengMjugretu—K&Uancu=J&nu--4z-Kraljeva, koji rađTzanas još od kraja hiljadu devet sto trideset osme. Vezu sa njim nam je teško da ostvarimo, jer unapred ne znamo maršrutu brigade... Ovih dana treba da realizujemo još jednu akciju preko našeg majora Henriha u Sarajevu... Bivši partizan, sada naš agent Alojz Kočmur, možda se već od juče nalazi u toj brigadi... Ne treba sumnjati da ga neće prihvatiti kao bivšeg partizana?. .. (tačkice su originalu - primj. autora).«[75]
Prije završetka konferencije o kojoj je riječ »za-

menik šefa Gestapa za Beograd (i) predade generalu Baderu radiogram iz Sarajeva« koji je glasio:

»Naš agent 'Nino' juče kontaktiran preko veznika. Zvaničan naziv novoformirane jedinice u Rudom: Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada, koja broji hiljadu i dve stotine boraca raznih nacionalnosti i zanimanja - od rudara do profesora, oficira bivše jugoslovenske vojske, inženjera, daka, novinara, studenata. Za sada brigadom rukovodi Vrhovni štab sa Titom na čelu, koji bio učesnik Oktobarske revolucije…«"

Zatim slijede tačni podaci o komandnom kadru brigade.

Pošto je pročitao taj radiogram, general Bader »uruči ga generalu Litersu«.

U toku, zapravo potkraj druge velike neprijateljske ofanzive, prema toj verziji, »general Bader je junkersom doletio u Sarajevo«, gdje ga je na aerodromu dočekao

»… general Harold Turner koji je dan pre njega stigao da bi mu organizovao prihvat i obezbedio najsvežije informacije sa bojišta.

Čim su se sreli, odmah mu je dao do znanja da je partizanska brigada u rasulu i da nastupa prema Sarajevskom Polju, na kojem će joj biti organizovana potpuna likvidacija. Uzgredno obavesti ga da je bivši partizan Alojz Kočmur uhvaćen, vrbovan i, posle temeljitih obaveštajnih priprema, upućen prema partizanskoj brigadi, u kojoj će se, pomoću utvrđene lozinke, povezati sa Kaljancem i preneti mu poruku da se kako zna izvuče iz brigade, dođe u Sarajevo i podnese izveštaj o Vrhovnom štabu, brigadi, planovima i svim drugim pojedinostima, interesantnim za jedinice Vermahta u Jugoslaviji.

Za vreme ručka u hotelu 'Evropa', dok mu je Harold Turner rutinski objašnjavao trenutni tok operacija i letke koji su na partizanskoj teritoriji rasturani iz aviona, general Bader se vrati na slučaj Kočmura.

- Interesuje me šta Gestapou garantuje da će taj bivši partizan raditi iskreno za nas?

— Bio je u Sremskoj Mitrovici na robiji, odakle je pobegao… Ustaše su ga zarobile i predale nama … Učena u korist Gestapoa je do te mere povoljna da nema nikakve osnove za sumnju —

objasni Turner (tačkice su i u originalu - primj. autora).«[77]

Dalje sve teče u tom stilu. Pušteno je mašti na volju pa se izmišljaju ne samo susretij razgovori_yeć i dokumenti! A ustvari - ako ostavimo po strani bezvgz~~nc priče~~^Q_Kaljancu i Kocmuru - spomenuta,konferencija u hotelu »Avala« nijelijkada održana niti se general Jjatiwig 1.iitprs XLdifllL-knj' i po činu navodno rukovodio tom konferencijom, tada .Tnpnsjavlji, nit.i je SS-gfinfiral_HaraId Turner na sarajevskom aerodromu mogao sačekati generala Badera, niti mu (Baderu!) »rutinski objašnjavati tok operacije« (!?) jednostavno zato što je on kao šef Upravnog štaba Vojnog zapovjednika Srbije bio zadužen za provođenje okupacione politike, rukovođenje administracijom, formiranje kvislinške uprave i nadzor nad njom, pa nije imao baš nikakve veze s vojnim operacijama ni ü okupiranoj Srbiji, a kamoli izvan nje!

Nažalost, i Grga Jankes, revolucionar od rane mladosti, čije držanje u zatvorima jugoslavenske kraljevske policije kao i cijeli životni put borca — komuniste izvanredno ilustruju kako su se komunisti borili za svoje ideale, uveo je jednom svojom izjavom svog starog saborca i druga u partizanske redove kao »opasnog agenta Gestapoa«.

Počećemo s dvije kratke biografije, obje objavljene u *Vojnoj enciklopediji:*

»JANKES Grga (Ivanska kod Bjelovara. 12. III 1906 —) (umro 1974. godme - primj. autora), rezervni pukovnik JNA. Clan KPJ od 1926. Pre II S(vjetskog) R(ata) bio je član sekretarijata Pokrajinskog) K(omiteta) SKOJ za Hrvatsku i sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Srbiju. Proveo na robiji šest godina. Od 1937. do 1939. učestvovao u španskom nacionalsocijalističkom ratu. Posle više od 2 godine provedene u logorima u Francuskoj, prebacio se u Jugoslaviju. U NOR od 1941. U ratu je bio sekretar O(kružnog) K(omiteta) KPH za Bjelovar, komandant Treće operativne zone G(lavnog) Š(taba) Hrvatske, a zatim član Oblasnog komiteta KPH za zagrebačku oblast. Posle rata bio: predsednik Mesnog sindikalnog veća Beograda, sekretar Centralnog odbora S(aveza S(indikata) J(ugoslavije), sekretar Centralne revizione komisije SKJ i dr. Biran je za

poslanika Savezne skupštine u više saziva. Objavio *Zapise ilegalca* (Beograd, 1960). Odlikovan je O(rdenom) N(arodnog) H(eroja), O(rdenom) Z(asluga za) N(arod) sa zlatnom zvezdom, O(rdenom) B(ratstva i) J(edinstva) sa zlatnim vencem i dr.«[78]

»MAJDER Vladimir KURT (Sisak, 12. X 1911 — Otočac, oko 20. VI 1943), student medicine. Clan KPJ je od 1931. Zbog revolucionarnog rada uhapšen i mučen u zatvorima. Početkom 1935. učestvuje u organizovanju I partijske i I konferencije SKOJ u Sisku. Od 1935. do 1936. je u SSSR gde pohađa Komunistički univerzitet. Od 1936. do 1939. učestvovao je u španskom nacionalnooslobodilačkom ratu, potom bio u koncentracionim logorima u Francuskoj, odakle se 1942. ilegalno preko Nemačke prebacio u Jugoslaviju, gde se odmah uključio u NOB. Bio je obaveštajni oficir Štaba 3. operativne zone i u G(lavnom) Š(tabu) Hrvatske. Umro je od tuberkuloze.«[79]

Dok je Grga Jankes u toku 1942. godine bio komandant Treće^ operativne^ zone JSlavonija i_ Srijem) NOP-odreda Hrvatske" Vladimir Majder Kurt bio je njerj_Qbavještajni oficir, a dužnost političkog komesara' zone oBavljao je Karlo Mrazović Gašpar, također bivši španski borac.

Iz nekih izvještaja dra Pavla Gregorića, rukovodioca Povjerenstva CK KP Hrvatske za Slavoniju, dostavljanih Centralnom komitetu KP Hrvatske, vidi se da je u Štabu Treće operativne zone u jesen 1942. godine došlo jio_ngt,rpeljivogti i sukoba, prije Jsvega između Janj^j^^i M^7™", tQ ""p^a v^gn^q zdravog stanja. Tako je dr Gregorić 21. oktobra 1942. godine pisao:

»Moramo vas izvijestiti i o krizi koja je nastala u Štabu naše III op(erativne) zone, o čemu vas je vjerovatno već usmeno izvjestio drug Faty.«[80]

Faty^4_ej3io_Andrija^Hebraiig, koji je, poslije zamjene izvršene 23. septembra, mjesec dana ostao u SlavonijLA zatim se prebacio na-Kordun odnosno iFLiku, gdje su se tada nalazili Glavni štab NOP-odreda Hrvatske i Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske.

U pismu od 27. oktobra 1942. godine, potpisanom sa »Ciko«, a poslanom Dragutinu Sailiju Konspirato-

ru, sekretaru Povjerenstva, Gregorić je opširno pisao o »zategnutostima, koje su nastale u štabu Zone«, dodajući:

»... Tako čujem od drugova partijaca primjedbe 'rin. Grgii {JarikesfljjTg trpe' i sL_a to je proizašlo od nekihclanovaTštaba. Pa i sam Gašpar (Karlo Mrazović) mnogo u tom pogledu griješi, napadajući Grgu čak i pred nepartijcima iako je Grga član Povjerenstva što je uglavnom svima poznato.«[81]

U svojim sjećanjima Pavle Gregorić kaže da je posljednjih dana oktobra primio pismo Dragutina Sailija Konspiratora u kome mu javlja da dode u sjedište CK KPH i dodaje:

»Sa sobom povedi i druga Kurta koji je nedavno došao iz Njemačke (Španac), jer za njega ima specijalni zadatak... Na put nisam poveo ni Kurta, zbog njegova teškog zdravstvenog stanja (bolovao je od tuberkuloze), ni drugove koje je trebaTtr-odrediti-za Privremeni N(arodno) Oslobodilački) O(dbor) za Hrvatsku, već smo odlučili da oni krenu na put s Kurtom, poslije mene.«[82]

Tako se i dogodilo. Vladimir Majder Kurt krenuo je iz Slavonije potkraj novembra i stigao u sjedište CK KPH i Glavnog štaba za Hrvatsku najvjerovatnije sredinom decembra; približno su istovremeno smijenjeni Grga Jankes i Karlo Mrazović Gašpar, te je za kom&ndantaJreć^op(^^ Petar Drapšin, a za političkog komegara, Marijan Stijigović

U svojoj knjizi *Zapisi ilegalca,* objavljenoj 1960. godine, Grga Jankes obuhvaća period od svog djetinjstva do povratka iz Španije, preko Francuske i Njemačke u kojoj je nekoliko mjeseci radio. U Jugoslaviju, odnosno Zagreb, stigao je u „septembru 1941. godine. Premda su mu se putevi ukrštali s putevima Vlade Majdera Kurta, on ga *u^Zapisima..* ni na jednom mjestu ne spominje.

"TfedutimTdvariaest godina, kasnije.u razgovoru s publicistima, IDragarionLivlarkcffiić^ cem, vodenom 13. novembra 1972. godine i objavljenom u beogradskuin visokötiraznom ilustrovanom polumiesećniku »Duga«. Grga Jankes tvrdi da mu je prije sastanka Štaba Treće operativne zone, na kojem će on, Grga, »biti na dnevnom redu«, Kurt rekao:

»Ti si u pravu od početka do kraja. Nijedne

greške nemaš. A ja znam koji su motivi i zašto te optužuju. Uvek sam te smatrao dobrim komunistom i želim i danas da te vidim čvrstog, da ne popustiš.«[83]

A kad je sastanak počeo:

»Najpre me ie ocrnio zamenik komesara (Dušan Brkić — primj. autora). Reč je uzeo i Kurt i počeo da govori. Zanemeo sam, kad sam ga čuo. Sve najgore o meni je govorio. Da li je to onaj isti čovek što mi je koji čas ranije govorio nešto sasvim drugo!? Mislio sam šta li je to nateralo Kurta da tako bezočno laže. To nije bez razloga. Navikao sam na kritiku, naučio sam na nju kao ilegalac i komunista robijaš, čak i na kritiku koja nije opravdana, ali je motivisanavdobronamernošću. Ali ovo je bilo nešto sasvim drugo. PßjdjäokcaiLsamünao nepoštena čoveka.

Napali su me da sam čak spasao 'tri špijuna', to jest trojicu radnika - SlovenacSu^kou su došli iz Beograda-u-partizane. Čim su došliKurt ih je prebio, tražeći od njih da prizna}ii_da_su_špijuni! Osetio sam da su pošteni ljudi i spasao sam ih. Da sam bio u pravu pokazali su svojim držanjem u našoj vojsci — dvojica su hrabro poginula kao oficiri, a jedan je i danas živ.

Na kraju sastanka pitali su da li želim nešto da kažem,_____—— ~ ——_
da kažem.. -)—t

SasTanak se" završio odlukom, koja je unapred doneta, da se smenim sa dužnosti komandanta Treće operativne zone.«[84] •

Grga Jankes tvrdi da se »sve (se) to događalo početkom novembra, 1942.« i daL|e sastanku prisustvovao i Andrija Hebrang, koji je izmislio da je on, Jankes, »nesposoban kao vojnik«_i—u_4o-*uspeb-(jeLda ubedi neke drugove koji su bili u mome štabu«.

U tome vremenski nešto nije u redu: Hebrang je, naime, otišao iz Slavonije, odnosno iz Štaba Treće operativne zone za Kordun još 23. ili 24. oktobra! Međutim, to nije bitno. Sve što smo do sada rekli bio je samo neophodan uvod u Jankesovu tvrdnju koja je uslijedila:

»I posle svega, često mi je padao na pamet sastanak na kome sam smenjen. Naročito nisam mogao da zaboravim postupak Vlada Kurta, njegovo dvoličnо držanje. Sumnja, koja mi se još onda pojavila, nikako me nije napuštala. Kopka-

la me da doznam zašto je tako postupio. Interesovao sam se za njega gde god sam mogao. Istinu sam doznao tek posle njegove smrti.

Vlado Kurt se posle sloma Španske republike našao u logoru Kamp De Verne u Francuskoj. Tada su došli Npmri **i travi**jj Hrvate koji govore nemački. Po nalogu Partije javila se jedna grupa u kojoj je hjo i Kurt Nemci nisu znali da sii_to španski borci. Neko se, međutim, na putu za Nemaćkulzrekao i otkriveni su. Umesto na rad, sprovedeni sTPuTogGr-DabauT"Tamo su mučeni. Da bi se spasao muka. Kurt je prihvatio ponudu Gestagoa da radi za_njih.

Posle svega stigao je na partizansku oslobođenu teritoriju i postao, ni manje ni više; glavni obaveštaiac Treće operativne zone. IJospeo je i do obaveštajca Glavnog štaba. Umro je od tuberkuloze pre završetka rata.«[85]

Zaista teška optužba, ne samo protiv Vladimira Majdera Kurta već^di rotivj^rtizanske kont.raoha.vješta.jne služhp k^jg j^ Hrmarnlila Hq njgmački agent dođe na tako značajne funkcije u NOV i POJ!

Nastojali smo da provjerimo, koliko je moguće s današnje vremenske distance, na osnovi kojih i kakvih je podataka Grga Jankes, koji je umro 11. novembra 1974. godine,[86] izrekao tako tešku optužbu protiv svoga druga i saborca Vladimira Majdera Kurta.

U dosad poznatim i pristupačnim njemačkim arhivama nigdje nismo naišli na podatke koii bi dali i naslüTrErila je' uestapćPponudio saradnju Vladimiru Majderu Kurtu i da je on »prihvatio ponudu Gestapoa da radi za njih«!

Također smo utvrdili da_on uopće nije_spomenut na takozvanirn dahauskim procesima održanim _maja 1947. pred Okružnim sudom u Celju, aprila 1948. pred vojnim sudom u Ljubljani i aygusta iste godine pred Okružnim sudom u Ljubljani.[87] Na tim je procesima, zbog saradnje sa Gestapom u koncentracionom logoru Dachau i poslijeratnog djelovanja u korist nekih zapadnih obavještajnih službi, osuđeno, pored ostalih, i devet predratnih jugoslavenskih komunista - španskih boraca, ali kasnije je utvrđeno da su sve optužbe bile montirane i svi oni su sudski rehabilitovani.

Pregledali smo i sjećanja naših »španaca«, olgjavljena 1971, godinu prije Jankesove izjave Markoviću i

Kržavcu. I evo, uz kratke podatke o Komitetu za pomoć španskoj republikanskoj vladi, šta su Kurtovi drugovi napisali o njemu.

Poslije izbijanja pobune generala Franka u Španiji (18. jula 1936) i njegova nastojanja da, uz vojnu podršku Italije i Njemačke, obori špansku republikansku vladu narodnog fronta, u Parizu je, u septembru iste godine, formiran ilegalni međunarodni Komitet za pomoć španskoj republikanskoj vladi. Na čelu tog komiteta stajao je Andre Marti, jedan od sekretara Izvršnog komiteta Kominterne. Predstavnik KPJ u tom komitetu do februara 1937. godine bio je dr Sergije Dimitrijević. On je Vladimiru Majderu Kurtu dao malo drukčije vremenske podatke nego *Vojna enciklopedija:*

> »Dalji rad na slanju jugoslovenskih dobrovoljaca u republikansku Španiju sastojao se u formiranju grupa i određivanju njihovih rukovodilaca. .. Jednoj od grupa formiranih u samom Parizu odredio sam za rukovodioca druga Vladimira Majdera Kurta iz Siska, koji je bio sekretar jugoslovenske partijske podsekcije u Francuskoj sredinom 1935. godine, a koji je došao iz Sovjetskog Saveza.«"

U Kurtovoj grupi bio je i Ćiril Dropuljić, koji o odlasku grupe piše:

> »Jednog dana nas dvadesetak se okupilo u sindikalnim prostorijama u Parizu. Tu smo zatekli oko četrdeset ljudi sa jednim mladim čovjekom u kožnoj jakni, za koga rekoše da je došao iz Sovjetskog Saveza. Bio je to Vladimir Majder Kurt. Dogovorili smo se o odlasku u Španiju. Radi veće konspiracije Kurt mi je rekao da će se otada zvati Garsija. Za Španiju smo krenuli 20. oktobra 1936. godine vlakom do Perpinjana, a odatle autobusom.«[89]

Iz Perpinjana su početkom novembra stigli u Figeras, a odatle, nakon kraćeg zadržavanja, preko Barcelone i Valencii& u 41bacetu, gdje je bila Baza internacionalnih "brigada i gdje je formirana Balkanska četa, u koju je ušao i Kurt. Četa ie prebaćgna na madridski front (Časa del Campo) i Kurt jeTkaoborac i partijski rukovodilac čete učestvovao u borbama za odbranu Madrida.

Kasnije je Vladimir Majder Kurt radio u kontraobavještajnoj službi Internacionalnih brigada, (SIM - Servicio de Investigation Militär) u Albaceti.[90]

U svom sjećanju na španske dane dr Blagoje Nešković posvetio je Kurtu sljedeće retke:

»Oktobra meseca je naša brigada, kao i sve baterije interbrigada, koliko ih je ukupno ostalo u ovoj zoni, povučena s fronta u pozadinu, u blizinu Valensije, po odluci Društva naroda. Ubrzo je u bolnicu došla jedna komisija Komiteta za nemešanje...

Sada je u bolnici bilo vrlo živo, dolazili su borci iz brigade na odmor i kraće boravke. U bolnici su se okupljali i drugi Jugosloveni koji su bili na raznim službama u pozadini, ili koji su iz drugih jedinica ostali u španskim vojnim bolnicama. Tu je bio i Vladimir Kurt, težak tuberkulozni bolesnik, koji je radio u obavesT3jnoj službi interbrigada, inače student medicine iz Zagreba, revolucionar, politički izbeglica koji je došao iz Sovjetskog Saveza. On se razlikovao od mnogih Jugoslovena, političkih emigranata, svo-

Savezu i Kominterni i fanatičnom verom u pobedu komunizma.«[91]

Poslije povlačenja iz Španije i prelaska granice francuske su vlasti strpale pripadnike internacionalnüTBHgäda u logor" Argeles (Arželes) du mer, odakle su 14. marta 1939. godine jednu grupu — Josipa Abramovića Ludeka, Peku Dapčevića, Dimitrija Stanisavljevića Furmana, Svetislava Dordevića, Fadila Jahića, Viktora Jazbinšeka Rajnera, Oskara Juranića, Milana Kalafatića, Ivana Krajačića^StfijaiJgn-j^uspio^ppbjeći), Danila Leklca, AcuTvIIrića Kabanjera, Danka MitfoVa, Vladimira Majdera Kurta, Vladimira Popovića, Franju Serafima, Petra Stokića, Matiju Uradina — prebacili u tvrđavu Fort Kolliour (Koljur).[92]

Mučan je, krajnje surov i težak bio život španskih dobrovoljaca u francuskim logorima. Politička situacija u Evropi sve se više zaoštravala. Došlo je do njemačkog napada 1 okupacije Poljske, Francuska i Engleska ušle su u rat, a zatim je okupirana i Francuska. ..

»I na koncu« — piše Ivan Gošnjak — »svakom je postalo jasno da nam svima predstoji dug i neizvestan boravak u logorima... U proljeće 1941. godine, po prvi put od kako smo došli u logore, pružila nam se mogućnost za izlazak iz njih. Naime, u to vreme u logor su došli neki nemački funkcioneri, koji su po Francuskoj obilazili logore sa ciljem da za potrebe nemačke

privrede vrbuju radnu snagu. (...) Partijski komitet naše grupe, u konsultaciji sa celokupnom organizacijom, doneo je odluku da se ova jedinstvena prilika iskoristi. Data je'direktlvarda- se drugovi lavliaiu na xad u Nemačku. (...) Zadatak je bio dokopati se Nemačke, a zatim kako ko zna i ume stići_u Jugoslaviju. (...) Rešili smo da u prvoj grupi za Nemacku idu politički najčvršći drugovi, koji treba što pre da nas obaveste o tome kako su prošli na putu. Tako je prva grupa otputovala u Nemačku 13. maja 1941. godine. Od drugova iz te grupe ubrzo smo dobili vrlo povoljne izveštaje. Zatim je sukcesivno išla grupa za grupom, tako da je do 22. juna, tj. dana napada Nemačke na Sovjetski Savez, naša grupa bila svedena na nekih 20 drugova (od oko 300 Jugoslavena - primj. autora) koji su ostali u logoru i od kojih veći dio nije ni mogao vratiti se u zemlju. Naime, u Nemačku, po našoj direktivi, nisu mogli da idu samo oni drugovi, koji nisu smeli legalno da se vrate u Jugoslaviju, a to su bili drugovi koji su, ranije kao poznati komunisti, bili kompromitovani, a mnogi i osuđivani. (...) Na taj način smo u roku od pet nedelja rešili odlazak iz logora gotovo svih drugova.. .«"

Vladimir Majder Kurt napustio je logor s prvom grupom jugoslavenskih, kako Gošnjak kgže^jtpoHtičkih najčvršćih drugova«. O tome Otmar Kreačić piše:

»U prvoj grupi nas je bilo blizu četrdeset. Svi su se prijavili Jcvjdij^ojmnT^ eđu ostalima tu su bili Dušan Kveder, Košta Nad, Srećko Manola, Maks Baće, Danilo Lekić, dr Grujo Petrović, Robert Domanji, Marko Perić, Dreksler, Ernest Grgić, Drago Mlakar, Miha Pintar, Slavko Krkljuš, Mirko Živković, Leopold Mendaš, Venčeslav Selihar, Matija Gržina, Vladimir Majder Kurt i Viktor Jazbinšek... Iza te prve grupe u razmaku od dva mjeseca organizovano je napustilo logor u Verneu oko dvije stotine drugova.. ,«[84]

Ta se grupa iz logora vozom prebacila u okupirani dio Francuske, u Dižon, gdje su ih predstavnici Arbeitsamta (Ured, za zapošljavanje) ponovno popisivali i Gzimali lične podatke, podatke o zanimanju itd.

»Očekivali smo još formalni liječnički pregled pa da krenemo« — piše dalje Otmar Kreačić. - »A upravo taj liječnički pregled bio je uzrok našeg novog nespokojstva. Jedan od dru-

gova ranjen u Španiji u rame na upit odakle mu ta rana odgovorio je iz rata. Kako zbog njegovih godina nije dolazio u obzir prvi svjetski rat, oni su nastavili s pitanjima dok im on nije otvoreno rekao da je kao borac međunarodnih brigada ranjen u Španiji. Zatim su pitali svakog pojedinačno i svi smo im kazali da smo bili u Španiji u redovima međunarodnih brigada. Među Nijemcima je nastala zabuna...«

Nijemci su ponovno preispitivali cijeli slučaj, provjeravali, tražili informacije, cijelo dopodne razgovarali s Manolom i Kvederom i na kraju je predstavnik Arbeitsamta ponovo posjetio grupu Jugoslavena.

»Rekao nam je« - piše dalje Kreačić — »da nećemo ići u Frankfurt na Majni već da ukoliko želimo, možemo ići u nekoliko fabrika u grad Desau. Spominjao je fabrike 'Junkers', 'Bamag' i još neke. Mi smo, naravno, pristali... Naša se grupa u Dižonu smanjila za trojicu. Vladimir Majder Kurt i Viktor Patzel kao teški plućni bolesnici ostali su, a s njima i Oskar Juranić. Oni su kasnije otišli u Pariz.«[95]

Nedostaju podaci o putu Vladimira Majdera Kurta od Pariza do Slavonije. Ali s obzirom na ono za šta ga Grga Jankes optužuje ne ukazujući na izvore, nije naodmet navesti šta se dogodilo sa španskim dobrovoljcima koje je Gestapo naknadno pohapsio kao »crvene borce«. Riječ je o već spomenutoj grupi koja je, bez Kurta, Patzela i Juranića, stigla u njemačke fabrike.

Poslužićemo se ponovno citatom iz svjedočenja Ivana Gošnjaka:

»(...) Ja sam bio raspoređen u Vatenštetu, 15 km od Braunšvajga... U preduzeću je vladala vrlo stroga disciplina. Ako bi neko više puta zakasnio na rad ili napravio neku drugu grešku, odmah su preduzimane 'disciplinske mere'. U blizini Vatenšteta bio je jedan kazneni logor. Pošto je u Nemačkoj ovakvih logora bilo mnogo, ovaj je nosio broj 21. U taj logor su po kazni privremeno slali disciplinske prestupnike. Ja sam imao prilike da razgovaram sa jednim Poljakom, koji se posle šest nedelja boravka vratio iz logora. Govorio je o strahotama, maltretiranju i tuči, a kada od iznemoglosti ne mogu više trčati, tada na njih gone dresirane policijske pse, koji ih ujedaju. Spavalo se samo četiri sata, a govorilo se da je u logoru bilo i streljanja. U isti va-

tenštetski logor, nesmotrenošću jednog našeg druga, koji se odao da je bio u Španiji, dopali su i neki naši drugovi, koji su u prvoj grupi iz logora Verne otišli u Nemačku. U toj grupi su, između ostalih, bili i drugovi: Košta Nad, Otmar Kreačić, Danilo Lekić, Srećko Manola, Dušan Kveder i Makso Bace.«"[6]

A Otmar Kreačić, koji se našao u logoru broj 21, piše:

»Jednog jutra, prije nego što smo krenuli na posao, pred našom barakom zaustavila su se policijska kola. U našu sobu uletilo je nekoliko uniformisanih gestapovaca. Najstariji od njih upro je prst u prvog koji je bio pred njim i viknuo: Rotkämpfer? Ne čekajući odgovor istim pitanjem obratio se redom i svima ostalima u sobi. Mi smo se pogledali i gotovo jednoglasno odgovorili potvrdno. Saopštio nam je da smo uhapšeni... korakom (smo) ušli u krug kaznenog logora broj 21 kraj Watensteta... Iako smo još u zatvoru u Desau doznali da smo uhapšeni zbog toga što se jedan naš drug neoprezno odao pred nekim Nijemcima i rekao da je bio u Španiji, što je brzo doznao Gestapo i ispitivanjem došao i do cijele naše grupe, ipak smo vjerovali da je naš boravak u ovom logoru samo privremeno... Dvadeset i prvog dana kada smo se na znak pištaljke probudili u četiri sata ujutro, stražar koji je bio odgovoran za našu sobu saopštio nam je u povjerenju da ćemo toga dana biti pušteni iz logora... I zaista, još istoga dana bili smo svi u fabrikama u kojima smo i otpočeli rad, samo su nekolicina morala da uzmu neke druge poslove... A onda je došla nedelja, 22. juni 1941. (...) Početkom jula u Desau je došao Cvetko Flores Većeslav, naš drug iz Španije...«[97]

A Košta Nad piše:

»Jednog dana došao je u Desau_drug_Cvetko Većeslav... Poslao ga je Vlada Popović po nalogu druga Tita. On je nekoliko puta dolazio u Nemačku, čak je uspeo da se poveže sa drugovim^jz-JogorEL-Dahau. Svuda se probijao. U Španiji je imao nadimak 'Flores'. Došao je i k nama u Desau...

Od_Većeslava-_smo dobili novac --f-^partffske veze u Zagrebu. Dvojica po dvojica odmah smo počeli da bežimo iz fabrike, a zatim smo se

uputili u pravcu Zagreba. Nismo imali ^nikakvih dokumenata, ali 1941. godine HTJemačkofje vladalo pravo ludlKTod pobede i uspeha.. 7~Kontrola je zbog toga bila jako oslabljena i mi smo to iskoristili.*[98]

Iako Grga Jankes ne navodi od koga je i kako doznao »istinu- o Kurtu »tek posle njegove smrti«, očigledno je da je Vladimir Majder Kurt krenuo s prvom grupom logoraša koju Jankes spominje, ali je zbog teškog zdravstvenog stanja iz nje izdvojen. Ostao je u Parizu. To tvrde njegovi drugovi s kojima je krenuo. Ostali su otišli u Njemačku, prošli kroz gestapovski logor kao »crveni borci« Španije (Rotkämpfer), nakon dvadesetak dana vratili se iz tog logora na rad u fabrike i svi u kratkom vremenskom roku pobjegli u Jugoslaviju. Nikoga od njih Gestapo nije ni pokušao da vrbuje!

Grga Jankes u svojim *Zapisima ilegalca* piše o svom boravku u Španiji i ovo:

> »...) Kad sam u Jugoslaviji osuđen na šest godina robije kažnjen sam i doživotnim gubitkom građanskih prava. Zbog toga me nisu pozivali u vojsku, tako da nisam znao rükoväfi ni puškom ni drugim oružjem osim pištolja.«[99]

A nakon dolaska u Španiju s ostalima je upućen na vojnu obuku i učenje španskog jezika.

> »Vojne vežbe sli nam išle dosta dobro«. — piše on u *Zapisima.* — »Vrlo brzo smo naučili osnovne stvari, koje su za prve dane u ratu neophodne - gađanje, nastupanje, otstupanje, ponašanje pri napadu, odbrana protiv tenkova, služba veze i slično...
>
> Posle dva meseca ... završili smo vežbe... jedinica se organizovala i pripremala za front.«[100]

Međutim, Grga Jankes nije otišao s jedinicom na front. Upućen je u Godelju, 18 km udaljenu od Valencije, gdje je radio na cenzuri pošte pripadnika internacionalnih brigada~sve do njihovog povlačenja prema francuskoj granici. A kada su interbrigadisti s granice ponovno dobrovoljno otišli na front Barcelone, i on se našao u tim borbenim redovima. Tri ponovno formirane internacionalne brigade (1, 12. i 15) vodile su od 27. do 31. januara 1939. godine na frontu Barcelone odbrambenej3orhfi»_ajgatim su se pod bor-

bom povlačile prema francuskoj granici, koju su preijle_9. februara.""

Kako vidimo, kada je Grga Jankes stigao u Jugoslaviju, za sobom je imao samo dvomjesečnu vojnu obuku-i-trirraestodnevno vojno borbeno, iskustvo. Možda u toj činjenici treba tražiti ishodište kasnijih nesporazuma. Smijenjen je s dužnosti komandanta Treće operativne zone Hrvatske jer je ocijenjeno kako i sam kaže, da na toj dužnosti nije zadovoljio. Nije naš zadatak da ocjenjujemo uTrhišljenje!

"Vjerovatno ima istine i u riječima Ive Lole Ribara, koji u pismu »hrvatskom Ćaći« (za Vladu Popovića) od 3. avgusta 1942. godine, objašnjavajući nesporazume oko slanja domobranskih oficira u partizanske jedinice, piše:

> »Što se tiče 'oficira' — mislim da se nismo razumili. Nisam ja ni protiv slanja oficira vama, ni protiv njihove upotrebe. Naprotiv. Ja sam samo hteo da kažem da niste trebali nasjesti Fricovom (Grge Jankesa — primj. autora) 'friziranom' izvještaju, jer 'mogućnosti' koje vam je on iznio faktički nisu ni postojale. To je izgleda kod njega češće, da uzima razne stvari za 'gotov groš'.«[102]

0 izvjesnoj sklonosti, ako se tako može reći, Grge Jankesa prema neargumentovanim zaključcima govori i pismo koje je on, u ime Štaba 3. operativne zone, 28. oktobra 1942. godine poslao Štabu 5. krajiške kozarske NOU-brigade. Pisao je o Krajiškom proleterskom bataljonu koji se, poslije tromjesečnih teških borbi s četnicima u srednjoj Bosni i velike bitke protiv Nijemaca, domobrana i četnika 8. juna 1942, u kojoj,je de facto prepolovljen i sveden na četu, u dramatičnim okolnostima prebacio s planine Motajice preko Save u Slavoniju. O tim borcima, poglavito Kozarčanima, Drvarčanima i Podgrmečlijama, Grga Jankes je dao ovakvu ocjenu:

> »Medu njima ima burgijaša a može se kazati 1 otvorenih četnika koji su se vješto zamaskirali i vrlo spretno dobili pod svoj uticaj većinu boraca te čete.«[103]

Krajiški proleterski bataljon — zapravo četa od oko stotinu boraca - vratio se u oktobru 1942. godine u Bosansku krajinu. Njegovi su borci i rukovodioci tada raspoređeni po krajiškim jedinicama. Mnogi su u toku rata izginuli, mnogi su postali istaknuti partizanski komandanti, komandiri ili politički komesari, ali *nijedan od njih nikada nije postao četnik!*

*Dvije godine nakon objavljivanja Jankesove »istine« o Vladimiru Majderu Kurtu kao agentu Gestapa, u beogradskom polutjedniku »DUGA** u Sisku je objavljen zbornik sjećanja sa naslovom *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941.* U tom se zborniku, u nekoliko članaka govori i o Vladimiru Majderu (Kurtu). Evo šta o njemu, između ostaloga, kaže *Mika Špiljak:*

»Godine 1931. Vlado Majder predložio je osnivanje partijske organizacije od drugova koji su već bili aktivni u radničkom pokretu. Na sastanku u trgovini pekara Stjepana Kerepa osnovana je partijska ćelija u koju su ušli: Vlado Majder, Vlado Janić, Miško Gorički, Stevo Rukavina, Stipe Kerep, Mirko Rebić i Jura Medarić. Sami su to nazvali 'ponovno osnivanje Partije'. Od tada u Sisku uistinu počinje organizirani partijski rad i više ne gubi kontinuitet.«[104]

Pišući o zbivanjima 1933. i 1934. godine, *Jozo Kovačević* kaže:

»Po proslavama Prvog maja, različitim sve češće demonstracijama i sve brojnijim u početku kratkim štrajkovima bilo je očito da je u gradu Sisku netko vrlo dobro organiziran, da se propagandom, radničkom klasom i studentima rukovodi, mogao bih kazati, znalački, te je prvi put u to vrijeme klasni neprijatelj bio uznemiren, pa je, iako je i do tada bio vrlo oštar, pooštrio policijske represalije, a sigurno i pojačao rad na otkrivanju naših organizacija. Tako je došlo do hapšenja prvih rukovodilaca partijskog rada u gradu Sisku, i to uistinu najznačajnijih: Janića Vlade Starog Cape i Vladimira Majdera. Koliko je meni poznato provaljeni su u Zagrebu. .. Odvedeni su najprije na istragu u Zagreb, a zatim na Adu Ciganliju u Beograd. Žandari su ih jako tukli, posebno u Beogradu, ali je njihovo držanje na policiji i u istrazi bilo takvo da se o tome godinama u Sisku pričalo kao primjeru kako se treba držati pred klasnim neprijateljem, mogao bih kazati - prkosno i hrabro.«[105]

Zaista bi bilo čudno, pa i neumjesno, da se u socijalističkoj Jugoslaviji pišu takvi hvalospjevi agentu Gestapa. I još nešto: bilo bi isto tako i čudno i neumjesno da i danas jedna ulica u Sisku nosi ime agenta Gestapa Vladimira Majdera![106]

NAREDBE I UPUTSTVA

Dokumenti o organizaciji i zadacima partizanske obavještajne službe

Sačuvan je relativno velik broj dokumenata (naredbi, uputstava i izvještaja) koji, u cjelini ili pojedinim pasusima, ilustruju intenzitet i forme organizacionih mjera koje su rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije i ustaničke - partizanske komande preduzimali da bi spriječili prodore okupatorskih i kvislinških obavještajnih službi u partijske organizacije i rukovodstva, u partizanske jedinice i na oslobođeni teritorij, te da bi razvili vlastitu ofanzivnu obavještajnu službu i saznali tajne protivnika. Većina sadržajno važnih dokumenata te vrste, a, izuzetno, i sjećanja pojedinaca, ovdje su uglavnom dati kronološki, u širim ili kraćim izvodima, a samo je poneki dokument donijet u cjelini, uz neophodna objašnjenja i komentare.

Ovo je mozaik sačinjen uglavnom od dokumenata koje smo mogli i znali da pronađemo. Nepotpun je, ali nikada neće ni biti završen jer su u vihoru rata mnogi partizanski dokumenti na ovaj ili onaj način zauvijek nestali.

1941. GODINA

Već su se u poznatim zaključcima Majskog savjetovanja Komunističke partije Jugoslavije u Zagrebu 1941. godine našli i ovi reci:

»Razumije se da je potrebno pri primanju novih članova u Partiju i pri stvaranju novih partijskih organizacija obratiti najveću pažnju i budnost da se ne bi provokatori i tudi elementi uvukli u Partiju.«[1]

A u članku generalnog sekretara Centralnog komiteta KPJ Tita *Učvrstimo i ojačajmo naše partijske organizacije,* napisanom u približno isto vrijeme, stajalo je:

»... aktivnost naše Partije izaziva strah pobješnjele frankovačke gospode. Kad je nisu mogli razoriti zvjerskim terorom, oni će zajedno sa GESTAPO-om pokušati da je razaraju iznutra, vrbovanjem i ubacivanjem provokatora. Čistiti naše redove od nepouzdanih elemenata, pojačati budnost i oprez kod primanja novih članova, pojačati kontrolu rada svakog pojedinca - to su mjere koje moraju poduzeti naše organizacije da bi se zaštitile od špijuna i provokatora.«[2]

Poslije sastanka Politbiroa CK KPJ 4. jula 1941. u Beogradu, u Sarajevo je otputovao Svetozar Vukmanović Tempo kao opunomoćeni delegat CK KPJ. U svom prvom izvještaju Titu iz Sarajeva, nedatiranom, ali najvjerovatnije napisanom polovinom jula, poslije sastanka s članovima Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Tempo piše i ovo:

»Pretresavši stanje partije i zadaće koje pred nama stoje mi smo odlučili:

(...)

2. Da se u Banjaluku, Mostar i Tuzlu pošalje po jedan član Pokrajinskog) kom(iteta) s tim da

ostane na terenu i da učvrsti part(ijsku) organizaciju). *Da se upute sve parftijske) orgfanizacije) da čitav svoj rad prekoloteče za potpomaganje i obavještavanje partizanskih) odreda koji dejstvuju u okolini (istakli autori)."*[3]

Svetozar Vukmanović Tempo je, nesumnjivo, postupio prema zaključcima usvojenim na sastanku Politbiroa od 4. jula, što znači da je tada donijeta i načelna odluka o maksimalnom angažovanju svih partijskih organizacija u zemlji i na planu ofanzivne obavještajne službe u cilju snabdijevanja partizanskih odreda podacima o brojnom stanju, naoružanju, dislokaciji i namjerama neprijatelja, o raspoloženju u njegovim redovima itd. Potvrdiće to i dokumenti koji slijede.

Ustanak u Crnoj Gori izbio je 13. jula 1941. godine i do kraja mjeseca bili su oslobođeni Spuž, Virpazar, Kolašin, Berane, Andrijevica, Šavnik i Šahovići, a Nikšić, Pljevlje, Podgorica, Cetinje i veća mjesta u Crnogorskom primorju našla su se pod opsadom.[4]

Obavještavajući narod o uspjesima ustanika u borbi protiv talijanskog okupatora »Saopštenjem br. 1 od 20. jula 1941. g(odine)«, Vrhovna komanda nacionalno-oslobodilačkih trupa u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku ukazuje i na pokušaje neprijatelja da razbije jedinstvene redove naroda:

> »Zapaženi su pokušaji izvjesnih s neprijateljem povezanih elemenata da razbiju jedinstvo naroda. Tako u Lešanjskoj Nahiji naše jedinice nijesu mogle da nanesu neprijatelju bočni udar zbog djelovanja pomenutih elemenata među stanovništvom Lješanske Nahije.*[5]

Pojave opisane u »Saopštenju br. 1« vjerovatno su bile povod da »Privremena vrhovna komanda nacionalno-oslobodilačkih trupa« 27. jula izda sljedeću »naredbu svim komandirima i mjesnim vojnim komitetima«:

> »Pri svakom većem odredu (mjesnoj komandi) neka se odmah stvori *prijeki narodni sud.* Ovaj sud će izricati samo smrtne presude nad licima koja:
>
> 1) vrše špijunsku službu u korist neprijatelja;
> 2) pokušavaju da trupe demobilišu, demorališu ili otvore front neprijatelju;
> 3) dignu oružje ili agituju da se digne oružje protiv nacionalno-oslob(odilačke) vojske;(...)
>
> Skreće se pažnja svim komandirima i borcima da špijuni neprijatelja, od ranije poznati po

svom izdajničkom radu, pokušavaju da iskoriste plemenske i vjerske razlike radi upropašćenja opšte nacionalne stvari.«[8]

Obraćajući se istog dana, 27. jula »narodu Crne Gore, Sandžaka i Boke«, Vrhovna komanda nacionalno-oslobodilačke vojske obraća se, između ostaloga, narodu i ovim riječima:

»Tjerajte iz svoje sredine petokolonaške izdajnike i ne zaboravite da uspjeh ustanka može biti osiguran samo ako se zada smrtni udarac ne samo okupatoru nego i špijunima i neprijateljskim slugama, klevetnicima i intrigantima. Odlučna i oštra borba bez poštede protiv narodnih neprijatelja neizostavni je dio naše borbe protiv okupatora i preduslov narodne pobjede.

(...)

Narode, u nepoštednu borbu protiv špijuna, izdajnika i kapitulanata, protiv neprijateljeve pete kolone!«[7]

Nekoliko dana nakon izbijanja ustanka i oslobođenja Drvara, Bosanskog Grahova i Oštrelja (27. jula 1941. godine) Štab gerilskih odreda za srez Bos. Grahovo i okolinu odlučuje da se u okviru Narodno-oslobodilačkog vijeća, osim Odbora za komunalnu politiku, Odbora za industriju i Komesarijata za ishranu, formira i Komesarijat za javnu sigurnost. O tome u listu »Gerilac«, organu spomenutog štaba, u broju 2 od 7. avgusta 1941. godine nalazimo ove retke:

»Posebno treba istaći naredbu o uspostavi *komesarijata za javnu sigurnost.* Njome su udareni temelji za osiguranje javnog mira i reda... Pomozimo svim silama učvršćivanje naše narodne vlasti i sprovodenje njenih odluka u život, i pritom naročito budno pazimo na sve one pritajene naše neprijatelje u pozadini...«"

Sticajem okolnosti ta je budna pažnja dovela do toga da se u zatvoru Komesarijata za javnu sigurnost medu prvima našao Marko Orešković, član i delegat Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, koji se iznenada pojavio u Drvaru!

Uz rezoluciju usvojenu na Pokrajinskom savjetovanju KPJ za Crnu goru, Boku i Sandžak, održanom 8. avgusta 1941. u Piperima, na planini Kameniku, usvojen je i »dodatak Rezoluciji«, koji je nosio oznaku »Strogo povjerljivo!« i upozorenje:

»Ovaj dodatak Rezolucije ne smije pasti neprijatelju u ruke. Treba ga proraditi sa cjelokup-

nim partijskim članstvom na taj način što će se prvo proraditi u okružnim i mjesnim komitetima, zatim po svim partijskim jedinicama u prisustvu delegata MK-a, koji će ovaj dodatak Rezolucije sobom donijeti i potom *uništiti*V

Četvrta tačka »dodatka Rezoluciji« glasila je:

»4) Partija mora biti obaviještena o svemu što se dogada u narodu, kao o namjerama okupatora i njegovih agenata. Svaki partijac, pored ostalog part(ijskog) posla, mora vršiti i obavještajnu službu. Za ovu svrhu koristiti raznolike mogućnosti i u tome biti elastičan. Koristiti sve lične i prijateljske veze, kao i svako lice od koga se mogu dobiti kakvi podaci. Svaki partijac je obavezan o svemu što sazna da redovno i redovnim part(ijskim) putem izvijesti najhitnije sekretara biroa ćelije, a ovaj polit(ičkog) komesara u štabu bataljona, kao i MK. Svaki partijac u or(užanom) ger(ilskom) odredu može i neposredno izvjestiti i polit(ičkog) komesara odreda. MK (će) o svim važnijim obavještenjima najhitnije izvještavati neposredno ili preko polit(ičkog) sekretara OK—PK-a. U vršenju obavještajne službe treba da dodu do svog punog izražaja vještina i konspiracija.«[10]

Dva i po mjeseca kasnije, 26. oktobra 1941, Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku u pismu poslanom »svim okružnim komitetima, mjesnim komitetima i biroima ćelija« rezimiraće upravo citiranu tačku »dodatka Rezoluciji« i ponoviti stav o neophodnosti učešća svih članova Partije u radu ofanzivne obavještajne službe i u radu kontraobavještajne službe ovim riječima:

»10. Dobro organizovana obavještajna služba je važan uslov za uspješnu borbu. Dužnost je svih članova Partije, svih komunista i partizana, da prate kretanje neprijatelja, koncentraciju njegovih snaga, otkrivaju njegove namjere i vješto organizuju kontrašpijunažu, te o svemu što doznadu odmah obavještavaju nadležne štabove.«[11]

U Beogradu je 10. avgusta 1941. godine štampan Bilten br. 1 Glavnog štaba NOP-odreda Jugoslavije s uvodnim člankom »ZADATAK NARODNOOSLOBODILACKIH PARTIZANSKIH ODREDA«, koji je napisao Tito kao glavni komandant i potpisao ga inicijalima T.G. Bila su to uputstva partizanskim odredima, a tačka 10 glasila je:

»Štabovi i komesari moraju budno paziti da

neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune. Ako se takvi pojave, treba ih odmah streljati i njihovo ime objaviti.«[12]

Vjerovatno u drugoj polovini avgusta 1941. godine — sačuvan je prijepis dokumenta na kojemu nema ni datuma, ni potpisa, ni pečata — Komanda Posavskog NOP-odreda, formiranog 31. jula na Kosmaju, južno od Beograda, od posavskih četa Kosmajsko-posavskog odreda (komandant Pera Posavski, tj. Koča Popović, politički komesar Bora Marković) izdala je svoja »Uputstva za obrazovanje narodno-oslobodilačkih odbora« koja su počinjala riječima:

»1. U svim selima koja kontrolišemo treba odmah obrazovati odbore narodno-oslobodilačkog fronta. Treba ih obrazovati (organizovati) i u onim selima koja još nisu došla pod našu potpunu kontrolu;(...)«

Pod tačkom 4. tih uputstava osim »organizovanja ishrane partizanskih jedinica prilikom njihovog dolaska u sela«, »prikupljanja preostalog oružja«, »rasturanja literature dobijene od čete« pa čak i »eventualnog) pranja veša partizana«, u stavu X. navodi se da je zadatak odbora i...

»Organizovanje obaveštajne službe i slanje odgovarajućih poverljivih izveštaja preko svojih kurira.«[1']

Nije jasno da li su ta uputstva predviđala angažovanje narodnooslobodilačkih odbora samo na planu kontraobavještajne službe ili i na planu ofanzivne obavještajne službe. Prema stilizaciji, vjerovatno se stav X odnosio na oba oblika obavještajne službe. Pitanje je, međutim, jesu li i u koliko su ta uputstva provedena; nisu sačuvani pisani tragovi — dokumenti, a ni poslije rata nisu objavljena sjećanja na osnovi kojih bi se moglo zaključiti da su NOO, odnosno »odbori narodno-oslobodilačkog fronta«, bilo kada i bilo gdje na teritoriju Posavskog NOP-odreda organizovano djelovali na obavještajnom planu.

»Štab gerilskih odreda za srez Bos. Grahovo i okolinu« dostavio je 19. avgusta 1941. godine »voćstvu gerilskih odreda - Oštrelj« naredbu:

»I. Za Odred Medeno Polje: Izdati naredbu komandiru ovoga odreda da se najstrožije postupi prema svima onim ljudima koji prave smutnju u tamošnjim gerilskim redovima u pogledu nekih pregovora, predaje ili vraćanja kućama, kako im to dostavljaju i predlažu pojedini ljudi —agenti hrvatske vojne komande u Petrov-

cu. Najpažljivije pratiti kretanje pojedinih ljudi, hvatati sumnjive ljude koji bi mogli da budu špijuni hrvatske vojske, ispitati ih i sprovesti u ovaj štab. Ne smije se pustiti nijedan čovjek iz Petrovca koji bi bilo kako došao u odred,... jer nam takvi mogu nanijeti najveće štete. Neka komandir odreda održi vojnicima predavanje kakav je cilj politike vojne komande u Petrovcu i da ona pomoću tih agenata i smutljivaca želi da razbije naše redove.

II. Za Gerilski odred Osječenica:... napisati im istu naredbu kao i G.O. Medeno Polje u pogledu špijuna, sabotera itd. (...)

III. Uputiti naredbe i svim ostalim odredima u vezi sa špijunažom od strane vojnih vlasti u Petrovcu i podvući im cilj i opasnost iste.«[14]

Očigledno je komanda domobransko-ustaške posade u Bosanskom Petrovcu ulagala napore da obavještajno prodre u redove okolnih ustaničkih jedinica, a Štab gerilskih odreda nastojao je da to spriječi.

U avgustu 1941. godine Centralni komitet Komunističke partije Slovenije formirao je u okupiranoj Ljubljani specijalnu organizaciju koja se zvala Obaveščevalna in varnosna služba (Obavještajna i sigurnosna služba). U jednom kasnijem dokumentu - izvještaju Glavnog štaba slovenskih partizanskih odreda, dostavljenom 1. maja 1942. godine Vrhovnom štabu NOP I DVJ — o prvim danima te organizacije rečeno je:

»S organizacijom obavještajne službe i službe bezbjednosti počeli smo krajem ljeta 1941. Najprije smo odredili kolegij od 3 člana i medu njima raspodijelili posao i to:

1. vojna obavještajna, 2. civilna obavještajna i 3. egzekutivna.

Civilnu obavještajnu podijelili smo na dva dijela: a) masovnu i b) specijalnu. Masovnu smo organizovali tako da su sve partijske i OF organizacije dobile zadatak da osmatraju svoju okolinu i organizovano izvještavaju dalje: o radu bijele garde, denuncijanata, Ovre i Gestapoa itd. Za specijalnu postavili smo posebni aparat. Specijalna ima zadatak da istražuje i prati slučajeve o kojima izvještava masovna. Poslije okončanja istrage stvar se predaje egzekutivi. Specijalna obavještajna je pored toga uspostavila veze sa svim značajnim javnim nadleštvima, uključujući i okupatorska. Zadatak civilne je da prati bijelu gardu, posmatra manje sigurne saveznike,

Gestapo, Ovru i kriminalne tipove koji u ime OF kradu i iznudavaju novac.

Za vojnu obavještajnu najprije smo htjeli da postavimo poseban aparat ali je iskustvo pokazalo da je najbolje organizovati vojnu na isti način kao masovnu civilnu...

Cjelokupna obavještajna služba i egzekutiva su u partijskim rukama. Kadar se sastoji iz partijaca, kandidata, skojevaca i simpatizera.«[15]

Operativno rukovodstvo Okružnog komiteta KPH za Karlovac u svojoj »Okružnici br. 1«, pisanoj 26. avgusta 1941. godine u Karlovcu, i dostavljenoj »svim part(ijskim) organizacijama, polit(ičkim) komesarima i komandirima« piše i sljedeće:

»1.) U odrede ima ulaziti svaki partijac gdje i kako to situacija iziskuje. Oni partijci koji su određeni za rukovodstvo u pozadini i vezu s masama, isto su tako mobilizirani i formiraju se u odrede. U dužnostima nema razlike, ali ima u zadaćama. Odredi partizana u šumama imadu biti pokretni. Stalno imadu vršiti prepade na fašističke strvinare, uništavati ih kako u ljudstvu tako i u materijalnim sredstvima koja mu služe. *Odredi u pozadini moraju pokretnim partizanskim odredima osigurati stalno ali točno obavještavanje o snazi i kretanju neprijatelja u pojedinim mjestima,* sakupljati hranu, odjeću, obuću, oružje i istima po potrebi predavati, organizirati i vršiti sabotažu u poduzećima koja rade za neprijatelja.

3.) Zapovjednici teritorija, rejona i pojedinih partizanskih odreda moraju pribjegavati taktici - pronaći neprijatelja, dočekati ga u najpovoljnijim mjestima i, sa što veće blizine, sigurnim pogodcima nanijeti mu žrtve, izazvati među neprijateljem paniku i onda ga potpuno uništiti. *Za takve operacije moraju postojati dobre i sigurne obavještajne vez (sve istakli autori).' "*

To je datumski najstariji dosad poznati dokument u kome se jasno i određeno ukazuje na potrebu razvijanja partizanske ofanzivne obavještajne službe. *Međutim, »Okružnica br. u ne govori ništa o njenoj organizacionoj formi, već tom aktivnošću zadužuje »pozadinske odrede« u cjelini.*

U glasilu Komunističke partije Slovenije »Delu« broj 2, izašlom potkraj avgusta 1941. godine, objavljen je i članak »Za veći razmah partizanskog pokreta, u kojemu se nalazio i sljedeći pasus:*

»Slovenački partizani uživaju najširu *podršku stanovništva* koje ih poštuje i voli, jer u njima vidi zametak svoje narodne vojske. Međutim, ta pomoć bi mogla postati neuporedivo izdašnija, obaveštavanje partizana o kretanju neprijatelja neuporedivo tačnije i brže, kad ne bi strah od denuncijacija sustezao stanovništvo. Zato moramo postići da svaka partizanska jedinica postavi za cilj spasavanje seljaka od špijuna, da iz naših *sela, varoši i gradova istrebi izdajnike* i da tako iz temelja zatre potkazivanje.«[17]

Taj tekst na upečatljiv način ilustruje povezanost ofanzivne obavještajne i kontraobavještajne službe: da bi se ojačala obavještajna (ofanzivna) služba, neophodno je prethodno iz sela ukloniti neprijateljske špijune, što je zadatak kontraobavještajne službe i njenih izvršnih organa. Na tu specifičnu povezanost ukazuje i nepotpisan članak Edvarda Kardelja »Iz odbrane u napad«, objavljen u »Delu« broj 3 od 3. septembra 1941. godine, u kojemu čitamo:

»5. Partizani, kao i organizacije Osvobodilne fronte i Partije, moraju naširoko raspresti svoj obavještajni aparat. Svako selo, svaki varoški rejon, svako naselje mora imati ljude koji će imati tačnu evidenciju kretanja neprijatelja i njegovih špijuna i o tome obavještavati partizane. *Bez pouzdane obavještajne službe nemoguća je ozbiljna i trajna ofanzivna akcija partizana.*

6. Partizani i aktivisti Osvobodilne fronte moraju smjesta i sa svom bezobzirnošću uništavati špijune, denuncijante, kao i druge štetočine koji su svjesno ili nesvjesno u službi neprijatelja. Naša sela i varoši treba s takvom odlučnošću očistiti od potkazivačke djelatnosti da neprijatelj ni s najstrašnijim pritiskom ne mogne od slovenačkog čovjeka ništa doznati o kretanju partizana. Selo, varoš i partizansko odjeljenje moraju biti jedno. *Bez nemilosrdnog fizičkog istrebljivanja svake vrste potkazivača i neprijateljevih agenata partizani neće moći osigurati bezbjednost svoga kretanja, neće dobiti ni hrane, ni oružja, ni odijela, ni informacija,«*[18]

U istom broju »Dela« objavljen je i članak »Organizujmo seosku zaštitu«, koji se pripisuje Alešu Beblеru, a u kojem se precizira:

»1. Svako selo treba da ima svoju organizaciju Seoske zaštite...

3. Glavni zadaci Seoske zaštite jesu: a) stvoriti od sela potpuno solidarnu cjelinu, uništiti u zametku svaki pokušaj doušništva, u najkraćem mogućem roku ubiti svakog doušnika... f) konačno je zadatak Seoske zaštite i to da budno pazi na kretanje unutrašnjeg neprijatelja, raznih prodatih duša i slugu, i da već unapred spriječi sve manevre neprijatelja da bi demagogijom ili provokacijom slomio front otpora slovenačkog naroda.«"

Nisu, međutim, obrađeni samo zadaci seoske zaštite. U istom se članku nalazilo i sljedeće uputstvo:

»4. Na sličan način i s istim zadacima treba po gradovima, varošima i palankama stvarati odjeljenja Narodne zaštite.

Komunisti! Pristalice Osvobodilne fronte! Organizovanje Narodne zaštite danas je naš glavni zadatak.«[20]

Gotovo istovremeno i u Bosanskoj je krajini počelo formiranje narodnooslobodilačkih odbora i njihovih seoskih straža. Dokumenti o toj aktivnosti nisu sačuvani, ali Nikola Vulin u svom svjedočenju kaže:

»U početku septembra 1941. godine dobio sam zadatak od druga Voje Kreće, člana Sreskog komiteta Partije, da formiram mjesni narodnooslobodilački odbor sela Rašinovca... Prva odluka koju smo donijeli bila je da ljudi bez odobrenja Mjesnog NOO ne mogu ići u grad. Moralo se tačno navesti - idem tada i tada, zbog toga i toga ... Bio je jedinstven slučaj da neki mjesni narodnooslobodilački odbor sela uspije to postići potpuno dobrovoljno. Nakon nekoliko dana, mi smo uspostavili i stalnu seosku stražu i patrole, tako da je selo stvarno čuvano. Znali smo gdje je ko, kuda se kreće, šta radi i ko mu dolazi.«[21]

Operativni štab za zapadnu Bosnu i Liku očigledno je već početkom 1941. godine raspolagao mrežom svojih obavještajaca usmjerenih prema neprijateljskim garnizonima i jedinicama. Nisu sačuvani, a možda nisu ni postojali, dokumenti (naredbe ili uputstva) o formiranju te mreže, ali o njenom postojanju svjedoči izvještaj koji je »terenski radnik« Milan Tankosić 9. septembra podnio komandantu tog štaba Ljubi Babiću:

»Podnosim ti izveštaj za nedelju, ponedeljak i utorak. U nedelju (7. septembra -primj. autora) sam otišao u Popinu i Gračac, obišao naše odre-

de, izvideo koliko italijanska vojska raspolaže sa snagama. Italijana nema u Zrmanji, Otriću i Gračacu svije skupa jedna hiljada. Preko naših drugova sam doznao da su se povukli za Sušak a ovo što imaju u Kninu vojske to bi moglo biti od prilike najviše 2500 vojnika. Od ovih je operisalo prema Bos. Grahovu 1500 voj(nika) a jedna hiljada je ostala u Kninu. Mogli smo preko naših izvidnica doznati *i naših špijuna* (istakli autori) da među ovo 1500 vojnika koji operišu prema Grahovu imade 69 brdskih i drugih topova, motocikla oko 60, bicikla 60, mitraljeza oko 70.«[22]

Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu poslao je 2. septembra 1941. godine pismo Centralnom komitetu KPJ, tj. Titu i drugovima (»Dragi drugovi TT i ostali«), u kome se, u poglavlju »Obavešt(ajna) i kurirska služba« kaže:

»Ona je kod nas zaista slaba, poslednjih dana je i nikakva. Prvo o našem izveštaju od 12. VIII koji ste vi dobili tek 21. VIII. Izveštaj smo napisali i poslali rukovodiocu obavešt(ajne) i kurirske) službe 12. VIII rano izjutra. (...) Zbog hapšenja dobrih partijaca i funkcionera MK, komandant i dalje obavlja rukovođenje obavještajnom) i kurirskom) službom.«[23]

Kao što se vidi, pri Pokrajinskom komitetu Vojvodine još je od početka avgusta 1941. godine postojala »obavještajna i kurirska služba* kojom je rukovodilo jedno lice, tj. komandant NOP odreda Vojvodine, a to je tada bio Danilo Grujić.

Na skupu historičara, održanom u Subotici 9. i 10. decembra 1966. godine, Šandor Veg je u svom saopćenju prikazao i prilike na području stvaranja i rada partizanske obavještajne službe u Banatu riječima:

»U prikupljanju podataka obaveštajnog karaktera učestvovali su pored boraca vojnih desetina članovi Partije i članovi SKOJ-a. U tom cilju Mesni (Sreski) komitet KPJ u Kikindi formirao je posebnu obaveštajnu sekciju, koja je pored prikupljanja podataka vojne prirode pratila i železnički saobraćaj, a pomoću skojevaca odgovarajuće narodnosti i zbivanja među Nemcima i Mađarima.91«[24]

Autorova napomena 91 glasi:

»Okružni vojni komitet za severni Banat je imao dobru obaveštajnu službu u svom sedištu u Velikom Bečkereku i imao dobar pogled o

snazi, dislokaciji i naoružanju neprijatelja u gradu, međutim, imao je slabe veze sa terenom, tako da nije objedinjavao sve prikupljane podatke radi pregleda situacije na ćelom terenu.«[25]

Ukazujući »svim partorganizacijama i članovima« na njihove zadatke, Operativno rukovodstvo Okružnog komiteta KP Hrvatske za Karlovac u svojoj »Okružnici br. 3« kaže i sljedeće-.

»f) stupati u vezu s hrvatskim selima, stvarati i proširivati te veze s hrvatskim domobranima i talijanskim vojnicima. Ove veze iskoristiti za politički rad medu njima i za dobavku materijala, oružja, municije, obavještenja i vrbovanje boraca. Pozivati ih i ukazivati im na dužnost da i oni stupe u borbu;«[26]

Prvi dosad poznati partizanski dokument u kojem se posebno, premda još uvijek prilično maglovito, govori o načinu organizovanja vlastite *ofanzivne obavještajne službe* jest naređenje »Štaba S(arajevske) O(blasti)« od 4. septembra 1941. godine »drugovima komandantu bataljona i komandirima četa«. Pošto je u tački 3) ukazano da je potrebno »vrbovanje žena za bolničarke i za službu u obavještenju, pa primati ih i u partizanske odrede«, pod tačkom 9) slijedio je tekst:

»Obavještenje. - Da bi se znalo pravilno stanje kod neprijatelja, potrebno je izvršiti i organizovati službu obavještenja. Za službu obavještenja uzeti sposobne partizane i partizanke, a koristiti sve stanovništvo muslimansko i srpsko, nama naklonjeno. Za obavještenje o stanju kod neprijatelja mogu dobro da posluže i ratni zarobljenici (za ratne zarobljenike odrediti mjesto gdje će da se dovedu, a ne voditi ih na naše zborno mjesto našim prolazima i tako se neprijatelju otkrivati). Sa zarobljenicima odmah po svršenoj akciji svršiti stvar. Zadržati one koji su krivi, a ostale pustiti, prethodno održavši im govor o ciljevima naše borbe.«[27]

Autori tog dokumenta (»Štab S.O.«) pod terminom »služba obavještenja« razumijevali su »obavještajnu službu«. Original dokumenta nije pronađen, nađen je samo njegov prijepis koji su napravili ustaše pošto su ga zaplijenili.

Poslije oslobođenja Svilajnca, Žabara i Rače Kragujevačke 11. septembra 1941. Drugi narodnooslobodilački partizanski odred za Šumadiju izdao je proglas narodu u kojemu je stajalo i ovo:

»7) Svako potkazivanje građana okupatoru ili organima izdajničke vlade smatraće se kao izdaja naroda i kažnjavaće se smrću.

9) Kako su oslobodilački odredi zaposeli skoro sva mesta i puteve u cilju što bržeg uništenja neprijatelja i oslobođenja Srpskog naroda, to se poziva celokupno građanstvo da svako mesto gde se nalazi vojnik oslobodilačkog odreda čuva u najvećoj tajnosti; u protivnom, ko prokazuje takva mesta i zasede biće smesta streljan.

10) Stvaranje ma kakvih organizacija protiv oslobodilačkih odreda, kao i svako psovanje i omalovažavanje partizanskih oslobodilačkih odreda, kažnjava se smrću na licu mesta.«[28]

Riječ je, dakle, ponovo o dokumentu koji se odnosi isključivo na područje kontraobavještajne službe.

Na potrebu razvijanja *partizanske ofanzivne obavještajne službe* Tito je prvi put indirektno ukazao u članku »Borba partizana protiv njemačkih osvajača na istočnom frontu«, objavljenom u »Biltenu Glavnog štaba Narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije« broj 5 od 8. septembra 1941. godine, u kome je pisao:

»Osim dobro maskiranih zasjeda, brzih pokreta, sovjetski partizani imaju dobro organizovanu obavještajnu službu, pri čemu im naročito pomaže mjesno stanovništvo. Obavještajna služba je važna ne samo radi upoznavanja kretanja neprijatelja, njegove snage, o tome gdje se nalaze kakvi objekti ili materijal koji treba uništiti, već naročito i zbog toga da se partizani na vrijeme osiguraju od iznenađenja, od opkoljavanja i zasjeda od strane neprijateljskih potjera. Pravilo partizana u borbi jeste da ne budu nikada iznenađeni, da ostanu nevidljivi, a da sve vide i znaju.«[2"]

U svojoj studiji *Strategija i taktika oružanog ustanka,* pisanoj prije okupacije Jugoslavije, još početkom 1941. godine, govoreći o pripremnom radu borbenih odreda, Tito kaže da tim pripremama pripada i:

»d) organizacija široke mreže obavještajnog rada i službe i to: ispitati konkretne mogućnosti što lakšeg zaposjedanja željezničkih stanica, pošta, telegrafa, radio-stanica, električnih centrala i drugih važnih objekata; doznati planove i namjere protivnika (generalnog štaba, komande mjesta, policije, žandarmerije, reakcionarnih or-

ganiz(acija); ispitati mogućnosti oslobođenja političkih uhapšenika, pratiti kretanje i doznati gdje stanuju pojedini istaknuti organizatori i rukovodioci reakcionarnih org(anizacija), istaknuti neprijateljski nastrojeni oficiri, generali, članovi vlade, viši pol(icijski) činovnici i drugi reakcionarni elementi; doznati gdje se nalaze razna stovarišta, magazini i trgovine oružja; ispitati mogućnosti eksproprijacije tog oružja itd. Za sav ovaj pripremni rad, a naročito po obavještajnoj liniji, mogu nam donijeti ogromnu korist, svaki čovjek i apsolutno nesposoban za uličnu borbu, čak i sasvim slabi ljudi, žene, djeca, starci'.«[30]

Te postavke, logično, nisu bile primjenljive u uslovima ustanka i partizanskog rata u Jugoslaviji čija su baza bila seoska područja a ne gradovi, ali su se kratko vrijeme prije ustanka, kada su u okupiranim gradovima stvarane »udarne grupe«, prikupljali i podaci o kojima Tito piše u svojoj studiji.

Istog dana kada je Tito krenuo iz Beograda na, oslobođeni teritorij zapadne Srbije, a Adolf Hitler potpisao naredbu »Tajfun« za osvajanje Moskve i naredbu za »ugušenje ustaničkog pokreta na prostoru Jugoistoka«, 16. septembra 1941. godine, u šumadijskom selu Dulene održano je savjetovanje članova Glavnog štaba NOP-odreda Srbije s komandantima Prvog i Drugog šumadijskog, Pomoravskog, Užičkog, Ćačanskog, Kragujevačkog i Kraljevačkog NOP-odreda.[31] Jedan od zaključaka tog savjetovanja ovako je definisan:

»*Likvidacije vršiti nad neprijateljima naroda, špijunima, potkazivačima,* ubicama i pljačkašima. Likvidacije vršiti na predlog seoskog odnosno mesnog NOO, po odluci narodnog suda koji se obrazuje kod Okružnog NOO, odnosno po odluci vojnih sudova koje obrazuju štabovi.«[32]

Na svom trećem zasjedanju, održanom također 16. septembra 1941. godine »Vrhovni plenum osvobodilne fronte slovenačkog naroda« konstituisao se u »Slovenački narodnooslobodilački odbor« (SNOO), koji je u *Slovenskom poročevalcu* broj 19 od 1. oktobra 1941. godine, objavio ovu svoju odluku:

»Za zaštitu slovenačkog naroda i njegovog pokreta za oslobođenje i ujedinjenje, *da bi u sadašnjem vanrednom stanju spriječio samovolju,* SNOO je odlučio da protiv narodnih izdajnika odredi slijedeće vanredne mjere:

A) Zaštita naroda

CL I

Izdajnici se kažnjavaju smrću.
Izdajnik je:
1. Denuncijant.
2. Ko posredno ili neposredno stupi u kontakt s okupatorskim vlastodršcima ili drugim neprijateljima slobode slovenačkog naroda, ili s njihovim povjerenicima radi uništenja ili trajnog okrnjenja njegove političke slobode i samostalnosti.
3. Ko zbog svoje ili sebične grupaške koristi skuplja i dovodi narodne snage za borbu protiv oslobođenja slovenačkog naroda ili mu kakvim sredstvima pruža pomoć za takvu borbu.

B) Zaštita narodnooslobodilačkog pokreta

Cl. II

Smrću se kažnjava:
1. Ko posredno ili neposredno izda okupatorskim vlastima, ili s namjerom izdajstva objavi ili širi tajne organizacije i rada narodnooslobodilačkog pokreta.
2. Ko izda ili prokaže okupatorskim vlastima lica koja vode, saraduju ili pomažu narodnooslobodilački pokret...

Cl. III

Smrću se kažnjava i dostavljač na osnovu čije je lažne prijave izrečena i izvršena smrtna kazna u gornjim slučajevima...

Cl. VI

Kazna se ni u jednom slučaju ne mijenja ako je djelo učinjeno iz nehata ili pod pritiskom okupatora ili drugih neprijatelja slobode slovenačkog naroda.

C) *Postupak*

Cl. VII

Djela iz članova I do IV sude posebni sudovi.

Postupak je brz, usmen i trajan. Lično saslušavanje krivca nije potrebno, a može se izvesti ukoliko je data mogućnost bez štete za narodnooslobodilački pokret.

Protiv presude nema žalbe.

Kazna se izvršuje odmah na osobama i na način koji je odredio sud. Ko bi izbjegao presu-

du za vrijeme oslobodilačke borbe, biće progonjen poslije oslobođenja.

Cl. VIII

Ove mjere će se ukinuti prestankom vanrednog stanja.«"

Ova odluka SNOO bila je još jedan partizanski dokument u nizu dokumenata iz 1941. godine posvećenih isključivo kontraobavještajnoj službi.

Dvadesetog septembra 1941. godine održana je »konferencija pretstavnika nacionalno-oslobodilačke borbe Korduna i Banije«. U »rezoluciji« usvojenoj tom prilikom u dvije se tačke govori i o obavještajnoj službi:

> »4. Velike su manjkavosti našeg odreda kod organizacije veza. Nije posvećena dovoljna pažnja brzim izvještajima, održavanju stalnih veza i prikupljanju tačnih obavještenja i o stanju neprijatelja i kretanju.«

A u tački »Političke zadaće« rečeno je i ovo:

> »U selima treba što češće održavati zborove, vršiti prikupljanje živežnih namirnica, pobrinuti se za skrivanje tih namirnica, organizirati seoske straže i *obavještajnu službu* (istakli autori).«"

Štab Drvarske brigade koji je preuzeo funkcije »Štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu« dostavio je 21. septembra 1941. godine »Peuljskom partizanskom odredu« naredbu za zatvaranje pravca Bosansko Grahovo — Livno, u kojoj se, u tački 6. našlo i rezolutno uputstvo:

> »Nemilosrdno progonite sve švercere, jer su to u isto vrijeme najopasniji neprijateljski špijuni. Oduzimajte im sve što nađete kod njih, sprovedite ih ovamo, gdje će im biti suđeno, ili im sami sudite. Onemogućite svaki rad špijunima.«[35]

U septembru 1941. godine Sreski komitet KPJ za Bileću formirao je »gradsku bilećku partizansku četu«!

Danilo Bošnjak i Milivoje Cavaljuga s tim u vezi pišu:

> »Za prvog komandira čete određen je gostioničar Risto Tabaković, čovjek koji je uživao visok ugled i izražavao spremnost za borbu. Po-

red toga, Risto je u očima vlasti bio nekompromitovan, što je u ovim uslovima bilo veoma važno.

Za zamjenika komandira čete imenovan je poštanski službenik Milan Radovanović, koji je,

za ondašnje prilike, posjedovao izvjesne vojničke sposobnosti. Za komesara čete izabran je Žarko Glogovac, a za njegovog zamjenika Danilo Bošnjak.

Rukovodstvo partizanske čete i ćelije KPJ, kolektivno je rukovodilo dejstvom čete.. ,«[38]

Geta se od formiranja do odlaska iz grada povećala sa 28 na 68 boraca naoružanih puškama i bombama. Njeni glavni zadaci bili su:

»— neprekidno pratiti brojno stanje neprijateljskih snaga, raspored njihovih položaja i teškog oružja, kao i njihova kretanja po gradu i okolini;

- o svakom pokretu neprijatelja izvan grada, brzo i efikasno obavještavati naše snage oko Bileće radi onemogućavanja njihovog dejstva;

- uspostaviti kontakte sa italijanskim vojnicima, da bi se saznale njihove namjere o skorim pokretima, u čemu se vidno uspjevalo.«

Autori dalje kažu:

»O svim dogovorima ustaša brzo se saznavalo preko Kemala Kapičića (radio u Sreskom načelstvu), Alida Čomića, Fejza Muštovića, Ethema Sarića i Petra Vranića, tako da je četa bila vrlo dobro informisana o svim namjerama ustaša i aktivnosti njihovih doušnika. Isto tako, borci su po zadatku odlazili na sahrane poginulih ustaša ili Italijana, da bi saznali pojedinačna raspoloženja, te čuli riječi govornika, koje su obično bile prijeteće, ali i sadržavale pojedinosti o namjerama.

Sekretar ćelije, politički komesar čete i drugi članovi KPJ svakih sedam dana odlazili su na dogovore van grada na slobodnu teritoriju.. ,«[37]

Poslije pet mjeseci djelovanja u Bileći ta je, vjerovatno jedina četa te vrste u Jugoslaviji l. marta 1942. godine konačno napustila grad i izašla na slobodni teritorij.

Sačuvan je dokument s naslovom »Za štab Bosanske Krajine«, potpisanom »za štab NOPOBIH-a Marko« (pseudonim Svetozara Vukmanovića Tempa - primj. autora), u kome se neuobičajenom oštrinom, ne samo neuobičajenom za to vrijeme (»Radi dosadašnjeg vašeg upravo zločinačkog rada Vi ćete mi odgovarati* i si.), prijeti tom štabu i daju mu se direktive o organizaciji partizanskih jedinica i pozadine. U tački 5. tog dokumenta stoji:

»Narodno oslobodilačka borba zahteva da se

okupe i mobilišu sve narodne snage. Svaki onaj ko na ma koji način ometa okupljanje narodnih snaga i podriva jedinstvo naroda u borbi, narodni je neprijatelj, služi svjesno ili nesvjesno okupatorima i prema takima treba postupati bez milosti. Oštricu borbe treba uperiti protiv onih prikrivenih, podmuklih neprijatelja u čemu će komandant i narodno oslobodilački odbori imati potporu cijelog stanovništva. Takvi ljudi (prikriveni neprijatelji) su oni koji nevjeruju u narodno oslobodilačku borbu, koji izbjegavaju rad (zabušanti), koji neizvršavaju naređenja (saboteri), koji šire lažne glasove i oni koji na razne načine iskorišćavaju borbu u svoje lične svrhe želeći da žive na račun sela ili da se na račun borbe obogate. Komandant (oslobođene opštine — sreza postavljen od strane komandanta partizanskog odreda - primj. autora) će preko narodno oslobodilačkih odbora naročito voditi računa o špijunima i otvorenim neprijateljima i obračunavati s njima po kratkom postupku na licu mjesta.«[38]

Na sektoru Drvara i Bosanskog Grahova ta je direktiva bila prevaziđena jer je na tom području odmah nakon oslobođenja (27. jula 1941. godine) formirano Narodno-oslobodilačko vijeće u čijem se sastavu nalazio i Komesarijat za javnu sigurnost.

Na kraju citiranog dokumenta, bez datuma, spominje se »savetovanje glavnog štaba partizanskih odreda Jugoslavije« koje se »ovih dana održava«, što ukazuje na to da je pisan, najvjerovatnije, polovinom septembra 1941. godine, jer je Tito 9. septembra javio Tempu da će »za nekoliko dana to vijećanje« organizovati.[3"]

U selu Stolicama kod Krupnja održano je 26. septembra 1941. godine, pod rukovodstvom generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije i komandanta Glavnog štaba NOP-odreda Jugoslavije Tita, vojno savjetovanje kojemu su, pored članova Glavnog štaba, prisustvovali rukovodioci narodnooslobodilačkog pokreta Srbije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine. Tom je prilikom Glavni štab NOP-odreda Jugoslavije preimenovan u Vrhovni štab, a donijet je i niz značajnih odluka za dalji razvoj ustanka.

O savjetovanju u Stolicama postoji prilično bogata literatura u kojoj se govori i o obavještajnoj službi. Zajednica instituta za izučavanje novije historije naroda i narodnosti Jugoslavije organizovala je u sep-

tembru 1976. godine i naučni skup o tom savjetovanju. Na njemu je pročitano četrdesetak referata i saopćenja.

Nažalost, izuzimajući rad Milana Obradovića s tog skupa,[40] mnogi objavljeni tekstovi koji se odnose na obavještajnu službu i odluke o njoj donesene u Stolicama teško bi mogli izdržati ozbiljniju historiografsku verifikaciju. Tako Jovan D. Vukotić piše:

> »Sistematska obaveštajna i kontraobaveštajna služba u NOR-u počela je da se organizuje već od Savetovanja u Stolicama septembra 1941. godine, kada su postavljene osnove jedinstvene obaveštajne i kontraobaveštajne službe i sistema organizacije i veza ovih organa.*[41]

Jovan Vukotić, međutim, ne navodi izvor te tvrdnje i nije jasno na osnovi kojih je dokumenata ili bar svjedočenja došao do tog zaključka!

O raznim popularno pisanim knjigama, prigodnim člancima i feljtonima u kojima mašta često nadvladava historijske činjenice - nećemo ni govoriti.

Ipak je o tom pitanju najprihvatljivije konsultovati naše standardne historiografske publikacije!

A šta u njima piše o toj temi?

Prema *Vojnoj enciklopediji* i studiji *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 — 1945,* u Stolicama je, između ostaloga, zaključeno »da se posebna pažnja posveti organizaciji obaveštajne, sanitetske i drugih pomoćnih službi*.[42] Međutim, ni u *Hronologiji oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945,* ni u *Povijesti Saveza komunista Jugoslavije* među odlukama odnosno zaključcima savjetovanja u Stolicama ne spominje se *organizovanje obavještajne službe,* premda se izričito spominju »intendantska, sanitetska i druge*[43] službe, odnosno »snabdijevanje jedinica i zbrinjavanje ranjenika*[44]

O savjetovanju u Stolicama nije sačuvan nijedan izvorni dokument pa se o njegovom sadržaju može govoriti samo na osnovi dokumenata, članaka i zapisa *nastalih poslije savjetovanja.*

U članku »Savjetovanje pretstavnika štabova i komandanata narodnooslobodile čkih partizanskih odreda Jugoslavije«, objavljenom u dvobroju 7-8 »Biltena« Vrhovnog štaba NO PO Jugoslavije od 1. oktobra 1941, Tito daje vojnopolitičku ocjenu situacije nastale poslije tromjesečne borbe partizanskih jedinica u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, ukazujući i na slabosti koje su došle do izražaja u narodnooslobodilačkom pokretu u tim pokrajinama, te iznosi

kronološki pregled akcija na osnovi izvještaja komandanata štabova u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sloveniji. U članku se ne govori o borbama u Crnoj Gori i Makedoniji, čiji predstavnici nisu bili na savjetovanju. Na kraju članka date su »Naredbe« kojima Tito u ime Vrhovnog štaba NOPO Jugoslavije naređuje »svim štabovima i komandantima partizanskih odreda na teritoriji Jugoslavije da se u najkraćem roku pobrinu da partizani budu, po mogućnosti, podjednako obučeni i sa odgovarajućim oznakama na kapama«, pa se zatim detaljno govori o nacionalnim zastavama koje partizani u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji i Crnoj Gori treba da nose na kapama uz crvenu petokraku. Govori se i o načinu pozdravljanja boraca narodnooslobodilačkog pokreta.[45]

O temama koje su razmatrane na savjetovanju, pa prema tome ni *o obavještajnoj službi, u članku nema nijedne riječi.*

U *Zapisima iz oslobodilačkog rata* Rodoljub Ćolaković Ročko u posebnom se poglavlju (»Savjetovanje u Stolicama«) osvrće na Titovo uvodno izlaganje, zatim na izvještaj Sretena Žujovića Crnog »o stanju u Srbiji«, na izvještaj Svetozara Vukmanovića Tempa o Bosni i Hercegovini, na govore Rade Končara i Vlade Popovića, koji su »izložili (su) situaciju u Hrvatskoj« i na situaciju u Sloveniji, o kojoj je govorio Miha Marinko. »Poslije izvještaja o situaciji u pojedinim dijelovima Jugoslavije«, piše Rodoljub Čolaković, »razvila se diskusija u kojoj su uzeli učešća gotovo svi učesnici savjetovanja. (...) Diskusiju je zaključio drug Tito.« U daljem tekstu *Zapisa* riječ je o usvojenim zaključcima o strukturi štabova i formaciji partizanskih jedinica, ali se *obavještajna služba uopće ne spominje"*

Međutim, Milorad Milosavljević, politički komesar Valjevskog NOP-odreda, koji je također prisustvovao savjetovanju u Stolicama, u svom sjećanju opširno opisuje pripreme savjetovanja i dolazak učesnika, pa zatim konstatuje.

> »Na savetovanju je odlučeno da se pređe na čvršću i jedinstveniju vojničku formaciju partizanskih odreda, u kojoj će posebna pažnja biti posvećena organizaciji obaveštajne i sanitetske službe, unutrašnjem redu i disciplini u odredima.«[47]

Obavještavajući 5. oktobra 1941. godine Komandu NOP-odreda Korduna i Banije o odlukama Operativnog rukovodstva Okružnog komiteta KPH za Karlo-

vac, donesenim na »sjednici od 30. IX.« iste godine, Josip Kraš Papa, član CK KPJ i CK KPH i sekretar tog rukovodstva, kaže da su nakon toga dobivena »naređenja na osnovu savjetovanja Vrhovnog štaba, koje se održalo ovih dana« o novoj organizaciji partizanskih jedinica i štabova.

Josip Kraš Papa očigledno je u vezi sa savjetovanjem u Stolicama dobio dopis od Operativnog rukovodstva KP Hrvatske, jer, kada govori o reorganizaciji partizanskih jedinica »na osnovu savjetovanja Vrhovnog štaba, koje se održalo ovih dana«, odgovarajući tekst o tome, kao i o partizanskim oznakama, on stavlja u navodnike, a zatim naređuje Komandi NOP-odreda Korduna i Banije da »u smislu ovih direktiva obrazuj(t)e bataljone i odred za Kordun«. U daljem tekstu dopisa Kraš se poziva na direktivu Vrhovnog štaba, ali tekst, bez dijela koji govori o tome kako treba da izgleda »civilna vlast u oslobođenim krajevima«, ne stavlja u navodne znakove. O *obavještajnoj* i drugim službama u partizanskim jedinicama Kraš, međutim, ne prenosi nikakve direktive »na osnovu savjetovanja Vrhovnog štaba«."

Bosnu i Hercegovinu su na savjetovanju u Stolicama predstavljali Svetozar Vukmanović Tempo i Slobodan Princip Seljo. Nakon povratka sa savjetovanja Svetozar Vukmanović Tempo i Rodoljub Ćolaković Gojko, koji je tada bio prekomandovan iz Srbije u Bosnu, poslali su 19. oktobra, u ime »Štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine« »svim štabovima Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Bosne i Hercegovine« obavještenje o zaključcima savjetovanja u Stolicama, koje je počinjalo sljedećim tekstom:

> »U septembru mjesecu ove godine održano je savjetovanje Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije s pretstavnicima glavnih štabova Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. Na njemu je razmotren dosadašnji rad partizanskih odreda, iskritikovane pogreške i nedostaci u tom radu i doneseni zaključci kako u pogledu novih zadataka svih odreda, tako i u pogledu njihove organizacije i funkcionisanja. U ovom pismu saželi smo te zaključke koji su obavezni za sve štabove.«"

U tom pismu Štaba NOP-odreda Bosne i Hercegovine govori se u tački devet, o *obavještajnoj službi* i kaže:

> »Bez pravilno organizovane obavještajne službe nema uspješnog vođenja rata. Treba prona-

ći pouzdane ljude koji će štabove i komandante mjesta obavještavati stalno o svemu šta se radi, - kako pozadi neprijatelja tako i u našoj vlastitoj pozadini. Za taj posao vrbovati naročito žene i omladinu, čak i dječake. Taj posao u Štabu treba da vrši jedno lice koje odgovara Štabu.«[50]

Budući da se u pismu Štaba NOP-odreda Bosne i Hercegovine izričito napominje da su u njemu sažeti zaključci savjetovanja u Stolicama, »koji su obavezni za sve štabove«, *očigledno je u Stolicama bilo govora o potrebi organizovanja i obavještajne i kontraobavještajne službe i o njihovu značaju, ali bez razmatranja organizacionih formi tih službi,* jer, iako se u poglavlju »9) Obavještajna služba« izričito kaže da poslove te službe »u Štabu treba da vrši jedno lice koje odgovara Štabu«, u poglavlju o organizaciji štabova to se lice uopće ne spominje:

> »3. *Štabovi.* Štab odreda sastoji se od komandanta i zamjenika, političkog komesara i zamjenika. Oni su rukovodstvo odreda koje za svoj rad odgovara Glavnom štabu. Uz njega se nalazi i ljekar, vod za vezu, intendant sa potrebnim brojem pomoćnog osoblja, te potreban broj kurira.
>
> Štab bataljona: komandant i zamjenik, politički komesar i zamjenik; to je rukovodstvo bataljona koje odgovara Štabu odreda; zatim intendant, pomoćno osoblje i potreban broj kurira.
>
> Štab čete: komandir i zamjenik, politički komesar i zamjenik, te potreban broj kurira. U svakoj četi potreban je komesar za ishranu, četni ekonom, koji se brine o čitavom četnom dobru, osim oružja o kome vodi brigu komandir čete.«[51]

Kako vidimo, i sanitetska, i intendantska služba, i služba veze organizaciono su institucionalizovane u sastavu partizanskih štabova, što nije slučaj s obavještajnom službom. Nju je trebalo da obavlja »jedno lice«, i to »kako pozadi neprijatelja tako i u našoj pozadini«, to jest da se bavi i ofanzivnom obavještajnom službom i kontraobavještajnom djelatnošću te da za taj posao »odgovara štabu« unutar kojega organizacionom shemom nije bilo predviđeno formacijsko mjesto za njega. Prema tome, i status tog lica bio je potpuno neodređen, odnosno sama služba i njena organizacija bile su prepuštene štabovima bez detaljnijih uputstava.

O obavještajnoj se službi malo opširnije, mada u

suštini isto, govori u naređenju »Štaba Kalinovičkog odreda narodnooslobodilačke vojske« od 30. oktobra 1941. godine. U tom se naređenju, ustvari, organizacija provedena naredbom od 19. oktobra prilagođava odlukama donesenim u Stolicama:

»U vezi naređenja Glavnog štaba NOP odreda BiH dostavlja se sljedeće naređenje na tačan i hitan postupak«, a pod tačkom III govori se o obavještajnoj službi:

> »U svakome štabu odrediti jedno pogodno lice koje će da organizuje obavještajnu službu. Za tu svrhu često mogu više koristiti žene i dječaci, nego i najvredniji ljudi.
>
> Ovu službu treba razviti postepeno, tako da starješine uvijek imaju sve podatke o stanju kod neprijatelja, tako i o događajima na svojoj sopstvenoj pozadini.
>
> Za obavještenja o neprijatelju van oslobođene zone, upotrijebiti sve zdrave i narodnoj borbi odane snage koje su za to podesne, a naročito nemobilisano ljudstvo pograničnih sela.
>
> Obavještajnu službu, a naročito na oslobođenoj teritoriji, sprovoditi u najvećoj tajnosti. Imena lica koja u ovoj službi učestvuju sme znati samo lice koje organizuje tu službu. Lica koja obavještavaju — jedno za drugo ne smiju znati. Izvještaje od njih primati u najvećoj diskreciji.«[52]

Toliko, za sada, o odlukama savjetovanja u Stolicama i njihovom neposrednom uticaju na razvoj partizanske obavještajne službe.

U »Okružnici Br. 3« Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske od 30. septembra 1941. godine, između ostaloga, insistira se na pojačanoj aktivnosti komunista u domobranstvu (»vojsci«):

> »Četvrto. *Pojačati i povećati rad u vojsci.* Rad u vojsci je danas od najveće važnosti (vidi letak CK KPH oficirima, podoficirima i vojnicima). Fašistički okupatori i frankovački izrodi nastoje da vojsku pretvore u svoje poslušno oruđe, u krvnike vlastitog naroda, u krvnike oslobodilačkog pokreta ostalog naroda Jugoslavije. Prelaz jednog dijela vojske - koja je bila poslana da guši narodnooslobodilačku borbu — na stranu partizana pokazuje da se pravilnim radom u vojsci mogu razbiti planovi narodnih krvopija i pljačkaša i da se ona može pridobiti za narodnooslobodilačku borbu. Mnoge su organizacije zanemarile rad u vojsci. To se ubuduće ne smije do-

goditi. Ne smije biti više ni jedne par(tijske) organizacije, a niti jednog komuniste koji radu u vojsci ne bi posvetio najveću pažnju. Svi okružni, kotarski i mjesni komiteti moraju odrediti lica koja će se specijalno baviti pitanjem rada u vojsci. Članovi partije treba da iskoriste sve mogućnosti da prodru u vojsku, svoje veze i poznanstva (s vojnicima) i oficirima treba da predaju svojim komitetima. Rad u vojsci treba postaviti na masovnu osnovu. Ne smije biti ni jedne vojarne i vojnog logora u koje komunisti nisu prodrli, ustanovili čvrste i stalne veze, stvorili jezgru i razvili svoj rad.«[53]

Premda se u toj okružnici ne spominje partizanska obavještajna služba, jasno je da su u datim uslovima »čvrste i stalne veze« s domobranskim vojnicima i oficirima trebalo da posluže i na tom planu. Uostalom, to će se najčešće i događati.

Narodno vijeće sastavljeno od 16 predstavnika svih sela Gatačkog sreza i Štaba nacionalnooslobodilačke vojske izdali su 30. 9. 1941. »proglas narodu sreza Gatačkog« u kome je rečeno:

»3) Formiran je narodni sud, koji ima da sudi po svim javnopravnim prestupima na teritoriji sreza gatačkog, kao: nepokoravanje opštim odlukama, nevršenje vojničkih dužnosti, za djela sabotaže nacionalno oslobodilačke borbe, prenošenja lažnih vijesti, špijunaže itd. Po manjim krivicama donosi presudu seosko vijeće. Za članove narodnog suda su izabrani od Narodnog vijeća sedam ljudi a od strane narodne vojske dva čovjeka...«"

»Slovenski partizan« je u svom prvom broju, objavljenom 1. oktobra 1941. godine, donio i članak *Logorovanje i akcije* u kojemu, pored ostalog, piše:

»Iskustva iz borbi naših partizana svedoče da je akcija bez prethodne pripreme skoro uvek već unapred osuđena na neuspeh. Zato je svestrana i brižljiva priprema od odlučne važnosti za uspešan ishod vojničkog pohoda; ona jeste polovina uspeha. Vanredna nužnost i važnost pripreme partizanskog vojničkog pohoda sastoji se u tome što nije u pitanju borba dveju regularnih, više ili manje jednako jakih armija, već borba malih, u većini slučajeva pojedinačno delujućih partizanskih vodova ili četa protiv organizovane, mnogobrojne i dobro naoružane neprijateljske vojske. Kako udariti i gde udariti da

bi se neprijatelju nanela što osetljivija šteta - u tome se sastoje tajna i veličina partizanske pripreme za udarac.

Pod pripremom treba razumeti niz vojničkih i političkih mera:

1. Izrada vojnog plana. Lukavstvo, brzina, gipkost, neočekivanost, — to je ono na čemu se zasniva sav plan partizanske taktike, a to se može izvoditi samo tada kad su komandiru dobro poznate okolnosti u kojima će se akcija izvršiti. U tu svrhu komandir šalje svoje oči — izviđače, da bi dobio potrebne podatke. Za komandira je najvažnije da zna: kakva je snaga neprijatelja, kako je naoružan, kako je raspoređen i osiguran stražom, kakvo je mesto i kakva je mogućnost za napad, po noći ili po danu. Ako je objekat napada pomičan, važno je znati vreme i način kretanja, napr. patrole, transporta neprijateljskih snaga ili materijala, itd. (...) Kod izrade plana političkog komesara zanima pitanje kakvo je, naprimer, raspoloženje neprijatelja, kakav je njegov sastav (vojnici, fašisti, oficiri, žandarmi), kakvo je tamošnje civilno stanovništvo, na koga se može osloniti a na koga ne, na kakvu pomoć može u slučaju potrebe računati, kakav će biti odjek i posledica akcije. Takav plan, dobro promišljen sa svih strana, pretstavlja jednu od najvažnijih mera pripreme za pohod.«[55]

Osim članka *Logorovanje i akcije,* u kojemu je, kao što vidimo, posebna pažnja pridana ofanzivnoj obavještajnoj službi, u tom istom, prvom broju »Slovenski partizan« donio je i članak *Kako ćemo prezimiti?* U njemu se zahtijeva preduzimanje najrigoroznijih mjera protiv neprijateljskih agenata:

»Rešenje pitanja za hiljade partizana je jedino u — *prezimljavanju po selima.*

Ali pod kakvim uslovima ćemo moći zimovati po selima?

Prvi je uslov potpuno uništenje i onemogućenje denuncijanstva. Poubijati denuncijante je danas najefikasnija priprema za zimovanje. Kažnjavanjem tih narodnih izdajnika najbrže se okrepljuje poverenje naroda u narodnu vlast koja nastaje.«[5"]

Kakve je sve organizacione oblike poprimala i čime se sve bavila partizanska kontraobavještajna služba na potpuno oslobođenom teritoriju, vidi se iz

onoga što se događalo u oslobođenom Čačku i Požegi 1941. godine.

U knjizi *Čačanski odred* govori se o obrazovanju zajedničke partizansko-četničke komande mjesta u oslobođenom Čačku (1. oktobra 1941), a zatim se kaže:

»Zajednička Komanda mesta obrazovala je Komisiju za borbu protiv pete kolone. Predsednik je bio Milan Bata Jankovič, predstavnik partizana, a jijegev^-zameiaik^kafedžija Žika Vujičić, pred5laynik--eetfrikar- Komisija je imatar~status vojnog suda: utvrđivala je krivice onih koji su sarađivali sa okupatorom i izricala presude. Međutim, odmah je došlo do nesporazuma, jer su predstavnici četnika branili sluge fašista, ističući da su to 'Srbi i njihovi ljudi'.(...)

Imajući u vidu ovakve pojave, štab Čačanskog odreda formirao je već 2. oktobra Odeljenje za borbu protiv pete kolone, na čijem je čelu bio Bata Janković.

Pripadnici ove jedinice bili su: Milomir Ivo Vasilić iz Atenice, Gojko Vujović iz Graba, Dobrosav Pavić iz Katrge, Milivoje Jovanović iz Katrge, Mile Pavlović, Milenko Jovanović Popaja i Živorad Davidović (komandir partizanskog zatvora) iz Čačka.

Obrazovana je — za održavanje reda i borbu protiv izdajnika i narodnih neprijatelja - i Gradska milicija, jačine jedne čete. Komandant je bio Radenko Mandić, radnikJ_člg.n KPJ izJVi- *j* ljuska politički komesar Sima Saraga, radnik i k— član KPJ iz Čačka. Obraćajući se milicionarima, [1] odvažnim mladim ljudima, komesar Čačanskog odreda Ratko Mitrović je naglasio:

- Mi moramo biti budni, jer imamo neiskrenog saradnika. Zato milicija treba da, pored održavanja javnog reda, deluje i kao služba bezbednosti i obaveštajna služba, a da istovremeno vodi računa da ne da povoda za sukobe sa četnicima.

(...)

Oko 15. oktobra obrazovan je i Odbor za zaštitu naroda, čiji je predsednik bio Laza Lazić, dotadašnji zamenik političkog komesara Čačanskog odreda. U ovaj organ uključeno je i kompletno Odeljenje za borbu protiv pete kolone. Specijalno odabrana desetina komunista i skojevaca ovog odeljenja čistila je teren od petokolonaša, špijuna, sabotera, agenata i špekulanata.

Budno je motreno i na tri Engleza, koji su se nalazili u gradu i sastajali se sa nekim politički sumnjivim ljudima. Na čitavoj teritoriji čačanskog okruga organizovana je obaveštajna služba, koju su obavljali istaknuti pripadnici NOP-a. O svemu što je bilo sumnjivo izveštavano je Odeljenje za borbu protiv pete kolone.«[57]

Tri Engleza o kojima je riječ pobjegla su iz njemačkog zarobljeništva, izgleda, prilikom sprovodenja vozom iz Grčke u Njemačku, i obrela se u oslobođenom Ćačku! Šta se s njima dogodilo, nije poznato.

O zbivanjima u Čačku prvih dana oktobra 1941. godine svjedoči i Radenko Mandić, tadašnji komandant gradske milicije:

»Po ulasku u Čačak obrazovali smo jedinstven Gradski narodnooslobodilački odbor (NOO) sa podjednakim brojem partizanskih i četničkih odbornika. Partizanski predsednik Gradskog narodnooslobodilačkog odbora bio je Dule Milosavljević. Takode smo organizovali zajedničku komisiju za borbu protiv pete kolone, koja je imala status prekog suda, pa je najčešće tako i nazivana.«[58]

U *revoluciji 1941-1945.* Jovan R Rariovanović opisuje zbivanja u Užičkoj Požegi nakon njenog oslobođenja od četnika početkom novembra 1941. godine i kaže:

»Sreski odbor i Komanda mesta organizovali su i posebnu vrstu samozaštite — preko odbora za borbu protiv 'pete kolone' i Narodne straže. Straža (negde se nazivala i milicija) obezbeđivala je objekte, organe vlasti, komandu. Oko 60 boraca koji su obavljali dužnosti straže bili (su) smešteni u zgradi bivšeg sreskog načelstva. I pri mesnim odborima u većem broju sela postojale su straže. Prema nepotpunim podacima, svako selo, odnosno odbor, imao je po 6 do 20 stražara. Straža pri odboru u Milićevom Selu brojala je 20 stražara, koji su bili smešteni u zgradi osnovne škole. Stražom je komandovao Miloš Jeveričić.

Odbor za borbu protiv 'pete kolone' pri Komandi mesta i Sreskom odboru formirao je Slobodan Penezić. Rukovodstvo tog odbora sačinjavali su Venijamin Marinković, Slobodan Jankoviić, sudija, i Novak Živković. Komandir jedinice bio je Mile Glišić. Prema nepotpunim podacima, u odboru su radili Milivoje Nikitović Furtula,

Petko Tanović, Vićentije Kovačević, Zdravko Vranješević, Radomir Dabić, Mihailo Bogičević, Ljubo Nikolić, Milomir Diković i drugi. Odbor je, preko svojih straža, milicije i drugih organa, obavljao zadatke obezbedenja, zatim obaveštajne i kontraobaveštajne prirode, vršio pretrese sumnjivih lica ili njihovih zgrada. Taj odbor je isledivao uhapšene - preko svoje sudske sekcije, uz pomoć sudije Slobodana Jankovića.«[59]

Nismo mogli utvrditi na osnovi čije je naredbe i kada formirana Komisija za borbu protiv pete kolone i Odbor za zaštitu naroda.

Autor knjige *Krcun (Životopis Slobodana Penezića Krcuna)* Boško Matić kaže:

»Odmah—pö-oslobodenju Užica, Krcun je uz sva ostala zaduženja, određen da bude na čelu Odbora za borbu protiv pete kolone«,[60] a Živorad Mihajlović Šilja u feljtonu »Povodom godišnjice osnivanja službe bezbednosti« tvrdi da je »odmah posle oslobođenja Užica, 1941. godine, i dolaska druga Tita u ovaj divan grad pod Zlatiborom... Slobodan Penezić Krcun, dobio (je) zadatak da organizuje službu PPK (protiv pete kolone.«" Međutim, ni jedan ni drugi ne navode na/ npmji ^.snivaju jsvoje tvrdnje. /

Napokon, kada je riječ o borbi protiv neprijateljskih špijuna na teritoriju »Užičke republike«, treba spomenuti i plakat »*Pazi, petokolonaš vreba,* zajednički rad slikara Bore Baruha i Piva Karamatijevgfea. Prema nekim svjedočenjima, bio je to najtiražniji plakat izrađen u slikarskom ateljeu u slobodnom Užicu!"

U uputstvu Operativnog rukovodstva Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Karlovac od 5. oktobra 1941. i dodacima (u postskriptumu) od 6. oktobra Josip Kraš Papa piše.

»2.) Obaviješteni smo, a i pratimo i sami odilaženje vojske prema Petrovoj Gori. Čuli smo da će oko 4.000 vojnika otići ovih dana sa svom spremom. Izvršite koncentraciju, organizirajte odmah špijunsku službu, ne čekajte napad, nego vršite napade na manje odrede da dođete do oružja, pravite zasjede na glavnim cestama i sprečavajte transporte vojske.«[63]

A osvrćući se na konferenciju delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije, održanu 19. i 20. septembra 1941, Kraš u istom dokumentu kaže:

»b) Nisu izvučeni zaključci iz konstatacije slabih veza i taktike odbrane. Trebalo je uočiti da

nepolaganje važnosti na špijunažu, vezu, odnosno kako stoji neprijatelj, jeste logična posljedica nepostavljanja pitanja napada na neprijatelja.«[64]

S pojavom obavještajnog oficira u partizanskim jedinicama prvi se put susrećemo u uputstvu »Štaba narodno-oslobodilačkih gerilskih (partizanskih) odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak«. To je uputstvo umnoženo na geštetneru i dostavljeno svim jedinicama, vjerovatno početkom oktobra 1941. godine. Na sačuvanom primjerku nema ni datuma ni potpisa. U uvodnoj se rečenici konstatuje:

»Formacijski predviđene jedinice u našoj vojsci jesu: streljačka četa, bataljon, brigada, odred.«

U daljem tekstu uputstva kaže se da komandu čete i bataljona sačinjavaju komandir (komandant), politički komesar i ađutant, a štab brigade se sastoji »iz komandanta, političkog komesara, načelnika štaba, jednog obavještajnog oficira...«

Objašnjavajući »način formiranja jedinica«, kaže se:

»Streljačke čete treba formirati po ranijem crnogorskom običaju, tj. da bratstvenici iz najbližih sela, odnosno kmetija, obrazuju četu, stim da postigne broj strijelaca 100-140«. Za bataljone piše da se »formiraju po istim načelima kao i čete zadržavajući po mogućstvu sastav iz ranije crnogorske formacije«, a za brigade da se »formiraju po principu bataljona*.

U detaljnom navođenju dužnosti pojedinih članova štabova za obavještajnog se oficira precizira da »organizuje obavještajnu službu na teritoriji brigade i stara se o vršenju ove službe u bataljonima«.

Organizacija partizanskih jedinica u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku prema toj shemi trebalo je da se izvrši »najdalje do 1. novembra 1941 g.«.[95]

Iako su štabovi prerano formiranih brigada funkcionisali sve do 31. oktobra, nisu sačuvani pisani tragovi o djelatnosti obavještajnih oficira u njima.

U izvještaju Prvog kragujevačkog partizanskog narodno-oslobodilačkog odreda, koji su potpisali politički komesar »Bora Rangaper«, tj. Vlado Dedijer, i komandant »R.N.«, tj. Raja Nedeljković, poslanom *5. oktobra 1941. godine* Glavnom štabu partizanskih narodnooslobodilačkih odreda, nalazimo i rečenicu:

»U toku noći između 4 i 5, oko 20 časova, po dobivenim podacima od naše obaveštajne službe, jedna kolona Nemaca od oko 300 ljudi s tri

tenka i nešto konjice i artiljerije kretala se putem Kragujevac-Gornji Milanovac.«[66]

Međutim, autori tog dokumenta su, očigledno, umjesto: »po dobivenim podacima od naše *izviđačke* službe« napisali: »po dobivenim podacima od naše *obaveštajne službe*«. Jer, to je upravo klasičan primjer aktivnosti *izviđačke službe.*

PojsvemiLlonie, u srbijanskim partizanskim jedinicama tada nije postojala organizovana obavještajna (ofanzivna) služba. Tu konstataciju indirektno potvrđuje i dokument o kojemu je upravo riječ. Naime, u njemu se govori i o disciplini, i o higijeni u odredu, i o kurirskoj, i o sanitetskoj službi, ali obavještajna se služba ne spominje. A za službu o kojoj je u prethodnom citatu riječ kaže se: »Izviđačka služba vrlo aljkava.«[67] Samo toliko.

Sredinom oktobra 1941. Tito je u oslobođenom Užicu napisao »Uputstvo kako se drži-brani oslobođeni teritorij«, u kome je, između ostaloga, naglasio značaj kontraobavještajne službe na oslobođenom teritoriju:

»4. Obavještajna služba. Ona treba da se organizuje što bolje, tako da je obavljaju većinom mještani nama naklonjeni, a što manje naoružani partizani. Treba je organizovati tako da opstanak neprijateljskim i petokolonaškim agentima i špijunima bude na oslobođenom teritoriju, ma i za najkraće vrijeme, sasvim nemoguć. Pored ovoga potrebno je da po selima postoje i seoske naoružane straže, za koje se mogu upotrijebiti i stariji ljudi.«[66]

Očigledno je da je Tito u tom uputstvu pod terminom »obavještajna služba« zapravo mislio na kontraobavještajnu službu.

Gotovo istovremeno, sredinom oktobra, Tito je napisao i članak »Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mjesto«, čija je prva tačka glasila:

»1) Obavještajna služba preko obavještajnih centara prikupi sljedeće podatke:

veličina neprijateljskih snaga;

raspored neprijateljskih snaga u mjestu: po kasarnama i kućama, po mogućnosti i po prostorijama u jednoj kući;

rod oružja;

naoružanje;

tenkovi;

artiljerija;

mitraljezi i puškomitraljezi u zasjedama;

defanzivne mjere koje je izvršio neprijatelj:

prepreke od žica, džakovi po prozorima, mitraljezi po krovovima i podrumima, rovovi, minska polja, napravljeni brisani prostor: isječeni park, šuma, kukuruz;

straže, stražari, mjesto, naoružanje;

patrole — kuda se šalju, kada, njihova veliči-

veze neprijatelja: TT (linije) i radio;

gdje i kada se hrane oficiri i podoficiri i kuda se kreću;

gdje su glavni petokolonaši, njihova imena i položaj njihovih kuća;

koji su najbolji prilazi pojedinim mjestima u kojima je neprijatelj.«[89]

Druga tačka tog »Uputstva« počinjala je riječima:

»2) Izviđanje.

po mogućnosti svaki starješina samostalne jedinice, voda, odjeljenja lično ili posredstvom patrola izviđa ili provjerava podatke dobijene obavještajnom službom.. .«[70]

To Titovo uputstvo datumski je prvi dosad poznati dokument u kome su precizirani *zadaci* partizanske *ofanzivne obavještajne službe.*

Branko Poljanac u članku »Sa Vrhovnim štabom NOP odreda Jugoslavije u Užicu« piše i ovo:

»Kao što sam već rekao, u Užicu sam razradio i poslao glavnim i operativnim štabovima tri direktive Vrhovnog štaba. Direktiva o oslobođenju gradova sadržala je odredbe o pripremama (prikupljanje podataka, pripreme jedinica koje će u toku napada biti ubačene u grad, pripreme grupa koje će dejstvovati iz grada i pripreme jedinica koje će osloboditi grad), zapovest za napad i način izvršenja napada.«[71]

Prema tim navodima, Branko Poljanac je razradio Titovo »Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mjesto« i poslao ga Glavnim štabovima NOPO Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Boke i Sandžaka, ali nema podataka da je u to vrijeme, oktobra 1941. godine, postojao ijedan operativni štab! Takvi su se štabovi formirali tek kasnije.

Štab Prvog bataljona Kragujevačkog partizanskog odreda dostavio je 18. oktobra 1941. godine raspis »Samo za štabove četa«, u kome je doslovno stajalo i OVO:

»Prema izvesnim obaveštenjima, u Kragujevac je pre dva dana došlo oko 150 - 200 vojnika Nedićeve vojske.

(...)

Da bi ova banda bila što pre uništena, na slučaj da se pojavi na oslobođeni deo reona, naređujem:

l. Odmah po prijemu ove naredbe, organizovati obaveštajnu službu od pouzdanih i sigurnih ljudi u selima koja su neposredno kraj Kragujevca. Ovi ljudi imali bi za zadatak da odmah obaveste četu za slučaj pojave Nedićevih bandita, zatim da izveste kojim se pravcem kreću, u kojoj jačini, šta imaju od oružja itd.«[72]

Taj dokument dokazuje da ni 18. oktobra 1941. u Kragujevačkom NOP-odredu nije postojala institucija *obavještajnog oficira,* pa ni organizovana *ofanzivna obavještajna služba!* Na tom se planu radilo od slučaja do slučaja!

Politički komesar partizanskog odreda Šljivnjak (selo na Kordunu u srezu Veljun) dostavio je 15. oktobra 1941. godine »komesaru II rajona« izvještaj u kojemu piše:

»11) 22. IX. organizovani su seoski odbori sa tri (3) člana u selima: Šljivnjak, Grobnik, Ponorac i Vođević Brdo. Takođe su organizovane seoske straže. 10. X. o.g., organizovan je seoski odbor u selu Zagorju.

Gore pomenuti odbori stavili su se u službu partizanskim odredima za prehranu, *obavještajnu službu* (istakli autori), kao i za sve ostale potrebe partizanskih odreda.«[73]

Očigledno su se narodnooslobodilački odbori i u Hrvatskoj — bez obzira na to kako su se nazivali — u prvom periodu ustanka bavili i obavještajnim radom. S koliko uspjeha — o tome, nažalost, ne nalazimo podatke ni u sačuvanim dokumentima ni u sjećanjima pojedinaca.

Ispravljajući stav Okružnog komiteta KP Hrvatske za Karlovac, iznijet u »Okružnici Br. 1« od 26. avgusta 1941. godine, o formiranju i zadacima »odreda u pozadini« (rezervnih odreda) i »pokretnih partizanskih odreda«, CK KP Hrvatske 19. oktobra 1941. godine tom komitetu šalje direktivu:

»Peto, treba odmah izvršiti mobilizaciju svih ljudi koji su sposobni za oružje, a ne stvarati rezervne odrede. Svi mobilizirani polažu zakletvu. Mobilizirane treba vježbati i podučavati za borbu. Kada se odredi u logorima, koji su vršili operacije, odmaraju, s njihovim oružjem treba da vode borbu mobilizirani borci koji za sada

nemaju oružja. Izmoreni odredi treba da se odmaraju, *ali oružje ne smije da miruje.* Jedan dio mobiliziranih treba da vrši službu *narodne straže,* obavještajnu službu itd.«

Kao i u mnogim drugim dokumentima, i u ovoj se okružnici o obavještajnoj službi govori kao o nečem sporednom čime treba da se bavi »jedan dio mobiliziranih«!

»Rnrba«^fl--l-Q--oktabra. 1941 goriinp_rinnijRla. je Članak s naslovom *Borba sa Petom* to/onom7~potpisan inTcij!Iom~Tv771ITio]emu se kaze da se Peta kolona, osim Nedića, Pećanca, Ljotića i drugih, »sastoji i od raznih špijuna: policijskih agenata i provokatora na čelu sa poznatim krvnikom Aćimovićem, Drag(omirom) Jovanovićem itd.« U članku se poziva na »bespoštednu borbu« protiv pete kolone, jer je »sveta dužnost svakog rodoljuba da bude budan prema sumnjivim tipovima... da ih preda u ruke narodne pravde koja će ih učiniti neškodljivima«.[74]

Tito se u ime CK KPJ 22. oktobra 1941. godine pismeno obratio Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru i ukazao na greške počinjene u Crnoj Gori. Pismo je poslao po Ivanu Milutinoviću Milutinu kao delegatu CK KPJ, s tim da on i usmeno izloži stav CK KPJ »po svim pitanjima, kako vojnim tako i partijskim i omladinskim«.[75]

Prije nego što je Ivan Milutinović stigao u Crnu Goru, »PK KPJ za Crnu Goru i Boku« poslao je 26. oktobra 1941. godine direktivu »svima okružnim komitetima, mjesnim komitetima i biroima ćelija«. Tačka 10) te direktive glasi:

»Dobro organizovana obavještajna služba je važan uslov za uspješnu borbu. Dužnost je svih članova Partije, svih komunista i partizana, da prate kretanje neprijatelja, koncentraciju njegovih snaga, otkrivaju njegove namjere i vješto organizuju kontrašpijunažu, te o svemu što doznadu obavještavaju nadležne štabove.«[76]

Da su partijske organizacije postupale po toj direktivi o organizovanju obavještajne službe, vrlo ubjedljivo ilustruje izvještaj Gradskog komiteta KPJ za Podgoricu, poslan potkraj oktobra 1941. godine Štabu Lješkopoljskog bataljona Zetskog NOP-odreda. U tom se izvještaju daju vrlo precizni podaci o jačini, naoružanju i rasporedu ljudi talijanskog garnizona u Podgorici, o mitraljeskim i topovskim gnijezdima, preprekama od kolja i bodljikave žice, o vojnim barakama, šatorima, štalama, magazinima, parkiralištima auto-

mobilskih kolona, stanovima viših oficira, bolnicama, slagalištima sijena i drva..

Ivan Milutinović je iz Vrhovnoga štaba došao u Crnu Goru tek 5. novembra 1941. godine,[78] ali su zaključci savjetovanja u Stolicama bar djelomično, već bili na neki način stigli onamo. Naime, već potkraj oktobra pojavilo se »Saopštenje broj 2 Glavnog štaba Narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku«, u kojem se kaže da je taj štab osnovan i da je on »na dan svoga osnivanja ... preuzeo sve poslove dotadašnje Privremene vrhovne komande Nacionalno-oslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak«,[7"] a već 31. oktobra Štab Lovćenske brigade javlja »svima komandantima bataljona ovoga odreda« da se »ovaj štab ubuduće neće zvati (se) 'Štab Lovćenske brigade' već, *'Štab Lovćenskog odreda'".*[80]

Bio je to početak reorganizacije partizanskih jedinica u Crnoj Gori u skladu sa zaključcima savjetovanja u Stolicama, mada će te zaključke u cjelini malo kasnije prenijeti Ivan Milutinović kao delegat Vrhovnoga štaba u Glavnom štabu za Crnu Goru.[81]

Da je, međutim, i u štabovima odreda, kako su nazvani dotadašnji štabovi brigada, zadržana funkcija obavještajnog (informativnog) oficira, potvrđuje naređenje Glavnog štaba NOP-odreda za Crnu Goru i Boku »Štabu Lovćenskog partizanskog odreda« od 2. novembra 1941. godine, koje završava rečenicom:

> »Imena informativnog oficira, kao i intendanta, poslati ovome Štabu«.«[82]

U tački 11 »Direktive Pokrajinskog komiteta« KPJ za Crnu Goru i Boku od novembra 1941. godine (sačuvani je primjerak bez datuma i potpisa, ali se vjeruje da je iz novembra), dostavljene svim okružnim komitetima, piše:

> »Pri štabu bataljona obavezno odrediti obavještajnog oficira, koji bi znao da stručno kontrolira kretanje neprijatelja i ostale za vojsku važne promjene.«
>
> A u posljednjoj, sedamnaestoj tački:
>
> »Aljkavost i neizvršenje hitne direktive po vojnoj liniji, NOF-u i uništavanju špijuna kažnjavaće se isključenjem i raspuštanjem organizacije.«[83]

Očigledno je tačkom 11 te direktive precizirano da se ofanzivnom obavještajnom službom (informativnom), tj. prikupljanjem i sređivanjem podataka o neprijateljskim vojnim formacijama, treba da bavi za to određeni obavještajni oficir. Međutim, za kontraoba-

vještajnu službu, tj. »uništavanje špijuna«, to nije učinjeno.

U zaključcima Plenarnog sastanka Sreskog odbora crnogorske narodne omladine za Srez podgorički, dostavljenim 10. novembra 1941. godine »Gradskom odboru, svim opštinskim i seoskim odborima crnogorske narodne omladine sreza podgoričkog«, pod tačkom trinaest piše:

> »Staviti se na raspoloženje vojnim štabovima u pogledu organizovanja obavještajne službe, za koje se omladina, a naročito ženska, pokazuje zgodna i prikladna.«[84]

Glavni štab NOPO za Crnu Goru i Boku izdao je 11. novembra 1941. godine »Naredbu br. 4«, koju je kao član štaba potpisao »Milutin« - Ivan Milutinović, a u kojoj se kaže da je »po odluci Zemaljskog savjetovanja glavnih štabova zemalja Jugoslavije, donijeta odluka o organizacionoj formi partizanskih odreda u Jugoslaviji«, pa se dalje navodi koji se odredi formiraju u Crnoj Gori i daje se shema organizacije štabova. Prema toj naredbi, »dosadašnji načelnici štabova ukidaju se«, a obavještajni se oficiri uopće ne spominju.[85]

Dvanaestog novembra 1941. godine Glavni štab NOP-odreda za Crnu Goru i Boku dostavio je svim štabovima odreda »Uputstvo kako se osvaja-oslobodava naseljeno mjesto«. Bila je to integralna verzija Titova »Uputstva kako se osvaja i oslobađa naseljeno mjesto« iz sredine oktobra iste godine.[88]

Međutim, ni to naređenje, odnosno dio koji se odnosio na obavještajnu službu, kao ni mnoga druga naređenja koja su doticala taj problem, nije se odrazilo u praksi, bar ne u organizaciji te službe. Naime, ne može se naći nijedan dokument koji bi govorio o organizaciji obavještajne službe, a pogotovo ne »njenih centara«.

Petnaestog novembra 1941. godine održano je savjetovanje Glavnog štaba NOP-odreda za Crnu Goru i Boku s komandantima i političkim komesarima odreda, na kojem je Ivan Milutinović podnio izvještaj »o važnosti zemaljskog savjetovanja Glavnih štabova zemalja Jugoslavije« u Stolicama, obavijestivši prisutne da je na tom savjetovanju postavljena »organizaciona struktura partizanskih jedinica — od najmanje do najviših«, te upoznavši ih sa zaključcima o ostalim pitanjima. U tački 3. savjetovanja na dnevnom su redu bili »zadaci koji stoje pred nama u vezi s naredbom Vrhovnoga štaba«,[87] a u tački 5. kaže se:

»Stavlja se kao zadatak štabovima da organizuju obavještajnu službu. Obavještajna služba mora se organizovati počev od najmanje partizanske jedinice, pa naviše.«[88]

A pod tačkom 9. navodi se:

»Najstrože se osuđuje kolebljiv i neodlučan stav u odnosu na špijunažu i petu kolonu. Borbu protiv pete kolone treba oštro postaviti i prići odlučnim korakom na potpuno čišćenje svih petokolonaša i špijuna.«[89]

Tek je na tom savjetovanju prihvaćena »nova forma strukture partizanskih odreda, koja se već sprovodi u djelo«, javio je Glavni štab NOP-odreda za Crnu Goru i Boku 20. novembra 1941. godine Vrhovnom štabu NOP-odreda Jugoslavije.[90] A u toj novoj strukturi, kao što se vidi i na drugim područjima (u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini), u shemi štabova formacijski nije bilo predviđeno mjesto obavještajnog oficira.

U »Naredbi br. 2«, koju je »Komanda 2. bataljona NOPO Korduna i Banije« 4. novembra 1941. dostavila svojim četama, nalazi se i ovaj pasus:

»Svi komandiri četa u zajednici sa političkim) komesarima organizovaće obavještajnu službu i pratiti svaki pokret neprijatelja redovnim patroliranjem i slanjem pojedinih povjerljivih lica pomoću kojih se mogu dobiti najbolji podatci. Za ovu službu moraće se upotrebljavati naročito ljudstvo iz rezervnih odreda. Ovim dobivenim podatcima treba najhitnije obavještavati komandu bataljona. Dobiveni podatci služiće kao osnova za stvaranje plana i izvršenje pojedinih većih akcija.«[91]

Iz tog se dokumenta vidi i to da Okružni komitet KPH Karlovac početkom novembra još nije bio dostavio partizanskim štabovima na Kordunu i Baniji direktivu CK KP Hrvatske od 19. oktobra 1941. da se ne stvaraju rezervni odredi. Bila je to, nesumnjivo, posljedica sporih veza na relaciji CK KPH - OK Karlovac ili, što je mnogo vjerovatnije, na liniji OK Karlovac - Štab NOP-odreda Korduna i Banije.

Veoma su interesantna »UPUTSTVA za rad u novoosnovanim Partizanskim Opštinama oformljenim za vreme Narodno Oslobodilačke Borbe na oslobođenoj teritoriji«, koja je 29. novembra 1941. sastavio Ljubo Janković, predsjednik Opštinskog NOO u Potočanima (srednja Bosna, srez Prnjavor).

U tim uputstvima nalazimo:

»Član 15.

Lica za koje se prema njihovim djelima utvrdi da su neprijateljski nastrojena prema N.O. Pokretu t.j. koja vrše špijunažu u korist nemaca i ustaša, predavače se Komandi Nar. Oslobodilačke Vojske koja će ispitivati njihova dela i po istim doneti svoje odluke, o kojoj će odluci upoznati Partizansku Opštinu.

Član 35.

Na teritoriji Partizanske Opštine uvodi se obaveštajna služba, kojoj je zadatak da sazna namere i kretanje neprijateljske vojske o čemu se moraju obaveštavati naši vojni Štabovi Narodno-Oslobodilačke Vojske.

I, najzad, u članu 38:

Ova uputstva dobijaju izvršnu moć kada se sa istim saglasi Štab III. Bataljona IV. Krajiškog Partizanskog Odreda u Vijačanima i kada na isti stavi svoj potpis Komandant i Politički-Komesar, a prestaju važiti kada dođu nova od višeg foruma.«[82]

Prema riječima Adema Hercegovca, političkog komesara Štaba 3. bataljona 4. krajiškog NOP-odreda, štab bataljona se saglasio s predloženim »Uputstvima«. Potkraj decembra 1941. godine formiran je Odbor »Partizanske Opštine Potočani«, koji je zatim na svojoj sjednici usvojio ta »Uputstva«.

Glavni štab NOP-odreda Hrvatske dostavio je 30. novembra »komandantu Ličke grupe partiz(anskih) odreda, komandantu Kordunaškog partiz(anskog) odreda i "komandantu Partiz(anskog) odreda Gorskog Kotara i Primorja« pismo Operativnog partijskog rukovodstva Hrvatske (Vladimir Popović, Rade Končar i Andrija Hebrang) koje glasi:

»Dragi drugovi!

Na bazi do sada stečenih iskustava iz partizanskih borbi, Operativno rukovodstvo za Hrvatsku upućuje ovo pismo Glavnom štabu za Hrvatsku, kao i svim podređenim štabovima i svim part(ijskim) forumima, s ciljem da se uklone dosadanji propusti i greške u vođenju partizanskih borbi, te da se još više učvrsti i proširi narodno-oslobodilački partizanski pokret«.

A pod tačkom »8. Borba protiv dezerterstva itd.« piše sljedeće:

»U tom pogledu je stvar jasna. Nesrazmjerno oštrije treba postupati nego što se postupalo.

Treba da objavite imena streljanih. Svom odlučnošću treba razviti obavještajnu službu. To važi za sva mjesta, a naročito za eventualno oslobođeni teritorij (da se onemogući svako rovarenje pete kolone). Obavještajnu političku službu razviti preko posebnog odjeljka u štabu preko odgovarajućih ljudi u podređenom štabu, preko politkoma itd.«[93]

Dakle, još uvijek je ostalo neriješeno pitanje koje lice, odnosno koja lica, osim političkih komesara, u partizanskim štabovima zapravo treba da odgovaraju za kontraobavještajnu službu!

Zašto su uputstva o razvijanju »obavještajne političke«, zapravo kontraobavještajne službe stavljena pod tačku »Borba protiv dezerterstva itd.« — teško je reći. U svakom slučaju, jasno je jedno: tim pismom Operativno rukovodstvo Komunističke partije Hrvatske insistira na pojačanju aktivnosti kontraobavještajne (obavještajne političke) službe, a u njemu o radu ofanzivne (informativne) obavještajne službe nema ni riječi.

»Štab narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda za Hrv(atsko) Primorje i Gorski kotar« daje svoj doprinos postojećoj terminološkoj zbrci kada 5. decembra 1941. godine naređuje »svim partizanima, komandirima i komesarima I bataljona 'Marka Trbovića'« između ostaloga:

> »Štab bataljona i svaka jedinica treba da organizuju svoju vojničku obavještajnu službu o kretanju oružanih snaga neprijatelja i o radu domaćih izdajica.«[94]

Slovenski poročevalac je u broju 28 od 5. decembra 1941. godine donio članak (Borisa Kidriča) »Borba protiv pete kolone! Proširimo obavještajnu službu!«, koji plastično ilustruje organizaciju i metode rada masovne, zapravo totalne kontraobavještajne službe:

> »Težak položaj slovenačkog naroda bezuslovno zahtijeva da spriječimo svaki pokušaj protivnarodne zavjere - povampirene pete kolone - koju su začeli i koju vode neki vrhovi bivše JRZ i neki 'kasinaški'* novčani magnati. Slovenački narod se danas *složno* bori za svoje oslobođe-

* Imućniji predstavnici slovenske liberalne buržoazije okupljali su se prije rata u ljubljanskoj palači *Kasina* i po njoj su ih nazvali *kasinotima,* od čega je nastao i pridjev *kasinaški* — primj. autora.

nje. Nikako ne smijemo dozvoliti da trnovitu i požrtvovanu borbu jedinstvenih slovenačkih narodnih redova protiv ropskih okova otežava — zločinačka *peta kolona,* koja je već posegla za krajnjim sredstvima: *denuncijacijama i pripremama terorističkih akcija protiv aktivista OF.*

Jugoslavija se srušila za 12 dana zato što nije znala da otkrije i uništi petu kolonu. Iz sloma Jugoslavije slovenački narod mora da uči, i ponovno da uči. *Nemilosrdna borba protiv pete kolone* - tako glasi jedna od osnovnih pouka koju mi Slovenci moramo izvući iz iskustava žalosne prošlosti.

Uspješnu borbu protiv pete kolone ne možemo ni zamisliti bez dobro organizovane obavještajne službe. Dosad se specijalna *'obavještajna služba OF* uglavnom dobro pokazala. Otkrila je niz denuncijanata, agenata Gestapoa i Ovre. Otkrila je i spriječila mnogi pokušaj narodnih izdajnika i unutrašnjih neprijatelja slovenačkog naroda. Razgolitila je protivnarodnu zavjeru, utvrdila imena zavjerenika i saznala pojedinosti o kojima peta kolona ni ne sanja da su nam poznati.

No sve to još nije dosta. Zavjerenike protiv vlastitog naroda treba pratiti na *svakom* njihovom koraku. A to ne može ni najbolja obavještajna služba, ako je aktivno ne pomaže cijeli narod.

Mnogobrojni podaci, koji dolaze od terenskih odbora OF, dokazuju da je slovenački narod spreman da aktivno pomaže svojoj 'obavještajnoj službi OF. Ali sama spremnost nije dosta. Inače mnogobrojni podaci terenskih odbora su ipak više-manje slučajni i zato ne mogu popuniti sve praznine.

Pomoć 'Obavještajnoj službi OF treba organizovati, i to masovno organizovati. Protivnarodni zavjerenici ne smiju više napraviti ni koraka za koji ne bi doznala 'Obavještajna služba OF'. Petoj koloni moramo neprestano biti za petama. U pronalaženju spoljašnjih i unutrašnjih neprijatelja slovenačkog naroda moraju svjesno i požrtvovano saradivati svi nacionalno svjesni Slovenci.

Baš u tome je *suština* stvari.

Čim se pitanje tako postavi, onda je takode jasno da su upravo naši terenski odbori dužni

organizovati *masovnu* pomoć 'obavještajnoj službi OF'.

U tom pogledu terenski odbori imaju slijedeće zadatke:

1. Moramo budno paziti sav svoj teren. Do sitnica moraju budno pratiti svaku vezu koju ma koji Slovenac održava s okupatorskim vlastima ili uopće s Nijemcima i Talijanima, ili s protivnarodnim zavjerenicima i petom kolonom.

2. Lica koja su sumnjiva da saraduju u protivnarodnoj zavjeri i u petoj koloni, treba masovno nadzirati i doznati za svaki njihov korak.

3. Terenski odbori treba da savjesno proučavaju i svim Slovencima svoga terena tumače one članke u 'Slovenskom poročevalcu' koji su politički putokaz, za demaskiranje i kontrolisanje protivnarodne zavjere - pete kolone.

4. U svakom terenskom odboru treba odrediti naročito pouzdanog druga za organizaciju masovne obavještajne službe. Kod toga druga treba da se stiču sva obavještenja i svi podaci.

5. S organizacijom masovne obavještajne službe treba odmah početi.

Upamtimo:

Narodi koji nisu znali otkriti i uništiti petu kolonu, izgubili su svoju slobodu. Porobljeni narodi koji ne budu znali u korjenu uništiti rad svojih narodnih neprijatelja, neće se nikada moći do kraja osloboditi. Osim toga njihove će žrtve biti mnogo strašnije nego što ih sama po sebi zahtijeva borba protiv fašističkih porobljivača. Muke i krv izdatih — to je jedini plod lakovjernosti i nedovoljne budnosti u borbi protiv pete kolone — protivnarodne zavjere.

Borba protiv unutrašnjih neprijatelja vlastitog naroda, borba protiv pete kolone jedna je od najvećih moralnih dužnosti svakog nacionalno svjesnog Slovenca.«"[5]

Indikativna je i »Okružnica br. 4« Centralnog komiteta KP Hrvatske od 6. decembra 1941. godine upućena »svim partijskim organizacijama, komitetima i jedinicama«. U drugom poglavlju okružnice (»Karakter, funkcija i zadaci narodnooslobodilačkih odbora«), u tački 4, piše:

»Oni organiziraju i održavaju red i sigurnost na oslobođenom području preko narodnih straža, koje osnivaju u svim mjestima. Narodne straže su podčinjene N.O.O.

Oni vode borbu protiv svih narodnih izdajica, plaćenika i agenata fašističkih okupatora i ustaških bandi, kao i protiv svih špijuna i sumljivih tipova.

Oni organiziraju i provode obavještajnu službu preko svojih specijalnih organa.«[96]

I dalje, u trećem poglavlju »Okružnice* (»Narodno-oslobodilački odbori u krajevima gdje se vlast nalazi u rukama fašističkih okupatora ili njihovih ustaških plaćenika«) piše:

»N.O.O. vode propagandu i pomažu ostvarenje i jačanje partizanskih odreda, pomažu njihovu borbu, prikupljaju za njih oružje, hranu i odjeću, obavještavaju ih o kretanju i namjerama neprijatelja, prikrivaju partizane itd. Oni moraju poduzeti sve da bi narodne mase svestrano pomagale partizansku borbu protiv fašističkih okupatora i ustaških banda. Vrše mobilizaciju za narodno-oslobodilačke partizanske odrede.«"

Primivši tekst te »Okružnice«, Tito je u pismu dostavljenom CK KP Hrvatske i Glavnom štabu Hrvatske posljednjih dana decembra 1941. upozorio da njena tačka 4. nije u skladu s ulogom i zadacima NOO-a.[98]

Poslije povlačenja glavnine partizanskih snaga iz zapadne Srbije u Sandžak, u selu Radoinji formirana je Komanda mjesta. Komandant mjesta Andra F. Petronijević, koji je bio zadužen i za obavještajnu službu, podnio je 9. decembra 1941. godine »delegatu Vrhovnog štaba drugu Marku«, tj. Aleksandru Rankoviću, klasičan obavještajni izvještaj, koji je počinjao riječima:

»Prema obaveštenjima koja sam pribavio preko ljudi i žena dobro raspoloženih prema nama, saznao sam sledeće pojedinosti.

Četnički 'vojvoda' kaluder Zdravko pre 10-15 dana otišao je iz manastira Banje, gde mu je štab, za Plevlje, u nameri da od Italijana dobije oružje i municiju. Do juče, se nije vratio...«

Slijedila su obavještenja o broju, naoružanju i raspoloženju četnika u uporištu Banji kod Priboja, o gomilanju »velike vojničke snage Nemaca, nedićevaca i ljotićevaca« u Užicu i njihovim namjerama, a na kraju je pasus:

»To je sve što sam kroz obaveštajnu službu, koja je još uvek vrlo oskudna, saznao, o čemu te, druže Marko, obaveštavam.«[99]

Iz tog se dokumenta vidi da je Aleksandar Ranko-

vić Marko, organizacioni sekretar CK KPJ, već početkom decembra 1941. godine u Vrhovnom štabu bio zadužen za obaveštajnu službu.

»Ostrožmski pravilnik«, usvojen na plenumu seoskih NOO Kirinsko-sjeničarskog sreza, održanom 12. decembra 1941. godine u selu Ostrožinu na Kordunu, u poglavlju »Sudstvo«, precizirao je da sudsku vlast na oslobođenom teritoriju imaju NOO i da:

> »Izdaja, špijunaža u korist neprijatelja, ubijstvo, opetovana krađa itd. kažnjava se smrću.«[100]

U izvještaju Glavnog štaba NOP-odreda Hrvatske, poslanom *15. decembra 1941. godine* Vrhovnom štabu NOPOJ, govori se o savjetovanju s predstavnicima Like i Korduna i, među ostalim, kaže:

> »Kod viših štabova ukazuje se potreba na slijedeći raspored dužnosti: komandant, komesar odreda, pomoćnik komandanta, operativni oficir, oficir za informativnu i obavještajnu službu (vojnu i političku), oficir za vezu, sanitetska služba. Bez sumnje da će biti potreba i za intendanta ukoliko će se naše jedinice povećavati i zajednički kretati. Biti će potrebno i jedno pravno lice.«[101]

I dalje:

> »IV. Obavještajna služba. Uz dosadašnje izvještaje treba biti i operativni izvještaj, kako bi se imao pregled nad ciljem operacije i ukoliko je operacija u vezi sa opštim planom. Isto treba slati i informativni izvještaj.«[102]

To znači da je Glavni štab Hrvatske polovinom decembra 1941. godine »kod viših štabova« predviđao jednog oficira »za informativnu i obavještajnu službu (vojnu i političku)«.

Istog je dana, 15. decembra 1941, Glavni štab Hrvatske izdao svoju »Naredbu br. 2« s potpisom političkog komesara V. Katića (= Vladimir Bakarić) i komandanta Vladića (= Ivo Rukavina), u kojoj posljednje tačke glase:

> »VII. Kao operativni, treba redovito slati i informativni izvještaj koji će sadržavati sve podatke o snazi, rasporedu i pokretima neprijateljskih snaga i garnizona.
>
> VIII. Obavještajnu službu u štabovima treba organizovati kao vojnu obavještajnu (informativnu službu) i političku obavještajnu službu (špijunaža i kontrašpijunaža).«[103]

Jasno je da je Glavni štab Hrvatske pod terminom »vojna obavještajna (informativna služba)« razumije-

vao ofanzivnu obavještajnu službu usmjerenu na pribavljanje podataka o stanju u redovima neprijatelja, a pod terminom »politička obavještajna služba« kontraobavještajnu službu (»kontrašpijunažu«) usmjerenu na suzbijanje aktivnosti neprijateljskih agenata u vlastitim redovima, a uporedno je korišćenje termina »špijunaža«, očigledno, suvišno. Međutim, u toj naredbi nije precizirano hoće li se i vojnom i političkom obavještajnom službom baviti jedno ili dva lica.

»Štab III Krajiškog nar(odno)osl(obodilačkog) odreda« dostavio je 15. decembra 1941. svim svojim bataljonima uputstvo u kome se našla i »Napomena«:

> »Poneka dosadašnja opkoljavanja gradova u cilju zauzimanja istih, pokazala su hrđave rezultate iz razloga što su vršena bez obaveštajne službe preko mještana osvajanog grada, bez kombinacija napada spolja i iznutra sporo i sa dugotrajnim pripremama, tako da su se pretvorili u dugotrajne blokade.«[104]

Ta je konstatacija nesumnjivo, bila, tačna. Međutim, iz prethodnog teksta tog dokumenta ne može se ni naslutiti koje bi lice trebalo da organizuje »obavještajnu službu preko mještana osvajanog grada«. Naime, u njegovom uvodnom dijelu precizira se:

> »Po naređenju Glavnoga Štaba za Bosnu i Hercegovinu, vojna struktura naši jedinica ima da bude sledeća:
>
> 1/ U štab bataljona ulaze Komandant bataljona, njegov zamjenik, Politički komesar i njegov zamjenik. Oni su rukovodstvo bataljona koji za svoj rad odgovaraju ovome štabu. Zatim u štabu bataljona ima da se odredi Intendant i potreban broj kurira.
>
> U štab čete ulaze, Komandir i zamjenik, Politkomesar i zamjenik, te potreban broj kurira. U svakoj četiti potreban je Komesar za ishranu, kao i četni ekonom, koji se brine o čitavom četnom dobru osim oružja, o kome vodi brigu Komandir čete.«[105]

Tu su, dakle, i intendant i »komesar za ishranu« i »potreban broj kurira« ali - obavještajaca nema!

Nakon primitka »Naredbe br. 2« Glavnog štaba Hrvatske »Komanda partizanskog odreda nacionalno) osl(obodilačkog) pokreta Korduna i Banije« (politički komesar F. Kovač = Veco Holjevac, komandant Ivan Manola = Srećko Manola) vjerovatno je 19. decembra 1941. godine podređenim komandama bata-

ljona poslala raspis s naslovom »Operativni oficir i njegova dužnost« u kojemu se kaže:

»Pripreme operacije vršiti na ovaj način:

1. Od *obavještajnog oficira* (istakli autori) u štabu bataljona preuzima sva obavještenja o neprijatelju, a koja treba da se sastoje iz sljedećih: a) brojno stanje neprijatelja, b) naoružanje, c) smještaj neprijatelja, d) način snabdijevanja, e) moralno stanje.

Operativnom oficiru je nužno poznavati sve ove podatke što je moguće tačnije i podrobnije, jer poznavajući ih moguće je donijeti i pravilnu odluku o načinu izvođenja same operacije, a i sama odluka donesena zasnovana je na tačnom poznavanju stvarnih snaga neprijatelja, te pruža sigurnost za uspjeh operacije.

2) Poznavajući podatke neprijatelja pristupa se izviđanju terena gdje bi se operacija izvršavala...«[106]

U nastavku tog dokumenta nalazi se i ovaj tekst:

»*Informativni izvještaj*

Informativni izvještaj izrađuje *informativni oficir* (istakli autori), koji podatke o neprijatelju preko četa sabira i sređuje, provjerava, a sastoji se iz slijedećeg za svaki garnizon neprijatelja: a) brojno stanje, b) naoružanje, c) smještaj ljudstva i materijala, d) komandni sastav, e) mjesto štaba, f) nastrojenje trupe, g) namjere neprijatelja, h) službena prepiska.

Naređujem da se odmah po primitku ovoga postupi pri izradi izvještaja.«[107]

Sudeći po tom dokumentu, u komandama bataljona NOP-odreda Korduna i Banije sredinom decembra 1941. godine isto je lice nosilo naziv i obavještajnog i informativnog oficira. Ukoliko nije bilo tako, dva su lica radila isti posao!

»Komanda Partizanskog odreda nac(ionalno) osl(obodilačkog) pokreta Korduna i Banije« istog je dana, 19. decembra 1941, izdala i uputstvo »O saradnji komesara, komandanata odnosno komandira«, u kojemu se, pored ostaloga, doslovno kaže:

»Komesari treba da obrate pažnju na neprijateljsko djelovanje u svrhu demoralisanja i da na taj način neprijatelju ne uspije umanjiti borbenu sposobnost partizana.«[108]

U zaglavlju tog dokumenta, ispod naziva štaba, stoji: »Komesarijat br. 10«, što znači da je dokument zaveden u djelovodnom protokolu političkog komesa-

ra pod brojem 10. Ćudno je, međutim, da se politički komesari posebnim uputstvom zadužuju za kontraobavještajni rad i da se Štab NOP-odreda Korduna i Banije - kao i u prethodnom dokumentu - sredinom decembra 1941. godine još uvijek zove »Komanda partizanskog odreda nac(ionalno) osl(obodilačkog) pokreta Korduna i Banije«!

Štab grupe NOP-odreda za Liku potkraj decembra 1941. godine javlja Centralnom komitetu KP Hrvatske i OVO:

»Štab još nije ni izdaleka organizovan onako kako bi trebao biti. Do sada su u tom pogledu postignuti slijedeći rezultati: komandni sastav sačinjavaju komandant, politkomesar, operativni oficir, šef saniteta i ovih dana ćemo uvesti u dužnost oficira za vezu, oficira za obavještajnu i informacionu službu. Također ćemo formirati vojni sud na čijem će čelu biti drug Jakov (= Jakov Blažević). Što do sada nismo to sve već učinili glavni je razlog nedostatak kadrova, a i ovo danas što smo učinili i što ćemo učiniti ide na štetu ostaloga rada, tj. svi su ovi drugovi veoma potrebni na terenu, ali smatramo da je ovo danas najvažnije polje rada, kako ste nam to i vi skrenuli pažnju.«[109]

Postupajući prema Titovim općim uputstvima za organizaciju partizanske kontraobavještajne službe, a vjerovatno i po nekim zaključcima savjetovanja u Stolicama Glavni štab NOP-odreda Hrvatske izdao je 25. decembra 1941. godine »Uputu za organizaciju političke obavještajne službe«. Uputstvo su potpisali politički komesar Vlado Katić (= Vladimir Bakarić) i komandant Ivo Vladić (= Ivan Rukavina) i ono je jedini dosad poznati dokument iz 1941. godine u kome se *precizno određuju zadaci i ustrojstvo partizanske kontraobavještajne (političke obavještajne) službe.* Zato ga donosimo u cjelini:

»Neprijatelj nije uspio da oružanom intervencijom slomi naše oružane snage, a nije mu to uspjelo ni političkim manevrima ni različitim lažnim obećanjima. Što se jače širi narodnooslobodilački pokret, to se jače zaoštrava borba kako vojna tako i politička. Kad protivnik nije uspio da nas slomi divljačkim paljenjem sela i ubijanjem djece i žena, kad nije uspio da slomi strahovitim terorom pozadinu koju on kontrolira, pokušavaju sada fašistički okupatori i njihovi domaći plaćenici da nas unište novim meto-

dama. Oni organizuju atentate na istaknute borce nacionalno-oslobodilačkog pokreta i pokušavaju da u naše redove ubace svoje agente, koji bi svojim razornim djelovanjem oslabili borbenu i moralnu snagu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. O radu takovih agenata imamo cijeli niz dokaza. U Lici izdajnički plaćenički elementi ubili su političkog komesara Ličke grupe partizanskih odreda druga Marka Oreškovića... Slični elementi namjeravali su da izruče ustašama jednog partizana na koga je bila raspisana nagrada od 100.000 kuna. Osim takovih otvorenih napada, služe se fašistički agenti i drugim metodama u namjeri da razbiju čvrstinu naših odreda i njihovu čvrstu povezanost sa civilnim stanovništvom. Tako su sazivali skupštine na kojima su tražili obustavu borbe preko zime, a naročito borbu protiv Talijana. Tražili su da 'narod' sam bira vojne rukovodioce. Pokušavaju ubaciti nacionalnu mržnju između partizana Srba i Hrvata. Na mjestima gdje se je uspješno uspostavljala veza sa hrvatskim i muslimanskim selima, pokušavali su na razne načine ponovno raspaliti nacionalnu i vjersku mržnju medu civilnim stanovništvom. Bilo je pokušaja, a nema sumnje da će ih biti još i više, da protivnik namjerno ubacuje desničarske i ultra-lijeve političke parole, u namjeri da oslabi jedinstveni narodno-oslobodilački front. Protivnik pokušava da snagu naših odreda slabi širenjem raznih poroka, kao pljačke, pijančevanja i kartanja.

Sve su to metode kojima se protivnik služi već danas, a kojima će se služiti sve više, čim naš pokret i naša snaga budu jači. Kad ne može da nas slomi izvana, pokušava da nas razbije iznutra.

Da bismo taj rad uspješno spriječili i u zametku onemogućili podlu rabotu fašističkih plaćenika, moraju komesari, komandanti i partizani da razviju veliku političku djelatnost i budnost. Ali to neće biti dovoljno.Za taj rad treba organizirati posebnu službu, u kojoj će se drugovi za to određeni posvetiti isključivo pronalaženju i raskrinkavanju petokolonaških i tuđinskih agenata u našim redovima. Taj zadatak treba da vrši POLITIČKA OBAVJEŠTAJNA SLUŽBA.

Organizacija političke obavještajne službe:

U svakom bataljonu i višim štabovima treba

postaviti političkog obavještajnog oficira, koji će obuhvatiti u svoj djelokrug sve vojne jedinice i sve civilno stanovništvo svog područja, dok se ne organizira civilna obavještajna služba, koja će kasnije preuzeti civilnu službu.

Rad političkih obavještajnih oficira mora u svakom pogledu biti u skladu sa narodno-oslobodilačkim karakterom naše borbe. Za taj rad se moraju određivati dobri, povjerljivi i iskusni drugovi, koji moraju posjedovati dovoljno političko znanje i iskustvo za povjereni im rad.

Za svoj rad u četama, odijeljenim vodovima, selima i mjestima imati će obavještajni oficiri svoje povjerenike.

Povjerenici mogu biti raznovrsni, već prema zadaćama koje treba da vrše i prema njihovim kvalitetama. Mogu to biti drugovi potpuno upućeni u posao koji stalno vrše, mogu biti uzimani samo za pojedine zadatke, mogu biti iskorištavani kao povjerenici a da sami ne znaju kakvu ulogu vrše, a konačno, može se za tu svrhu na zgodan način iskoristiti samog protivnika, obećavajući mu razne usluge. Rad obavještajnog oficira ovisit će mnogo o tome kakove će si ljude izabrati za povjerenike. Rad povjerenika je tajan, za njih se ne zna. Oni taj rad obavljaju uz druge dužnosti, tako da su što manje primjetljivi. Povjerenik radi tako da posmatra ili slijedi protivnika izvana ili da se uvlači medu protivničke agente. Samo za takav rad treba oprezno odabirati najspretnije drugove.

Obavještajni oficir mora biti dobro upoznat sa svime što se u njegovom području događa. Za svoj rad odgovara svome komandantu i komesaru, a održava stalne veze sa političkim obavještajnim oficirom više komande, koji mu daje uputstva za rad.

Sav rad u obavještajnoj službi odvija se sistematski, temeljito i bez žurbe. Nije najvažnije uhvatiti sitne protivničke agente ili izvršitelje, nego prave kolovođe i organizatore. Ako se naiđe na rad protivnika, ne treba odmah intervenirati, jer nam otkriveni protivnički agent nije više tako opasan, i već prema potrebi odredit ćemo momenat njegovog hapšenja. Takve agente treba vješto pratiti i hvatati njihove veze i organizaciju. Hapšenju pristupati onda kad je stvar sazrela ili kad iziskuju same prilike.

Kad se radi o ličnostima koje su poznate široj javnosti, bilo medu partizanima bilo među stanovništvom, treba poduzeti široko raskrinkavanje rada takovih ljudi. Treba im skinuti podlu masku s lica. Da li će se to vršiti prije ili poslije hapšenja, to ovisi o konkretnoj situaciji. Osude, presude i kazne u takvim slučajevima javno objavljivati uz političko razjašnjenje.

Politički obavještajni oficir polaže računa o svom radu svom pretpostavljenom komandantu i komesaru, kojima podnosi svoje izvještaje, upoznava ih sa tokom ispitivanja i prima od njih potrebna uputstva. U slučajevima veće, a naročito političke važnosti, treba odmah obavijestiti više komande, koje će u konkretnom slučaju odlučiti da li je potrebna i njihova intervencija.

Obavještajni oficir viših komanda sazivat će povremeno podređene obavještajne oficire, dajući im konkretne upute za način rada, crpući iskustva iz rada na različitim područjima.

Svake sedmice i mjeseca sastavlja obavještajni oficir izvještaj višoj komandi i podnosi ga svom komandantu na potpis. Više komande izdaju povremeno nižim jedinicama biltene, u kojima ih upoznavaju sa radom protivničkih agenata i načinom rada protiv njih.

Suđenje nad krivcima vrši sud, koji se sastoji od komandanta, komesara, sudskog oficira i obavještajnog oficira.

Organizaciji političke obavještajne službe treba pristupiti čim prije i posvetiti joj naročitu pažnju, jer aktivnost protivnika postaje sve veća.

Izvještaji moraju biti točni i iscrpni.«[110]

U upravo citiranom dokumentu prvi put u organizacionom razvoju partizanske obavještajne službe nailazimo na jasno precizirane zadatke političke obavještajne službe, odnosno političkih obavještajnih oficira i njihovih povjerenika. Ustvari, riječ je o kontraobavještajnoj službi, pa prema tome i kontraobavještajnim oficirima i povjerenicima.

U tom dokumentu prvi put nailazimo i na termin »civilna obavještajna služba«. Riječ je, međutim, o kontraobavještajnoj službi koja tek treba da bude organizovana da bi se spriječilo prodiranje i rad neprijateljskih agenata među civilnim stanovništvom oslobođenih teritorija. A dotad? I o tome je trebalo da brine »politički obavještajni oficir« partizanskog bataljona čije čete pokrivaju određeni oslobođeni teritorij.

U vezi s tim dokumentom treba istaći još nešto. U njemu, također prvi put, nailazimo na uputstva za primjenu profesionalnih metoda kontraobavještajnog rada: »povjerenici« ponekad ni sami ne znaju kakvu ulogu imaju; na bazi određenih usluga mogu se koristiti i sami protivnici; u redove otkrivene neprijateljske agenture treba ubacivati svoje ljude, koji će tragati za kolovođama i organizatorima neprijateljske djelatnosti; ne pristupati odmah hapšenjima neprijateljskih agenata već pratiti njihov rad i veze ...

Konačno, pretposljednjeg dana 1941. godine - 30. decembra - Glavni štab NOP-odreda Hrvatske poslao je »drugu Ćanici Opačiću, Vladi Ćetkoviću, Veljku Kovačeviću, te komandantima i komesarima ličke Grupe partiz(anskih) odreda, Kordunaškog partizanskog) odreda i Primorsko-goranskog odreda« dopis kojim ih je obavijestio da će se kroz mjesec dana, tj. 30. januara 1942. godine, održati savjetovanje za koje je potrebno pripremiti i ove referate:

»9) Pregled neprijateljskih položaja i garnizona s podacima i skicama.

10) Borbenost kod pojedinih skupina neprijatelja (Talijani, ustaše, domobrani, žandari).«[111]

To je bilo sve o obavještajnoj službi!

Dopis je malo čudno adresiran jer je u to vrijeme Ćanica Opačić bio komandant Kordunaškog partizanskog odreda, Vlado Ćetković komandant Ličke grupe partizanskih odreda, a Veljko Kovačević komandant Primorsko-goranskog partizanskog odreda.

Poslije povlačenja glavnine partizanskih snaga iz zapadne Srbije u Sandžak i istočnu Bosnu, Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju poslao je *30. decembra 1941. godine* Okružnom komitetu za požarevački okrug i instruktoru Pokrajinskog komiteta pismo koje »ne sme pasti u ruke neprijatelja«, a u kome je, između ostaloga naglašeno:

»Dobro pazite koga primate u odrede. Naročito je to sada opasno, jer će neprijatelj ubacivati špijune i diverzante da bi nam pohvatali rukovodioce i razbili odrede na osnovu obaveštenja njihovih špijuna.«[112]

Konačno, jednog od posljednjih dana decembra 1941. godine Tito je poslao Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske i Glavnom štabu NOP-odreda Hrvatske pismo u kome preporučuje koncentraciju više partizanskih jedinica na »varoši gdje ima većih količina oružja«, i dodaje:

»Razumije se da to iziskuje temeljitu pripre-

mu i dobru obavještajnu službu kako bi se takvi pothvati mogli izvršiti s uspjehom i s minimalnim gubicima.«

Slijedili su zatim i ovi reci:

»Pročitali smo vaše cirkularno pismo o zadacima narodnooslobodilačkih odbora. Smatramo da ste stvar postavili dobro. Jedino vam možemo primijetiti izvjesnu zbrkanost u pogledu kompetencija nar(odno)oslob(odilačkih) odbora i nejasnost u pogledu njihovih funkcija. Vi ste na njih svalili sve i svašta. Vi ste u početku dobro kazali: to su organi vlasti, i to narodne vlasti, i njihove zadatke trebalo je svesti svega na 5—6 a ne nabrajati kao što je, npr., organizacija špijunaže itd., jer se time stvara zabuna, pošto treba da se zna da je u ratno vrijeme, kada se vodi borba na život i smrt s neprijateljem izvana i iznutra, to stvar vojne komande. Vi ste, tako reći, sve vojne kompetencije prebacili na nar(odno)oslob(odilačke) odbore. Pošto sada mi nemamo vremena, na ovaj vaš cirkular odgovorićemo u sljedećem pismu podrobnije i izraditi pravila o dužnostima nar(odno)oslob(odilačkih) odbora.«"[3]

U tom pismu Tito ukazuje na »Okružnicu br. 4« koju je, s naslovom »Zadaci NOO na oslobođenom području« CK KPH 6. decembra 1941. godine poslao kao »cirkularno pismo« »svim partijskim organizacijama, komitetima i jedinicama«. Njegova najznačajnija primjedba odnosi se na zaduživanje NOO za organizaciju špijunaže, što je »u ratno vrijeme ... stvar vojne komande«. Takav stav, malo modificiran, zastupljen je i u »Fočanskim propisima«, koji će biti donijeti u februaru 1942. godine.

1942. GODINA

Politički komesar Glavnog štaba Hrvatske Vladimir Bakarić) javio je 2. januara 1942. godine Centralnom komitetu Hrvatske:

»Organizacija je obavještajne i informativne službe još vrlo .traljava. Zamislili smo je uz partizanske organizacije, iako će se morati raditi uglavnom s ljudima izvan partizana. Instituirali smo obavještajnog oficira uz štabove bataljona, ali mislim još uz to pokrenuti specijalnu obavještajnu službu, za koju i ovi ne trebaju ništa znati. Ta bi trebala kontrolirati rad raznih štetočina u partizanskim redovima, a naročito među nepouzdanim oficirima. To ću složiti u skladu s partorganizacijama.«[1]

Nije jasno šta je politički komesar Glavnog štaba Hrvatske mislio pod tim da će »pokrenuti specijalnu obavještajnu službu« za koju ni obavještajni oficiri »uz štabove bataljona ... ne trebaju ništa znati«. O tome u sačuvanim dokumentima iz tog perioda, pa ni u sjećanjima, nema ni riječi. A što se tiče »raznih štetočina«, među kojima se naglasak stavlja na »nepouzdane oficire«, kada su u pitanju posljednji, riječ je, nesumnjivo, o nekim aktivnim oficirima jugoslavenske kraljevske vojske koji su se našli u partizanskim redovima, ali su pod uticajem sve jače propagande ravnogorske četničke organizacije počeli da djeluju razbijački.

U selu Ivančićima na Romaniji održano je 7. i 8. januara 1942. godine, u prisustvu Tita i nekoliko članova CK KPJ, pokrajinsko savjetovanje KPJ za Bosnu i Hercegovinu. U sačuvanim, ali nepotpisanim zabilješkama jednog učesnika tog savjetovanja nalaze se i ovi reci:

»4) — Obavještajnu službu u vojsci moramo bolje organizovati.

(...)

12) — Učvrstiti vojne jedinice. Da bi to postigli moramo:

(...)

d) Pojačati budnost prema rovarenju neprijatelja. Politički komesar treba da odgovara zašto ljudi bježe iz jedinice.«[2]

Prema tim zabilješkama, na savjetovanju u Ivančićima bilo je govora i o obavještajnoj službi, u oba njena oblika - informativnom i kontraobavještajnom. Međutim, dalje od te konstatacije ne možemo zaključivati jer drugih sačuvanih dokumenata s tog savjetovanja nema, a o temi koja nas interesuje ostali učesnici savjetovanja u svojim sjećanjima ne govore.

Centralna tehnika KP Slovenije u Ljubljani umnožila je početkom 1942. godine brošuru »Kratak tečaj za partizanske komandante« (Kratak tečaj za partizanske poveljnike) koju je, na zahtjev »Glavnog štaba slovenačkih narodno oslobodilačkih četa«, u oktobru i novembru 1941. godine, napisao komandant KamničkQg batal~~jona~~ đcjvlarjan Dermagtja. Ü toj su brošuri sažeta iskustva iz dotadašnje narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji, ali i iskustva iz španskog građanskog rata i partizanskih borbi u Srbiji u toku 1941. godine, što je autor posebno i naglasio. Uz to, u tom je radu parafrazirano i Titovo »Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mjesto«, napisano u oktobru 1941. u Užicu.[3]

U brošuri *Kratak tečaj za partizanske komandante* o kontraobavještajnoj i ofanzivnoj obavještajnoj službi govori se u nekoliko pasusa:

»Pod akcijama se podrazumevaju vršenja onih radnji koje nisu neposredni sudari sa oružanom snagom okupatora... tu spadaju likvidacije špijuna i denuncijanata u srezu u kojem trenutno dejstvuje partizanski odred.«[4]

»Nemoguće je zamisliti bilo kakvu istinski uspešnu partizansku akciju ili napad koji bi bili izvedeni bez prethodnog temeljitog plana. A plan nije moguće izraditi ako nema što detaljnijih za to potrebnih podataka. Naročito se taktika iznenađenja, najuspešnije borbeno sredstvo partizana, ne može iskoristiti bez potrebnih podataka o terenu, prilazima, stanju, broju, naoružanju i osiguranju protivnika. Sve te potrebne podatke nam pribavlja izviđanje, bilo neposred-

no, tj. izviđanje samih partizana, ili pak posredno: špijunaža, obaveštajna služba terena, saslušanje domaćih stanovnika, zarobljenika i ranjenika. Iako se posredno pribavljanje podataka ne sme potcenjivati, skoro je uvek potrebno te podatke prekontrolisati neposrednim izviđanjem, ukolio to dozvoljava teren i vreme.

Moramo pak biti svesni toga da ćemo retko kad imati dovoljno podataka i da će tako uvek ostajati izvesne nepoznate koje će nas ometati i koje bi želeli ukloniti.«[5]

»Borba protiv neprijateljskog izviđanja je naročito važan zadatak partizanskih jedinica i mora se izvoditi sa svom temeljitošću. U suprotnosti sa partizanima, protivnici su u svojem izviđanju znatno ograničeni. Njihovi glavni načini dobijanja podataka jesu patrole, a skoro najvažniji - denuncijantstvo i izdajstvo. Dok su njihove patrole u svojem radu znatno ograničene, jer se kreću terenom koji im je nepoznat i na kojem gospodarimo mi, tj. vazda mogu očekivati iznenadni napad s naše strane, dotle se denuncijantstvo i izdajstvo vrlo uspešna sredstva za pribavljanje podataka, koja su im dosad jedino stvarno i donosila uspehe. Zato moramo osobitu važnost polagati na to i u sporazumu sa OF i NZ terena gde se pojave partizanske jedinice odmah pristupiti nemilosrdnom likvidiranju denuncijanata i špijuna. Svako popuštanje u tom pravcu je izraz čistog oportunizma i lakomislenosti, što će se uvek nama samima osvetiti.«[6]

Nakon dvadesetak stranica teksta nailazimo na parafrazu spomenutog Titova »Uputstva kako se osvaja i oslobađa naseljeno mjesto«:

»Pripreme za napad na naseljena mesta jesu sledeće:

1. prikupljanje podataka:

a) posredno - preko organa i članova OF i NZ iz dotičnog mesta - o jačini posade;

- o rasporedu neprijatelja u naselju (kuće, prilazi, prostorije, broj pojedinih kuća, stanovi oficira), naoružanje, mere sigurnosti koje neprijatelj preduzima (straže, njihov razmeštaj, mitraljeska gnezda, ev. prepreke itd.);

— veze (telefon, telegraf, radio);

- patrole (da li se šalju i kuda, u kakvoj jačini i sa kakvim naoružanjem);

— izdajnici, njihove kuće i prilazi do njih;«[7]

Pri kraju brošure autor se još jednom vraća na organizaciju i zadatke kontraobavještajne službe i kaže:

»4. *Obaveštajna služba* se mora organizovati, po mogućnosti, iz civila i delovati tako da agenti neprijatelja ne mogu zadržavati se na oslobođenoj teritoriji ni najkraće vreme. Po selima mora ostati deo Narodne zaštite pod oružjem za stražarsku službu i održavanje reda.«[8]

Za vrijeme boravka na Jahorini kod Sarajeva, najvjerovatnije oko 22. januara 1942. godine, Vrhovni štab NOP i DVJ izdao je naređenje da se pri štabovima partizanskih jedinica formiraju vojni sudovi koji će, pored ostaloga, suditi i licima »okrivljenim za djelo špijunaže«.[9] Taj *prvi akt Vrhovnog štaba posvećen partizanskom sudstvu,* objavljen u »Biltenu« br. 12-13 za decembar 1941. i januar 1942. godine, imao je za cilj da spriječi pojave kao što su, na primjer, bile one o kojima je potkraj avgusta 1941. pisao sekretar Operativnog partijskog rukovodstva CK KPH govoreći o akcijama izvedenim u Lici i na Kordunu:

»15. VIII jedan drug, politički komesar odreda, osudio je na smrt jednog ustaškog špijuna. To je bila narodna istraga i osuda. (...)

18. VIII vođa jednog partizanskog odreda zvani Ćapajev, (iz okoline Vojnića, uhvatio je provokatora i špijuna Grška, mlinara iz Vojnića. Osudio ga na smrt, zaplenio mu 6000 dinara.«[10]

Naređenjem o formiranju vojnih sudova Vrhovni štab je također želio da spriječi partijske forume — mjesne, sreske i okružne komitete — da izriču presude za špijunažu, što je bilo uzelo velikog maha. Međutim, ta praksa, vidjećemo kasnije, ponegdje ipak se zadržala.

Početkom 1942. godine na području između rijeke Neretve i Dubrovnika trebalo je da bude formiran 1. partizanski bataljon. Premda tada nije formiran, Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju poslao je 31. januara te godine »Okružnom komitetu KPH Makarska« direktivu:

»... stavite u dužnost partijskoj organizaciji da prikuplja obavještenja o kretanju i namjerama neprijatelja i da te informacije dostavlja ovome novom formiranom bataljonu, kako bi mogao na vrijeme preduzeti mjere protiv neprijatelja u pravcu kuda bi se on krećao.«[11]

Trebalo je, dakle, da postojeće partijske organizacije na sektoru Neretva — Dubrovnik preuzmu ulogu obavještajnih centara ili punktova bataljona o koje-

mu je riječ. U to vrijeme, to nije bio, izniman slučaj. Mnoge su partijske organizacije širom zemlje na različite načine i u različitim formama uspješno obavljale takve ili slične zadatke.

»Okružni NOO za okrug Krbava« u Lici usvojio je na konferenciji održanoj 15. februara 1942. godine »Pravilnik o radu NOO-a«, čija je tačka 12 (»Sprečavanje špijunaže i nepotrebnog kretanja po selima«) glasila:

> »Da bi se naša narodnooslobodilačka borba mogla što uspješnije voditi, potrebno je upotrebiti sve mjere da se spriječi špijunaša i širenje alarmantnih vijesti. U tu svrhu potrebno je da svaki mjesni narodnooslobodilački odbor kontrolira, preko mjesne straže, kretanje svih stranih i sumnjivih lica.
>
> Mjesna straža je dužna predati mjesnom narodnooslobodilačkom odboru svako ono lice koje se nade bez dozvole ovoga NOO-a, odnosno vojne jedinice kojoj pripada. Mjesni NOO-i će ovakva lica zadržavati u selu, dok ne dobiju o njima tačne podatke.
>
> ... Širenje alarmantnih vijesti i lažnih vijesti treba najenergičnije sprečavati. U težem i ponovljenom slučaju predati na postupak nadležnoj vojnoj vlasti.
>
> ... sprečavanje svim sredstvima raspitivanja o vojnim pitanjima, naročito prije pojedinih akcija...,[12]

Tim »pravilnikom«, na izvjestan je način čak »ozakonjena« partizanska »totalna kontraobavještajna služba«, jer se u njegovoj 14. tački kaže da se »Pravilnik dostavlja (se) svim narodnooslobodilačkim odborima na području okruga Krbava, pa je dužnost narodnooslobodilačkih odbora da njegovu sadržinu saopće i objave najopširnije, kako bi *sav narod bio upoznat sa svojim pravima i dužnostima* (istakli autori), a narodnooslobodilačkim odborima poslužit će isti kao osnovna uputa za sva pitanja rada i upravljanja koja spadaju u njihov djelokrug.«[13]

Sudeći po tom dokumentu, Titovo direktivno pismo o mjestu NOO u organizovanju i radu obavještajne službe, poslano posljednjih dana decembra 1941. godine, u februaru 1942. godine još nije bilo stiglo do CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske, ili pak rukovodioci NOP-a u Lici još nisu bili upoznati s njim.

U naredbi Štaba Metohijskog NOP-odreda od 17. frebruara 1942, poslatoj svim pripadnicima odreda

koji su »položili (su) partizansku zakletvu, ali su živeli kod svojih kuća«," kaže se:

»2) Oprezno pratite rad neprijatelja, i sve njegove namjere i odluke saopštite svojim rukovodiocima, te da se protiv njihove špijunaže i namera preduzmu pravovremene mjere.

3) Biti oprezan prilikom primanja pojedinaca u naše jedinice da se ne bi neprijatelj uvukao i razbio našu organizaciju..."

U naređenju Štaba Nikšićkog NOP-odreda, dostavljenom 25. februara 1942. »Štabu Grahovskog N.O.P. bataljona« stoji:

»I kod nas se petokolonaška banda počela javljati... Formirali smo male udarne jedinice na čelu sa odgovornim drugom, kojima je zadatak da paze na kretanje sumnjivih lica i da u korijenu uguše svaki pokušaj petokolonaške bande da rovari. Ove jedinice patroliraju i danju i noću po selima. Budite i vi tamo budni, jer nije isključeno da i kod vas nešto ne pokušaju..."

Bio je to neuobičajen način borbe partizanske kontraobavještajne službe protiv rovarenja neprijateljske agenture na oslobođenom teritoriju.

Jednog od posljednjih dana februara 1942. godine Vrhovni komandant NOP i DV Jugoslavije izradio je u Foči »Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada«. Međutim, u tom aktu nije spomenuta obavještajna služba.

Potkraj februara 1942. godine Vrhovni štab u Foči izradio je dokumente poznate pod nazivom »Fočanski propisi«. Prvi od njih nosio je naslov »Zadaci i ustrojstvo narodnih oslobodilačkih odbora«, a drugi »Objašnjenja i uputstva za rad narodno-oslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima«. U prvom dokumentu, u 4. tački rečeno je i ovo:

»Borba protiv špijuna, izdajica, plaćenika i agenata neprijatelja, protiv sabotera i panikera pripada u prvom redu vojnim vlastima uz saradnju NOO. Krivice po ovim djelima sude vojni sudovi. Obavještajna služba takođe spada u nadležnost vojnih vlasti.«[17]

Tim su dokumentom afirmisani Titovi pogledi na mjesto i ulogu NOO-a iznijeti u njegovom pismu poslanom s Podromanije ili iz Bijelih Voda »oko 1. januara 1942.« Centralnom komitetu KPH i Glavnom štabu Hrvatske.

Glavni štab Hrvatske dostavio je 1. marta 1942.

»komandantu Kordunaške grupe partiz(anskih) odreda« dopis u kojemu su se našli i ovi reci:

»Od vas još do danas nismo primili ni jednog političkog obavještajnog izvještaja, mada nam je poznato da imate relativno najbolje obavještajne oficire, koji sigurno nešto rade.«[18]

Međutim, tog istog dana, 1.marta, Štab Grupe kordunaških NOP-odreda (»Komesarijat«) dostavlja Glavnom štabu Hrvatske izvještaj koji donekle demantuje njegove optimističke ocjene:

»*/ odred:* (...) Komandant, komesar, operativni) i inf(ormativni) oficir svi vrše svoju dužnost u potpunom redu. Obavještajna služba potpuno organizovana.

II odred: (...) Osnovna greška jeste u tome što štab II odreda nije kompletan (nema operativnog) niti ob(avještajnog) oficira) (...)•[19]

Štab Grupe NOP-odreda za Liku dostavio je »komandantu Glavnog štaba Hrvatske« 2. marta 1942, »Izvještaj obavještajne službe«:

»1) Odmah po primitku uputstva G.Š.H. za organizaciju političke obavještajne službe, pristupili smo organizovanju iste na terenu. Umnožili smo pomenuta uputstva i poslali ih, zajedno s konkretnim uputstvima Štaba ove Grupe, svim bataljonima i odredima. Međutim, samo mali broj štabova shvatio je svoju dužnost i pristupio odmah organizovanju obavještajne službe. Većini štabova trebalo je po nekoliko puta slati opomene i naredbe da predlože Štabu Grupe svoje obavještajne oficire i da pristupe radu na tom polju. Neki štabovi, a među njima u prvom redu štab I odreda, nisu još pristupili organizaciji pol(itičke) obavj(eštajne) službe, a niti su Štabu Grupe predložili svoje obavještajne oficire. Na posljednjoj vojnoj konferenciji oštro je kritikovana ta njihova nemarnost i nedisciplinovanost. U bataljonima gdje su uspostavljeni obavještajni oficiri, organizacija obavještajne službe još uvijek se nalazi takorekuć u povoju. Mreža obavještajnih povjerenika još uvijek je jako uska i slaba, a povjerenici, kao i sami obavještajni oficiri, ljudi jako neiskusni. Obavještenja koja dobivamo od njih većinom su mršava, a uglavnom i neprovjerena.

Da bi se obavještajna služba postavila na solidniju bazu i da bi mogla odgovoriti dužnosti koja se postavlja pred nju, riješili smo da u naj-

kraće vrijeme održimo konferenciju obavještajnih oficira svih bataljona i odreda. U vezi s tim bilo bi potrebno da nam pošaljete neka konkretna uputstva, pošto vi sigurno imate više iskustva u stvarima iz te oblasti.«[20]

»Uputstva GŠH za organizaciju političke obavještajne službe« o kojima je riječ dostavljena su podređenim štabovima dva mjeseca ranije, 25. decembra 1941. godine!

Štab Grupe kordunaških NOP-odreda dostavio je *7. marta 1942.* godine »svim komandantima odreda i bataljona i komesarima« uputstvo »ODBRANA OSLOBOĐENOG TERITORIJA«, u kojemu se, u tački 2, nalazilo i poglavlje »Obavještajna služba«:

> »Glavni uslov da bi blagovremeno i pravilno mogli odgovoriti na svaki pokret neprijatelja jeste blagovremeno znati za pokret neprijatelja i za njegove namjere i zato je nužno imati dobro organizovanu obavještajnu službu.
>
> Obavještajna služba treba biti savjesno organizovana i planski rukovođena. Kao saradnike obavještajne službe treba iskoristiti civilno stanovništvo i davati im tačne upute šta oni treba da rade.
>
> Naročitu važnost treba posvetiti stvaranju veza i iskorištavanju naših prijatelja u neprijateljskoj pozadini. Organizovati sistem kurira kako bi obavještenja stizala u kratkom vremenu. Nastojati svim sredstvima prodrijeti u neprijateljske vojne jedinice i povezati se sa prijateljima kojih bez sumnje ima.«[21]

Za razliku od Titova »Uputstva kako se drži-brani oslobođeni teritorij«, sastavljenog sredinom oktobra 1941, u kome se, u poglavlju »Obavještajna slubža«, insistiralo samo na kontraobavještajnim aktivnostima, u ovom je dokumentu riječ isključivo o ofanzivnoj obavještajnoj službi.

Štab Prvog slavonskog NOP-bataljona - štab odreda tada još nije postojao — izdao je 12. marta 1942. godine naredbu:

> *»Komandirima, politkomesarima i politdelegatima i partizanima.*
>
> Svaku akciju uvijek treba dobro pripremiti. U tu svrhu treba organizirati stalnu izviđačku službu kao i dobru obavještajnu službu. U obavještajnoj službi treba se služiti samo s našim patrolama i pojedinim partizanima, ne samo sa pojedinim seljacima nego treba nastojati da se

dopre u tome pogledu što bliže neprijatelju i do što točnijih podataka o njemu.«[22]

To je klasičan primjer ispreplitanja izviđačke i ofanzivne obavještajne službe. Granica između njih nije postavljena, a svi rukovodioci i borci zaduženi su da se bave obavještajnom službom. Moglo bi se reći da je to bilo neminovno jer je 1. slavonski NOP-bataljon, u vrijeme kada je ta naredba izdana, bio jedina partizanska jedinica na širokom području Slavonije.

Načelnik Vrhovnog štaba 13. marta 1942. naređuje »Operativnom sektoru partizansko-dobrovoljačkih trupa na sektoru Rogatice« da se »na sektoru Goražde-Rogatica formira (se) partizansko - dobrovoljački odred« i za komandanta tog odreda postavlja Gojka Krezovića. U toj se naredbi nalaze zatim i ovi reci:

»Organizovati službu izviđanja i obavještajnu službu. Za ovo uzeti povjerljive osobe. Naročito je potrebno razviti obavještajnu službu oko Višegrada, kao i u predjelu Sandžaka, sjeverno od Čajniča- ka Rudom. O organizaciji ove službe izvijestiti nas. Drug Krezović najbolje poznaje mjesne prilike, pa on treba da dobro organizuje ovu službu.«[23]

Taj dokument pokazuje da je ponekad i komandant neke jedinice bio direktno zaduživan za organizaciju obavještajne službe. Bilo je, međutim, slučajeva kada je, sticajem okolnosti, taj zadatak povjeravan i nekom drugom članu štaba. Tako Ivan Džina Gligorijević kaže da se u Štabu Krajinskog NOP-odreda (istočna Srbija) početkom oktobra 1941. nalazio »član štaba za vezu sa pozadinom Stanoje Gačić« i napominje:

»Kad sam razgovarao sa Stanojem objasnio mi je da su njegovi zadaci bili: snabdevanje, obaveštajna služba i formiranje mesnih desetina po selima«.[24]

Dakle, u Krajinskom NOP-odredu na neki su način bile objedinjene intendantska i obavještajna služba!

Milovan Dilas, delegat Vrhovnog štaba, poslao je 25. marta 1942. godine pismo »Peku Dapčeviću, Blažu Jovanoviću i Milinku Đuroviću, partijskim i vojnim rukovodiocima u Crnoj Gori«, u kojemu, u vezi s aktivnošću partijskih organizacija u partizanskim jedinicama, kaže i ovo:

»Zaboravio sam da napomenem da sekretar bataljonskog komiteta treba da bude zamjenik političkog komesara. Za sekretara bat(aljonskog) komiteta uzmite najboljeg, najčvršćeg, najodani-

jeg partijca koji će znati da rukovodi Partijom i biti u stanju *da otkrije neprijateljsko gnijezdo koje se, čak zamaskirano partijskim članstvom, nalazi u njoj*.«[25] (istakli autori)

Tim je uputstvom zamjenik političkog komesara bataljona de facto zadužen za kontraobavještajnu službu u bataljonu!

Glavni štab NOP-odreda Hrvatske 28. marta 1942. godine javlja Vrhovnom štabu o zaključcima sjednice Glavnog štaba, pa između ostaloga, u poglavlju »Popunjenje Glavnog štaba i uređenje tehnike«, piše:

»(...) Stanko — - —, politkom bataljona, zatim član Banijskog štaba i član OK, za obavještajnog oficira.(.. ,)«[26]

Pisci tog izvještaja znali su samo Stankove funkcije, ali mu nisu znali prezime. Međutim, bio je to Stanko Bjelajac, ali on nikada nije preuzeo dužnost obavještajnog oficira Glavnog štaba Hrvatske.

Vrhovni komandant NOPO i DV izdao je *marta 1942. godine* (bez potpisa i datuma) naredbu »Dužnosti partizanskih straža«, u kojoj je stajalo:

»Partizanske straže su organi komande mjesta i štabova n(arodno)oslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda.

Dužnosti ovih straža jesu:

5. Kontrolišu rad seoskih straža.(...)

7. Organizuju obavještajnu službu i službu veze i transporta preko svoje teritorije.«[27]

Na teritoriju Slovenije postojali su terenski odbori (organizacije) Osvobodilne fronte koji su sarađivali s partizanskim jedinicama. Da bi uklonio nesporazume u njihovim međusobnim odnosima, Glavni štab Slovenije je 12. marta 1942. godine poslao »komandantu štaba bataljona« (riječ je o Drugom štajerskom bataljonu) pismo u kojemu je stajalo:

»1.) Terenske organizacije nisu podređene štabovima, nego Izvršnom odboru OF, ali imaju obaveze prema partizanima i njihovim štabovima:

a) (...)

b) vrše obaveštajnu službu, javljaju partizanskim) odredima o kretanju okupatorskih vojnika, o njihovim položajima, o magazinima itd.; daju partiz(anskim) jedinicama na raspoloženje pouzdane vodiče koji dobro poznaju teren.«[28]

»Konferencija obavještajnih oficira svih bataljona i odreda«, čije je održavanje najavio Štab Grupe

NOP-odreda za Liku u svom »Izvještaju obavještajne službe«, dostavljenom 2. marta 1942. »komandantu Glavnog štaba Hrvatske«, održana je 25. marta iste godine. Štab Grupe NOP-odreda za Liku o njenom je toku obavijestio Glavni štab Hrvatske dopisom od 30. marta:

»25. III. 1942. održana je prva konferencija političkih obavještajnih oficira. Na konferenciji su bili zastupljeni I. Odred »Velebit« (tada jedini odred u Lici — primj. autora) i svi bataljoni. Dnevni red konferencije bio je:

1. Referat i izvještaj političkog obavještajnog oficira Grupe.
2. Izvještaj obavještajnih oficira Odreda i bataljona.
3. Budući rad.
4. Razno.

Konferencija je, može se kazati, potpuno uspjela. Konstatovani su svi propusti i greške u radu. I u referatu i u diskusiji, najveća se pažnja obratila istrijebljenju četničkih bandi. Konstatovano je, da su četničke bande u sadašnjem momentu glavna opasnost, pošto prestavljaju glavni oslonac fašističkog okupatora u našoj pozadini. Zaključeno je, da se pristupi generalnom i sistematskom čišćenju našeg teritorija od svih onih tipova, koji, na bilo koji način, ometaju našu narodno-oslobodilačku borbu. U tu svrhu napravit će se u svakom kotaru spisak četničko-špijunskih bandita i izdajnika i dostaviti Štabu Grupe.

To je što se tiče konferencije.«[2']

Konferencija je bila posvećena isključivo kontraobavještajnoj službi koja je, uostalom, prema uputstvu Glavnog štaba Hrvatske od 25. decembra 1941. godine, i bila jedina preokupacija političkih obavještajnih oficira.

»Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda« izdao je 23. aprila »NAREDBU kao tumačenje Pravilnika Narodne zaštite«, donijetog tri mjeseca prije, 24. januara iste godine. U tom je tumačenju, u tački c) Člana 8, stajalo i ovo:

»c) *organizacija obavještajne službe* (istakli autori): izrada spiskova neprijateljskih agenata po našim selima i varošima, nadziranje tih elemenata, organizacija brze pošte o kretanju neprijatelja, skupljanje opštih podataka o snazi i kretanju neprijatelja, likvidacija neprijateljskih

agenata i uopšte izdajnika, potpuno čišćenje naših varoši i sela od belogardističkih i petokolonaških elemanata.«[30]

U vezi s tim dokumentom treba istaći da se u njemu jedinicama Narodne zaštite prvi put daju konkretni zadaci s područja kontraobavještajne službe. Do tada, ni u uputstvu o organizaciji Narodne zaštite, ni u prvom tumačenju njenog pravilnika to nije bio slučaj.

U pismu upućenom 29. aprila 1942. Glavnom štabu NOP-odredba za Crnu Goru i Boku, Tito prvi put govori o načinu i uslovima formiranja komandi područja i komandi mjesta »na oslobođenim teritorijama odreda« i precizira njihove zadatke, kojima pripadaju i:

»(...) staranje o redu i poretku na svome području, razvijanje obavještajne službe, održavanje tijesnog kontakta s NOO i staranje o privođenju u djelo odluka ovih odbora (...)

U sadašnjim uslovima komande područja treba da ustanove partizanske straže. Komande mjesta ustanovljavaju se s osvajanjem većih mjesta. Dužnosti partizanskih straža vide se iz priloga.«[31]

U prilogu tog dopisa nalazilo se Titovo »Uputstvo o dužnostima partizanskih straža« izdano u martu iste godine.

Šarenilu organizacijskih formi partizanske obavještajne službe dala je svoj doprinos i »Naredba Br. 6 Štaba Treće grupe slovenačkih partizanskih odreda od 29. aprila 1942.« o formiranju Trećeg bataljona Notranjskog odreda »Miloš Zidanšek« i proleterske udarne čete. Njome se precizno određuje da štabove odreda i bataljona sačinjavaju samo komandant, politički komesar i operativni oficir, uz dodatak:

»5. Mesto funkcije zamenika komandanta uvodi se funkcija operativnog oficira u štabovima odreda, bataljona i četa. Operativni oficir ima savetodavni glas u rukovodstvu čete. Dužnost mu je da priprema akcije skupljanjem podataka preko obaveštajne službe i izviđanjem i da sudeluje u važnijim akcijama.«[32]

Međutim, samo dan kasnije, 30. aprila, Štab II grupe partizanskih odreda šalje Glavnom štabu Slovenačkih partizanskih odreda »Raport br. 3«, u kome se, s obzirom na sastav štabova zauzima drugačiji stav:

»11. Za upotpunjavanje štabova predlažemo: zamenika politkomesara koji uglavnom obavlja

funkcije part(ijskog) sekretara. Bez part(ijskog) sekretara, oslobođenog svih drugih funkcija, ne može se zamisliti delovanje bataljona. U svakom štabu mora biti šef obaveštajne službe, što se kod nas vrlo dobro pokazalo. On ima sledeće zadatke: organizovati mrežu obaveštajnih organa na terenu, povezati ih u kanale koji vode u logor, prikupljati sav materijal o snagama i kretanju neprijatelja, organizovati osmatračke patrole, skupljati podatke o oružju i spremi na terenu, skupljati podatke o denuncijantima i organizovati nadzor nad njima. Praktično je to najživlja veza sa terenom, tako da istovremeno obavlja političke funkcije na terenu: priprema mitinge, skuplja hranu i pruža političku pomoć TO (teritorijalnim organizacijama Osvobodilne fronte — primj. autora). Sa našim šefom obaveštajne službe, drugom Bregarom (Tone Marinček — primj. autora), imamo najbolja iskustva. Sav teren oko nas je isprepleten mrežom obaveštajnih organa. Najmanji pokreti Italijana se obaveštajnim kanalima i iz najudaljenijih krajeva u okrugu odmah dostavljaju u štab. Svaki štab bataljona i viših jedinica mora imati svog šefa obaveštajne službe koji se posvećuje isključivo samo tom poslu.«[33]

Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda poslao je 1. maja 1942. godine preko Zagreba Vrhovnom štabu opširan izvještaj za period od 25. decembra 1941. do 1. maja 1942. godine, s naknadnim »Dodatkom od 11. maja 1942«, u kojem je bilo i posebno poglavlje »Služba obaveštavanja i bezbednosti«:

»Sa organizacijom službe obaveštavanja i bezbednosti počeli smo krajem leta 1941. Najpre smo odredili kolegij od 3 člana i medu njima rasporedili rad i to:

1. vojna obaveštajna, 2 civilna obaveštajna i 3. egzekutivna.

Civilnu obaveštajnu (službu) podelili smo na dva dela: a) masovnu i b) specijalnu. Masovnu smo organizovali tako da su sve partiske i OF organizacije dobile zadatak da osmatraju svoju okolinu i organizovano saopštavaju dalje: rad Bele garde, denuncijanata, Ovre i Gestapoa itd. Za specijalnu postavili smo posebni aparat. Ova ima zadatak da istražuje i prati slučajeve koje saopštava masovna. Posle svršene istrage stvar se izručuje egzekutivi. Specijalna obaveštajna je

pored toga uspostavila veze sa svim važnim javnim uredima i takode sa okupatorskim. Zadatak civilne je pratiti Belu gardu, posmatrati manje sigurne saveznike, Gestapo, Ovru i kriminalne tipove koji u ime OF kradu i iznudavaju novac.

Za vojnu obaveštajnu najprije smo hteli da postavimo poseban aparat ali je iskustvo pokazalo da je najbolje organizovati vojnu na isti način kao masovnu civilnu. Sada sve partiske i OF organizacije posmatraju i saopštavaju sve stvari koje su važne za Glavni štab.

(...)

Celokupna obaveštajna služba i egzekutiva je u partiskim rukama. Kadar se sastoji od partijaca, kandidata, skojevaca i simpatizera. Organizacija je uspostavljena u Ljubljanskom i Novomeštanskom okružju, a u ostalima još nije, ili pak je još u početku. Ipak, likvidacija denuncijanata itd, u ostalim okružjima ne zaostaje jer ovaj rad vrše Narodna zaštita i partizani. Naoružanje egzekutive je pištolj i bombe.«[34]

Stab Primorsko-goranskog NOP-odreda dostavio je 5. maja 1942. godine GŠH »Obavještajni izvještaj« koji je počinjao riječima:

»Otpočeli smo sa organizacijom političke obavještajne službe u Odredu. Imenovan je politički obavejštajni oficir u Odredu. Naredili smo štabovima bataljona da nam odmah predlože polit(ičke) obavještajne oficire i dali smo im uputstva za sve štabove bataljona kao i komande četa o organizovanju polit(ičke) obavještajne službe.(...)

Kako je to sve tek u formiranju, do sada nije bilo nekih sistematskih rezultata, ali se nadamo da ćemo brzo uspjeti planski organizovati tu službu.«[35]

Riječ je o kontraobavještajnoj službi odnosno o postavljanju političkih obavještajnih oficira u bataljonima na osnovi uputstva GŠH od 25. decembra 1941. godine! A kako je do tada ta služba funkcionisala, vidi se već iz sljedećeg pasusa, u kome se kaže da:

»... su se hapšenja i istrage poduzimale na inicijativu komandi pojedinih četa pa i samo likvidiranje neprijateljskih elemenata, a da o tome nisu štabovi bataljona, a pogotovo štab odreda bili detaljno obavještavani.

U mnogim slučajevima do sada vršilo se likvidiranje neprijateljskih agenata bez detaljnog

ispitivanja tako da se nije došlo do onih podataka do kojih bi se kod ozbiljnijeg saslušavanja došlo.«[36]

Na kraju tog izvještaja, koji su potpisali »Polit(ički) obavještajni oficir V .... Buluk« i »Polit(ički) komesar Mijo Vuletić« stoji:

»... da neprijatelj pokušava svim silama da prodre u naše redove kao i u oslobođenu pozadinu i imao je uslijed našeg nesistematskog rada i nemarnosti uspjeha.

Napominjemo da većina bataljona nema još političke obavještajne oficire, dok u četama povjerenici ne obavljaju svoju dužnost kako treba ili također još nisu postavljeni.

Sve te manjkavosti otklonit će se u najkraćem vremenu i bit ćemo u mogućnosti da dajemo detaljnije i preciznije izvještaje, koje sad uslijed pomanjkanja obavještenja ne možemo dati.«[37]

U toku prvih mjeseci 1942. godine Vrhovni štab je više puta upozoravao podređene štabove na potrebu razvijanja obavještajne službe. Međutim, bila su to lakonska, samo načelna naređenja

Načelnik Vrhovnog štaba dostavio je 28. januara 1942. godine »Štabu Durmitorskog NOP-odreda« uputstvo u »pogledu taktičkog rada«. U njemu se kaže i OVO:

»5. Razviti na cijelom rejonu izviđačku i obavještajnu službu.«[36]

— U odluci vrhovnog komandanta NOV i DV o formiranju Operativnog štaba NOPO za Hercegovinu, donijetoj prvih dana februara 1942. godine, našle su se i ove dvije rečenice:

»Isto tako i obavještajnoj službi posvetiti veliku pažnju. Ovu organizovati preko pouzdanih i povjerljivih lica.*[39]

U pismu poslanom 3. marta 1942. iz Foče »Operativnom štabu istočne Bosne« Tito o obavještajnoj službi kaže samo ovo:

»Razvijajte obavještajnu službu.«[40]

Načelnik Vrhovnog štaba 11. marta 1942. naređuje »Štabu Kalinovičkog NOP odreda« pored ostaloga:

»7) Razvijte izviđačku i obavještajnu službu što dalje.«[41]

Načelnik Vrhovnog štaba 1. aprila 1942. naređuje »Štabu Drinskog NO dobrovoljačkog odreda«:

»Razvijte u pravcu Višegrada izviđačku i obavještajnu službu.«[42]

U pismu dostavljenom 18. aprila 1942. Operativnom štabu za istočnu Bosnu »komandant Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije« naređuje i ovo:

»2) Treba razviti dobru izviđačku i obavještajnu službu. Uvijek treba doći do saznanja kuda nastupaju glavne neprijateljske snage, pa se redovno uklanjati ispred njih«."

Čini se da je postalo očigledno da s partizanskom obavještajnom službom - u oba njena oblika i ofanzivnom i defanzivnom, nešto nije u redu. Zato je Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije - zapravo njegov »Odsek II« - izradio 6. maja 1942. godine, u Foči detaljno uputstvo o mjestu i ulozi, načinu organizovanja i zadacima obavještajne službe. Izostavljajući samo nebitne pasuse, donosimo taj dokument gotovo u cjelini:

»U našim usmenim i pismenim direktivama stalno je naglašavana potreba i značaj uspostavljanja obavještajne službe u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama, kao i u pozadini gde se nalaze i operišu naše oružane snage. Međutim, vojni i politički rukovodioci nisu posvetili dovoljno pažnje ovom pitanju, a partijske organizacije, manje-više, zapostavile su ovaj važan sektor u borbi protiv neprijatelja. U tom pravcu učinjeni su veliki propusti, koji su nam se i ranije, a naročito u poslednje vreme, svetili. S proširenjem naših borbenih snaga, stvaranjem dobrovoljačkih četa, bataljona i odreda, pitanje obaveštajne službe postalo je još aktuelnije i zahtevalo je što hitnije i što pravilnije rešenje. Nebudnost odgovornih vojnih i političkih radnika dovodi do nemilih i štetnih događaja ne samo u dobrovoljačkim jedinicama nego i u partizanskim redovima. U naše redove često su se mogli uvući nepoželjni, pa čak i neprijateljski elementi, koji su vešto iznutra razarali naše boračke jedinice, potkopavali autoritet komandnog kadra i razbijali političko jedinstvo i jedinstvo komande...

Moglo bi se navesti masu primera koji dokazuju nebudnost naših drugova i svu štetnost nedostajanja obaveštajne službe. Na takve primere može se naići naročito u dobrovoljačkim jedinicama, gde se iza leđa naših drugova, koji se tamo nalaze na vojnom ili političkom radu, kuju

planovi protiv partizana, nagovara ljudstvo na napuštanje položaja, na otkazivanje poslušnosti vojnoj komandi i prelaženje na stranu neprijatelja, okupatora i njihovih slugu.

Briga o ljudima treba da bude jedan od glavnih zadataka. Mnogi bi se mogli sprečiti da podu stranputicom, ako im samo blagovremeno ukažemo na pravi put. Ljude treba uzeti onakve kakvi su i proučavati njihove mane i razne sklonosti, jednom reči, znati u prste njihovu prošlost. Tek na osnovu toga može se pravilno raditi na njihovom prevaspitavanju i postići dobri rezultati.

Druga i najvažnija strana ovog pitanja jeste nepostojanje skoro nikakve obaveštajne i izviđačke službe o neprijateljskim snagama, pravcu njihovog kretanja i rasporedu položaja. Mnogi naši napadi na neprijatelja propali su ili su dali slabe rezultate samo zato što se, usled nepoznavanja neprijateljskog terena, nije mogla čuvati tajnost kretanja naših trupa. Mnogo puta propuštena je prilika za napad na neprijatelja samo usled nemanja nikakvih, ili usled dobivenih lažnih podataka o snagama neprijatelja i njihovom rasporedu. Nije redak slučaj da pojedinci, pa i štabovi u celini, podnesu netačne izveštaje o neprijatelju. Na osnovu takvih izveštaja nikad se ne mogu doneti pravilni zaključci o vojnoj situaciji i izdati potrebne naredbe.

Povlačeći iskustva iz dosadašnjeg rada na ovom sektoru, moramo hitno preduzeti mere za otklanjanje svih nedostataka. Stoga je nužno učiniti sledeće:

1. U štabovima proleterskih brigada, partizanskih i dobrovoljačkih odreda, treba odrediti najpouzdanijeg druga, obavezno člana KPJ,' kao odgovornog za organizaciju i funkcionisanje obaveštajne službe u njegovim jedinicama i na terenu njegovog odreda. Ovaj drug podnosi izveštaj o svome radu samo štabu brigade, odnosno glavnim štabovima odreda, i direktno preko naročito pouzdanih kurira, Vrhovnom štabu - II odsek.

2. Drugovi odgovorni za obaveštajnu službu u glavnim štabovima brigade i odreda, imaju odrediti, naslanjajući se na pomoć partijskih organizacija, svoje obaveštajce u svim nižim vojnim jedinicama i na terenu na kome odred dej-

stvuje (u sporazumu sa part(ijskim) organizacijama) na terenu).

3. Čitava linija obaveštajne službe mora biti strogo zakonspirisana. Čak i pojedini obaveštajci ne smeju znati jedan za drugog, zapravo stvar treba postaviti tako, da jedni druge kontrolišu, kako bi se i na taj način proveravala tačnost izveštaja.

4. U interesu prikupljanja za nas dragocenih podataka, mogu se upotrebiti najrazličitija sredstva, kao i davanje novčanih nagrada gde se to ukaže potrebno.

U pogledu zadataka obaveštajaca, važno je obratiti pažnju na sledeće:

a) U vojnim jedinicama obaveštajci moraju biti najbudniji i stalno imati u vidu kretanje svakog sumnjivog i neproverenog pojedinca. Oni treba da kontrolišu veze i odnose pojedinaca s narodom na terenu na kome se jedinica nalazi, sa građanstvom u gradovima itd., a isto tako tim putem treba kontrolisati samo građanstvo, njegov stav, kretanje, odnos prema nama ili prema neprijatelju itd.«"

To uputstvo II odsjeka Vrhovnog štaba — kojim se, pored ostaloga, dopunjuje »Statut proleterskih brigada« i definiše funkcionisanje obavještajne službe u njima - potpisao je Marko (Aleksandar Ranković) i poslao ga »svim centralnim, pokrajinskim i oblasnim komitetima KPJ, štabovima proleterskih brigada i partizanskih odreda«, uz posebno popratno pismo CK KPJ, pisano također 6. maja 1942. godine, koje je također on potpisao. Pismo je glasilo:

»Dragi, drugovi,

U prilogu dostavljamo vam pismo II (odseka) Vrhovnog štaba o značaju i potrebi obaveštajne službe. Koliko je važno imati dobro organizovanu obaveštajnu službu u vojnim jedinicama i preko njih u pozadini, toliko je isto važno da se ovim pitanjem pozabave i naše partijske organizacije. U ovom part(ijske) organizacije moraju ostvariti koordinaciju sa vojnom linijom i pružiti joj punu pomoć. Osim toga, part(ijske) organizacije) imaju se i posebno pozabaviti ovim pitanjem i svuda stvoriti mrežu ob(aveštajne) službe. Zadaci su isti oni koji su izloženi u navedenom pismu, ali metodi rada po ovoj liniji mogu biti drukčiji i raznovrsniji. Iako ova linija mora biti zakonspirisana, ipak je treba postaviti što šire.

Svaki partijac mora biti obaveštajac svoje organizacije, a da bi to postigao, trebalo bi da bude povezan sa što širim krugom ljudi iz raznih društvenih slojeva. Nije redak slučaj da naše part(ijske) org(anizacije) ne izvrše svoj zadatak samo iz neobaveštenosti i nedovoljnih podataka nužnih za pravilno izvođenje postavljenog zadatka. Nije redak slučaj da naši drugovi nastradaju prilikom izvođenja zadatka baš iz istih razloga.

Klasni neprijatelj ne miruje, on pušta svoje otrovne pipke svuda, pokušava da na sve moguće načine prodre u naše redove kako bi u danom momentu mogao naneti štete našoj stvari. U mnogim slučajevima neprijatelj je mogao biti sprečen u ostvarenju svojih planova samo da smo mi na vreme organizovali i kontraobaveštajnu službu. Mnoge naše organizacije i danas se nepravilno odnose prema ovome pitanju, zapostavljaju ga i potcenjuju. Našim akcijama možemo pogoditi neprijatelja u najosetljivije mesto ako prethodno upoznamo njegovu snagu, nameru i moral kod onih na koje se on opire. To ne predstavlja nikakve poteškoće za nas, jer smo mi jedina Partija povezana sa najširim narodnim masama i neizmerno voljena od tih masa. Nesumnjivo, najuspelije akcije izvele su one organizacije koje su svoj plan pravile na osnovu poznavanja najosnovnijih elemenata potrebnih za izvođenje akcije.

Stoga se pozivaju sve part(ijske) org(anizacije) da priloženo pismo prouče i odmah postupe shodno izloženim direktivama. O svim prikupljenim važnijim podacima dužne su part(ijske) org(anizacije) odmah izvestiti zainteresovane a isto tako redovno dostavljati nama izveštaje o radu po ovoj liniji.«[45]

To su — osim strogo obavještajnog izvještaja komandanta mjesta Radoinja, poslatog »delegatu Vrhovnog štaba drugu Marku* 9. decembra 1941. - prvi dokumenti koji dokazuju da je Aleksandar Ranković Marko kao član Vrhovnog štaba zadužen za obavještajnu službu.

Istovremeno je popratno pismo uz uputstvo II odsjeka Vrhovnoga štaba prvi dokument u kome se s najvišeg mjesta daje direktiva o stvaranju *posebne, zakonspirirane partijske obavještajne službe!*

Nakon samo dva dana, 8. maja 1942, Okružni ko-

mitet KPJ za Foču dostavio je Centralnom komitetu KPJ izvještaj:

»VII. *Obavještajna služba* - Ovoj važnoj strani naše borbe naš OK nije posvetio dovoljno pažnje. Rđava strana toga odrazila se u mnogim slučajevima u našim vojnim jedinicama.

Svjesni ogromne uloge obavještajne službe, mi ćemo u duhu direktiva CK (Odsjek II) što hitnije otkloniti ovaj nedostatak i pristupiti organizovanju obavještajnog aparata po primjeru slavne boljševičke obavještajne službe.«

A u zaključku izvještaja OK KPJ za Foču konstatuje da ga »čeka (nas) hitan i zamašan rad na organizaciji obavještajne službe, na čemu se tako reći nije ništa uradilo«.[46]

Sam Okružni komitet KPJ za Sandžak u izvještaju poslanom Centralnom komitetu KPJ 15. maja 1942 pisao je:

»Potvrđujemo prijem vašeg pisma i pisma Vrhovnog štaba o obavještajnoj službi. Mi smo pred partijske organizacije i Glavni štab već bili postavili to pitanje te su nam vaša pisma pomogla da konkretnije, oštrije i hitnije pristupimo ostvarenju tog zadatka. U prilogu vam šaljemo pismo koje smo po tom pitanju uputili bjelopoljskoj organizaciji, a slična pisma smo uputili i ostalim mjesnim komitetima.«[47]

Nismo mogli da utvrdimo kada je i u kojoj formi Okružni komitet KPJ za Sandžak »pred partijske organizacije i Glavni štab« NOP-odreda i DV za Sandžak već postavio pitanje obavještajne službe. Pismo poslano bjelopoljskoj partijskoj organizaciji, pored ostaloga, insistira na stvaranju ilegalnih partijskih organizacija koje će moći opstati i nastaviti s partijskim obavještajnim radom i u slučaju da njihov teren ponovo zaposjednu okupatori i kvislinzi. Bio je to rezultat teških iskustava iz Srbije, gdje se nije tako postupilo, ali i činjenica da je velika neprijateljska ofanziva, treća po redu, koja će zahvatiti i Sandžak, već bila u toku.

S obzirom na direktive koje sadrži i način na koji su formulisane, te na to da su »slična pisma« poslana »i ostalim mjesnim komitetima« na teritoriju Sandžaka, dio pisma poslanog 13. maja 1942. godine »Mjesnom komitetu za srez bjelopoljski«, koji se odnosi na uputstva Vrhovnog štaba (II Odsjek) od 6. maja, dajemo in extenso:

»Dragi drugovi,
(...)

U prilogu vam isto tako dostavljamo pismo Vrhovnog štaba o uspostavi obavještajne službe u našim odredima. I ako će Glavni Štab za Sandžak preduzeti u tom pogledu potrebne mjere, vi ste dužni da imate nadzor nad tim radom, da pomažete štabove u tom poslu. Ne smije se desiti da štabovi olako kao do sad prelaze preko tog pitanja. Odgovornim drugovima po štabovima treba objasniti u duhu pisma Vrhovnog štaba da je to za nas životno pitanje.

U vezi s tim ponovo vam skrećemo pažnju na ogromnu važnost stvaranja ilegalnog partiskog aparata. U tom pogledu dajemo vam sledeće sugestije:

1. Partiski ilegalni aparat ne smije se pretvoriti u obavještajnu službu pri štabovima. Partija ima svoju obavještajnu službu, svoj ilegalni aparat, svoje ilegalne kanale, a vojska svoje. Međutim treba da postoji uža saradnja između jednog i drugog aparata. Tu i tamo Partija može u tom pogledu da pomogne vojsku svojim vezama, kao što može i da upotrijebi vojne veze i kanale tu gdje ona još nije uspjela da prodre. Između druga odgovornog pred MK za obavještajnu službu (partijsku) i za ilegalni partijski aparat i odgovarajućih organa pri štabovima, treba da postoji veza i uzajamno saopštavanje dobivenih obavještenja.

2/ Radi veće konspiracije i očuvanja u ilegalnosti nekompromitovanih kadrova potrebno je osnivati specijalne ćelije od nekompromitovanih članova Partije. Time imaćemo možda izvjesnu organizacionu anomaliju, jer u istoj opštini, u nekim slučajevima, djelovaće dve partijske ćelije. Ali je to potrebno radi toga što česta sastajanja između kompromitovanih i nekompromitovanih kadrova ubrzo će kompromitovati i ove poslednje. Inače i rad (i) zadaci ilegalne ćelije treba da se razlikuju od rada i zadataka ćelije u kojoj učestvuju mahom kompromitovani ljudi. Nekompromitovani članovi Partije ne izlažu se na legalnim poljima rada. Njihova je djelatnost tajna do najveće mjere. Oni mogu obično služiti za obavještajnu službu, za veze sa okupiranom teritorijom, i si. — uopšte za rad i kretanje na

području gdje se kompromitovani drugovi ne mogu pojavljivati. Unutar te ćelije koju radi kratkoće zovemo ilegalnom, pojedini članovi mogu da dobiju specijalne zadatke o kojima ne referišu pred ćelijom već pred drugom odgovornim za ilegalni aparat i obavještajnu službu u MK ili pretstavnikom toga druga. To je naročito važno kad se radi o uspostavi nekog ilegalnog kanala ili ilegalne veze. Onda jedan drug iz jedne ilegalne ćelije dobije zadatak da se poveže sa drugom iz druge takve ćelije, a da ostali drugovi u ćeliji o tome ništa ne smiju znati. Cilj kojemu morate da težite u tom pogledu jeste: uspostaviti veze i kanale koji mogu da se održe i da funkcionišu pa makar i čitava naša oslobođena teritorija bila preplavljena neprijateljem. Samo tako ćemo uspjeti da se održimo na našem terenu i da nastavimo našu političku djelatnost bez obzira na povoljnost ili nepovoljnost vojnih operacija. U tom pogledu imate jasnu direktivu druga Tita u 'Proleteru'.

Da bi ovaj rad što bolje funkcionisao treba jedan drug u MK-u da ga centralizira, da ima u vidu sve veze, da vodi evidenciju o svim našim ilegalnim punktovima. Ukoliko takvi punktovi već postoje, treba početi sa njihovim povezivanjem među sobom u jedan aparat a ne ostaviti ih kao izolovane tačke bez ikakve međusobne veze. Drugim riječima naš ilegalni aparat treba da počne da izgleda kao nešto već organizovano i čvrsto. Ne smijemo ostati na stepenu fragmentarnog i neplanskog rada. MK treba da uspostavi konkretan plan o stvaranju ilegalnog aparata i da vodi sistematsku politiku u tom pravcu.

Napominjemo da u izvjesnim specijalnim slučajevima i na naročito važnim i opasnim punktovima neki drugovi iz ilegalnog aparata ne moraju biti uvučeni u ćelije. S njima se može održavati i pojedinačna veza koju je uvijek dobro postaviti preko nekompromitovanog druga.

Tim našim ilegalnim ćelijama treba posvetiti naročitu pažnju što se tiče ideološke izgradnje jer su obrazovane od drugova koji će morati ostati u pozadini ili koji rade u toj pozadini pod najtežim uslovima i od njihove ideološke čvrstine u mnogome zavisi i čvrstina i sigurnost i povjerljivost našeg ilegalnog aparata.

Ne treba ni napomenuti da MK treba da vodi najstrožije računa o konspiraciji uopšte, a naročito u odnosu na sve što je u vezi sa ilegalnim aparatom.

Mjere za uspostavu ilegalnog aparata i obavještajnu službu još više iziskuju da dodir između vas i nas bude što čvršći i što tješnji. Morate nas stalno obavještavati kako o političkim prilikama u vašem srezu, o raspoloženju raznih djelova stanovništva, o mjerama reakcije i slično kao i o kretanju neprijateljskih trupa, o podatcima koji se tiču njihove namjere, o njihovoj brojnosti, o njihovom naoružanju, o njihovom moralu itd. itd. Nastojte da dođete do tih obavještenja preko partijskih veza, a ne da se oslonite samo na podatke koje štab svojim sredstvima pribavlja. Uopšte nastojte da vašu službu i vaš ilegalni aparat ne svedete na jedan jedini kanal ili jednu vezu. Važno je stvoriti nekoliko paralelnih veza i kanala koji se mogu medu sobom kontrolisati i zamjeniti u slučaju provale. Razumije se paralelne veze i paralelni kanali ne smiju biti u vezi medu sobom.

(...)

NAPOMENA: Vezu između Partije i štaba treba održavati preko zamjenika političkog komesara koji vodi računa o partijskom radu u našim vojnim jedinicama.

Kad MK raspravlja o vojnim pitanjima može pozvati na svoju sjednicu i zamjenika političkog) komesara samo kao savjetodavnog učesnika u diskusiji.«[48]

Ukazujući na »jasnu direktivu druga Tita u 'Proleteru'*, Okružni komitet KPJ za Sandžak je, očigledno, mislio na Titov članak »Narodno-oslobodilačka borba i organizaciono pitanje naše Partije«, pisan 5. ili 6. aprila, a objavljen u »Proleteru« broj 14-15 za mart-april 1942. godine, štampan u Foči, a u kojemu, između ostaloga, nalazimo i sljedeći pasus:

»Podvlačimo još jedanput da je u interesu očuvanja partijskih kadrova neophodno preduzeti sve mjere da se kompromitovani drugovi kreću s odredima ili rade na oslobođenim teritorijama, ali isto tako podvlačimo da je potrebno odmah pristupiti stvaranju strogo ilegalnog partijskog aparata, koji će moći funkcionisati i onda kada mi napustimo izvjesnu oslobođenu teritoriju. Kada govorimo o izvjesnoj grešci pot-

punog napuštanja teritorije, recimo u Srbiji, onda moramo isto tako spomenuti i veliku grešku koja je došla do izražaja skoro u svim pokrajinama, a ona se sastoji u tome da drugovi suviše malo vode računa o tome da na vrijeme sklanjaju drugove kojima prijeti opasnost, kada im je već postalo nemoguće opstati u dotičnom mjestu i na dotičnom radu bez velike opasnosti.

(.. *y*

Na osnovi sačuvanih dokumenata nemoguće je utvrditi da li su, kada i koji komiteti i štabovi primili, poput okružnih komiteta za Foču i Sandžak, uputstvo II odsjeka Vrhovnog štaba od 6. maja 1942. godine s popratnim pismom Aleksandra Rankovića Marka. Međutim, 12. septembra iste godine - vidjećemo kasnije - Okružni komitet KP Hrvatske za Primorje uputiće »kotarskim komitetima i bat(aljonskim) Biroima« suštinski istovjetan dopis kao što je dopis Okružnog komiteta KPJ za Sandžak »Mjesnom komitetu za srez bjelopoljski«. Uz to, u jednom izvještaju Štaba Drugog (kozarskog) NOP-odreda od 25. septembra 1942. naići ćemo na naziv »Biro II« za njenu obavještajnu službu, a dopis Mjesnog komiteta Drniš od 14. novembra 1942. godine biće adresiran: »Centrumu obavještajne službe za Srednju Dalmaciju MUĆ II. OTSJEK«!

Komandant bataljona »Bude Borjan« Narodnooslobodilačkog partizanskog odreda za sjevernu Dalmaciju postavio je svojom »naredbom Br. 1« od 9. maja 1942. godine za bataljonskog obavještajnog oficira Obrada Kneževića, koji je, najvjerovatnije, bio zadužen i za obavještajnu i za kontraobavještajnu službu. Na takav zaključak upućuje i onaj dio »Naredbe Br. 1« koji se odnosi na komande četa, a u kojemu doslovno stoji:

> »Komandiri i komesari moraju budno paziti da se u partizanske redove ne uvuku neprijateljski špijuni, a naročitu brigu posvetiti čišćenju naših redova od svih nedisciplinovanih, koleblji-vih, nesigurnih i neprijateljskih elemenata.
>
> Komandiri i komesari svakog utorka slaće redovite tjedne izvještaje... o kretanju neprijatelja i njegovim snagama na terenu gdje će se četa zadržavati, o rovarenju četničkih bandita i neprijateljskih agenata, o političkom radu u četi, kao i u selu.«[50]

Okružni komitet KPJ za Srijem poslao je direktno »Ćaći« (Centralnom komitetu KPJ) i Vrhovnom štabu

NOP i DVJ 17. maja 1942. godine izvještaj u kome se kaže:

>6) Pored ovih, naši odredi imaju i sledeće slabosti i nedostatke:

a) Vrlo je slaba obaveštajna služba. Stoga se dešavalo da neprijatelj više dana priprema napade a naši odredi o tome ne budu obavešteni sve dok napad ne počne.[51]

Medu sačuvanim dokumentima narodnooslobodilačkog rata u Sloveniji nalazi se i »Izvještaj kontrolnog organa Štaba Dolenjskog odreda Treće grupe od 27. maja 1942. Štabu Dolenjskog odreda o položaju jedinica odreda«, u kome stoji i ova rečenica:

»Političkom komesaru je dat zadatak da na području sev(erno) od Ribnice organizuje obaveštajnu službu.«[52]

Dakle, u ovom je slučaju za organizaciju obavještajne službe bio zadužen politički komesar. Bio je to relativno čest slučaj i u drugim krajevima zemlje. Što se tiče »kontrolnog organa« koji se spominje, to je jedini slučaj da smo u vezi s organizacijom i radom partizanske obavještajne službe na njega naišli!

U pismu poslanom »drugu Marku« (Aleksandru Rankoviću) 31. maja 1942. godine iz Plužina Tito iznosi planove o stvaranju grupe od »četiri do pet proleterskih brigada«, koja će biti »strašna vojska za neprijatelja«, a koja će se formirati malo kasnije, pa kaže i OVO:

»Moram ti priznati da si dobro postupio što si stvorio svoju čelebićku vojsku. Treba s ljudima samo što više politički raditi i *stvoriti iznutra dobru obavještajnu službu* (istakli autori) da nam se ne ponovi drugi Zakmur.«[53]

U tom se dokumentu prvi put spominje primjena uputstva o stvaranju kontraobavještajne mreže u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama.

Pod »čelebićkom vojskom« Tito misli na Kombinovani čelebićko-dragočavski bataljon i na borce Drinskog dobrovoljačkog odreda pod komandom Gojka Krezovića,[54] koji nisu prihvatili četničku izdaju, a njegovo upozorenje na »drugi Zakmur« odnosilo se na četnički puč u Zakmurskom bataljonu Fočanskog dobrovoljačkog odreda, koji se odigrao noću između 17. i 18. maja 1942. godine.

U pismu dostavljenom 2. juna 1942. godine Štabu 1. proleterske NOU-brigade, govoreći o situaciji u Hercegovini, Tito kaže sljedeće:

».. .Potrebno je da nas izvjestite: 1) o stanju

naših hercegovačkih jedinica; 2) o raspoloženju stanovništva; 3) o uticaju pete kolone; 4) o snazi okupatorskih jedinica i njihovom rasporedu.(...) Razvijte što jaču obavještajnu službu, koja je zapravo naša najslabija tačka. I baš nedostatak obavještajne službe onemogućava nam da donosimo hitne i cjelishodne odluke.«"

Vjerovatno odgovarajući na citirano Titovo pismo, Štab 1. proleterske brigade poslao je Vrhovnom štabu 11. juna iste godine izvještaj u kome su se našli i podaci:

»6) Po pismenom izveštaju jednog poverenika *koji živi u Gacku* (istakli autori), u Gacku i Avtovcu ima oko 1400 Italijana i 1500 četnika; ima mnogo topova, bacača i automatskog oruđa. Poslaćemo vam duplikat tog izveštaja kad bude stigao drug Stanko kod koga se ovaj nalazi. Po istom izveštaju, komunikacije Bileća-Gacko i Gacko-Nevesinje slobodno funkcionišu i saobraćaj je prilično intenzivan (pre 3 dana 120 kamiona iz Gacka za Nevesinje.«)[56]

Stanko je bio pseudonim Branka Poljanca, načelnika Štaba 1. proleterske brigade. Budući da brigada vjerovatno, još nije imala svoje obavještajne oficire, on je, sudeći po svemu, spomenuti izvještaj »poverenika koji živi u Gacku« preuzeo od obavještajca partizanske jedinice koja se nalazila na tom terenu.

U naredbi »Pokrajinskog štaba za Makedoniju« *od juna 1942. godine* »Pokrajinskom, okružnim operativnim i četnim rukovodstvima, svim okružnim i mesnim štabovima« u tački 9. kaže se:

»U izuzetnim slučajevima organizovati ubistva špijuna, ali ni u kom slučaju ne sme se preći u terorizam. Naš je zadatak da okupatorima sprečimo snabdevanje, da branimo interese širokih narodnih masa i da ih povedemo u borbu protiv omraženog fašizma. Naš je zadatak da angažujemo na našoj teritoriji što više snaga neprijatelju, a ne da se obračunavamo sa pojedinim gadovima. Takva ubistva su dopuštena samo protiv najopasnijih špijuna, koji direktno izdaju našu borbu i koji su omrznuti od naroda. Takva ubistva vršiti što dalje od mesta gde se nalazi partizanska jedinica.«[57]

Donošenje te naredbe - koja odudara od prakse provođene u ostalim krajevima Jugoslavije, a naročito u Sloveniji, od prvih dana ustanka - bilo je, čini

se, bar djelomično inicirano događajem koji se zbio 6. maja iste godine u Bitolju.

Tog je dana Stiv Naumov, sekretar Okružnog komiteta KPJ za Bitolj, ubio policijskog načelnika Ćurčijeva. To se dogodilo slučajno: Ćurčijev je na ulici zatražio od Štiva legitimaciju, a on je, plašeći se hapšenja, potegao pištolj i ubio ga. U tom je trenutku primijetio još jednog policajca i pucao i u njega. Uspio je pobjeći...

»Po tome što nam je ispričao Stiv«, sjeća se Hadžipopovski, »zaključili smo da se ne slaže sa stavom partijske organizacije koja je izbjegavala individualne terore. Pogotovu ovo nije trebalo da se desi u situaciji kada je partijska organizacija u Bitolju bila prilično nesigurna posle aprilske katastrofalne provale. Zbog toga ovo ubistvo policijskog načelnika nije bilo od koristi za partijsku organizaciju. Međutim, slučaj se nametnuo i bez njegove želje, a nije smeo rizikovati da bude uhapšen, pa da partijska organizacija izgubi sekretara. Zbog toga nismo osudili postupak Štiva, već smo shvatili situaciju u kojoj se našao.«[58]

Istog dana kada je formiran Prvi dalmatinski udarni bataljon, 18. juna 1942. godine, Štab IV operativne zone dostavio je njegovu štabu naređenje:

»Štab Bataljona najhitnije će organizovati obavještajnu službu i za nju će učiniti odgovornim jednoga druga kojega će predložiti za obavještajnog oficira.«[5"]

Lutanja u organizaciji obavještajne službe ilustruje i izvještaj o stanju u Podunavskom NOP-odredu, koji je Stanko Paunović Veljko, član Okružnog komiteta i politički komesar Štaba partizanskih odreda za Srijem, 25. juna 1942. godine poslao Pokrajinskom komitetu KPJ za Vojvodinu. Između ostaloga, piše i ovo:

»Stevu (Josip Hrnčević - primj. autora) iz Fruškogorskog (NOP-odreda — primj. autora) predviđam da ga uzmem u Štab kao *pretsednika vojnog suda i glavnog organizatora obaveštajne službe* (istakli autori).«[80]

Tako poslije slučajeva da su intendant, komandant, politički komesar ili zamjenik političkog komesara partizanske jedinice istovremeno zaduženi i za obavještajnu službu, nailazimo i na slučaj da je ta dužnost povjerena - predsjedniku vojnog suda!

O specifičnoj ulozi obavještajne službe u partizanskom ratu govori naredba Glavnog štaba NOP-odre-

da Hrvatske, poslana 29. juna 1942. godine »komandantu I. operativne zone« (Like, Korduna i Banije):

»Odbranu oslobođenog teritorija postavite partizanski i sa gledišta naših širih zadataka. (...) Istina, mi nećemo bez daljnjeg napustiti oslobođeni teritorij, koji nam daje mnoge predности za rad i organizaciju, ali odbranu treba organizovati tako, da *na periferiji oslobođenog teritorija držimo sasvim slabe snage uz dobru obavještajnu službu,* a da nam je glavnina spremna da u slučaju napada protivnika dočeka jakim snagama udarajući ga s bokova ili iza leđa .. .[61] (istakli autori).«

»Naredba broj 25 Komandanta Kordunaških nar(odno) osl(obodilačkih) part(izanskih) odreda za dan 4-VII-42« nesumnjivo je, pored ostaloga, doprinosila i poboljšanju rada kontraobavještajne službe jer se u njoj rezolutno kaže:

»Što se tiče narodnih štetočina, špijuna, četnika itd. ne smije se dogoditi da se iste prigodom hapšenja likvidira a da ih ne sasluša ovlašteni oficir štaba bataljona u sporazumu sa komandantom i komesarom, a u koliko je u pitanju organizovana špijunaža potrebno je obavijestiti više komandne jedinice radi dubljeg ulaženja u trag tim bandama.*[62]

»Štab odreda za srednju Dalmaciju« poslao je 9. jula 1942. godine »Letećoj Partizanskoj desetini na Moseću«, koja je operisala na području Drniš-Sinj, dopis u kome, pored upozorenja »da nove borce koje budete primali u svoje redove provjeravate«, u tački 5. stoji:

»Jedan od najglavnijih zadataka koji se pred Vas postavlja jeste da čim prije organizujete dobru obavještajnu i informativnu službu. To znači da čim prije saznate točno ko su naši prijatelji, a ko naši neprijatelji, na koga se možemo osloniti, a koga se moramo čuvati. Iznad svega saznajte točno kakve su, kolike i gdje su oružane snage neprijatelja: žandarmerijske stanice, talijanske postaje, financi, ustaški povjerenici, ustaški komšiluci itd. Važno je znati kakav je i moral neprijatelja. To morate izvršiti na čitavom Vašem sektoru, a iznad svega ondje gdje Vam je najteže, tj. u Lećevici i okolini. Sve podatke morate napisati i uredno pismeno poslati u ovaj Štab. Izvještaji neka idu jedan za drugim kako što nova saznajete, bez odlaganja.«[63]

»Operativni štab N.O.P. i D.V. za Bosansku Krajinu« dostavio je 11. jula 1942. godine »*Konkretna uputstva bataljonskim političkim obavještajnim oficirima u vezi sa obavještajnom službom*« koja su potpisali »Politkomesar«, Osman (Karabegović)« i »Komandant Košta (Nad)«. Tekst tih uputstava glasio je:

»Prema naređenjima i uputstvima Vrhovnog štaba N.O.P. i D.V. za Jugoslaviju za organizaciju političke obavještajne službe, u svakom bataljonu postavljaju se obavještajni politički oficiri koji znaju za dužnost da na svakom terenu pronađi! povjerenike i osobe koje će ih obavještavati o sljedećem:

I

OBAVJEŠTENJA U VEZI SA OKUPATORSKOM VOJSKOM

1. - Koliko ima u kojem mjestu okupatorskih vojnika.

2. - Koliko talijanske kraljevske vojske, koliko 'Crnih košulja'.

3. — Zgrade u kojima se nalaze jedni, a u kojima drugi.

4. - Koliko ima oficira, gdje stanuju, gdje se zadržavaju i gdje se hrane.

5. - Koliko i kakvog oružja ima pojedini garnizon (pušaka, lakih i teških mitraljeza, topova, minobacača itd.).

6. - Ima li i koliko motorizovanih jedinica.

7. - Koliko i kakvih prevoznih sredstava.

8. — Postoji li i gdje se nalazi emisiona radio-stanica.

9. - Gdje se nalaze mitraljeska gnijezda i magacini oružja i municije.

10. - Koliko ima stražarskih mjesta i gdje se nalaze.

11. - Moralno stanje okupatorske vojske.

12. — Ishrana i odjeća te vojske.

13. - Postupak komandnog osoblja prema vojnicima.

14. - Odnos između vojnika i'Crnih košulja').

15. - Kako se ponose (treba: odnose - primj. autora) vojnici prema našoj narodno-oslobod(ilačkoj) borbi.

16. - Stalno voditi računa o eventualnim promjenama u okupatorskoj vojsci.

17. - Prikupljati sva naređenja vojna i javna koja izda fašistički okupator.

II

OBAVJEŠTAVANJA U VEZI SA DOMOBRANSKOM VOJSKOM I ŽANDARIMA

18. — Koliko u kome mjestu ima domobrana, a koliko žandarma.

19. - Zgrade u kojima se nalaze jedni a u kojima drugi.

20. — Koliko ima oficira, gdje stanuju, gdje se sastaju i gdje se hrane.

21. - Koliko i kakvog oružja ima svaki pojedini garnizon (pušaka, bacača mina, lakih i teških mitraljeza itd.).

22. — Koliko ima motorizovanih jedinica.

23. — Koliko i kakvih prevoznih sredstava.

24. - Postoji li i gdje se nalazi emisiona radio-stanica.

25. - Gdje se nalaze mitraljeska gnijezda i magacini oružja.

26. - Koliko ima i kako su raspoređena stražarska mjesta.

27. - Moralno stanje domobrana.

28. — Ishrana i odjeća domobrana.

29. - Postupak komandnog osoblja prema vojnicima.

30. — Odnos između domobrana i ustaša, ukoliko ih ima.

31. - Kako se odnose vojnici prema našoj N.O. vojsci.

32. — Stalno voditi računa o eventualnim promjenama domobrana i žandarma.

33. — Prikupljati sva naređenja i uputstva tajna i javna koja izdaje domaći neprijatelj, vojnici i žandarmerija.

III

OBAVJEŠTENJA U VEZI SA PETOKOLONAŠKIM ELEMENTIMA

34. - Budno paziti na rad i kretanje petokolonaških elemenata.

35. — Pronalaziti njihove organizacije i glavne pokretače istih.

36. — Istražiti da li gdje postoji i gdje se nalazi organizacioni centar i organizacija.

37. - Istražiti da li rad petokolonaških elemenata ima kakve organizacione veze s Nedićevim i Mihailovićevim izdajnicima u Srbiji.

38. - Nastojati da se sazna da li se sada i o čemu se vode pregovori petokolonaša, bilo sa okupatorom ili sa ustaškim vlastima.

39. - Saznati stanje njihove naoružanosti.

IV

OBAVJEŠTENJA U VEZI SA ŠPIJUNAŽOM

40. — Budno i vješto pratiti rad svih onih koji dolaze ma u kakvu vezu sa okupatorom ili sa ustaškim vlastima.

41. - Uvlačiti se u redove i jednog i drugog neprijatelja sa svrhom: zauzimanje njegovih tajni i otkrivanje njegovih agenata.

42. - Ponuditi neprijatelju izvjesne uloge i nastojati zadobiti njegovo povjerenje, da bi se lakše mogle saznati njegove tajne i njegove namjere.

43. — Ne zadovoljavati se sitnim uspjesima i na taj način dopustiti neprijatelju da prerano otkrije naše ljude i organizaciju.

44. — Hapšenje ne preduzimati sve dotle dok se ne skupi dovoljno materijala, a voditi računa 0 tome da li je pogodan politički momenat za hapšenje.

45. - Kada se izvrši hapšenje u slučaju ubistva istaknutih narodnooslobodilačkih boraca ili partizana treba sprovesti detaljnu istragu prije nego što se izvršioci strijeljaju.

46. - Kod istraga treba obratiti naročitu pažnju na to da li dotično ubistvo ima kakve veze s okupatorskim i ustaškim vlastima, tj. da li je naručeno od njih. Isto tako obratiti pažnju na to da li ubistva nisu organizovana od petokolonaša ili izdajničkih elemenata.

47. — Nastojati saznati kakve upute daju jedna ili druga neprijateljska klasa svojim uhodama.

V

OBAVJEŠTENJA U VEZI SA NARODNIM RASPOLOŽENJEM

a) Prema okupatorskim i ustaškim vlastima.

b) Prema našoj narodno-oslobodilačkoj borbi 1 njenim prvoborcima.

c) Prema petokolonaškim elementima i njihovoj izdajnič(koj) raboti.

d) Prema onima koji trguju s okupatorskim vlastima.

e) Prema našim mjerama koje preduzimamo: prema onima koji špijuniraju za okupatora i onima koji ubijaju partizane i istaknute borce naše N.O. borbe.

O SVEMU GORE NAVEDENOM OBAVJEŠTAVATI OVAJ ŠTAB SVAKE SEDMICE.«[84]

Ne može se tačno utvrditi prema kojim je »naređenjima i uputstvima Vrhovnog štaba N.O.P. i D.V. za Jugoslaviju za organizaciju političke obavještajne službe« sastavljena ta naredba Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Vjerovatno su to bila naređenja i uputstva ranijih datuma jer se u trenutku njenog izdavanja Vrhovni štab s grupom proleterskih udarnih brigada još uvijek nalazio u pokretu prema Bosanskoj krajini. Tek 15. jula prethodnica te grupe, dijelovi Druge proleterske brigade, doći će u područje Donjeg Vakufa i tu prvi put uspostaviti vezu s krajiškim partizanskim jedinicama.

Osim izvjesne kontradiktornosti između naslova dokumenta (»Konkretna uputstva bataljonskim političkim obavještajnim oficirima«) i njegova prvog pasusa (kojim se tek predviđa da se »u svakom bataljonu postavljaju (se) obavještajni politički oficiri«), on izaziva nedoumicu i zato što se njime obavještajni politički oficiri prvi put zadužuju i ofanzivnom i defanzivnom obavještajnom službom!

Kakva je bila situacija s bataljonskim obavještajnim oficirima u jedinicama Operativnog štaba za Bosansku krajinu potkraj jula 1942. godine, vidi se iz njegove naredbe poslane 31. jula te godine »drugarskim štabovima K.N.O.P. odreda i štabu K.N.O.P. udarne brigade«:

»Također vam šaljemo opet konkretna uputstva za bataljonske obavještajne oficire. To shvatite kao hitno i ukoliko do sada niste postavili odgovorne drugove za O(bavještajnu) S(lužbu) u odredima i bataljonima, odmah ih postavite. Isti neka se direktno povežu sa O.S. operativnog štaba, pošto smo obavješteni da se dobivena obavještenja, naročito iz gradova, prvo prodiskutuju po četama itd., tj. daje se mogućnost da odgovorni drugovi po O.S. budu provaljeni, kako kod nas, gdje neće moći dalje djelovati, tako isto i na neoslobođenoj teritoriji, gdje će pasti neprijatelju u šake.

Odgovorni drugovi neka nam odmah dostave podatke po dobivenim tačkama, vjerodostojno, naročito o gradovima. Sve nastalne promjene neka se javljaju odmah. Redovni izveštaji neka se dostavljaju svakoga 1. i 15. u mjesecu, tj. svakih 15 dana.

Treba da znate da je potrebno razvijati našu

kontrašpijunažu, pošto neprijatelj stalno baca u naše redove špijune u vidu izbjeglica, prebjeglih vojnika, švercera, služeći se i ženama, koji se u povoljnom momentu vraćaju nazad, odnoseći svakako dragocjene podatke za neprijatelja. Prema dobivenim podacima, neprijatelj i za najmanje dobivene podatke izdašno plaća novcem i drugim sredstvima.

U vezi psihoze 'o neprijateljskoj ofanzivi' potrebno je suzbijati panikerstvo na svakome koraku, kao i neprijateljsku propagandu, koju isti širi preko raznih špijuna, koristeći panikere, letcima, brošurama, koje baca iz aviona.

Važne podatke i vojničke tajne šaljite pod šifrom, koju ste dobili i koja važi do daljnjeg.

Sve izvještaje u vezi obavještajne službe šaljite na O.S. operativnog štaba N.O.P. i D.V. za B.K.«"[5]

Dokument je za »O(bavještajnu) S(lužbu) operativnog štaba« potpisao *Drago.* Riječ je o prvom obavještajnom oficiru Operativnog štaba za Bosansku krajinu, odnosno o prvom rukovodiocu njegove Obavještajne službe Dragi Mažaru.

U vezi s naporima Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu da u njemu podredenim jedinicama obavještajna služba dobije određene organizacione forme indikativna je i »Naredba br. 8« Štaba 5. krajiškog NOP-odreda od 30. jula 1942. o reorganizaciji jedinica i imenovanju komandnog kadra: ni u jednom od pet bataljona nije postavljen obavještajni oficir već je samo pet puta ponovljeno: »intendanta, obavještajnog oficira, a po mogućnosti i operativnog oficira odrediće (sam) štab (ovoga) bataljona*. Samo je u slučaju Udarnog bataljona taj tekst glasio malo drukčije: »Obavještajnog, a po mogućnosti i operativnog oficira odrediće štab ovoga odreda blagovremeno.*"

Kada je riječ o kontraobavještajnom radu na terenu, u pozadini, na čemu se insistira i u citiranom naređenju »O(bavještajne) S(lužbe) Operativnog štaba«, mnogo govori pasus iz izvještaja Štaba 5. krajiškog NOP-odreda Operativnom štabu za Bosansku krajinu za period od 15. do 31. jula 1942. godine:

»Prema neprijateljima Narodno-oslobodilačke borbe naša pozadina je nemilosrdna i puna mržnje. Ona budno prati pokrete svih i najmanje sumnjivih elemenata, te u tom pogledu čini

usluge našoj vojnoj i pozadinskoj narodnoj vlasti.«[87]

Obavještajni oficiri bataljona često su odlazili »na teren« da bi uspostavili vezu ili održali sastanak sa svojim obavještajcima. Pri tome su morali da se kreću predjelima koje nisu dobro poznavali pa i poluoslobođenim teritorijem. Na koji im je način u tom poslu trebalo pružiti pomoć govori se u sačuvanoj »Naredbi Štaba III bataljona I odreda III operativne zone NOP odreda Hrvatske komandirima i polit(ičkim) komesarima. I, II i III čete III bataljona za rad u jedinicama« od 14. jula 1942. godine:

»10. Svaki komandir čete dužan je po prijavi obaveštajnog i operativnog oficira, da mu da potreban broj ljudi za vodstvo na svom sektoru, ali sa prethodnom kontrolom propusnice izdane od strane ovog Štaba, a potpisane od strane komandanta druga Tihog (= Rade Knežević), političkog) komesara druga Baljskog (= Blagoje Gerdijan) ili njegovog zamjenika druga ZETA (= Mirko Bulović).«[88]

Štab IV operativne zone dostavio je 18. jula 1942. »komandantu odreda za srednju Dalmaciju« naredbu u kojoj je stajalo:

»Za obavještajnog oficira imenuje se drug Ivan Grubiša. ... drug Širinić Vjeko za obavještajnog povjerenika u jednoj četi.«

I dalje:

»16. Štabovi bataljona moraju slati svake sedmice redovite iscrpne izvještaje svom Štabu odreda. Isto tako svake sedmice Štab odreda mora da šalje u Štab zone slijedeće zasebne izvještaje:

(...)

3. Obavještajni (rad neprijatelja u našim redovima)

4. Informativni (snage i kretanje neprijatelja)

(...)

6. Izvještaj o svim vezama koje se podržavaju i koje nam nedostaju.

(...)

Za neodašiljanje ovih izvještaja komandant odreda biće pozvan na odgovornost.. ,«[89]

Dotadašnji operativni oficir Srednjedalmatinskog NOP-odreda Vjeko Širinić tom je naredbom smijenjen i postavljen za »obavještajnog povjerenika« u jednoj četi! Da li su postojali »obavještajni povjerenici« u

svim četama Odreda ili je to bio izniman slučaj, nismo mogli utvrditi.

U završnoj fazi pokreta grupe proleterskih brigada iz rejona tromeđe Bosne, Hercegovine i Crne Gore u Bosansku krajinu, koji je započeo 22. juna 1942. godine, Tito je »strogo poverljivim« pismom 22. jula iste godine naredio »štabovima I, II, III, IV NO brigade« i **OVO:**

> »Po neprovjerenim podacima u Šujici se nalazi oko 60 ustaša. Detaljne podatke prikupiti od mještanskih jedinica na terenu.«[70]

Ukazujući zatim na zadatke dvaju bataljona Četvrte brigade, Tito piše:

> »Zadatak ovih bataljona nije da vode odsudne borbe s neprijateljem, već više da razvuku pažnju neprijatelja na više strana, da omoguće uzimanje žetve od ustaško-petokolonaških elemenata, za što treba razviti obavještajnu službu i raspitati se koja su petokolonaška imanja. Pri tome postupati pravilno, kakav je do sada imao stav štab te brigade.«[71]

Očigledno je da su štabovi proleterskih brigada odnosno pojedini njihovi članovi morali da se bave i obavještajnim zadacima, bez obzira na to što to nije bilo precizirano njihovim »Statutom«.

U pismu »drugu Crnom i Marku« (Sretenu Žujoviću i Aleksandru Rankoviću) od 27. jula 1942. godine Tito kaže:

> »Drug Marko treba da ide u Duvno da tamo do daljnjega radi *po svojoj liniji,* a isto tako i Šiki (Moša Pijade), jer će ekonomski odsjek takode imati posla radi sakupljanja hrane na duvanjskom terenu. Bilo bi dobro da nam podnese pismeni izvještaj čika Janko (Moša Pijade), *a i drug Marko (istakli autori).**[7']

Moša Pijade je tada rukovodio Ekonomskim odsjekom Vrhovnog štaba, a Aleksandar Ranković je radio na obavještajnoj (»svojoj) liniji.*

»Naredba br. 8 Glavnog štaba slovenačkih partizanskih odreda od 26. jula 1942« predviđala je znatno smanjenje broja članova podređenih štabova:

> *»lj U rukovodstvima grupa, odreda i bataljona se smanjuje broj funkcionera; ta rukovodstva će imati od sada sledeći sastav.-*
>
> *Štab grupe sastoji se od komandanta grupe, komesara i zamenika komesara. Štabu grupe dodeljuju se kao pomoć obaveštajac i intendant. Za kancelariski posao može štab grupe imati*

jednog pisara (daktilografkinju).

Štab odreda sastoji se od komandanta odreda, komesara i zamenika komesara. Štabu odreda dodeljuju se kao pomoć obaveštajac i intendant. Za kancelariski posao može štab odreda imati jednog pisara (daktilografkinju).

Komanda bataljona sastoji se od komandanta i komesara. Kao pomoć dodeljeni su im obaveštajac i intendant.

Tako oslobođeni kadrovi upotrebiće se za rukovodstvo nižih jedinica.""

Ovoj je naredbi prethodilo obrazloženje.•

».Štabovi su se prenatrpali dobrim kadrovima i mnogobrojnim nepotrebnim pomoćnicima, čime je bilo oduzeto četama mnogo dragocene snage i smanjio se broj boraca.[74]*

Okružni komitet KPH za Karlovac poslao je 31. jula 1942. godine »svim partijskim organizacijama i partijcima Karlovačkog okruga/« zaključke savjetovanja OK, u kojima je, u tački 3) stajalo:

**Obavještajnu službu treba organizirati mnogo bolje nego što je bilo do sada.* Na teritoriju čitavog našeg okruga treba da stvorimo mrežu obavještajaca. *Skrećemo pažnju svim partijskim organizacijama, da neprijatelj hvata veze sa srpskim selima, pa čak i sa našim simpatizerima, preko kojih čak šalju partizanima cigarete, papir i slično, samo da što više doznaju o stanju i radu kod nas. Neprijatelj ima posebne špijunske organizacije, od kojih jedni imaju zadatak da špijuniraju civilno stanovništvo, druge ubacuju u vojsku gdje ti špijuni traže oružje od domobrana za partizane i na taj način provaljuju naše simpatizere i veze u vojsci. Treću grupu nastoji neprijatelj ubaciti u same naše redove. Kod organizacije naše obavještajne službe moraju svjesne partijske organizacije pružiti partizanskoj vojsci punu pomoć.*[7"]*

Ubrzo nakon dolaska Vrhovnog štaba i grupe proleterskih brigada u Bosansku krajinu, prvih dana avgusta 1942. godine, iz Treće (sandžačke) brigade dezertirala je odjednom cijela 1. četa 3. bataljona i 6 ljudi iz 4. bataljona. S tim u vezi član Vrhovnog štaba Aleksandar Ranković Marko dostavio je 4. avgusta Štabu brigade opširno pismo u kome su se našli i ovi reci:

**Gnusni neprijatelj dobro zamaskiran u našim redovima, uspio je da u najodsudnijem mo-*

mentu zada udarac i nanese štete jednoj od naših najboljih i najudarnijih brigada.[7"]*

I dalje:

»Stavljajući ove primjedbe, ja mislim da bi trebalo hitno učiniti sledeće.•

Prvo, provjeriti svo komandno osoblje, provjeriti i pročistiti redove čete. Iznad svega pojačati budnost do maksimuma. Kontrolisati i redovno bilježiti zapažanja u radu i držanju svakog novopridošlog čovjeka u naše redove, a naročito u našu Partiju. Ispitivati prošlost i pobude za pristupanje u naše redove, naročito svakog intelektualca, oficira, podoficira i si.[77]*

Iz izvještaja Štaba Žumberačko-pokupskog NOP-odreda »komandantu Kordunaške grupe NO.P. odreda« od 4. avgusta 1942. godine saznajemo da su na području Žumberka i Pokuplja i kuriri bili zaduženi za obavještajnu službu:

»1.) Kuriri postoje za svaku četu po jedan i za vezu sa Slovencima po jedan kurir. To su domaći vrlo spretni partizani, koji dobro poznavaju teren i ljude, te će preuzeti privremeno na sebe dužnost obavještajaca.

2. Obavještajna služba. Drug Grga (Milašinčić — primj. autora) preuzima privremeno dužnost u smislu vršioca dužnosti ob(avještajnog) of(icira) Odreda sa zadaćom da se poveže sa kuririma te organizira obavještajnu službu.«[78]

Štab I Operativne zone NOP-odreda Hrvatske (Kordun, Lika i Banija; pol. komesar Đuro Kladarin, komandant Ivan Manola) izradio je uputstvo »O informativnoj službi« koje nosi datum 11. 8. 1942. i govori, isključivo o ofanzivnoj obavještajnoj službi:

»Najvažniji dio svake pripreme za operaciju jeste prikupljanje podataka o neprijatelju. Te podatke dobijemo preko naše informativne službe i neposrednim izviđanjem. Naša informativna služba bila je u mnogom do sada nedovoljno organizovana i nije se koristila velikim brojem naših prijatelja, kojih ima po svim neprijateljskim garnizonima da bi smo blagovremeno dobili sigurna i tačna obavještenja o snazi neprijateljskoga garnizona. Zato želimo ovim raspisom upozoriti na to šta treba doznati i kako organizovati informativnu službu.

Šta treba doznati o neprijatelju?

1/ Koja jedinica se nalazi u garnizonu, broj

ili ime. Gdje se nalazi Štab, kuća i jačina štabske straže.

2/ Ko komanduje, ime, prezime, njegove sposobnosti i mane, uticaj na ostale oficire, vojnike. Ovo i o ostalim oficirima u Štabu.

3/ Gdje stanuju oficiri, na koji način se hrane i kako su čuvani.

4/ Garnizon: a - brojno stanje i naoružanje, b — raspoloženje medu vojnicima, c — sastav /domobrani, ustaše, žandari, majari, crne košulje, obični pješaci, konjica, motorizovani odredi, bersajeri, alpinci itd./. O ustašama na koji su način mobilisani i po mogućnosti socijalni sastav /radnici, seljaci/ e - način ishrane i gdje se nalaze kuhinje, d - sanitetska služba (bolnice, ambulante gdje se nalaze i kako su opremljene.)

5/ Obrambena postrojenja /betonski bunkeri, rovovi zakloni/, kako su razmješteni /po mogućnosti sa skicom/.

6/ Jačina neprijateljskih snaga koje se nalaze po danu i po noći u obrambenim postrojenjima.

Kako organizovati informativnu službu?

U svakom neprijateljskom garnizonu moguće je naći jednog dva pa i više pristalica narodnooslobodilačke borbe, koji su voljni s nama sarađivati i preko kojih treba organizovati za dobijanje informacija. Naši obavještajni oficiri trebaju nastojati da nadu i da se povežu sa tim našim prijateljima.

Drugi način jeste ubacivati odane i povjerljive ljude koji imaju mogućnost ulaska u neprijateljske garnizone i preko njih stvarati mrežu saradnika u garnizonu.

Saradnicima u garnizonu nalazili se oni (u) neprijateljskoj vojsci ili građanstvu treba odrediti polje djelatnosti u vezi sa onim što trebamo o neprijatelju znati. Na primjer, jednome povjeriti prikupljanje podataka o Štabovima i oficirima, drugome povjeriti prikupljanje podataka o garnizonu, trećem o magazinima i td. Pri ovoj raspodeli dužnost je treba uzeti u obzir spretnost samog saradnika, njegov društven položaj, krug ljudi u kojem se kreće itd.

Naročito pažnju treba posvetiti traženju takvih saradnika, koji će imati mogućnosti prodrijeti što dublje u neprijateljske Štabove, kako bi

se mogli blagovremeno obavijestiti o namjerama neprijatelja.

Našim saradnicima po neprijateljskim garnizonima treba savjetovati da i oni sebi organizuju mogući broj saradnika i pomagača.

Naročito dobro treba organizovati veze sa našim saradnicima po garnizonima i te veze moraju biti čvrste i garantovati sigurnost od provale. Preporučljivo je povremeno mjenjati lozinke, mjesta i u opšte način održavanja veze sa našim saradnicima po neprijateljskim garnizonima. Napominjemo da sigurnost saradnika treba očuvati, a njihova imena držati u potpunoj tajnosti dapače nigdje ih ne zapisivati, već ukoliko je potrebno da se spomenu mjesta i imena šifrovati.

Informativni izvještaji:

Izvještaji moraju biti pisani u saglasnosti sa otsjekom ovoga raspisa šta treba doznati o neprijatelju. Na primjer: Topuska 3. bojna 2. Zdruga. Komanda u Bjelića kući, Radićeva ulica 16. Straža jaka 16 ljudi. Četri stražarska mjesta, 2 p. mitraljeza, ostalo karabini itd. prema ostalim tačkama.«"

U jeku do tada najveće talijanske ofanzive na oslobođeni teritorij Slovenije (roška ofanziva) Glavni štab slovenskih partizanskih odreda odstavio je, 12. 8. 1942, »svim štabovima grupa, odreda i brigada, štabovima bataljona i komandama četa, svim vojnim obavještajcima« uputstvo pretežno posvećeno »vojnoj«, zapravo ofanzivnoj obavještajnoj službi:

»Događaji i akcije protiv vojne snage okupatora u poslednje vreme pokazuju da je naša obaveštajna služba skoro u svim jedinicama partizanske vojske vanredno slabo razvijena. Ova slabost se već bezbroj puta osvetila našim jedinicama i može da se ubuduće osveti još više ako je ne budemo ispravili na vreme. Glavna slabost naše vojne obaveštajne službe bila je do sada u tome što je obavljala, u prvom redu, poslove koji su više ulazili u delokrug civilne obaveštajne službe i organa civilne službe bezbednosti (riječ je o kontraobavještajnoj službi - primj. autora) nego u delokrug vojne obaveštajne službe. Te greške i slabosti treba ispraviti u što kraće vreme i stvoriti uslove za što uspešniji razvitak naše vojne obaveštajne službe. S obzirom na to naglašujemo još jednom sledeće:

1.) Zadatak vojne obaveštajne službe jeste da se pobrine da naša operativna rukovodstva dobiju svestrane podatke o kretanju neprijatelja i o ostalim objektivnim uslovima pod kojima se izvode operacije, da bi se te operacije što uspešnije izvodile. U taj okvir spadaju podaci koji se odnose na sledeća pitanja:

a) Garnizoni neprijatelja, brojno stanje, naoružanje (tenkovi, topovi, mitraljezi, minobacači, oklopna vozila, puške i municija), kretanje neprijatelja (kolona i patrola), vreme i putevi kojima se dovozi hrana i voda, stanje saobraćaja na železnicama, cestama i kolskim putevima, kvalitet materijala koji se prevozi železnicama, predmet železničkih transporta, stanje italijanskih utvrđenja i bunkera, način i materijal od koga su građeni bunkeri i utvrđenja, mesta i sadržina slagališta, stanovi oficira. Po mogućnosti sa skicama. Čitavo to kretanje treba kontrolisati stalno tako da je moguće beležiti svakodnevno sve promene.

b) Obaveštavanje o ciljevima i namerama neprijatelja. Ubacivanje obaveštajaca u italijanski aparat ili njegovu blizinu, organizovanje razgovora sa italijanskim vojnicima, sva moguća indirektna raspitivanja tid. U tom pogledu naša obaveštajna služba stoji najslabije uprkos tome što objektivno stanje omogućuje izgradnju solidnog obaveštajnog aparata na tom području. Treba pokazati mnogo više inicijative nego što ju je naša obaveštajna služba pokazala do sada.

c) Moralno stanje vojske neprijatelja, raspoloženje vojnika, bojnu gotovost, opšti vojnički kvalitet, sastav vojske, rod vojske (alpinci, fašisti). Mogućnost kontakata sa nezadovoljnim vojnicima, uspostavljanje veza sa njima, pomoć u organizovanju propagandne akcije među njima.

d) Opšte moralno stanje partizanske vojske i civilnog stanovništva. Rovarenje neprijatelja partizanske vojske, kontrola nad opštim redom u partizanskim jedinicama, signalisanje u vezi sa kakvim god bilo opasnim pojavama.

2.) U svim tim pitanjima vojno-obaveštajna služba treba da je u najtešnjoj vezi sa civilnom obaveštajnom službom i službom bezbednosti. Ona treba da razmenjuje sa njom podatke i predaje civilnoj službi i službi bezbednosti sve slučajeve koji spadaju u područje zaštite oslobodi-

lačke borbe slovenačkog naroda (i prima sve slučajeve koji), ukoliko se ne tiču zločina, spadaju u okvir vojnog sudstva.

3.) Organizacija obaveštajne službe treba da se vrši kao do sada. Svaki štab grupe, odreda i brigade, kao i štab bataljona, treba da ima posebno odgovorno lice za obaveštajnu službu. Isto tako je nužno potrebno da se imenuju posebni obaveštajci u četama. Obaveštajci četa treba da vrše ovu službu javno. Bez toga je nemoguće izvesti dovoljno ekspeditivnu obaveštajnu službu na terenu.

4.) Obaveštajci čete treba da pomoću N.Z. (narodne zaštite - primj. autora) i.....ili .... civilne obaveštajne službe na terenu gde.....obaveštajaca četa od kojih je.....(obaveštajna služba ispunila svoje zadatke). Obaveštajci bataljona, odreda i grupa treba da su u prvom redu vaspitači i sistematizatori prikupljenog materijala.[80]

5.) Obaveštajci grupa, odreda i bataljona treba da organizuju obaveštajnu službu u svim podredenim jedinicama, da vode kontrolu nad obaveštajcima u tim jedinicama i stalno im daju potrebna uputstva. Oni treba da su u neposrednom dodiru sa obaveštajcima bataljona, odn(osno) četa i da prouče na licu mesta sve što dolazi u obzir da može služiti orijentaciji partizanske vojske.

6.) Obaveštajac je u opštem vojničkom pogledu podreden svom komandantu i politkomesaru. Ipak on mora da izveštava o svojim podacima pretpostavljenog obaveštajca i onda kad se radi o informacijama koje se tiču isključivo jedinica. Obaveštajac nije dužan da informiše svog komandanta i politkomesara o podacima koji nisu od neposredne važnosti za jedinice i za koje mu se čini da je potrebna najveća tajnost i da ulaze u kompetenciju pretpostavljenog štaba. S obzirom na to niko nema pravo da otvara pisma adresirana na obaveštajca štaba (grupe odreda - primj. autora), štaba bataljona ili komande čete. Glavni štab će najstrože da kazni sve greške komandira i komandanata i politkomesara s obzirom na ovu instrukciju.

7.) Svi obaveštajci treba da šalju svaku informaciju u dva pravca:

a) svom pretpostavljenom obaveštajcu.

b) A kopiju tog obaveštenja treba da pošalju

najkraćim putem na ime: Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda, obaveštajni sektor. Svi štabovi su dužni da takva pisma pošalju što brže na taj naslov. Našu obaveštajnu službu treba izgraditi u tom smislu. Naši štabovi treba da izgrade taj sistem najkasnije u roku od 14 dana i da odmah izveste glavni obaveštajni sektor Glavnog štaba. U izveštaju treba da su naznačena i imena svih obaveštajaca i njihove karakteristike. Na isto ime treba odmah da se pošalje sav zaostali materijal o neprijateljskom naoružanju kao i o utvrđenjima neprijatelja i dr. koji naš obaveštajni centar već poseduje i koji je još aktuelan.«[81]

Taj dokument nosi potpis: »Za Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda: komandant Peter Strugar (= Franc Leskošek), Politkomesar Jernej Posavec (= Ivan Maček-Matija), Obavještajac Glavnog štaba Dolgan Tine (= Jože Mazovec).«

U nekoj vrsti postskriptuma tog uputstva, koji nosi samo potpis »Obaveštajac Glavnog štaba Tine Dolgan«, stajalo je:

»Ova uputstva treba da imaju svi štabovi i komande kao i svi obaveštajci tih jedinica. Štabovi bataljona treba da se pobrinu da se ta pravila umnože u potrebnom broju primeraka. Obaveštajci UB (udarne brigade - primj. autora) koja nije podređena odredu ili grupi šalju svoje izveštaje u jednom primerku direktno na ime: Glavni štab slovenačkih partizanskih odreda, obaveštajni sektor. Ako se na putu između jedinica UB i Glavnog štaba nalaze jedinice kakvog bilo odreda, one su dužne da njihovu poštu dostave na gornju adresu najkraćim putem.

U izveštajima koji su vojničkog karaktera svi obaveštajci treba odmah da raportiraju svom komandantu, odn(osno) politkomesaru, kako bi oni preduzeli odmah sve što je potrebno. Na izveštajima koje oni sastavljaju za komandire i komandante, kao i za Glavni štab, treba tačno naznačiti mesto i vreme nalaza. Isto važi i za patrole raznih jedinica koje odlaze u osmatranja ili izviđanja. Komandiri, komandanti i politkomesari dužni su da daju patrolama uputstva u tom smislu.«[82]

Pored ostaloga, uputstvo Glavnog štaba Slovenije od 12. avgusta 1942. godine interesantno je i zbog toga što, insistirajući na razvoju ofanzivne obavještajne

službe, ističe da »obaveštajci četa treba da vrše ovu službu javno« jer je »bez toga (je) nemoguće izvesti dovoljno ekspeditivnu obaveštajnu službu na terenu«. Kao što se vidi iz daljeg teksta, to je značilo, da je glavni teret ofanzivne obavještajne službe zapravo pao na pleća - četnih obavještajaca!

Premda su ta uputstva posvećena organizaciji i radu ofanzivne obavještajne službe, nazvane »vojna obavještajna služba«, ipak su i u njima toj službi dati i kontraobavještajni zadaci (tačka 1 d).

Štab Grupe kordunaških NOP-odreda dostavio je 19. avgusta 1942. »komandantu I operativne zone NOP odreda Hrvatske«, a u vezi s uputstvom Štaba zone od 12. avgusta iste godine (vjerovatno je riječ o uputstvu od 11. avgusta), opsežan izvještaj »o stanju obavještajne službe na teritoriji ove grupe«:

»a) *Organizacija:* Obaveštajna služba u ovoj Grupi organizovana je na taj način, što svaki bataljon imade ob(avještajnog) of(icira), a svaka četa jednog partizana obaveštajca koji je izravno povezan sa ob(avještajnim) of(icirom) bataljona. Ovaj obaveštajac radi neprimjetno za razliku od ob(avještajnog) of(icira) bataljona koji je poznat i javan.

Osim toga ob(avještajni) of(icir) bataljona za prikupljanje podataka i sastav informativnih izveštaja, a i inače za obaveštenja i razne podatke imade stanovit broj lica sa sela ili iz samih neprijateljskih garnizona, odnosno sa neoslobođenog teritorija koje bilo izravno, bilo preko drugih lica šalju obaveštajnom oficiru bataljona usmene ili pismene izvještaje.

Sva obaveštenja koja se dobiju iz vana i iznutra, većinom se nastoji da se dobiju od članova K.P.

b/ *Mreža saradnika*na oslobođenom teritoriju djelomično je u selima i zaselcima razgranata mreža saradnika tim više, što je svagdje nađen po jedan ili više lica koja imadu za dužnost da obaveštavaju bataljonskog obavještajnog) of(icira) o svim događajima u selu. Ovo je potpuno provedeno u djelo u cijelom I. Odredu, dok u II. Odredu isto je sprovedeno samo u II. bataljonu, a u ostalim bataljonima još nije to učinjeno obzirom na to što bataljoni nisu imali dobrih ob(avještajnih) of(icira), koji su sada smjenjeni i postavljeni drugi.

Na neoslobođenom teritoriju obaveštajnu

službu vrše ona poverljiva lica koja su naši simpatizeri i to na bazi dobrovoljnosti. Ova lica ne dolaze u izravan dodir sa ob(avještajnim) oficirom) bataljona, nego svoje izveštaje predaju onim licima koja sa oslobođenog teritorija odlaze u dotična mjesta, a povezana su obavještajnim) of(icirom) bataljona. Isto tako kao na neoslobođenoj teritoriji organizovana je obavještajna služba i u samim neprijateljskim garnizonima gde je (za) to postojala mogućnost, jer u sve se garnizone nije moglo prodrijeti obzirom na to što ima garnizona gde je većina ustaša koji drže pod naročitom pažnjom svakog onoga ko dolazi sa oslobođenog teritorija i svakog onog tko im se čini sumljiv u njihovoj sredini.

I. Odred u svega dva garnizona uspjeli su pridobiti odnosno stupiti u vezu sa pojedinim ili više vojnih lica, koja im šalju povremene pisane izveštaje i to na taj način što preko naloženog upijača piše olovkom na čist papir, a ovo kad se metne u vodu prikazuje onda tekst pisma.

c/ *Metode rada, tj. praktično djelovanje na terenu:*

Rad u ovom pogledu je različit. Negdje se doznaju pojedine stvari iz nevezanog razgovora, a negdje se dobiju podatci jedino naročitim posmatranjem i izviđanjem, preko za to određenim licima. Na oslobođenom teritoriju mnoge stvari doznaju se preko saradnika naše borbe, kao na primer preko Omladinskih organizacija, A.F.Ž. lica koja rade na političkom polju i odbora N.O.F.

Praktično djelovanje organa na terenu oslobođenom nije onako kakvo bi moralo biti, tim više što svaki od organa koji nije zvanično obilježen kao obaveštajni organ ne pridaje važnosti obaveštajne službe u današnjoj našoj borbi, dok organi koji su na neoslobođenom teritoriju rade pod vrlo teškim okolnostima i ako bi pored najbolje volje iz ljubavi i htjeli raditi ne usuđujući se iz bojazni pred terorom neprijatelja.

d/ *Uspjesi:* tj. na kom smo sektoru djelatnosti postigli većih uspjeha, da li u borbi protiv neprijateljskih agenata u našim redovima ili u stvaranju mreže saradnika medu neprijateljskom vojskom i u mjestima koja su još neoslobođena.

U borbi protiv neprijateljskih agenata u našim redovima zapravo nismo imali nikakvog

naročitog uspjeha, jer nismo još do sada imali slučaj da bi otkrili takovo lice koje je neprijatelj ubacio na naš teritorij, a koje bi služilo neprijatelju za obaveštajnu službu tim više, što neprijatelj dobiva obavještenja preko žitelja koji žive na poluoslobodenom teritoriju tj. onih koji služe i neprijatelju i nama.

U stvaranju mreže saradnika medu neprijateljskom vojskom također se nije mnogo uspjelo, tim više što se do sada samo uspjelo u garnizonu S., u garnizonu K., u garnizonu T. i u garnizonu B. naći po jednog saradnika ili najviše dva saradnika koji su voljni služiti nama za davanje obaveštenja. Naših simpatizera imade dosta dobar broj u svim susjednim garnizonima, ali sa istima nije lako i vrlo je teško stupiti u vezu tim više, što se svaki boji da nebi bio kompromitovan, pa se ne usuđuje da se dopisuje, a nema poverenja u neku osobu sa kojom bi mogao razgovarati usmeno.

e/ *Metode* koje upotrebljava neprijatelj za verbovanje saradnika, za njihovo ubacivanje u naše redove i metode kojima se služe neprijateljski agenti u radu medu partizanima.

Osim izravnog izviđanja od strane neprijatelja i to na taj način što se ustaše presvuku u civil i pojedinačno u raznim smjerovima izvide teren, zatim u nekoliko slučajeva žandari i ustaše presvlačili su se u ženska odijela u svrhu izviđanja terena tj. da bi saznali gdje su partizani, zatim zastrašivanje malodušnih žena i ljudi iz naših sela u kojima se nalaze neprijateljski garnizoni, te slanje ovih u izviđanje na račun neprijatelja nikakove druge neprijateljske metode nisu se mogle ustanoviti. Bilo je slučajeva gdje je neprijatelj davao razne sitne stvari pojedinim ljudima kao na pr(imjer) cigareta, šibica i drugih sitnica da ih nose na naš teritorij prodavati i da izvide naše snage i otkriju naše položaje. Neprijatelj je također na jednome mjestu pokušao da doznaje naše namjere i otkrije naše položaje preko pojedinih žena starica, kojima je dao po nekoliko stotina kuna poslavši ih na naš teritorij da kupe drveta ili kakovih živežnih namirnica (slučaj u I. bataljonu I.K.P.O.).

f/ *Iskustva i predloži* za organizaciju i metode koje bi trebalo primjenjivati u našu obaveštajnu službu:

Prema iskustvima potrebno je da se u obaveštajnoj službi stvori samostalna grana za informativnu službu t.j. za prikupljanje podataka o neprijateljskim garnizonima i razvedenja mreže na neoslobođenom teritoriju, posebno, a posebno, da se stvori obaveštajna grana koja bi imala zadatak pronalaska neprijateljskih agenata u našoj teritoriji. Za obaveštajnu službu na našoj teritoriji bilo bi potrebno da se sa istom zaduže vrlo pouzdani i pošteni simpatizeri naše borbe ali na taj način da se ne zna da je on u obaveštajnoj službi, već da mu se kao sporedno zanimanje dade neka druga služba kao na pr. ekonom, koje čete, kakovi politički radnik, ili kakovi organizator Skoj-a ili šta drugoga, a kao glavni zadatak da mu se dade obaveštajna služba za koju bi morao snositi punu odgovornost. Pokazalo se da do sada u dosta navrata da su pojedini drugovi ili naši simpatizeri za koje se tražilo da budu u našoj obaveštajnoj službi istu obećali vršiti, ali kako on to nije smatrao važnom i kao neodgovoran dogodilo se dosta propusta, pojedinih ispada, a negdje i prolaza neprijateljskih špijuna.

Za dobivanje podataka iz nekih neprijateljskih garnizona ili za organizovanje pojedinih atentata na neke videnije neprijateljske ličnosti moglo bi se preporučiti da se nekoliko sigurnih i poverljivih ljudi ubaci u neprijateljske garnizone, pod izgovorom našeg terora ili tako nešto slično. Zatim trebalo bi pronaći za tu svrhu naročito sposobnih i mladih žena, koje bi kao takove imale mnogo više uspjeha nego muškarci.

Za neka naročita izviđanja odnosno obaveštenja bilo bi neophodno potrebno honorisati lica koja takove poslove izvrše, tim više pošto i neprijatelj daje dosta novca na obaveštajnu službu. Isto tako bilo bi potrebno stanovita lica iz naših redova, a koja pod svojim imenom ne bi mogli odlaziti u neprijateljske garnizone snabdjevati tuđim ispravama, a to postoji mogućnost obzirom na to što raspolažemo štambiljima raznih neprijateljskih ureda, a negdje čak i sa pravim legitimacijama.

Najvažnije je za obaveštajnu službu pronaći organizatore iste pošto ista isiskuje naročitu inteligenciju, sklonost, hladnokrvnost i druge vrline.«[83]

-

Štab grupe odreda za Liku (potpis: politkom R(ade) Žigić; komandant si. odsutan) dostavio je 21. avgusta 1942. »Štabu I operativne Zone«, u vezi s njegovom naredbom br. 6 (vjerovatno je riječ o uputstvu od 11. avgusta 1942. godine), izvještaj o obavještajnoj službi:

»I. Organizaciji političke obavještajne i informativne službe pristupilo se u Ličkoj Grupi januara 1942. godine. Tad je Štab Grupe popunjen jednim obavještajnim oficirom čiji je bio zadatak da organizuje obavještajnu i informativnu službu na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju Like.

Obavještajna služba Ličke Grupe organizovana je na slijedeći način:

U svim bataljonima postoje obavještajni oficiri. Ovi oficiri neposredno su povezani sa svojim povjerenicima i saradnicima i u mjestima oslobođenog i neoslobođenog teritorija. Oni neposredno kontrolišu svoje povjerenike i daju im uputstva za rad.

Obavještajni povjerenici podnose redovno i direktno izvještaje o svom radu obavještajnom oficiru Bataljona pod čiju kompetenciju spadaju.

Dalje, u svakom Odredu postoji obavještajni oficir. Dužnost oficira jeste da na sektoru svoga Odreda organizuje obavještajnu informativnu službu, da kontroliše rad obavještajnih oficira Bataljona i da im daje uputstva.

Najzad u Štabu Grupe postoji obavještajni oficir koji rukovodi obavještajnom i informativnom službom cijele Grupe.

II. Mreža naših saradnika i povjerenika na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju dosta je gusta. Nema sela ni mjesta gdje nemamo naše povjerenike i saradnike. Tako na sektoru I odreda imamo oko 90 povjerenika i saradnika. Sličan je slučaj i na sektorima drugih odreda.

U neprijateljskim garnizonima imamo također naše povjerenike i saradnike. Tako na sektoru I. odreda imamo povjerenike u sledećim garnizonima: G.B.M.N.R.T.B.S.K. itd.

Na sektoru II odreda u garnizonima: V.U.RP.LPS.K.R. itd.

Na sektoru III Odreda u garnizonima: G.O.K.P.SS.P.PL.NP.E.M.DJ.O.Ž.K.G. itd.

Na sektoru Bataljona 'Adžija' u garnizonima: O.D.P.ŽZ.K.B.Ž. i

III - Obavještenja dobivamo na više načina:

A/ iz razgovora s neprijateljskim vojnicima i civilima: b/ iz tajnih naređenja neprijateljskim komandama; c/ izviđanjima neprijateljskih garnizona i položaja; d/ provociranjem i primjenom oštrih mjera saslušanja.

IV. Veći uspjesi postignuti su u borbi protiv neprijateljskih agenata u našim redovima, nego u stvaranju mreže saradnika medu neprijateljskom vojskom i u mjestima koja su još neoslobođena.

V. Neprijatelj upotrebljava razne načine za vrbovanje saradnika u našim redovima. Jedan od načina mu je da šalje svoje agente na kraće vrijeme da uhvate 'vezu' s nama. Ti agenti daju nam sitnija obavještenja kako bi mogli lakše vršiti posao za koji su određeni. Osim toga neprijatelj iskorištava i one koji su bili kod njega u zatvoru. Neprijatelj je pokušao i preko organizacije 'Herkules' da prodre u naše redove, ali naša obavještajna služba otkrila je tu bandu i veliki dio od (nje) već uništila. Na čelu ove bande nalazio se šef ustaškog redarstva u Gospiću.

Neprijateljski agenti vrbuju partizane na taj način što im na vrlo vješt način daju do znanja kako je neizbježna pobjeda fašizma i kako se treba za vremena spašavati. A spasiti se može svaki, ako prekine sa dosadašnjim načinom života, tj. ako prestane biti partizan, vrati se svojoj kući i priključi četničkim banditima. Osim toga agenti neprijatelja šire na vješt način paniku i lažne vijesti među partizanima i stanovništvo. Četnički banditi, koji su sada najizrazitiji agenti neprijatelja, stalno pronose glasine kako su partizani već svuda uništeni i kako se Draža sa hiljadama i hiljadama četnika kreće i ovamo da obračuna se sa partizanima.

VI. Što se tiče metoda koje treba primjenjivati smatramo da su one metode s kojima smo se do sada služili dobre, ali radi njihove bolje primjene potrebno bi bilo jedne vrste kurseve za obavještajne oficire Bataljona i Odreda. Osim toga potrebno bi bilo češće dolaziti u dodir s obavještajnim oficirima iz drugih grupa i upoznavati se sa metodama i načinima koje oni primjenjuju u svom radu.«[84]

Reorganizacijom 1. slavonskog NOP-odreda sredinom avgusta 1942. godine formiran je i 2. slavonski NOP-odred, a oba su ušla u sastav također u to vrije-

me formirane 3. operativne zone NOP-odreda Hrvatske. Tada je dotadašnji šef i obavještajne (kontraobavještajne) i informativne (ofanzivne obavještajne) službe u Štabu 1. odreda Slobodan Ilić Čiča postavljen za informativnog, a stari sisački komunista i španski borac Vlado Majder Kurt za obavještajnog oficira u Štabu zone. Tako je u Slavoniji došlo do personalnog razdvajanja tih dviju službi. I u štabovima odreda postavljeni su posebni obavještajni i informativni oficiri. Međutim, zbog nedostatka kadrova u štabovima bataljona obaju odreda i obavještajni i informativni oficir bio je isti čovjek. Samo Štab 3. bataljona 2. odreda nije imao ni jednog ni drugog.[85]

Štab 3. operativne zone (komandant Grga Jankes, politički komesar Karlo Mrazović Gašpar) poslao je 15. avgusta 1942. godine Glavnom štabu NOP-odreda Hrvatske izvještaj u kojemu piše:

»Obavještajna služba do aprila mjeseca nije uopće postojala. U aprilu je određen obavještajni oficir u Štabu I. Slavonskog Narodno-Oslobodilačkog Partizanskog Odreda, koji je ujedno vršio i dužnost informativnog oficira.

ORGANIZACIJA OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

1. Obavještajni oficir u Odredu
2. Obavještajni oficiri u bataljonima
3. U svakoj partizanskoj četi bio je po jedan partizan povjerenik obavještajnog oficira.

Za civilnu obavještajnu službu angažovana su civilna lica kao povjerenici obavještajnog oficira.

Obavještajna služba unutar partizanskih redova bila je dobra. Uspjelo je da se spriječi uvlačenje špijuna, petokolonaša, četnika i paničara u partizanske redove. Ako je ipak pojedincima uspjelo uvući se bili su brzo raskrinkani i uništeni. Takvih slučajeva bilo pet do šest.

Civilna obavještajna služba imala je mnogo više posla uslijed toga što je neprijatelj danomice ubacivao na teren špijune. Najveći dio špijuna bio je redovno pohvatan i likvidiran. Špijuni su redovito bili plaćenici a regrutovani su u 90 % slučajeva iz srpskih redova. Neprijatelj je rijetko kad mogao da sazna za partizanske položaje a o naoružanju i brojnom stanju partizana nije mogao dobiti nikad nikakvih podataka. Likvidirano je 80 do 100 špijuna.«[86]

U tom se izvještaju govori isključivo o kontraobavještajnoj službi, koja se jednostavno naziva obavje-

štajnom i dijeli na onu »unutar partizanskih redova« i na »civilnu obavještajnu službu«, tj. onu koja djeluje na terenu — teritoriju koji kontrolišu partizani.

Samo tri dana poslije dostavljanja tog izvještaja Glavnom štabu -Hrvatske, 18. avgusta 1942. godine, Štab 3. operativne zone dostavio je štabovima 1. i 2. slavonskog NOP-odreda opširno uputstvo koje je govorilo isključivo o organizovanju informativne, zapravo ofanzivne obavještajne službe:

»Organizaciji informativne službe treba posvetiti vrlo veliku pažnju, jer istom onda kad budemo imali dobro organizovanu informativnu službu naše će akcije biti uspješnije i mi ćemo neprijatelju zadavati teške udarce. Isto tako moći ćemo sa uspjehom da razbijamo neprijateljske pohode i ofanzive protiv nas. Informativnu službu treba dobro organizirati tako da informacije o neprijatelju stižu pravovremeno do naših štabova i jedinica. Radi toga drugovi, informativni oficiri u štabovima treba da pronađu što kraće, ali što sigurnije puteve kojima će informacije dolaziti do njih, a oni da ih što hitnije šalju višoj komandi.

Dužnosti informativnih oficira

1. da izvještavaju o brojnom stanju i naoružanju neprijatelja na djelokrugu svoga sektora
2. kako su raspoređene snage neprijatelja (mjesto gdje se nalaze)
3. kakve su namjere neprijatelja
4. organizovanje veze između svih organa informativne službe.

Da bi se došlo do što boljih informacija, potrebno je da informativni oficiri prodru u neprijateljske više komande, što neće biti teško uzevši u obzir da se u neprijateljskim redovima, pa i na odgovornim mjestima nalazi dosta veliki broj pokolebanih ljudi koji su skloni da potpomognu Narodno-Oslobodilačku borbu. Prvenstveno za tu službu obraćati se članovima i forumima Kom(unističke) Partije.

Nadalje angažovati ljude odane našem pokretu, koji će iz ljubavi prema svome narodu, svršavati taj posao.

U onim mjestima gdje takovih ljudi nemamo, treba pronaći plaćenog agenta.

Pri izboru ljudi za informativnu službu treba biti vrlo oprezan. U mjestima gdje postoje jedinice i forumi Kom(unističke) partije, istima se

obratiti za pomoć i preporuku pojedinaca.

Organizaciju informativne službe treba sprovoditi sistematski. Informativci odreda neka povežu sve vojne garnizone sa sobom direktno ili preko bataljona a također poverenici u garnizonima neka budu povezani međusobno. I (= Prvi — primj. autora) odred treba da nađe povjerenike u N(ovoj) Gradiški, Pakracu, Daruvaru, Virovitici i Bjelovaru. II Odred u Osijeku, Brodu, Požegi, Našicama, Đakovu i Slatini. Fruškogorski odred u mjestima koja se nalaze na njegovom djelokrugu. Bataljoni im također pronalaze poverenike na svom sektoru, povezuju ih međusobno; Informativci bataljona održavaju stalnu vezu sa informativcem odreda a informativci odreda sa informativcem zone.

Informativni oficiri šalju SVAKODNEVNO informacije višoj komandi, bez obzira ima li na njihovom sektoru šta novoga ili ne. Izvještaji moraju biti savjesni, tačni i jasni.

Drugovi informativci vršite svoju dužnost savjesno, jer informativna služba za nas vojnike je od presudnog značaja.

Svaki odred ima svoga informativnog oficira, koji će prema ovim upustvima razraditi detaljne upute informativnim oficirima svojih bataljona.«[87]

Pošto je primio uputstva Štaba 3. operativne zone o organizovanju informativne (ofanzivne obavještajne) službe, obavještajni oficir Štaba 2. slavonskog NOP-odreda Bosanac (Branko?) poslao je 22. avgusta 1942. godine svoj prvi dopis (»Broj 1 Str.pov.-42«) »obavještajnim oficirima I, II i III bataljona«:

»ORGANIZIRANJE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE:

Naglim porastom partizanskih snaga, a ujedno slabljenjem neprijatelja, pokazala se potreba dobre organizacije obavještajne službe. Zadnji udarci fašističkoj nemani treba da su organizovani do krajnjih mogućnosti. Naše gubitke treba svesti na minimum a akcije da su uspješne. Moral partizana raste, dok neprijatelj gubi glavu i orjentaciju uopće. Sve je to moguće samo onda ako imamo dobro organizovanu obavještajnu službu: O neprijatelju treba znati sve, pa čak i najmanje sitnice, dok naprotiv mi ostajemo naprama njemu u potpunoj konspiraciji. Žnamo iz iskustva kako je teško i neugodno boriti se pro-

tiv neprijatelja o kojemu nemamo tačnih obavještenja.

Iz istih razloga pozivam drugove obavještajne oficire štabova bataljona da počnu odmah sa organizacijom obavještajne službe. U tu svrhu upotrebiti najbolje i najodanije narodne borce iz pojedinih jedinica, prvenstveno članove Partije i skojevce, a mogu se uzeti i drugi povjerljivi partizani. To, ukoliko je moguće upotrebiti drugove iz jedinica.

U svim selima gdje postoje N.O.O. treba pametnim načinom izabrati povjerljive ljude, koji će donositi *tačne* obavjesti. Praktikovati tako, da se u jednom mjestu izabere više takovih ljudi, povjeriti im zadaće ali tako da jedan za drugoga ne smije znati. To je potrebno zbog provjeravanja istinitosti raznih vješti. U tu svrhu odlično će poslužiti svesne i borbene drugarice — žene - djevojke po selima i gradovima. Ženska se može često pui.a probiti tamo kuda muškarac ne bi mogao stići. Obavještenja koja se dobiju od ženskih treba ipak primiti sa izvjesnom rezervom, sve dok se ne provjeri sposobnost takovih drugarica. U historiji ima velik broj ženskih koje su bile odlične obavještajke (na pr. Mlle Doktor i t.d.) s toga nikako ne podcjenjivati sposobnost ženskih. Treba odmah uočiti koji su paničari i lažovi, smjesta ih odstraniti dapače i primjerno kazniti, kako drugi nebi donosili razne vijesti samo da bi se napravili važni ili tek samo toliko da bi se vidili da nešto rade. U svrhu raznih obavještenja odlično će se poslužiti drugovi terenci.

U svakoj četi treba da se odabere jedan najpovjerljiviji drug koji će bilježiti sva obavještenja i obavještavati obavještajnog oficira u Štabu bataljona. Najpotrebnije su obavjesti o većim posadama u neprijateljskim uporištima, kretanju ili koncentracijama većih neprijateljskih snaga na pojedinim sektorima, eventualne nakane neprijatelja i t.d. Takove obavjesti, nakon što ih je komandir odnosno obavještajni oficir štaba bataljona provjerio koliko je moguće, slati u dobro zatvorenim kovertama s povjerljivim i brzim kuririma na obavještajnog oficira Štaba odreda. Pojedine stvari od velike važnosti kao i imena mjesta redovno šifrirati prema priloženoj šifri.

Priloženu šifru dobro čuvati u tajnosti a za nju smiju znati samo obavještajni oficiri štabova bataljona, komandanti odnosno politički komesari. U slučaju da se šifra izgubi ili kojim drugim načinom padne neprijatelju u ruke *najhitnije* obavjestiti potpisanog zbog izmjene šifre.

Nastojati, da se što prije pokupe po mogućnosti najtačniji podatci o neprijateljskim uporištima: naoružanje, broj ljudstva, objekti, kakova je vojska /ustaše, domobrani, legija, kulturbund i t.d./. Svaku promjenu odmah javiti.

ORGANIZACIJA UNUTAR JEDINICE:

Naglim porastom partizanskih jedinica i formiranjem novih četa ulazi u naše redove novo ljudstvo. Kod primanja istih treba biti na najvećem oprezu. Za svakog pojedinog treba imati popratno pismo N.O.O. ako isti postoji, ili potvrda našeg terenca ukoliko ih on doprema. Svakog pojedinog, koji ne bude imao takovu popratnicu smatrati sumnjivim i odmah tražiti preko naših veza podatke. Dok takovi podatci ne stignu ne smije se dotični naoružati, niti mu se smije povjeriti kakova dužnost ili zadatak (straža, patrola i t.d./.

Neprijatelj će nastojati svim silama da u naše redove ubaci svoje ljude. Oni će sigurno imati zadatak da unesu zabunu u našim redovima, da špijuniraju pa čak i eventualno da ukradu naše oružje /naročito automatsko/. Ukoliko se ovakovi pronađu smjesta ih uhapsiti i stražarno sprovesti prema naređenju broj 2 komandanta odreda /tj. do stalnog vojnog suda Zone/.

U interesu je naše borbe kao i svih nas lično, da pazimo na svakog pojedinog kako nebi bili izdani ili još gore stradali. Povesti najstrožije računa o ovome.-

CETNA POLICIJA

U svakoj jedinici postoji svjesnih boraca i hrabrih junaka ali postoji i kukavica i paničara. Događa se često puta a naročito u borbama da paničari ili kukavica unese zabunu pa čak medu najbolje i najhrabrije drugove. Time šteti svjesno ili nesvjesno opću stvar. Ovakove drugove treba što prije ukloniti iz jedinica i otpremiti na druge poslove u kojima mogu dobro poslužiti. Ako se to događa za vreme borbe treba prema takovima istupiti najdrastičnije. Zato neka budu upotrebljeni drugovi partijci eventualno

kandidati kao i skojevci. Postupati najsavjesnije i najenergičnije te bez ikakovih obzira jer svaki propust može imati vrlo neugodnih posljedica.

Svaki obavještajni oficir štaba bataljona treba da podpisatom pošalje izvještaj o učinjenom po ovim direktivama. Lično obići pojedine čete i konferisati sa komandirima odnosno političkim komesarima četa i razložiti im cijelu organizaciju.«[68]

Uprkos već izvršenoj podjeli zadataka između obavještajnih i informativnih oficira u 3. operativnoj zoni u tom se uputstvu ti zadaci i dalje isprepliću. Naime, obavještajni oficir 1. slavonskog NOP-odreda smatra da treba da djeluju i na jednom i na drugom sektoru. On je, očigledno, svoje uputstvo sačinio na nekim saznanjima iz predratne špijunske literature. Međutim, naslov poglavlja »*Četna policija*« ipak se nikako ne može povezati s njegovim sadržajem. U svakom slučaju, taj je dokument svojevrstan prilog raznolikosti pristupa problemima partizanske obavještajne službe u njenoj prvoj fazi.

Informativni oficir *tog istog, 2. slavonskog NOP-odreda* »Udarnik« (= Stanko Radovanović) dostavio je 28. avgusta iste godine izvještaj Štabu 3. operativne zone u kome se je pored podataka o brojnom stanju i naoružanju nekih neprijateljskih posada, našao i ovaj tekst:

»Primio sam predmet i Upute za organizaciju informativne službe koju sam razradio i poslao informativnim oficirima po bataljonima II odreda. Primio sam k znanju da od tačnijeg i na vreme informativnog obaveštenja mnogo zavisi naša narodna oslobodilačka borba. Pa sam prema tome odmah pristupijo stvaranju dobrih veza pomoću kojih ću prikupljati podatke o neprijateljskim snagama, kako o brojnom stanju tako i o naoružanju, kao i kretanju.

Održao sam sastanak sa sekretarom O(kružnog) K(omiteta) Brod koji ćemo povezati sa vojnim komitetima kao i sa sreskim komitetima na djelokrugu svoga okruga. Đakovo, Požega, Brod, Slatina, sa drugom iz Oseka imaću najskorije sastanak. ... Naknadno staraću se da bude sve više, pošto imadem zadatak da obiđem 1 bataljon potrudiću se da lično dođem u štab zone da bi dobio detaljna uputstva za rad.«[8']

Suprotno svom kolegi *obavještajnom* oficiru Bosancu, *informativni* oficir Štaba 2. slavonskog NOP-

odreda »Udarnik« očigledno se orijentisao isključivo na svoj sektor rada: ofanzivnu obavještajnu službu! S tim u vezi sastavljen je i izvještaj Štaba 3. operativne zone, dostavljen Glavnom štabu Hrvatske 1. septembra 1942. godine, o organizaciji i radu informativne službe:

»Informativna služba ranije u Slavoniji nije bila sistematski organizirana. Posle formiranja Štaba III. Operativne Zone od 12. VIII. 1942. počelo se je sa organizovanjem iste. Informativna služba je organizovana ovako:

U Štabovima odreda I. i II postavljeni su informativni oficiri, a u bataljonima takode. Svaki informativac na svome sektoru treba da organizuje informativnu službu tako da u neprijateljskim uporištima angažuju povjerenike za informativnu službu i da izgrade posebne kanale kojima će informacije najbrže stizati do njih a oni ih upućuju dalje.

Brojno stanje i kretanje neprijatelja po do sada sakupljenim podatcima na sektoru I. i II. Odreda niže je izloženo prema onome što se je do sada uspjelo prikupiti. U ova dva odreda informativna služba prema svim izgledima biće potpuna i korisna. Sa III. Odredom nemamo još stalne veze.«"[0]

Treći odred 3. operativne zone djelovao je u Srijemu. Da bi svojoj informativnoj službi dao što preciznije organizacione forme, Štab 3. operativne zone dostavio je Štabu svog Drugog odreda 3. septembra 1942, dopis »za informativnog oficira«, u kome zahtijeva redovno podnošenje informativnih izvještaja i daje uputstva šta oni treba da sadrže:

»Prema ranijem naređenju ovog Štaba informativni oficir mora svake nedjelje podnijeti informativni izvještaj. Taj izvještaj treba da obuhvati pregled svih događaja koji su se desili u prošlih osam dana bez obzira na to što su u toku tih osam dana pojedinačno poslani. Uz taj izvještaj neka informativni oficiri naprave skicu sektora na kojemu operira taj odred. Na toj skici treba da budu označena sva neprijateljska uporišta. U opisu skice treba unijeti brojno stanje neprijatelja i njegovo naoružanje i naglasiti sve promjene koje su se dešavale u posljednjih osam dana.

Za prošli osam dana niste poslali izvještaj informativnog oficira pa naređujemo da se isti

naknadno pošalje i da se ovakvi slučajevi ne ponavljaju. Ukoliko informativni oficir nije dospio da pokupi podatke sa cijelog svog sektora neka pošalje ono što je do sada saznao a ostale informacije poslaće naknadno u drugom izvještaju.«[91]

U mjesečnom izvještaju za juli 1942, koji je Mjesni komitet KPH u Bolu dostavio 26. avgusta iste godine Okružnom komitetu KPH za Brač, našli su se i ovi reci:

»7. *Obavještajna služba.* Do sada obavještajna služba nije bila organizovana. Drugovi su obavještavali o svemu što je bilo potrebno znati da se prati rad klasnog i narodnog neprijatelja. Naročitih, širih obavještenja nije bilo, nego samo lokalne naravi.«[92]

A u »Izvještaju za mjesec VIII. 1942« Općinskog komiteta KPH Hvar, poslanom (bez datuma) »Okružnom komitetu za Brač-Hvar«, u istoj se tački kaže:

»7. *Obavještajna služba.* Ovdje je svaki član Partije i simpatizer u obavještajnoj službi, te prati rad i djelovanje špijuna i klasnog neprijatelja i obavještava odgovorne drugove. Naravno to nije specijalno organizovana služba, koja bi djelovala po jednom savršenom planu.«[93]

Medu dokumentima koji se čuvaju u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu nalazi se i jedan sa zaglavljem »Partizanska oficirska škola, broj službeno, avgusta 1942. godine, OSLOBOĐENA TERITORIJA« i naslovom prvog poglavlja »Zadaci obaveštajne i informativne službe uopće«.[94] To je prilično čudan dokument — elaborat bez završetka. Pisao ga je, očigledno, neko ko je prije rata pohađao vojnu školu i slušao predavanja o obavještajnoj službi, a možda se kasnije i bavio tom aktivnošću.

U avgustu 1942. godine na oslobođenom su teritoriju radile samo dvije partizanske oficirske škole: škola Glavnog štaba Hrvatske u Korenici i škola pri Operativnom štabu za Bosansku krajinu. Budući da je druga počela raditi tek 29. avgusta, elaborat o kome je riječ najvjerovatnije je pisan za potrebe oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske. Teško je reći koliko je on uticao na organizaciju i praksu partizanske obavještajne službe, ali upada u oči da se u ljeto 1942. u jedinicama pod komandom GŠH za ofanzivnu obavještajnu službu počinje da upotrebljava termin »informativna služba«, a za kontraobavještajnu - »obavještajna (politička) služba«, na čemu insistira i autor

elaborata (»... treba praviti razliku između obavještajne i informativne službe za naše prilike, u tome što obavještajna služba ... pribavlja podatke o neprijatelju, koji se uspio uvući u naše redove... otkriva ga, razbija i uništava. Informativna služba pribavlja podatke o neprijatelju koji živi i radi na našoj neoslobođenoj teritoriji.. ,«[95] Zbog toga, a i zbog interesantnih detalja koje sadrži, taj elaborat, odnosno dio koji je sačuvan, donosimo u cjelini:

»ZADACI OBAVEŠTAJNE I INFORMATIVNE SLUŽBE UOPŠTE

Obaveštajna služba u sadanjem ratu je sredstvo preko koga smo u stanju upoznati u detalju život i rad neprijatelja bilo koje vrste, samo ukoliko je organizacija obaveštajne službe postavljena na zdravu i pravilnu osnovu.

Organizacija obaveštajne službe je u nekoliko različita u miru i ratu i ona se obično povija prema događajima. Izvodi se sa mnogo smisla, razumevanja i umjetnosti.

Za vrijeme mira u pojedinim državama postoje glavne centrale u ministarstvima spoljnih i unutrašnjih poslova, i u glavnim generalštabovima. Iz ovih glavnih centrala organizacija se raščlanjava u vidu mreže na niža nadleštva, ustanove, razne institucije i agencije, i td. imaju naročito sposobne i podesne organe za otpravljanje ove službe.

Za jedan običan vojni sistem organizacija obaveštajne službe imala bi sledeću osnovu:

Na čelu države postoji centralna uprava ili glavna centrala. Centrala daje ton i pravac celokupnoj obaveštajnoj službi u državi. Centrala se deli na odelenja, a odelenja se dijele na sekcije i podsekcije. Sekcije i podsekcije za ispitivanje dobijaju pojedine granične frontove sa zonama pozadi njih.

S obzirom na vojno-političku situaciju teritorija svoje i drugih država. Podjeljeno je u vidu mreže na više djelova reona, a na osnovi opšteg plana organizacija obaveštajne službe izrađuju se obaveštajne karte sa raznim svrhama: političke, vojničke i ekonomske, zavisno od toga kakvi se podaci pribavljaju. U svakom reonu označenu su obaveštajni centri obaveštajno osoblje podeljeno je u tri kategorije.

U prvu kategoriju spadaju agenti sa centrala sa većih centara, oni se kreću najvišim društve-

nim krugovima, naročito višim vojnim krugovima, radi toga su im poznate vrlo dobro vojničke stvari.

U drugu kategoriju spadaju članovi i šefovi reonskih odelenja koji su pod upravom većih centara ili neposredno pod centralom.

U treću kategoriju spadaju agenti, koji rade po reonima izveštaje dostavljaju uglavnom usmeno u određeno vrijeme. Mobilisani su iz redova radnika, rede seljaka.

Funkcija celokupne obaveštajne službe treba da je solidna i neprekidna. Nesolidna i obaveštajna služba i prekidima, omogućava neprijatelju, da svoj razorni rad uperen protiv nas izvodi nesmetano i po planu. Obaveštenja moraju biti apsolutno tačna, jer u protivnom netačna obaveštenja mogu imati nedoglednih posledica u odluci komandanta koja odluka proizlazi iz samih pribavljenih obaveštenja. U koliko su obaveštenja tačna u toliko će odluka biti pravilna i obratno.

Iz ovoga je neophodno potrebno, da se pri komandovanju postavi organ koji će biti odgovoran za saglasnost i objedinjavanje rada u celokupnoj obaveštajnoj organizaciji u zemlji.

Ovaj organ je za vreme mira obaveštajno odelenje u glavnom deneralštabu, a za vreme rata u vrhovnoj komandi. Ovakva obaveštajna odelenja postoje u đeneralštabovima velikih jedinica: Grupa armija, armija, divizija i korpusa, a ulogu obaveštavanja vrše obaveštajni oficiri, za ovaj posao specijalizovanih dužnosti i zadatke obaveštajnog oficira iznijeti ćemo kasnije.

ORGANI I SREDSTVA OBAVEŠTAJNE SLUŽBE

Organi obaveštajne službe ima u glavnom stručnih i pomoćnih. Pomoćni organi iznalaze, prikupljaju, prenose raznorazne podatke, a stručni organi sva obaveštenja klasificiraju, cene i razrađuju. Rad na prikupljanju podataka može biti posredan i neposredan. Posredno se prikupljaju podatci za vreme mira preko diplomatskih i vojnih predstavnika. Neposredno prikupljanje podataka vrši se za vreme rata i odmah se iskorišćava.

Srestava ima raznolikih i u njih ulazi za obaveštajnu službu sledeće:

1. — Podaci kartografski, topografski, statistički i historijski.

2. - Praćenje službene i privatne prepiske.

3. Praćenje naše i strane štampe.

4. Hvatanje radio-telegrafskih depeša i razgovora.

5. Podatci sa uhvaćenih golubova, pasa za vezu, avijona, balona, izviđača, ordunanasa, kurira, kao i iz zaplenjene neprijateljske civilne i vojne arhive.

Ceo informativni personal kod svih država može podjeliti u glavnom u 3 grupe.

1. Diplomatska politička grupa.

2. Vojna grupa, koja se deli na tri podgrupe: vojsku, mornaricu i vazduhoplovstvo.

3. Grupa tajnih obaveštača, uhoda i špijuna.

Grupu diplomatsko-političku predstavljaju ambasade, poslanstva, konzulati, trgovački atašeji i atašeji za štampu. Diplomatska predstavništva nisu ništa drugo nego obaveštajni centri. U državama, kod kojih su akreditovani ambasadori i poslanici reprezentuju državu na strani a konzulati se tad brinu ekonomskim interesima svoje zemlje. Konzulatima se dodaju trgovački atašeji. No trebamo biti na čisto s tim da trgovački atašeji ne rešavaju samo pitanje trgovačke struke u svom djelokrugu, već u mnogo slučajeva pribavljaju podatke vojno-političke obaveštajne prirode.

Vojnu grupu sačinjavaju vojni izaslanici suhozemne vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Oni su ograničeni u kretanju i načinu rada.

Rad treće grupe dolazi do jačeg izražaja kad države stupe u oružani sukob, jer se diplomatski odnosi između zaraćenih država (prekidaju), ali se ne prekida prikupljanje podataka vojno-političke obaveštajne prirode. Prikupljanje podataka vrši se i dalje preko tajnih obavještača, uhoda špijuna.

OSOBINE TAJNIH AGENATA

Svaki tajni agent i uopšte dobar obaveštajac mora imati naročite osobine fizičke, moralne i znanstveno obaveštajni personal mogu da sačinjavaju samo osobe poverljive, pronicljive, okretne, lukave, hladnokrve, u opšte osobe, koje su u stanju da se u najkritičnijim momentima drukčije izražavaju nego što osjećaju.

Rđave su osobine staklen tip slabo živčan

plašljiv, mesečar kao i tipovi koji po noći u snu govore, buncaju. Ovakvi tipovi su u stanju da se na ovaj način odaju. Obaveštajac mora imati hladnokrvnost, smjelost, jaku volju, sposobnost da može vladati sobom, i da u slučaju hapšenja ne otkrije svoj rad i organizaciju službe. Najpodesnija su lica za ovu službu ona, koja su izvježbana u koncentraciji misli. Ovo je vrlo važno kod osoba u obaveštajnoj službi čiji je rad tajan, opasan i koji mora prolazi(ti) kroz razne peripetije, poznavanje terena i stranih jezika, koje je isto toliko važno kao i sve ostale osobine, da bi se moglo imati više uspjeha u radu, agenti moraju imati sposobnost odigravanja raznih uloga: trgovaca, plemića, radnika, seljaka popova, ženskih i t.d. Regrutovanje agenata je najteži posao i za ovo je potrebna naročita sposobnost za onoga koji regrutuje. Da bi mogao osobi uočiti budućnost obaveštajca.

Obaveštajci moraju proći raznu obuku iz tajnog načina pisanja, kriptografije, zatim iz stenografije, šifriranja, izučavanje rečnika i t.d. Agent koji radi u inostranstvu mora da poznaje organizaciju i formaciju vojske one države u kojoj radi, kao i da poznaje njena pravila i propise.

Ovdje su izdati u glavnom najosnovniji pojmovi o organizaciji obaveštajne službe u opšte, a sada da vidimo kako i na koji način bi trebalo organizirati obaveštajnu službu na teritoriji naše N.O.P. i D.Vojske.

ZADATCI OBAVEŠTAJNE I INFORMATIVNE SLUŽBE N.O.P. i D vojske

Već organizacioni razmah N.O.P. i D. Vojske zahtjeva neminovno jačanje obaveštajne službe u našim jedinicama, komandama i ustanovama, potreba razvoja obaveštajne službe potpuno je logična povećanjem vojnih snaga komanda i ustanova. Obaćavaju se i nameću u partizanskoj vojsci veći i teži zadatci, a za izvršenje većih i težih zadataka potrebna su svestrana obaveštenja.

Na bazi organizacije obaveštajne službe uredovnim prilikama potrebno je organizovati obaveštajnu službu iz naše prilike na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, pri ovome treba praviti razliku između obaveštajne i informativne službe za naše prilike u tome što obaveštajna služba preko svojih organa pripravlja podatke o

neprijatelju, koji se uspio uvući u naše redove. Dakle obaveštajna služba traži neprijatelja u našim redovima, otkriva ga, suzbija i uništava.

Informativna služba pribavlja podatke o neprijatelju, koji živi i radi na našoj neoslobođenoj teritoriji, prema tome naši neprijatelji za obaveštajnu službu jesu razni četnički i ustaški nastrojeni tipovi i u opšte onima kojima nije jasna linija N.O. borbe, a uvukli su se u naše redove, da razaraju iznutra disciplinu i moral naše vojske, da posmatraju njen život i rad, te da bi podatke dostavili svojim gospodarima.

Za informativnu službu neprijatelji su ustaše, domobrani i Talijani, dakle živa snaga neprijatelja, organizovana vojnički ispitiva ovakvog neprijatelja u sadašnjim prilikama iziskuje zasebnu organizaciju obaveštajne i informativne službe, no ne postoji apsolutno razgraničenje između jedne i druge strane neprijatelj kakve strane bio, interesuje podjednako obe strane, dok poslove ispitivanja, istraživanja i pribavljanja podataka vrši zasebno svaka strana.

I. Jedan i drugi posao obavljaju po našim jedinicama, Štabovima i ustanovama politički obaveštajni oficiri.

U potpunoj organizaciji obaveštajnu službu po jedinicama, štabovima i ustanovama odpravljali bi obaveštajni oficiri, a informativnu službu informativni oficiri.

ZADATCI OBAVEŠTAJNIH I INFORMATIVNIH OFICIRA

Obaveštajni i informativni oficiri po jedinicama i Štabovima ustanovama jesu organi tih Štabova, koji vrše raznovrsne obaveštajne i informativne poslove, svaki u svom djelokrugu. Ove raznolike poslove oni otpravljaju djelomično, samostalno sa svojim najbližim saradnicima, a najvećim djelom preko istih organa. Po nižim jedinicama, Štabovima i ustanovama.

ZADATCI OBAVEŠTAJNIH OFICIRA JESU SLEDEĆI

1. Primaju direktive za organizaciju obaveštajne službe od komandanata i političkih komesara i pristupaju njihovom izvršenju.

2. Vrše organizaciju obaveštajne službe po jedinicama Štabovima i ustanovama i odgovorne su za njen uspešan rad.

Po jedinicama određuju 2-3 vrlo pouzdana

povjerenika iz redova Članova Partije ili dva-tri pouzdana nečlana, ako nema članova, koji će budnim okom motriti disciplinu, moral i opšte život i rad jedinice. Ovi povjerenici moraju biti vrlo vješti, majstori u svom poslu, tako da (su) u stanju zapaziti i najmanje skretanje sa linije borbe, povjerenici ne smeju znati jedan za drugoga i na ovaj se način ima kontrola nad kontrolom. Sva svoja zapažanja povjerenici saopštavaju na naj brži način obaveštajnim oficirima.

4. Održavaju stalni dodir sa informativnim oficirima, komandantima političkim komesarima i operativnim oficirima, jer podatci obaveštajnog oficira imaju uticaj na stvaranje planova za akcije i operacije i bez njegovih podataka o disciplini i morali jedinice ne može se pristupiti pripremi same akcije ili operacije, a naročito njenom izvršenju.

5. Lično sastavljaju nedeljne obaveštajne izveštaje i dostavljaju višoj komandi.

Ovi zadatci obaveštajnih oficira odnose se na njihov rad unutar jedinica u čijem se sastavu nalaze. No ovo nebi bilo dosta da bi se otkrio razorni rad neprijatelja u našim redovima. Iz ovoga razloga izlazi potreba, da se obaveštajna mreža rasplete i po cijeloj teritoriji, koju zahvata neka jedinica, komanda ili ustanova i na kojoj ona živi i radi. Prema ovome zadatci obaveštajnog oficira na teritoriji bili bi sledeći.

1. Na teritoriji jedinice, komande i ustanove u čijem se sastavu nalazi, obrazuje jedan ili više obaveštajnih centara, zavisno od toga kolika je teritorija. U sastav ovih centara ulaze najpoverljivije ličnosti, sposobne i prekaljene u dosadašnjoj narodno oslobodilačkoj borbi. Centar treba obrazovati pri Štabovima bataljona. Centri moraju da postoje, ali za njih se ne sme da zna.

Centara za svako selo na svojoj teritoriji određuje po dva tri povjerenika na sličan način, kao po jedinicama, koji budno motre život i rad kao i pokret svakog pojedinca na teritoriju. Povjerenici se ne smiju međusobno znati. Sva obavještenja dostavljaju centrima, koji preko svojih organa obavještenja klasificiraju, cjene, sređuju, razrađuju i dostavljaju višoj komandi.

2. Po primljenim obaveštenjima daju direktive povjerenicima za što uspješnije pribavljanje

podataka, a po potrebi lično rade u onim rajonima gdje je potreban jači uticaj.

3. Po svima primljenim obaveštenjima dostavljaju obaveštajni nedeljni izveštaj višoj komandi, zajedno sa izveštajem koga dostavljaju po prikupljenim obaveštenjima po jedinicama.

ZADATCI INFORMATIVNIH OFICIRA

Pošto se sadašnja borba vodi intenzivno protiv okupatora kao i ustaških i domobranskih vojnih formacija to bi se i informativna naša služba morala ograničiti na pribavljanje obaveštenja o radu ovakvog neprijatelja. Prema ovome zadatci informativnih oficira bili bi sledeći:

1. Organizovati na neoslobođenoj teritoriji potreban broj većih i manjih obaveštajnih centara zavisno od toga sa kakvim za(datkom) i kakva mjesta neprijatelj drži.

2. Sjedišta centara moraju se obrazovati u većim i manjim mjestima jer se u istima nalazi veći dio snaga neprijatelja i komandni sastav.

3. Po selima koja su pod vlašću okupatora odrediti dva do tri povjerenika koji će dostavljati podatke o snagama okupatora, koje su po selima ili u koliko nešto o snagama saznaju u samim mjestima. Sva obavještenja od povjerenika i centara dostavljaju se određenim kanalima u onaj Štab informativnog oficira, u kom on radi.

4. Informativni oficiri sva primljena obaveštenja preko svojih pomoćnih organa klasificiraju, cijene, sređuju razrađuju i putem informativnog izveštaja dostavljaju višoj komandi.

ZADATCI OBAVEŠTAJNIH CENTARA NA NEOSLOBOĐENOJ TERITORIJI

Glavni zadatak obaveštajnih centara na neoslobođenoj teritoriji bio bi:

1. Pribaviti podatke o dislokaciji /razmeštaju/ neprijateljskih štabova, trupa i ustanova po rodovima vojske. Svi podatci moraju pružiti saznanje: gdje se nalaze Štabovi, armija, divizija, pukova, bataljoni i t.d. Po veličini ovih Štabova lako se može utvrditi brojno stanje neprijatelja u okupiranoj zoni, jer je formacijski sastav svake taktičke i strategijske jedinice kod svih evropskih vojska uslovljen brojnim stanjem. Prema ovome ako znamo da je u jednom mjestu Štab divizije, onda ćemo lako utvrditi teritoriju i brojno stanje okupatora, koji ne može za diviziju iznositi više od 10.000-15.000 ili manje.

U dislokaciji Štabova važno je utvrditi mjesta Štabova po rodovima vojske i to zasebno: za pešadiju, artiljeriju, inžinjeriju, motorizovane jedinice, vazduhoplovstvo, sanitetske i druge ustanove. Dosadašnje uobičajno dostavljanje brojnog stanja okupatorske vojske u pojedinim garnizonima ne daje zadovoljavajuće rezultate, jer promjena brojnog stanja u garnizonu može biti iz tehničkih ili taktičkih razloga, dok promjena ili odlazak Štabova iz pojedinih garnizona može nastati iz taktičkih ili političkih razloga.

2. Saznati samo mjesto u garnizonu gdje je smješteno osoblje Štaba kao i sastav pojedinih Štabova. Utvrditi mjesta nižih Štabova koji su u sastavu dotičnog višeg Štaba. Saznati imena višeg komandnog osoblja i pribaviti po mogućnosti njihove fotografije, da bi se dostavilo nekom drugom centru u koliko bi se taj Štab preselio ili osobe otputovale na ispekciono putovanje. Saznati mesto stanova svog osoblja iz Štaba, kao i mesto oficirske mreže. Saznati način obezbedenja Štaba u pojedinim slučajevima.

3. *Za artiljeriju.* Utvrditi njen formacijski sastav: divizion, baterija, vod i t.d. njen raspored /gdje i na kom mestu/ vrsta /haubice, merzeri, poljski ili brdski topovi/ sa kakvom je vučom zaprežnom ili motornom/ komandni sastav skladišta baterija, municije i furaži.

4. *Za pešadiju.* Utvrditi brojno stanje i formacijski sastav: Divizija, puk, bataljon, četa i t.d. njen raspored, razmeštaj za vreme stanovanja, posjedanja položaja /gdje koja jedinica/, raspored pratećih oruđa, mitraljeza i puško-mitraljeza, mitraljeska gnezda, raspored rovova, sve defanzivne mjere neprijatelja kao: žičane prepreke, zasjedeni i zazidani prozori, mitraljezi po krovovima i podrumima, minska polja, brisani prostor posječeni parkovi, šume, straže, straža i, mesto i naoružanje.

Patrole: jačina, sastav, naoružanje kud i kad se upućuju.

Veze: telegrafsko-telefonska, radio veze, ordonansi i kuriri.

Mesta kuhinja, način ishrane, oficira /oficirske menaže/ i vojnika, gdje i na kojim mjestima. Petokolonaši i njihov položaj stanova. Najlakši prilaz k neprijatelju.

5. *Za inžinjeriju:* Utvrditi brojno stanje i formacijski sastav. /Eskadrile, grupe/ Aerodrom stalni, privremeni i pomoćni /njihova mjesta/ Broj aparata izviđačkih lovačkih bombardera. Njihova nosivost /opterećenje/. Tipovi aparata, skladište materijala, bombi /njihova težina/ protiv aeroplanska odbrana.[98]

7. *Za motorizovane jedinice:* Utvrditi da li su motorizovane, mehanizovane ili motomehanizovane. Broj tenkova po tonaži, broj automobila luksuznih, blindiranih, kamiona, oklopnih vozova i njihovo naoružanje. Skladište pogonskog materijala: nafte, benzina i ulja.

Odakle i na koji način se doprema.

8. *O konjici:* Brojno stanje i formacijski sastav, naoružanje, smještaj skladište furaži, odakle se dopremaju i na koji način.

9. O svim pokretima neprijateljskih snaga na okupiranom teritoriju utvrditi: Kuda se snage prebacuju, kojim pravcima, na koji način /željeznicom parobrodom i suvim/ iz kojih razloga po čijem naređenju i njihova namjera.

10. Najsvjesnije utvrditi koja je vrsta neprijatelja dislocirana /razmeštena/ po jednim garnizonima Crne košulje, kraljevska vojska, SS tru-

Drugog septembra 1942. godine Tito je u Glamoču izdao naredbu »O organizaciji pozadinskih vojnih vlasti na oslobođenoj teritoriji«, tj. o organizaciji komandi područja, komandi mjesta i partizanskih straža kao »organa komandi mjesta i štabova NOP i D odreda«. U tački »Dužnosti pozadinskih vojnih vlasti« te naredbe stajalo je i ovo:

»f) staranje o redu i poretku na teritoriji područja; borba protiv pete kolone, izdajstva, panikerstva i sabotaže, protiv špijunaže i svakog oblika služenja neprijatelju; kontrola nad rukovanjem konfiskovanom imovinom narodnih neprijatelja; vršenje vojne sudske vlasti;

g) organizacija obavještajne službe;«[98]

S obzirom na dužnost partizanskih straža, njima je pored kontrole rada »seoskih straža koje određuje opštinski NOO« povjeren i zadatak da:

»h) organizuju obavještajnu službu i službu veze na svom terenu...«"

Ta Titova naredba, uz manje izmjene, važila je sve do potkraj rata i po njoj se postupalo u svim krajevima zemlje.

Drugog septembra 1942. godine Tito je potpisao i »Naredbu o izborima narodnooslobodilačkih odbora« kojom su podrobnije razrađene postavke »Fočanskih propisa« donijetih u februaru iste godine. I u tom dokumentu, saglasno Titovu stavu iznijetom još u pismu Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske od kraja decembra 1941. godine, uloga narodnooslobodilačkih odbora u obavještajnoj službi i službi bezbjednosti svedena je na neophodan minimum:

»6) Gonjenje špijuna, izdajica, neprijateljskih plaćenika i agenata, borba protiv saboterstva i panikerstva pripadaju u prvom redu vojnim vlastima uz saradnju NOO-a. Krivice po ovim djelima sude vojni sudovi. Na zahtjev vojnih vlasti NOO-i su dužni pribaviti im sve podatke o narodnim neprijateljima iz svog mjesta.

Obavještajna služba pripada takode vojnim vlastima.«[100]

O radu obavještajne (informativne) službe diskutovalo se i na sastancima partijskih ćelija pri štabovima jedinica. Tako u izvještaju sekretara »štabske ćelije I. K(ordunaškog) Partizanskog Odreda« Miloša Šumonje, tada zamjenika komandanta odreda, od 3. septembra 1942, Okružnom komitetu KPH za Karlovac, pod tačkom »4) Izvještaj informativnog oficira i stanje informativne službe u našem odredu«, stoji:

»Po ovoj tački podnio je izvještaj drug informativni oficir. On je nastojao da organizira službu na teritoriju I bataljona i između Utinje i Bukovice te da uhvati veze u neprijateljskim garnizonima. Drug je našao saradnika i uhvatio je vezu s nekoliko vojnika. Ta veza za sada je pismena a nastojaće se da bude i usmena. Medu tima s kojim drug održava vezu nalaze se dva oficira, dva podoficira i nekoliko domobrana. Drug je dobio zadatak da poveže sve te simpatizere i da nastoji da ugovori s njima lični sastanak. (...) Drug informativni posjetio je IV bataljon i izjavio je da je tamo stanje dobro.«[101]

Vrhovni štab NOP i DVJ (potpis: »za V. štab, Arso«) poslao je 3. septembra 1942. godine »Štabu Dalmatinske operativne zone« (4. operativne zone), koji se od dolaska Vrhovnog štaba na područje Livna nalazio pod njegovom direktnom komandom, dopis u kojemu se našla i rečenica:

»Razvijte obavještajnu službu na cijelom području i njene rezultate hitno nam dostavljati.«[102]

Da li u vezi s ovim naređenjem ili bez veze s njim,

u Štabu 4. operativne zone sutradan je, 4. septembra, izrađen koncept dopisa namijenjenog svim potčinjenim štabovima. U njemu je obavještenje o formiranju 3. NOP-odreda u zoni, a zatim slijedi uputstvo:

»(...) Pored ostalog štab odreda ima organizovati na svome području, koji je naprijed naznačen, narodnu vlast, postavljajući narodnooslobodilačke odbore po općinama. *Također posvetiti naročitu pažnju organizaciji obavještajne službe, koristeći se datim usmenim uputstvima u ovome smjeru.*

(...)

Svake sedmice redovno nam dostavljajte slijedeće izvještaje: operativni, politički, *obavještajni izvještaj o brojnom stanju i naoružanju,* intendantski i sanitetski (istakli autori.«[103]

Naredbom Štaba 4. operativne zone od 5. septembra 1942, a »shodno naređenju Vrhovnog štaba N.O.P. i D. Vojske Jugoslavije, formirana je pod 6. septembrom t.g. I dalmatinska N(arodno) O(slobodilačka) U(darna) brigada i naimenovan štab brigade«. Zatim slijedi rečenica:

»Na službi pri Štabu, kao intendant: drug Ante Šutić, kao referent saniteta drug dr Žunković (Orest), obavještajni oficir drug Grubiša Ivan, a pomoćnik obavještajnog oficira drug Jelić Slavko.«[104]

Prvi put se naredbom postavlja i *pomoćnik obavještajnog oficira* (brigade). Međutim, istom su naredbom imenovani i štabovi bataljona, a samo u jednom od njih (četvrtom) postavljen je informativni oficir.[105]

Očigledan nedostatak kadrova. To potvrđuje i »operativno-organizacioni izvještaj« štaba te iste operativne zone poslan 7. septembra 1942. godine direktno Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije u vezi sa stanjem u Drugom NOP-odredu koji je djelovao na području južne Dalmacije, Imotske krajine, Livna i Duvna:

»b) *Komandni sastav.* Nedostatak kadrova osjetio se je i pri formiranju ovoga Odreda. Tako u sastavu Štaba odreda nedostaje zam(jenik) politkoma i obavještajni oficir.«[10']

Istovetnu konstataciju u vezi s obavještajnim oficirom nalazimo, uz dodatno objašnjenje, i u izvještaju »Štaba IX partizanske brigade Hrvatske« poslanom »Štabu I operativne zone Hrvatske« 23. septembra 1942. godine:

»Za obavještajnog oficira nemamo podesne ličnosti.«[107]

Status obavještajnih oficira u 3. operativnoj zoni - ali i ne samo u njoj! - u kasno ljeto 1942 godine, bez obzira na kojem su sektoru djelovali - kontraobavještajnom ili ofanzivnom obavještajnom, nije bio jasno definisan. Na to ukazuje, i dopis koji je štab te zone 6. septembra 1942, poslije posjete Ive Marinkovića, poslao Politbirou CK KPH:

»Prilikom svog boravka u našem štabu drug Ivo (član C.K.) izvjestio nas je prema jednom raspisu koji je upućen štabovima (Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine), dakle štabovima koji ne potpadaju pod nadležnost Glavnog štaba Hrvatske u štabsku ćeliju ulaze: 1. komandant, 2.) komesar, 3.) zamjenik komandanta, 4.) Zamjenik komesara. Međutim je pomenuti drug obavjestio da u štabske ćelije štabova koji djeluju pod Vašom nadležnosti ulazi i operativni oficir a ne ulazi obavještajni. Zato Vas molimo da nas izvjestite u koju ćeliju ulaze ostali oficiri u štabu. Informativni oficir (obavještajni oficir i šef štaba). Dali oni sačinjavaju zajedno jednu ćeliju sa ostalim štabskim osobljem (tehničarima, stražarima itd.)«[108]

U septembru iste godine, bez pobliže oznake datuma uslijedio je raspis Povjerenstva CK KPH članstvu, koji je zapravo bio odgovor na taj dopis Štaba 3. operativne zone, ali je obrađivao i neka druga pitanja:

»U štapsku ćeliju ulaze članovi štaba (komandant, komesar, zamjenik komandanta, zamjenik komesara i operativni oficir) i do daljnje direktive ostali oficiri u štabu (obavještajni i informativni oficir i šef štaba). Stražari, kuriri i drugo tehničko osoblje sačinjava posebnu ćeliju.

Četna ćelija raspravlja također o podizanju svijesti nedovoljno izgrađenih partizana kao i o suzbijanju neprijateljskog uticaja, daje predloge za čišćenje čete i od neprijateljskih nepouzdanih i kolebljivih elemenata.

Osim svega toga članovi Partije, kandidati i simpatizeri dužni su da u svako doba i na svakom mjestu populariziraju Komunističku Partiju kao organizatora i rukovodioca narodno-oslobodilačke borbe, da populariziraju odgovorne partijce u partizanskim redovima, osobito članove Vrhovnog štaba NOP i D. Vojske Jugoslavije,

ću partizanskim komandama u novooslobođenim mestima da uspostave obavještajnu službu, kako bi se u zametku omeo svaki pokušaj neprijatelja da u ta novooslobođena mjesta ubaci svoje agente. Upoznat ćemo ih u tom pogledu sa zadacima obavještajne službe.«'[10]

U brošuri koju je septembra 1942. Vrhovni štab izdao zajedno s Titovim naredbama o organizaciji vlasti, i vojne i civilne, na oslobođenim područjima, objavljen je i članak Veselina Masleše, člana Centralnog agitaciono-propagandnog odjeljenja pri Vrhovnom štabu i CK KPJ, napisan u povodu pripreme za izbore NOO. U tom su se članku našli i ovi reci:

»Nepravda učinjena jednom seljaku jeste jedna mala izgubljena bitka sa neprijateljem. Peta kolona i neprijatelji naroda to znaju. Zbog toga oni i nastoje da se uvuku u narodno-oslobodilačke odbore, pokušavajući da iznutra razbiju i dezorganizuju Narodno-oslobodilačku borbu. Njihovi metodi rada su vrlo raznovrsni, lukavi i prepredeni, i skoro neprimjetni za one koji nijesu svjesni šta znači i najmanji propust i najmanja lakomislenost. Da navedemo samo jedan primjer petokolonaškog rada u narodno-oslobodilačkim odborima: U jednom selu bilo je potrebno mobilisati jednog konja za vojsku. Jedan član odbora, petokolonaš, uzima konja od jednog seljaka. Sutra opet potreban konj. Isti član odbora uzima konja opet od istog seljaka. I tako pet dana uzastopce. Naravno da seljak od koga je uziman konj nije zadovoljan; on zna da ima još konja u selu i osjeća da narodno-oslobodilački odbor ne postupa pravilno i ne radi pravilno. Ali petokolonaš u narodno-oslobodilačkom odboru je zadovoljan. Njegov jedini cilj je da stvara nezadovoljstvo i da ruši ugled i autoritet narodno-oslobodilačkog odbora. Ovaj primjer najbolje pokazuje na kakvim sve 'sitnicama' može da se razbija Narodno-oslobodilačka borba i na kakve sve 'sitnice' moraju da paze narodno-oslobodilački odbori u svom radu i izvršenju svojih zadataka. Nema manje važnih i više važnih zadataka.«[111]

Okružni komitet KPH za Primorje dostavio je 12. septembra 1942. »kotarskim Komitetima i bataljonskim) Biroima« po sadržaju jedinstven raspis, koji u cjelini, *doslovno* reprodukovan, glasi:

»*Upućujemo vam uputstva za Partijsku oba-*

specijalno komandanta druga Tita, članove Glavnog štaba N.O.P.O. Hrvatske itd.

Ali uza svu popularizaciju partije treba budno paziti na konspiraciju da se ne otkrivaju organizacione forme Partije kao i na to da se ne otkrivaju svi članovi Partije, osobito na terenu. Odgovorni drugovi treba da vode računa o tome da još nije došlo vrijeme legalizacije naše Partije i da je zločin izložiti udarcu neprijatelja sve partijske kadrove.«[109]

Štab 5. operativne zone Hrvatske, koja je obuhvatala teritorij Primorja i Gorskog kotara, poslao je 7. septembra 1942. »komandantu i komesaru Narodno Oslobodilačkih partizanskih Odreda Hrvatske« detaljan »Obavještajni izvještaj«, koji su potpisali politički komesar Joso Gržetić i komandant zone Veljko Kovačević, a koji je počinjao poraznim konstatacijama:

»Obavještajna služba u našoj Zoni nije još nikako organizirana, a u koliko postoje obavještajni oficiri u bataljonima ili obavještajci u četama, njihov je rad u toj službi nezadovoljavajući. Tim se više osjeća neorganiziranost toga rada, pošto u štabovima Odreda nema određenog obavještajnog oficira, koji bi mogao davati sugestije ostalim obavještajcima. Inače partizani koji se nalaze u toj funkciji ne mogu se nikako snaći u zadaćama obavještajne službe. To pokazuju dosadanji rezultati, a naročito okolnosti, da je neprijatelju pošlo za rukom u neke naše jedinice ubaciti svoje agente, a da u najkraćem roku nisu bili otkriveni. Ovaj će štab sa svoje strane ponovno sve učiniti, da se razgrani obavještajna djelatnost, kako u jedinicama tako i u pozadini. Tražit će se mogućnost da postavimo na takova mjesta drugove, koji će se u tim delikatnim zadaćama moći snaći i odgovoriti zadaćama koje pred njih obavještajna služba postavlja. Prvenstveno ćemo postaviti u štabovima Odreda ljude koji će odgovoriti tim zadaćama. Do sada manje više sav rad oko obavještajne službe pada na polit, komesara četa i bataljona.«

Međutim, iz daljeg teksta tog izvještaja vidi se da je obavještajna služba partizanskih odreda ove zone ipak imala i određenih uspjeha, posebno na kontraobavještajnom planu.

Konačno, Štab V zone u tom izvještaju kaže:

»Kako se u poslednje vrijeme naš oslobođeni teritorij znatno proširio, to ćemo staviti u zada-

veštajnu službu i upute za obaveštajnu i informativnu službu Narod(no)-oslob(odilačke) Partizanske i dobrovfoljačke) vojske te zadatci obaveštajne i informativne službe uopće.

Da bi se uspješno mogao kontrolirati rad Partijskih organizacija te kontrolirat članovi Partije uopće, potrebno je organizirat specijalnu partijsku obaveštajnu službu. S druge strane povećavanje vojnih snaga i komanda naše Narod(no)-oslobod(ilačke) Partizanske i dobrovoljačke) vojske pred koju se nameću sve veći i teži zadatci ukazuje se potreba takve organizacije.

1./ Za partijsku obaveštajnu službu potrebno je pronaći u svakoj partijskoj jedinici jednog povjerljivog partijca, koji će odgovarat tom zadatku. Obaveštajac mora biti povjerljivo lice za koga nesmije nitko znati, da igra tu ulogu, osim foruma kojemu podnaša izveštaje (bilo usmeno ili pismeno).

Obaveštajac u prvom redu treba da pazi na budnost partije, na partijnost te na konspiraciju, kako bi se održao kontinuitet Partije.

Naše partijske organizacije dužne su da i u ovom pravcu pruže svestranu pomoć i podršku vojnim rukovodstvima. Pored dizanja partijskih kadrova potrebno je iz istih pronalazit najodanije i najpovjerljivije partijce koji će se osposobljavat u tom pravcu i postat sposobni obaveštajci.

2./ Povećavanjem vojnih snaga, komanda i ustanova, povećava se sve veći i teži zadatci za čije izvršenje su potrebna svestrana obavještenja. U našim specijalnim prilikama treba organizirat obaveštajnu službu za naše prilike za našu oslobođenu i neoslobođenu teritoriju. Pri ovome treba uočit razliku od obaveštajne i informativne službe na naše prilike u tome, što obaveštajna služba pribavlja podatke o neprijatelju koji se uspio uvući u naše redove. Dok informativna služba pribavlja podatke od neprijatelja, koji živi i radi na našoj neoslobođenoj teritoriji. No ne postoji apsolutno razgraničenje između jedne i druge strane. Neprijatelj kakve vrste bio interesuje podjednako obje strane.

3./ *Zadatci obavještajne i informativne službe uopće.* Obaveštajna služba u sadanjem ratu je sredstvo preko koga smo u stanju upoznati u detalju život i rad neprijatelja bilo koje vrste samo ako je organizacija obaveštajne službe po-

stavljena na zdravu i pravilnu osnovu. Organizacija obaveštajne službe se razlikuje u miru i ratu povija prema događajima. Organi obaveštajne službe jesu stručni i pomoćni. Pomoćni iznalaze i prikupljaju te prenose razno razne podatke. Stručni organi sva obaveštenja kvalificiraju, cene i razrađuju. Rad na prikupljanju može biti posredan i neposredan. Posredno se prikupljaju podatci za vreme mira, preko diplomata i vojnih predstavnika. Neposredno se prikupljaju podatci za vrijeme rata i odmah se iskorištava. Cijeli personal dijeli se u 3 grupe:

a/ Diplomatsko-politička grupa

b/ Vojna grupa suh(ozemna) vojska, mornarica, vazduhoplovstvo.

c/ Grupa tajnih obavještača (uhoda-špijuna)

U prvu dipl(omatsko) polit(ičku) grupu spadaju Ambasade, poslanstva, konzulati, trg(ovački) atašeji i atašeji za štampu. Diplomatska predstavništva nisu ništa drugo nego obaveštajni centri u državama gdje su akreditovani. Isto tako i trg(ovački) atašeji prikupljaju podatke vojno-političke) obaveštajne prirode.

Drugu vojnu grupu sačinjavaju vojni izaslanici suh(ozemne) vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Ovi su ograničeni u kretanju i načinu rada.

Rad treće grupe dolazi do izražaja kada se zarate, jer i ako se prekidaju diplomatski odnosi ne prekida se prikupljanje podataka vojno-političke obaveštajne prirode, preko tajnih agenata, uhoda i špijuna;

Osebine tajnih agenata

Svaki tajni agent mora imati naročite osebine, fizičke, moralne, znanstvene. Za personal moraju biti osobe; povjerljive, pronicljive, okretne, lukave, hladnokrvne i.t.d. osobe koje su u stanju da se u najkritičnijem momentu drukčije izražavaju nego što osjećaju.

Rđave osebine su; stakleni tip, slabo živčan, plašljiv, mesečar koji u noći govori (bunca) koji može lako izdat sebe i organizaciju.

Najpodesnija su lica za ovu službu, koja su izvježbana u koncentraciji misli. Koja znaju igrat razne uloge i dobro se maskirat. Profesionalni tajni agenti, uhode i špijuni moraju poznavat strane jezike, tajni način pisanja i.t.d. mora poznati organizaciju i formaciju vojske, one

države u kojoj radi, kao i njena pravila i propise.

Sredstava ima raznih za obaveštajnu službu.

a/ Podatci kartografski, statistički, historijski, privredni i.t.d.

b/ Praćenje službene i privatne prepiske

c/ Praćenje naše i strane štampe

d/ Hvaćanje Radio-telegraf(skih) depeša i telefonskih razgovora

f/ Podatci uhvaćenih golubova, pasa za vezu, balona i.td.

g/ Ispitivanje uhvaćenih ili izmamljivanje od neprijateljskih kurira ordonansa, posredno ili neposredno dolaženje s istima u vezu.

e/ Zaplena civilne i vojnič(k)e arhive, pošte i raznog materijala.

Funkcija celokupne obaveštajne službe treba da bude solidna i neprekidna. Nesolidna i obaveštajna služba u prekidima, omogućava neprijatelju da svoj rad uperen protiv nas izvodi nesmetano i po planu.

Obaveštenja moraju biti apsolutna tačna, jer u protivnom slučaju obaveštenja mogu imati nedoglednih posljedica u odluci foruma, koja odluka proizlazi iz samih pribavljenih obaveštenja. U koliko su obaveštenja tačna u toliko će biti odluka pravilna i obratno.

Sve ove podatke obaveštajni partijci prikupljaju na sve moguće načine, kako je unapred iznešeno. Kada je u pitanju pribavljanja podataka onda organi koji na tom rade ne biraju sredstva, da se postignu cilj.

U mnogo slučajeva takvi organi izložit će se i najvećoj opasnosti, radi toga je potrebno takve osobe birati za ovaj posao sa svim onim izvanrednim osobinama, koje treba da ima jedan obaveštajac.

Naročito danas treba pojačat i proširit obaveštajnu službu, kako bismo onemogućili neprijatelja, koji je uspio se uvući u naše redove, da razara iznutra disciplinu i moral naše vojske, da posmatraju njen život i rad da bi podatke dostavili svojim gospodarima. Prema tome naši neprijatelji za obaveštajnu službu jesu četnici, bela-garda, ustaše i svi tipovi, i uopće oni kojima nije jasna linija Narodno-oslobodilačke borbe a uspjeli su se uvući u naše redove da rade u korist okupatora.«"[2]

Taj je spis, očigledno, pisao neko ko je pohađao

oficirsku školu Glavnog štaba Hrvatske u Korenici, ili neko ko je posjedovao naprijed u cjelini dati eleborat »Zadaci obaveštajne i informativne službe uopšte«, pa se njime služio. Najveći dio spisa govori o izgradnji partizanske obavještajne i informativne službe, uz naglašavanje *dužnosti* kotarskih komiteta i bataljonskih biroa Komunističke partije Hrvatske da pri tome »pruže svestranu pomoć i podršku vojnim rukovodstvima«. Međutim, u dokumentu se izričito govori i o trećoj — *partijskoj obavještajnoj službi,* ali je njoj od 114, posvećeno samo 18 redaka teksta.

Sudeći po svemu to je i bio razlog da Okružni komitet KPH za Primorje istog dana, 12. septembra 1942. godine, »drugovima sekretarima K(otarskih) Komiteta) i bat(aljonskim) Biroima« dostavi popratno pismo uz navedena uputstva, koje je u cjelini posvećeno - partijskoj obavještajnoj službi:

»Dragi druže!

Pored uputa za O(bavještajnu) S(lužbu) iznašamo vam nekoliko konkretnih zadataka, kako da postupite kod formiranja organizacije O(bavještajne) S(lužbe). I ako se je pokušalo nekoliko puta, kako s naše tako i s vojničke strane, da se org(anizuje) obaveštajnu službu, nije uspjelo i pored najbolje volje. Nije uspjelo zato, jer se nije ozbiljno pristupilo samoj stvari, nije se postavilo to važno pitanje na širu organizacionu bazu. Radi toga potrebno je iz temelja početi, dati si truda, pa će biti i uspjeha. Dakle postupi prema priloženim uputama i to: u svakoj jedinici treba izabrat jednog partijca kao »pomoćnika-obaveštajca« a u K(otarskom) Kjomitetu) jednog partijca »stručnog obaveštajca«. Pomoćni obaveštajci biti će povezani sa stručnim obaveštajcem K(otarskog) K(omiteta) a ovaj sa O(kružnim) K(omitetom).

Pomoćni organi O(bavještajne) S(lužbe) netrebaju znati jedan za drugoga, osim stručnoga agenta kojemu će slati izvještaj. Već kod samih izveštaja treba da se osjeti tajni rad obaveštajaca. Adresa za stručnog agenta partijske Obavještajne) S(lužbe) kojemu će pomoćni organi slati izveštaje može biti slijedeća: K(otarski) K(omitet) za Sušak[1]" *stručnjak F - povjerljivo!* Isto tako svaki pomoćnik O(bavještajne) S(lužbe) može imati posebni znak npr. — pomoćnik E 3, pomoćnik BB, pomoćnik X /iks ili ipsilon Y/. U vojsci treba isto tako organizirat partijsku

O(bavještajnu) S(lužbu). U svim part(ijskim) jedinicama po četama treba izabrat pomoćnike-obaveštajce, a u Bat(aljonskim) Biroima stručne obaveštajce. Pomoćni organi slati će izveštaje stručnjaku tj. čete Bat(aljonskim) Biroima a stručnjak-obaveštajac Bat(aljonskog) Biroa slati će izveštaje Kotarskom Komitetu pod čiji djelokrug rada podpada.

Najprije treba sprovest org(anizaciju) Obavještajne) S(lužbe) u borbenim četama onda u radnim te u civilnim logorima. U koliko nema takvog partijca u radnoj četi ili civilnom logoru razumijese treba ga tamo uputiti. U koliko uopće nema ni partijske jedinice u radnoj četi ili civilnom logoru dužan je obaveštajac formirat simpatizersku (grupu) Kompartije i politički djelovat na učvršćenju i širenju naše part(ijske) organizacije.

Najbolja garancija za uspjeh part(ijske) O(baveštajne) S(lužbe) jest sama Kompartija, koja po svojoj organizacionoj formi pruža svestranu mogućnost za takvu specijalnu organizaciju. Dugogodišnje iskustvo ilegalnog rada u nepomirljivoj klasnoj borbi protiv kap(italističkih) naoružanih odreda a napose protiv zloglasnog Hitlerovog 'Gestapoa', omražene Musolinijeve 'OVRE' i po nas isto tako opasnog englesk(og) 'Inteligens Servis-a' koji danas razorno djeluje preko Draže protiv jedin(stvenog) fronta Narod(no)-oslob(odilačke) borbe i.t.d. Sve te pojave treba da nas zainteresiraju i potaknu na ozbiljan rad po tom pitanju.

O(bavještajna) S(lužba) kao part(ijska) pomoćna organizacija u prvom redu treba da svojim radom učvrsti naše part(ijske) org(anizacije) te da pruži svestranu pomoć vojnim rukovodstvima, time što će osposobit kadar obaveštajaca, kojiće već sutra biti od hitne potrebe našoj Narod(no)-oslob(odilačkoj) i dobrov(oljačkoj) partizanskoj vojsci. *Konkretni zadatci:*

a/ Pomoćnik u prvom redu treba da pazi na budnost Partije, šta rade članovi jed(inice) /Štabne ćelije/ te jedinice — ćelije kao cjeline. Da li se partijci stalno i uvj(ek) kreću medu narodom, među partizanima i tumače našu borbu. Dali prate svi događaji i upozoravaju na njih bilo odmah ili na part(ijskoj) sjednici, dali se snalaze i donašaju odluke svjesni partijske odgo-

vornosti po bilo kakvim pitanjima gdje i kada je to moguće. To će, razumijese pomoćnik-obaveštajac izneti na sastanku part(ijske) jed(inice) — ćelije, a ukoliko smatra važnim pojedine slu(ča)jeve izvestit stručnjaka u redovitom izveštaju.

b/ Isto tako će pomoćnik pazit na 'Partijnost', dali su partijci odani našoj Kompartiji i Narod(no)-oslob(odilačkoj) borbi. Dali izvršavaju naređenja bilo Partije ili vojne Komande. Dali prednjače ostalima vlastitim primjerom i samoodricanjem kao Komunisti, da se uzdignu nad ostalima svakodnevnim radom i ustrajnošću.

c/ Da bi se održao 'Kontinuitet' rada Partije pozvana je kao najbolja garancija p(artijska) O(bavještajna) S(lužba). Održat kontinuitet znači rad partijskih organizacija nesmije prestat djelovat, makar ostane i jedan član Partije dužan je da nastavi rad. Dakle O(bavještajna) S(lužba) preko svojih organa treba da budno pazi na kontinuitet i odmah izveštava partijske forume o tome. Pored ovih osnovnih uputa organi O(bavještajne) S(lužbe) daljnjim će iskustvom steći odlike sposobnog obaveštajca i kao takav biti zaslužan i koristan našoj borbi.«"[4]

Bez obzira na to što dopis Okružnog komiteta za Primorje naslovljen »Kotarskim Komitetima i bataljonskim) Biroima« nosi datum 12. septembra 1942. godine, on se ne razlikuje od već citiranog dopisa Okružnog komiteta KPJ za Sandžak »Mjesnom komitetu za srez bjelopoljski« od 13. maja 1942. godine. U oba je slučaja, očigledno, riječ o mjerama preduzetim na osnovi dopisa CK KPJ od 6. maja 1942. godine i dopisa II Odsjeka Vrhovnog štaba s istim datumom, koji je bio poslan »svim centralnim, pokrajinskim i oblasnim komitetima KPJ, glavnim štabovima i operativnim štabovima zona, štabovima proleterskih brigada i partizanskih odreda«. Sačuvan je dopis Centralnog komiteta KPJ od 6. maja, poslan CK KP Slovenije, kojemu je bio priključen dopis II Odsjeka Vrhovnog štaba kao »Prilog«, pa je, najvjerovatnije, slično postupljeno i u slučaju drugih partijskih foruma - CK KPH, pokrajinskih komiteta BiH, Dalmacije, Crne Gore, Makedonije, Srbije i Vojvodine. Nismo naišli na popratne dopise navedenih partijskih foruma kojima su oni ta dva dokumenta proslijedili oblasnim ili okružnim komitetima, uz eventualna objašnjenja kako treba organizovati obavještajnu i kontraobavještaj-

nu (informativnu i obavještajnu), a naročito partijsku obavještajnu službu. A da su takva objašnjenja, pismena ili usmena, morala uslijediti, potvrđuju i sačuvani dokumenti okružnih komiteta za Sandžak i Primorje, kao i sjećanje Hajre Kapetanovića, člana Okružnog komiteta KPJ za Podgrmeč, koji o tome kaže:

»Na sastanku Okružnog komiteta KPJ za Podgrmeč, održanom u maju 1942. godine u Lušci Palanci, kamo nas je pozvao sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Đuro Pucar Stari, čitali smo pismo Centralnog komiteta KPJ o obavještajnoj službi. Da li je to pismo iz Foče donio Ljuban Škondrić ili neko drugi više se ne sjećam. Pročitao ga je sekretar Okružnog komiteta Šefket Maglajlić i rekao da u Okružnom komitetu treba zadužiti jednog člana za taj sektor rada. Izbor je pao na mene. Trebalo je i u sreskim komitetima također naći drugove koji će raditi na tom poslu i stvarati svoje punktove na terenu i u okupiranim gradovima.

Ja sam s tim zadatkom odlazio na teren, ali na tom poslu nisam ostao dugo: već u julu otišao sam na partijski rad na sektoru Ključa i Mrkonjić-Grada i više se nisam bavio obavještajnom službom. A kako ni ranije nisam radio na tim poslovima, o njima ne bih mogao mnogo ni reći. Ostalo mi je u sjećanju da su prikupljani podaci o raspoloženju u narodu i podaci o neprijatelju.«"[5]

U pismima II Odsjeka Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ od 6. maja 1942, a oba je potpisao Marko (Aleksandar Ranković), govori se »o značaju i potrebi obavještajne službe« u jedinicama NOV i DVJ i na terenu na kojemu one djeluju - tj. o značaju obavještajne i kontraobavještajne službe (informativne i obavještajne), uz istovremeno naglašavanje da je »važno da se ovim pitanjem pozabave i naše partijske organizacije«, te da »partijske organizacije moraju ostvariti koordinaciju sa vojnom linijom i pružati joj punu pomoć. *Osim toga,* piše Aleksandar Ranković dalje, *part(ijske) orgfanizacije) moraju se i posebno pozabaviti ovim pitanjem i svuda stvoriti mrežu ob(avještajne) službe* (istakli autori)«. Istina, Aleksandar Ranković ne upotrebljava izraz »partijska obavještajna služba«, ali na takav zaključak upućuje posljednji dio citirane rečenice, kao. i upozorenje da »svaki partijac mora biti obavještajac svoje organiza-

cije«, te da »o svim primljenim važnijim podacima dužne su part(ijske) org(anizacije) odmah izvestiti zainteresovane a isto tako redovno dostavljati nama izveštaje o radu po ovoj liniji«.

Citirani dijelovi Rankovićeva pisma partijskim rukovodstvima ne govore o tome kako je zamišljena organizacija partijske obavještajne službe, ali se o tome mogu izvesti određeni zaključci iz pisma Okružnog komiteta KPJ za Sandžak, a naročito iz pisma Okružnog komiteta KPH za Primorje. A iz njih proizlazi da je pred Partiju postavljen zadatak da organizuje >*svoju obavještajnu službu, svoj ilegalni aparat, svoje ilegalne kanale, a vojska svoje* (istakli autori)«.

Pod »ilegalnim aparatom« Partije razumijevalo se stvaranje »ilegalnih«, »konspirativnih« ćelija na oslobođenom teritoriju, koje će, u slučaju povlačenja jedinica NOP i DVJ s tog teritorija, nastaviti rad obezbjeđujući na taj način »kontinuitet rada Partije«. O tome, kao i korišćenju tih ćelija za partijsku obavještajnu službu naročito se opširno govori u dopisu Okružnog komiteta KPJ za Sandžak, ali i u dopisu Okružnog komiteta za Primorje (tačka c/). Okružni komitet KPJ za Foču u svom izvještaju od 8. maja 1942. godine navodi da u Foči ima »1 ćelija konspirativna« od tri člana, a u Goraždu »konspirativna ćelija od 4 člana«. Pošto je neprijatelj 5. maja ponovno zauzeo Goražde, Puniša Perović (umro 1985. godine), sekretar Okružnog komiteta za Foču, piše da je »iz Goražda iseljeno sve članstvo, izuzev njih četiri člana«.[116]

Partijsku obavještajnu službu, za koju se upotrebljava i izraz »specijalna obavještajna služba«, trebalo je organizovati i u jedinicama NOP i DVJ i na terenu, te preko nje, neovisno o postojećoj obavještajnoj (kontraobavještajnoj) i informativnoj (ofanzivnoj obavještajnoj) službi vojnih jedinica, prikupljati podatke vojne prirode o neprijatelju i zbivanjima na terenu, ali istovremeno i »*kontrolirati rad partijskih organizacija, te kontrolirat članove Partije uopće* (istakli autori)«.

Štab 4. operativne zone dostavio je 18. septembra 1942. »komandi Mosorske partizanske čete« naređenje u kojem je stajalo doslovno i ovo:

»d) organizujte obavještajnu službu i dostavljajte nam sve podatke o neprijateljskim namjerama, kretanju, jačini, sastavu, i naoružanju. Morate se naročito zauzeti da saznate šta misli okupator o daljem vođenju rata, tko će dobiti rat a tko ga izgubiti, koliko će se zadržati u Dal-

maciji, kome misli da predadu vlast i kada. Ispitati njihove odnose sa četnicima i ustašama. Ove podatke nam najhitnije dostavite preko postojeće veze.«"[7]

Taj su dopis potpisali komandant i načelnik štaba. Bili su to, čini nam se, zadaci koji su prevazilazili mogućnosti komande Mosorske partizanske čete. Njen odgovor na citirano naređenje Štaba zone nismo uspjeli pronaći.

Izvještaj štaba Drugogjkozarskog) NOPO »Mladen Stojanović«, dostavljen Operativnom štabu za Bosansku krajinu 25. septembra 1942, pored podataka koje sadrži, ukazuje i na neke nove momente u razvoju partizanske obavještajne službe.

U tom se dokumentu za obavještajnu službu jedne partizanske jedinice na području Bosanske krajine prvi put koristi naziv »Biro II«, po ugledu na II Odsjek VŠ-a. Međutim, mnogo su značajnije rečenice koje slijede:

»Organizovali smo obavještajnu službu uspostavljanjem veze sa Slavonijom i Banijom na bazi međusobnog obavještavanja.

Za obavještajnog oficira pri štabu našeg odreda, u dogovoru sa sekretarom O(kružnog) K(okomiteta) drugom Slovencem (= Branko Babič), postavili smo druga Čočeta, koji je već nastupio dužnost.«"[8]

Obavještajna saradnja sa Slavonijom i Banijom nesumnjivo je značila novu kvalitetu u radu obavještajne službe, a postavljanje Ratka Vujovića Čočeta, španskog borca i, prije toga političkog komesara odreda, na dužnost obavještajnog oficira ukazuje na povećani značaj koji se počeo pridavati obavještajnoj službi. Bila je to i posljedica slabog djelovanja partizanske obavještajne službe uoči i u toku velike neprijateljske ofanzive na Kozaru juna-avgusta te godine.

U direktivnom pismu PK KPJ za Makedoniju dostavljenom partijskim organizacijama i partizanskim odredima nakon dolaska Dobrivoja Radosavljevića kao instruktora CK KPJ u Makedoniju, 25. septembra 1942. s naslovom »Zadaci partijskih organizacija u partizanskim jedinicama«, nalazi se i ovaj pasus:

»8. Treba kontrolisati pristupanje svakog pojedinca četi i pratiti njegov rad, jer će okupator nastojati da ubaci u partizanske redove špijune i provokatore sa raznim zadacima (obavještajna služba, ometanje rada u četi, podla ubistva rukovodećih drugova itd.). Takode treba dobro sle-

diti i nemilosrdno sprečavati pokušaj neprijatelja da kompromituje partizanski pokret slanjem svojih 'partizana' koji pljačkaju i terorišu seosko stanovništvo. Ovakve tipove treba saslušati pred narodom i javno raskrinkati i streljati. Isto tako budno paziti na sve glasove koje neprijatelj širi o partizanima ('srpski četnici', 'italijanski plaćenici', 'razbojnici' itd) i na zborovima i u lecima raskrinkavati njegove podle namere.«'"

Uspostavivši sigurnu vezu sa štabom svog 3. odreda, koji je djelovao u Srijemu, Štab 3. operativne zone NOP-odreda Hrvatske dostavio mu je 3. oktobra 1942. naredbu o reorganizaciji Štaba odreda, štabova bataljona i komandi četa. U toj se naredbi našlo i opširno uputstvo za rad štabnih oficira, medu njima i obavještajnog:

»DUŽNOST OBAVJEŠTAJNOG OFICIRA: To je jedan od najpovjerljivijih ličnosti koja treba da izvrši organizaciju obavještajne službe prvenstveno unutar samih jedinica, a isto tako i u našoj pozadini. Pronalazi najpovjerljivije ljude u svim jedinicama koji ga u svaki čas kad se zato ukaže potreba obavještavaju o držanju pojedinih partizana a isto tako i svih rukovodećih drugova. Preko svoga aparata koga sam lično uspostavlja u našim jedinicama i preko službe u pozadini najbudnije pazi da se u našim redovima nebi pojavili neprijateljski elementi (petokolonaši, četnici, špijuni, provokatori, kapitulanti itd.). Ukoliko se takove pojave događaju nastoji da ih se što prije otkloni.

DUŽNOST INFORMATIVNOG OFICIRA: Nastoji da prikupi podatke o neprijatelju (prvenstveno u vojsci). Doznaje neprijateljske namjere i pokrete trupa. Jačinu neprijatelja u pojedinim mjestima i garnizonima, njegovo naoružanje od kojih jedinica su sastavljene neprijateljske snage. Iznalazi povjerljive ljude iz neprijateljskih redova koji su skloni da daju tačna obavještenja o neprijatelju.

Po primitku ovoga dopisa Vaš će štab po prvim kuririma hitno uputiti izvještaj i to:

(...)

III. Obavještajni izvještaj

IV. Informativni izvještaj

(...)

III. OBAVJEŠTAJNI IZVJEŠTAJ: Dali je bilo pojava petokolonaša i špijuna u jedinicama i u

narodu, pojave četnika ili četničkih tćndencija unutar partizanskih jedinica a također i u narodu.

IV. INFORMATIVNI IZVJEŠTAJ: Stanje u neprijateljskoj vojsci, brojno stanje u garnizonima. Držanje neprijatelja za vrijeme borbe, njegovu taktiku i način borbe, snage koje su učestvovale na neprijateljskoj strani itd.«[120]

Koliko je bio raznolik pristup pitanjima obavještajne službe čak i na području istog Okružnog komiteta, vidi se i iz izvještaja dvaju naših partijskih foruma s teritorija Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Brač i Hvar. Tako »Općinski Biro K.P.H. Bol« u svom mjesečnom izvještaju za septembar 1942. piše:

»7. *Obavještajna služba.* — Svi partijci i simpatizeri prate rad klasnog i narodnog neprijatelja, te je partijska organizacija pravovremeno obavještavana o namjerama neprijatelja.«[121]

A »Mjesni Part(ijski) Biro, Starigrad« u izvještaju za isti mjesec, dostavljenom također »OKRUŽNOM KOMITETU K.P. ZA BRAĆ-HVAR« piše:

»7. *Obavještajna služba.* Organizovali smo obavještajnu službu od 4 naša simpatizera i jednog člana Partije, koji kontroliše rad ove četvorice i preko koga Partija prima obavijesti.«[122]

Poslije uspjele akcije na Španovicu jako ustaško uporište u Slavoniji, uslijedio je raspis Štaba 3. operativne zone od 7. oktobra 1942. o iskustvima iz akcije. U njemu je i ovaj pasus:

»... Uslijed otsustva odgovornih drugova dogodilo se da je na nekoliko mjesta oduzeta imovina onim familijama koje nisu bile ustaške. Potrebno je pri svakoj četi, a to je dužnost političkog komesara, odrediti odgovorne drugove koji će se obavijestiti preko obavještajne službe, čiju imovinu treba plijeniti. Uslijed otsustva odgovornih drugova po ovom pitanju ostaje u neprijateljskim rukama ogroman plijen.«[123]

Partizanska je obavještajna služba, znači, morala da prikuplja i obavještenja takve vrste! Uostalom, sličan je zadatak 22. jula 1942. dao i sam Tito svojim dopisom štabovima brigada Operativne grupe Vrhovnog štaba (»... treba razviti obavještajnu službu i raspitati se koja su petokolonaška imanja...«).

»Štab II operativne zone Nar(odno) osl(obodilačkih) partiz(anskih) odreda Hrvatske«, koja je obuhvatala Pokuplje, Žumberak, Turopolje, Moslavinu, Kalnik i

Zagorje, dostavio je 11. oktobra 1942. Glavnom štabu Hrvatske izvještaj:

»Pitanje obavještajne službe ovdje postaje sve aktuelnije. Dosada ovdje ne postoji nijedan čovjek koji bi se tim pitanjem bavio. Niti Odred niti Prolet(erski) bataljon nemaju obavještajnu službu niti znaju kako bi ju organizirali. Nužno je da nam što prije uputite Savu (Bogdanović) ili Danu (Livada) sa Korduna, ako se može obojicu, jer to moramo što prije urediti, jer ovako ne znamo ništa. Neprijateljski špijuni vrzmaju se po selima i dojavljuju neprijatelju naše kretanje; organizacija nemamo još nikakvih, koje bi nam dojavljivale tko nam se kreće po selima.«[1"]

Prva slavonska NOU-brigada formirana je 11. oktobra 1942. godine. Izvještavajući o tome Glavni štab Hrvatske, Štab 3. operativne zone daje podatke iz kojih se vidi da u Štabu brigade nije postavljen obavještajni oficir, dok se u Štabu 1. bataljona (bilogorskog) našao informativni oficir (Krsto Bosanac). U ostala tri bataljona nije bilo ni obavještajnog ni informativnog oficira![125]

Istovremeno s formiranjem brigade izvršena je i reorganizacija partizanskih odreda Treće operativne zone. Tom su prilikom u Štab I odreda postavljeni i informativni (Stojan Divić Baron) i obavještajni oficir (Rade Pavlović Stric). Prvi bataljon tog odreda nije imao ni informativnog ni obavještajnog oficira, a Drugi je bataljon imao »obavještajca« (Jakob Fijan Družica). Štab II odreda imao je samo informativnog oficira (Vladimir Veljković), kao i štabovi njegovog Prvog i Drugog bataljona. Ti informativni oficiri, kako je i navedeno u izvještaju, trebalo je da vrše i dužnosti obavještajnih, tj. kontraobavještajnih oficira. Međutim, to se pokazalo kao neuspjeli pokušaj.[126]

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju dostavio je 12. oktobra 1942. godine Centralnom komitetu KP Hrvatske izvještaj:

»10. o. mj. po prvi put sastali smo se svi članovi P(okrajinskog) K(omiteta) i održali smo zajedničku sjednicu. Bili su prisutni svi drugovi koji su kooptirani u P(okrajinski) K(omitet). Na ovoj sjednici imali smo slijedeći dnevni red: 1) Saopštenje o uvođenju novih članova u P(okrajinski) K(omitet), /2)/ Vojno-politička situacija u Dalmaciji, 3) Organizacijono pitanje, 4) Narodnooslobodilački front i Narodnooslobodilački odbor, 5) Agitprop, 6) Kadrovi i partijski

kursevi, 7) Pitanje izmjene proizvoda između Primorskog stanovništva i ovog dijela Bosne, 8) Obavještajna služba. Sva ova pitanja pretresena su detaljno i po njima donesene konkretne odluke.«[127]

Nažalost, u tom izvještaju nije ništa rečeno o »konkretnim odlukama« u vezi s tačkom 8. dnevnog reda. Samo se u dijelu izvještaja »o stanju AFŽ po okruzima« konstatuje:

»... Po mnogim mjestima žene vrše kurirske dužnosti, obavještajnu službu, pa čak i straže na upadnim mjestima, gdje mogu biti lako zapaženi partizani kao i izviđanja za vrijeme prolaska kroz pojedina mjesta naših partizanskih jedinica.[128]

Ubrzo nakon preuzimanja dužnosti zamjenika komandanta 3. operativne zone NOP-odreda Hrvatske, Petar Drapšin (koji je kao komandant Operativnog štaba za Hercegovinu zbog počinjenih lijevih grešaka, sredinom 1942. isključen iz KPJ i degradiran za borca, a zatim upućen u Slavoniju) izradio je i dostavio niz vrlo korisnih uputstava štabovima potčinjenih odreda. Medu njima se nalazilo i uputstvo s datumom 15. oktobra 1942. godine:

»U posljednje vrijeme ustaše su na mnogim mjestima zajedno sa kulturbundašima i drugim plaćenicima okupatora izlazili iz svojih uporišta, pljačkali okolna sela, ubijali i klali nedužno stanovništvo i napadali na naše partizanske jedinice. U svemu ovom važno je da zapazimo, između ostalog, da ustaški banditi i njihovi gospodari nisu za ta svoja zlodjela primili onakav udarac kako su to zaslužili.

Da bi pravilno postavili na rješavanje ovo pitanje, treba u tim ispadima bandita, pored tih zločina, da zapazimo da on hoće da spriječava pravilan razvoj naše narodno-oslobodilačke borbe uznemiravajući i napadajući nas na svakom mjestu, hoće da on drži inicijativu u svojim rukama i da nama nameće borbu pod uslovima koje on želi i na mjestu, gdje on želi.

Ovo bandi uspjeva na prvome mjestu iz dva razloga:

1.) slaba informativna služba,

2.) naš rukovodeći kadar (i vojnički i politički), kao i borci, nisu u potpunosti savladali partizanski način ratovanja.

Pri štabovima bataljona i odreda postoje dru-

govi odgovorni za informativnu službu. Između ostaloga njihova je dužnost da informativnu službu organizuju tako, da u svakome momentu mogu znati snage i rodove vojske neprijatelja, raspored i naoružanje, a što je najvažnije i namjere neprijatelja. Jedino kada se raspolaže sa ovakvim informacijama štabovi naših partizanskih jedinica mogu blagovremeno skoncentrisati svoje snage, izvršiti njihov raspored i doskočiti neprijatelju nametnuvši mu borbu tamo gdje se on ne nada i gdje je on ne bi želio.

Kako je moguće nanijeti neprijatelju udarac i pravilno rukovoditi borbom kada se nema pojma o snagama i namjerama neprijatelja nego se ove doznaju tek tada, kada on već negdje udari. Zbog toga drugovi informativni oficiri polagaće najstrožije račun svojim štabovima za svoj rad.

Informativni oficiri postoje pri štabu operativnih jedinica (bataljona i odreda) te prema tome treba da snabdiju na prvome mjestu svoje štabove potrebnim informacijama da bi oni mogli rukovoditi borbom na svojim sektorima, a ne da se i najmanje obavještenje šalje štabu Zone, pa da se na osnovu toga traže uputstva za rad. Tačno je da štab III. Operativne Zone rukovodi narodno-oslobodilačkom borbom u Slavoniji i Srijemu, ali to ni najmanje ne isključuje samostalnost, samoinicijativu i odgovornost nižih štabova za borbu na svome sektoru.«[129]

Sredinom septembra 1942. godine od četiri bataljona izdvojena iz ličkih partizanskih odreda formirana je 9. NO-brigada Hrvatske, po sastavu boraca poznata kao 3. lička brigada.[130] Mjesec dana nakon formiranja, 17. oktobra 1942. godine, štab brigade je dostavio Štabu 1. operativne zone i Glavnom štabu Hrvatske opširan izvještaj u kojem je rečeno i ovo:

»Štabovi bataljona, kao i Štab Brigade, nepotpuni su. Štab I bataljona nema zamjenika politkomesara, kao ni obavještajnog oficira. Iz ovog Štaba ulaskom u Brigadu izvučen je politkomesar, zamjenik politkomesara i obavještajni oficir. To je umnogome oslabilo ovaj štab. Iz istoga bataljona izvučeni su i četni obavještajni povjerenici, tako da je cijeli bataljon organizaciono mnogo oslabljen, što će se duže vremena osjećati u bataljonu uprkos nastojanja da se ovi nedostaci nadoknade. Štabu II bataljona nedostaje

zamjenik komandanta, zamjenik politkoma, pošto je isti uzet za obavještajnog oficira Brigade, kao i obavještajni oficir. Nastojaćemo da popunu ovog Štaba izvršimo sa raspoloživim starješinskim kadrom. Štabu III bataljona nedostaje operativni oficir kao i obavještajni oficir, koji je ostao na terenu. Operativni oficir ovoga bataljona drug Jovo Radaković svršio sada oficirski kurs, pa je raspoređen pri Štabu Zone. Istoga smo zatražili od Štaba Zone da nam ga stavi na raspoloženje, po kojoj tražnji još nismo dobili riješenje. Popunu ovoga Štaba također ćemo izvršiti iz raspoloživog komandnog kadra. Štab IV bataljona potpun je.«[131]

O »ocjenama starješinskog kadra« u izvještaju su se našli i ovi reci:

»Obavještajni oficir, drug Munižaba Milan, sada postavljen na dužnost obavještajnog oficira, a dosada bio zamjenik politikom II bataljona. Član K(omunističke) P(artije), hrabar i disciplinovan, vrlo marljiv i preduzimljiv.«[132]

Radi izvođenja većih operacija na području Banije, naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 19. oktobra 1942. formiran je Operativni štab pod čijom su se komandom našle četiri brigade. Za komandanta tog štaba postavljen je Ivan Gošnjak, za političkog komesara Đuro Kladarin, a za obavještajnog oficira Simo Todorović.[133]

Činjenica da je u privremeni štab odmah postavljen i obavještajni oficir, nesumnjivo zadužen ofanzivnom obavještajnom službom, ukazuje na pridavanje sve većeg značaja toj aktivnosti.

Štab 3. operativne zone 19. oktobra 1942. obavještava, Glavni štab Hrvatske o sljedećemu:

»Informativna služba u razdoblju od 10. do 20. oktobra t.g. nije dala one rezultate koje bi trebala i morala dati, ali se u mnogome popravila. Prodrlo se vezom u mnoga neprijateljska uporišta, u neprijateljske vojne centre pa čak među odgovorne vojne ličnosti. Reorganizacija naših snaga u vezi formiranja I. Udarne Slavonske Brigade u mnogome je usporen uspjeh informativne službe, jer su mnogi drugovi usljed pomanjkanja kadra morali napustiti svoje mjesto i preuzeti dužnost u Brigadi.

(...)

Informativna služba u ovoj zoni organizovana je preko informativca Zone — informativaca

Odreda i bataljona, pa preko raznih povjerenika naših jedinica, špijuna itd.«[1]"

Štab upravo formirane 5. krajiške (kozarske) NOU brigade dostavio je 19. oktobra 1942. Štabu 3. operativne zone NOPO Hrvatske pismo o stanju na Kozari i predložio uspostavljanje tješnje veze i saradnje u akcijama dodajući:

»U raspisu Vrhovnog štaba - obavještajnoj službi daje se mnogo šire i odgovornije mjesto nego što je dosada imala u našoj praksi. Obavještajni oficir u ovome štabu postavljen je drug Ćoče, koji vam prilaže svoj dopis za obostrano korištenje obavještenja. S druge strane mi naglašavamo da nam vaša obavještajna služba može pružiti dragocjenu pomoć - daleko više nego naš Operativni štab.«[135]

O kojem je »raspisu Vrhovnog štaba« konkretno riječ, nismo mogli ustanoviti, a priloženo pismo Ratka Vujovića Ćočeta, čini se, nije sačuvano.

Narodnooslobodilački odbor kotara Novska dostavio je 25. oktobra 1942. godine svim općinskim i seoskim narodnooslobodilačkim odborima okružnicu kojom ih upoznaje sa zaključcima svoje II plenarne sjednice. Član 22) te okružnice glasi:

»22) ŠPIJUNAŽA I ŠIRENJE LAŽNIH VIJESTI.

Mora se jednom stati na kraj špijunaži neprijatelja, koji se samo bore (bave (?) - primj. autora) tim poslom ili iskorištavaju neke naše ustrašene seljake i ljude sa prljavom prošlošću. Mnogi su pali žrtvama tih pokvarenih špijuna. Takvi utvrđeni i provjereni slučajevi moraju se izvesti pred narodni pokretni ili nepokretni sud, pri našim štabovima, kao i uhvaćeni neprijateljski špijuni. Utvrđeno je, da odbornici čekaju dok im takvi pokvarenjaci ne upropaste selo, pa tek onda tvrdi da je selo trebalo očistiti od špijuna. Pojačajmo kontrolu nad kretanjem svih sumnjivih ljudi i stvorimo narodnu kontra špijunažu, koja će uhoditi neprijatelja i izvještavati o svim događajima. Hvatajte neprijateljske špijune koji se kreću našim selima! Držite se načela, da se prema narodnim neprijateljima treba držati čovječno, ne primjenjivati batine i mučenja, jer je naša borba poštena i narodna i nema nikakove sličnosti sa ustašama i četnicima, a banditi će dobiti ljudsku kaznu.

Širenje lažnih vijesti treba suzbijati, upućivati narod i podizati pokolebani moral takvim mje-

štanima. Širiteljima takvih vijesti treba objasniti njihovu opasnost i štetnost. Suzbijanje će se vršiti nedopuštanjem takvim licima odlazak u obližnja sela, gradove pa i potpuno kretanje u selu, a u težim slučajevima i drugim pravednim kaznama.«[136]

Očigledno je da su u tom raspisu kao špijuni okvalifikovani i pojedinci koji su bili samo aktivni politički protivnici narodnooslobodilačke borbe. Međutim, uočljivo je i iskreno nastojanje Kotarskog NOO Novske da dade što veći doprinos partizanskoj kontraobavještajnoj službi u borbi protiv pravih neprijateljskih špijuna.

Štab 3. operativne zone NOPO Hrvatske 28. oktobra 1942. odgovara na pismo Štaba 5. krajiške (kozarske) brigade od 19. oktobra iste godine i ovo:

»2.) Što se tiče naše saradnje mi se u tome potpuno sa vama slažemo. Ona mora da bude tjesna i drugarska, kako u pogledu zajedničkih, akcija tako i u pogledu kulturno-prosvjetnom, političkom, na polju informativne i obavještajne službe. Mi vam ovom prilikom također šaljemo informativni izvještaj koji će i vama moći korisno da posluži i ako on nije snabdjeven sa svim podacima koji nas i vas interesuju. Ta služba i kod nas je tek u povoju. (...)

Naša obavještajna služba što god pronađe što bi tangiralo i vas dostaviti će vam na vrijeme, isto tako i informativna služba. Samo ovdje moramo da kažemo nekoliko riječi o razlici između informativne i obavještajne službe, jer koliko vidimo iz vašeg pisma vi brkate te dvije stvari. Obavještajna služba to je drugi biro ili kako se ruski kaže kotrarazvetka što znači da ima za zadatak odkrivati neprijatelje i petokolonaše u redovima partizanske i dobrovoljačke vojske kao i u redovima naše civilne pozadine — što znači političko-policijska služba. Ta služba je od ogromnog značaja za našu borbu kao što je pravilno vi naglašavate u vašem pismu.

Informativna služba ima za cilj otkrivati kuda se kreće neprijateljska vojska, u kakvom broju, kako je naoružana i sa kakvim namjerama, povezivati se sa nama sklonim ljudima u gradovima i neprijateljskim garnizonima i dobijati od njih podatke o brojnom stanju i naoružanju tih neprijateljskih garnizona, o planovima i taktici neprijatelja. Kako vidite i ova služba ima

ogromni značaj za nas i nemožemo rat voditi bez pravilne organizacije te službe. No te dve službe t.j. informativna i obavještajna su prilično različite po karakteru svoga posla i dužnosti koje se na njih stavljaju, jer nisu jedno te isto. Zato smo metnuli gore u znak navoda pismo vašeg obavještajnog oficira jer nam je on u stvari dao podatke informativnog oficira. Kod nas je prilično dobro organizovana i obavještajna i informativna služba, no daleko je od toga da jedna i druga grana rada potpuno zadovoljava. Nismo odavno počeli a truditi će mo se da ubuduće bude bolje.«[137]

Uprkos možda nepotrebnoj lekciji iz obavještajne terminologije, to je pismo dalo doprinos daljoj, neposrednoj saradnji dvaju partizanskih štabova koji su se organizaciono nalazili pod komandom različitih viših štabova - Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Pismu Štaba 3. operativne zone o kojemu je riječ bilo je priključeno još jedno njegovo pismo (sa datumom 29. oktobra iste godine) Štabu 5. krajiške (kozarske) NOU-brigade. U njemu je, između ostaloga, stajalo:

»Vaše pismo od 19. oktobra t.g. primili smo te smo odmah pristupili ispitivanju neprijateljskih snaga u bazama, koje gravitiraju prema vašem položaju.

(...)

Informativnu službu smatramo vrlo važnom i korisnom jer od nje u mnogome zavise naši uspjesi. Zato je naše rukovodstvo na vreme uvidilo važnost ove službe, i pristupilo njenom solidnom organizovanju.

Informativne veze između nas i vas od neprocjenjive su važnosti jer nam i sam geografski položaj dozvoljava, da ove veze — kao i sve druge — solidno funkcionišu.

Obaviješteni smo da neprijatelj sprema i prikuplja snage da vrši ofanzivu širih razmjera na naš oslobođen teritorij. S tim u vezi sigurno su i pokreti 40.000 njemačkih vojnika iz Prijedora — o čijem ste nas pokretu izvijestili u pomenutom listu. S toga vas molimo da i dalje budno pratite njihove pokrete pa ukoliko su one upravljene prema nama da nas na vrijeme izvijestite, kako bi mogli pravovremeno ocjeniti situaciju i prema tome stvoriti potreban plan odbrane.

Naša je želja, da informativnu službu što bolje i čvršće povežemo, jer će mo samo na taj način postići željene uspjehe. Sve ono što bi vas moglo interesovati, nastojati ćemo da vas na vrijeme obavijestimo.[138]

O tome da se potkraj 1942. godine partizanskoj obavještajnoj službi u cjelini počeo pridavati veći značaj nego dotada, govori i »Naredba br. 10* Štaba prve operativne zone Hrvatske (Lika, Kordun, Banija) od 20. oktobra 1942. o formiranju NOP-odreda Banije od dotadašnjih područnih bataljona. Tom su naredbom u štab odreda odmah imenovani i obavještajni (Dragan Branković) i informativni oficir (Stevo Bevandić).[13"]

Međutim, u Slavoniji - ali ne samo u Slavoniji - još uvijek nije bio do kraja riješen status ljudi zaduženih za rad na obavještajnom području. To se vidi upravo iz obavještenja Štaba 3. operativne zone, dostavljenog 31. oktobra 1942. godine Štabu Prvog bataljona Prve slavonske NOU-brigade:

»Šaljemo vam druga Momčilovića (Gjorgja) pa ga dobro iskoristite kao informativca ili obavještajca u tom bataljonu. On je rodom od Bjelovara, dosta dobro je poznat u tom kraju i ima veze. On će moći da pomogne i Partiji tamo na terenu. Zato mu dajte takovu mogućnost da može da radi na terenu i u vojsci.«[140]

Takvi su slučajevi bili uslovljeni specifičnostima situacije u pojedinim krajevima i na njih će se nailaziti do kraja rata.

Polovinom oktobra 1942. godine Vrhovni štab je izdao obavještenje o formiranju Privremenog upravnog odsjeka. U njemu je rečeno:

»Ovaj odsek radiće pri Vrhovnom štabu privremeno, do stvaranja Narodnooslobodilačkog odbora Jugoslavije, kada će odsek ući u okvir delatnosti Zemaljskog NO odbora.«

Zadaci odsjeka bili su i ovi:

»1. Organizacija i kontrola pozadinskih vojnih vlasti (komande područja, komande mjesta, partizanske straže, seoske straže).

3. Organizacija službe bezbednosti pozadine oslobođenih teritorija.«[141]

U obavještenju Vrhovnog štaba upotrijebljeni su termini na Prvom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije dobili drukčije nazive: umjesto narodnooslobodilačkog odbora Jugoslavije formirao se izvršni odbor Antifašističkog vijeća

narodnog oslobođenja Jugoslavije, a umjesto Zemaljskog NO odbora izvršni odbor, odnosno izvršni odbori zemaljskih antifašističkih vijeća oslobođenja. Privremeni upravni odsjek pri Vrhovnom štabu postao je Pozadinski odsjek Vrhovnoga štaba.

Privremeni upravni odsjek pri Vrhovnom štabu već je 25. oktobra svim komandama područja dostavio raspis koji svjedoči o njegovu angažovanju i na kontraobavještajnom planu. Taj je raspis nosio potpis »za odsek, Janko« (Moša Pijade) i glasio je:

»U interesu boljeg čuvanja sigurnosti naše oslobođene teritorije upozoravamo na sledeće:

Lazar Tomić, samozvani inžinjer iz Vrbljana srez Mrkonjić, talijanski agent i saradnik Uroša Drenovića s kojim se i sada nalazi, piše letos u pismu jednom ustaškom pukovniku ovako:

'Pred desetak dana poslao sam nekoliko mojih poverljivih saradnika kao prosjake i nabavljače hrane u raznim pravcima Bosanske Krajine sve sa istim zadatkom da ispitaju situaciju. Većina se u redu povratila, te sam danas u mogućnosti da ti pošaljem ovaj izvještaj.'«

Iza toga se nižu informacije o teritoriju koji drže partizani i partizanskim uporištima u Budimplića i Majkića Japri, o broju partizana na Kozari i slično.

»Ovo nam pokazuje«, stoji zatim u raspisu Privremenog upravnog odsjeka pri Vrhovnom štabu, »koliko nepoverenje moramo imati prema licima koja pod vidom kakve god trgovine, šverca ili prosjačenja šetaju po našoj slobodnoj teritoriji i špijuniraju za račun okupatora i njegovih slugu, četničkih bandita i ustaša. Zbog toga komanda mjesta i partizanske straže treba strogo da kontrolišu sva lica koja dolaze u neko mesto iz drugih opština i sreza, te da sva sumnjiva lica hapse i ispituju njihov slučaj.«[5]

U vezi s citiranim raspisom »Privremeni upravni otsjek pri Vrhovnom štabu NOV i DVJ« dostavio je 1. novembra 1942. godine »svim komandama područja i svim sreskim narodno-oslobodilačkim odborima« naređenje kojim se reguliše kretanje vojnih i civilnih lica po oslobođenom teritoriju. Razlog za preduzimanje rigoroznih mjera na tom planu - svako civilno lice koje odlazi makar samo u susjedno selo mora imati propusnicu nadležnog NOO, a vojna lica objavu svojih komandi — objašnjen je u prvom pasusu tog dokumenta:

»Iz zaplijenjenih četničkih i drugih neprija-

teljskih dokumenata, vidi se da mnoga lica, koja se kreću našom oslobođenom teritorijom pod izgovorom nabavke hrane, trgovine i šverca, vrše špijunsku službu u korist neprjatelja. Nažalost su takva lica katkad snabdjevena propusnicama Narodnooslobodilačkih odbora i pozadinskih komandi, bilo ispravnim bilo falsifikovanim.«[143]

Poslije dogovorene saradnje sa Štabom 5. krajiške (kozarske) NOU-brigade, Štab 3. operativne zone 3. novembra 1942. godine poslao je Štabu 2. operativne zone NOP-odreda Hrvatske (Pokuplje, Žumberak, Turopolje, Moslavina, Kalnik, Zagorje) pismo u kojemu predlaže saradnju u zajedničkim akcijama, pa, konačno, i na području informativne i obavještajne službe:

»Eto drugovi, u tom smislu želimo da naši štabovi u buduće rade. Naša informativna kao i obavještajna služba u buduće će redovno vama dostavljati sve potrebne podatke o radu i namjerama neprijatelja. To isto želimo da učini vaša informativna služba kao i obavještajna našem štabu.«[144]

Štab slovenskog Istočnodolenjskog odreda (VDO) dostavio je 4. novembra 1942. godine svim svojim bataljonskim obavještajcima uputstvo koje nije sačuvano u cjelini:

»Pošto je obavještajna služba u čitavom našem odredu do sada bila na najnižem stupnju, moramo se pobrinuti da je dovedemo na tako visok stupanj da može djelovati u smislu naređenja Glavnoga štaba slovenačke partizanske vojske.

U cilju ostvarenja tog plana potrebno je da se oslanjamo na slijedeće tačke tih uputstava:

l) Prva najvažnija tačka naređenja je da se organizuje vojnoobavještajna služba na čitavom području na kojem se nalazi okupator ili B(ijela) G(arda). Radi toga se treba prihvatiti sistematskog ustanovljavanja položaja okupatora i B(ijele) G(arde). Štab VDO mora dobiti kompletnu sliku terena kojeg zaposjeda okupator ili BG najkasnije za 14 dana po prijemu ovih uputstava. Zato svaki bataljonski obavještajac mora da izradi skice svoga sektora i tako izrađene odmah pošalje na gornji naslov. Pri skiciranju neprijateljskih odbrambenih položaja treba obratiti pažnju u prvom redu na slijedeće stvari:

a) Ako se radi o utvrđenom objektu mora se

izraditi i unutrašnji i vanjski nacrt objekta. Ako je neprijatelj zaposjeo čitavo područje treba izraditi skicu čitavog kraja, kuće u kojima se nalazi neprijatelj neka budu posebno označene (broj vojnika koji se nalaze u kući, gdje spavaju oficiri itd.)

b) Bunkeri moraju biti posebno označeni, isto tako streljački rovovi i žičane prepreke, te neprijateljeve osmatračnice (crkveni zvonici i slično).

c) Posebnu pažnju treba posvetiti unošenju na skice neprijateljevih skladišta municije i hrane.

d) Na skicu treba unijeti raspored automatskog i teškog oružja (broj mitraljeza i minobacača u pojedinim bunkerima).

e) Treba dati obavještenja o tome gdje se nalaze straže i njihovu jačinu danju i noću.

f) Na skicama treba označiti i teren oko utvrđenih položaja (pokrit teren, brisan prostor, mrtvi uglovi, visina i vrsta drveća, prirodni zakloni itd)

g) Potrebni su podaci o vrsti vojnika (fašisti, alpinci, konjanici, itd.) i o njihovom broju u pojedinim predjelima.

h) Treba izvijestiti i o političkom raspoloženju stanovništva u pojedinim okupiranim krajevima.

i) Pri svim tim skicama ne smijemo zaboraviti na sve ostale podatke: odakle neprijatelju može stići pomoć i kakva itd.

Ako hoćemo da sve to uradimo kako treba potrebno je da organizujemo aktivnost civilnih obavještajaca i da se u radu oslanjamo na njihove podatke.

2./ Moramo organizovati likvidaciju pojedinih komandanata B(ijele) G(arde) i agitatora atentatima. Tu treba da se ugledamo na hrabre likvidatorske grupe ljubljanske omladine. Zbog toga štab VDO mora dobiti slijedeće podatke:

a) imena BG komandanata i agitatora s dokazima o njihovoj zločinačkoj djelatnosti.

b) gdje provode slobodno vrijeme i u kojim kućama spavaju.

c) njihova tjelesna straža (jačina danju i noću).

d) predloge o mogućnosti atentata.

3./ Velike prepreke u djelovanju naših jedinica predstavljaju željezničke pruge. Zato nad nji-

ma moramo vršiti strogu kontrolu.

a) sastaviti vozni red: kada i u kojem pravcu voze. (...)«[145]

Štab 3. operativne zone NOPO Hrvatske dostavio je 9. novembra 1942. Štabu I bataljona I slavonske NOU-brigade, koji je djelovao, odvojen od glavnine brigade, i izložen mogućem četničkom uticaju na sektoru Bilo-gore i sljedeća uputstva:

»... vi morate obratiti najveću pažnju na obavještajnu službu na tome terenu. Ne smije se desiti da neprijatelj koristi nasilje koje vrše okupatori i ustaše i da priđe srpskom narodu kao njegov spasioc pa da se tu stvaraju neke trojke ili petorke ili one da se ubace sa strane i vi o svemu tome ništa ne znate. Isto tako potrebno je da uspostavite mrežu obavještajne službe i u samom bataljonu. Samo dobro organizovana obavještajna služba omogućuje uspješnu političku borbu protiv pete kolone.

U našem posljednjem pismu mi smo vam govorili o važnosti informativne službe i dali vam konkretne zadatke. Međutim ništa nam nejavljate o tome. U vašem slijedećem izvještaju javićete nam kako ste organizovali mrežu obavještajne i informativne službe.«[146]

»Politobavještajni oficir« Štaba 1. operativne zone NOPO Hrvatske (Lika, Kordun i Banija) dostavio je 9. novembra 1942. »štabu svih brigada, odreda i komandama područja« dopis kojim su inicirane nove, oštrije mjere u borbi protiv neprijateljskih agenata:

»Čim je planuo Narodno-oslobodilački ustanak neprijatelj je preduzeo sve mjere da ga uguši. U primjeni svojih mjera neprijatelj nije birao sredstva. Jedno od njegovih najpoznatijih sredstava u borbi protiv Narodno-oslobodilačkog ustanka bila je i jeste špijunaža. Pomoću špijunaže neprijatelj pokušava da sazna naše tajne i naše namjere i da demoriliše našu vojsku i našu pozadinu.

U poslednje vrijeme neprijatelj je naročito postao aktivan u slanju špijuna na našu oslobođenu teritoriju, u naše redove. Plamen Narodno-oslobodilačkog ustanka koji sve više i više zahvata i čisto hrvatske krajeve, prisiljava neprijatelja da pojača svoju špijunsku djelatnost. Neprijatelj je vidio da ovo rasplamsavanje Narodno oslobodilačkog ustanka ne može skršiti ni oružjem ni najgorim zvjerstvima, pa je s toga i

pribjegao pojačanoj i sistematskoj špijunskoj djelatnosti. On je u svim većim ustaškim i četničkim centrima osnovao stručne škole za svoje špijune namijenjene za rad na našem oslobođenom teritoriju. U ovim svojim školama neprijatelj podučava svoje špijunske kadrove kako će i na koji način najuspješnije da izvrše svoje zadatke. On svoje špijune *upoznava s linijom Narodno-oslobodilačke borbe,* kako bi oni lakše i brže kad se uvuku u naše redove, stekli povjerenje bilo u vojsci bilo u pozadini.

Znajući što nam je potrebno, neprijatelj nam često šalje kao špijune razne stručnjake: mehaničare, stolare, obućare, krojače itd. Osim toga neprijatelj nam šalje svoje špijune u vidu »prebjeglica« s oružjem. Zatim neprijatelj preko svojih špijuna dotura na naš oslobođeni teritorij, pa čak i u naša vojna i civilna nadleštva, razne sitne potrebne stvari iz grada u kojima mi oskudjevamo. On na ovaj način pokušava da maskira svoje špijune i da stvori uvjerenje kod onih kojima dotura te stvari da je donosilac tih stvari prijatelj Narodno-oslobodilačke borbe i da je na taj način pomaže.

Obzirom na sve ovo od danas se mora strogo voditi računa o svakom pojedinačnom koji bilo otkuda i bilo na koji način dođe na naš oslobođeni teritorij. Sve te pojedince mora se točno i detaljno ispitati i provjeriti veze preko kojih je došao.

Ako se radi o onima koji su k nama pobjegli s oružjem, bili to četnici, ustaše ili domobrani, moraju se podvrći vještom ispitivanju i strogoj pasci. To važi i za one koji prebjegnu k nama bez oružja.

Od danas je obavezno voditi spisak svih lica koja dođu na naš oslobođeni teritorij. U spisku treba uneti pored imena i prezimena, mjesto rođenja, zanimanja, boravka još i lični opis.

Svako lice, a naročito ona koja su neredovnim putem došla na naš oslobođeni teritorij, treba podvrći budnoj pasci. Ni jednog momenta ne smije se ispustiti iz vida rad i kretanje i najmanje sumnjivih.

Svaki propust u tom pogledu povući će za sobom tešku odgovornost.

Što se tiče postupka oko suđenja, i likvidiranja neprijatelja u našim redovima, od danas je

obavezno sljedeće: svaki pojedini okrivljeni mora se točno i detaljno saslušati. Saslušanje mora biti čitko napisano i snabdjeveno s datumom i generalijama saslušanoga. Saslušanje mora biti potpisano od strane saslušanoga.

Prilikom svakog suđenja mora se sastati sud od tri lica. Jedan od ove trojice mora biti običan partizan. U osudu mora ući zašto je dotični konkretno osuđen, tj. što je učinio. Svaku osudu moraju potpisati sva trojica koji su sačinjavali sud, tj. koji su izrekli osudu.

Obavještajnu službu u vašim jedinicama organizujte dobro. Mreža vaših obavještajnih povjerenika neka bude prostrana. Ne zaboravite nikad da je konspiracija duša obavještajne službe.

Prema unutarnjem neprijatelju budite budni i nepomirljivi. Izvještaje šaljite tačno, detaljno i na vrijeme.«'"

Sutradan, 10. novembra 1942, »polit, obaveštajni oficir« Štaba I operativne zone dostavio je »Štabu IX Partizanske Brigade Hrvatske« (3. lička brigada - primj. autora), a vjerovatno i ostalim podređenim štabovima posebno naređenje u kome je bio i ovaj tekst:

»Kada postavite objavještajne of(icire) bataljona pozovite ih na sastanak i dajte im sledeće upute:

l.) ob(avještajne) poverenike u četama imaju da pronađu odmah. U jednoj četi može da bude i treba da bude 10-20 poverenika. Poverenici se dijele u tri vrste: a) članove i kandidate Partije, b) poštene i odane borce i c) ljude za koje se ne zna da li su ili ne odani narodno-oslobodilačkoj borbi. Zbog konspirativnosti, koja je apsolutno potrebna za ob(avještajne) poverenike izbjegava se uzimati članove partije i kandidate za povjerenike ako su dotični članovi i kandidati poznati u četi, bataljonu kao takvi. To zbog toga što za neprijatelja članovi partije, ako ih on zna da su članovi partije već samim tim predstavljaju ob(avještajne) poverenike pa će se neprijatelj zbog toga jako čuvati da ma što kažu ili učine pred njima ili pred onima za koje zna da su im bliski. Eto zbog toga kompromitovani članovi partije ne mogu uspješno vršiti svoju dužnost ob(avještajnih) poverenika. Zato, još jednom ponavljamo da se kompromitovani članovi partije, izuzev velike nužde, ne uzimaju za obavještajne) poverenike.

2.) Što se tiče druge vrste ob(avještajnih) poverenika, tj. partizana poštenih i narodno-oslobodilačkoj borbi i odanih, oni su najbolji materijal za izgradnju ob(avještajne) mreže u bataljonu i Brigadi. To su ljudi za koje neprijatelj zna da nisu članovi partije, a osim toga ljudi sa takvim svojstvima, koje neprijatelj najviše mrzi. Neprijatelj najviše nastoji da ovakove ljude pridobije za sebe, da kod ovakvih ljudi pokoleba moral i odanost prema narodno-oslobodilačkoj borbi. Ovakvi ljudi najviše su izloženi nasrtljivosti neprijatelja i zbog toga oni će najlakše da otkriju neprijatelja u svojoj jedinici. Neprijatelj njih smatra zavedenim i naivnim, a opasni zbog njihove odanosti narodno-oslobodilačkoj borbi, pa zbog toga i nastoji, da kod njih uhvati koren. Mišljenje neprijatelja da se ovakvi partizani naivni i zavedeni, okuražava ga u tolikoj mjeri, da on često puta kod njih i javno nastupa.

Dužnost je ob(avještajnih) of(icira) bataljona i svih onih drugova, koji rade po obaveštajnoj liniji, da pronađe među ovim poštenim i odanim borcima one najbolje od kojih će izgraditi svoje obaveštajne poverenike.

3.) Što se tiče treće vrste, ob(avještajnih) poverenika oni se uzimaju, kao što smo već rekli, od ljudi nepouzdanih pa čak i sumljivih. To se čini zbog toga, da se proveri njihova odanast prema narodno-oslobodilačkoj borbi. Proveravanje njihove odanosti vrši se na taj način, što će im se davati konkretni zadaci, čije će izvršavanje ob(avještajni) of(iciri) bataljona kontrolisati i preko svojih poverljivih poverenika. Nepoverljivi poverenici i poverljivi poverenici dobivaće neko vreme iste zadatke te će o svom radu podnositi bilo pismeno bilo usmene izveštaje. Objaveštajni) of(iciri) bataljona provjeravaće -točnost izveštaja nepoverljivih poverenika putem izveštaja svojih pravih poverenika. Ako se izveštaji nepoverljivih i poverljivih poverenika u više mahova, a ne samo jedan put ili dvaput slažu, znači da imamo posla s poštenim i narodno-oslobodilačkoj borbi odanim ljudima i obratno.

4.) Obaveštajni poverenici međusobno se ne smiju poznavati. Oni ne smiju znati jedan za drugoga. Da bi se to postiglo, ob(aveštajni) of(icir) bataljona, koji jedini ima neposrednu vezu s povjerenicima u četama, mora dobro paziti

gdje se i kad se sastaje sa svojim poverenicima. Niko u četi ne smije da zna za ob(aveštajnog) poverenika i zbog toga ob(aveštajni) of(icir) će morati da udesi sastanke s njima na takovom mjestu i u takvo vrijeme, gdje ga nitko ne vidi.

5.) Ob(aveštajni) of(icir) bataljona mora biti u neprekidnoj vezi sa svojim poverenicima. On im neprestano mora davati upustva za rad i kontrolisati ih. On ih mora naučiti da mu podnose tačne, detaljne i redovne izveštaje. On ih mora naučiti da mu odmah podnesu izveštaj o svakoj promjeni i pojavi u četi. On ih mora naučiti, kako će i na koji način upoznati svakog partizana u njihovoj četi, kako će i na koji način znati što koji od njih misli i radi. Jednom riječju: on ih mora naučiti da znadu kako koji partizan diše. Ob(avještajni) of(icir) moći će to da postigne samo tada, ako se potpuno preda svom poslu i ako bude u neprekidnoj i neposrednoj vezi sa svojim obaveštajnim poverenikom.

6.) Što se tiče metode za pronalaženje neprijatelja u našim redovima da sada se je pokazao kao najbolji metod, metod provokacije. Pametnom primjenom ovog metoda može se postići najbolje rezultate. Međutim moramo se jako čuvati da ovaj metod ne profanišemo, jer to bi nam uveliko otežalo rad na otkrivanju špijunski i neprijateljskih elemenata u našim redovima.

U čem se sastoji ovaj metod ob(aveštajni) of(icir) Zone rekao vam je na sastanku Štaba, a ako vam je još uvek stvar nejasna pišite pa ćemo vam detaljnije o tome pisati.

Eto to su vam ukratko uputi za organizaciju obaveštajne službe u vašoj Brigadi. Što se tiče detaljnijih upustava potražite ih kod Štaba bivšeg I Odreda jer ih je on dobivao od bivšeg Štaba Ličke Grupe.

Sve ostalo što vam je nejasno pišite, pa će vam se objasniti.

(…)

7.) Što se tiče budnosti ona treba da je na dostojnoj visini. Svaki novi partizan koji uđe u Brigadu mora se svestrano ispitati. Obaveštajnoj službi mora biti poznata sveukupna prošlost svakog partizana. Naročito obratiti pažnju na one novake, koji dolaze iz ustaški i četničkih centara. Ništa ne treba davati na to, što oni govore o sebi, svojoj prošlosti i o svojoj odanosti.

Sve to treba i mora da se ispita i provjeri i da se dotičnoga nikada ne pusti ispod stroge kontrole. Neprijatelj u posljednje vrijeme šalje školovane špijune u naše redove.«[148]

Uputstva i naređenja koja su dolazila iz Vrhovnog štaba i glavnih štabova o ustrojstvu i metodama rada partizanske kontraobavještajne službe, u kojima se uvijek posebno isticala neophodnost preduzimanja što oštrijih i što opsežnijih mjera kako bi se uporedo sa snaženjem NOV i POJ pariralo pojačanim naporima neprijatelja da svojom agenturom prodre u njene jedinice, imale su za posljedicu, pogrešno interpretirane, i neke stavove na koje nailazimo u citiranom naređenju političkog obavještajnog oficira 1. operativne zone. Nije poznato da li su njegove direktive, posebno one o »10-20 povjerenika« u jednoj četi, uopće sprovedene u život.

Primivši dopis »polit(ičkog) obavještajnog oficira« Štaba 1. operativne zone od 9. novembra 1942. godine, Štab 5. NO brigade — politički komesar Miloš Šumonja, komandant Bogdan Oreščanin — dostavio je dva dana kasnije, 11. novembra, Štabu zone »obavještajni izvještaj:

»Obavještajna služba u ovoj Brigadi nije do danas bila organizovana onako kako to potrebe iziskuju. Samo jedan bataljon imao je obavještajnog oficira, dok dva batljona bila su bez njih, jer su isti oboljeli i otišli u bolnicu. U štabu Brigade postojao je samo informativni oficir drug Tomo Štrukelj koji je ovih dana po odobrenju druga komesara Zone postavljen za obavještajnog oficira i nakon konferencije koju je naš štab imao sa drugom obavještajnim oficirom Zone, pristupio je organizovanju obavještajne službe po batalj onima. Dana 10. ov.mj. komandant i komesar Brigade prisustvovali su konferenciji obavještajnog oficira Brigade i I i III bataljona, na kojoj su date upute za organizovanje te službe.

Naredbom ovog štaba postavljen je za obavještajnog oficira II bataljona drug Ljuban Pavlović, a III bataljona drug Keser Marko. Budući da se II bataljon ne nalazi momentalno u našem sastavu obavještajni oficir istog bataljona dobiće naknadno pismene upute za rad.

Prema gore izloženome nismo još u stanju da u ovome izvještaju iznesemo podatke koji spadaju u okvir političko-obavještajnog izvještaja.

(...)

Ubuduće obavještajni izvještaj moći će nakon sadašnjeg sredenja obavještajne službe u Brigadi biti iscrpniji.«[1"]

Koliko su potkraj 1942. godine osnovne organizacije i niža rukovodstva KPJ, naročito u Dalmaciji, bili angažovani i na sektoru ofanzivne i na sektoru kontraobavještajne službe, ilustruje dopis koji je »Mjesni komitet Drniš« 14. novembra 1942. godine dostavio »Centrumu obavještajne službe sa Srednju Dalmaciju, MUĆ II. OTSJEK«:

»U vezi Vašeg dopisa od 9. XI. t.g. izvješćujemo:

U Drnišu se nalaze koncentrisana 3 bataljona fašista, pješaka, naoružanih sa 12 lakih minobacača, 28 teška mitraljeza i 120 lakih mitraljeza. Vojnici su uz to naoružani puškama i ručnim bombama.

Razmještaj utvrđenja je prema priloženoj skici. Utvrđenja su od kamenog zida u klaku, ožbukanog cementom.

(...)

Zgodno mjesto za zasjede je cesta od Drniša do Žitnića, na putu Drniš-Šibenik.

(...)

Što se tiče špijuna i narodnih izdajica, oni su stalno pod paskom naših ljudi i sada su, obzirom na današnju situaciju, nemoćni.

(...)

Redovite izvještaje slati ćemo Vam svakih 7 dana, a eventualne značajnije i važnije promjene odmah.

Našem kuriru sa odredom B.B.B potrebne su četiri gume za automobil dimenzija 5,50x15 ili 5,25x15 ili pak 5x15, pak Vas molimo da nam javite da li ih možete dobiti, a on bi Vama za to dao 5 drugih, rabljenih guma... Komitet.«[150]

Sačuvani su još neki dokumenti koji potvrđuju praksu punog angažovanja partijskih organizacija u partizanskoj obavještajnoj službi i u toku decembra 1942. godine.

»Partijska ćelija Komunističke partije Hrvatske Knin« dostavlja 6. decembra 1942. »drugarskom Okružnom Komitetu K.P.H. Dinarski punkt« izvještaj za novembar 1942. U njemu stoji:

7) Obavještajna služba slala se redovito na druga obavještajca II. Odsjek Amzo kao i šta se šalje redovito o kretanju neprijatelja vršeći budno nadzor nad svakim njegovim kretanjem.«[151]

Mjesni komitet KP Hrvatske u Splitu piše 15. decembra 1942. godine Pokrajinskom komitetu KP Hrvatske o radu komiteta doslovno i ovo:

»7. Obavještajna služba, funkcionira u redu, poteškoća je u tome da nemože uvjek na vrijeme da obavjesti nadležne zbog spore i neredovite veze. U više navrata javilo vam se da potvrdite primitak onog što ona šalje ali do danas nije se primilo nijednu potvrdu, tako naprimjer neznamo dali su primljeni nacrti i raspored udruženja (treba: utvrđenja — primj. autora) duž željezničkih pruga, ponovo se javljaju pojedini odredi da im damo te podatke što bi morao da im dadne Centar za obavještajnu pri III. brigadi koja je to od nas primila, jer mi nemožemo držati duplikate planova.«[152]

U tom je dokumentu riječ o 3 (dalmatinskoj) NOU -brigadi, formiranoj 12. novembra 1942. godine kod Muća, koja je tada djelovala na terenu između Sinja, Vrlike, Kozjaka i tvosova.

»Sekretar vodeće partijske ćelije« KP Hrvatske u Drnišu 22. decembra 1942. javlja »Okružnom komitetu K.P.H. (Knin) — Dinarski punkt:«

(...)

»Organizaciju nismo proširili, osim što smo u vodeću partijsku ćeliju uveli Aljošu, neintelektualca, a po položaju čovjeka u dodiru sa masama, te prema tome pogodna za sakupljanje obavještenja i za odlaske na eventualne sastanke van mjesta.

Obavještajna:

Obavještajne službe kad bi se za to ukazala potreba i mogućnost. Obavještenja su tražena tokom mjeseca od više jedinica, te su bila slana na više mjesta istovremeno.«[153]

»Partijska ćelija K.P.H. Knin« 24. decembra 1942. godine javlja »drugarskom OKRUŽNOM KOMITETU KP.H. — Dinarski punkt«:

»Sva obavještenja o političkoj situaciji i kretanju neprijatelja šalju se posebno kad god je to potreba II. o(d)sjeku na druga Amzu pa ako je što potrebno možete se na njega obratiti i informirati.«[154]

I tako dalje ...

Štab 3. operativne zone Hrvatske (Slavonija i Srijem) poslao je 15. novembra 1942. godine »Štabu I i II odreda — za informativnog oficira« dopis u kojemu piše da je »rukovodstvo konstatovalo (je), da se infor-

mativna služba popravila, i da je ona dala neke svoje pozitivne rezultate«, pa zatim kaže:

»Mi smo do danas preko postojećih novo stvorenih veza uspjeli da saznamo, gdje se neprijatelj nalazi, kako se utvrdio, koliko je njegovo brojno stanje i naoružanje, te kakav je nacionalni sastav njegovih snaga. Sva ova saznanja mi smo crpili preko civilnih lica, ili rijetko gdje ili rijetko kada smo uspjeli, da prodremo direktno u redove neprijatelja — u redove vojske, te da na taj način sa izvora doznajemo mnoge stvari, koje nam civilna lica ne mogu pružiti. Dakle, ovo potonje je negativna strana našega rada.

(...)

Podvlačimo, da bez direktne veze sa vojnim posadama odnosno sa vojnim licima, naša služba postaje nepodpuna i šuplja. Zato treba neumorno raditi na uzpostavljanju ovih veza. Samo na taj način i samo tim putem moći će mo da tačno i na vrijeme saznajemo namjere, planove i pokrete neprijatelja, da tačno ocjenjujemo situaciju te da ga prema tome dočekujemo tamo gdje mi hoćemo, da ga tučemo i da se naoružavamo. Ne manju brigu treba posvetiti vezi sa željezničkim službenicima, naročito sa onim na utovarnim stanicama, od kojih bi se dobivali podatci kako o prebacivanju vojnih jedinica vlakovima tako i o vojnim transportima, oružja, municije, odjeće, hrane i t.d. Ovo zato, da bi naše jedinice mogle takove vojne transporte dočekivati, uništavati i plijeniti, a vojsku neprijatelja razoružavati.

Neprijatelj često puta vrši smjenu svojih posada u pojedinim uporištima — tako, da jednu posadu zamjenjuje sa drugom, a mi o tim smjenama saznajemo tek onda kada su one već izvršene. Kako i svaki najobičniji vojnik po nekoliko dana, pa čak i nekoliko tjedana znade, da će njihova posada biti zamjenjena drugom posadom, to će i naša informativna služba bez velikih poteškoća dolaziti do konkretnih podataka po ovom predmetu. Treba tačno saznavati kada će se smjena posada izvršiti, te kojim će se pravcem kod svoga dolazka odnosno odlazka kretati. Ovom zadatku treba posvetiti posebnu pažnju jer ćemo na taj način uspjeti tući neprijatelja na njegovom putu što će biti lakše i daleko lakše

nego ga napadati na njegovom utvrđenom uporištu.«[155]

Informativna služba odnosno informativni oficiri jedinica 3. operativne zone bavili su se, kao što se vidi, isključivo ofanzivnom obavještajnom službom, a konstatacija »rijetko gjde ili rijetko kada smo uspjeli da prodremo direktno u redove neprijatelja - redove vojske* mogla se odnositi samo na domobransku posadu u Slavonskoj Požegi (vidi poglavlje »Vojni komitet u Slavonskoj Požegi«),

Centralni komitet KP Slovenije dostavio je 16. novembra 1942. godine »Pokrajinskom odboru za Primorsku« pismo u čijoj je tački 7. stajalo:

»Partija je, naravno ilegalna i u partizanima kao i na terenu, kako za neprijatelja, tako i za partizane. To znači da ona nema nikakva prava da se direktno meša u poslove partizanskog štaba.«

A tačka 9. tog pisma glasila je:

»Na svaki način pređite odmah na organizovanje službe bezbednosti i obaveštajne službe, kako na selu tako i u gradovima. To je vanredno važan politički zadatak i istovremeno — naročito obaveštajna na selu - mera bezbednosti protiv iznenađenja u partizanima. Partizanima se služite naročito za organizovanje na selu. U gradovima odredite za to, na svaki način, posebno partijce koji tome odgovaraju i kojima partijski sekretari treba da pruže svu potrebnu pomoć.«[156]

Odmah poslije formiranja (11. oktobra 1942) Prva (od 21. decembra 1942. Dvanaesta) slavonska NOU-brigada krenula je iz sela Budića na područje Nove Gradiške, Slavonskog Broda, Đakova i Bilo-gore. Poslije mnogih akcija i borbi na tom području, pošto je 17. novembra zauzela lječilište Strmac kod Nove Gradiške, održan je noću između 17. i 18. novembra 1942. godine sastanak rukovodećeg kadra i tom su prilikom donijeti ovi zaključci:

»1.) U brigadi nije postojala organizovana informativna služba, tako da se često dešavalo da je brigada polazila u neke akcije na slepo, ili se morala informisati iz podpuno nepouzdanih izvora. Isto tako nije postojala čvrsta veza između štabova I. i II. Odreda i štaba brigade radi uzajamnog informisanja. Prvi zadatak bi će da se postavi informativni oficir u brigadi da mu se daju instrukcije, da se uspostavi mreža informativne službe ne samo za vreme boravka u pojedinim mestima nego i za vreme pokreta.

2.) Otsustvo obavještajne službe u brigadi onemogućilo je da se pravovremeno uvide politički nedostatci, rad pojedinih rukovodećih drugova, kao i uspješnu borbu protiv pete kolone kako u redovima brigade tako i na terenu kroz koji brigada prolazi. Druga zadaća biće da se postavi u brigadi obavještajni oficir, koji treba da uspostavi mrežu obavještajne službe u jedinicama brigade, da stupi u vezu sa obavještajnim oficirima zone i odreda i da ih za vreme boravka na pojedinim terenima, kao i pri prolazu pomognu u izvršavanju njegovih zadataka.

3.) Nedostatak obavještajne i informativne službe imao je za posledicu da u nekoliko mahova vojničke akcije, koje su trebale da izvedu naše zasjede, nisu uslijedile.

Petokolonaši uspjeli su da neprijatelju saopšte položaj zasjeda, tako da neprijatelj nije u opšte nailazio na zasjede. Pravilno rješavanje informativne i obavještajne službe poboljšaće borbu protiv pete kolone«[157]

Politički komesar 3. operativne zone Gašpar (Karlo Mrazović) šalje 19. novembra 1942. godine dopis »svim političkim komesarima« i posebno ističe mjesto i ulogu političkih komesara u radu obavještajne, zapravo kontraobavještajne službe:

»Drugovi komesari politički dužni su da se mnogo ozbiljnije odnose prema našoj obavještajnoj službi, nego što je to bio do sada slučaj. Politički komesari često ne znaju i ne poznaju kako treba mnoge drugove partizane svoje čete ili voda, ne znaju njihove vrline, ne poznaju njihovu odanost narodu i narodnoj vojsci kao što ne poznaju njihove slabe strane i sklonosti. Polit(ički) komesar čete i polit(ički) delegat u vodu mora da u dušu pozna svakoga druga, jer samo tako može pravilno da im podjeli dužnosti i zadaće u boju, u pohodu i na drugim sektorima rada. Od pravilne podjele dužnosti i zadaća u veliko zavisi uspjeh naše borbe. Polit(ički) komesari treba da pomažu obavještajcu u radu, da paze da bi se ta služba što pravilnije i ispravnije razvijala, da se ne bi pravile krupne i često puta upravo kardinalne greške. Ne smije se dozvoliti da se obavještajci prepuste samo toku, da se pretvore u sudove, da sami na svoju ruku vrše likvidaci-

je, pa da čak ni ne obavještavaju štabove i našu obavještajnu službu o tim likvidacijama. Cesto puta se ne pridržava propisa naših vođenja istrage, hapšenja, pretresanja, pratnje uhapšenika, posao se vrši vrlo pogrešno, često puta i neodgovorno i neozbiljno, s ljudskim životima se odnosi lakomisleno što može imati teške posljedice za našu opštu stvar, za stvar slobode našeg naroda. Drugovi polit(ički) komesari dužni su da striktno bdiju da se pravilno i propisno vrše hapšenja, ako je potrebno da se temeljito pripremi hapšenje. Prilikom hapšenja uhapšenika trebamo odmah pretresti džepove i odijelo, razoružati ga, to treba činiti vojnički i propisno, da se ne bi dogodilo da lice koje se hapsi dade i otpor i neko od naših drugova da postrada. Kada se radi o opasnom banditu, on je obično vrlo spretan i pokušati će da na najrafiniraniji način natkrili one, koji ga hapse. Prilikom pretresa oduzeti treba sve dragocjene stvari, novac i t.d., a isto tako i sve legitimacije, pisma i sve papire, kao i pisaći pribor i sve one stvari kojima bi neprijatelj, odnosno uhapšenik mogao dati otpor. Sve te stvari treba popisati i zajedno sa spiskom zapakirati, napisati propratno pismo i uvijek slati zajedno sa uhapšenikom. Niko nema pravo da zadrži stvari uhapšenika, a još manje da ih zadrži i prisvoji za sebe. Zadržavanje i prisvajanje stvari ne samo da je protupropisno i protupravno, nego ono i kvari čovjeka, vodi ga na krivi put, put kriminala. Prilikom hapšenja i otpreme uhapšenika drugovi partizani nemaju prava da se upuštaju sa uhapšenikom u razgovore i objašnjenja, a to ne smije dozvoliti ni drugim licima, jer takovi razgovori i objašnjenja mogu samo omesti pravilnu i plodonosnu istragu i time nanijeti veliku štetu Narodno-oslobodilačkoj borbi. Gdje je to moguće da se istraga provede tiho bez hapšenja, treba izbjegavati do krajnjih granica hapšenje. Prilikom pratnje uhapšenog, drugovi partizani treba da su na sve budni, da ne zaborave ni na trenutak da oni prate možda najtežeg zločinca, koji je spreman da sve učini kako bi natkrilio pratnju i pobjegao, drugovi treba da nam mnoga bjegstva bandita posluže kao primjer kako treba vršiti dužnost pratnje. Saslušanja mogu da vrše samo određena za tu dužnost lica i lica koja su za to

ovlašćena, a prilikom saslušanja treba voditi zapisnik. U slučaju ako se uhapšenika šalje dalje, drugoj instanci, onda se sa uhapšenikom zajedno šalju i sve njegove stvari, zapisnici i propratno pismo. Prilikom hapšenja, istrage i pratnje, uhapšenika se ne smije zlostavljati, nego se ih prema potrebi veže. Smrtne presude može da izreče samo sud koji ima da nosi odgovornost za svaku osudu. Ne smije se dogadati da obavještajci sami na svoju ruku likvidiraju pojedina lica. To nije njihova zadaća. Obavještajci su dužni da vode istrage, u slučaju potrebe daju naređenja za hapšenja, da prikupe sav istražni materijal i tako završe istragu te sav istražni materijal predaju sudu na postupak koji će dalje nastaviti rad na istrazi i donijeti konačni odluku. Obzirom nato da se je u posljednje vrijeme dogodilo niz nepravilnosti, ponekad i vrlo teških i kardinalnih grešaka u našoj obavještajnoj službi, drugovi polit(ički) komesari dužni su da se temeljito interesiraju našom obavještajnom službom, ali to ne smije da istu ometa, da smeta u pravilnom radu obavještajca, nego da mu pomaže u radu. Za nepravilnost ili za nemarnost u obavještajnoj službi odgovarati će vrlo strogo prije svega drugovi polit(ički) komesari. Dalje zadaća obavještajaca i njihova dužnost jeste da razotkrivaju svaku nezdravu i štetnu za Narodnooslobodilačku borbu pojavu i da o tome uvjek obavjeste političkog komesara, kako bi isti mogao da političkim radom reagira na takve nezdrave pojave i da ih likvidira.«[158]

Istog dana, 19. novembra 1942, kada je politički komesar 3. operativne zone poslao citirani dopis »svim političkim komesarima«, Štab zone - potpis: komandant Grga (Jankes) i informativni oficir Stojan Divić — poslao je Glavnom štabu Hrvatske »Informativni izvještaj«:

»Informativna služba na sektoru I i II Odreda, tj. na sektoru koji teritorijalno obuhvaća Slavoniju, odvija se na zadovoljavajući način. Iako se pred njom nalazi još široko polje rada koji ona treba da obavi, ona je ipak do danas opravdala svoje postojanje i dala pozitivne rezultate. Stvorene su mnoge veze i uspostavljeni novi informativni kanali, koji su prodrli u redove naroda koji se nalazi na sektoru kontrolisanom po neprijateljskim snagama, pa čak i u same nepri-

jateljske vojne posade, otkuda dobivamo informacije o namjerama neprijatelja, njegovom kretanju, njegovom naoružanju i njegovom moralnom stanju. Uspjelo se u nekim neprijateljskim uporištima organizovati vojne komitete ili grupice domobrana, koji nam šalju informacije i municiju, a u izgledu je, da preko njih dobivamo i oružje.

(...)

Našu informativnu službu povezali smo sa informativnom službom II Operativne Zone i sa V Krajiškom Narodno-Oslobodilačkom Partizanskom Udarnom Brigadom Kozara.

Sa našim Fruškogorskim odredom nismo do danas uspjeli uspostaviti vezu i prema tome ne znamo u kojem se stadiju nalazi informativna služba tog Odreda.«[15"]

Sutradan, 20. novembra, komandant 3. operativne zone Grga (Jankes) šalje Glavnom štabu Hrvatske poseban »vojni izvještaj« u čijem poglavlju »IV Novi plan reorganizacije« stoji i ovo:

»(...) Komande mjesta i komande područja uzeće na sebe organizaciju obavještajne i informativne službe koja će služiti štabu Zone odnosno pokretnim operativnim jedinicama. Da bi ovi ljudi mogli da izvrše svoj zadatak u komandama mjesta i područja kao i seoskim partizanskim stražama, mi smo pozvali sve komandante zamjenike i pomoćnike komandi područja i komandi mjesta kao i komandire seoskih partizanskih straža na jedan specijalni kurs koji će trajati 15 dana. Kurs je već započeo sa svojim radom. Kada se završi ovaj kurs svi ovi kadrovi otići će na teren da organizuju komande mjesta i područja i da preuzmu svoju dužnost odnosno da počnu sa radom.«

I dalje, u poglavlju »V. Veze sa susjednim operativnim zonama«:

»Veze sa Krajiškim operativnim štabom imademo preko Kozare, no te veze nisu dovoljne i na visini. Oni nama šalju svoje informativne izvještaje o kretanju i snazi neprijatelja, do kojih dolazi njihova informativna služba. Isto tako mi šaljemo naše informativne izvještaje njima. (...) Sada smo međutim čuli da je Kozarska brigada (5. krajiška kozarska brigada - primj. autora) otišla iz Kozare za Grmeč, a sa Grmeča nekuda dalje. Na Kozari nije ostalo nikoga i njihovi ku-

riri koji su se vraćali od nas sa poštom nisu tamo našli nikoga i morali su se vratiti natrag ovamo. Znači veza sa Kozarom a zbog toga i sa Operativnim štabom za Bosansku Krajinu, za momenat su prekinute.«[160]

Tito je 20. novembra 1942. na Oštrelju potpisao naredbu o promjeni naziva Vrhovnog štaba NOP i DVJ:

»U vezi sa stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije mijenja se naziv Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske u naziv: Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.«[161]

Bila je to druga promjena naziva najvišeg partizanskog štaba: od 4. jula do savjetovanja u Stolicama, 26. septembra 1941. godine, nosio je naziv »Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije«, od tada do oko 11. januara 1942. zvao se »Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije«, a od tada do ove naredbe bio je »Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije«.

Naredba od 20. novembra 1942. odražavala je duboke promjene koje su se u međuvremenu dogodile s obzirom na snagu i organizacione oblike partizanskih odreda, iz kojih su izrastale regularne vojne jedinice. A te će promjene uticati kako na organizaciju, tako i na metode rada obavještajne službe. Biće to, naravno, prilično dug proces jer će naredbe i uputstva Vrhovnog štaba, uostalom kao i dotada, zbog udaljenosti i razumljivih teškoća u kurirskim vezama u neke štabove, stizati i nakon dužeg vremenskog perioda. To isto događaće se i na vezama tih štabova s podređenim jedinicama.

Približno istovremeno s naredbom o promjeni naziva VŠ-a, Tito je u drugoj polovini novembra potpisao i jedan od najznačajnijih dokumenata u razvoju partizanske obavještajne službe u cijelom toku NOR -a. Taj je dokument nosio naslov »UPUT ZA OBAVJEŠTAJNU SLUŽBU« i donosimo ga u cjelini:

»U našem oslobodilačkom ratu jedan od bitnih uslova uspjeha je poznavanje stanja kod neprijatelja i njegovih namjera uopšte, s jedne strane, a s druge strane ne dopustiti neprijatelju da sazna naše stanje i naše namjere. To je zadatak naše obavještajne službe. Obavještajna služba predstavlja najmoćnije oružje komandovanja.

U ovom cilju ima se organizovati obavještajna služba kako na oslobođenoj tako i na neoslo-

bodenoj teritoriji, kao i u mobilnim, operativnim jedinicama naše vojske.

Organizacija obavještajne službe ima biti izvedena po sledećem:

1) Na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. — Skelet obavještajne službe predstavlja planski postavljena obavještajna mreža. Skelet obavještajne mreže čine glavni obavještajni centri, pomoćni obavještajni centri, centri rejona, obavještajni organi, obavještajni poverenici po opštinama i selima. To je u stvari teritorijalna obavještajna mreža, čiji centri imaju karakter stalnosti - nepokretnosti.

Glavni obavještajni centri neposredno su potčinjeni i odgovorni za svoj rad Obavještajnom odsjeku Vrhovnog štaba, koji upravlja i rukovodi cjelokupnom obavještajnom službom.

U Glavnom obavještajnom centru stiču se i prikupljaju, sređuju i provjeravaju, proučavaju i pripremaju za iskorišćavanje svi izvještaji primljeni od pomoćnih obavještajnih centara i obavještajnih organa uopšte. Na osnovu tih svih podataka šef centra sastavlja jedan skupan izvještaj za cjelokupno svoje obavještajno područje i dostavlja ga u predviđenom roku Obavještajnom odsjeku Vrhovnog štaba.

Pomoćni obavještajni centri postupaju na sličan način, a tako isto postupaju i centri rejona, odnosno povjerenici opština i sela.

U svakom obavještajnom centru postoji šef centra s nekoliko saradnika — obavještajnih organa. Broj tih organa pri pojedinim centrima ne može se precizirati, to zavisi od veličine i obimnosti, vrste i težine zadataka dotičnog centra, kao i od uslova pod kojima radi i dejstvuje na dobijenom području. Glavno je imati onoliki broj saradnika s kojima se mogu u duhu dobijenih direktiva blagovremeno izvršavati svi postavljeni zadaci i obezbijediti neprekidno funkcionisanje odnosnog obavještajnog centra. Sve to zavisi od vladajućih prilika i okolnosti na dotičnom obavještajnom području.

Na oslobođenoj teritoriji obrazovati pri komandama područja i komandama mjesta obavještajne centre za pripadajuću im teritorijalnu nadležnost. Obavještajni centri komandi područja neposredno su potčinjeni i odgovorni za svoj rad glavnom obavještajnom centru, dok su oba-

vještajni centri komande mjesta neposredno potčinjeni i odgovorni za rad obavještajnim centrima pretpostavljenih komandi područja.

Opštinski i seoski povjerenici odgovorni su za svoj rad obavještajnim centrima pretpostavljenih komandi mjesta.

Ako to nalažu vojno-političke prilike i ostale vladajuče okolnosti, mogu, u izvjesnim slučajevima, komande područja poslužiti kao pomoćni obavještajni centri na izvjesnom dijelu oslobođene teritorije, a obavještajni centri kod izvjesnih komandi mjesta takode mogu biti obavještajni centri rejona. U tom smislu ostavlja se puna sloboda organizacije rada nadležnim glavnim obavještajnim centrima.

Glavni i pomoćni obavještajni centri, kao i obavještajni centri komandi područja imaju u svome sastavu dvije sekcije i to: sekciju za obavještavanja i sekciju za kontrašpijunažu. Svaka sekcija mora imati svoga rukovodioca, koji su u dotičnom centru najbliži pomoćnici i saradnici šefa centra. Zadaci ovih sekcija biće izloženi u daljem izlaganju.

2) Obavještajna služba u mobilnim i operativnim jedinicama -

— U ovim jedinicama organizacija obavještajne službe ima se sprovesti po sljedećem:

Pri štabovima korpusa, divizija, brigada, bataljona i diviziona imaju se organizovati obavještajni centri, koji će u svojim jedinicama odmah uspostaviti obavještajnu mrežu i u toku operacija i pokreta uopšte rukovoditi i upravljati obavještajnom službom. Po četama i baterijama odrediti povjerenike, koji su za svoj rad odgovorni bataljonskim obavještajnim centrima, odnosno obavještajnim centrima dotičnog diviziona.

Korpusni obavještajni centri, kao i divizijski obavještajni centri onih divizija koje su neposredno pod komandom Vrhovnog štaba potčinjeni su i odgovorni za svoj rad Obavještajnom odsjeku Vrhovnog štaba.

Obavještajna služba mobilnih jedinica prethodi operacijama i pokretima svoje jedinice. Njen je zadatak da blagovremeno pribavi i pripremi za iskorišćenje sve potrebne podatke o neprijatelju radi toga da svome štabu omogući donošenje realnih odluka i cjelishodno komandovanje. Njena djelatnost naročito se ima ispo-

ljiti uoči priprema kao i u fazi samih priprema predviđenih operacija dotičnih jedinica.

Ako je obavještajna služba mobilnih jedinica temeljito organizovana i ako se njeni rukovodioci i organi vješto i brzo snalaze u svakoj situaciji, onda se ne može nikada desiti da dotična jedinica bude iznenađena od strane neprijatelja.

Obavještajna mreža mobilnih operativnih jedinica ima karakter mobilnosti, pokretnosti i u svom radu prvenstveno se oslanja na teritorijalnu obavještajnu službu ako je ona organizovana i uspostavljena na pravcu operacija dotične jedinice.

Korpusni, divizijski i brigadni obavještajni centri imaju u svom sastavu dvije sekcije i to: sekciju za obavještavanje i sekciju za kontrašpijunažu. Kao što je i naprijed istaknuto, ove sekcije treba da imaju svoje rukovodioce, kao najbliže saradnike šefa dotičnog obavještajnog centra.

3) *Zadaci obavještajne službe*

a) *Sekcija za obavještavanje.* — Zadatak je ove sekcije da prikuplja podatke o sljedećem:

— *Podatke o neprijatelju* - operativne podatke: organizacija i formacija neprijateljske vojske, raspored, jačina i sastav, naoružanje i oprema, položaj i njihova utvrđenja, način obezbjeđenja varoši, sela i komunikacija uopšte; neprijateljske namjere; pokret i saobraćaj neprijatelja na pojedinim komunikacijama.

Moralno stanje neprijatelja, kod starješina i vojnika; red i disciplina u neprijateljskoj vojsci; odnosi starješina i vojnika.

Borbena vrijednost i sposobnost neprijateljskih trupa, kvalitet starješina i vojnika, ratno iskustvo neprijateljskih jedinica, njihov nacionalni i socijalni sastav.

Materijalno stanje: naoružanje, municija i ostala borbena sredstva; stanje odjeće i obuće; stanje ishrane i način snabdijevanja; zdravstveno stanje neprijatelja.

Šta se govori o ratu u neprijateljskoj vojsci, šta misle i govore o ovome starješine, a šta vojnici. Odnosi neprijatelja prema nama i našoj borbi uopšte; šta govore o našoj vojsci, njihovo gledište o nama.

Na neoslobođenoj teritoriji - odnos neprijatelja prema mjesnom stanovništvu, organizacija

vlasti, kakvu podršku i oslonac nalazi neprijatelj u mjesnom stanovništvu, teror, rekvizicije itd. Sve ovo iznijeti posebno za okupatora, a odvojeno i posebno za četnike i ustaše.

Podatke o stanju u narodnim masama. Moralno-političko stanje stanovništva; šta misli o ratu, ko će pobijediti .. .(oštećen dokument - primj. autora), da li ima povjerenja u našu vojsku i da li je sigurno u našu pobjedu; da li treba da pomaže našu borbu i čime; njegova izdržljivost i istrajnost i nada za bolju budućnost.

Materijalno stanje, ishrana, smještaj, imovno stanje uopšte; da li vlada glad u narodu i kako savlađuje sve teškoće i od koga traži podršku i pomoć.

Na neoslobođenoj teritoriji odnosi stanovništva s okupatorom kao i sa četnicima i ustašama; kako je organizovana vlast od strane neprijatelja; ko su glavni neprijateljski pomagači i organizatori protivnarodne borbe, kako narod gleda na njih i da li ih pomaže; ko je u javnoj, a ko u tajnoj službi neprijatelja; gledišta masa o okupatoru, četnicima i ustašama; najefikasnije mjere za suzbijanje i paralisanje četničkog i ustaškog uticaja na odnosnom dijelu neoslobođene teritorije.

b) *Sekcija za kontrašpijunažu.* - Zadatak ove sekcije je da vodi odbranu od neprijateljske špijunaže. Ovaj zadatak sastoji se u sljedećem:

Suzbijanje lažnih i tendencioznih vijesti o snazi i moći fašističke vojske, četnika i ustaša i predočavanju narodu prave istine, tj. da su fašizam i njegove sluge četnici i ustaše na izdisaju. Tom prilikom iznijeti i gotove činjenice, rezultate dosadašnjih borbi naših saveznika i naše vojske protiv talijansko-njemačke koalicije i domaćih izroda, četnika i ustaša.

Na očiglednim primjerima predstaviti našu vojsku kao pravu izrazito oslobodilačku narodnu vojsku.

Vaspitno djelovati na mase da se stanje o našoj vojsci i njenim operacijama ne iznosi na javnost da ne bi neprijateljski agenti na osnovu tih nenamjerno iznijetih podataka mogli prezreti naše dalje namjere. Samo zvanično radio-vijesti i ostali vojni izvještaji koji se u ovome smislu naročito izdaju mogu se objaviti i saopštiti dotičnom stanovništvu.

Da pronalazi i otkriva neprijateljske obavještajne centre, agente i špijune, da otkriva njihov sistem rada, i da, zatim, pripremi i izvede parriranje i likvidaciju neprijateljskih obavještajnih organa. U pogodnim prilikama, zadatak je rukovodioca ove sekcije da po mogućstvu ubace u neprijateljsku obavještajnu mrežu svoje sigurne i odane ljude, u cilju poznavanja stanja kod neprijatelja i organizacija njegove obavještajne službe. Takode, ovi obavještajni organi koji uspiju da se uvuku u neprijateljsku obavještajnu mrežu, pored iznijetog imaju zadatak da daju izmišljene i suprotne podatke neprijateljskim obavještajnim organima o stanju naše vojske, o njenim operacijama kako bi neprijateljsko komandovanje naveli na pogrešne zaključke uopšte i na taj način prinudili ga na nerealne i pogrešne odluke.

Podjela zadataka obavještajnim organima vrši se uvijek posebno i odvojeno, tako da pri tome nije prisutan niko osim onaj na koga se odnosi dotični zadatak.

U teritorijalnoj obavještajnoj mreži obavještajni organi pojedinih centara i povjerenici (rejona) načelno ne bi trebalo da znaju jedan za drugog da vrše obavještajnu službu. Ovaj princip treba sprovesti i u obavještajnoj mreži mobilnih jedinica.

Pošto prime i prouče dobijene zadatke, obavještajni organi odlaze na teren i pristupaju odmah njihovom izvršenju u predviđenom roku.

Obavještajni organi, odnosno povjerenici biraju najpogodniji način za izvršenje dobijenih zadataka. U tom pogledu oni imaju punu inicijativu. Oni moraju uložiti na tom poslu sve znanje, vještinu, umješnost i energiju. U svom radu obavještajni organi treba da se upravljaju po sljedećem:

— da ostanu nevidljivi i nezapaženi, tj. njihovo je pravilo - vidjeti i čuti, ne biti viđen niti primijećen;

— Oni se ne smiju osjetiti u sredini u kojoj rade ni po čemu da vrše obavještajnu službu; zato svoju osnovnu dužnost — obavještajnu službu trebaju uvijek maskirati nekom drugom vrstom posla na dotičnoj prostoriji;

— mogu se prerušavati — oblačiti u razna

odijela u cilju uspješnog izvršenja postavljenog zadatka;

— njihovo naoružanje ima da bude pištolj s potrebnim brojem bombi;

— ako je predviđena šifra za brzo izvještavanje ili neki ugovoreni znaci, onda ih treba blagovremeno snabdjeti i objasniti način održavanja veze s istima.

5) *Osobine i izbor obavještajnih organa i povjerenika.* - Za obavještajne organe i ostale saradnike u obavještajnoj službi treba uzimati ona lica koja imaju smisla, volje i sposobnosti za ovu vrstu službe. Obavještajni organi treba da budu ljudi jače inteligencije, vješti, hladni i prisebni. .. (nedostaje jedna riječ - primj. autora): ljudi koji imaju jako razvijen osjećaj brze orijentacije, brzog uočavanja, ocjene i saznanja svih okolnih pojava. Oni moraju biti hrabri i neustrašivi, uvjerenja i ubjedenja da za njih nema prepreke koju oni ne bi mogli savladati.

Za obavještajne organe i njihove povjerenike treba prvenstveno uzimati pouzdane i sigurne partizane koji su pogodni za ovu službu. U teritorijalnoj obavještajnoj službi za obavještajne organe treba uzimati prvenstveno omladince i omladinke koji su odani i privrženi našoj borbi, a imaju volje i sposobnosti za uspješno obavljanje svih ovih zadataka. Takode za obavještajnu službu koristiti iz odnosnih mjesta sva ona lica koja iz patriotizma i odanosti našoj borbi sama izraze želju da se prihvate ovog posla.

U izvjesnim slučajevima, a prema vladajućim prilikama, mogu se za obavještajne organe uzeti i ona lica koja hoće da rade za izvjesnu materijalnu nagradu, odnosno materijalnu pomoć. Ovakve obavještajne organe, koji su manje sigurni i pouzdani, treba budno kontrolisati i dodjeljivati im samo strogo određene konkretne zadatke.

6) *Saradnja i sadejstvo obavještajnih organa.* - Saradnja i sadejstvo svih obavještajnih organa neophodni su i neminovni u svakoj situaciji. Ovu saradnju treba predvidjeti pri dodjeljivanju zadataka pojedinim obavještajnim organima. Ova saradnja mora se naročito ispoljiti između obavještajnih organa teritorijalne obavještajne službe i obavještajnih organa mobilnih jedinica. Obavještajni organi mobilnih jedinica dužni su

da blagovremeno stupe u dodir s obavještajnim organima teritorijalne obavještajne službe i da od istih dobiju potrebne podatke o neprijatelju i vojno-političkoj situaciji na dotičnom operativnom području. Obavještajni organi teritorijalne službe dužni su da pruže sve potrebne podatke i obavještenja obavještajnim organima mobilnih jedinica, u cilju uspješnog izvođenja predviđenih operacija.

Ukoliko teritorijalna obavještajna mreža nije uspostavljena na izvjesnom pravcu operacija, onda obavještajni organi mobilnih jedinica imaju sami, prema vladajućim prilikama i okolnostima, izvršiti postavljene zadatke, doći do potrebnih podataka o neprijatelju i na vrijeme upoznati vojno-političko stanje uopšte.

7) *Pomoć partijskih organizacija.* — Partijske organizacije kako mjesne tako one u mobilnim jedinicama dužne su da ukažu svu potrebnu pomoć i podršku u organizovanju i razvijanju obavještajne službe svima odnosnim rukovodiocima kojima su povjereni zadaci ove vrste.

8) *Dostavljanje izvještaja.*

a) *Šta treba izvještaj da sadrži.* — Obavještajni izvještaj treba načelno da sadrži sljedeće:

— podatke o neprijatelju: jačina, sastav, raspored, naoružanje, pokreti, namjere, podatke o neprijateljskoj špijunaži — agentima i špijunima; način borbe i suzbijanje neprijateljske obavještajne službe, šta je preduzeto i šta je potrebno još preduzeti;

- podatke o (narodnim masama), odnos prema nama i našoj borbi, ko pomaže našu vojsku; ko su naši neprijatelji javni i tajni; na neoslobođenoj teritoriji: stav i držanje prema okupatoru, četnicima i ustašama, uslovi za razvoj i širenje našeg ustanka, šta bi trebalo preduzeti za pariranje četničkog i ustaškog uticaja.

Opšti zaključci. Koji podaci zahtijevaju brzo iskorišćavanje, odnosno koji su već dati na iskorišćenje i upotrebu i kojim jedinicama ili komandama, kome je još poslat ovakav izvještaj i šta je preduzeto od strane obavještajnih organa kao i od ostalih susjednih jedinica ili komandi da se stanje popravi. Svoja gledišta i sugestije za razvoj i usavršavanje obavještajne službe na dotičnom prostoru odnosno teritoriji.

Od vrste i prirode dodijeljenih zadataka zavi-

siće i sadržina izvještaja obavještajnih organa svojim centrima. U stvari dostavljače se ono što je po datom zadatku postignuto i što je od interesa za naše opšte vojno-političke potrebe.

b) *Kakav treba da bude izvještaj.* — Da bi izvještaji bili od koristi treba da odgovore slijedećim uslovima: da su istiniti, da su razumljivo i čitko napisani, da se iz istih vidi stepen pouzdanosti njihove sadržine i da blagovremeno stignu onome kome su upućeni.

Izvještaj je potpun i precizan kada sadrži sve podatke o snazi, zemljištu, vremenu i radnjama uopšte kod okupatora i njegovih slugu četnika i ustaša, kao i podatke vojno-političke prirode i stanje kod narodnih masa uopšte. Ako je potrebno da se izvještaj pošalje što prije, makar i nepotpun, onda obrazložiti zašto se izvještaj šalje nepotpun.

Izvještaji su korisni ako su tačni, istiniti i ako predstavljaju stvarno stanje o kome se izvještava. Treba razlikovati važno od sporednog, korisno od nekorisnog i podnosilac izvještaja, bolje orijentisan o situaciji na svome području, treba da šalje samo korisne izvještaje.

Neistiniti izvještaji predstavljaju nečasne postupke i podležu najstrožijoj odgovornosti.

Izvještaj je razumljiv ako je njegova sadržina jasno i koncizno iznesena bez ikakvih dvosmislenosti.

Iz izvještaja treba jasno da se vidi iz koga su i koliko sigurnog izvora podaci. Treba jasno odvojiti ono što je podnosilac izvještaja lično vidio, osmotrio i utvrdio od onoga što je dobio ili prikupio od drugih lica. Svaki izvještaj, ma kako on bio potpun, vjeran i razumljiv, imaće tek onda koristi — za onoga kome se šalje — ako je blagovremeno stigao. Radi toga podnosilac izvještaja mora nastojati da izvještaj pošalje što prije sigurnim sredstvom koje mu stoji na raspolaganju. Izvještaj treba slati redovno prvom pretpostavljenom obavještajnom centru, odnosno obavještajnom organu. Jedino u hitnim slučajevima, kad izvještaj treba brzo iskoristiti, može se obići pretpostavljeni organ, ali o tome mora isti biti najhitnije obavješten.

9) *Prenošenje izvještaja.* - Pri prenosu - dostavljanju izvještaja treba uzeti najsigurnije i najpouzdanije kurire, ljude vješte i okretne, koji

se znaju snaći u svakoj situaciji. Kuririma tačno označiti postupak u slučaju nailaska neprijatelja ili ako budu napadnuti, kako izvještaj da unište ako budu bili prinuđeni da padnu u ruke odnosno da polože svoj život za izvršenje zadatka. Pri ovome treba uzeti kao pravilo da kurir može pasti u ruke neprijatelju ili poginuti, ali obavještajni izvještaj mora biti uništen i ne smije doći do ruku neprijatelja.

Prenošenje izvještaja na neoslobođenoj teritoriji predstavlja osobite teškoće. Zato treba predvidjeti sve mjere bezbijednosti i sigurnosti dostavljanja izvještaja. Svi su izvještaji strogo povjerljive prirode i uvijek ih dostavljati u zatvorenoj koverti (ako su pismeni).

Ovaj uput je strogo povjerljive prirode i dokumenat trajne vrijednosti i ne smije pasti u ruke neprijatelju.[162]

Nakon prijema Titova »Uputa za obavještajnu službu« podređeni će štabovi striktno postupiti prema njemu i na taj će način biti učinjen kraj voluntarizmu u organizaciji i radu partizanske obavještajne službe. Biće to još jedan doprinos izgradnji i po ciljevima i po formi jedinstvene, NOVJ.

Već 27. novembra 1942. godine Tito je, iz Bihaća, dostavio Glavnom štabu NOV i PO Slovenije upravo citirani »Uput za obavještajnu službu« i popratno pismo:

»Za organizaciju obavještajne službe, u duhu predloženoga uputa za obavještajnu službu, vi ćete postupiti po sljedećem:

1) Pri vašem Glavnom štabu obrazovaćete Glavni obavještajni centar za Sloveniju. Šef ovog obavještajnog centra biće istovremeno i član toga štaba.

Zadatak je Glavnog obavještajnog centra da organizuje, upravlja i rukovodi cjelokupnom obavještajnom službom na području Slovenije u duhu priloženog uputa.

Za organizaciju ob(avještajne) službe i razvoj ob(avještajne) mreže, Glavni ob(avještajni) centar podijeliće svoju teritoriju na četiri sektora i to: sektor Gorenjska, sektor Notranjska, sektor Dolenjska i sektor Ljubljana. Za svaki od pomenutih sektora obrazovati pomoćne obavještajne centre, koji su neposredno potčinjeni i odgovorni za svoj rad Glavnom obavještajnom centru.

2) Pomoćni obavještajni centar organizuje,

razvija i upravlja cjelokupnom ob(avještajnom) službom na svom sektoru. Svoj sektor dijeli na više rejona, određujući za svaki rejon šefa s potrebnim brojem saradnika. Šefovi rejona biće neposredno potćinjeni i odgovorni šefu pomoćnog ob(avještajnog) centra.

Šef rejona dijeli svoj rejon na opštinske, odnosno seoske povjerenike, označavajući im njihove dužnosti i granice njihovog rada na dobivenom području odnosno u određenom mjestu.

3) Za organizaciju obavještajne službe u vašim mobilnim-operativnim-jedinicama vi ćete postupiti po sljedećem:

a) Pri štabu svake divizije obrazovati divizijski obavještajni centar, čiji šef ima biti jedan od članova štaba dotične divizije. Divizijski obavještajni centri biće neposredno potćinjeni i odgovorni za svoj rad Glavnom obavještajnom centru za Sloveniju.

b) Pri štabovima brigada takode obrazovati brigadne obavještajne centre, čiji će šef biti jedan od dotičnih članova štaba ili lice koje se za to naročito odredi.

Takođe, pri bataljonskim štabovima trebate obrazovati bataljonske obavještajne centre, a po četama i baterijama odredićete četne, odnosno baterijske povjerenike, koji će biti odgovorni za svoj rad svome višem ob(avještajnom) centru.

4) Na oslobođenoj teritoriji obavještajnu službu organizovati po sljedećem:

a) Pri svakoj komandi područja organizovati ob(avještajni) centar komande područja, čija se nadležnost prostire na cjelokupno dotično područje. Ob(avještajni) centri komande područja biće neposredno potćinjeni Glavnom obavještajnom) centru za Sloveniju.

b) Pri svakoj komandi mjesta obrazovati ob(avještajne) centre komande mjesta, čiji će šef razviti i razgranati ob(avještajnu) službu na teritoriji opštinskih i seoskih narodnooslobodilačkih odbora određujući povjerenike po opštinama odnosno po selima.

5) Glavni obavještajni centar, pomoćni centri i ob(avještajni) centri komandi područja moraju imati u svome sastavu dvije sekcije i to: sekciju za obavještavanje i sekciju za kontrašpijunažu. Zadaci pomenutih sekcija vide se iz priloženog uputa.

6) Pošto su vaše jedinice u reorganizaciji i preformiranju u brigade, odnosno divizije, to ćete vi organizaciju obavještajne službe saobraziti novoj organizaciji i formaciji vaših vojnih jedinica, vodeći pri tome računa o organizaciji narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji vašeg operativnog područja, podešavajući istu prema prilikama i vladajućim okolnostima uopšte.

7) Odmah po prijemu ovog naređenja vi ćete pristupiti organizaciji ob(avještajne) službe na području Slovenije i dostavite nam o tome iscrpan izvještaj.

8) Za Obavještajni odsjek Vrhovnog štaba dostavljaćete redovno svakih sedam dana obavještajni izvještaj adresujući ga: »Vrhovnom štabu NOV i POJ za OB.O. - Položaj«.

U hitnim slučajevima vi ćete dostavljati izvještaje i prije ovoga roka, naročito o važnim vojno-političkim momentima i promjenama, koji nalažu brzo iskorišćenje i upotrebu.

Kad uspostavimo radio-vezu s vama, hitne podatke ob. izvještaja dostavljaćete po ugovorenoj šifri, u vidu radio-depeša. Prijem naređenja potvrdite.

Prilog- uput za obavještajnu službu."[3]

Sačuvano je i popratno pismo koje je Tito 2. decembra 1942. godine iz Bosanskog Petrovca poslao Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske uz »Uput za obavještajnu službu«. Iako su neki dijelovi tog pisma tekstovno istovetni s pismom poslanim pet dana prije toga Glavnom štabu NOV i PO Slovenije radi lakšeg praćenja teksta te zbog izvjesnih organizacionih razlika i njega dajemo u cjelini:

»Za organizaciju obavještajne službe, u duhu priloženog uputa za Ob(avještajnu) službu, vi ćete postupiti po sljedećem:

1) Pri vašem štabu obrazovaćete glavni obavještajni centar za Hrvatsku, Šef ovog obavještajnog centra koga vi odredite biće istovremeno član toga štaba.

Zadatak je glavnog obavještajnog centra da organizuje, upravlja i rukovodi cjelokupnom obavještajnom službom na području Hrvatske.

Pošto će za Dalmaciju i Hercegovinu biti obrazovan pri Štabu IV operativne zone glavni obavještajni centar za označene pokrajine, teritorija Dalmacije u obavještajnom pogledu ne

spada pod vašu nadležnost, već neposredno pod ovaj Štab.

Za organizaciju ob(avještajne) službe i razvoj ob(avještajne) mreže glavni ob(avještajni) centar vašeg štaba podijeliće svoju teritoriju na pet sektora: sektor za Gorski kotar i Istru, sektor za Liku, sektor za Baniju i Kordun, sektor za Zagreb i Zagorje i sektor za Sloveniju. Za svaki od pomenutih sektora obrazovati pomoćne obavještajne centre koji su neposredno potćinjeni i odgovorni za svoj rad glavnom obavještajnom centru.

2) Pomoćni obavještajni centar organizuje, razvija i upravlja cjelokupnom ob(avještajnom) službom na svom sektoru. Svoj sektor dijeli na više rejona određujući za svaki rejon šefa s potrebnim brojem saradnika. Šefovi rejona biće neposredno potćinjeni i odgovorni šefu pretpostavljenog pomoćnog ob(avještajnog) centra.

Šef rejona dijeli svoj rejon na opštinske odnosno seoske povjerenike označavajući im njihove dužnosti i granice njihovog rada na dobivenom području odnosno u određenom mjestu.

3) Na prednji način vi ćete organizovati stalnu teritorijalnu obavještajnu službu s razvijenom ob(avještajnom) mrežom, a u duhu priloženog uputa. U ob(avještajnoj) mreži organizovanoj na izloženi način svi obavještajni centri imaju karakter stalnosti i mobilnosti.

4) Na oslobođenoj teritoriji ob(avještajnu) službu organizovati po sljedećem:

a) Pri svakoj komandi područja organizovati objavještajni centar komande područja, čija se nadležnost prostire na cjelokupno dotično područje. Ob(avještajni) centri komandi područja biće neposredno potćinjeni glavnom obavještajnom) centru toga štaba.

b) Pri svakoj komandi mjesta obrazovati obavještajni centar komande mjesta, čiji će šef razviti i razgranati ob(avještajnu) mrežu na teritoriji pripadajućih opštinskih i seoskih narodnooslobodilačkih odbora određujući povjerenike po opštinama odnosno po selima.

5) Za organizaciju obavještajne službe u vašim mobilnim — operativnim jedinicama, vi ćete postupiti po sljedećem:

a) Pri štabu korpusa, kao i pri štabovima divizija, obrazovati korpusne odnosno divizijske

ob(avještajne) centre, čiji šefovi treba da budu istovremeno i članovi štaba dotičnog korpusa odnosno divizije. Korpusni ob(avještajni) centri biće neposredno potćinjeni i odgovorni za svoj rad glavnom ob(avještajnom) centru toga štaba, a divizijski ob(avještajni) centri, ukoliko su divizije u sastavu korpusa, potćinjeni su i odgovorni korpusnom ob(avještajnom) centru.

b) Pri štabovima brigada takode obrazovati brigadne obavještajne centre, čiji će šef biti jedan od članova dotičnog štaba ili lice koje se za to naročito odredi.

Takode, pri bataljonskim štabovima treba obrazovati bataljonske ob(avještajne) centre, a po četama i baterijama odrediti četne odnosno baterijske povjerenike, koji će biti odgovorni za svoj rad svom prvom pretpostavljenom ob(avještajnom) centru.

Napominjemo da se za šefove ob(avještajnih) centara pri štabovima korpusa, divizija, brigada mogu uzeti zamjenici komandanata dotičnih jedinica, a ako ovih nema, onda za ovu službu odrediti naročito pogodna lica - odgovorne drugove.

6) Pri organizaciji teritorijalne ob(avještajne) službe na oslobođenoj teritoriji, pod izvjesnim uslovima, ob(avještajni) centri kod nekih komandi područja mogu se uzeti za pomoćne obavještajne) centre naprijed označenih sektora vašeg ob(avještajnog) područja, što zavisi od vladajućih prilika i okolnosti uopšte.

7) Glavni obavještajni centar, pomoćni ob(avještajni) centri i ob(avještajni) centri komandi područja moraju imati u svome sastavu dvije sekcije: sekciju za obavještavanje i sekciju za kontrašpijunažu. Zadaci pomenutih sekcija vide se iz priloženog uputa.

8) Prema prednjem, vaš je zadatak da na označenoj teritoriji organizujete kako teritorijalnu ob(avještajnu) službu i uspostavite obavještajnu) mrežu tako i kod vaših mobilnih jedinica sprovedete organizaciju ob(avještajne) službe i istom upravljate u duhu ovog naređenja i priloženog uputa.

Vi ćete odmah pristupiti organizovanju ob(avještajne) službe i dostaviti nam o tome iscrpan izvještaj. Tom prilikom vi treba da procijenite sve uticajne činjenice i ispitate sve uslo-

ve pri uspostavljanju organizacije ob(avještajne) službe podešavajući istu prema prilikama i vladajućim okolnostima.

Treba da imate u vidu da od temeljno postavljene i planski razvijene ob(avještajne) mreže zavise funkcionisanje i rad svih obavještajnih) centara i ob(avještajnih) organa uopšte. To je bitni uslov razvoja i usavršavanja obavještajne) službe na vašoj teritoriji.

9) Za obavještajni odsjek Vrhovnog štaba dostavljaćete redovno, svakih sedam dana, *obavještajni izvještaj,* adresujući ga: Vrhovnom štabu NOV i POJ za »OB-O« - Položaj. Ove izvještaje imate obavezno i neizostavno dostavljati u označenom roku. Rok za dostavljanje obavještajnih izvještaja vaših potčinjenih ob(avještajnih) centara vi ćete prema ovome regulisati.

U hitnim slučajevima, naročito o važnim vojno-političkim momentima i problemima koji nalažu brzo iskorišćenje, vi ćete dostavljati izvještaj i prije ovoga roka.

Ovaj izvještaj dostavljati uvijek u zatvorenom kovertu s oznakom »strogo povjerljivo«, po sigurnim i pouzdanim kuririma.

Pošto s vama imamo radio-vezu, to ćete hitne i kratke izvještaje moći dostaviti, po ugovorenoj šifri, u vidu radio-depeše.

Prijem naređenja potvrdite.

Prilog: uput za obavještajnu službu.[164]

Prema navodima *Hronologije ORNJ 1941-1945* (izdanje VII Beograd, 1964), Titov »Uput za obavještajnu službu« poslat je glavnim štabovima, štabovima korpusa i štabovima divizija neposredno potčinjenim VŠ-u, a oni su ga u cjelini ili u izvodu, dalje dostavljali nižim štabovima (sve do štabova bataljona).

Kako je u praksi provođena Titova naredba »O organizaciji pozadinskih vojnih vlasti na oslobođenoj teritoriji« od 2. septembra 1942. i s njom u vezi »Uput za obavještajnu službu«, ilustruje naredba »Komande područja V krajiš(kog) N.O.P. odreda - politički otsjek«, dostavljena 1. decembra iste godine podređenim komandama mjesta:

»Prema naređenju Vrhovnog štaba N.O.P. i D.V.J. da svaka komanda mjesta mora imati: Komandanta mjesta i pomoćnika komandanta, kao i zamjenika ukoliko je potrebno.

Pošto do sada nijedna komanda mjesta nema

pomoćnika komandanta, zato će se ova Komanda postarati da postavi pomoćnike komandanta mjesta. Dužnosti pomoćnika komandanta mjesta jesu ove:

Da vrši obavještajnu službu na teritoriji te komande na slijedeći način:

1) Pri svakoj komandi mjesta mora biti centar obavještajne službe, koju će lično voditi pomoćnik komandanta mjesta. Pomoćnik komandanta mjesta mora organizovati centar obavještajne) službe u svakoj opštini, na teritoriji te komande, i to jedno lice koje će biti ilegalno. Pomoćnik komandanta mjesta, zajedno sa drugom ili drugaricom, koji budu u centru obavještajne službe pri opštini, organizovaće po svakom selu obavještajnu službu od jednog lica. Ova lica koja budu obavještajci po selima moraju biti ilegalna. Komande koje imadu gradove na svome sektoru, mogu uzeti za obavještajnu službu po nekoliko lica, ali podijeliti im grad na kvartove. Za obavještajnu službu po mogućnosti upotrijebiti odgovorne drugove i drugarice, Skojevce ili Skojevke, ili najpoštenije i najodanije ljude današnjoj borbi.

Obavještajno lice u selu treba da podnosi svakog dana izvještaj o obavještajnoj službi, centru obavještajne službe pri opštini, a centar obavještajne službe pri opštini podnosiće izvještaj obavještajne službe centru obav(ještajne) službe pri komandi mjesta (pomoć/niku/ kom/andanata/ mjesta) svaki treći dan. Centar ob(avještajne) službe, pri komandi mjesta odnosno pom(oćnik) komandanta mjesta, podnosiće jedan opširni izvještaj pom(oćniku) kom(andanta) područja svaki peti dan, bez razlike da li ima što novije ili nema.

Obavještajni centar pri komandi mjesta, davače direktive o obavještajnoj službi, centru obavještajne) službe pri opštini, a ovaj će seoskim obavještajcima svaki dan.

Vojnici koji vrše obavještajnu službu moraju biti snabdjeveni sa propisnom dozvolom sa »OB«, kao i ostali partizani. Kretati se mogu na određenom terenu, mogu se prerušavati, preoblačiti kako hoće ili kako im je potrebno[165] (sve istakli autori).«

U novembru i decembru 1942. godine, zapravo u toku postojanja »Bihaćke republike«, Vrhovni se štab

nalazio u Bihaću ili nedaleko od njega (u Bosanskom Petrovcu, Oštrelju itd.), i pored ostalih, imao vrlo dobre i brze kurirske veze i sa Glavnim štabom Hrvatske. Međutim, kurirske veze Glavnog štaba Hrvatske sa Štabom 3. operativne zone, odnosno sa Slavonijom, bile su mnogo teže? od jednog do drugog štaba kuriri su putovali deset do petnaest pa i više dana. Slično je bilo i s vezama Vrhovnog štaba s Glavnim štabom Slovenije, Glavnog štaba Hrvatske sa Štabom 2. operativne zone itd. U takvim se uslovima događalo da organizacioni oblici nekih partizanskih službi i komandi u pojedinim krajevima nisu bili u skladu sa *već izdatim pa i njima poslanim* naredbama i uputstvima viših štabova.

Vidjeli smo, na primjer, da je Tito u drugoj polovini novembra napisao »Uput za obavještajnu službu«, a 2. decembra ga, uz popratno pismo, poslao Glavnom štabu Hrvatske. Međutim, ne znajući za nove direktive, Štab 3. operativne zone (Slavonija, Srijem) svojom je naredbom od 28. novembra 1942. u Komandi Psunjskog područja postavio i »obavještajca« i »informativca«, a komandantu Papučko-krndijskog područja naredio da »predloži(t će) imenovanje obavještajca i informativca za to područje«. To je bila jedna od prvih naredbi koju su izdali novi komandant i novi politički komesar zone; Petar Drapšin i Marijan Stilinović.[196]

Drugog decembra 1942. godine Štab 3. operativne zone poslao je svom 3. odredu (Srijem) sljedeća uputstva:

> »10.) Vaš štab upotpunićete sa načelnikom štaba, obavještajnim i operativnim oficirom. Dužnost načelnika štaba nemojte pobrkati sa dužnošću šefa kancelarije. Načelnik štaba uz pomoć operativnog oficira neka priprema planove i *prikuplja potrebne podatke za akcije* (istakli autori), zatim neka se brine o službi veze. To su njegovi osnovni zadaci.
>
> 11.) Obavještajni oficir brine se o razornom radu neprijatelja u našim redovima kako u vojsci tako i na terenu. Zatim se brine o raznim političkim pripremama, koje neprijatelj vrši u gradovima i naseljenim mjestima a upereni su protiv naše Narodno-Oslobodilačke borbe. Borba protiv pete kolone spada u resor obavještajnog oficira. On treba da uspostavi mrežu obavještajne službe po svim našim vojnim jedinicama, pozadini kao i u mjestima koje drži

neprijatelj. Treba da održava najtješnju vezu sa štabom, a naročito sa drugom političkim komesarom, kako bi se moglo blagovremeno koristiti njegova obavještenja i preduzeti protivumjere na rad neprijatelja.«"[7]

Interesantna su i uputstva koja je Štab 3. operativne zone 4. decembra 1942. godine dostavio Komandi Psunjskog područja:

»Kao izvršni i pomoćni organ Komande Područja jesu: komande partizan(skih) straža.

(...)

Dužnosti i zadaci komandira straže su slijedeći:

(...)

6. staranje o redu i poretku na teritoriji svoga sektora, borba protivu pete kolone, izdajstva, panikerstva i sabotaže, borba protivu špijunaže i svakog služenja neprijatelju, kontrola nad rukovanjem konfiskovane imovine narodnih neprijateja-

7. Organizovanje informativne i obavještajne službe.«"[8]

Šef Pozadinskog odsjeka Vrhovnog štaba Janko (Moša Pijade) dostavio je 16. decembra 1942. godine svim komandama područja raspis čiji je prvi pasus glasio:

»Sa formiranjem Antifašističkog Vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, poslovi koje je privremeni Upravni Otsjek pri Vrhovnom štabu vršio u vezi sa narodno oslobodilačkim odborima prelaze na izvršni odbor AVNOJ, odnosno na njegove otseke (davanje direktiva i kontrola rada). Organizacija i kontrola pozadinskih vojnih vlasti ostaje kod Vrhovnog Štaba. Zbog toga se ukida Privremeni Upravni otsek pri Vrhovnom) Š(abu) a formira se *Pozadinski otsek Vrhovnog Štaba.* Zadatak ovog otseka jeste da organizuje komande područja i komande mjesta i da vodi kontrolu i nadzor nad njihovim radom, držeći se pri tome okvira datog naredbom Vrhovnog Štaba od septembra ove g(odine).«"[9]

Tako je poslije nepuna dva mjeseca postojanja Privremeni upravni odsjek pri Vrhovnom štabu ukinut i zamijenjen Pozadinskim odsjekom Vrhovnog štaba, koji će se od 24. decembra 1942. zvati Odsjek Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini.[170]

U *Vojnoj enciklopediji* u odrednici Vrhovni štab nalazimo tekst:

»... po odluci Vrhovnog komandanta, *sredinom decembra 1942.* (istakli autori) izvršena (je) reorganizacija vrhovnog štaba. Organizovano je sedam odseka i jedna komisija... b) Obaveštajni odsek sa dve sekcije (za prikupljanje podataka o neprijatelju na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, i za kontrašpijunažu na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji; ... h) Komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone. Organizacija Vrhovnog štaba ostala je, uglavnom, takva sve do njegove reorganizacije u Generalštab JA, 1. III 1945, s tim što su odseci i sekcije vremenom znatno proširili svoju delatnost.«[171]

Tekst odluke Vrhovnog komandanta o reorganizaciji Vrhovnoga štaba nije sačuvan, ali su sačuvani dokumenti odsjeka Vrhovnoga štaba koji ukazuju na sadržaj teksta odluke.

U vezi s Titovom odlukom o kojoj je riječ u našoj historiografiji vlada izvjesna zbrka s obzirom na datum njenog donošenja. Naime, za razliku od *Vojne enciklopedije,* u prvoj knjizi s naslovom »*Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945* stoji da se to dogodilo« verovatno 24. decembra«,[172] a u *Hronologiji oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945* podatak o reorganizaciji i strukturi Vrhovnog štaba nalazimo pod datumom »24. decembar 1942«. No to nije sve: pukovnik Alija Bojić, autor »istraživanja, napomena, hronologije i priprema za štampu* trinaestog toma Titovih sabranih djela u napomeni broj 99 piše:

»Naredbom od 2. decembra 1942. formirana je jedinstvena obavještajna služba u svim jedinicama NOV i POJ i na cijeloj teritoriji zemlje. Pri glavnim štabovima formirani su *glavni obavještajni centri,* a u Vrhovnom štabu - *Obavještajni odsjek* sa sekcijama za obavještavanje i kontrašpijunažu (istakli autori).«[173]

Sudeći po dopisu koji je Velimir Terzić, zamjenik načelnika Vrhovnog štaba, 25. decembra 1942. dostavio Antifašističkom narodnom vijeću, podatak koji nalazimo u *Vojnoj enciklopediji* najtačniji je. Naime, Terzićev dopis glasi:

»U prilogu dostavlja se pregled reorganizacije Vrhovnog Štaba, koji je *nedavno* (istakli autori) izvršen po odluci Vrhovnog komandanta NOV i PO Jugoslavije.«[174]

Znači, prema Terziću, odluka Vrhovnog komandanta nije donijeta ni dan prije — 24. decembra, niti dvadeset i više dana prije — 2. decembra, već »ne-

davno* - dakle, najvjerovatnije sredinom tog mjeseca.

Glavni štab Hrvatske poslao je 5. decembra 1942. godine Štabu 3. operativne zone dopis u kome ga je upozorio da »informativnoj službi morajte) pokloniti više pažnje«, i dodao:

»(...) Nije dovoljno da se zna koliko u kojem mjestu ima neprijateljskih vojnika. Mora se tačno znati gdje su te snage smještene, kako su naoružane, kakav je njihov moral, kakve su im starješine i što je naročito važno, kakve su namjere neprijateljske komande. Za nas je posebice važno, a i za vas, kojoj jedinici pripada posada. Općenito neprijatelj se mora što bolje poznavati, naročito njegove namjere i plan operacija.«[175]

Novi komandant Treće operativne zone (Slavonija i Srijem) Petar Drapšin poslao je već 17. decembra 1942. godine Glavnom štabu Hrvatske odgovor na to pismo koji je sadržavao i opširan izvještaj o organizaciji i radu informativne (ofanzivne obavještajne) i obavještajne (kontraobavještajne) službe:

»15- Rad štabova nije zadovoljavajući. Tek smo sada uspjeli da uspostavimo kolektivni rad na bazi raspodjeljivanja dužnosti, svaki drug radi po svojoj liniji i za to snosi odgovornost. Komandant je odgovoran za vojnu politiku i operacije, politički komesar za politički rad, zamjenik komandanta za rad operativnih jedinica, dok načelnik štaba bdije neposredno i rukovodi radom operativnog i informativnog oficira t.j. on je odgovoran za rad te dvije službe koje se njima postavlja na sjednicima štaba.

17- (...) Sada smo se preselili. Očistili smo sav nepotrebni bagaž, a obavještajnog oficira (Vlado Kurt) smo stavili u Z(večevo) uslijed toga što svi novi pridošli prolaze kroz odred kadrova i kroz njegove ruke. Na ovaj način u novoj kući stvorena je atmosfera gdje se može raditi.

(...)

20- Informativnoj službi poklanjamo najveću pažnju. Naši informativci imaju zadatak da prikupljaju neprekidno podatke ne samo za uporišta koja možemo likvidirati našim snagama, nego i uporišta gdje neprijatelj okuplja vrlo velike snage na taj način moći ćemo uvijek na vrijeme da pripremimo operativne planove, kao i da otkrivamo namjere neprijatelja, jer svaka osjetna promjena u velikim garnizonima otkriva ih. Također smo postavili pitanje rada informativne

službe za vrijeme samih operacija, da bi došlo do jedinstva informativne i operativne službe kao i komandovanja. Pošto je dosadanji informativni oficir pošao za komandanta Psunjskog područja, novi drug informativac nije se još dovoljno upoznao sa tim stvarima tako da njegov izvještaj neće doći ovoga puta.

21- Obavještajna služba je skoro zatajila. Naročito obavještajna služba štaba zone zatajila je uslijed toga što je drug obavještajac bavio se svim mogućim isleđivanjima i ispitivanjima i zapleo se u sitnice. Mreža obavještajne službe je dosta slaba. On također nije pripremio svoj izvještaj.«[176]

Posljednji pasus odnosio se na obavještajnog (kontraobavještajnog) oficira zone Vladu Majdera Kurta, bivšeg španskog borca, koji je već bio premješten u obavještajni odsjek Glavnog štaba Hrvatske.

Samo četiri dana kasnije, 21. decembra 1942. godine, Štab 3. operativne zone poslao je Glavnom Štabu Hrvatske novo pismo u kojemu iznosi teškoće na koje u organizacionom smislu nailazi njegova informativna, tj. ofanzivna obavještajna služba:

»U posljednjih 20 dana informativna služba nije dala od sebe one rezultate koji su se od nje očekivali, čak šta više, ona je potpuno podbacila, a naročito na sektoru I. Odreda. Glavni uzrok je tome organizacija pozadinske t.j. osnivanje komandi područja. Prilikom osnivanja Psunjskog područja povučen je iz informativne službe informativac III. Operativne zone i postavljen za komandanta istog područja, a povučen je i informativac II. odreda i dodjeljena mu je druga dužnost. Informativac I. Odreda je također povučen i postavljen za informativca III. Operativne zone. Informativac II. bataljona I. Odreda je postavljen za informativca u komandu Psunjskog Područja i tako je nekoliko sektora naših bataljona oko 20 dana ostalo bez informativne službe, i sasma je prirodna stvar da su i veze koje su do sada stvorene, jedno izvjesno vrijeme prestale da rade.

Ćim je završena organizacija komandi Područja, prešlo se odmah na ponovno organiziranje informativne službe na sektoru I. Odreda odnosno na sektoru Psunjskog Područja. Na dan 17. XII. 1942. održan je jedan sastanak sa novopostavljenim informativcima I. Odreda i

Psunjskog Područja, ukazano im je na važnost informativne službe, a data su im i detaljna uputstva kako da rade, pa da informativna služba dode do one visine koja se od nje traži.

Kako informativna služba Komande Područja ima samo jednog zvanično postavljenog informativca, to su mu dodijeljena još tri druga kao pomoćnika, da bi se informativna služba pravilnije odvijala.

Informativna služba Komande Područja i Odreda rade svaka zasebno a obadve dostavljaju podatke štabu III. Operativne zone. Razumije se, da te dvije službe prema potrebi jedna drugoj izlaze u susret. Na sektoru I. Odreda odnosno Psunjskog Područja imade sada 5 informativaca i 3 informativna pomoćnika, a prije ih je bilo 3. Učinjeno je to radi toga, pošto je sektor tog odreda dosta velik, te se prije ukazivala potreba za povećanje osoblja informativne službe jer izvještaji nisu stizali svaki dan kao što su trebali, nego čak 3 ili 4 dana.

Već sada se ukazuju plodovi te male reorganizacije, jer u posljednja tri dana stižu po 3 do 4 informativna izvještaja dnevno sa sektora I. odreda odnosno Psunjskog Područja.

Isto takovu reorganizaciju informativne službe sprovesti ćemo i na ostalim našim sektorima.

Do sada je stvoreno dosta dobrih veza a naročito sa većim neprijateljskim uporištima, kao Daruvar, Pakrac, Požega, Novska, Nova Gradiška itd. te su naši informativci u tim mjestima uspjeli da stupe u vezu sa samim neprijateljem.«'"

Politički komesar 1. korpusa NOV i PO Hrvatske, formiranog 22. novembra 1942. godine, nakon ukidanja Štaba 1. operativne zone, Većeslav Holjevac je 17. decembra 1942. godine obavijestio Centralni komitet KP Hrvatske da je 12. decembra prilikom formiranja štapske jedinice u nju ušao i informativni oficir, ali da ni u Štabu 8, ni u Štabu 7, pa ni u Štabu 6. divizije još uvijek nema ni informativnog ni obavještajnog oficira.

»Nepotpunost tih štabova i manjkavost toga« — dodaje na kraju V. Holjevac — »vidi se u tome što u Štab korpusa nikako ne stižu izvještaji o radu u diviziji. Izvještaji koji stižu su krnji i kratki.«[178]

Vrhovni komandant NOV i POJ potpisao je 18. de-

cembra 1942. naređenje Štabu IV operativne zone Hrvatske kojim se »prema ukazanoj službenoj potrebi, obrazuje ... Sekcija za ratnu mornaricu, kao organ Štaba zone*. O zadacima koji stoje pred tom sekcijom rečeno je:

»f) Ima da sprovede i razvije obavještajnu službu na Primorju u cilju:

da prikuplja podatke o rasporedu i jačini neprijateljskih ratnih luka, njihovom naoružanju i utvrđenjima i organizaciji odbrane istih;

da prikuplja sve potrebne podatke o broju neprijateljskih plovnih jedinica (tonaža, posada, naoružanje, akcioni radijus i druge karakteristike), kao i o njihovom kretanju po Jadranu;

Da prati i ispituje moralno stanje u neprijateljskoj mornarici i mogućnost uspostavljanja kontakta s posadom neprijateljskih ratnih jedinica u cilju saradnje i zajedničke borbe protiv fašističkih starješina i komandanata uopšte.

Pri organizaciji obavještajne službe u smjeru ove direktive bazirati (je) na već postavljenu ob(avještajnu) mrežu Glavnog ob(avještajnog) centra za Dalmaciju, s tim što treba, prema ovim novim zadacima, proširiti i razviti obavještajnu službu do maksimuma u cilju uspješnog izvršenja postavljenih zadataka.«[17]

I ta Titova naredba o formiranju »Sekcije za ratnu mornaricu« pri Štabu IV operativne zone upućuje na zaključak da je izvršena reorganizacija Vrhovnog štaba, i to najvjerovatnije polovinom decembra. Jer, dok Tito 2. decembra piše Glavnom štabu Hrvatske da će za Dalmaciju i Hercegovinu biti organizovan poseban Glavni obavještajni centar pri Štabu IV operativne zone i da će on biti neposredno potčinjen Vrhovnom štabu, u ovoj naredbi Tito govori o »*već postavljenoj ob(avještajnoj) mreži Glavnog ob(avještajnog) centra za Dalmaciju*«, što znači da je centar formiran poslije 2. a *prije 18. decembra. 1942. godine!*

Štab 4. operativne zone 25. decembra 1942. godine obavijestio je svog operativnog oficira Milića (Maks Baće) da je Vrhovni štab za načelnika Štaba zone postavio pukovnika Škorpika (Josipa), a zatim dodao:

»2) Za vrijeme Tvog odstustva desili su se i u našem Štabu dosta krupne promjene. Pukovnik Škorpik koji je nedavno došao, iz Dalmacije postavljen je za načelnika našeg Štaba dok je drug Ljubiša (Urošević) stavljen na raspoloženje i do danas još nije raspoređen. (...)

Sin (Velimir) pukovnika druga Škorpika, poručnik odnosno potporučnik mornarice postavljen je za šefa sekcije Ratne mornarice pri Štabu IV. O(perativne) Z(one). - To je odluka druga Tita koji se dolaskom druga Škorpika mlađeg (Velimir Škorpik je kao poručnik korvete mornarice NDH u Makarskoj bio povezan s tamošnjim mjesnim komitetom KPH i prešao u partizane 30. novembra 1942. (primj. autora) naprosto oduševio idejom našeg djelovanja na moru a u daljnjoj perspektivi stvaranju baza za našu buduću ratnu mornaricu. Kao neposredni zadaci ove sekcije za sada su uglavnom obavještajne i mobilizacijske prirode. Ova sekcija će nastojati da prikupi, podatke što većeg broja bivših jugoslavenske mornarice oficira i podoficira, da prikuplja podatke o stanju i planovima ratne mornarice N.D.H. i Italije kao i da vrši što širu mobilizaciju i prikupljanje što većeg broja mornaričkih oficira i podoficira. Pored ostaloga u tu svrhu formirat će na raznim mjestima oslobođenih djelova naše obale tako zvane ratne postaje koje će biti sastavljene od tri, četiri pa i više ljudi, stručnog mornaričkog osoblja. Zadatak ovih postaja biće u prikupljanju navedenih podataka kao i u ispitivanju mogućnosti i pronalaženju sredstava za dobijanje manjih brodova, motornih čamaca, koje bi naoružali automatskim oružjem pa čak i po mogućnosti protivtenkovskim topom, a koje bi vršile prepade u potapljanju manjih neprijateljskih brodova, trabakula i motornih čamaca. Kod ovoga osnovnu pomoć daće im partijske organizacije i postojeći partizanski odredi...

7) Na sastanku P(okrajinskog) K(omiteta) održanom 25. ov. mj. razmatrajući pitanje obavještajne službe u vezi naređenja Vrhovnog Štaba sa kojim si se Ti u Glamoču upoznao (riječ je o Titovom pismu Glavnom štabu Hrvatske od 2. decembra 1942. (primj. autora) riješeno je da Ti preuzmeš rukovodstvo nad obavještajnim centrom u Dalmaciji i Hercegovini. Svijesni toga da ćete ova nova dužnost skoro potpuno privezati na taj način otrgnuti od praktičnog rješavanja mnogih problema i pomoći na terenu. Mi smo nastojali naći drugo riješenje u izboru nekog drugog lica. Ali u pomanjkanju odgovarajućeg druga, a imajući u vidu Tvoje već stečeno isku-

stvo po ovoj liniji i spretnost koju si već do sada na tom polju pokazao odlučili smo se ipak za Tebe. Vjerujemo da ćeš i pored ove Tvoje nove dužnosti i dalje moći pomagati riješavanju ostalih pitanja bilo za vrijeme boravka u sjedištu Štaba, bilo odlaskom na teren u cilju organizacije iste. Čim se upoznaš sa ovom odlukom a pošto se već nalaziš na terenu iskoristi priliku i nastoj riješavati i pitanje organizacije obavještajne službe. Mi smo u vezi sa time razmatrali i pitanje potrebnog pomoćnog ljudstva za sada kao prvo jednog spretnog i povjerljivog činovnika ili činovnice. To pitanje momentalno nismo riješili i ako je to riješenje postavljeno kao nužno i hitno. Ti ipak sa svoje strane prilikom obilaženja terena u koliko naideš ili pronađeš pogodno lice povedi ga sa sobom.«[180]

Šef sekcije za ratnu mornaricu Škorpik (Velimir) i politički komesar Jordan (Ivan Kukoč) dostavili su 28. decembra 1942. godine Pokrajinskom komitetu KP Hrvatske za Dalmaciju pismo kojim traže pomoć i podršku:

»... moli se Pokrajinski komitet Komunističke) P(artije) H(rvatske) za Dalmaciju, da raspiše svim okružnim komitetima na svojoj teritoriji, da preko pojedinih mjesnih komiteta i obavještajne) službe organiziraju rad po sljedećim tačkama:

I. Obavještavanje ove sekcije o broju mornara, mornaričkih podoficira i oficira u pojedinim mjestima (uzimati u obzir mornaričke podoficire i oficire bivše Jugoslavenske ratne mornarice, koji su ostali poslije sloma kod svojih kuća, kao i one koji su stupili u hrvatsku mornaricu). Dostavljati podatke pojedinačno o svim mornarima, mornaričkim podoficirima i oficirima: čime su se do sada bavili, kakve su političke orijentacije, kakvih karakternih i moralnih osobina. O eventualnim njihovim istupima i izjavama. Da li su bili organizirani u našim ćelijama i u kojim, o dosadašnjem njihovom radu. Koji su podoficiri i oficiri sarađivali sa londonskim agentima i šta su radili. Koji su stupili u italijansku obavještajnu službu i šta su učinili; i si.

(...)

III. (Važi u prvom redu za anektirane krajeve naše obale.) Obavještavanje ove Sekcije o organizaciji italijanske pomorske ratne službe. O

kretanju italijanskih ratnih brodova (naznačiti tip i ime). O brodovima koji stalno stacioniraju u pojedinim lukama. O kursevima patroliranja italijanskih ratnih brodova i trabakula podešenih za ratnu službu. O bazama italijanskih plovnih jedinica. O akcijama italijanskih plovnih jedinica. O kretanju italijanskih aviona u pomorskoj službi, njihove baze (i) broj. O kretanju konvoja brodova ili trabakula, njihova pratnja, naoružanje. O italijanskim pomorskim postajama i njihovom radu. O italijanskim pomorskim ustanovama, njihovom radu i smještaju. O pomorskim baterijama. O minsk(im) baražama. O organizaciji italijanske obavještajne službe, kao i o svim interesantnim podacima u vezi mornaričkih pitanja.

IV. Nastojati uhvatiti vezu s italijanskim mornarima, podoficirima i oficirima, antifašistički raspoloženim, koji bi se dali upotrebiti za naše svrhe: obavještavanje, sabotažu italijanskog pomorskog aparata kao i kasnije opremanje italijan(skih) ratn(ih) jedinica sa našim ljudima.

V. Obavještavanje ove Sekcije po pitanjima trgovačke mornarice, o organizaciji italijanske trgovačke pomorske službe, o broju brodova, njihovom kretanju, o našim organiziranim ljudima na italijanskoj trgovačkoj floti, o njihovom radu i slično.

Sve podatke koje ob(avještajna) služba već sada posjeduje prema gore navedenim tačkama, treba odmah dostaviti ovoj sekciji ne čekajući da se prikupi sav materijal.«"[1]

Politički komesar Kalničkog NOP-odreda poslao je 21. decembra 1942. izvještaj političkom komesaru 2. operativne zone (Pokuplje, Žumberak, Turopolje, Moslavina, Kalnik, Zagorje), kojim ga obavještava da je dotadašnjeg komandanta 2. bataljona (Slobodana Ilića Ciču) odredio za vršioca dužnosti obavještajnog oficira pri Štabu odreda, i dodaje:

»Naša informativna služba, a isto tako i obavještajna, počela se povoljno razvijati. Dakako, to su bili počeci, naročito što se tiče obavještajne službe. Mi ćemo produžiti njihovo organiziranje u Odredu i na terenu. Odlaskom nekih drugova kojima je bio povjeren taj zadatak, taj će proces biti ponovno usporen. Obzirom na važnost i jedne i druge službe, mi ćemo najozbiljnije pristupiti rješenju.«"[2]

Dvadeset i devetog decembra 1942. godine dostavljeno je svim »Štabovima narodnooslobodilačkih udarnih brigada, Štabovima partizanskih odreda, Komandama mjesta, Komandama područja »Titovo naređenje kojim se...

»u svrhu stvaranja jednoobraznog sudovanja na cijeloj oslobođenoj teritoriji, kao i kod pokretnih jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, obrazuju (se) vojni sudovi.«[183]

U tom su se naređenju našli i reci:

»Prilikom vršenja istrage isljednik ima dužnost da pribere što tačniji i podrobniji materijal o prijavljenom zločinu. *Kada se u toku isljedenja pokaže da je u pitanju zločin špijunaže ili petokolonaštvo* (istakli autori), isljednik će odmah o tome obavijestiti obavještajni odsjek i komisiju za suzbijanje pete kolone i čekati da primi uputstva od njih.«"[4]

U decembru 1942. godine, prije nego što je u Sloveniju stigao Titov »Uput za obavještajnu službu«, Dušan Kveder je u brošuri *Partizanski politički komesar* značajnu pažnju pridao ulozi političkih komesara u borbi protiv neprijateljskih agenata u partizanskim redovima. Tako u osmoj glavi te brošure »Budnost pred izdajstvom« stoji i ovo:

»Neprijatelj pokušava da zakoči pobjedonosni polet našeg oslobodilačkog pokreta ne samo spoljnjim udarcima nego i unutrašnjim rovarenjem. Špijuni, petokolonaši, bjelogardejski izdajnici, provokatori, kapitulanti i dezerteri — to su njegovi agenti, koji treba da za njega otvore unutrašnji front u našim redovima. Ti izdajnici, koji potiču iz redova lumpenproletarijata, kriminalaca, avanturista, malograđanskih kapitulanata, napravili su već do sada veliku štetu našim jedinicama, kao i organizaciji Osvobodilne fronte, naročito na području koje su okupirali njemački fašisti. Zato budnost štetnim elementima mora da postane osobina svakog politkomesara. Zadatak je politkomesara da spriječi neprijateljske agente da se prokrijumčare u naše redove, da ih otkrije i uništi, i da političkim radom popravi štetu koju su napravili.«[185]

U sedmoj tački te glave, s naslovom »Organizacijske mjere budnosti«, u stavci »c) Poseban aparat«, Dušan Kveder smatra da politički komesari moraju po-

stati organizatori kontraobavještajne službe u svojim jedinicama:

»Za uspješno suzbijanje svih izdajstava nije dovoljno samo usamljena djelatnost politkomesara. Politkomesar za suzbijanje izdajstva mora imati u svojoj jedinici poseban aparat, tj. posebne povjerenike u manjim jedinicama. Ti povjerenici iz partizanskih redova će biti još tješnje povezani sa svim ljudstvom i lakše će kontrolisati svakog pojedinca. O svojim zapažanjima moraju redovno izvještavati.«[188]

Konačno, u toj istoj tački pod stavkom »d) podrška masa« autor se zalaže za »totalnu kontrašpijunažu«, odnosno za »kolektivnu budnost«:

»Da bi suzbijanje izdajstva zaista bilo uspješno politkomesar mora organizovati kolektivnu budnost, tj. podršku svog ljudstva u suzbijanju izdajnika. To politkomesar može postići samo ustrajnim radom. Svaki pojedinac mora shvatiti potrebu za tom borbom i svoju dužnost u toj borbi. U tako organizovan i budan kolektiv izdajnik će teško ući.«[187]

Na kraju Dušan Kveder daje i važno upozorenje:

»f) Budnost zbog pretjerivanja. U čitavom tom radu treba paziti da ne pređemo granicu. Pretjerivanje je neosnovano sumnjičenje, preveliko nepovjerenje i strah da je svaki drugi partizan petokolonaš. Pretjerano je osuđivati svaku nezdravu pojavu, za koju smo često sami krivi zbog nepristupačnog ili zakašnjelog političkog rada, kao petokolonašku intrigu ili zavjeru. Pretjerano je svako gunđanje nedisciplinisanih elemenata, svako blebetanje i radoznalost nezrelog novajlije, svaku grešku u radu novajlije, smatrati rafiniranim rovarenjem provokatora. Pretjerano je osuđivanje svake nostalgije, kao da se u njoj izražava namjera dezertiranja. Takovo pretjerivanje spriječava raskrinkavanje pravih izdajnika, vrijeđa iskrene borce, stvara nezdrave i napete odnose u jedinici, diskreditira borbu protiv izdajstva i onemogućava uspostavljanje kolektivne budnosti.«[188]

Štab I bosanskog NOU-korpusa dostavio je 1. januara 1943. godine podređenim štabovima »Uputstvo kako se osvaja-oslobodava više naseljeno mesto - grad«. U njemu je i ovaj tekst:

»PRIPREME

Pripreme danas moraju biti najobimnije. One

se sastoje iz sledećeg:

(…)

I) Prikupljanje podataka putem obaveštajne službe

Ovome treba posvetiti najveću pažnju. Treba stalno prikupljati sledeće podatke:

1) o neprijateljskim snagama u *selima* oko gradova, vrsti i veličini snaga, o njihovom naoružanju, utvrđivanju, moralu i borbenosti.

2) O neprijateljskim snagama *na položajima* oko grada, vrsti i veličini snaga, naoružanju, utvrđivanju, međuprostorima između utvrđenih tačaka, moralu i borbenosti, preprekama.

3) O neprijateljskim snagama u *samom gradu:*

a) Veličine neprijateljskih snaga.

b) Vrste neprijateljskih snaga (Nemci, kulturbundovci, Talijani, ustaše, milicionari, legionari, dobrovoljci, žandari-domorodci, četnici), kao i rodovi oružja i struke.

v) Raspored neprijateljskih snaga po gradu, po kasarnama, školama, bolnicama, javnim zgradama i privatnim kućama.

g) Naoružanje neprijateljskih jedinica i municija.

d) Artilerija, municija za nju, raspored,

đ) Tenkovi, broj i raspored.

e) Mitraljezi i puškomitraljezi u zasedama, po krovovima, podrumima, na tornjevima, džamijama.

ž) Specijalno utvrđene kuće u gradu, sa ojačanjima od greda, džakovima od peska i puškarnicama na prozorima i otvorima.

z) Prepreke od žice po gradu i oko grada,

i) Minska polja po gradu i oko grada,

j) Straže i stražari po gradu, naoružanje,

k) Patrole, kuda se šalju i kada, njihova veličina i naoružanje.

l) Veze neprijatelja, t.t. i radio,

lj) Gde je glavna komanda odbrane grada,

m) Gde se i kada hrane oficiri i podoficiri, kuda se kreću.

n) Gde su glavni petokolonaši, njihova imanja, položaj njihovih kuća.

nj) Koji su najbolji prolazi u grad.

o) Koji su najbolji prilazi objektima u kojima je neprijatelj.

p) Magacini municije u gradu, straže oko njih.

r) Intendantska slagališta, senjaci, i straže oko njih.

s) Aerodromi (hangari), magacini i straže,

t) Fotografije i fotografski vazdušni snimci grada.

ć) Plan grada sa opisom uporišta u njemu i veličinom snaga i naoružanja.

u) Skica okoline grada sa selima i položajima oko grada, njihovim snagama i utvrđenjima.«[189]

To uputstvo, dostavljeno štabovima IV i V divizije, Štabu I diviziona i Štabu III krajiškog NOP-odreda, potpisali su Branko Poljanac kao načelnik Štaba I bosanskog NOU-korpusa i Košta Nad kao komandant. Bio je to, ustvari, prošireni tekst Titovog »Uputstva kako se osvaja i oslobađa naseljeno mjesto« iz sredine oktobra 1941. godine.

Još potkraj oktobra 1942. godine Moša Pijade, rukovodilac upravo formiranog Privremenog upravnog odsjeka pri Vrhovnom štabu, napisao je uputstvo »O važnosti uzapćivanja neprijateljskih dokumenata« zbog »dragocenih obaveštenja koja se mogu crpsti iz tih dokumenata« o neprijatelju, »o podacima koje neprijatelj ima o nama i o izvorima iz kojih te podatke dobija«, kao i zbog toga što dokumenta neprijatelja često pružaju »dragocen materijal za našu propagandu u zemlji i inostranstvu«.

»Komanda koja rukovodi operacijama za osvajanje nekog mesta«, pisao je Moša Pijade krajem oktobra 1942. godine na Oštrelju, »treba posebno da stavi u zadatak određenim drugovima da što pre po ulasku u mesto obiđu sva nadleštva i potraže za nas interesantne spise, te da spreče njihovo razvlačenje i uništavanje. (...) sve dokumente što hitnije uputiti Vrhovnom štabu.«[190]

Najvjerovatnije postupajući po tom uputstvu, Štab 3. udarne divizije NOVJ, koja je prvih dana decembra 1942. godine na sektoru Turbe, Donji Vakuf vodila teške borbe i s njemačkom 718. pješadijskom divizijom, napisao je u svom izvještaju poslanom 11. decembra 1942. Vrhovnom štabu i ovo:

»U prilogu Vam dostavljamo zaplijenjenu arhivu 718 divizije, domobranskih jedinica i neka pisma četničkih voda, što će Vam sve korisno poslužiti.«[191]

Pažljivim proučavanjem neprijateljskih arhiva mogli su se zaista otkriti dragocjeni obavještajni podaci

i zato je trebalo preduzeti mjere da se na to upozori i niži komandni kadar i sami borci. S tim u vezi, Štab 1. proleterske udarne divizije dostavio je 3. januara 1943. godine štabovima 1. i 3. brigade naredbu u kojoj je stajalo:

»Treba upozoriti borce da je neprijateljska arhiva od vrlo velike važnosti za nas i da četne i bataljonske starešine treba da je prikupljaju i predaju pretpostavljenim starešinama.«'"

Osmog januara 1943. godine Vrhovni komandant NOV i POJ u Bihaću je potpisao i dostavio Odsjeku VŠ NOV i POJ za vojnu vlast u pozadini naredbu o izmjenama naredbe »O organizaciji pozadinskih vojnih vlasti na oslobođenoj teritoriji« od 2. septembra 1942. godine. Tim je izmjenama o obavještajnoj službi precizirano:

»7. Različni odsjeci glavnih štabova odnosno vrhovnog štaba, kao: ekonomski, tehnički, sanitetski, vojnosudski, obavještajni, pri komandama područja i komandama mjesta stvaraju svoje odsjeke u kojima oni postavljaju potrebno osoblje. Ovi odsjeci po komandama područja i mjesta stoje pod direktnim rukovođenjem i kontrolom šefova svojih odsjeka pri glavnom, odnosno Vrhovnom štabu, ali njihov rad stoji i pod kontrolom nadležnog odsjeka za v(ojne) v(lasti) u p(ozadini) i nadležne komande područja.«[193]

I dalje, u poglavlju »Dužnost pozadinskih vojnih vlasti«:

»b) Staranje o bezbijednosti i redu na teritoriji svoje nadležnosti, borba protiv pete kolone, izdajstva, panikerstva i sabotaže, protiv špijunaže i svakog oblika služenja neprijatelju, konfiskacija imovine narodnih neprijatelja, evidencija narodnih neprijatelja i sumnjivih lica, hapšenje, isljeđivanje krivice po pomenutim djelima i izvršenje presuda vojnih sudova i komisije za borbu protiv pete kolone.

(...)

h) Organizovanje obavještajne službe po uputstvima Obavještajnog odsjeka V(rhovnog) š(taba).«[194]

U pismu dostavljenom istog dana, 8. januara 1943. godine, Štabu I bosanskog NOU-korpusa, koje je, s napomenom da je »dokumenat trajne vrijednosti«, dostavljeno i »štabovima 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije, 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa NOVJ, 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske i glavnim štabo-

vima NOV i PO za Hrvatsku i Sloveniju«,"[5] Tito je oštro kritikovao Štab I bosanskog korpusa zbog velikih gubitaka krajiških jedinica »u bojevima oko Bihaća, Bosanskog Novog i Sanskog Mosta«.

Zašto je do toga dolazilo?

Dajući odgovor na to pitanje, Tito je napisao i ovo:

»5) Slabi i nepotpuni podaci o jačini i rasporedu neprijatelja. Nije se poklanjala dovoljna pažnja službi obavještavanja i izviđanja: o jačini, rasporedu i namjerama odnosnih neprijateljskih snaga, i to kako prije početka akcije tako i u toku izvođenja borbi. Usljed ovoga je situacija u momentu angažovanja izvjesnih jedinica bila nejasna, nerasvijetljena i neizvjesna. Angažujući jedinice na ovakav način, i starješine su bile iznenađene organizovanim neprijateljskim otporima, a usljed čega je ljudstvo bilo izloženo znatnim gubicima.«"[6]

Slijedile su poznate Titove riječi:

»U našem oslobodilačkom ratu najveću dragocjenost predstavljaju naši borci-ratnici« i naređenje:

»ej Obavještajnoj službi, službi izviđanja i obezbjeđivanja moraju sve starješine pokloniti naročitu pažnju. U tom smislu već su do sada nekoliko puta izdata potrebna naređenja od strane ovoga štaba.

Od pravilno organizovane službe obavještavanja, izviđanja i obezbjeđenja zavisi i pravilnost pojedinih odluka u konkretnim situacijama. Kao osnovni elementi za donošenje odluke svakog starješine jesu: stanje kod neprijatelja (raspored, jačina, sastav i namjera). U službi obavještavanja i izviđanja prikupljanju ovih podataka posvetiti prvenstvenu pažnju.«"[7]

Štab I proleterske udarne divizije NOVJ dostavio je 3. januara 1943. godine Štabovima I i III brigade naredbu čija je posljednja tačka glasila:

»11) Pored dosada vođenog Operaciskog dnevnika ustrojiti i Obaveštajni delovodnik u kome zavoditi akte iz obaveštajne službe. Organizovanje obaveštajne službe u diviziji sprovešće se sledećih dana.«[198]

A) (Filip Kljajić Fićo), politički komesar te divizije u izvještaju dostavljenom 14. januara 1943. godine »Vrhovnom štabu za druga Marka« rekao je i ovo:

»7) Organizovali smo ob(aveštajnu) službu i Skladište oružja i municije, tako da svakim da-

nom postajemo sve više prava regularna vojska.«

Preostalo je samo još šest dana do početka četvrte velike neprijateljske ofanzive protiv »Bihaćke republike« i glavnine snaga NOV i POJ. Ta će ofanziva više ili manje poremetiti dalju konsolidaciju operativnih jedinica i vojnopozadinskih ustanova, ali taj proces, koji će obuhvatiti i sav obavještajni sektor, ipak neće biti zaustavljen.

IZVORI I LETERATURA

Riječ autora

[1] Milovan Dželebdžić, *Obavještajna služba u NOR 1941—1945,* VIZ, Beograd, 1987, str. 7.

[2] Josip Broz Tito, *Sabrana djela,* Beograd, 1979, tom VIII, str. 83 (u daljem tekstu: Tito, *SD* 8/83)

[3] Tito, *SD,* 8/71.

[1] Mihailo Marković, / *biti i imati,* NIN, br. 1938, 21. februar 1988, str. 30.

[5] Richard Deacon, *Britanska obavještajna služba,* Zagreb, 1980.

[6] Duro Orlić, *Sjećanja na događaje u bivšem Brinjskom srezu, 1941-1942. u svedočenju učesnika NOB,* knj. 1, str. 477 (u daljem tekstu: *41-42, USU,* 1/477)

[7] Ervin Dougan Janez, *Počeci narodnooslobodilačke borbe u Primorju, Ustanak naroda Jugoslavije 1941,* knj. 1, str. 624. (u daljem tekstu: *UNJ 41,* 1/624)

[8] Enver Ćemalović i Ibro Šator, *Ustanak u mostarskom i konjičkom srezu i formiranje mostarskog bataljona, UNJ 41,* III/287.

[8] Tito, *SD,* 1/4.

[10] Tito, *SD,* 1/5.

" Tito, *SD,* 8/181.

Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941-1945, knj. III, str. 271 (u daljem tekstu: *DCO* 3/271)

[12] Tito, *SD,* 8/270; *DCO* 3/477.

[13] *DCO* 3/292.

[14] *DCO* 5/123.

[15] *DCO* 5/271.

Uvod koji treba pročitati

[1] ***Biblija, stari i novi zavjet,*** Zagreb, **1969,** str. **118.**

[2] ***Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda,*** tom **IV,** knjiga **7,** str. **196-197)** (u daljem tekstu: ***Zbornik* IV/7/...)**

[3] ***Zbornik,* IV/7/209.**

[4] Kiril Mihajlovski-Grujica, ***Rukovođenje ustankom u Toplići, Veze u NOB,*** Beograd, **1981, 1/237-238.**

[5] Će Gevara Ernesto, *Gerilski rat*

[6] *Dokumenti centralnih organizacija KPJ, NOR i revolucija 1941-1945,* knjiga 4, str. 240 (u daljem tekstu: *DCO.)*

[7] *Ustanak naroda Jugoslavije 1941,* knjiga I, str. 580 (u daljem tekstu: *UNJ...)*

[8] *Zbornik,* VI/4/366

[9] Slobodan Bosiljčić, *Timočka krajina,* Zaječar, 1988, str. 5.

[10] *National archives of United States,* a microfilm publication, Washington, No. T-315, Roll 2265, F 000339-000401 (u daljem tekstu: *NAW..)*

[11] *NAW,* T-315, Roll 2265, F 001291

[12] *Arhiv SSUP*

[13] *Chef Sipo und des SD,* IV AI Nr. 1157/41, Berlin, 18. 6. 1941.

[14] Dr. Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941,* Beograd, 1963, str. 71.

[15] Slavko Odić, *Dosije bez imena,* Zagreb, 1961, str. 43-44

[16] Isto str. 45

[17] Slavko Odić - Slavko Komarica, *Noć i magla — Gestapo u Jugoslaviji,* Zagreb, 1977, str. 134-135.

[18] Slobodan Bosiljčić, navedeno djelo str. 78.

[19] Ernst Wisshaupt, *Borba protiv ustaničkog pokreta u jugoistočnom prostoru,* (rukopis), str. 81-82.

[20] Dr. Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji,* Beograd, 1979, 1/42, napomena 53a

[21] Dr. Jovan Marjanović, *Srbija u NOR-u,* Beograd, 1964, str. 96.

[22] Dr. M. Borković, navedeno djelo 1/43.

[23] *Vojna enciklopedija,* drugo izdanje, 9/60.

[24] *Zbornik,* 1/393-394.

[25] Borković, navedeno djelo 1/292.

[26] *Grada za historiju NOP-a u Slavoniji,* Slavonski Brod, knjiga I, str. 384, 385, 386 (u daljem tekstu: *Slavonija..)*

[27] Savo Bogdanović, *Obavještajna služba u istočnom dijelu Korduna, 1941-1942. u sjećanju učesnika,* knjiga 5, str. 367, 373. (u daljem tekstu: *41-42 USU...)*

[28] *Zbornik* V/4/284.

[29] Momčilo Peleš, *Djelovanje SKOJ-a u Tuzli april 1941 - oktobar 1943, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji,* Tuzla, 1984, knjiga II, str. 131 (u daljem tekstu: *Tuzla.)*

[30] *Zbornik* VI/4/231, 233, 234.

[31] Isto.

[32] Uglješa Popović, *Deseti po redu - Tajna vojno obavještajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941,* Beograd, 1976, str. 50.

[33] *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine,* Sarajevo, 1973, str. 343.

[34] Milovan Dželebdžić, *Obaveštajna služba u NOR 1941-1945,* Beograd, 1087, str. 121.

[35] Vidi napomenu broj 33.

[36] *Zbornik* V/2/158.

[37] *Nastanak i razvoj službe bezbednosti u toku narodnooslobodilačkog rata,* Beograd, 1957 (u daljem tekstu: *NIRSB)*

[38] *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije,* drugo izdanje, Beograd, 1965, 1/69 fusnota (u daljem tekstu: *ORNJ)*

[39] Isto.

[40] *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945,* Beograd, 1964, str. 108 (u daljem tekstu: *Hronologija)*

[41] *NIRSB* str. 17.

[42] *NIRSB* str. 17.

[43] Mito Temenugor, *Partijska organizacija u Bogdancima, 41-42 USU* 10/583-584.

[44] Vladislav Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941-1945,* rukopis, u pripremi za objavljivanje.

[45] Isto.

[46] Zdravko Isijanov, *Iz borbe novosadske Podbare, 41-42 USU,* 4/86.

[47] Kurt Eiess, *Totalna špijunaža,* Beograd, 1948, str. 5.

[48] Lepa Perović, *Zagreb 1943. godine, Zbornik sjećanja — Zagreb 1941-1945,* Zagreb, 1984, knjiga 4, str. 5 (u daljem tekstu: *Zagreb* 4/5)

Zaštita partijskih redova i partizanskih odreda

[1] *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945, Zbornik dokumenata,* Institut za historiju radničkog pokreta u Dalmaciji, Split, 1981, knjiga 1, str. 380-383 (u daljem tekstu: *NOBUD..)*

[2] *Zbornik* IX/1/83.

[3] *DCO* 5/173.

[4] *Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945,* Zagreb, 1984, knjiga II, str. 506-507 (u daljem tekstu: *SZH.)*

[5] *»Proleter*,* organ CK KPJ, godina XVI, broj 1, januar 1941, Str. 754, 773.

[6] *Zbornik* IV/1/8.

[7] Jovanka Čović, *Na partijskom radu u Banjaluci, Srednja Bosna u NOB,* 2/514. (u daljem tekstu: *SB...)*

[8] Vojin Hadžistević, *Banjaluka je bila partizanska, SB* 2/590-591).

[9] Antun Iber, *Partijska organizacija IV rajona,* Zagreb 1/139.

[10] Ivan Božićević, *Djelovanje Partije u Zagrebu 1941, Zagreb* 1/87.

[11] Perica Dozet, *Moj dolazak u Zagreb,* Zagreb 4/21.

[12] Dušan Korać, Služba veze na Kordunu u prvim godinama ustanka, Simpozij o Petrovoj gori u povodu III Zasjedanja ZAVNOH-a, *Topusko, 10-13. studenog 1969, JAZU, Zagreb, 1972, str. 529 (u daljem tekstu:* Simpozij o Petrovoj gori...)

[13] Fritz Kahn, Kazivanje, *pribilježio Slavko Komarica, u posjedu autora*

[14] Ivan Šibi, Ratni dnevnik. *Naprijed, Zagreb, 1960, str. 47.*

[15] Filmski arhiv Vojnoistorijskog instituta - *CKH-2/'580-1*

[18] Dragan Rajnić (Rajnpreht), U zemunskom srezu 1941. godine, *41-42 USU, 20/65.*

"Josip Broz Tito: Sabrana djela, ***knjiga 12, str. 207 (u daljem tekstu: Tito*** SD/...)

[18] SZH ***III/609.***

[19] **Kjarloj F(orte)/Marko Selin, Nič već strogo zaupno, *Ljubljana, 1978, 11/222-223.***

[20] **Isto, str. 231.**

[21] **Kasim Hadžić, Izvještaj pol(itičkog) komesara 1. čete,** SB ***11/58-59.***

[22] **Luka Mrkšić, Iz Beograda Dunavom u partizane, 41-42** USU, ***12/456.***

[23] **Isto str. 459.**

[24] **Hercegovačko-crnogorski udarni bataljon je formiran 28. januara 1942. i ubrzo zatim upućen u nevesinjski srez u borbu protiv četnika. Pri štabu bataljona je postojao Prijeki sud.**

[25] **Avdo Humo, Moja generacija, *Sarajevo, 1984, str. 637-8.***

[26] **Mitar Buha, Juriši i uzmaci ustanika, Hercegovina u NOR-u, *knjiga 3, str. 431 (u daljem tekstu:* Hercegovina...)**

[27] **Stipica Živičnjak, Po zadatku u ustaškoj jedinici, Podgrmeč u NOB, *III/467.***

[28] **Isto str. 469.**

[29] **Gojko Polovina, Sjećanje na početni period narodnog ustanka u Lici godine 1941, Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog kotara, Pokupja i Žumberka, *Zbornik 3, Karlovac, 1971, str. 971. (u daljem tekstu:* Prva godina...; Druga godina. ..)**

[30] Neda Žakula, ***Tri mjeseca s Markom Oreškovićem Krntijom, 41-42 USU,* 8/440, 442.**

[31] **Dr. Dušan Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini,* Banjaluka, str. 205.**

[32] **Milutin Morača, *Ustanički dani u Drvaru, UNJ* 41, 1/264-5.**

[33] **Dr. Moni Levi, *Tri susreta s Markom Oreškovićem Krntijom, Četrdeset godina, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta,* Beograd, 1961, knjiga 7, str. 592-594 (u daljem tekstu: *Četrdeset godina ..)***

[34] ***Zbornik,* IV/1/169.**

[35] Dr Dubravka Vujošević, ***Tito u Beogradu (1926-1944j,*** Beograd, **1977,** str. **115;** Milivoj Katić, ***Sa kosmajskim i posavskim partizanima septembra i oktobra 1941, 41-42 USU* 5/232-3.**

[36] Milosav Milosavljević, ***Sa Valjevskim NOP odredom u ustaničkim danima, 41-42 USU*** 2/21.

[37] **Isto str. 22.**

[38] ***Vojna enciklopedija,* 8/26.**

[39] **Dr.** U. **Vujošević, nav. dj. str. 84.**

[40] ***DCO* 2/67-68.**

[41] **Podaci iz emisije TV Beograd od 8. maja 1974.**

[42] Veselinka Malinska, ***U Titovoj pratnji kao partizanski kurir. Veze u NOB* 1/312-313.** (u daljem tekstu: ***VUN...)***

[43] **Mehmedalija Bojić, Selim Karović, Mišo Leković, Arsen Soldo, *Titov ratni put,* Sarajevo, 1980, str. 28-29.**

[44] Bogosav Marjanović, ***Odlazak druga Tita među partizane u Srbiji 1941, Put u Robaje,*** Ilustrovana politika broj **968** od **24.** maja **1977,** str. **22-26.**

[45] Isto, str. 26.

[46] Milan Drakulić, ***Plima, oseka, plima 1941-1942,*** Beograd, **1963,** str. **132-133.**

[47] Vidi napomenu broj 45.

[46] Jara Ribnikar, ***Kuća koja je postala muzej. Grad borbe i slobode, Beograd 1941-1944,*** Beograd, **1964,** str. **154.**

[49] Milivoj Katić, članak naveden u napomeni broj 35, *41-42 USU,* 5/235.

[50] Vidi napomenu broj 36.

***[51] NOBUD* 1/293.**

[52] Vladimir Dedijer, *Dnevnik,* Beograd-Sarajevo, 1/317.

[53] Ilija Materić, *Sjećanje na četveromjesečnu krizu ustanka na drvarskom području 1941, UNJ* 1941, III/109.

[54] Vidi napomenu broj 33, str. 595-596.

[55] Branko Bokan, ***Srez Sanski Most u NOB,*** Banjaluka, **1980, 2/66.**

***[56] NOBUD* 1/302-303; *DCO* 2/165.**

***[57] NOBUD* 1/309.**

[58] Rade Končar, ***Pismo drugovima,*** Zagreb **41-45, 3/38-39.**

***[59] NOBUD* 1/729.**

***[60] DCO* 3/304-305.**

[61] Nikica Novaković, *Aktivnost narodnooslobodilačkih odbora i omladine Krnjeuše, Petrovac u NOB,* Sarajevo, 1974, 3/385-386.

[62] Isto, str. 393.

[63] Mića Jeremić, ***Narodnooslobodilaćka vlast u Rađevini 1941, UNJ* 41, 2/259.**

[64] Isto, 2/261.

[65] Vita Cvetković, ***Izveštaj piše ko preživi,*** Beograd, **1962, 1/178-179.**

[86] Isto, 1/191.

[87] Mirko Prodanović Sever, ***NOO Velikih Budića, 41-42 USU,* 19/555.**

***[68] Zbornik* V/3/318-319.**

[09] Bogdan Vidović, ***Špijun među nama, SB* 1/717-718.**

[70] Isto.

[71] Doko Ivanović, ***U danilovgradskom srezu tokom 1941. godine, 41-42 USU,* 1/414-415.**

[72] Vukota Radović, ***Poslije trinaestojulskog ustanka u Martinićima kod Danilovgrada, 41-42 USU,* 2/91-92.**

***[73] Zbornik* 1/2/96.**

[74] Vita Cvetković, nav. dj. 1/151-152.

[75] Isto, 1/155.

[78] Milosav Bojić, *Posavski partizani,* str. 59.

[77] Milan Drakulić, nav. dj. 1/93.

[78] Isto, str. 94.

***[79] Zbornik,* 1/130.**

***[80] Zbornik,* 1/135.**

[81] Milosav Bojić, nav. dj.

***[82] Zbornik,* VI/1/57.**

[83] *Zbornik,* VI/1/60.

[84] Vidi napomenu broj 21.

[85] Šime Petrić, *Otok Vis 1942. godine, 41-42 USU,* 21/221.

[86] Drago Borovčanin, *Nastanak organa narodne vlasti na Romaniji 1941, Istočna Bosna u NOB-u,* Beograd, 1971, knjiga I, str. 275 (u daljem tekstu: *IB...)*

[87] Vera Aceva, *Prilepska partijska organizacija u periodu priprema i otpočinjanja oružane borbe, 41-42 USU,* 1/266-267.

[88] Isto.

[80] Aleksandar Spasovski-Trajko Stojkov, Prvi skopski partizanski odred 1941, UNJ *41, 3/589.*

[90] ORNJ *1/168.*

[91] Stanko Bjelajac, U Petrinji i glinskom kotaru, 41-42 USU, *2/278-279.*

[92] Borba, 27. novembra 1941, »Nebudnost - zločin prema Partiji i narodu«, *Istorijsko odjeljenje CK KPJ, Istorijski arhiv KPJ, tom I, knjiga 1,* »Borba« 1941, *Beograd, 1949, str. 362.*

[93] Marko Vučković, O ustanku u ljubotinjsko-gradanskoj opštini, 41-42 USU, *9/150.151.*

[94] Zbornik *V/2/85.*

[95] Milojica Pantelić, Radovan M. Marinković, Vladimir Nikšić, Ćačanski odred, *Čačak, 1982, str. 150 (u daljem tekstu:* Ćačanski odred...)

[96] Jovan Radovanović, Požega u NOR-u, *str. 189.*

[97] Emil Kevrešan, Melenci i Kumane u ustanku, UNJ *41, 1/317.*

[98] Dr. Milan Borković, Prve mere okupatorskih vlasti radi sprečavanja akcija i sabotaža, 41-42 USU, *8/350.*

[99] Velimir Kostić Baješ, Svrljiški partizanski odred, UNJ 41, *3/611.*

[100] Slobodan Bosiljčić, Timočka krajina, *str. 40.*

[101] Hronologija, *str. 181.*

[102] DCO *3/198-199.*

[103] Zbornik, *V/2/245.*

[104] Franjo Mikulić, Put do partizana i neke akcije, 41-42 USU, *25/531-533.*

[105] Isto.

[106] ORNJ *I/l 11.*

[107] Milan Brunović, Kalnik u borbi, *Zagreb, 1953, str. 303.*

[108] Dr Pavle Gregorić, NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942, Sjećanja i dokumenti, *Zagreb, 1978, str. 92.*

[109] Isto.

[110] DCO *3/26.*

[111] DCO *3/461.*

[112] DCO *2/459.*

[113] Zbornik, *V/3/30*

[114] Ivan Šibi, Ratni dnevnik, *Zagreb, 1960, str. 22-23.*

[115] Desimir Jovović Čiča, Sa Topličkim i Rasinskim odredom 1942. godine, 41-42 USU, *12/127-128.*

[116] Isto.

[117] Vinko Švob, Drugi Primorsko-goranski NOP odred, 41-42 USU, *13-59.*

[118] Vladimir Dedijer, Dnevnik, *Beograd, 1970.*

[118] Savo Preda, Stvaranje i djelovanje partizanske obavještajne službe u Istočnoj Bosni, 41-42 USU, *24-141.*

[120] Zbornik, *IV/5/240.*

[121] SZH *11/464, 466*

[122] Milan Brunović, *Kalnik u borbi,* Zagreb, 1953, str. 52, 53.

[123] Ivan Frgec-Pilot, *Obnavljanje partijskih organizacija u Moslavini 1942. godine. Četrdeset godina,* 7/391.

[124] Ivan Frgec-Pilot, *Rad na organizaciji KP na području kotara Kutina, 41-42 USU,* 1/603.

[125] Josip Galeković Stari, *Sjećanja na Franju Šturlana, 41-42 USU.* 17/407.

[126] *Vojna enciklopedija,* drugo izdanje, Beograd, 1970, 1/786.

[127] Ivan Božičević, *Sjećanja,* Zagreb, 1982, str. 111, 118.

[128] Isto, str. 119.

[126] Isto, str. 120-121.

[130] Isto, str. 130.

[131] Isto, str. 178.

[132] Isto, str. 432.

[133] Velimir Kostić Bajež, *Oko Svrljiških planina, 41-42 USU,* 17/67.

[134] *Zbornik,* VI/2/130.

[135] *Zbornik.* VI/2/177.

[136] *Slavonija* 11/175.

[137] *Zbornik, V/4/227*

[138] Stanko Ćane Bjelajac, *Na Baniji 1942. godine, 41-42 USU,* 25/585-586.

[139] *Zbornik,* VI/2/239.

[140] *NOBUD* 2/221, 223.

[141] Mirko Radaković, *Razvoj NOP-a u Surćinu, 41-42 USU* 25/97.

[142] Isto.

[143] *Hercegovina u NOB*

[144] *Vojnoistorijski institut,* Arhiv NOR-a, k. 1603, reg. br. 15/1.

[145] *Zbornik,* V/4/324.

[148] *Zbornik,* V/4/367.

[147] *Hrvatsko Zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi,* Zagreb 1959. str. 75.

[148] *Slavonija* 11/206.

[149] *Slavonija* 11/220, 222.

[150] *Slavonija,* 11/220, 221.

[151] *Slavonija* 11/176.

[152] *Slavonija* 354, 355, 356, 357.

[153] *Arhiva CK KPH* 1094

[154] *Zbornik* VI/3/203-204.

[155] *Zbornik,* IV/6/168.

[158] Dr. Miladin Stevanović, *Politika,* 27. 8. 1976.

[157] Beno Ruso, Dimče Milevski, Peco Božinovski, *Oružana borba i delatnost partijske organizacije u bitoljskom kraju, 41-42 USU* 16/14-15.

[158] Isto.

[159] *Hronologija,* str. 328.

[180] *Zbornik,* V/7/70.

[161] ***Slavonija*** **11/104-105.**
[162] ***Vojnoistorijski institut.*** **Arhiv NOR-a, k. 103 A, reg. br.** 22/1-8.
[163] ***VII Arhiv NOR-a,*** **k. 103 A, reg. br. 7-10**
[184] ***Slavonija*** **11/302-308.**
[195] Isto.
[166] ***Slavonija*** **III/113.**
[167] ***Slavonija*** **III/115.**
[198] ***Slavonija*** **III/116.**
[169] ***Vojna enciklopedija*** **4/741.**
[170] Zlatko Biljanovski, ***Formiranje i dejstva Kruševskog partizanskog odreda •Pitu Guli*, 41-42 USU,*** **11/323.**
[171] ***Zbornik,*** **VII/1/132.**
[172] ***Zbornik,*** **V/8/106.**
[173] ***Zbornik,*** **V/8/369.**
[174] ***VII Arhiv NOR-a,*** **k. 418, reg. br. 2/1-16.**
[175] Mujo Hodžić Crni, ***Formiranje i borbeni put Muslimanskog bataljona Romanijskog NOP odreda, IB*** **1/313-314.**
[176] ***Bihaćka republika.*** Izdanje Muzeja AVNOJ-a **i** Pounja **u Bihaću, 1965, 11/420.**
[177] ***Bihaćka republika*** **11/428-429.**
[178] ***Bihaćka republika*** II
[178] Karlo Forte, **11/223.**

Kada se za krađu strijeljalo

[1] Vita Cvetković, ***Izvještaj piše ko preživi,*** Beograd, **1962, 1/185.**
[2] ***Zbornik,*** **V/2/35-36.**
[3] ***Zbornik,*** **V/2/156.**
[4] ***Zbornik,*** **V/2/264.**
[5] ***Zbornik,*** II/2/220.
[6] Pavle Gregorić, ***NOB u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1942, Sjećanje i dokumenti,*** Zagreb, **1978,** str. **85-86.**
[7] KF/Marko Selin, ***Nić već strogo zaupno,*** Ljubljana, **1978,** 11/202.
[9] ***Zbornik,*** **VI/2/217.**
[10] ***Zbornik,*** **VI/3/63-64.**
[11] Zvonko Odić, ***Kraj bezbrižne mladosti, Srednja Bosna u NOB,*** **1/205-206.**
[11] ***Građa za historiju NOP-a u Slavoniji,*** Slavonski Brod, **1963, 11/238** (u daljem tekstu: ***Slavonija)***
[12] ***Arhiv Instituta IRP*** Sarajevo
[13] ***Zbornik,*** **VI/2/217.**
[14] Mića Jeremić, ***Narodno oslobodilačka vlast u Rađevini 1941, UNJ2/271.***
[15] ***Zbornik,*** **VI/2/294.**
[16] ***Slavonija*** III/108.
[17] ***Zbornik,*** **VI/2/113.**
[18] ***Zbornik,*** **VI/2/152.**
[19] ***Slavonija*** **III/562.**
[20] Pavle Gregorić, nav. dj. str. **157-158.**

[21] *Zbornik,* IV/2/26.

[221] Kika Damjanović-Marković, *Ja i moji ratni drugovi.* Sloboda, Beograd, 1978, 2/44.

[23] Dobrivoje Arandelović, *Partijsko obaveštajni rad organizacije KPJ u Leskovcu, Veze u NOB, ratna sećanja 1941-1945,* VIZ, Beograd, 1981, 1/221.

[24] *Zbornik,* 1/3/247.

[25] *Dokumenti centralnih organa KPJ* 5/194.

[26] Po sjećanju autora.

[27] Enver Ćemalović, *Ima i druga strana medalje, Hercegovina u NOB,* IV/701.

[28] Vasko Gnjatić, *Održali smo liniju Partije, Hercegovina U NOB* IV/715.

[20] Pajo Manojlović, *Treći bataljon Banijskog NOP odreda, 41-42 USU,* 14/464.

[30] Milosav Bojić, *Posavski partizani,* str. 38.

[31] Desimir Jovičić Čiča, *Ćazim Mehmedović — prva žrtva Rasinskog NOP odreda, 41-42 USU,* 4/158-162.

[32] Milomir Marić, *Deca komunizma,* Beograd, NIRO Mladost, 1987, str. 101.

[33] *Zbornik,* 1/41.

[34] *Zbornik,* 1/65.

[35] Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata,* Beograd, 1956, 1/109.

[36] Josip Hrnčević, *Svjedočanstva,* Globus, Zagreb, 1984, str. 65.

[37] Ilija Kalenić Licider, *Sećanje na akcije Fruškogorskog NOP odreda, 41-42 USU,* 14/113.

[36] Dr. Miladin Stevanović, *Kako su partizani sudili — zakon časti i obraza,* Politika, 15. 8. 1976.

[39] Milosav Bojić, *Posavski partizani,* str. 47

[40] *Zbornik,* 1/2/96.

[41] Mića Jeremić, *Narodno oslobodilačka vlast u Radevini 1941, UNJ 1941,* 2/271.

[42] Vidi broj 37, Politika od 17. 8. 1976.

[43] *Zbornik,* V/1/206.

[44] *Zbornik,* V/2/76.

[45] Stevo Samardžija, *U Prnjavorskoj partizanskoj četi, Srednja Bosna u NOB,* 3/312, Banjaluka, 1981.

[46] *Zbornik.* II/2/124.

[47] Mika Jotanović, *Čečavska četa u 1942. godini,* članak pripremljen za petu knjigu edicije *Srednja Bosna u NOB.*

[48] Mladen Iveković, *Nepokorena zemlja,* Zagreb, 1945, str. 99-100.

[49] Vidi napomenu broj 37, Politika od 19. 8. 1976.

[50] Josip Hrnčević, nav. dj. str. 66.

[51] *Zbornik,* 1/3/61.

[52] Šandor Veg, *Pripreme za ustanak i partizanski odredi u Banatu 1941. godine, Vojvodina 1941* — Radovi i diskusija sa skupa historičara u Subotici 9. i 10. decembra 1966. godine, Novi Sad, 1967, str. 52.

[53] *Dokumenti o obavještajnoj službi,* 11/175 (u daljem tekstu: *DOS*\

[54] *DOS* 11/175.
[55] *DOS* 11/67.
[58] *DOS 11/81.*
[57] *Slavonija* III/15.

Špijimi koiLiusu postojali

[1] Boško Matić, *Krcun* (Životopis Slobodana Penezića Krcuna), Gornji Milanovac, 1983, str. 98-100.
[2] Milovan Dilas, *Der Krieg der Partisanen,* Verlag Fritz Molden, Wien, 1978, S. 130.
[3] *»Borba« 1941,* Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Beograd, 1949, str. 352.
[4] Isto, str. 361, članak: *»Nebudnost — zločin prema Partiji i narodu*.*
[5] Vladimir Dedijer, *Dnevnik,* Beograd, 1970, prva knjiga, str. 59.
[6] *Dokumenti centralnih organa KPJ i NOR i revolucije 1941-1945,* (u daljem tekstu: *DCO),* knjiga 3, Beograd, str. 24.
[7] *DCO* 3/53.
[8] *Vojna enciklopedija,* drugo izdanje, Beograd 1974, 7/488.
[9] *Hronologija narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945,* Beograd, 1964, str. 162.
[10] Milovan Dilas, nav. dj. S. 130-131.
[11] Ivan Maček Matija, *Sjećanja,* Globus, Zagreb, 1983, str. 112.
[12] Josip Broz Tito, *Sabrana djela,* 8/239, napomena 192.
[13] Boško Matić, nav. dj. str. 98-100.
[14] Isto.
[15] Venceslav Glišić, *Užička republika,* Beograd, 1986, str. 158.
[16] Živorad Mihajlović Šilja, *Potraga za špijunom,* Politika Ekspres, 11. marta 1966.
[17] Živorad Mihajlović Šilja, *Obaveštajac u Foči,* Politika Ekspres, utorak, 11. maj 1976.
[18] Luka Božović, *Fočanska partizanska republika,* Foča, 1982, str. 165.
[19] *Nemačka obaveštajna služba,* knjiga IV (1959) i knjiga V (1958).
[20] Živorad Mihajlović Šilja, *Operacija trojanski konj,* Ilustrovana politika, broj 1194 od 22. 9. 1981, str. 49-50.
[21] Boško Matić, *Krcun,* Gornji Milanovac, 1983, str. 111.
[22] Isto, str. 112-116.
[23] Isto, str. 116-117.
[24] *Vojna enciklopedija,* drugo izdanje, Beograd, 1973, 6/626.
[25] *Narodni heroji Jugoslavije,* Beograd, 1983, 2/86.
[28] Milovan Dilas, *Der Krieg der Partisanen, Jugoslawien 1941-1945,* Molden, 1978, Str. 129.
[27] *Zbornik,* II/3
[28] *DCO* 5/278.
[29] Vladimir Dedijer, *Dnevnik,* Beograd-Sarajevo, 1970,1/141.

[30] Luka Božović, *Foča u prvoj polovini 1942, 41-42 USU,* 10/523.

[31] Vladimir Dedijer, *Dnevnik* I, Beograd, 1970, str. 112.

[32] *Zbornik,* IV/3/291, 292, 295, 296.

[33] *Vojna enciklopedija,* drugo izdanje 6/657-658.

[34] *Savezni sekretarijat unutrašnjih poslova,* Arhiv, Arhiva Hansa Helma, dosije Kaljanac Nusret (K 240)

[35] Isto.

[36] Isto.

[37] Danilo Štaka, *Aktivnost Okružnog komiteta KPJ za Sarajevo, Sarajevo u revoluciji,* 4/243.

[38] Živorad Mihajlović Šilja, *Operacija trojanski konj,* Ilustrovana politika br. 1194 od 22. 9. 1981.

[38] Petar Matić, *Srem u ustaničkoj godini, 41-42 USU,* 1/143-144.

[40] Vladimir Dedijer, *Prilozi* str. 481-482;
Marijan Stilinović, *Bune i otpori,* Zagreb, 1969, str. 131-132.

[41] Paško Romac, *Bekstvo sa robije,* Beograd, 1951, str. 105-107.
Paško Romac, *Borba iza rešetaka,* Novi Sad, 1976, str. 287.

[42] Milan Gavrić, *Crveni univerzitet,* Beograd, 1974, str. 80-81.

[43] Ivan Maćek Matija, *Sjećanja,* Globus, Zagreb, 1983, str. 93. Pogrešno je prevedeno sa slovenskog »omladinska zgrada«, jer su robijaši tu zgradu nazivali »mladićka zgrada«.

[44] Jovan Veselinov Žarkov *Od tamnice do odreda, 41-42 USU,* 4/1, 7.

[45] Paško Romac, *Bekstvo sa robije,* str. 59-60.

[46] »On je bio protiv našeg bekstva« — napisao je Paško Romac. »Bumbulović je kasnije, u Srbiji, i streljan kao paniker i kukavica.« Paško Romac, *Bekstvo sa robije,* str. 97.

[47] Vidi napomenu broj 43.

[48] Pribilješka kazivanja Veljka Koraća, u posjedu autora.

[49] Josip Broz Tito, *Sabrana djela,* 2/26.

[50] Tito, *SD,* 2/249.

[51] Tito, *SD,* 2/339.

[52] Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita,* 1/185-186.

[53] Isto, str. 187.

[54] Paško Romac, *Borbe iza rešetaka,* str. 158.

[55] Milovan Dilas, *Der junge Revolutionär, Memoiren 1929-1941,* Verlag Fritz Molden, Wien-München-Zürich, 1976, S209-210.

[58] Milan Gavrić, nar. dj. str. 83.

[57] Paško Romac, *Borbe iza rešetaka,* str. 158.

[58] Isto, str. 212.

[59] Ivan Maćek Matija, *Sjećanja,* Globus, Zagreb, 1983, str. 92.

[80] 342. Inf. Div. 8. XII. 41., *Verluste und Beute whrend Unternehmen Užice 25. 11.-4. 12. 1941,* T-315, Roll 2127, F

[81] Milovan Dilas, *Der Krieg der Partisanen, Memoiren 1941-1945,* Verlag Fritz Molden Wien-München-Zürich-Innsbruck, 1978, S.146.

[82] V. Dedijer, *Novi prilozi*, 2/403.
[93] *DCO* 2/178.
[64] *Zbornik*, IV/6/432.
[65] *SSUP*
[66] *Der Höhere SS- und Polizeiführer in Belgrad, 22. 9. 1942, an der Polizeiattache bei der Deutschen Gesandtschaft in Agram, SS-Sturmbannführer Helm.* SSUP, Arhiv.
[67] U registrima prve knjige Titovih »*Sabranih djela*« nalazimo sljedeće podatke:
»*Stanisavljević Dimitrije Krka* (1889-1969), službenik. Sredinom dvadesetih godina radio u Beču u Klubu studenata marksista iz Jugoslavije; učestvovao u pokretanju organa CK KPJ »Srp i čekić«. U vrijeme frakcijskih borbi u KPJ bio pristalica desničara. Poslije zavođenja šestojanuarske diktature 1929. radio u tehničkom aparatu CK KPJ, a zatim (bio) sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Od 1930. je u SSSR-u. Tokom 1937-1939. bio u španskoj republikanskoj vojsci. U zemlju se vratio 1945.« (Tito, *SD*, 1/320).
[68] *Die Schutzpolizei der Stadt Sarajevo und Gau Vrhbosna, Protokoll verfasst am 28. Juli 1942 in Sarajevo, persönliches Geständnis, persönlich niedergeschrieben von Alois Kocmura aus Sarajevo, 1. 9. 1942.* Arhiv SSUP-a.
[69] Vidi napomenu broj 68.
[70] *Druga Proleterska,* knjiga prva, VIZ, Beograd, 1965, str. 714.
[71] Milivoje Stanković, *Jedan dan na Maglaju, Druga proleterska,* knjiga prva, VIZ, Beograd, 1965, str. 638-639.
[72] Vidi napomenu broj 66.
[73] *Druga proleterska*, 2/773.
[74] Ljubodrag Durić, *Ratni dnevnik,* VIZ, Beograd, 1966., str. 462, 463.
[75] Durica Labović, *Prvi dani Prve proleterske i operacije okupatora,* Borba, 27. 12. 1977. (nastavak 13)
[76] Isto, 29. 12. 1977. (nastavak 15)
[77] Isto, Borba od 31. 12. 1977. i 2. 1. 1978. (nastavak 17)
[78] *Vojna enciklopedija,* drugo izdanje, Beograd, 1972, 4/9
[79] *VE* 5/209
[80] Pavle Gregorić, *NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942,* Zagreb, 1978, str. 249.
[81] Isto, str. 252.
[82] Isto, str. 254.
[83] *DUGA*
[84] *DUGA*
[85] *DUGA*
[86] *Narodni heroji Jugoslavije,* Beograd, BIGZ, 1983, 1/314
[87] Boro Krivokapić, *Dahauski procesi,* Prosveta-Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 29.
[88] Dr. Sergije Dimitrijević, *Akcija za formiranje internacionalnih brigada u Francuskoj i odlazak jugoslovenskih dobrovoljaca preko Pariza, Španija 1936-1939, Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu* (u daljem tekstu: *Španija),* Beograd, 1971, knjiga V, str. 317-319.
[80] Ćiril Dropuljić, *Od Pariza do Albasete, Španija,* 1/330-332.

[90] **Veljko Ribar,** ***Iz bataljona »Edgar Andre* u Bazu internacionalnih brigada, Španija,*** **11/362.**

[91] Dr. Blagoje Nešković, ***Španija sa trideset godina udaljenosti, Španija*** **V/23.**

[92] Pavle Vukomanović Stipe, ***U borbi za opstanak, Španija,*** **IV/99-101.**

[93] Ivan Gošnjak, ***Život i borba Jugoslovena u francuskim logorima, Španija,*** **IV/42, 43, 57, 58, 59.**

[94] Otmar Kreačić, ***Iz Vernea preko Njemačke u zemlji, Španija,*** **IV/409.**

[95] Isto, str. **410-411.**

[96] Ivan Gošnjak, ***Od Vernea do oslobođene teritorije, Španija,*** **IV/306.**

[97] **Vidi napomenu 94, IV/418.**

[98] Košta Nad, ***Preko Nemačke u Jugoslaviju, Španija,*** **IV/426.**

[99] **Grga Jankes,** ***Zapisi ilegalca,*** **Beograd, 1960, str. 255.**

[100] **Isto, str. 257.**

[101] ***Španija,*** **V/498.**

[102] ***Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, 1941.-1945,*** Grada III, Zagreb, **1984.** (u daljem tekstu: ***SZH u NOB i SR),*** str. **89-90.**

[103] ***Slavonija*** **III/225-226.**

[104] **Mika Špiljak,** ***Značenje i uloga SKOJ-a na području Siska (1931-1941), Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941,*** **Zbornik, Sisak, 1974, str. 562.**

[105] Jozo Kovačević, ***Fragmenti o razvoju SKOJ-a u Sisku u razdoblju od 1927. do 1936. godine, Sisak i Banija,*** **Sisak, 1974, str. 583.**

[106] **Isto, str. 578.**

Naredbe i uputstva 1941.

[1] ***Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*** (u daljem tekstu: ***Zbornik),*** tom **II,** knj. **2,** str. **21** (u daljem tekstu: **II/2/21).**

[2] Josip Broz Tito, ***Sabrana djela,*** tom sedmi, str. **9** (u daljem tekstu: Tito, ***SB/7/9).***

[3] Vladimir Dedijer, ***Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita,*** knj. 1, str. **278.**

[4] ***Zbornik,*** III/1/16.

[5] ***Zbornik,*** III/1/16.

[6] ***Zbornik.*** **III/1/21.**

[7] ***Zbornik.*** **III/1/24-25.**

[8] ***Zbornik.*** **IV/1/22.**

[9] ***Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija (1941-1945),*** Beograd, **1985,** knj. 1, str. **404** (u daljem tekstu: ***DCO*** **1/404).**

[10] ***DCO,*** **1/404.**

[11] ***DCO,*** **2/354.**

[12] Tito, ***SD/7/66.***

[13] *Zbornik*, 1/68 - 69.
[14] *Zbornik*, IV/1/43-44.
[15] K.F./Marko Selin, *Nić već strogo zaupno II*, Ljubljana, 1978, str. 211-212.
Zbornik, VI/2/187-189.
[16] *Zbornik*, V/1/46.
[17] *Zbornik*, VI/1/53.
[18] *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (u daljem tekstu: *DLjRS*), knj. 1, Ljubljana, 1962, str. 103.
Zbornik, VI/1/68 - 69.
[19] *DLjRS*, 1/106-107; *Zbornik*, VI/1/71-72.
[20] Vidi napomenu 19.
[21] Nikola Vulin, *Formiranje mjesnog NOO u Rašinovcu, Bosanski Petrovac u NOB*, Sarajevo, 1973. knj. 3, str. 129, 131.
[22] *Zbornik*, V/1/67.
[23] *DCO*, 1/281-282.
[24] Šandor Veg, *Pripreme za ustanak i partizanski odredi u Banatu 1941. godine, Vojvodina u borbi*, Novi Sad, 1967.
[25] Isto.
[26] *Zbornik*, V/1/58.
[27] *Zbornik*, IV/1/197.
[28] Vita Cvetković, *Donje Pomoravlje u ustanku, 1941—1942. u sjećanjima učesnika NOB* (u daljem tekstu: 41-42 *USU*), Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975, knj. 5, str. 147.
[29] Tito, *SD*/7/125.
[30] Tito, SU/6/173. Tekst u polunavodnicima je citat iz Lenjinova rada *Zadaci odreda revolucionarne armije.*
[31] *Hronologija Oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, 1941-1945*, VII, Beograd, 1964 (u daljem tekstu: *Hronologija*), str. 114.
[32] Dr. Miladin Stevanović, *Kako su partizani sudili*, feljton, »Politika« od 14. 8. 1976.
[33] *DLjRS*, 1/119-120; *Zbornik*, VI/1/99-100.
[34] *Zbornik*, V/1/118-119.
[35] *Zbornik*, IV/1/421-422.
[36] Danilo Bošnjak - Milivoje Čavaljuga, *Bilećka partizanska četa, Hercegovina u NOB*, knj. 3, Beograd, 1986, str. 662.
[37] Isto, str. 664.
[38] *Vojnoistorijski institut*, Arhiv NOR-a, k. 162, br. reg. 58/118.
[39] Tito, *SD*/7/127.
[40] *Vojnopolitičko savetovanje u Stolicama - značaj i posledice za NOP*, Beograd, 1980, str. 427-450.
[41] Mr. Jovan D. Vukotić, *Stvaranje i uređenje slobodnih teritorija u NOR-u*, Beograd, 1981, str. 143.
[42] *Vojna enciklopedija* (u daljem tekstu: *VE*), drugo izdanje, Beograd, 1975, 9/166-167.
Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1963 (u daljem tekstu: *ORNJ*), str. 114.
Za razliku od teksta *VE*, u tekstu *ORNJ* nema riječi »po-

moćnih«, već samo »... i drugih službi«.

[43] ***Hronologija,*** **str. 97.**

[44] ***Povijest Saveza komunista Jugoslavije,*** Beograd, **1985,** str. **191.**

[45] **Tito, SD/7/136 — 140;** ***Zbornik,*** **11/71-81.**

[46] Rodoljub Ćolaković, ***Zapisi iz oslobodilačkog rata,*** knj. **1,** Beograd, **1956,** Str. **292-299.**

[47] **Milosav Milosavljević,** ***Sa Valjevskim NOP odredom u ustaničkim danima,*** **41-42** ***USU,*** **2/23.**

[48] ***Zbornik,*** **V/2/170-173.**

[49] ***Zbornik,*** **IV/2/103- 104.**

[50] ***Zbornik,*** **IV/2/106.**

[51] ***Zbornik,*** **IV/2/104.**

[52] ***Zbornik,*** IV/2/112.

[53] ***Zbornik,*** **V/1/151.**

[54] Slobodan Šakota, ***Prve ustaničke borbe, Hercegovina u NOB,*** Vojno delo, Beograd, **1961,** str. **59.**

[55] ***Zbornik.*** **VI/1/114-115.**

[56] ***Zbornik.*** **VI/1/111-112.**

[57] Milojica Pantelić, Radovan M. Marinković, Vladimir Nikšić, ***Ćačanski odred,*** Čačak, **1982** (u daljem tekstu: ***Ćačanski odred),*** str. **153, 154, 159.**

[56] Radenko Mandić, ***U oslobođenom Ćačku 1941. godine, 41-42 USU, 2/431.***

[59] Jovan R. Radovanović, ***Požega u NOR i revoluciji 1941-1945,*** Požega, **1986** (u daljem tekstu: ***Požega u NOR),*** str. **168-169.**

[00] Boško Matić, ***Krcun - Životopis Slobodana Peneziča Krcuna,*** Gornji Milanovac, **1983** (u daljem tekstu: ***Krcun).*** str. 88.

[61] **Živorad Mihajlović Šilja,** ***Povodom godišnjice osnivanja službe bezbednosti,*** **feljton, »Politika Ekspres«, 10. 5. 1976.**

[62] ***Požega u NOR,*** **str. 161.**

[63] ***Zbornik,*** **V/1/173-174.**

[94] ***Zbornik,*** **V/1/173.**

[65] ***Zbornik,*** **III/1/50 - 57.**

[66] ***Zbornik,*** **1/179.**

[87] ***Zbornik,*** **1/181.**

[98] **Tito, SD/7/156.**

[89] **Tito, SD/7/151.**

[70] **Tito, SD/7/151.**

[71] Branko Poljanac, ***Sa Vrhovnim štabom NOP odreda Jugoslavije u Užicu,*** **41-42 USU, 3/290.**

[72] ***Zbornik,*** **1/195.**

[73] ***Zbornik,*** **V/1/195-196.**

[14] ***Zbornik,*** **V/1/210.**

[75] ***Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije,*** tom I, knjiga 1, Beograd, **1949,** str. **14-15.**

[78] **Tito, SD/7/169;** ***Zbornik,*** **III/1/68 - 69.**

[77] ***Zbornik.*** **III/1/80.**

[78] ***Zbornik.*** **III/1/87-90.**

[79] ***Zbornik,*** **III/1/118.**

[80] ***Zbornik,*** **III/1/90-91.**

[81] *Zbornik,* III/1/104.
[82] *Zbornik,* III/1/137-139.
[83] *Zbornik,* III/1/108.
[84] *Zbornik,* III/1/116-118.
[85] *Zbornik,* III/1/124.
[86] *Zbornik,* III/1/125— 126.
[87] *Zbornik, 111/1/131.*
[88] *Zbornik,* III/1/147.
[89] *Zbornik,* III/1/152.
[90] *Zbornik,* III/1/152.
[91] *Zbornik,* III/1/163- 164.
[92] *Zbornik,* V/2/11.
[93] Ljubo Janković, *Uputstva, Srednja Bosna u NOB,* Banjaluka, 1981, knj. 3, Str. 546-549.
[94] *Zbornik,* V/2/80, 81, 83;
Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji (u daljem tekstu: *SZH*\, 1941 — 1945, Grada I, Zagreb, 1981, str. 349, 351.
Grada za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji (u daljem tekstu: *Slavonija),* Slavonski Brod, 1/429.
[95] *Zbornik,* V/2/105.
[98] *DLjRS,* 1/220, 222.
[97] *SZH,* 1/355; *Zbornik,* V/2/111.
[98] *SZH,* 1/356; *Zbornik,* V/2/112.
[99] Tito, SD/8/64.
[100] *Zbornik,* 1/2/242-244.
[101] *Zbornik,* V/2/156.
[102] *Zbornik,* V/2/161.
[103] *Zbornik,* V/2/162.
[104] *Zbornik,* V/2/167.
[105] *VII, Arhiv NOR-a,* k. 1701, br. reg. 13-2/30.
[108] Isto, br. reg. 13-1/30.
[107] *Zbornik,* V/2/202-203.
[106] *Zbornik,* V/2/203.
[109] *Zbornik,* V/2/199, 201.
[110] *Zbornik,* V/2/206.
[111] *Zbornik,* V/2/263 - 265.
[112] *Zbornik,* V/2/302.
[113] *Zbornik,* 1/310, 312.
[114] Tito, SD/8/64.

Naredbe i uputstva 1942.

[1] *Zbornik,* V/3/26.
[2] Dr Zdravko Antonie, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941,* VIZ, Beograd, 1973, str. 506-507.
[3] *Zbornik,* VI/1/221.
[4] *Zbornik.* VI/1/184.
[5] *Zbornik.* VI/1/192-193.
[6] *Zbornik,* VI/1/195.
[7] *Zbornik,* VI/1/218.

[8] *Zbornik,* VI/1/222.
[9] Tito, SD/8/133.
[10] *Zbornik,* V/1/56.
[11] *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.* (u daljem tekstu: *NOBUD).* knj. 2, str. 52 (ubuduće: 2/52)
[12] Tomo Nikšić, *Narodnooslobodilački odbori u Lici,* 41-42 *USU,* 21/121.
[13] Idem.
[14] *VE,* drugo izdanje, 4/663.
»Preko tri hiljade Srba i Crnogoraca javilo se za odlazak u partizane. (...) Ali, rukovodstvo je smatralo da nijesu sazreli uslovi za oružanu borbu. Zato je odlučeno da se ljudstvo organizuje po četama i bataljonima i da ostane kod svojih kuća sve dok ne dođe vrijeme da se stupi u akciju.« (Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče,* 1/339).
[15] Savka Daković, *Žene Kosova i Metohije u oslobodilačkoj borbi 1942. godine,* 41-42 USU. 24/38.
[18] *VII, Arhiv,* reg. br. 22-3, k.1673.
[17] *Zbornik,* II/2/411-412.
[18] *Zbornik,* V/3/214-215.
[19] *Zbornik,* V/3/216.
[20] *Zbornik,* V/3/220.
[21] *Zbornik,* V/3/238-239.
[22] Pavle Gregorić, *NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942. Sjećanja i dokumenti* (u daljem tekstu: *P. Gregorić,* 42) Zagreb, 1978, str. 85, 87.
[23] *Zbornik,* 11/3/124.
[24] Ivan-Džina Gligorijević, *Krajinski partizanski odred, UNJ* 1941, IV/373.
[25] *DCO* 4/191.
[28] *Zbornik,* V/3/382-385.
[27] Tito, SD/9/183.
[28] *Zbornik,* VI/2/51.
[29] *Zbornik.* VI/2/135.
[30] *VII, Arhiv.* k. 1611, reg. br. 6/17.
[31] Tito, SD/10/80.
[32] *Zbornik.* VI/2/166.
[33] *Zbornik.* VI/2/171-172.
[34] *Zbornik.* VI/2/182-184.
[36] *VII Arhiv,* k. 1603, reg. br. 15/1.
[38] Idem.
[37] Idem.
[38] *Zbornik,* II/2/280-281.
[39] *Zbornik,* II/2/236.
[40] Tito, *SD/9/70.*
[41] *Zbornik,* II/3/109.
[42] *Zbornik,* II/3/316.
[43] Tito, SD/10/54
[44] *DCO,* 5/74-77.
[45] DCO, 5/73-74.
[48] *DCO,* 5/97, 98.

[47] *DCO,* 5/130.
[48] *CK KPJ* 1942/303.
[48] Tito, *SD*/10/38-39.
[50] *Zbornik,* V/4/213.
[51] *DCO,* 5/168.
[52] *Zbornik, V/2/282.*
[53] Tito, SD/10/196.
[54] *DCO,* V/555, fusnota 213.
[55] Tito, *SD*/10/205.
[58] *Zbornik,* IV/5/225.
[57] *Zbornik,* VII/1/91.
[58] Lazo Hadžipopovski, *Ubistvo policijskog načelnika i blokada grada Bitolja, 41-42 USU,* 22/226.
[59] *Zbornik,* V/5/112.
[80] *Zbornik,* IX/1/367-368.
[61] *Zbornik,* V/5/200.
[82] *Zbornik,* V/5/260, 263, 265.
[83] *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945, Zbornik dokumenata* (u daljem tekstu: *NOBUD),* Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1982, knj. 2/406.
[84] *Zbornik,* IV/6/55-58.
[85] *Zbornik,* IV/6/162.
[86] *Zbornik,* IV/6/158-161.
[87] *Zbornik,* IV/6/168.
[88] *Grada za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji* (u daljem tekstu: *Slavonija),* Slavonski Brod, knj. 11/299.
[88] *Zbornik,* V/5/402, 403, 405.
[70] Tito, SD/11/115.
[71] Tito, SD/11/116.
[72] Tito, SD/11/127.
[73] *Zbornik,* VI/3/221.
[74] Idem.
[75] *Zbornik,* IX/1/418.
[76] *Arhiv CK SKJ,* Fond CK KPJ, 1942/433, Prilog 1.
[77] Idem.
[78] *Zbornik,* V/6/46.
[78] *Arhiv VII,* k. 103-A, reg. br. 4/7.
[80] Tačkice označavaju dio teksta koji se nije mogao rekonstruisati zbog oštećenosti dokumenta.
[81] *Zbornik,* VI/3/301-303.
[82] Idem.
[83] *VII, Arhiv* NOR-a, k. 1612, reg. br. 27/23.
[84] *Arhiv VII,* k. 1611, br. reg. 25/17.
[85] *Zbornik,* V/6/149-154.
[88] *Slavonija* 11/378.
[87] *Slavonija* 11/388-389.
[88] *Arhiv VII,* k.1486, reg. br. 2-8.
[89] *Slavonija* 11/413.
[90] *Slavonija III/l.*
[91] *Zbornik,* V/7/34-35.
[92] *NOBUD.* 3/173, 175.

[93] *NOBUD.* 3/190, 193.
[94] *A VII,* k.123, reg. br. 20-1.
[95] Vidi tekst dokumenta »Zadaci obaveštajne i informativne službe uopšte«, u produžetku ovog pasusa.
[96] Prepisivač sačuvanog i ovdje citiranog dokumenta, očigledno je prilikom prekucavanja teksta preskočio tekst pod 5. tačkom i pod tim brojem prepisao tekst 6. tačke koja se odnosi na avijaciju. Stoga u prijepisu dokumenta i nema 6. tačke.
[97] *A VII,* k. 123, reg. br. 20.-1.
[98] Tito, SD/12/20.
[99] Tito, SD/12/22.
[180] Tito, SD/12/14.
[101] *Zbornik,* IX/2/38, 41.
[102] *NOBÜD,* 3/210.
[103] *NOBUD.* 3/214.
[104] *Zbornik. V/7/47.*
[106] *Zbornik.* V/7/50.
[108] *Zbornik,* V/7/98.
[107] *Zbornik.* V/7/226.
[108] *Slavonija.* 111/30.
[109] P. Gregorić, 42/208-210
[110] *A VII,* k. 103-A, reg. br. 22-8.
[111] Veselin Masleša, *O narodno-oslobodilačkim odborima. Bihaćka republika,* izdanje Muzeja Avnoja i Pounja u Bihaću, 1965, knj. 2, str. 178.
[112] *Arhiva CK KPH,* 1567.
[113] U originalu su na tom mjestu bile tačkice iznad kojih je naknadno rukom napisano Sušak.
[114] *Arhiva CK KPH,* 1566.
Pri pretipkavanju originala prelaženo je preko desne ivice papira tako da su neke riječi otkucane preko ruba pa su ostale krnje. Slova koja u dokumentu nedostaju data su u okruglim zagradama.
[115] Kazivanje Hajre Kapetanovića. Autorizovana je pribilješka kod autora.
[118] *DCO* 5/91.
[117] *NOBUD* 3/322-323.
[118] *Zbornik,* IV/7/135-136.
[119] *Zbornik,* VII/1/124.
[120] *Slavonija* III/135, 136, 138.
[121] *NOBUD* 4/20, 23.
[122] *NOBUD* 3/360, 365.
[123] *Zbornik,* V/7/119.
[124] *Zbornik,* V/7/157.
[125] *Zbornik, V/8/227.*
[126] *Zbornik,* V/8/229-230.
[127] *NOBUD* 4/58, 63.
[128] *NOBUD* 4/64-65.
[129] *Slavonija* III/167.
[130] *VE* 7/382.
[131] *Zbornik,* V/7/213-214.
[132] *Zbornik,* V/7/214.

[133] *Zbornik*, V/8/225.
[134] *Slavonija* III/190, 192.
[135] *Slavonija* III/194.
[136] *Slavonija* III/206, 212.
[137] *Slavonija* III /221-223.
[138] *Slavonija* III/240, 241.
[139] V/8/250.
[140] *Zbornik*, V/8/386-387.
[141] Tito, SD/12/162.
[142] *PK KPJ za BiH*, reg. br. 10-3/6-A.
[143] *Zbornik*, II/6/322.
[144] *Slavonija* III/264-265.
[145] *Zbornik dokumenata o obaveštajnoj službi i službe bezbednosti u narodnooslobodilačkom ratu*, maj-novembar 1942. god. (u daljem tekstu: *DOS*) knj. 2, Beograd, 1961, str. 204-205.
[146] *Slavonija* III/299, 301.
[147] *Zbornik*, V/9/86-88.
[148] *A VI I*, k. 1468, br. reg. 48-5.
[149] *Zbornik*, V/9/108
[150] *NOBUD* 4/166-167.
[151] *NOBUD* 4/246, 248.
[152] *NOBUD* 4/271-273.
[153] *NOBUD 4/277-278*.
[154] *NOBUD* 4/320-321.
[155] *NOBUD* 4/326-327.
[156] *A VII*, k. 1482, reg. br. 23-5.
[157] *Zbornik*, VI/4/297-298.
[158] *Slavonija* III/328
[159] *Zbornik*, IX/2/306-308.
[180] *Zbornik*, V/9/216, 218.
[181] *Zbornik*, V/9/246/248, 253.
[182] Tito, *SD*/13/26.
[183] Tito, SD/13/234-241.
[184] Tito, SD/13/46-47.
[165] Tito, SD/13/59-61.
[166] *Zbornik*, IV/8/239.
[167] *Slavonija* III/399-400.
[188] *Slavonija* III/418, 421.
[189] *Slavonija* III/422, 423, 424.
[170] *Bihaćka republika*, knj. 2, str. 422.
[171] *Bihaćka republika*, 11/424.
[172] *Vojna enciklopedija*, X/624.
[173] *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, 1/335.
[174] Tito, SD/13/274.
[175] *Bihaćka republika*, 11/146.
[176] *Slavonija* III/429-431.
[177] *Zbornik*, V/10/168, 173-175.
[178] *Slavonija* III/518-519.
[179] *Zbornik*, IX/2/381
[180] Tito, SD/13/90-91.
[181] *NOBUD* 4/334, 336, 337, 340.
[182] *Zbornik*, V/10/324-326.

[183] *Zbornik*, IX/2/425-426.
[184] Tito, SD/13/128.
[185] Tito, SD/13/129.
[188] Kjarlo) F(orte)/Marko Selin, *Nič več strogo zaupno*, Ljubljana 1978, 11/222.
[187] Idem, 11/233.
[188] Idem, 11/233.
[189] Idem, 11/233-234.
[190] *Zbornik*, IV/9/8-9.
[191] Tito, SD/12/263-264.
[192] *Zbornik*, IV/8/339.
[193] *Zbornik*, IV/9/43.
[194] Tito, SD/13/163.
[195] Tito, SD/13/164-165.
[196] Tito, SD/13/294.
[197] Tito, SD/13/157.
[198] Tito, SD/13/157-159.
[199] *Zbornik*, IV/9/43.
[200] *Zbornik*, IV/9/150.

SADRŽAJ

Riječ autora 5
Uvod koji treba pročitati 17
Zaštita partijskih redova i partizanskih odreda . . . 47
Kada se za kradu strijeljalo 137
Špijuni koji nisu postojali 169
Naredbe i uputstva 237
1941. godina 239
1942. godina 289
Izvori i literatura 429
Popis imena (u trećoj knjizi)

Izdäväc
CENTAR ZA INFORMACIJE I PUBLICITET
Zagreb

Za izdavača
Direktor i glavni urednik
Bruno Amerl

Odgovorni urednik
Jagoda Zelić-Rukavina

Biblioteka »TAJNE SILE«

PARTIZANSKA OBAVJEŠTAJNA SLUŽBA
1941-1942.
Šta se stvarno događalo

knjiga prva

Lektori
Zlata Babić
Zvonimir Diklić

Tehnički urednik
Hinko Bohr

Korektor
Hedviga Krvavica

Naklada: 7.000 primjeraka

Tisak: NIŠPRO »VJESNIK«, OOUR TM - Zagreb, 1988.